

तंत्री: सीताराम ज. शर्मा

:: ન વ યુ ગ ::

ઝટલે

ગુજરાતીઓનું નૂતન યુગનું

માસિક.

અમાથી તમને નવીન પ્રેરણાઓ અને નવું જ
દ્રષ્ટીબિંદુ મળશે. જુની વાતો ઉપર નવો
પ્રકાશ પાડનારા લેખોજ તમાં તમે જાશે.
'નવયુગ' ઝટલે ચોક્કસ સિધ્ધાંતને વરેલું, અને
તેનેજ માટે ચાલતું માસિક છે. એક
વર્ષે ત્રણ વારે અને જરૂર તમે તેના હિમેશના
ગ્રાહક બનશો.

પ્રત્યેક ગુજરાતી ગૃહમાં નવયુગની નકલ હોવી જ જોઈએ.

લખો : વ્યવસ્થાપક

‘ન વ યુ ગ.’

૨૧, દલાલ સીટ, કોટ મુંબઈ-૧.

જાહેર ખબર એ હવતો આડતીચો છે.

તમારા

ધંધાને દેશ પરદેશમાં

મશહુર બનાવવો હોય તો

નવયુગ

માસિકમાં તમારી જાહેર

ખબર જરૂર

આપો.

જાહેર ખબરદારા ધંધાની જાણ કરો.

ખાદીનું અર્થશાસ્ત્ર.

KHADDAR UNDER SERCH-LIGHT

:: લેખક: શ્રી અનિલ ખરન રોય ::

એકલી ખાદી દેશની આર્થિક
તેમજ રાજકીય ઉન્નતી માટે
કેટલી નિરૂપણી છે; તે શ્રી
અનિલ ખરન રોય જેવા પ્રખર
ખાદીલક્ષ્મીના રાજદોમાં વાંચવા
માટે આ નાનકડી પત્રિકા
જરૂર વાંચી અને વિચારો.

મલ્ય :
માત્ર બે આના
રૂપાલ ખર્ચ લુહ.

મળવાનું સ્થળ :
'હિંદુસ્તાન' ઓફીસ.
૨૧, દલાલ ચીટ
કોટ-મુંબાઇ.

યાને

મહત્ત એન્લાઈમેન્ટો.

—ફક્ત તા. ૩૦ મી એપ્રિલ સુધી—

તમારા ફોટાપરથી નીચેના ખામ ઘટાડેના ભાવે એન્લાઈમેન્ટો બનાવી આપવામાં આવશે, ઉપરાંત ફક્ત એન્લાઈમેન્ટોનું નહીં પણ અમારી ફોટાખી લાઇનનો મળી કુલ રૂ. ૨૫, ૫૦ કે ૧૦૦ નો ઓરડર આપનારને નીચે મુજબ એન્લાઈમેન્ટો તદ્દન મફત બનાવી આપવામાં આવશે.

રૂ. ૨૫ નો ઓરડર આપનારને	૧૬" x ૨૦" નું પ્રોમાઇઝ એન્લાઈમેન્ટ મફત
રૂ. ૫૦ નો " "	૧૬" x ૨૦" નું બ્લેક એન્ડ વ્હાઇટ શીટીરડ " મફત
રૂ. ૧૦૦ નો " "	૧૬" x ૨૦" નું રંગીન વોટર પેન્ટીંગ કામ " મફત

મેળાપનો દા. સવારના ૯ થી સાંજના ૭ રજાઓમાં સવારના ૯ થી સાં. ૫ સુધી.
જુની—અસીતી આગેવાન ઓરીજનલ કંપની.

યુનીવરસલ ફોટો એન્લાઈંગ કું.,

માલેકો:--જે. જે. શાહ એન્ડ સન્સ.

પી. ૫૧૯, ૬ લખાણેલી રોડ, એડવર્ડ રીનેમા સામે, મુંબઈ ૨.

‘એનીય’ દ્રાક્ષા સવ

દરેક જણ પસંદ કરે છે.

એનીય દ્રાક્ષાસવ પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદીક પદ્ધતીથી શાસ્ત્રિકત બનાવવામાં આવેલ છે, આના સેવનથી કાષ્ઠની પ્રથમાવસ્થા, દમ, ખાંસી, તેમજ છતીના દરેક સંબંધ, અસ્ત્રી, અંધારું, બાંધકામ, હારીયા, ઝોડકાર, આત્મપીત, ઉત્તરી કંદેરાગ વીગેરે તદ્દન મટી જાય છે. તેમજ નાનાં બચ્ચાંઓને ઉર્દાંડીયા ઉપર ધજોળ સારો કાષ્ઠો આવે છે. પીવામાં ધજોળ લીનજલદાર છે. તેમજ આના નીચમીત સેવનથી દરેક સાફ આવે છે ને કંકડીને ખુબ લાગે છે. પાચન શક્તી વધારે છે અને અન્નપર રૂની ઉત્પન્ન કરે છે. રાત્રીએ સુતી વખતે ‘એનીય દ્રાક્ષાસવ’ પીવાથી ઉંઘ સારી આવે છે અને સવારે ઉઠતાં કામ કરવાને ઉત્સાહ ને જમ રહે છે.

ધી એનીય કેમીકલ વર્ક્સ,

દેવકરજી મેનક્ષન, પ્રી-એમ્સ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨.

એલેમ્પીક ક્રાક્ષાસવ.

શરદીનાં દરદો તથા નવી બુતી ખાંસી મટાડે છે, ચાલુ કબજાયાત તોડી દસ્ત સાફ લાવે છે, ઉંધ લાવે છે અને તનમનનો થાક દુર કરી તાકાત વધારી તંદુરસ્તી સાથે તાઝગી બસે છે.

ખાલીના રોગમાં વાપરવાથી દરદનો ખાસ અટકાવ કરે છે.
આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો.

કીં ૦ દોઢ રતલ ૩. ૧-૧૨, ૧ રતલ ૩. ૧-૪, ૦૧ રતલ ૦-૧૨-૦.

વીગત માટે ગુજરાતી ફેટલોગ મફત મંગાવો.

એલેમ્પીક કેમીકલ વર્કસ

કું ૦ લી ૦. ૫૦, પ્રી-સેસ સીટ, મુંબઈ.

ખરડાખારાડીનું જામનગર રાજ્યની ગેરંટીવાળું શુદ્ધ ધી
મુંબઈમાં મળવાની ખાસ સગવડ.

આ જમાનામાં દુધની અછતને કારણે પરદેશથી ચરખી અને બેળસેળવાળું તેલ જેવું ધી મોટા પ્રમાણમાં આયાત થાય છે અને લોકો તે ધી તરીકે વાપરી તંદુરસ્તીનું સત્યાનાશ વાળે છે, ત્યારે જામનગરનું ખરડાખારાડીનું બેળસેળ વગરનું તાલુ, ખુશખોદાર, શુદ્ધ ધી મુંબઈમાં વેચવાની સગવડ થઈ છે.

જામનગરનું બેળસેળ વગરનું

શુદ્ધ ધી

આ ધી બેળસેળ વગરનું હોવા માટે જામનગર રાજ્ય તરફની ગેરંટી છે.

આવી ગેરંટી કોણ આપશે?

ધી જથ્થાબંધ કે છુટક નીચે દેઠાણેથી મળી શકશે.

છુટક ડબ્બા એકથી ઝાણું આપવામાં આવશે નહીં.

મુળજ જેઠાની કું ૦,

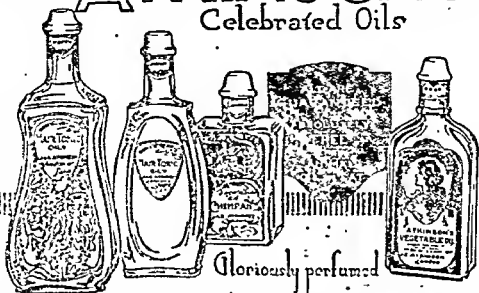
કુંથાખતર માંડવી

મુંબઈ નં ૦ ૪.

ટેલીફોન નંબર ૨૦૧૨૫.

ATKINSON'S

Celebrated Oils

SOLD EVERYWHERE

J. & E. ATKINSON & CO.

LONDON & PARIS

PERFUMERS TO THEIR MAJESTIES
THE KING EMPEROR AND THE
QUEEN EMPRESS

પેશાખનાં લવંડર દરદાની છેલ્લામાં છેલ્લી અજાયબ શોધઃ --

“ગો ના—ટી લ ર” (૨૭૨૨૬)

પ્રમેહ અને પેશાખને લગતાં તમામ બીકટ દરદાનો ચમત્કારીક ઇલાજ.
૫૦ ગોનાની બાટલીની કામત રૂ. ૩ વી. પી. ખર્ચ લુહુ. ત્રણ બાટલી એક સાથે
મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ. આફ્રીકા અને પરદેશને માટે એક બાટલી રૂ. ૭. બે
બાટલી રૂ. ૧૨. ત્રણ બાટલી રૂ. ૧૧. નાણાં અગાઉથી મોકલવાં.

The Add. -- “GONOKILLER.” “BOMBAY.” મુંબઈના એજન્ટ.
એ. એમ. ઈકર, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ.

એકલા અનાવનારઃ ડી. ડી. એન. જસાણી, ૧૩૭, ચુલાલવાડી, મુંબઈનાં.

જે વે રા ય રીસ્ટ તથા પોકટ ધડીયાલો તમને મનપસંદ ડીઝાઇનોમાં
નીકલ, ચાંદી તથા સેનામાં મળશે.

જેવેરાત એટલે-ઉંચામાં ઉંચું ચોક્કસ ટાઇમ આપનાર પીઆસપાત્ર સાધન.
કારણ કે તે બનતી દેખરેખ ઉજળ સ્વીટઝરવેંની જાણીતી ફેક્ટરીઓમાં અનાવવામાં
આવે છે. વાપર્યાંથી ખાતરી થશે. દરેક જાણીતા વેપારીએ ત્યાં મળશે.
દેવોદસ તથા ટાઇમપીસો કોશવન લાવે મળશે.

વીકટર વોચ કંપની

મુંબઈનું કેમલુ : ૩૭-૩૯-૪૧, અગત્ય સરમાન સ્ટ્રીટ પોસ્ટ બોક્સ નં. ૩૦૭૨.
ટેલીગ્રામ : “TIMEKEEPER” આફ્રીકા- શોકડે (સ્વીટઝરલેન્ડ).

—“નવયુગ” માટે જાહેર ખર્ચાનાં ભાવ—

વાચન ભાગની સાથે

વાચન ભાગની બહાર

એક પાત્રું દર માસે... ૩. ૧૫

એક પાત્રું દર માસે... ૩. ૧૦

અધુન પાત્રું „ „ „ ૩. ૮

અધુન પાત્રું „ „ „ ૩. ૬

પા પાત્રું „ „ „ ૩. ૪

પા પાત્રું „ „ „ ૩. ૩

લખો : વ્યવસ્થાપક : “નવયુગ”

૨૧ હલાલ સીટ. કોટ,—મુંબઈ ૧.

વા જં ત્રો

પીઆનો ઓરગન હારમોનીયમ વાયોલીન વતરોગે
ઇંગ્લીશ તેમજ સ્વીસ ગ્રામોફોન અને રેકર્ડ્સ.

જેમ્સ મેન્યુફેક્ચરીંગ કંપની.

ટેલીગ્રાફ નં. ૨૨૮૭૪

૪૦૭ પી. કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ-૨.

ટેલીફોન OPERA PHONE.

તમને સરોસાપાત્ર ધડીઆળો એવરેચ રીસ્ટ તથા પોકેટ
જોડતા હોય તો વાપરો.

નીકુલ માદી તથા સોનાના મળશે.

એવરેચ ધડીઆળો હમારી જાતી દેખરેખ હેઠળ સ્વીટઝરલેન્ડની જાણીતી ફેક-
ટરીઓમાં બનાવવામાં આવે છે. જેમાં હાલની સાયન્ટીફિક રીતી પ્રમાણે હીન્ડુસ્તાન
જેવા દેશમાં દરેક રૂઠુંમાં નીચમીત ટાઇમ આપી શકે તેવી કાળજીથી તૈયાર થાય
છે. વાપર્યાથી ખાતરી થશે. સર્વે ટેકાણે મળશે.

વીક્ટર વોચ કું,

૩૭-૩૯-૪૧, અબદુલ રહેમાન સીટ મુંબઈ, નં. ૩.

ટેલીગ્રામ “Timekeeper”

ઓફીસ:-

Post Box No. 3072.

સ્વીટઝરલેન્ડ.

:: અમારી ચાલુ વાર્તા ::

આવતા અંકથી શરૂ થશે.

:ન વ યુ ગ:

તંત્રી : સીતારામ જી. શર્મા.

પુસ્તક : ૧]

ચૈત્ર : ૧૯૮૫

[અંક : ૧

== અ તુ ક મ શિ કા ==

૧ નવયુગ: તેના આદર્શ અને મનોભાવ	તંત્રી	૧
૨ સંસ્કૃતિનું અંતિમ લક્ષ્ય	શ્રી. સીતારામ જી. શર્મા	૩
૩ અમરવેલોનો ઇતિહાસ	સૌ. લીલા મુનશી	૬
૪ મેકુસીકો	રશ્મિકાંત દેસાઈ	૧૦
૫ મનુજને [કાવ્ય]	ચુંદરજી ગો. ખેડાઈ	૧૬
૬ આપણી વિધવા બહેનો શું ગાય છે ?	મુખરા.	૧૮
૭ નાદાર [વાર્તા]	શ્રી. ચીમનલાલ ગો. વખારીયા	૨૫
૮ સ હાથ [નાટક]	શ્રી. કિશોર.	૩૩
૯ જીવનપલટો	શ્રી. સુધાદાન્ત, ભટ્ટ	૩૯
૧૦ ગુજરાતજી	શ્રી. ચત્રભુજ આણંદજી	૪૨
૧૧ મોતનો વેપાર [વાર્તા]	શ્રી. મંકરજીવ	૪૫
૧૨ ખેખરડાસ	શ્રી. વનપ્રીનાથ	૬૩
૧૩ પાંચીમાંનાં રીંગણાં !	શ્રી. દબ્બુચાંચી	૭૦
૧૪ નવયુગની નોખત	શ્રી. કનૈયાલાલ કોશરી	૭૪
૧૫ રેંટાયાનું સમાયજી	શ્રી. અધ્યાત્મી	૮૧

લવાજમ: હિંદમાં રૂ. ૫-૦-૦ પરદેશમાં રૂ. ૭-૦-૦

છટક નકલ આઠ આના

‘ હિંદુસ્તાન ’ અને ‘ પ્રજામિત્ર-કેસરી ’ ના ગ્રાહકોને માટે

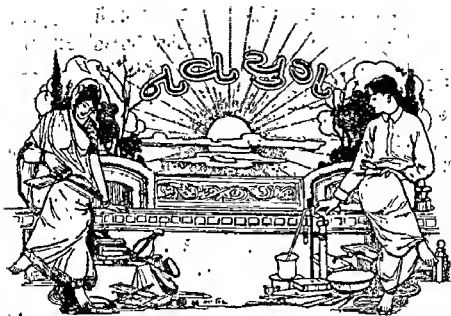
હિંદમાં રૂ. ૪-૦-૦

પરદેશમાં રૂ. ૬-૦-૦.

નવયુગ કાર્યાલય, ૨૧ એડવોકેટ બીલ્ડીંગ, દલાલ
બીટ, કોટ, મુંબાઈ ૧.

આ વ લી સ દી ની ગુ જ રા ત ભુ.

વર્ષ: ૧]

ચૈત્ર ૧૯૮૫

[અંક: ૧

નવયુગ: તેના આદર્શ અને મનોભાવ.

વૃત્તમાન યુગ સર્વાંશે નવયુગ છે. આ યુગ એટલે ક્રાંતિનો યુગ. નવીન વિચારો અને જીવન રીતોની સામે આ નવયુગમાં સંગ્રામ મંડાયે છે, અને તે સંગ્રામ નવીન વિચારોના સંપૂર્ણ વિજય પછીજ પુરો થવાનો છે.

નવયુગના સંક્રાન્તિકાળથી સકલ વિશ્વના ખંડખંડની પ્રજાઓ સકાળી જનગૃહ યથા યથા છે. હામ હામનાં જીવન રીતો અને સરેલી આણંદોનાં તૂટતી જાય છે. વોલ્ટર, થોમસ, પેઇન અને રસોઈ પૂરોપમાં વેરેલા ક્રાન્તિનો તલુખાઓએ વ્યાપક સ્વરૂપ લીધું છે અને ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયના અનુયાયીઓમાં નિરીશ્વરવાદની લાવના પ્રચંડ સ્વરૂપ લેતી જાય છે.

હિંદુસ્થાનમાં પણ આવાંકે સગાં-વેલા નિરીશ્વરવાદના અગ્નિની મંદ પડી ગયેલી જ્યોતિની રહી સહી ચીનગારીઓ આવે. સિદ્ધાર્થ, કુમારે બ્રાહ્મણવાદ અને પ્રજુવાદની સામે પ્રકટાવેલી વિદ્વંસની જવાબદારી ભારી રાખેલા અગ્નિને પશ્ચિમના વિજ્ઞાનવાદની ટુંકે લાગતાં. તેમાંથી જન્મેલા વિચારવિદ્યુતે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને રીતવાદનાં જાતો જાળીને તોડવાનું પ્રયત્ન જનમાવ્યું છે. તેમાં પુરાણકાળના મૂલ્યવિચારોનો વેળાસર વિનાશ થયે જવાની સંજ્ઞા તૈયારીઓ યથા રહેલી છે.

હિંદુસ્થાને અત્યાર સુધી પવિત્ર મનાતી એવી અનેક પરંપરાઓને છિન્ન-વિચ્છિન્ન બનાવી દીધી છે; ચીનની પ્રજાએ

લાંખી ચોટલી કપાવીનેજ પુરાણી મનો-
દશાની શુભામીને ક્રગાવી નાખી છે;
ઉગતા સૂર્યની ભમિના બટુકડા જણાતા
જપાનીઓએ, પોતાની ભમિમાં નવયુગને
વીસમી સદીના આરંભકાળેજ નોંધતરી
દીધી છે; વહેમ અને અધ્યક્ષમાં
ફૂંચેલા પહાડી કદવાળા રશિયનોએ તો
નવીન યુગની મહેઞાઓની જીવંત
પ્રતિમાજ પોતાનાં કાંઠાંથી ખરી કરી
જગત સમક્ષ ધરી છે; આફ્રિકાના
સીધીઓ પોતાનું પ્રજાતંત્ર સ્થાપવાની
મહેઞાઓ સેવી રહ્યા છે; મેક્સિકોને જ
મંદિરોની આગા આગળ પીગળી જતા,
તે હવે મંદિરના આચાર્યની આગાની
સામે આંખો ધુરકાવે છે; સર્વસત્તાધિશ
પોપને, ઇલાહીયતોના સામાન્ય ઘરમાંથી
ઉપર તરી આવેલા સીતોર બેનીટો મ્યુસો-
લિની આગળ નરમ બનવું પડે છે.

આપણે નવયુગમાંજ નહિ—નવી
દુનિયામાં જીવીએ છીએ. વિજ્ઞાને મનુ-
ષ્યની શક્તિમાં અમર્યાદ વૃદ્ધિ કરી છે,
કાલ અને સીમાની સંકુચિત મર્યાદા-
ઓની સરહદો તૂટતી જાય છે; સ્વતંત્રતા
એ પર્તમાનયુગનું પરમચત્ર છે;
વિશ્વ તે નવયુગના માનવીનો પવિત્ર
દક્ષ મનાય છે, નબળા, દક્ષિત, કચરાતા-
ઓને બેદ કરી માનવી બનાવવાની
મહેઞા નવયુગના અનેક માનવહૃદયમાં
જન્મતી અને વ્યાપક રૂપ લેતી જાય
છે આજના વિચારશીલ માનવીનું ઝારવ
તેને પ્રજાની પણ ખુશામદ-ભક્તિ-કર-
વાની ના પાડે છે, સાથે સાથે તે યાદને

ઉતરતા માનવાને પણ તૈયાર નથી.
નવયુગના મનુષ્યનું હૃદય અને મગજ
બંને પ્રાચીનતાની સામે બંડ જગાડવા
સંવાદી સર કાઢી રહ્યા છે. પ્રાથમિક
યુગમાં જન્મેલા વિચારો પણ તેટલાજ
પ્રાથમિક છે, નવયુગના ધૃષ્ટિમાન
મનુષ્ય તેથીજ વર્તમાન જ્ઞાન
સૂર્યના પ્રકાશથી તે વિચારોની પરીક્ષા
કરવા માગે છે. સારું હોય તેનો સ્વીકાર,
કચરાનો તિરસ્કાર એ તેની માન્યતા
અને માગણી છે. પોતાને માટે તે
જાતેજ વિચાર કરવા માગે છે, એક-
પક્ષી-ખીજાઓએ તૈયાર કરેલા વિચારો
તેને ધાલ નથી, બંને પક્ષને સાંભળી-
સમજીને છેવટનો નિર્ણય આપવાનો
અધિકાર તે પોતાની પાસે રાખવાનો
આમદી છે. તે સંસ્કૃતિનો વિકાસ વાંચે
છે, એની સંસ્કૃતિ માનવતાની પ્રાણવાન
ભાવનાઓથી ભરપૂર છે. સાકર કે
નિરાકરવાદની મારામારીને એ સંસ્કૃ-
તિમાં જ્ઞાન નથી, ઉંચા કે નીચાના
એમાં બેદ નથી, સમાનતા, સ્વતંત્રતા
અને બહુભાવના એ એનું લક્ષ્ય છે,
અને તેની સિદ્ધિ એ તેનું જીવનમૂલ છે.

નવયુગના માનવીના જીવનમૂલને
પરિશ્રુ બનાવવામાં બીજી શકે તેટલી
બધીજ રીતે યથાશક્તિ, યથામતિ
શરણુભૂત અને સહાયભૂત થવું, તે
“નવયુગ”ના જન્મનો ઉદ્દેશ છે.
તે ઉદ્દેશને ફળિભૂત કરવા એ જગ-
તમાં નવયુગને ઉતરેલા જેવા ઇચ્છતા
શુભરાતીઓનું કર્તવ્યકર્મ છે.

સીતારામ જે. શર્મા.

સંસ્કૃતિનું અંતિમ લક્ષ્ય.

લેખક: શ્રી. સીતારામ જે. શર્મા.

સંસ્કૃતિના નામે આજકાલ ઠામ ઠામ અથડામણો થાય છે. રાજકારણને લીધે ગોરી પ્રજાના હાથમાં સત્તાનાં સૂત્રો હોવાથી, તેઓ પોતાની સંસ્કૃતિનેજ સર્વોપરિ માની, જગતની પ્રાચીનમાં પ્રાચીન સમૃદ્ધ જાતિઓની સંસ્કૃતિને પણ ઉતરતી માને છે. એટલુંજ નહિ પણ પોતાની સંસ્કૃતિના અભિમાનમાં ખીજ આર્થ જાતિઓ સાથેના સામાજિક વ્યવહારમાં પણ, પ્રાચીન હિંદના બ્રાહ્મણરાજની માફક એક પ્રકારનો ઈશ્વરશ્રીવાદ ઉભો કરવામાં મક્કતા માને છે.

પરંતુ પશ્ચિમની ગોરી પ્રજાને, સર્વ શ્રેષ્ઠ સંસ્કૃતિના તેઓ એકઠાજ વારસ છે એ દાવો એકઢો પોલાજ નથી, પરંતુ ખોટો પણ છે. અને તે કારણે માટે વંધારે માયાકુટ કરવાની કશીયે જરૂર નથી. શ્રેષ્ઠ સંસ્કૃતિ તે જ હોવાય છે જે મનુષ્ય માત્રને સુખી, સંતોષી અને સ્વતંત્ર બનાવી શકે; અને એ કસોટી ઉપર ગોરી સંસ્કૃતિને ચડાવી જતાં કાણુ એમ કહી શકશે કે, ગોરી સંસ્કૃતિથી માનવ જાતિ સુખી, સંતોષી તેમજ સ્વતંત્ર થઈ છે?

આખી માનવજાતિની વાત જવા દીધે ગૌરવશ્રી પ્રજાની જ વાત લઈએ

તો પણ, એ સંસ્કૃતિથી તમામ ગોરી પ્રજાને પણ કશો જ લાભ થયો હોય તેવું જણાતું નથી.

એચ. એન. સીનીઅર નામનો એક અંગ્રેજ લેખક, “સોસાયટીસ્ટ રિવ્યૂ” નામના માસિકના ગયા માર્ચ મહિનાના અંકમાંજ, લખ્યમગને લીધે ગ્રેટબ્રિટનને કિનારો છોડી, કેનેડાનાં ખેતરોમાં દિવસના સોળ સોળ કલાકની મજૂરી કરીને ચેટનો ખાડો પુરવા ગયેલા દક્ષિણ વેલ્સની ખાણોના દસ હજાર કામદારોના સંબંધમાં લખતાં કહે છે કે: “The rich and prosperous England is now the safest and surest place in which heroes can quietly starve [શ્રીમંત તેમજ વૈભવશાળી ઇંગ્લંડ આજકાલ તે બહુ દૂર પુરોષોને શાંતિથી લૂખે મરવાતું ખાત્રી-દાયક સ્થાન થઈ પડ્યું છે.]” બ્રિટીશ પ્રજાના સંબંધમાં તે લેખક કહે છે: “We are a kindly people but where trade is concerned we are a cruel people. We are cruel because we pay servile homage to finance and so strangle vision at its birth. [આપણે દયાળુ પ્રજા છીએ, પરંતુ જ્યાં વ્યાપારની વાત આવે ત્યાં

આપણે ધાતકી બની જઈએ છીએ, આપણે ધાતકી છીએ કેમકે આપણે દમગના ગુલામ બની જઈએ છીએ. અને સહેજ પછુ કુંળા લાગેણી જન્મે તે પહેલાંજ પૈસાને માટે આપણે તેને ગુજાવીને મારી નાખીએ છીએ.]”

મિ. સીનીઅર એટલુંજ કહીને અટકતા નથી, પરંતુ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિથી રંગાયેલી સરકારને નમાલી (impotent) કહે છે, અને સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપે છે કે, તેમ યવાતું કારણ બધી સરકારો વૈરા વ્યાપારનીજ દાસીઓ જેવી બની ગયેલી હોય છે. અને એ ગોટા વ્યાપાર ખેડનારાઓને તે કહે છે :

“they are generally considered to be the most stupid and ignorant body of men ever born of women [માતાઓને પેટ પાકેલા ભારેમાં ભારે મૂખાં અને અજ્ઞાન એવાજ સામાન્ય રીતે તેઓ ઘાય છે.]” એવા માણસોની મૂખતાને સરકાર તેમજ પાર્લામેન્ટ અનુમોદન આપે છે, તેથી મિ. સીનીઅરના મતે “સમસ્ત બ્રિટિશ રાષ્ટ્ર અપરાધી ગણાય તેટલી હદે મૂખતા કરી રહેલ છે.” આથી “બ્રિટિશ પ્રજા દયાળુ હોવા છતાં પણ તે ભયંકર સ્વાધી પ્રજા છે. કેમકે તે પ્રજાલિકાઓની ગુલામ છે; અને તે પ્રજાલિકા (system) નેટલી સ્વાધીભરી છે તેટલીજ કૃત્રિમ અને દંભપ્રકાશ વિનાની છે.” આમ કહીને તે બ્રિટિશ પ્રજાને “selfish and callous and incompetent [સ્વાધી, ધાતકી અને અકુશળ]” કહે છે. અને જે વ્યાખ્યા બ્રિટિશ પ્રજાને લાગુ પડે છે, તેજ વ્યાખ્યામાં લગભગ તમામ ગોરી પ્રજાઓને સમાવેશ થઈ શકે છે.

ગોરી સંસ્કૃતિએજ આ પરિણામ ગોરી પ્રજાના ધણાજ ગોટા ગરીબ વગેરે ઉપર નિપજાવ્યું છે. એ સંસ્કૃતિ ને લીધે મુઠીભર અકલ્પ વિનાના એદી અને અકુશળ માણસોના ભોગ વિલાસને નિભાવવા માટે હજારો માણસોને નિષ્પત્તા અને કંગાલિયતમાં સડવું પડે છે. શું આતું નામ સંસ્કૃતિ?

અને તો પણ એમ કહ્યા વિના નહિજ ચાલે કે, હા, -અત્યારે જેને ગોરી સંસ્કૃતિ માનવામાં આવે છે તે માત્ર આજ છે.

એક ગૌરકાથી યાત્રાળુ હિંદ તેમજ ઇંગ્લેન્ડની વળી વળીને મુસાફરી કર્યા પછી લખે છે. “હુંજ એકથો ખરા અને આખી દુનિયા ગોટી એવું કેમ કહી શકાય?” છતાં ગોરી પ્રજા અત્યારે રાજકીય સત્તાને બળે સંસ્કૃતિ જેવી બાબતમાં ભારે ધમંડ રાખી રહેલી છે. પેલા યાત્રાળુ એની મીમાંસા કરતાં કહે છે : “Who now can see in white superiority anything more or greater knowledge of science and commerce? (ગોરાઓમાં વિજ્ઞાનના જ્ઞાન અને વ્યાપાર શિવાય બીજું વધારે શું જોઈ શકાય તેમ છે)”

અજબ-ત એ એને લીધે ગોરી પ્રજાએ દુનિયાની બીજી પ્રજા ઉપર અધિકાર મેળવ્યો છે, પરંતુ સત્તા કે બળ એ કંઈ એકથી સંસ્કૃતિ મનાતાં નથી.

ગોરાઓની મહત્તા તેમના વિજ્ઞાનના જ્ઞાન અને વ્યાપાર કરવાની કલામાં છે. પણ વ્યાપારી નીતિએ તેમને કેવા જનારો દીધા છે તે તો આપણે મિ. એચ. એલ. સીનીઅરના રાષ્ટ્રોમાં જોઈ ગયાં. હવે વિજ્ઞાન વિશે વિવેચન કરીએ.

“શું સંસ્કૃતિની પ્રગતિ થઈ રહી છે ખરી?” એ પ્રશ્નની ચર્ચા કરતાં મિ. રામસે મેકડોનલ્ડ કહે છે. “મનુષ્ય કેટલી સત્તા પ્રાપ્ત કરી છે તે ઉપરથી ‘સંસ્કૃતિનું’ માપ કાઢી શકાય નહિ’, તેણે કેટલી માનવતા મેળવી છે તે ઉપરથી જ ‘સંસ્કૃતિનું’ માપ નીકળી શકે; માણસ જાતિ માટે કેટલી વંકા ઉભી કરવામાં આવી છે તે ઉપરથી નહિ’, પણ માનવ જાતિ તે તકાનો કેટલા લાભ લઈ શકે છે તેની કસોટી ઉપરથી ‘સંસ્કૃતિની કસોટી થઈ શકે છે.”

અને એ ધારણે તપાસીએ તો શું જણાય છે? પશ્ચિમના દેશોએ વિજ્ઞાનની મદદથી કુદરતનાં તત્ત્વોનું પૃથક્કરણ કરીને તેની ઉપર કાબુ મેળવ્યો; પરંતુ હજી તેના મોટામાં મોટા લાગનો ઉપયોગ માનવ જાતિના ધણા મોટા સમુદાયે પોતાના હિત માટે જૂઠવા અને દબાવણે રાખવા માટે જ કરવામાં આવે છે. અજ્ઞાન-અંત વિજ્ઞાનની શોધખોળથી માનવ જાતિને થોડે ધણે અંશે લાભ થાય છે જ; પરંતુ તે ગૌણ બાજત છે; તેનો પ્રધાન ઉપયોગ અત્યારે તો એક પ્રજા ખીણ પ્રજા ઉપર સર્વોપરિતા કેમ મેળવે અને ટકાવી શકે તે માટે જ થઈ રહેલ છે. હવાઈ, વિમાન, ઝેરી ગેસ, ચતુરનાં કારમાં ફિરણો, દોરડા વિનાન તર, નૌકા, જહાંતસ-ચારિણી નૌકાઓ, તોપો, બંદુકો, રેલ્વે, મોટરો એ બધાનો ઉપયોગ, અત્યારે ખાસ કરીને એક પ્રજાનું બલ ખીણ પ્રજા ઉપર દબાવી રાખવા માટે જ થઈ રહ્યો છે.

ત્યારે શું બલપ્રાપ્તિ એ જ સંસ્કૃતિ અંતિમ લક્ષ્ય છે? ને એમ હોય તો મહાયુધ પહેલાં જન્મન પ્રજા જ

સંસ્કૃતિની પરાક્રમ્યતાએ પહોંચી હતી એમ જ માનવું પડશે. પરંતુ તેમ માનવા અત્યારે કેટલા તૈયાર થશે?

ટેલીફોન, તાર, કેમેરા, ટાઇપરાઇટર, મોટરો, વિમાનો એ બધાથી માનવ-જાતિને થોડી કે ઘણી સગવડ મળી રહેલી છે જ. શું ત્યારે એનું જ નામ સંસ્કૃતિ છે એમ કહી શકશે? ના. ને સંસ્કૃતિનો અર્થ એટલા જ થતો હોય તો તે ધણો અધૂરો અને સંકુચિત છે. મિ. રામસે મેકડોનલ્ડ તો કહે છે કે: “અત્યારે સંસ્કૃતિ એ શબ્દનો ઉપયોગ સામાન્ય સગવડોના શબ્દની માફક થઈ રહ્યો છે, અને મોટે ભાગે તો તે જે અર્થમાં ખરેખર વપરાય છે, તેમ વપરાવાને બદલે કેવળ આત્મપ્રેરણા માટે જ વપરાય છે.”

સંસ્કૃતિનો સાચો અર્થ માનવતા એ જ હોઈ શકે. તે રીતે સંસ્કૃતિનું પરમ ધ્યેય, તેમજ અંતિમ લક્ષ્ય પણ માનવતા અને માનવતા જ હોઈ શકે.

જે સમયે મનુષ્ય મેળવેલી તમામ શુદ્ધિ અને શક્તિનો ઉપયોગ પ્રાણીમાત્રના હિતને જ અર્થે થઈ રહ્યો હશે, જે સમયે એક ખીણ ઉપર સત્તા મેળવવાની મનુષ્યની રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષાની તમામ લાખ સમી ગઈ હશે, જે સમયે વ્યાપાર અને ઉદ્યોગની બધીયે હરિશ્ચંદ્રો બંધ પડી હશે, અને ખૂતખાર જંગોનાં નામ નિશાન લતકાજની કથાઓ જેવાં થઈ ગયાં હશે, ત્યારે અને ત્યારે જ સંસ્કૃતિ તેની છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચી હશે; ત્યારે ખંડ-ખંડની વિધવિધ પ્રજાઓ સંતોષ સુખ અને સ્વતંત્રતાથી ભાઈ ભાઈની માફક મળી, વિકાસની ઉંચામાં ઉંચી ભૂમિકાએ પહોંચી શકશે. અને ત્યારે

સંસ્કૃતિની વ્યાખ્યા રંગબેદ ઉપર, નતિબેદ ઉપર, ધર્મબેદ ઉપર કે દેશ-બેદ ઉપર રચાતી નહિ હોય; તે સમયની સંસ્કૃતિ માનવ સમાજની મતા મનાશે, અને તેને સ્વાયં, લાલચ, આપખુદી, કુટુંબ દગાબાજ કે જહાજાંથી લાંચન લગાડતાં માનવી માત્ર પાછો પડશે. ત્યારે સંસ્કૃતિ એ સંયુક્ત માનવ સમાજના હૃદયના અવિલાંબની મત્તિ-મંત પ્રતિકૃતિ મનાશે.

અત્યારે મનુષ્ય હજુ તો સંસ્કૃતિના અંતિમ લક્ષ્યના માર્ગે પણ મુકાયા નથી. વિરાને કુદરતી તરવો ઉપર વધુ કાણ મેળવ્યો છે, પરંતુ શું તેથી માનવહૃદયને શાંતિ કે સંતોષ મળી શક્યાં છે? જેમને ત્યાં મોટરો અને ટેલીફોન છે, તે ઓછા સમયમાં દૂર સુધી જઈ શકે છે કે દૂરના સ્થાન સાથે વાત્તાલાપ કરી શકે છે; પરંતુ તેથી શું? એની પાસે એ રીતે જ સમય ખૂંચે છે તેનો તે કેવો ઉપયોગ કરે છે?—કાણ કહેશે કે તેની જગતો ધટવાને બદલે વધી નથી?

અને વળી આ સાધનોનો લાભ પણ સમાજના અમુક જ અનિ ધણા ધોડાક જ મનુષ્યો મેળવી રહ્યા છે; જ્યારે ધણો મોટો ભાગ તેને જાણતોય નથી. હજુતે: જેને સંસ્કૃતિનું નામ આપવામાં આવે છે, તેની પરીક્ષા થતી બાકી છે. સંસ્કૃતિને નામે થતા પ્રયોગ પણ હજુ તો જગતની પ્રયોગશાળામાં પરખાવા બાકી છે; અને કુદરત ઉપર મનુષ્યે મેળવેલી તેમજ હજુ મેળવાતી જતી અદ્ભુત શક્તિઓનો સમાન અને વિચાળ દૃષ્ટિએ, માનવતાને ધોરણે ઉપયોગ થવાની વચ્ચે તો, જગતના દત્તિકાસને

અનેક પક્ષટા નેવાંના છે.

આજની ઝોરી સંસ્કૃતિ હજુ તો માત્ર સંકુચિત ક્ષેત્રમાં જ ભરાઈ રહેલી છે; એટલું જ નહિ પણ ધર્મ, સ્વદેશભક્તિ અને ખુદ સંસ્કૃતિને જ નામે તેનો દુરપયોગ થઈ રહેલો છે.

ખુદ હુદિમાન ખ્રિસ્તીઓજ કદી રહેલા છે કે: “ખ્રિસ્તી દેવજો નીતિ કે માનવ સ્વભાવને કદી પણ સમજ શક્યાં નથી.”

શેખર પ્લેચરોડ કહે છે:

“ઇગ્ન”ના આદર્શ ભલા નથી. વિજય મેળવવો, દોલત મેળવવી, પ્રશંસાના હપ્ત-નાદ ઝીંકવા એ કંઈ ઉચ્ચ આદર્શો નથી. સોંધામાં સોંધાં બજારોમાંથી માલ ખરીદી, મોંધામાં મોંધાં બજારોમાં તે માલ વેચવો, ઇગ્ન”ને દુનિયાનું કારખાનું બનાવવું, તમામ રસકસવાળી અને અરક્ષિત જમીન ઝૂંટવી લેવી અને ત્યાંની વસતિને ખ્રિદિશ મહારાજ્યમાં બળાતકારે ધસડી જતી એ કંઈ ઉચ્ચ આદર્શ નથી.”

આમ છતાં રાજસત્તાને કારણે ખ્રિદિશ પ્રબલ હિંદી સંસ્કૃતિને [હિંદી એટલે કોની? હિંદુની—મુસલમાનની—પરસીની—શીખની—જૈનની કોની?] જગતની નજરે દલપટી મનાવવા, પોતાની દૃષ્ટિએ પ્રયાસ કરી રહેલ છે. પરંતુ મિ. પ્લેચરોડ કહે છે:

“ખ્રિદિશોના રમતગમતના કાનુનો, જમીનને લગતા કાનુનો, ગરીબોને મારેના કાનુનો, અને ધણા ખરા ફાજ-દારી કાનુનો તેમજ મિલકતોને લગતા કાનુનો તે અનીતિથી ભરેલા કાનુનો છે.”

પશ્ચિમના લોકો સંકુચિત ધર્માભિમાનને લીધે, છતાં રાજસત્તાને કારણે જગતના ખંડખંડમાં ખ્રિસ્તી પાદરીઓ મોકલે છે, અને ખ્રિસ્તી ધર્મનેજ સડુથી સારો અને શ્રેષ્ઠ ધર્મ મનાવી, જે માણસ ઇસસ ખ્રિસ્તને શરણે નહિ જાય, તેનાં પાપ પ્રભુ માફ નહિ કરે, એવી એવી કંઈ કંઈ કલ્પનાઓ ફેલાવવામાં કારણભૂત બને છે. પરંતુ એક ખ્રિસ્તી લેખકનાજ શબ્દોમાં એકએ તો “The fact is the British people after more than a thousand years of Christian teaching, do not know what true morality is. And how should they know, when their teachers in the Church do not know. (હકિકત એ છે કે ખ્રિસ્તી પ્રજા ખ્રિસ્તી ધર્મનું શિક્ષણ એક હજારથી પણ વધુ વર્ષોથી લે છે તેમ છતાં એ સાચી નીતિ કોને કહેવી તે જાણતી નથી. અને જ્યાં દેવળમાં એસતા તેમના ગુરુઓ તે ન જાણતા હોય તો પછી તેઓ તો જાણે જ શી રીતે ?)”

ગેરી સંસ્કૃતિના અભિમાનમાં તણાઈને આજની ગેરી પ્રજા પ્રાચીન આર્યોની માફકે આદિકામાં વસતા હિંદીઓને ધૃતકારી રહેલી છે, પ્રાચીન દેશોની મૂળ પ્રજાને નાશ કરવામાં પણ તેજ સંસ્કૃતિ કારણભૂત બનેલી છે, એ સંસ્કૃતિના ખોટા ફાંકાને લીધે પોતાની આંખમાં પડેલા મુસળને રહેવા દઈને, ખીનની આંખમાંના તણખલાને કાઢવા માટે ‘મધર ઇન્ડિયા’ જેવા પ્રયાસો કરવામાં આવે છે. પરંતુ એજ ગેરી સંસ્કૃતિને લીધે આવેલાં પરિણામ તથા-

સીએ ત્યારે ખબર પડે. છે કે, માન દેસત અને કી-તિએ સંસ્કૃતિનું પરમ ધ્યેય નથી, એ તો સામાન્ય જીવાત્માઓને મત્રકાવવાનાં સાધનો છે. માનવતાનો સાચો વિજય આપણે અમુક મેળવ્યું એથી સંતોષ માનવામાં નથી, પરંતુ આપણે કંઈક ક્યું એમાં છે; કોઈ પણ વસ્તુ મેળવ્યામાં માનવતાની જીવંત જોવાતી ઝગમગતી નથી, પણ આપણે કંઈક આપ્યું એમાંજ ઝલકદાર જીવનનું ઓજસ્યમયી ઉઠે છે. તેજ રીતે કોઈ પણ દેશની પ્રભુતા તેની શ્રીમંતાઈ કે શક્તિથી અંકાતી નથી, તેતો એ દેશનાં માનવીઓનાં ચારિત્ર્ય ઉપરથી માપી શકાય છે. ગમે તેટલું ધન હોય અને અમર્યાદ શક્તિ હોય, પરંતુ જે દેશનાં નર-નારીઓ ચારિત્ર્યની મહત્તા ગુમાવી બેઠાં, તે દેશની પડની બહુજ જલદી ઘાય છે; એજ કારણે ભલભલાં સામ્રાજ્યો નષ્ટ થઈ ગયાના પુરાવા ઇતિહાસ આપે છે.

એકલી બળપ્રાપ્તિમાં સંસ્કૃતિ રહેલી હોય તો યુદ્ધ પહેલાંની જર્મન પ્રજાને સુસંસ્કૃતજ માનવી પડે, એકલી સંપત્તિથી સંસ્કૃતિની કીમત અંકાતી હોય તો, અત્યારના અમેરિકાને સંસ્કૃતિના અંતિમ લક્ષ્ય પહોંચી ગયેલું માનવું પડે; પરંતુ જર્મન પ્રજાના બળનો નાશ થયો અને અમેરિકાનો આજે યશંતિ તેમજ સુખ શોધવા દામ દામ રખડે છે, તેમ થયું ન હોત.

આમ હાલની ગેરી સંસ્કૃતિથી અવલાં પરિણામથી અસંતોષ પામીને એક અંગ્રેજ લેખક કહે છે:

“અમે ઇશ્વરને નહિ પણ શયતાનને મૂળ રહ્યા છીએ, અમે જીવનના નહિ

પણ વિલાસ વૈભવનાં મધ્ય આંત્રીએ છીએ; અમે અજ્ઞાન તેમજ શુભૃતાના રોગથી પીડાઈએ છીએ અને અમારા ધર્મોપદેશકો પણ વિચિત્ર વૃત્તિના માણસો છે.”

ત્યારે કયી સંસ્કૃતિને વધારે ઉંચી કહી શકાય? અને કયી સંસ્કૃતિ નવયુગની પ્રગતિ સંગ્રહશે? એ એવાનું રહ્યું.

અત્યારે તો જગતની મહાપ્રવળઓનો આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધ નવીન રીતે સંકળાતો જાય છે; એટલે નવીન યુગની સંસ્કૃતિનું લક્ષ્ય ખૂંડ ખૂંડની પ્રવળની સંસ્કૃતિના કુંદર તરવાનું એકીકરણ કરીને તેમાંથી એક નવીનજ સંસ્કૃતિ રચવાનું રહેશે. એ સંસ્કૃતિનું ધ્યેય કુંદરત તેમજ માનવ શક્તિનો ઉપયોગ કેવળ માનવસમાજનાજ સુખ અને સગવડ માટે કરવો એ હશે. તે વખતે ઝેરી ગેઝ કે પ્રાણહારક કિરણો મનુષ્યાના સંહાર માટે શોધાશે નહિ; ત્યારે કોઈ પણ જાતિ કે પ્રજાનો માનવી બીજી કોઈ પણ જાતિ કે પ્રજાની ઉપર પોતાની મદતા સ્થાપવા મથતો નહિ હોય. જગતની પ્રજા પોતાને યોગ્ય લાગે તેથી સમાજ તેમજ રાજ્યવ્યવસ્થા રચી લેશે. વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાની સાથે સાથે સામુદાયિક સગવડ ઉપર ત્યારે પુરતું ધ્યાન અપાતું હશે. મરીવાદીઓ તે વખતે નિર્ધનોને કુંદતા નહિ હોય, કે રાજ્ય નામની વ્યક્તિ કે જાત નામના માનવ સમુદાય ઉપર સત્તા ગજવતી નહિ.

હોય. ખડી અને તંબાર સેનાઓ ત્યારે માનવીઓનાં ગળાં કાપવા કે બીજા દેશોને શહેમાં રાખવા માટે રાખવામાં આવશે નહિ. તે વખતે મનુષ્યને આટલા બધા કલાક સુધી મજૂરી કરવી નહિ પડે. પ્રત્યેક વસ્તુ પરિપૂર્ણ અને કલામય બનાવવામાં આવશે: તે વખતે માણસો નાગ-લૂખ્યા નહિ દેખાય; અને હાલનાં કરતાં કુંદરત ઉપર કાળાં માથાના માનવીઓ ભારે કાણુ મેળવ્યા હશે. જન્મ, જરા કે મરણ પાછળ પ્રભુ અને ધર્મનાં અગમ્ય આવરણો ત્યારે ઓરાડવામાં નહિ આવે; કુંદરતનાં પ્રત્યેક અણુ પર-માણું સાથે મનુષ્યે દાસતા જટલો પરિચય કેળવ્યા હશે. તે વખતે સ્વર્ગ એ આકાશમાંની કોઈકે કલ્પનાતી વસ્તુ મનાતી નહિ હોય; પણ પૃથ્વી ઉપરજ નવીન સંસ્કૃતિએ સ્વર્ગ સર્જવું હશે.

આ લેખ લખવામાં નીચેનાં સાધનને ઉપયોગ કરવામાં આવ્યા છે:

[૧] શ્રી રાષ્ટ્ર ઓનરેબલ જે. રામસે ચેકોન્નટ્ડ એમ. પી. નો “સંસ્કૃતિની પ્રગતિ યદ રહી છે?” નામનો લેખ.

[૨] “સોસ્થાલીસ્ટ રિવ્યૂ” ના માય ૧૯૨૬ ના અંકમાંના મિં એચ. એસ. સીનીઅરના “દશ લગ્ન માણસોની પાછે લડ” નામનો લેખ; અને

[૩] મિં રાષ્ટ્ર “એચફાઈડ” નોટ ગ્રીટી” નામનું પુસ્તક.

સી. જે. શર્મા,

અમરવેલોનો ઇતિહાસ

[લેખિકા: સૌ. લીલા મુનશી]

વ્યક્તિત્વનો છોડ એ એક અમરવેલ છે. સરીઓ સુધી એ કરમાતી નથી. એનાં પુષ્પોની સુગંધ કરમાયા પંખીએ પરિતૃપ્ત કરે છે.

દરેક દેશ કે જાતિનો ઇતિહાસ એ આ અમરવેલોનો ઇતિહાસ છે. પ્રજા એનાથી જીવે છે અને પોષાય છે જ્યાં એવાં રમરજીનો અનાદર થતો હોય ત્યાં પ્રજાની જીવનવેદ પશુ ક્ષણતી નથી.

ભૂતકાળની સામગ્રી વિના ભાવિનું કંઈક રચાતું નથી. ભૂતકાળના પડદા પર દેખાતી વિભતિઓ ભાવિ પ્રજાની પ્રેરણાનો આધાર બને છે. જે દેશનો ઇતિહાસ ભૂતકાળના જુના રંગો નિત્ય નવા રખવાની કાળજી રાખે છે અથવા પ્રસંગાનુસાર નવા રંગ પુરવાનું થે ભૂલતો નથી, તે દેશના માનવીઓજ જીવી શકે છે. જગતની પ્રજાઓ આની સાક્ષી પુરે છે.

આધ્યાત્મની પ્રજા આજે નિર્બળ બની છે. કારણ કે એમનો ઇતિહાસ નથી, હોય તો એમની રીતે અને એમને માટે લખાયો નથી. ભૂતકાળની વ્યક્તિત્વની અમરવેલમાં એમણે જલસિંચન નથી કર્યું. એમની મહત્તાને નીરખવા એમણે ઈસિનેર કલ્પનાને નિમંત્રી નથી.

આપણો ઇતિહાસ પરદેશીઓએ લખ્યો, પણ તે આપણી આંખે જોઈને નહિં. આપણી મહાન અમરવેલોને એમણે પ્રસંશી હોય તો તે આપણે માટે નહિં પણ એમની શોધકૃતિના સંતોષ અર્થે. આપણી સાથે એમના હૈયાં ધબક્યાં નથી. ધબકી શકે પણ નહિં. આપણી મહેનત બધી એમ માની આપણે શમ્યા. અત્યારે આપણે એ પૂર્વજોની કથા તો શું પણ નામ પણ ભટ્ટવા માંગ્યા છીએ; અને એને સંભારવા પરદેશી દ્રષ્ટિએ જોવાયલાં અને પરદેશી રીતે લખાયેલાં પાનાંઓ ઉપરજ આપણો આધાર રહ્યો છે.

મેક્ષીકો

[લેખક:--રશિમકાંત દેસાઈ.]

સાચી, સ્વતંત્રતા માટે
તત્સતી પ્રજાનો
રોમાંચક ઇતિહાસ.

આંતરવિગ્રહની આગ એ પ્રજાસ્વા
તંત્રનો યમધંડ છે. વિચિત્ર
પ્રજા પરાધીન બને છે, અનેક જુલ્મો
સવન કરે છે, પરદેશીઓને પગપેસાવે
કરવાની તેથી તકરૂંમળે છે અને પરિ-
ણામે પ્રજા પામમાલ બને છે, તેમજ
નિરંકુશ સત્તાનો અમલ પ્રવર્તે છે.
મેક્ષીકોનો ઇતિહાસ આવીજૂલ્મવટનાઓની
પરંપરાનો ઇતિહાસ છે.

રંગબેરંગી પ્રજા.

દેશીકોનો વસનિનો રસાળ પ્રદેશ
મેક્ષીકો, દક્ષિણ અમેરિકાનું એક સ્વતંત્ર
રાજ્ય છે. ત્યાંની રંગબેરંગી પ્રજામાં
પરસ્પર વિશ્વાસનો અભાવ છે. એક
કરોડ જેટલા ત્યાંના મૂળ વતનીઓ
હજી પ્રાચીન દશામાંજ પશુવત્ જીવન
ગાળે છે, અને ગોરાઓ તેમના ઉપર
પારાવાર સીતમ ચુભરે છે. અત્યારે
મેક્ષીકોમાં દશલાખ જેટલા ગોરાઓ વસે
છે. તેઓ પણ ભયભીત દશામાં જીવન
ગાળે છે. કારણકે તેમની સંખ્યા
દિનપ્રતિદિન ઘટતી જાય છે, અને
મિશ્રિતવર્ણની નવી પ્રજા વધતી જાય
છે. પરિણામે મેક્ષીકોમાં પરસ્પરવિરો-
ધની ઊંઘી નિરંતર સળગ્યાજ કરે છે.

મેક્ષીકોની સ્વતંત્રતા.

આઠારમી સદીના અંત ભાગ સુધી
મેક્ષીકો સ્પેનનો મુલક હતો. યુરોપમાં
સ્પેનની સત્તા ખખડવા લાગી, યુરોપના
અન્ય રાજ્યોની હરિકાઈ સ્પેનને સાલવા
લાગી; આને પરિણામે સ્પેનનું સામ્રાજ્ય
નટવું, અને ઓગણિસમી સદીની શરૂ-
આતના મેક્ષીકો જેવા સ્પેનના પરાધીન
રાષ્ટ્રોએ સ્વાધીનતાનો શોળ ફેંક્યો,
અને પ્રજાક્રિય તંત્રના મંડાણ કર્યા.
મેક્ષીકોની અખૂટ ધનદોલત અને કદ-

ડોન પદ્રીનીયો ડાવરા.

રતી ખનનનાને પ્રભાવે શરૂઆતનું
વર્ગોમાં પ્રજાતંત્રનું કામંડાજ પજી
ધમધામર આલ્યું. પ્રજા સંગૃહિત અને
શાંત બની. મેક્ષીકોના રૂપ પ્રમુખ ડોન

પદ્મિરીઓની લાખડી સત્તા આગળ પર-
દેશી રાજ્યો પણ ધૂજતાં. તેમનામાં
કાયકુશળતા અને વ્યવસ્થાશક્તિ
ઓછાં ન હતાં, પરંતુ ચતુર રાજપુર-
ષોને મુલભ એવી દીર્ઘદ્રષ્ટિનો તેમનામાં
અભાવ હતો. આથી પ્રજાની દક્ષિણ
આત્માદીથી તેઓ અંજન્યા અને આમ-
વર્ગની અંહલુન શક્તિ પીછાનવા છતાં તે
વર્ગની તેમણે છેક અવગણના કરી.
દેશની બધી જમીન તેમણે થોડા જમીન-
દારો અને પાદરીઓ વચ્ચે વહેંચી
આપી; અને દેશના સમગ્ર પ્રજાસમુદાયને
ઉત્પાદનના સંધન વગરનો નિરાધાર

વિક્ટોરીઆનો હવેર્ટા.

ખનાવી મંકર્યા. દેશ સ્વતંત્ર થવા છતાં
પ્રજાવર્ગને કોઇ પણ જાતના રાજકિય
હકકો મળ્યા નહોતા અને તે આપવાની
દરકર પણ તેમણે કરી નહિ. પરિણામે
૧૮૦ સન ૧૮૧૦ ની સાલ પહેલાં દેશનો
૯૦ ટકા નેટલો વર્ગ પરાધીન બની
મેઠો, અને જમીનદારવર્ગની આર્થિક
અસુખાગીમાં સજડવા લાગ્યા.

વિપ્લવનો અગ્નિ.

આમ મેક્ષીકામાં વિપ્લવનો અગ્નિ
ધૂંધવાઇ રહ્યો હતો. પ્રજા અધીરી
બનતી જતી હતી, પણ ચોંચ આગે-
વાનીને અભાવે સહનશીલતાનો પાઠ તેને
શિખવો પડ્યો હતો. તેમને થયેલો
ગંભીર અન્યાય ખૂબ સાલતો હતો; તેમના
ઉપર ગુજરતો સીતમ તેમના કાળજી
કારતો હતો; ડાન પદ્મિરીઓના તંત્ર
સામે બંડ કરવાનું તેમને મન થઇ
જતું હતું. છતાં વતનીઓની પ્રાચીન
મનોદશા વિપ્લવના માર્ગમાં અંતરાય
રૂપ ઉભી હતી.

પણ આ દુઃખદ સ્થિતિનો એ અંત
તે નિર્માયોજ હતો. કાયદાના ત્રીશ ત્રીશ
વર્ષના આપખુદ અમલને અંતે રાજ-
તંત્રની લગામ મૂલ્યુ સમીપ ઉમેલા વૃધ્ધ
રાજપુરુષોના હાથમાં જઇ પડી. આતું
પરિણામ એ આવ્યું કે કેટલાક સુશિ-
ક્ષીત અને મહત્વાકાંક્ષી જવાંમદો વૃધ્ધો
સામે ઉતરવાયા, અને આખરે તેમણે
સમગ્ર તંત્રની સામે બંડ પોકાવ્યું.

પહેલું બંડ.

ઈ. સ. ૧૮૧૦ ની સાલમાં મેક્ષીકાના
પ્રજાતંત્રના ઉપ-પ્રમુખની ચૂંટણી થઇ.
કાયદે પોતાનાજ પક્ષના એક સભ્યને તે
પદને મારે ચૂંટી કાઢ્યો. નવજીવાન પક્ષને
આપધતિ જરા પડ્યું નહીં. તેમના અગ્ર-
ણી ફ્રાન્સીસ માડેરોએ તરતજ એક પુસ્તક
પ્રગટ કર્યું. તેમાં કાયદાની સમગ્ર રાજ-
નીતિની સમાલોચના કરી અને નિર્દોષ
રીતે વૃધ્ધોની બધી પોત્ર પ્રજા સમક્ષ
ઉઘાડી પાડી. આથી ભેંકે માડેરો કારા-
વાસમાં પુરાયો, પરંતુ દેંક સમયમાં

તેને જમીનપર છેડવામાં આવ્યો. તર-
તજ આખા દેશમાં સ્થાપિત સત્તાની
સામે બળવો ફાટી નીકળ્યો. મોડેરેએ
ચતુર રાજપુરુષને શોભે તેવી રીતે
પ્રજાને તેની જાત યવલી જમીન પાછી
સ્વાધીન કરવાની અને સર્વે રાજકિય
હક્કો બક્ષવાની જાહેર કબજાત આપી
બળવાની આગ ગામ ગામડે ફેલાઈ.
પાટનગર-મેદીકો શહેર પણ તેમાં
સપડાયું. ડાયઝનો સિતારો અરત થયો.
પ્રમુખપદનું રાજનામું લખી આપીને
તે ક્રાન્સ તરફ દંડારી ગયો.

મેદીકોમાં પ્રજાતંત્રની સ્થાપના
પછીનું આ પ્રથમ રાજ્યપરિવર્તન.
પછી પરિવર્તનની પરંપરા શરૂ થઈ.
તેનો હથ અંત આવ્યો નથી.

માડેરો પ્રમુખસ્થાને.

ઈ. સ. ૧૯૧૧ ની સાલમાં પ્રમુખની
ઈ. સ્ટુટ્ટી થઈ. પ્રજાએ માડેરોને
સર્વાનુમતે પ્રજાતંત્રના સરમુખત્યાર
તરીકે પસંદ કર્યા. નવેબંદની તા. ૬
દીએ રાજ્યપુરા તેણે હાથમાં લીધી. પરંતુ
આ મૂલ્ય સૈનિકમાં રાજપુરુષની વિરલ
બુધ્ધિનો અભાવ હતો. ગણતા તંત્રની
સામે જે પ્રશ્નો ઉઠ્યા હતા તેનો ઉકેલ
તે પણ ન કરી શક્યો. એટલે તેની
સામે પણ બંદ જાગ્યું. પ્રથમ
દક્ષિણમાં વિપ્લવનો અગ્નિ ભગ્નકર્યો.
ઉત્તરમાં બીજા એક બંદખોરે વિપ્લવનો
વાવટો ફરકાવ્યો. અને પછી તે એતરફ
નાના મોટા રમખાણો. થયાં. વારંવાર
નામના બંદખોરે જુવારે કબજો કર્યું.
બીજા એક ચીકણો સર કર્યું. મહા-
પ્રમુખ ડોન પરિશીએના અત્રિજા ફેલીક
ડાયઝે બંદખોરોનો સ્થાપ કર્યો, અને

વેરાકુઝ સર કર્યું. યુનાઇટેડસ્ટેટસે
લઠાઈના સર જમની નિકાસ સામે
પ્રતિબંધ મૂક્યો.

માડેરો ખૂબ મુંઝાયા. હાથમાંથી સરી
જતી સત્તા સાચવી રાખવાને માટે તેણે
ભગીરથ પ્રયત્નો આદર્યા. ડાયઝના લશ્કર-
ના એક કનૈલ વીક્ટોરીએનો હવેટાને
સેનાધિપતિ નીમ્યા, અને બંદખોરોની.

પ્રેસિડન્ટ કેરાન્ઝા.

સામે તેની સરદારી હેઠળ સેના મોકલી.
બંદખોરો વેરાયા-ફેલીક ડાયઝ શત્રુના
હાથમાં સપડાયે; બંદિયાન બનાવીને
તેને પાટનગરમાં લાવવામાં આવ્યો. પરંતુ
શત્રુના દિવસમાંથી તે નાશી જુદા, બંદ-
ખોરોની આગેવાની લઈને તેણે શત્રુનો દાર-
ગોળો સર કર્યો. પછી તે દસ દિવસ
મૂંઝી કાળો કહેર વત્યો. લાખો માણસોની
કલેશ્યામ આવી. પાટનગરને મરોહ્ય
મરોહ્યે લોહીની નદીઓ વહેવા માંડી.
હવેટાએ માડેરોને કેદ કર્યો, તેના
લઈને દાર. કર્યો, અને નવા તંત્રની
સ્થાપના માટે પ્રજાકિય મદાસબાની
જાજત વગાડી.

૨૬ મીનિટનો અમલ.

આ મહાસભાએ પ્રેરેલા લાસ્કુરીની ત્રી મુખ્ય તરીકે સૂટણી કરી ગૃહ-મંત્રી તરીકે હવેતાંની નીમણુંક થઈ, પણ તેની સાથેજ લાસ્કુરીને માત્ર ૨૬ મીનિટ સત્તા ભોગીને પ્રમુખપદનું રજીનામું આપ્યું. એટલે હવે તે કામચલાઉ પ્રમુખ નીભાયા. ચાર દિવસ પછી માટેના પદ-હાથે અને ગોળીમારથી વીંધયા. આ બનાવ ૧૯૧૩ ના ફેબ્રુઆરીની તા. ૨૩ મીએ બન્યો.

બંધારણની હાકલ.

આ નિર્દય સેનાપતિ સૌને અળખા-મણે તો ચંદ્રજ પડ્યા હતા, માત્ર એક જ માસમાં વેનુસ્ત્રીઓને કેરાન્ઝા નામના એક બળવાન બંડખોરે હવેતાંની

એડોલ્ફો ડી લા હુવેતાં.

સંપાત્તી સામે બંડ જાહેર કર્યું. તેણે “બંધારણ”ની હાકલ કરી, અને કેટલાક અમેરિકાને એકઠા કરીને પ્રચંડ ચળવળ ઉપાડી. આશ્વરો આપ્રેગોન અને ફ્રાસ્કો વીલાએ સરકારને નેર કરવાંને આગે હાથ દાખવ્યા પા મોરવા રાઈ કર્યા.

આ બીજા સંલોગોમાં વોશિંગ્ટનની સરકારે યુધ્ધના સંરંભમની નિકાસ સામે મુકેલા પ્રતિબંધ દૂર કર્યો. યુનાઇટેડ સ્ટેટસની આ પ્રકારની દરમિયાનગિરીની સામે હવેતાંએ ટેમ્પીકો બંદરે કેટલાક અમેરિકન ખજાસીઓને પરહંજ કર્યા. અને જ્યારે અમેરિકાની સરકારે આ ગેરવર્તનનો દંડ માગ્યો, ત્યારે તે આપવાની એજખી ના પાડી. પરિણામે બંને દેશો વચ્ચે ચક્રમક ઝરી, અને મેક્ષીકોએ વેરાક્રુઝ યુમાવ્યું. તે પછી બંને દેશો વચ્ચે સંધી થઈ. છતાં હવેતાંની સામે પ્રજાનો અણગમો તો વધતોજ રહ્યો અને જુલાઈ માસની અધવચમાં હવેતાં યૂરોપ જવા ઉપડી ગયા; તેની સાથે જમીનદારવર્ગની આરાધા ઉમેદોના કુંગર પણ ફૂલી ગયા.

કેરન્ઝાનો ઉદય.

આ સ્થિતિમાં જનરલ આપ્રેગોન મેક્ષીકોના પાટનગરમાં દાખલ થયા તેની પાછળ તેમના સરદાર કેરાન્ઝા પધાર્યા, અને આપ્રું તંત્ર સમાવી લીધું. ફ્રાંસીસ્કોવીલાને કંઈજ ન મળ્યું, એટલે તેણે વનનીઓના આગેવાન અપટા સથે સંધી સાધી અને પાયતખત તરફ ફર્યો કરી. કેરાન્ઝા પાછળ હઠ્યા, અને પુએબ્લામાં આશ્રય લીધો. ૧૯૧૫ ના જાન્યુઆરી માસમાં જનરલ આપ્રેગોનના પાણીના પુરની માફક, ધસી આવતાં સૈન્ય સામે વીલાનું લશ્કર ટકી ન શક્યું. જનરલ આપ્રેગોનના લશ્કરે પાછો પાટનગરને કબ્જે મેળવ્યો. ૧૫ માર્ચના દોઢ માસમાં બાણ પાછી. પ્રલટાણ વતનીઓના સરદારે આપ્રેગોનનો પાટનગરમાંથી હોંટી કાઢ્યો; અને છતાં વીલાના સિન્યો

તેણે જરા પણ મદદ ન કરી. પરિણામ એ આવ્યું, કે ઓપ્રેગોનના લશ્કરે વીલાને એક એમિલમાં અને બીજી જુન માસમાં એમ બે સખ્ત હાર આપી.

અમરભૂમિ.

આમ મેક્સિકોની ભૂમિ એક બીપણ સમરાંગણ બની રહી. પાકોશના પ્રબળ સામ્રાજ્યના પ્રમુખ મિન્ વિલ્સને છેવટે કંટાળી જઈને શાંતિની સાધના કરવાની મેક્સિકોને એતવણી આપી. તે પછી જુલાઈ માસમાં એક પરિપદ મળી તેમાં મેક્સિકો, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, અર્જેન્ટીના, આઝિસ વગેરે રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ

આન્ધરો ઓપ્રેગોન.

હાજર રહ્યા હતા. મેક્સિકોની અશાંત પરિસ્થિતિનો અંત લાવવા માટે આ સંમેલનમાં ખુબ ચર્ચા થઈ હતી, પરંતુ ફેરાન્ઝોએ મોટાં સંજોગોની દમદમી આગળ જરાપણ મચકે અ.પી નહિ, અને પરિપદ કેંઈ પણ જાનનો નિશ્ચય કર્યા વગર વિખેરઈ ગઈ. છેવટે ઓક્ટોબર માસમાં તેનીજ સર્વોપરી સત્તાનો યુનાઈટેડ-સ્ટેટ્સને સ્વીકાર કરવો

પડ્યો. આની સાથે તેના દરિદ્રોના હાથ હેઠા પડ્યા. તેઓ ગામડાઓમાં ભરઈ બેઠા, અને બંદરવટું ખેડવા લાગ્યા. તેમની ખજાર લેવાને માટે ઇ. સ. ૧૮૬૭ ની સાત્રમાં જનરલ પર્શિંગ પોલોની ફોજ સાથે ધસી આઘ્ય અને અમેરિકનોના જનમાલની સંઘા-મતિના જહાના હેઠળ કેટલાંય અનિચ્છવા ભેગ કર્યો કર્યા. તેજ સાત્રમાં મેક્સિકોના પ્રમુખ તરીકે ફેરાન્ઝોની ચંદણી થઈ. તેણે તરતજ પ્રજાકિતની યાજનાઓ હાથ ધરી; અને જમીન જપ્ત કરીને નાના ખેડુતોને વહેંચી આપવાનો આરંભ થયો. ટેમ્પીકોના તેલના કુવા અમેરિકનો પચાવી બેઠા હતા તે પણ પાછા સ્વાધીન કરવાનું ફરમાન તેમણે ફાડ્યું. પરંતુ એટલિટન અને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના ભેગા વિરોધ સાથે થવાની હિંમત તેના માં ન હતી, એટલે આપેલા લુકમ તેને રદ કરવો પડ્યો.

પાણું ખંડ.

આને પછી તે ફેરાન્ઝો સિંહાસન પરથી ડાલવા લાગ્યું. વરસેકની શાંતિ પછી ફેરાન્ઝો વળી પાછો બીપણ સંઘામ મંડાવ્યો. બળવાખોર ઝપરા છેવટે મોરેલોસ રાજ્ય માં જનરલ પેગ્યો ગોનસાલ્વીસને હાથે મરાયો. વીલા પણ પાછો મેદાનમાં ઉતર્યો. જનરલ એન્જેલીસને તેણે પ્રમુખ પદે રચાવ્યો, અને પોતે તેનો વિમલ મંત્રી બન્યો.

રાજધાની બદલાઈ.

મેક્સિકો શહેરમાં પણ બળવો ફાટી નીકળ્યો. ફેરાન્ઝોને આથી રાજધાની ફેરવીને રાજગાદી વેરાક્રૂસ લઈ જતી

મી. તે ગયાં કે તરતજ જનરલ ઓબ્રિ-
ગોને મેક્ષીકા શહેર સર ક્યું, અને કામ
ચલાઉ પ્રમુખ તરીકે એકોલ્દો ડી. લા
હવેટાની ચૂંટણી કરી. ઇ. સ. ૧૯૨૦ના
સપ્ટેમ્બરમાં સામાન્ય ચૂંટણી થઇ અને
જનરલ ઓબ્રિગોન સહેલાઇથી પ્રમુખ
ચૂંટાયા.

શાંતિનો યુગ.

જનરલ ઓબ્રિગોને કુનેહથી કામ લેવા
માંડ્યું. તેના વિરોધીઓને જાગીરા આપીને
તેણે શાંત પાડ્યા. લશ્કરને સંતુષ્ટ રાખીને
તેના ઉપર અજબ કાજુ જમાવ્યા, અને
પ્રબલિતના કાર્યો ઉપાડીને પ્રજાનો પ્રેમ
પણ સંપાદન કર્યો. દેશમાં આથી
શાંતિ જવાઇ. તે પછી તેના અતુંગથી
પ્રેસિડન્ટ ફેલીસનો અમલ પણ એમજ
પસાર થયો, અને પ્રજાની સ્થિતિ પણ
સુધરી. ને કે કોઇક કોઇકવાર દેશમાં
જૂઠાં જવામાં બંડ તો હજીયે ફાટી
નીકળતાં, પરંતુ પ્રજાજન પ્રજાતંત્રના
સાંપ આગળ બધું સત્વર દબાઇ જતું.
પાડોશી રાજ્યોને આ સ્થિતિ અસહ
હતી. મેક્ષીકોને સંજ્ઞા હતી સારું
ઉત્કેચાં. પરિણામે રાજ્યસત્તા અને
ધર્મસત્તા વચ્ચે અચડામણ શરૂ થઇ.
આંક વર્ષ સુધી આમ ચાલ્યું. ફરીવાર
મેક્ષીકાના પ્રમુખ તરીકે જનરલ ઓ
બ્રિગોનની ચૂંટણી થઇ અને પ્રજાએ
વિનયોત્સવ માંડ્યા. પરંતુ એ ઉત્સવ
પણ દેશના ઇતિહાસમાં જીદી રીતે અમર
થવા માગતો હોય તેમ, ઉત્સવ દરમિયાન
દેશના વસાયલા પ્રમુખનું ખૂન થયું.

ખૂની પકડાયા અને ફાંસીને માથે
ચડ્યા. પરંતુ મેક્ષીકામાં વળી પાછી
આંતરવિગ્રહની આગ તે સળગાવી ગયા.
અને લગભગ એકાદ વરસની શાંતિ
પછી વળી પાછો મેક્ષીકામાં દાવાનળ
ફાટી નીકળ્યો. વેરાક્રુઝમાં બંડ થયું,
તેમાં બંડખોરોનો વિનય થયો, અને
મેક્ષીકાના પ્રમુખ પોલીસ જલ બળવા
ખોરોના બંદિવાન બન્યા. પરંતુ હમણાં
હમણાં ફેલીસની સરકારી હેઠળના સૈન્ય
બધી બાજુ ફેરવી નાંખી છે,
બળવાખોરોનું જોર નરમ પડ્યું છે,
અને સરકારનો ડેરડેર વિનય થયો છે.

આજની સ્થિતિ

આજે સાચી સ્વતંત્રતાને માટે
તરવરતી પ્રજાની આ સ્થિતિ
છે. હરહંમેશ અર્થની શોધમાં ફરતાં
મૂડીવાદી સામ્રાજ્યો પરરાજ્યોની આ
દશા થાય એમ દિલથી ઇચ્છે છે, અને
તેથીજ તેઓ એક પા ખીન્ન પક્ષને
છૂપી કે સીધી રીતે નાણાંની અને દાર-
ગોળાની મદદ કરે છે. મેક્ષીકા ફળદ્રુપ
પ્રદેશ છે, તેનો કુદરતી મજાનો પણ
અખૂટ છે તેથીજ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની
સરકાર આ પ્રદેશના આંતરવિગ્રહને
માટે વખતો વખત સંતાપ જાહેર કરે
છે. અને સાંપડેલી તકનો લાભોલાભ લાલ
લે છે, છતાં જગતની પરાધીન પ્રજા
આ રાજરમત તરફ ઉઠાસીને રહે છે.
તેથીજ જગતમાં શાંતિની આટલી આટલી
આરાધના છતાં સર્વનાશનો લયંકર
દાવાનળ હજી પણ સળગ્યાં કરે છે!

મનુજને

(૧)

(૯-૨૫-૭)

કુભાવિ ચિન્તાતણી રેખ આસ્યે-
અંકોષે કે સંસ્કૃતિ માત કેરે;
સન્તાન ઉન્મત્ત થયાં નિદાણી,
દૂખી રહી ગોકળસે જોડે એ.
ધાત્ર્યાં સદુ એકજ ધ્યાનયુગ્મે-
મીઠાં અમી માનવતાતણી, એ
ભરી જ્યાં મુન્દર આપકાળ,
દૂખ્યાં શું એ વૈરવિષે કરાણી ?

(૨)

(અનુષ્ટુપ) માનવી જીવિના ગોળા, આજ કાં આમ આપડે ?
અંગારા ખરતા આજે આમ કાં નાશ આવડે ?
સીંચાયું સત્યને વારિ, પોષાયું પ્રેમવાયુએ,
માનવી સિદ્ધિનું વૃક્ષ, જીવનું આત્મજ્યોતિએ,
ફેક કાલ થયા જીવું અગપ્યા તાપ જાંયડે,
હિંસ ના ચડ અગ્નિમાં શું પ્રભો ! અળગી જશે ?

(૩)

(દ્રુતવિસંખિત) !સનિર્ભારથી ગદ્ય પૂરિને જોડે,
ઉર વિશે ભ્રમણા વરસી ભરે;
અન. ના ભડકા અદિં યોગમે-
અળગતા, નહિં એ શું કદી રામે ?

(૪)

(અનુષ્ટુપ) અગની જાળજીવિએ બેદસાકળ સાંકળી,
પ્રતના પ્રેમપ્રયોગે શું એ જશે તવ યોગળી ?

(૬૫૦)

તપ તપી દર સાન્નિતી સાધના-
જગતપ્રેમજળે સદા ચાતના;
વિજળ પ્રિય ક્યાં તવ ના જશે.
મનુજ ! તું જગશે અધિકા જશે

(અનુષ્ટુપ) અંકાભભાવતે સાંધી વસુધા નિજની ગામી,
માનવી એ મદામિદિ થશે શું ભૂલકાવની ?

મુન્દરજી ગા. બેરાઇ.

આપણી વિધવાબહેનો શું ગાય છે?

[લેખક: સુયશ]

ધર્મને નામે જગતના તમામ દેશોમાં લયકર ધર્મસાણુ જામ્યાં છે, અનેક નિર્દોષ મનુષ્યોનાં રક્ત વહાવવામાં આવ્યાં છે, સેંકડો મનુષ્યોને જીવતાં બાળાં મુકવામાં આવ્યાં છે, સંખ્યાબંધ મનુષ્યોને એવી કૂર રીતે રિબાવી રિબાવીને મારી નાખવામાં આવ્યાં છે, કે જેનો ઇતિહાસ વાંચતાં ગમે તેવા સખ્ત હૃદયના મનુષ્યની આંખ પણ બીની થઇ જાય. પરંતુ અનેક વર્ષોથી ચાલી આવતી પરંપરાને લીધે મનુષ્યો એના બંધનમાંથી છૂટી શકતાં નથી. કેમકે તે એક પ્રકારનો નશો ચડાવનાર અંદર છે, અને તેનો નશો રંગે રંગમાં એટલો વ્યાપી ગયો છે કે તેને 'છોડી દેવ' મનુષ્ય સહજે તૈયાર થઇ શકતો નથી.

આમ છતાં પૃથ્વી ઉપરની બીજી બધી પ્રજાઓ અનેક રીતે આ અંદેરી નશામાંથી ધણે અંશે છૂટી ગઇ છે અને હજી છૂટતી જાય છે. માત્ર હિંદુ જાતિ જ એક એવી રહી છે કે, જે હજી એ નશો છોડી દેવાનો વિચાર પણ કરી શકતી નથી. ધર્મના નામથી તેથી તે કબાય છે અને ધર્મના આગ્રહન નીચે તે ગમે તેવાં કામ કરવાને તૈયાર થાય છે.

બાળ વિધવાની ઇચ્છા હોય તેમ છતાં હિંદુઓનો મોટો ભાગ એને પુનર્લગ્ન કરવા દેવાની ના પાડે છે. કેમકે પુનર્લગ્ન કરવું એ નીતિની નજરે અશોભ્ય છે એમ તે માને છે; અને એ નીતિની વ્યાખ્યા ધાર્મિક દૃષ્ટિબિંદુથી તે ઘડે છે અને નિભાવે છે.

આવી બાળ વિધવાઓને માટે ધર્મ મંદિરો, ધર્મ કથાઓ અને કથાકારો તેમજ આચાર્યો ને હિંદુઓ તેમની આપતિમાં આશ્વાસન સમાં માને છે. બાળ વિધવાને પરપુરુષ સાથે તો શું પણ જીવાન ભાષ કે પિતાની સાથે યે એકાંતમાં વાત કરવામાં તેઓ ધાય માને છે, પરંતુ મંદિરોની એકાંતમાં તે જ બાળ વિધવાઓ જીવાન આચાર્યની સેવા કરે, નવજીવાન કથાકાર પાસે બેસીને કથાનું શ્રવણ કરે, કે ભજન સાંભળે અને ગાય તેમાં તેમને કશો જ વધો જણાતો નથી; એટલું જ નહિ પણ હિંદુઓ પોતાની બાળ વિધવા પુત્રીઓને, બહેનોને અને પુનર્લગ્નઓને મે માટે ઉત્તેજન પણ આપે છે.

એવાં સ્થાનોમાં આપણી એ બહેને કેવી કથાઓ, કેવા કથાકારો પાસે સાંભળે છે તે વિશે અત્યારે આ લેખમાં કંઈ કહેવાનો ધરાદો નથી. કેમકે એ વિષય એક જોડો જ લેખ માગી લે છે. આજે તો ધર્મને નામે આપણી બહેનોને કેવાં ભજનો ગાવાની હિંદુઓ ઘૂટ અપે છે, તેજ બતાવવાનો મારો વિચાર છે. હિંદુ સમાજમાં મીરાંબાઈની ધાર્મિક રૂઢીએ મોટી મહત્તા મનાય છે, અને તેથી તેમનાં ભજનોને સમાજ સારી રીતે સત્કારે છે, તેમજ હોંશિ હોંશિ ગાય છે.

એજ બાઈનાં ભજનો તેથી પહેલાં સમજો:

પ્રભુને નામે અનેક જાતની શંગા રીક લીલાઓની કથાઓથી હિંદુઓનું

કયાતું સાહિત્ય ઉભરાઇ જાય છે. એ કથાઓ સાંભળવી કે વાંચવી એમાં પુણ્ય મનાય છે. એટલું જ નહિ પણ શૃંગારની કથાઓમાં પ્રભુએ શૃંગારભાવથી જન્મની સાથે લીલા કરેલી, તે રથાને પોતાને માનવાની ટેવ પાડવાથી આત્માતું કદ્યાણુ થાય છે, એમ પણ મનાવવામાં આવે છે.

ભજનોતું પણ તેવું જ છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને શૃંગારભાવના મુખ્ય નાયક કદાપિને ગાનારાં, પોતાને ગોપીઓ તરીકે માને છે. અને પછી એ ભાવનાથી આવું ભજનો ગવાય છે:

ક્યાં ગયારે પેલા વાંસળીવાળો,
અમારા ધુંધટ ખોલીરે;
ક્યાં ગયારે પેલા વાંસળીવાળો,
અમને રંગમાં રોળીરે;

અને પછી વૃદ્ધ તેમજ યુવાન, સધવા તેમજ વિધવાઓ (પરંતુ મોટે ભાગે વિધવાઓ; કેમકે તેમને સધવા કરતાં આ મોટે વધુ વખત તેમજ સગવડ આપવામાં આવે છે) પુરૂષ તેમજ સ્ત્રીઓ સાથે મળીને ગાય છે:

પ્રેમની, પ્રેમની, પ્રેમનીરે,
મને લાગી દહારી પ્રેમની
મીરાંઆઈની માફક નરસિંહ મહેતાનું;
ભજનો પણ શુન્દરાતી દિંદુઓમાં ધણા પ્રખ્યાત છે. એટલે એમનાં ભજન ગાવાથી પણ ધણું જ પુણ્ય મળે અને વિધવાઓનાં હૃવન પવિત્ર રીતે મળાય તેમ માનવામાં આવે છે. નરસિંહ મહેતા ગવડાવે છે:

શામળીઆને સંજે રમતાં,
માન તઈને મળાએરે,
દળવે શું આલીંગન આપી,
જેમ રીઝે તેમભળીએરે

અંજો અંજે અનંગ વાધે
ભાવ ધરી ઉર ધરીએરે;
અને એ ભક્ત કવિ એ રીતે પરસ્પર મળવા તૈયાર થનારને સમજાવે છે કે:
જેખન હોય સફળ તે તારણી
જે વહાણો વહાલ જણાવેરે.
પરંતુ એ ભજનના ભાવ એટલેથીજ અટકતા નથી. શૃંગારની વિધવિધ ચિપ્પાઓતું પણ તેમાં હોંશિ હોંશિ વણું કરવામાં આવે છે. તેની સાથે સાથે પ્રભુની પ્રતિદૃતિઓ સ્વરૂપે અમુક હવતા મતુષ્યાને માનવાતું ધાર્મિક નજરે ભક્ત મંડળીને શીખવવામાં આવે છે. કેમકે તેમ કરવાથીજ મોક્ષ મળે છે.
મોક્ષનાં ભૂખ્યાં નરનારીઓની વચ્ચે તેથી ગવાય છે:

પ્રાતઃ યથા મારો પાસવ મેલા,
પેરણ નણુદી જગેરે,
દીનકર ઉગ્યા, થયું અજવાણું,
ગ્રીષ્માં વશેણું વાગેરે.
સમીરે સાંજની રાજ્યા એ આવી,
પેરપેર મળી સંગ લીધારે;
હાવભાવ લીધો મન ગમતો,
અમૃતની પેરે પીધારે;
પ્રતિ હામ હામ તો રડાડંકા દિસે,
અંધર થયા રંગ રાતારે;
અને પછી તો ભજનની ઝડીઓ જામે છે, ગોપીભાવમાં ભજન ગાનારી વિધવાઓ પણ તદ્દતીન બને છે. અને મહાન વૈષ્ણવ નરસિંહ મહેતાજીતું નવું ભજન શરૂ થાય છે.

નહિં દહિં સાંધ રસ લેવા,
અંધર અમૃત રૂનો પીવા;
કુચકેલ મદવા આળા મુંદરવર,
નંદના લાડકવાણ એવા.
ગોપીભાવની તન્મયતા વાધતીજ જાય છે
૧. મુંબન કરતાં પડેલી દંત પંક્તિની નિશાનીઓ.

તેમ તેમ ભજન ગાનારીઓ શૂંગાર
લીલાની તાદ્રસ્યતામાં અંકેક ડગલું આ-
ગળ વધતી જાય છે.

કુચ ગ્રંથી મુખ અધર ડસીને,

એણી ધેરે સાંછડાં દીને;

મા મા મંત્ર જપું નેણે વેળા,

મારું મન પતી ને;

સાંછડાં કાં ન લેત.

પછીતો ભગવાનની કલ્પેથી એ શૂંગાર

મૂર્તિની સાથે તદાકાર બનતાં જતાં,

ભજન ગાનારીઓ માનસિક અટક્યાળાં

કરતાં, રસામણાં મનામણાંની રમતો

શર કરે છે:

લટકો તારો સવાલાખનો,

મંરકલડાનું મૂલ નહિ.

કહાનજી કહે અલિંગન નહિં દઉં,

કંઠે પથાધર ખુએ તન;

નવજોખન નવરંગી બાળા,

જમણે ઉભા વનમાળી;

કાંચલડી કસકસતી પહેરી,

સાત સાટકે કસવાળી.

કહાનજીએ કામિની કર જાલી,

માખણથી અતિ કોમળ અંગ;

નરસંયાતો સ્વામી ભણે મળાયા,

દીધુ અલિંગન રાખી રંગ.

અને એ વિધવા બહેનો, જેમને ભક્તા-

ણીઓ બનાવવામાં સમાજના રૂઢીરક્ષકો

તેમના જીવનની સફળતા માને છે;

તેઓ રસમાળાની સાથે વસંતરત્નની

ચેષ્ટાઓ પણ આદરે છે.

ફળ્ય કલેવર કુચની સાથે,

કંકે આવલડી ધાલી;

ઉન્માદ અનંગ પ્રગટથો ઉરમાં,

રમત રમે રસ ગી;

આખો વસંત રમવાને જઈએ,

વનડામાં વનમાળી.

મારે કહેવું નેઈએ કે આ ભક્ત

કવિઓનાં ભજનો જે ભક્ત ભક્તાણી

મંડળ ગાય છે, તેનાં કેટલાંક

અવતરણો એટલાં ગંદાં છે કે તે

ઉતારતાં પણ શરમ આવે. આપેલાં

અવતરણોમાં પણ કેટલાંક અનિચ્છાએજ

આપવાં પડ્યાં છે; પરંતુ તેમ કર્યા વિના

રૂઢીની ગુલામીમાં અધ્યદ્વાની સાંકળોથી

જકડાઈને સમાજના આગેવાનો, પોતાની

જે બહેનો, દીકરીઓ અને પુત્ર વૃધ્ઓને

પુનર્જન્મ કરાવવામાં પાપ માને છે.

તેમનેજ કેવાં ભજનો ગવરાવવાને ગાવા

મોકલે છે તે પુરી રીતે બતાવી શકાય

તેમ ન લાગવાથી જ, આ અવતરણો રજુ

કરવાની ન જરૂરે ફક્ત પડી છે.

વસંતને રમણે ચડેલી આય રમણીઓ

ગાય છે:

આવી રત ફૂલી વૃંદાવન,

પ્રકુલિત પુલી ગોપી;

અનંગ બ્યાપો અંગે અંગે,

નારાયણ રહો ઓપી;

દેહ દશા ભૂલી રાણુ સજની;

રહી ચરણે ચિત્ત ચાંપી;

કીડા વન કીધું કામિનીય,

કુટુંબની ભજન લોપી.

ભક્ત સમાજમાં મીરાં અને નરસિંહ

ની માફક ચારામનાં ગીતો તેમજ

ગરબીઓ પણ ઘણીજ લોકપ્રિય છે.

ભજનિકો ગોપા લાવે પ્રભુને સંદેશ મોક-

લાવે છે:

આવોની મારે ઘેર માણવા;

હોજ રાજ !

આવોની મારે ઘેર માણવા,

પ્રેમ રસ પાસો તે પીવા ને પાવા;

જેમન તુરીને પલાણુવા,

હોછ રાજ !

આવોની મારે ઘેર માણુવા.

પડતી તે રાતે પધારજે પ્રીતમ;

કાઠ નથી બેઠું જાણુવા,

હોછ રાજ !

આવોની મારે ઘેર માણુવા.

મારી શેરીના છે સંત સાધુ,

પરની ન વાત બેસે જાણુવા;

હોછ રાજ !

આવોની મારે ઘેર માણુવા.

પ્રજાતે જતાં કાઠ પૂછશે તો, કહીશું.

તેડાતા વસોણું તણુવા;

હોછ રાજ !

આવોની મારે ઘેર માણુવા.

દયારામ જાતેજ ધણા રસિક હતા.

તે પોતાના ભજનદાસ જગતનાં લોકોને

કહી રહે કે :

“જેવું મન માનેરે,

જેમ તે મુખેથી પ્રહો;

અમે તો એક માણુરે,

પ્રીતમજી શું પ્રીત રહો.

અને ગોપી ભાવમાં તન્મય બની ગયેલી

સ્ત્રીઓને મુખે બોલાવરાવે છે :

પ્રેમની પીડા તે કાને કહીયે,

યો ગધુકર ! પ્રેમની પીડા તે

કાને કહીએ ?

ભગવાન એક વખતે રિસાયા, એમને

અમુક જ ત્રાડીથી ગમી ગયેલી, તેમને

ગોપીભાવ ધારી સ્ત્રીઓ આશ્વાસન

આપતાં ગાય છે :

એક વાત્રીમાં વિદવસ કરીને

લાડલી લાણું;

સોંપું દાય તમારો એને દાય,

શીદ સંતપ દરો હો

લાડલી લાણું.

‘અને એ લાડીલી લાવ્યા પછીનું વર્ણન

ભક્ત કવિ દયારામનાં ભજનોદ્વારા

વર્ણવાય છે.

પ્રિયા બેસાડ્યાં પ્રિતમજી પાસ,

વિનય વિવેક શું રે,

માતુની મનબ્યાં.

આંનંદ સાગર ઉછળ્યા રે, x x x

વાધ્યું સુખ, યદ્યું છે દુઃખ નાશ.

, પછી રતિરસ પોઢ્યાં પરિચંદ x x x

માતુની મનબ્યાં.

ભક્તાણીઓને પણ; પછી તો જોદોજ

અનુભવ થાય છે. અને કાઠપણુ જાતના

ડર વિના તેઓ કહે છે :

હું શું જાણું જે બંદાસ મુજમાં શું દીકું ?

‘વારે વારે સામું લાગે, મુખ લાગે મીકું.

કાળજી કાણું તે કાને કહિયેરે,

ઓધવ છેલ છખીસડે;

ચિતકું ચોણું તે કાને કહિયેરે,

ઓધવ છેલ છખીસડે.

અને છેવટે વિદવસ ચિત બનેલી ભક્તી

મંડળી ગાઢ સંભળાવે છે :

કાઠ વસ્તુમાં કાણુ ચિત નવ ચોરે,

અત્યેશ આવી બેઠો હથિયેર.

માનસિક પ્રિતમ પૂજમાં મસ્ત બનેલ

ભક્તાણીઓને ‘બંદાસ’ મળવા આવે છે;

તેને મળવા અધિરી બનેલી ગોપીભાવ

ધારિણી વિધવાઓ પોતાની સખિ-

ઓને ઉતાવળે ઉતાવળે ‘પ્રીતમ’

ને મળવા જવાનું આમંત્રણ આપે છે :

પ્રીતમ કહાન, દે રસદાન, અધરપાન,

લાગ્યવાન, ન કો આન;

શું સમાન, સુતામાન,

તજ ઉપાધિ ઉપાયે ચાલ વહેલી -

અને આમ રસમસ્ત બનેલ ભક્તા!

ધીઓ પ્રજુની સાથે તેની વાંસપત્રી

પાછળ પણ પછીતો વેલી બને છે. તે વખતે તેને પતિવ્રતનું એ ભાન રહેતું નથી.

પતિવ્રતાનાં પણ મુકાબ્યાં

હો વાંસલડી !

તેં તે: છેડાવીયાં સતીઓનાં સત્યરે

હો વાંસલડી !

આ ભક્ત કવિ ભક્ત સ્ત્રીઓને 'અલખે લગ્ન'ની ખાત: બંડ કરવાતું પણ શિક્ષણ આપવું ભૂલતા નથી. એક બિચારાં ઘરડાં સાસુછ વહુછને શિખામણ આપે છે:

શિખ સાસુછ દેછેરે

વહુછ રહો કંગે

અને પછી વહુના અવગણુ ગણાવે છે:

અલખેલો આ શેરીએરે,

આવે વહુ! તમ માટે,

તમો તેને કાઢેરે,

જાઓ, જમુના ધાટે.

અને છેવટે હૃદયની બળતરા કાઢે છે:

તમો થયાં નિલંગરે,

હમો લાછ મરીયે.

પરંતુ વહુછ તો સાસુછની એવી શિખામણ માનવાને બદલે તેની સામે બંડ પુકારે છે. અને પોતાનાં પગલાં શોધનાર સાસુની સામે શરસે થઈને કહે છે:

તોયે પૂકના મુકીરે,

ત્યારે જાઓ છે સાસું

મને સાસુને. જોએક સંભળાવી દે છે:

ક્ષવાં તો નિત્ય જખશું રે,

શામળીયાની સંગે;

વૃંદાવન વાટેરે,

સદા રમીશું રંગે.

તમે મનમાં તો બજાલેરે,

રહેવાયતો સહી રહેલ;

આલે તે કરલેરે,

ગમે તેવું કહેલ.

અને આ રીતે ધર્મના બહાના નીચે, શૂંગારસનો વામમાર્ગી પ્રચાર કંઈ એકાદ બે કવિઓએ જ કર્યો છે. એમ પણ નથી. હિંદી અને વ્રજભાષામાંથી પણ આવાં અનેક ગીતો મળે છે, પરંતુ એકલી ગુજરાતી ભાષાના કાવ્ય સંગ્રહો ઉઘાડાવી નેહએ તોયે તેમાંથી આ જાતનાં પુષ્કળ કાવ્યો અને ભજને મળે છે.

પ્રભુના નામે ચાલતી શૂંગાર લીલા વચ્ચેવતાં કવિ ભાલાણુ લખે છે:

આસિંગન દે છે સ્યામજીરે,

ચુંબી કરી કરી રંગ;

કંઠે વળગે છે ગોવાલણીરે,

વાધ્યા અંગ અનંગ.

શરદની રાત સોહામણીરે.

આપુર હૃદયની ભક્તાણીઓના મુખે રાજે કવિ વગડાવે છે:

મારા મનગમતા મહારાજ !

મારે ઘેર આવોને;

હું તો તકસું તમારે કાજ;

હસીને ખેલાવોને.

મનમાં હવું તે માવજીરે,

મુખડે કેમ કહેવાય ?

આવી શકો તો આવલે,

મારું જોતાં જોળનં જન્ય

હસીને ખેલાવોને.

ગિરિધર કવિ ભક્ત કવિ તરીકે પંકાઇ ગયા છે; તેમનાં ભજનો ગાઇને શ્રાક્ષ મેળવવાનાં રસીયાં ભક્ત નરનારીઓ ગાય છે:

તનકું તપે છે રે તાપે,

કેમ રહેવાશે એ-સંતાપે ?

આલીંગન દીકું રે તનમાં,

માનુની લજ્જા પામ્યાં મનમાં;

અજાણને ઉર પરેરે લીધી,
નાપ શમાવીને શીતળ કાઢી.
મોહનને મળી આવેલી ભક્તાણી પાસે
પોતાની સખી સમઠ ગિરિધર ભક્ત-
આવાં વેણુ ઉચ્ચારાવે છે:

ભીડી લુગ્ગ ભરી બાથ,
મોહન મુજને મળ્યા સાહેલી રે,
મઢી મઢેડી પૂવી પડી સાહેલરી !
મોહન મુજને મળ્યા.

અન્નાનંદ કવિ દેવામિનારાયણ સંપ્ર-
દાયના હોવા જતાં ભક્ત હૃદયનાં ગુન્દર
નરનારીઓમાં એમનાં ભજનો મંદાહુર
છે. તે કવિનાં શૃંગારશયી ભરપુર
ભજનો પણ એવાં એવાં છે. એ કવિ
આસ્ર કરીને દેવામિનારાયણ અને સામાન્ય
રીતે વ્યંગ્ય સંપ્રદાયમાં નરસિંહ મહેતા
અને દયાશમની માફક જ લોકપ્રિય છે.
એ સખીઓ વચ્ચેની વાતચિત તે અન્ના-
નંદ ભક્તાણીઓને મુખે આમ ગવરાવે છે:
અખિ ! કેસર જીનો ધન,

દે નેધ જાતરી,
કહી આખતરી મેં દેખ,

મેનોવર ચાતરી:

એની ! સાંજળતાં શુભતાન,

થઈ એના ગીતમાં;

રસિયાવર કેરો રંગ,

ચડેશ મારા ચિતમાં;

સમજવી મુજને રયામ,

તેણું કેરી જ્ઞાનમાં;

મુને મગન કરી મસ્તાન,

અમૃતરસ પાનમાં;

પછી તે: ભક્તાણી મંડળ રયામને
મળવા નસપાપડ બનીને આત્મનાદે
પોષાદે છે:

એરા આવોતે સુંદર રયામ !
એકંતિ મળીયરે.

જહાલા ! તમને મળ્યાનાં છે કાડ,
કરિયે વાતુરે;
જહાલા ! તમ વિના પણ એક,
નથી રહેવાતુરે.

પ્રેમાનંદનામનો બીજો ભક્ત કવિ પણ
એજ લાગણીનો પ્રધાન મુર લલકારતાં
ગોપીભાવમાં તન્મય બનેલી ભક્તાણી-
ઓને મુખે ગવરાવે છે:

મારું મંદિરીયું મહારાજ !
પાવન કરવા રે;

આવો અન્નમેલા આધાર !

ચિત મારું હરવા રે.

તમે આવતાં અન્નમેલ !

બીક માં આણો રે;

મારે મંદિરિયે મહારાજ !

ગમતું માણો રે.

મુક્તાનંદ પણ સદ્ગુણનંદ દેવામીના
પ્રખર ભક્ત કવિ ગણાય છે. તેમનાં
ભજનો પણ ભક્તાણીઓની મંડળીઓમાં
ભારે લોકપ્રિય છે. તે કવિ નૌતમ જોયન,
ભાવધારી ભક્તાણીઓ પાસે આતુર
ભાવે કહેવડાવે છે:

; તમે જગજીવન ! રસ રીતમાં,

ધણું જાણોરે.

મારી એજલડીપર રયામ !

જોજરી માણોરે;

તમે રસમાં છાડ્યાં નાથ !

શું કહી દાણુરે;

હું તો અંતમ તમશું નાથ !

રચના રાણુરે.

મારું નૌતમ જોયન નાથ !

તમને દેખાડુરે;

મારા ઉરપર આ અન્નમેલ !

રંગ રમાડુરે.

મારા મનમાં પ્રેમની જાળ,

રયામ ! સમાવોરે;

મુકતાનંદ કહે, મહારાજ ! ..

મંદિર આવોરે.

એ ભક્તાણી મંડળ વળીવળીને પ્રાણા-
ધારને વિનવે છે:

મેં તો પદ્મંગ બિજાબે પ્રિતશું,

વગે સજીયારે મોઝે શણુગાર;

હું તો ચાતક સરખી થઇ રહી,

તમ કારણુરે પ્યારા પ્રાણુ આધાર.

ગોપી નાથ ! આવો મારે ઝોરડે;

અલબેલા નાથ એ માગણી મંજુર
રાખે છે. ભક્તાણીને તેમનો બેસા થાય
છે. તે પ્રસંગ સંતૃપ્ત સખિ, પોતાની
બહેનપણીને વણુવી સંભળાવે છે.

મેં બહાલો વશ કીધા,

મુજને બહાલે વશ કીધી;

સામાં સામી પાનખીડી,

દીધા ને લીધી.

રામકૃષ્ણ ભક્ત રસિક વ્રજિથી લલબદ
થયેલા 'લાલ'ને માટે ભક્તાણીઓને મુખે
આવાં ઉપાલંબ વચનો કહેવાડાવે છે.

ના રેવ પડી છે તમનેરે લાલ !

લામનીઓ બહુ લાવે છ.

અને પછી પોતાને ત્યાં આવવા વિન-
વતાં કહે છે:

મુજને તુજવીણુ ના ગમે હો,

વરી વિરહ દમે છે હો !

તેમ કરતાં 'માવછ'ને ફટલાક રસિક

પ્રસંગોત્તર સ્મરણુ કરાવે છે;

મહિ વચતાં માવછ તમે

પકડી પાડી હો !

પાય લઇ ખેંચી મુજને

દોળા પાડી હો !

અને ઢેવટે લળા લળા પાથે લાગીને એ
નંદના લક્ષણવંતા તરીકે પંકાયલા હૈ-
યાને લલચાવે છે:

રંગભર રમશું તમશુંરે લાલ !

નેહ ધરીને નમશું છ.

ભક્ત રઘુનાથદાસ ગોવાળા કહાનને
હોળીના ખેત્ર ખેત્રવા નોંતરતા ભક્તા-
ણીઓ પાસે આમંત્રણ અપાવે છે:

આવને અત્યા કહાન ગોવાળા !

આપણે રમીએ હોળીરે;

હુંરે ગોરી ને તુંરે શામળીઓ,

સરખાસરખી બેડીરે.

કહાન આવે છે, હોળીની રંગભર પીચ-
કારીઓ છટે છે. તે પ્રસંગતું રસિક
વણુન કરતાં ભક્ત ગણુતો રસિક કવિ
ગવડાવે છે:

તમારું પીતાંબર પલાળ્યું,

મારી નવરંગ ચોળીરે:

રઘુનાથ સૌ સખીઓ ભેટાં,

રાથે રંગમઈ રાળીરે.

શંગારલાવથી રમાતી હોળીની પછી
તો રમઝટ બને છે.

અતી હા રે હો,

માર નહિ પીચકારનકો.

મોહન પકડી મુખ રાળીરે,

કાગ રમે સધારાણી.

અતી હા રે હો,

પકડે મોહન કુ લાડણી,

લલિતા સંગ લપટાણી હો,

કાગ રમે સધારાણી.

હોળી રમવાની રમત એકલાં રાધા
સાથેજ ચાલતી નથી. પણ—

એક એકની વહુવારને,

ખોલાવે છે ઘેર લલના.

અને રમતમાં એકલા રંગની પિચકા-
રીઓજ નહીં, પણ રસિકટુન્તિઓને
ઉત્તેજવા માટે વાદ્યો પણ તૈયાર
રાખવામાં આવે છે.

બેર વાજને બહુવારે નાચે,

નયણું મચમચાવે ગોપ લલના,

કેડ હજારે ને બગલ બગલે,

અમ કરી ધાય અલોપ-

રમે છે હોળી રંગમાં હો!

બકતાણી મંડળ એકઠી હોળી ખેલી-
નેજ સંતોષ માનવું નથી, પરંતુ
લસમુખા હરિવરને પછી તો છડેચોક
પોતાને ઘેર નિમંત્રે છે, અને તે વખતે
ખિમકુક બંડખેર બની જગતની કશી જ
પરવા રાખતી નથી. તે તો એકજ વાત
કહી રહી હોય છે:

મારે મંદિર પધારો હરિ મુખ હસતા,
દિંમતથી તે કહે છે:

ધોખો કોઇતો ધરશે નહિં,

આવો મોહન એમ હસતા.

ખોલ્યું કોઇવું કાને ના ધરશે,

લાહવા આપું લસસસતા.

હુનિયાના લોકોનો કશો જ ડર નહિં
રાખવા તે કહાનઇને વારંવાર આમલ
કરે છે.

પ્રેમી જનની પ્રેમક લાગણી,

તેમાં શું જાણે સંસારી;

હુખના બોમી તે મુખને શું કરે,

જેને વદાસી નીશદિન નારી.

અને પોતાને તો પ્રજ્ઞાજિહ્વાદની
પરંપરા પ્રમાણે માનવામાં આવતી ગર્વાદા
સાથે કશી જ લેવા દેવા છે જ નહિં, તે
રૂપવટ કહી બતાવે છે:

કદાન! તમારે કારણે રે સાહેલડી,

અમે મેલી કુળ મગજદ

મોહન સંગ ખેતડીરે!

હોળી ખેતણની સંગેારિક રમતને ધર્મને
નામે અતિથણું ઉત્તેજન આપવામાં
આવે છે તેનાં માદાં પરિણામથી થયેલ
દિંદુએ ડરના નથી; એટલું જ નહિ
પણ પ્રાચીન યુગના કૃત્યોને સ્વાંગ
આપ્યામાં અને તેમના જીવાન કુમારે!

ધારણ કરી, બકતાણીઓને ગોપીએ.
બનાવી, દારકા કહે છે તેમ:-

છાટે છે પિચકારીરે,

રંગ બીનો રંગીલા છાટે છે.

બાની શી ચોળી ને હરિ રમે હોળી,

કેસર ગાગર શીર ટોળીરે.

એવી રમતો તો બકતાણી મંડળ સાથે
કામ કામ શર થાય છે.

પ્રીતમ કહે છે તેમ, આવા ગોપી ભાવ
ધારી બકતાણીઓનું મંડળ, પોતાનાં
મુભાગ્ય મોહનને મળવામાં જ માને છે કે:
આજ અમારું ભાગ્ય મુ સજની!

મોહન મહેલે પધાર્યા;

અંગો અંગ સંગ મુખ પામી,

રસીએ રંગ વધાર્યા.

રામકૃષ્ણ પણ બકતાણીઓના હૃદયની
વાસના પ્રકટ કરતાં ગવરાવે છે:

આજ હું તો હરખીરે સજની!

કહાનશું રંગે રમીઆં રજની.

એક સેજે સહુ મળી મુતા;

કાંઈ મુણતાં ને કાંઈ કહેતાં;

આવાં મિલન ત્યાં પ્રકટ પછે થઈ
ન રોકે, ત્યાં મુત મિલનનાં શિક્ષણ
મલ્લુ ધર્મજોજ નામે અશક્ય છે.

બકત કવિ રામકૃષ્ણની જ વાણીમાં
જોઈએ:

નત્ય રમીએ નંદલાલ સંધાયે,

ફૂન સંકેત છે સારો રે;

વળી વળી એ જંદાવન,

એ જમુનાનો આગે રે!

ધર્મના મુંદર નામ નીચે દિંદુ
સમાજ પોતાના કુટુંબની બાલ વિધવા
ઓને સુવાન વગે, પરપુરોની સાથે
આવી જાતનાં ભજનો ગાયા મોકલે છે,
[અનુવંધાન ૫૫૮-૨૫]

મો હમથી મુ'બાહના રમ્ય પ્રાસા-
દોમાં કેટલાં ખોખરાં થઈ ગયેલાં
હેયાં સડતાં હશે તે તો પ્રભુ જાણે!
બાલ્ય શિષ્યાચારથી ગૃહસ્થાઈ રકાવી
રાખવા કેટલા ધસાઈ ગયેલા શ્રીમંતો
મુઠી દાણે છવતા હશે. તેનો હિસાબ તો
મૃત્યુ પહેલાં શી રીતે સમજી શકાય!
બાપ દાદાની આખર સાચવવા કેટલા
ધનીક પુત્રોએ મરણુ શય્યા પસંદ કરી
છે તેનો સરવાળો તો કાંઈ તવારીખ
જાખનાર ઇતિહાસકાર જાણી શકે!
જગતની આંખો મનુષ્યની હવનલીલાની
પેશ પાર શી રીતે જઈ શકે!

રામભટનો એશિ એટલે દેવતાનો સ્વર્ગ
મંડપ ને નરકાલયનો હોમ કુંડ, ત્યાં
રામસીતાના વનવાસની કથા માંડી,
માણુભટ દાણાના કોથળા બાંધી બાય,
ત્યાં નવરાત્રિના ગરબા ગાવા ક્યાંક
ક્યાંક કિન્નરીઓ જેવી પોચી સુરતણા,
સુરતની લુવાનીને ચક્રોએ ચઢાવે, ત્યાં
ભગવાન કૌટિલ્ય જેવા ન્યાતના કરવે-
યાઓ પગ બાંધીને ઘણીવાર ન્યાત નહિ
જમાડનારના ભુક્કા ઉડાડી દે, ત્યાં
નિશાળમાંથી નારી. છુટેલા રખક

વિદ્યાર્થી માસ્ટરની સી. આઈ. ડી. ને
હંફાવે. ત્યાં થાકેલા ટેલીઓ પોતાનું
ભાતુ ખાઈ નિંદ્રા દેવી જોડે મસ્કરી કરી
શકે.

આજે રામભટના ચોરે સંગ્રામ હતે.
જુદા જુદા બળ વાળા આજે શત્રુને
મ્હત કરવા જુદાં જુદાં આયુધ સજીને
આવ્યા હતા.

“નરખત પડ્યા! તમાર કેટલું લેલું
પડે છે?”

“ભાઈસાચ આખી છંદગી બાઝણ-
પણુ કરી એકી કરેલી મિલકત સંઘરી
મુખી થવા મનોરથ ગાએલા. શેઠ! મહાર
તો છંદગીનું વધતર માયું જાય છે”

‘કેટલા છે?’

‘સાડી સાતસો.’

‘એહો’ બધા હસ્યા.

‘પડ્યા એમાં કાંઈ માત્ર નાહ.’ ફેર
ડીપણું ઉકેલતો. મંડળનો એક સભ્ય
ખોદ્યો.

‘ચન્નરામ ત્હારા કેટલા?’

“માબાપ-ઘાણી પલી પીલીને ખાપ
દાદાનું તેલ નીકળી ગયું છે. રાકડા
હજાર મારા બાપ મેરી આવ્યા છે.

[૨૪ મા પાનાનું સાલુ].

તેમાં તેમના શ્રધ્ધાળુ હૃદયને કશુંજ
ખોટું દેખાતું નથી; પરંતુ રાંગારના
આવા ભાવવાળાં ભજનો, સંસાર મુખના
ત્રણવા માટે મનમાં સંદેવ બળી જળી
રહેલી વિધવાઓના હૃદયમાં પડેલા ભાવ
ઉપ-ન કરે; અને એ ભારથી છેવટનું

પરિણામ શું આવે તેનો રહી રહકે!
ભલે વિચાર કરતા ન હોય, પણ પ્રત્યેક
વિચારશીલ મનુષ્યને તેમાં દંભની પરા
ક્રબ્ધ દેખાય છે, અને તેથી એ દંભ
કુર કરવા માટે નવા યુગનાં સ્ત્રી પુરુષો
તૈયાર થયા છે તેને કાણુ વધાવી
નહિં લે?

એ તે આપે! સમસામ કરો.” સુરતનો ધાંચો નિરાશા જાહેર કરતો હતો.

“એ તો તેજ જુવે નહીં તેજની ધાર જુવે નહીં તે જવાતું એમજ થાય.”

પ્રીકા શેઠ પોતાનો રોષ જાહેર કરતા હતા.

“જુખજુશેઠ તમે કેમ મોઝા?”

“એ તો કેઈએ જાણ્યું” કે એના જેવા શેઠીએ જાણશે નહીં તર ક્યાં સચક ના તેટા હતા કે સુરતનું ધન મુંબઈ પહોંચાડીએ? કરમ કોઈનું મિથ્યા થાય છે” જુખજુશેઠ ક્યે જે હાથ ફેરવતા હતા.

“કોઈ નહીં” શિવાજીએ સુરતને જે વાર જુટયું ને માલ મદારાજમાં લઈ ગયા. ત્યારે સુરત રોક ન થયું તો સુરત સુરતને જુટે ત્યાં શું નાશી જવાતું છે? એ તો ફેર રાગ આંધ્ર ઉઠેલા.”

“જુખજુશેઠ! કોઈનો હાથ ન પોંચે એટલે પાપડી ફેરવે.” મંછુ સોનીએ નાશી ગયેલી સુરતની પ્રતિની રક્ષા કરી.

“મંછુ-તે” તો હજારો તોલાનું ધર પર ધરતું છે ત્વારા ધરમાં તો શેઠનું ધન ગયું” છે પણ અમારે શું?”

“શેઠ પારકે ભાણે લાડવો સોને લાગે-અને વાણીઓ! રૂપીયા સાત હજારની કાણ મંગાળી છે. ધડતરનું ધગમજુ થઈ ગયું છે.”

.. “સાવદતર-” જુખજુશેઠનું મ્હાં ફારી ગયું. “વાણીએ શોકને જુટે ને સોની વાણીઆને જુટે-મંછુ. કંઈના સોગત ખા.”

“કંઈના!-નમને તો મદારાજાઈ જથી મરકરીજ જાગે છે. વાણીએ શોકને જુટે એમાં સોની આપી જાય ખરો કે નરિ?”

“તમારું” તો કીક પગ આ રાંડીરાંડનું શું થાય?-એક વિધવાના પ્રતિનિધિએ

પોતાના કુળની નિરાધર દશાપર રોંગાની સહનુભૂતિ બેઠી.

“એના કેટલા?” પ્રીકાશેઠે પ્રશ્ન કર્યો..

“કેટલા? આજુ પડ્યું એને ઘેર છે. બ્યાજ પણ કાણે દેખ્યું છે?”

“નાહી નાંખો! વિધવા એટલે પતિએ વિધવા-નશીએ વિધવા-એકલી વિધવા સારી ન લાગે.”

“એ તો કીક પેલી ધરમશાળાનું શું? જરણ થઈ ગઈ છે. પાચો ખવાઈ ગયો, હવે એટલું શેઠને ઘેર જમા. રક્ષા કરનાર નરશીએ ક્યાં ઓછા અથડાય છે?”

“ધરમને વળી પાયાના ટોટા કેવા? એક વખત એક ટુટે તો હજાર મંગા. એન વળી ક્યાંભીખનો ગ્રાહ લાગે છે?”

“ગ્રાધા લાગ્યા વગર? કોઈ નરધનનું ધન આનું દશે નહિનર આનું છેક પાણી ધઈ જાય.” જુખજુશેઠે સધારણ નીતિ ઉઠેલી.

“ધરમ મરતાને ન ધારે તો કેને ધારે? દુખતાએ તો ધરમનો જેટલો ઉપયોગ લેવાય તેટલો લેવો. મરતાનો બેલી તો ધરમજ છે ને.” મંછુ સોની હસતાં હસતાં બોલ્યો.

“તારા વાપનો માલ દશે? સાળા ખાઈ જાઓ-ખવડવી દયો. નધણીઆતો માલ ખરો ને. એ તો સોંસરે નીકળશે-સાળા એને ફૂટી નીકળશે. ધરમ બોલે નરિ, એ તો ઓળા કાટે.”

“પણ દવે નિશ્ચયપર શું આવે છે?” પ્રીકાશેઠે રોંગાના મુકાની ખન્યા દના.

“શું આવવાનું રહ્યું છે? જવાનું હવે તે ગયું! દવે શું છે? તાપીપર સહેલ ગાદ કરો.” મંછુ પાછો પુકાર્યો.

“હું” તો એને જવા દેનાર નથી.” જુખજુશેઠે બોલ્યા.

‘એને હું ક્યાં છોડું એવો છું ? છોડવાને રાત્રી પાંચ ના આપીએ ને દીકરો માત્ર છોડ્યાં કરી જાય, એમ તે આંખમાં ધૂળ નાખે ચાલશે ?’ ક્રીકાશેઠ પોતાની બુદ્ધિરચના ચીતરતા હતા.

‘વસુલ કરો ગૃહસ્થાઈ જતાવે તો ક્યાં રહેતા નથી ?’

‘વસુલ નહિ થાય તો-નાદાર થશે-નાદાર થશે તો આપણાની આખર જશે-એકની આખર ને બીજાનો પેસે.’ ભ્રમણુશેઠ વસુલ કરવાની નેમ પર આવ્યા હતા.

‘નાદાર તો થાય ? એ નહિ આપે તો એનાં છોકરાં પાસેથી વસુલ કરીશ. અવસર એકવાર આવે.’ ક્રીકાશેઠના વેરનો અગ્નિ ધુંધવાતો હતો.

રામચોરે દઝાએકા અનાથાની પહેલી સલાહ બરબાસત થઈ.

હર્ષદ કુંભનો માસિક મુખ્યામના જન-સભામાં પોતાની વેપરી કુનેદ અને નાણાના વિપુલ સંચય માટે પ્રસિદ્ધ હતા. તેની જોડે સંપત્તિ અધાતાં ડગી ગયેલા અડગ ગણ્યોતાં. ડાહ્યા ગયેલાને નાણાં ધીરતાં વિચાર કરવાની બહુ જરૂરિયાત રહેતી નહિ. ઝવેરીકાલ શેઠ જેવા વેપારી આજ-મના સુકાનીને, કુળેરની શિદ્ધિ જેવી યશ-કીર્તિ વરી રહે તે સ્વાભાવિક હતું. સત્રું કળાએ પ્રકાશતા સહસ્રરશ્મિના પ્રગ્નરીઓમાં વેપારના શ્રેવડદેવડના પ્રસંગોથી હવતા ધંધાદારીઓ ઝવેરીકાજને ખુશ રાખવા જનજન કરે તે અસંભવિત હતું. સહવારમાં શેઠને ત્યાં આ આશ્રિતોનું મંડળ મુખ્યાકારી પુછવાના નિમિત્તે સન્નિધિ ભરવાતું ચૂકતું નહિ. બપોરના દુકાનની ગાદી પર પાન-બીટીથી ગલદોરાં ભરી, અણલ વગરનું

અનુભવન આપવા શેઠની પ્રસાદીના દુકડા વીણી ખાવા-ફાળે ફાળે સંકેત્ય વિસ્તાર પામતું ટોળું શેઠના દૈનિક વળ-ગાટ જેવું થઈ ગયું હતું. સાંજના શેઠની ગાડીમાં ખુશામતીયા ચઢેલાજ હોય. રાત્રે આરામના સમયપર આંકમણુ કરતા સ્વાર્થીઓ પોતાની સાધના મુપકૃત્તિથી સાધવા મથી રહેલાજ જણાય. ઝવેરીકાલ આ સર્વ સ્વાધર્પદુતા ન સમજે એમ ન હતું. છતાં વેપાર ‘દરિયાતું પાણી’ એમ સમજી કુપકૃત્તિની આલમ-ને દેકર મારી સમજણ પાડવાની માણુ-સાઈ વાપરનાં અચકાઈ જતા.

ભુધિને આંછ આંધળી બનાવે અર્ધ-લક્ષ્મણી પ્રાણી શ્રીમંત પિતાઓની ભુધિને કંઈ નહું જ્ઞાન આપી રહી હતી. ઝવેરીકાલ શેઠ, ધીકતી કમાણી, કુળવાન કુટુંબ, સંપત્તિની ઉછળતી ટાંછ, અને હર્ષદ જેવો પુત્ર એટલે, ઝવેરીકાલના કુટુંબના ઇતિહાસમાં મર્ચે તેવા રંગ પુરાયા હોય, છતાં તેમને સોનેરી રંગના નેવા આખ પીચી મોં મલકાવ્યા શિવાય ગૃહસ્થાઈ અપનાવાય તેમ ન હતું. કુતરની ખુશામત જેવી કે ચન્દ્રકર્તાના રામ દામ જેવી તૃપ્તિ બતાવી પુષ્કરરાયના મુખવૈભવની કાન્તિ જેવી કમલિનીનો હર્ષદ જોડે લગન-પ્રસંગ જોડાયો. પુત્રીનો પિતા છોકરીના સૌભાગ્ય માટે અંતરથી અભીમાની હતો.

પુત્રી પિતાના વાતસલ્યભાવ માટે ઓશિંગણ હતી.

સમ સ્વભાવી, સમાન બળવાળાં એ લક્ષ્મીસ્થાનની વચ્ચે પુત્રીની યુવાની સાંતિ અને વાતસલ્યમાં સમાધિસ્થ બની.

કુળદેવતા સ્વપ્ન આપે તેમ, સુખ સુસ્તુના ગંભીર ડાલનમાં, હર્ષદરાયને અસાંત આગાહિનાં ચિહ્ન પ્રગટ્યાં. સ્વચક્રિત અને પ્રતિભાના પરિણામરૂપ, પોતાનો વેપારી વ્યવસાય, અકસ્માત થયે હર્ષદ સાથવી ન શકે, અને ખીન અનુભવી બાલક મોટાઇના બોજ નીચે કચાઇ ન જાય, તેવા હાપણથી જવે-ડીકાલે વેપાર સંકેલવા માંડ્યો. બન્નરમાં ઇસારો ન થાય, ને લોકો જૂના ક્રમમાં નરત રહે તેવા બુદ્ધિમાં ડ્રાઈ રાખી, જવેરીશાલ અંચળ બન્યા. પણ વધારે પ્રયાણ થઇ શકે તેના પહેલાં જવેરીશાલની મુસાફરી સમાપ્ત થઇ.

અચાનકે પરિવર્તન પામેલો જવેરી એંડ કંપનીનો વહિવટ માલિકની કુદેહના અભાવે ખરાબે ચલી ગયો. કાલે કાલે મધુ ચસવા લમણું રનેલી મંડળ રેતીના કણ જેમ વેરાઇ ગયું. જુમ મારતાં આવીસગણ્યા એકઠા થઇ, કુર્નિશ બળવે તેવા જવેરીશાલના વહીવટને જટલે, હર્ષદનો એકલવાયો વ્યવહાર અરુચ્યના એકાદ્રી ઝાડ જેવા સાંત્વન શિવાયનો થયો. ત્યાંસુધી સ્વાર્થ પોષવાના ઊંચ ત્યાંસુધી ખોતરી ખાવાની તક મેળવવા કેટલાક નજર ફેરવી ગયા. પણ છેવટે કસ સમાપ્ત થયો છે એવી છલની ખાત્રી થવાથી હર્ષદને પોતાની કાલગીરી વધારે ઊંચાન દરવાની તરફ લેવાનું ઉચીત ધ્યાન નહિ. ઉંચા નીચા લાવેલા સપાટમાં હર્ષદ કૂંડાનીનો નફો દખી ગયો. ખાડો પુરવા એકઠી કરેલી સંપત્તિ છુદે ભેલી હતી. આખરના હવાઇ ભેરથી ખાલી પડેલી જગ્યા પુરાય તેવી જગતની માન્યતા ન હોવાથી હર્ષદ કૂંડાનીએ નાખ્યો. વ્યવહાર અંધ કરવાનું જાહેર કર્યું.

નાણાના નાશના લયનો કોલાહલ દૂર દૂર પહોંચી ગયો. લાભી લેણુદાર પછાડી પડ્યા, સમજુ અને શક્તિમાન પોતાનાં નાણાં કેમ જાય છે, તે ભેવા એક વધુ તક શોધતા રહ્યા. હર્ષદના જસુર પુષ્કર-રાય જમાઇની હાલત ભેદ દિલગીર થતા હિંચકે બેસી એકા ખાવા લાગ્યા.

કમનસીબનું જેમ નસીબ ભેર કરે છે તેમ નસીબદારનું નગીબ ભેર કરે છે. એક દોળાવ તરફ ખીણું ચઢાણ તરફ. બન્નેને ગતિ એક સરખી લાગે છે.

હર્ષદના પિતાનું અચાનક મૃત્યુ. હર્ષદ ની નાદાન ઉન્નમર, જવેરીશાલનું વેપારી કૌશલ્ય, સુખ દુઃખના જુના અનુભવ-વાળું જગતનું જ્ઞાન અને સડેલી નીચે નસીબદારના નસીબનું બોજસ, એ સર્વેએ એકત્રિત થઇ બળ કરવા આંચકો માર્યો. પુષ્કરરાયનો નિકટનો સંબંધ પવનની દિશા તરફ આંખ ફાડી આધા પાછા થઇ જવાની તક મેળવી બેસી રહ્યો.

ધનની ટંકી ચાદર સર્વેને ઢાંકી શકે તેમ નહિ હોવાથી જગતની આખરને નિભાવવા વેનરણ કરવાનો નિર્ણય થયો. પતાવટનો મુલગ શબ્દ, દયાના રસથી બન્ને બાણુ ઝરતો, કેટલના દુર્ગંધ દેહને રંગતો, નિશ્વાસભર્યાં લાભીઓને કંઈક શાંતિ આપતો, અમલમાં મકવામાં આવ્યો. નિયતાથી પોષાયેલા કેટલાક દુઃહો, પ્રતિકૂળ પવનથી મુંઝાઇ ઉઠ્યા.

સમચોરાને આરણ પહોંચી સમા બરખાસ્ત થઇ. ખીછ સમાનાં નોંતરાં દેવાયાં, કાશશેહના નામનાં નોંતરાં ફાટી પાત્તવટ-આપે તો બધું આપે નહિનર નામ આપે.

એના આપનો આંકડો ક્યાં નરમ દત્તો, શ્રીમંત તો એકલા એ ન મુવા

હોય ? આપી દેને હવે મોટા લખેસરીનો દીકરો હોય તો.” ક્રીક શેઠનો સ્વભાવ રંગપર આળ્લો હતો.

“અને એ આપણને નીચા કુળનો નાણી હજકા ગણતો હતો તે યાદ છે કે નહિ?” ભૂખણું શેઠનો ન્યાતમાં નીચો દરજ્જો તેમને સાચતો હોય તેમ તેઓ ખોલતા હતા.

“નીચાને તે વળી કાણુ ઉંચા કરી શકે એમ છે ? એ તો આરા જળનરં માછલાં; મીઠાં જળમાં મુકાય તો મરી ન્યય.” મંછુ સોની શ્રીમંતાઈનો વક્રીક બન્યો હતો.

“સાળાએ એક વખત મારી ગુમાનનો સાકરનો પડા પાછો મોકલાવ્યો હતો. અને મ્હારો દંડ કરવા બધાને શણગાર્યા હતા તે ભૂલી ગયા કે શું ?”

સો દહાડા ધંદીના પણ એક દિવસ ધંદાને એ આવે તો ખરેને ?” ક્રીક શેઠ ન્યાયની સુંદર દિશા ભૂલી ગયા હતા.

“પતાવટ થાય તો આજર તો આખી રહે ને ? સાહુકાર બીખારી બધા સરખા.” “સંજો” મોખ્યુ ધન ચોરી જવા દેખાત્યાર ને ?”

“દવાગાનો ચાંચો તો ચોદયેજ છૂટકો. એતો મુઓ પ્રણુ એનાં છાકરાં વારસોને ડામ તો દેવાય !”

“ખાતુ” નહિ પણ કોણી તો જરૂરથી નાંખવું.” ક્રીક શેઠ અધમતામાં પુરો બન્યો હતો.

મંછુ સોનીની આંખમાં કરકર ખૂંચવા લાંગી, એકજ સંતિના, એકજ શહેરના, એક વખતના અશ્રિત બનેલા, હલુરીયા વાણીયા, અ યારે બતાવળ જગાડી, કાઠની પૂતળાએ એકી કરેલી યશક્રીતિને મેંશની કાળીમા ચોદી, સદાને માટે પોતાના જેવા નરાધમોની મરકરીનો વિષય બનાવવા જીવં પર

આવેલા એક, તેને અંધારાં આવે તેમ હતું. સ્વભાવથી ટીંબળી પણ સીધો સોની પોતાના શેઠ જેવા શ્રીમંતોને સમજાવી ન શકે, પણ ટકાર કરવાની તેનામાં હિમ્મત હતી.

તેની આંખમાં આવેશ સ્પષ્ટ થતો હતો, દૂંક પણ સ્વતંત્ર કારીગરનું જીવન તેને બિન પરવાહીના અખતર શિખવી શક્યું હતું. તેનામાં શ્રમજીવીની સહિષ્ણુતા હતી. ગૃહસ્થની સહ-તુભૂની હતી. સ્વાશ્રયીની કદર હતી. તેણે અવાજ કર્યો સંજળા સમ્બોની દ્રષ્ટિ તેના તરફ વળી.

“શેઠ ! તાપીના તીરે એક વખત ચોંચાંશી બંદરોના વાવટા ઉડતા. સુરતની નાણાવટમાં અનેક પ્રકારના રંગ આંખે ચઢતા, ત્યાં આજે અથા-ણાનાં ગુદાં ને પાપટીના અવાજ અથડાય છે. તરફી જાંપડી દુનિયાના નરીએ છે એમાં તરૂપ મારવાની તક મેળવવી પડતી નથી, એ તો મળ્યેજ ન્યય છે. ફેર એટલો કે તમારા જેવા નરીબદારને શોધવી ન પડે. કમનશીળને શોધવા પડે એ જ.”

“સોનકા !” ક્રીક શેઠે આંખ ફેરવી. રામચોંકની બીજી સલાનો કુલિનજન મદન નામક અંક સમાત થયો.

હર્ષદ કુંબનીને સંકડામણમાંથી છૂટવાનો માર્ગ નહોતો. તેવી સંકડામણ ઉત્પન્ન કરવાનું માન સુરતના અવેરી-લાલના સગાઓને આભારી હતું. બીજા લેણદારો રૂપિયે તણુ અંગી લેવા ખુશી હતા. ક્રીક શેઠને પતાવટ કરતાં ગરિયાઇ આવી જતી હતી. તેના કરતાં તેમને જૂનાં વેર વાળવાં હતાં. વેરની સાથે હર્ષદનાં કુળનો મે.સો. સદાને માટે

આંખોનાં ગંભીર તેજ જમાડનારની
ગૃહસ્થાદ્યને પ્રકાશતાં હતાં.

‘આવાજ, શું લેશો?’

‘કંઈ નહિ.’

જમવાના વખતે અવનાર જમવા
શિવાય શી વૃત્તિ ધરાવી શકે તે કંઈપી
રાકાય નહિ. પૂજનાર વિચારમાં પડ્યો.

‘ત્યારે કેમ પધાર્યાં છો?’

‘પુષ્કરરાય શેઠની સમૃદ્ધિ નિહાળવા.’

‘કેમ વૈકુંઠમાં સંદેશો લઈ જવાના
છો?’ પૂજનાર મળક કરતો હતો.

‘જરૂર.’

‘શો સંદેશો?’ પૂજનારનું મોં હસતું
હતું.

‘સમૃદ્ધિ જડે એટલે કિન્તર મળે.’

‘કેમ ઉપવાસ ધણી દીધા હોય તેમ
લાગે છે?’

‘ધણી ઉપવાસ-સમૃદ્ધિ શોધવા ઉપ-
વાસ તો કરવા જોઈએ?’

‘મહારાજ, માર્યાં જશો.’ પૂજનારે
દયા બતાવી.

‘માર્યાં જવાય તો જ સ્વર્ગ’ મળે.
દુનિયામાં આજીવન સ્વર્ગ લેવું છે.

‘લિખારીને સ્વર્ગ’ ન જડે.’

‘પારણી સમૃદ્ધિ તો અવશ્ય જડે.
જેઠને રાચવાતું આજીવન છે?’

‘મહારાજ, એ તો અભગળનું દૂધ.’

‘અહિં બધાને અભગળનું દૂધ મળે
છે. કોઈને દૂધ મળે તો પણ અભગ-
ળનું દૂધ થઈ જાય છે.’

‘મહારાજ, અંટું પાત્રા કરી દીસે છે.’

‘પાત્રા ધણી પ્રકારની થઈ છે. પણ
સમૃદ્ધિ ન જડી તે શોધવા આવ્યો છું.’

તેવામાં પુષ્કરરાય ફરતા દેખાયા.
કમસિની સાથે હતી. એકના હાથમાં
અતિથિઓને રંગવાનાં પાન હતાં. બીજાના
મોંમાં વેરાઈ જતું હાસ્ય હતું.

‘સમૃદ્ધિ જડી-સમૃદ્ધિ જડી.’

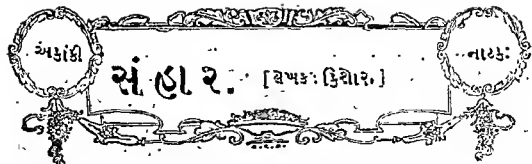
પૂજનાર બેઠાકોના જોઈ રહ્યો.
ભિક્ષુકના ભાવ જોઈ તે ભ્રમિત લાગ્યો.

‘દેશ્યાલુ, એટલું બોલી ભિક્ષુક પાછો
આવ્યો.’

‘મહારાજ જમવાતું કેમ?’

‘સમૃદ્ધિ મળી-પરમ તૃપ્તિ થઈ.’

એક વખતનો નાદર હપ્ત જમ્યાને
વગર લિખારીઓના રોળામાં અદશ થઈ
ગયા.

[વિશ્વની વસંતઅગરીએ ભગવાન વિરા-
જ્યા છે. તેમનું મસ્તક ભગભગ છાતી ઉપર
ઢળેલું છે; છાતી અને હાડીની વચ્ચે ફાટી
તેમની હુધ જેવી ઢળળી લાંબી હાડી પવનથી
ફરફરી રહી છે. નયનની ધ્રોણીઓ ઉપર મોઢાં
પોપચાં ઢંકાયેલાં છે. એમના સુંદર નમણા નાક
આગળ એક માખી વારંવાર ઢડતી ઢડતી આવે
છે અને ગણગણાટ કરે છે. આંખ પણ ઢધાડયા
વિના ભગવાન માખને ઢડાડયા વારંવાર ઢાય
હલાવે છે.]

[નારદ પ્રવેશે છે.]

નારદ: પ્રભો ! ત્રિકાલદર્શી, સર્વવ્યાપક
પ્રભો !

ભગવાન: શું ?

નારદ: ભગવાન, આપ નિદ્રાધીન હતા ?

ભગવાન: નારદ, તમે એમ કેમ કહી
શકો ?

નારદ: કેમકે આપનાં નેત્ર મિંચાયેલાં
હતાં.

ભગવાન: હું વિચાર મગ્ન હતો.
ખોલો શું છે ?

નારદ: તપોવનના ઋષિઓ પ્રવેક
આશ્રમમાંથી આપની ઉપર પ્રાર્થનાઓ
પાઠે છે.

ભગવાન: ક્યાંથી ?

નારદ: તપોવનમાંથી.

ભગવાન: એ ક્યાં આવ્યું ?

નારદ: પૃથ્વી ઉપર આર્યાવર્ત નામનો
પૃથ્વીનો એક દૂકડો છે, તેમાં ગોદાવરી
નામની નદી વહે છે, તેની આસપાસ
એ વન છે.

ભગવાન: હં હં, પૃથ્વી ? ત્યારે તે
હમણાં મારા નાકે આગળ એનોજ ગણ-
ગણાટ થઈ રહ્યો હતો ?

નારદ: મને તેની ખબર નથી, પ્રભો !

ભગવાન: કશોક ગણગણાટ તો થતો
હતો. હશે, વાર પણ એ લોકો પ્રાર્થના
શા માટે મોકલે છે ?

નારદ: કેમકે પૃથ્વી ઉપર તે બધા
તમારી ખાતર, તેમજ ધર્મની ખાતર
શાસ્ત્રની ખાતર, માનવતાની ખાતર અને
રહીની ખાતર, તેમજ માનવજાતિની
મધ્યેથી બુધ્ધનાં કારણ હમેશને સાર
નાશુદ થાય તે માટે લડી રહ્યા છે.

ભગવાન: એમ કે ? મારે ખાતર.
લદવા માટે એ એક સુંદર બહાનું છે.
અને શાસ્ત્ર ! બુર્ખાઓને શરૂ ચઢાવવા
માટે એ એક હીક લાલચ છે.

[વળી પેઢી માખી ગણગણતી ભગવાનના નાક
ઉપર બેસે છે-ભગવાન તેને ઢડાડયા ઢાય
હલાવે છે.]

નારદ: ક્યારે છું આ માખી જ આપને
પગથી રહી હતી. શા માટે ત્યારે આપ
તેનો નાશ નથી કરતા ?

ભગવાન: શાનો, પૃથ્વીનો ?

નારદ: જ ના. માખીનો !

ભગવાન: જે જીવન મેં ઉત્પન્ન કર્યું
છે તેનો હું જાતે યાદને કદી પણ નાશ
કરતોજ નથી.

નારદ: એમ કેમ કહેવાય, જીવન
આશુજ વિનાશ છે.

ભગવાન: હા, પણ એ તો જીવનનો કાનુન છે. તે હું મારી અંગત સગવડ માટે આ માખને હણી નાખું, તો હું ખુની ગણાઉં.

(માખ હસવા હાથ દલાવે છે)

નારદ: અને તેમ છતાં એજ માખીનો આહાર કોઈ પક્ષી કરી નય ત્યારે આપ તેને તેમ કરવા દો છો.

ભગવાન: ખરાબર છે. અને તેજ મારા જમતનો કાયદો છે.

(વળી માખ હસે છે)

નારદ: પણ પ્રભો! પૃથ્વી તરફ તો જુઓ. એ લોકો અંદર અંદર લાખખો માનવોનો સંહાર કરી રહ્યા છે.

ભગવાન: એ પણ કુદરતનો જ ક્રમ છે. મૂખાંઓ પોતાની ભૂકને લીધે ખીન્ન પ્રકારના મૂખાંઓને, હાથે હણાઈ નય છે; અને વળી તે હણનારાઓનો પોતાની ભૂકને લીધે ખીન્નઓને હાથે વિનાશ થયે છે. ખીન્નઓનો સંહાર કરવામાં મળતો વિનય, એજ તેમનાં પોતાના મૃત્યુનું કારણ બને છે.

નારદ: ત્યારે પૃથ્વી ઉપર માત્ર ઋષિઓ, બ્રાહ્મણો, અંદિત અવધવોવાળા અને મૂખાંઓજ બાકી રહેશે.

ભગવાન: તેથી મૂખાંઓને ઋષિઓ મેળવવાની તક મળશે. તેમાંથી ખીન્ન વધુ મૂખાંઓની ઉત્પત્તિ થશે. કુદરતના નિયમ પ્રમાણે વિનાશનો એજ ક્રમ છે.

(વાદ લાગે છે)

પણ એ લોકો શું કામ કરે છે?

નારદ: મને એની ખબર નથી.

ભગવાન: પૃથ્વી ઉપર કોઈક કાસદને મોક્ષીને તપાસ કરાવો.

(વળી નાક આગળ આવેલી માખીને હસે છે.)

નારદ: મેં અધી તપાસ કરાવી છે, કોઈ પરંતુ તે વિને જાન્યું નથી.

ભગવાન: ખરેખાર—?

નારદ: ખરેખાર. ઋષિઓ અને રાક્ષસો એમજ કહે છે કે, અમે અમારાં જીવનના સંરક્ષણ માટે, અમારી સંસ્કૃતિના તેમજ સ્વતંત્રતાના રક્ષણ માટે લડી રહ્યા છીએ.

ભગવાન: સ્વતંત્રતા? જો બન્ને પક્ષ એમ કહેતા હોય, તો ખાતરી માનજો કે બન્ને પક્ષ જુદું જોયે છે. અને સંસ્કૃતિ તે શું ચીજ છે?

નારદ: મને તેની ખબર નથી. પૃથ્વીના લોકોની એ કોઈક માનીતી વસ્તુ હોવી જોઈએ. હું ધારું છું કદાચ પૈસાને તે નામે ઓળખતા હોય.

ભગવાન: ખીન્ન જાને માટે તેઓ લડે છે, એમ તમે મને કહ્યું?

નારદ: સ્વધર્મને માટે.

ભગવાન: તે વળી શું છે?

(માખીને વળી હસે છે.)

નારદ: મને લાગે છે તે એક જાતનો માદક રસ હોવો જોઈએ. લોકો રણક્ષેત્રોમાં જતા પહેલાં તે સરીરે ચોપડે છે, તેથી તેઓ ઉન્માદી બની નય છે અને મરેલાં તૈયાર થાય છે.

ભગવાન: એ કોણ બનાવે છે?

(વળી માખી આવે છે અને ભગવાન હસે છે.)

નારદ: મને, લાગે છે આલ્કોહ જ તે બનાવે છે.

ભગવાન: જેઓ ખીન્નઓનો સંહાર કરાવવા તૈયાર થવા જઈલા દિવાના હોય, તેમનોજ સંહાર થવો થઈ છે.

નારદ: પ્રભો! જીવનનો એજ કાયદો છે? ભગવાન-એમાં કરીજ શકા નથી.

(માખીને હસવા હાથ દલાવે છે)

નારદ: એ માટે શકા ઉઠાવવા માટે મને કામા કરો. પણ તપોવનના ઋષિઓની પ્રાર્થના માટે શું કરવું?

ભગવાન: તમે આ માખીના ગણગણાટની વાતે તો કરતા નથી ને ?

નારદ: ના પ્રભો, ઋષિઓ, આપની પ્રશંસાનાં જ ગીત ગોષ્ઠ રજા છે તેમની હું વાત કરું છું. તેઓ ઋષિજનવચસ્વસંહારકને પકડવા માટે આપની પ્રશંસા કરે છે,

ભગવાન: કોને ?

નારદ: ઋષિજનવચસ્વસંહારક.

ભગવાન: ફરીથી કહો, ફરીથી..

નારદ: ઋષિજનવચસ્વસંહારક.

ભગવાન: શું આ નામ બ્રહ્માએ પાડ્યું ?

નારદ: પ્રભો ! મને તેની ખબર નથી.

ભગવાન: નારદજી, ફરીથી કહો, એક વખત એ નામ- ફરીથી કહો.

(માખીને હાડે છે).

નારદ: ઋષિજનવચસ્વસંહારક.

ભગવાન: એમ ? પરંતુ એ લોકો મારા નામને-તેના-તમે હમણાં બોલી ગયા તે નામની સાથે શા માટે એમ સેળસેળ કરી મૂકે છે ?

નારદ: એને પકડવા માટે એ લોકો આપનાં ગુણગાન કરે છે, આપની આર્થના કરે છે.

[ભગવાન પોતાની બંને હથેલીઓ વડે પોતાનું મુખ ઢાંકે છે. તેમના બંને ખજા પુછે છે.]

નારદ: આટલું હાસ્ય આપને ભગવાન ? ભગવાન: અરે નારદ, આતું નામ પ્રશંસા ? એ તો સૂર્ય પાસેથી એતું તેજ લઈ લેવા જેવું છે.

(માખી વળી હડી હડીને તાક ઉપર બેસે છે, તેને બચવાન હાડે છે.)

નારદ: પ્રભો ! ક્ષમા કરજો. તમે શું અરેખર બ્રાહ્મણ છો ?

ભગવાન, નારદજી. તમે શું ધારો

છો ? તમે તો મને કેટલાક વખતથી પિછાનો છો.

નારદ: શું ધારતું તેજ સમજી શકતો નથી, પ્રભો ! પણ ક્ષમિયા કહે છે તમે ક્ષત્રિય છો, રાક્ષસો કહે છે, તમે રાક્ષસ છો. અને..અનાયાં કહે છે તમે અનાયો છો.

ભગવાન: નારદજી, મને એમ લાગે છે કે, આટલામાં ક્યાંક માખીઓને પકડનાર વાધ હોય તો સારું.

નારદ: પ્રભો, આપ આ માખીનો વિનાશ જાતે શું કામ કરતા નથી ? આપ તો સચરાચર છો ને ? બંનેમાં પરિણામ તો એક જ છે. અને વળી આપે તો માત્ર થોડાંક, સ્ત્રીપુરુષો તરફ આપને અણુગમે ધવાને લીધે ભૂકું પડી, જળપ્રલયથી તેમજ ભયંકર રોગચાળાથી મહાન નિઝોનોષે વિનાશ કર્યા નથી કદા ?

ભગવાન: જાઓ જાઓ નારદજી, મારી ઉપર આવા ધુદ્ધિ વિનાનાં આજ ચડાવો છો. જાઓ અને જાતે જીવન માટે માખીના ભક્ષની જરૂર છે, એવા એકાદ માખી-ભાંડક વાધને આટલામાંથી લઈ આવો. સરવરે જાઓ !

[વધુ ગણગણાટ કરના માખીને હાડે છે]

[નારદ જાય છે. વૃત્રાસુર પ્રવેશે છે]

વૃત્રાસુર: પ્રભો ! દાનવનગરીના રાક્ષસો આપને પ્રાર્થના કરે છે, અને તેમને હાથે દેવાનો પરાજય થયો. દેવપુરિતું સિંહાસન તેમને મળે તેવી માગણી કરે છે.

ભગવાન: આ માખી તો બહુ જ હેરાન કરે છે. નારદજી ક્યાં ગયા ?

(માખીને હાડે છે)

(વૃત્રાસુર પ્રવેશે છે)

ચંડિકા: ગિરીમાલાની દેવીઓ આપને પ્રાર્થના પાઠવીને અમુરોનો વિનાશ વાંચે છે. તેમજ ઇંદ્રાસન ઉપર પોતાની જાતિનું આધિપત્ય કાયમ રહે તેવી માગણી કરે છે.

ભગવાન: ઓહો! એક નાનકડા પ્રાણીને લાવતાં નારદને આટલો બધો વિલંબ કેમ થયો? એક નાનકડું જંતુ લાવતાં આટલી વાર?

ચંડિકા: આપની જાતે જ તેનો સંહાર કેમ કરતા નથી, પ્રભો? અથવા તો એવો રોગ કેમ શરૂ કરતા નથી કે જેથી તમામ માખીઓનો વિનાશ થઈ જાય? ભગવાન: ચંડિકા, મેં હમણાં જ નારદની આગળ તેમની એવીજ ચંકાનું સંભાધન કરતાં જુઓ હવે, કે મારા ધરેલા કાયદાઓનું પાલન મારે પણ કરવું જ જોઈએ. મારી પોતાની આજ્ઞાઓનું ઉલ્લંઘન હું જાણે પણ કરી શકું તેમ નથી.

(સામે જોઈ)

હયા, નારદજી જ આવ્યા.

[નારદજી માખીઓને પકડનારા વાપ સાથે પ્રવેશ કરે છે. એ વાપ માખીને જોવાંજ તેની ઉપર વૃદ્ધી પડે છે, અને તેનો ભક્ષ કરી નાખે છે.]

આ માટે મારે મારો જ આભાર માનવો રહ્યો. વાર, નારદજી, તમે માખીના વિનાશ વિશે કંઈ કહેવા માગો છો?

નારદ: ના પ્રભુ, કેમકે એ તો નજીવું જંતુ જ હતું, તેનામાં જીવન હતું પણ પ્રાણ નહોતો.

ભગવાન: એમ કે? નારદજી તમને એની ખાત્રી છે, મનુષ્યો પણ એનીજ ખાત્રી માખીને કામ કરી રહેલા છે. જરૂર, વાદરે નારદજી!

[વૃત્તાસુર તરફ ફરીને]

નમે શું કહેતા હતા?

વૃત્તાસુર: આપને અસુરસમાજ એટલા માટે પ્રાર્થિત રહ્યો છે કે, આપ જ તેમના એકલા અને સાચા સહાયક છો; અને તેથી જ તેમણે દેવો ઉપર સ્વારી કરી છે, અને ઋષિઓના ધુમાડાવાળા પશુકોનો નાશ કર્યો છે.

ભગવાન: નારદજી, મેં તમને નહોતું કહ્યું કે આ પ્રાર્થના અને પ્રશંસા, લાલચ બતાવીને સુરજ પાસેથી તેનો પ્રકાશ છીનવી લેવા જેવીજ છે?

નારદ: [હાથ જોડીને] પ્રભો! આપની અગમ્ય લીલા મારાથી કળી શકાતી નથી. કૃપા કરી આપ કષેશ કે આપ દેવ છે, દાનવ છો, સ્ત્રી છો, પુરુષ છો કે પંખી છો?

ભગવાન: નારદજી, એ તો પૃથ્વીના લોકોને જ પ્રેરે; એ લોકો તમને સમજાવી શકશે; કેમકે હું તો માત્ર તેમના હાથનું રમકડું જ છું.

(શંકર પ્રવેશે છે)

શંકર: પ્રભો! પૃથ્વી ઉપર આટલી રહેલા આ ભયંકર સંહારને આપ અટકાવવાનાજ હો, તો શા માટે અત્યારે ને અત્યારેજ તે અટકાવતા નથી? આપ તેને એક વિપત્તિ પણ શા માટે વધુ ચાલવા દો છો? શું આપ હાથ ને હાથ તે અટકાવી નહિં શકો?

ભગવાન: ધીરજ ધરો શંકર, ધીરજ ધરો, એ બધું આપોઆપ અટકી જશે. તેઓ બધા એકબીજાનો વિનાશ કરશે. પણ હું અનાપ અને અમુરોની સાથે જાઉં છું, તમે અનંત દયા, પ્રેમ અને માનવતાના ઉપાસક એવા દેવોને, ઋષિવરોને અને ભૂદેવોને જાતને મગો, કેમકે એ બધા તમારું યજ્ઞનયાન કરે છે.

શંકર: પ્રભો, તમે જાણો છો કે તે બધા મારા અનુયાયીઓ નથી જ. તેઓ માત્ર વિના કારણે મારું નામ, વારંવાર લીધાં કરે છે એટલું જ.

નારદ: પ્રભો, પૃથ્વીના મનુષ્યોના ધર્માચાર્ય, પૃથ્વી ઉપર શાંતિ સ્થાપવા માટે આપને પ્રાર્થના પાઠવે છે.

લગવાન: એમ કે? ત્યારે તે જાતે જ શાંતિ ફેલાવવાની આરા શ્રદ્ધતા શું કામ નથી? તમે ધર્માચાર્યનાં દલાલ છો અને મારી સાથેના સંબંધને લઇને, તેમના કહેવા પ્રમાણે કરાવી શકતા હો, એમ તો તેઓ તમને માનતા નથી? મને લાયક છે કે, આથી તો કલ્યાય, કામ કામ એવીજ માન્યતા ફેલાશે કે હું બહારો છું. જો ધર્માચાર્ય જાતેજ પોતાના પૃથ્વી ઉપરના અનુયાયીઓને એવી આરા આપે કે, તમે લડવાની ના પાડો અને લડાઇના કાંઈ પણ કામમાં મદદ કરવાનો ઇનકાર કરો, તો— અને જો તેમના અનુયાયી સાચા ધાર્મિક

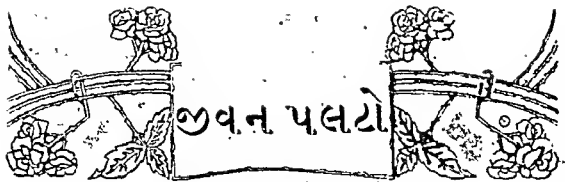
હોય તો, તે જાતે જ આ સંહારને અટકાવી શકશે.

શંકર: પણ લગવાન, આ બધું ક્યાં સુધી ચાલવા દેવું છે?

લગવાન: યુધ્ધો અટકાવવાનું કામ મેં કદી પણ કયું હોય એવું તમે જાણો છો? ઝડપ મારતા જાળના પંજમાંથી મેં કશુંતરને બચાવ્યું હોય તેવું તમે કદી જાણ્યું છે ખરું? હું એ ક્રિયાઓને અટકાવવા કદી માગતો જ નથી. પૃથ્વીના માણસોનો સંહાર જો તેઓ માણસો જ હોય તો તેમની જાતેજ અટકાવવા દેવો. મને માત્ર એકલો રહેવા દેવો. મારે નેત્રો મીચીને પેલી નાનકડી માખીની મૂખતા સંબંધમાં ચિંતન કરવું છે.

નારદ અને શંકર: અક્ષોસ! અક્ષોસ! પૃથ્વી પરના લોકોનો પોતાનીજ ભૂલને લીધે નાશ થઇ રહ્યો છે.

(લગવાને આંખો મીચી દીધી છે એ જાહેર બધા ચાહ્યા નય છે).

[લેખક: સુધાકાન્ત લદ્દ.]

મનુષ્ય તેની રહેણીકરણી, રૂબા અને વિચારોની પ્રતિકૃતિ છે. જે જાતના વિચારોએ કરે તેવા જ તે જનવાનો. આપણે ખીણું કંઈ નહિ પણ આપણા વિચારો અને લાગણીઓની દેડધારી પ્રતિમા છીએ.

કાષ્ટપણ ગણો ખેડુત બાજરી વાવીને બટાટાના પાકની આરા રાખતા નથી. લહેને તે અમલુ હોય, તેણે વિચારવું નામ પણ સાંભળ્યું ન હોય; છતાં તે એ વાન તો! બરાબર જાણે છે જ કે, જેવું તે વાવશે તેવું જ લાગશે. જરવાવીને જર જ મેળવી શકશે, બાજરી વાવીને બાજરી ઉત્પન્ન કરી શકશે. અને બટાટા વાગ્યા હશે તો જ બટાટાનો પાક ઉતરશે. કુદરતનો એ તો અટલ અને કંઠાર કાયદો છે.

અને એ જ કાયદો માનસિક જીવનના ક્ષેત્રને પણ લાગુ પડે છે. છપ્પાં, અદે ખાદ, એર અને તિરસ્કારના વિચારોનું વાવેતર કરો અને ખાત્રી રાખજો કે, તમારું સાચું જીવન એવા જ પાકની લણ-ખીમાં પસાર થશે. વિચારનાં ખીજ ગ્રાપીને તેમાંથી તમે પ્રેમનાં ફળ પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી જ. તે જ રીતે લય, ચિંતા, શંકાઓ અને નિગ્રહાના જ વિચારો ક્યાં કરશે તો તેથી લુદ્ધા ફળ મેળવી નહિ જ શકાય. માંદગીના જ

સતત વિચાર ક્યાં કરો અને નક્કી માનજો કે તેનું ફળ રોગમાં જ આવવાનું; ત્યારે સદાય તંદુરસ્તીના અને તાંત્રીના જ વિચારો કરો તો તેનું ફળ મુંદર, તંદુરસ્ત અને મજબૂત શરીર રહે મળશે. આ જ રીતે જેઓ શુદ્ધામીના જ સદાય વિચારો ક્યાં કરે છે, તેઓ શુદ્ધામ જ રહે છે, પરંતુ જેઓ સ્વતંત્રતા મેળવવા મક્કમ બન્યા હોય છે, તેમને પૃથ્વીભરની તમામ સત્તાઓ સામટી મળીને પણ શુદ્ધામ રાખી શકે તેમ નથી.

માનસિક યંત્રમાં યતા સારામાં પરિવર્તનને સીનેમાની શીશ્મની સાથે આપાદ સરખાવી શકાય તેમ છે. તમે સદુએ સીનેમા તો જોયા જ હશે. તો આપણે સીનેમાના થીયેટરની કલ્પના કરીએ. આપણી સામે જેની ઉપર ચિત્રો પડે છે તે પડદો છે; આપણી પાછળ એક નાનકડી કાટડી છે, તેમાં ચિત્રપત્ર બતાવનાર યંત્ર છે, વિજળીનાં ભેડાણો છે, જદી જદી શીશ્મો છે અને તે બતાવનાર માણસ છે.

થીયેટરના દીવા એકએક બંધ થાય છે; પણ પડદા ઉપર કશું જ નહોતું. નથી. કેમ? કારણ કે આપણી પાછળની પેલી કાટડીમાંનાં માણસે વિજળીની ચાવી ઉઘાડી નથી.

હવે પડદા ઉપર પુષ્ટતા અજવાળું

દેખાય છે, તેમ છતાં તેમાં કશી જ છબિ દેખાતી નથી. કેમ ? વિજળીની આવી તો ફેરવી છે; પરંતુ ચેન્ના યંત્રમાં હજી ચિત્રપટ મૂકવામાં આવ્યું નથી.

પરંતુ તે પછી તુરતેજ આપણે પડદા ઉપર ચિત્રો જોવા લાગીએ છીએ, તેમાંના કાંઈમાં પ્રેમકથા તો કાંઈમાં ધિક્કાર, કાંઈમાં ખૂન તો કાંઈમાં હુંદકાદ થતી દેખાય છે, પણ આપણને તે ગમતું નથી. આપણે હાસ્યરસના દેખાવો જોવા છે, કદાચ નાટક જોવું નથી.

આપણી પાછળની કાટડીમાં ખેંચેલા માણસ તે વાત જાણી જાય છે. તુરતજ તે શીશ્મ બદલી નાખે છે; અને આપણી દ્રષ્ટિ સમક્ષ હાસ્યરસના પ્રસંગો દેખાવા શરૂ થાય છે.

એ ચિત્રમાં પરિવર્તન કેમ થયું ? શું વિજળીનાં બેદથી ? ના—એ તો હમેશાં એક જ પ્રકારની હોય છે. ત્યારે શું પડદો બદલાયો ? ના—પડદો તો હંમેશાં એવો એ જ રહે છે, અને તેની ઉપર હાસ્ય કે કરુણ પ્રસંગ દેખાય છે. શું ત્યારે યંત્રમાં કાંઈ જાતનો ફેરફાર થયો ? ના; યંત્ર પણ તેવું જ છે, અને એની અંદર જે જાતનું ચિત્ર મૂકવામાં આવે તે આગાદ પડદા ઉપર પાડી બતાવે છે.

ફેરફાર થવાનું કારણ ચિત્રપટ ઉપર પાડવામાં આવેલાં ચિત્રો જ છે. એ ચિત્રપટમાં જે ચિત્ર ઉતારવામાં આવે તેજ ચિત્ર પડદા ઉપર પડે છે. પછી ગમે તો તે ચિત્રને કાંઈ સખ્ય ગણાતા દેશમાં બતાવો કે જંગલી મનાવવામાં આવતા સ્થાનમાં જઈને બતાવો.

આને જીવનની સાથે સરખાવીએ. ચિત્રપટો બતાવનારો પડદો તે જીવન માટેનું કાર્યક્ષેત્ર છે. જેની ઉપર આપણે જીવનરૂપી નાટક ભેંજવી બતાવીએ છીએ. વિજળી તે જીવનમાં રહેલી ચેતનશક્તિ છે. યંત્ર તે માનવશરીર છે; અને કાટડીમાં ખેંચેલા માણસ તે માનસિક બગૃતિ છે. ચિત્રપટ એ મનની સુધૃષ્ટિ અવસ્થા મુકાવે છે, અને ચિત્રપટમાં પડેલી છબિ તે સુધૃષ્ટિ અવસ્થામાં વિચારનું પડેલ પ્રતિબિંબ છે.

એટલે મનુષ્ય જીવનનો આધાર જોગીઆ ઉપર અવલંબેલો નથી. અનેક માણસોને આપણે જોઈએ છીએ, તેમાં કાંઈ વિજળીની ઉચ્ચ ભૂમિકાએ ચડેલો દેખાય છે, તો કાંઈ નિષ્ફળતાની ખીણમાં ગબડી પડેલો દેખાય છે. કાંઈ પ્રેમાળ, દયાળુ, આનંદી અને અનેક સન્મિત્રોના સથી હોય છે, ત્યારે કાંઈ ક્રોધ, નિર્દય, નિરત્સાહી તેમજ દુસ્મનોથી ઘેરાયેલો જણાય છે. ચિત્રો બતાવનાર પડદો અથવા તો માનવશરીર તો તદ્દન જ તટસ્થ હોય છે. તેને કશીજ દરકાર નથી. ચિત્રપટ કેવું બતાવવું તે તમારું કામ છે. તે ચિત્ર ગાર બતાવવું કે ખોટું તે તમારા પોતાના ઉપર અવલંબેલું છે.

તેજ રીતે વીજળી અથવા તો ચેતનશક્તિને પણ તમે કશોએ દોષ દઈ શકો તેમ નથી. તે પણ તેની અંદર કેવું ચિત્રપટ પસાર થાય છે તેને માટે તટસ્થ છે. એટલે એ શક્તિદ્વારા તમે કંઈ જાતનું ચિત્રપટ પસાર કરવા માગો છો તે જ મુખ્ય વસ્તુ છે. એ ચિત્રની પસંદગીનું કામ તમારું છે. તમારામાં જે ચેતનશક્તિ છે, તેનો જો ફેરફારની સાથે

સંવાદી મેળ લેડીને તમે ઉપયોગ કરશો તો તે લવ્ય કાચ કરી શકશે. તેનો વ્યવહાર કુદરતી તત્ત્વોની વિરૂધ્ધ કરશે તો નાશકારક કાર્યો કરવામાં તેનો ઉપયોગ થશે.

આમ હાવાથી જો તમને તમારું પોતાનું ચિત્ર ન મળે તો તેને માટે કુદરતને, સમાજને, હવનને કે વાતાવરણને દોષ ન દેતા. તમારી અંદર જ નપાસ કરો અને એ ચિત્રપટ બદલી જાગૃત માનસિકપટ ઉપર સુંદર લાગે તેવું ચિત્ર પાડવાનો પ્રયાસ કરો, જેમ સીનેમાનાં ચિત્રપટ બતાવવા બેઠેલા પેલા માણસ પ્રેક્ષકોને ગમે નહિ તેવું ચિત્ર બદલીને ખીજું. ત્યાં શકે છે, તેમ તમે પણ તમારા હવનના ચિત્રપટને બદલી શકશો.

આ માટે બે વસ્તુઓની જરૂર છે: જેમ ચિત્રપટ બતાવવા માટે સદુષ્ટી પડેલાં યંત્રમાં કાંઈ પણ જાતનો અગાડો થયો ન હોય, તેજ રીતે તમારા હવનનું ચિત્ર સુંદર રીતે રજુ કરી શકાય તે માટે શરીર રૂપી યંત્ર કાંઈપણ જાતના અગાડા વિનાનું હોય તે પડેલાં જોડાં પડશે. ચિત્રપટનું યંત્ર ગમશે તો તેને સુધારવા માટે યંત્રકામના જાગૃકાર પાસે જવું પડે છે, પરંતુ શરીરરૂપી યંત્રને માટે તો કુદરતનીજ પાસે લવાથી આપોઆપ સુધારા થઈ શકે છે. એટલે તંદુરસ્તી માટેના સદુષ્ટી સરળ અને સામાન્ય નિયમોનું પાલન કરવાથીજ શરીરરૂપી યંત્ર સુખવસ્થિત રહે છે.

આ માટે તાદ્દલ દવા સદુષ્ટી જરૂરની છે. પરંતુ આપણામાંના ધણીઓ પ્રાણુ-દાયક દવાને માટે ભૂખ્યા જ રહીએ

છીએ. કેમકે આપણે એટલા અધઃ આળસુ છીએ કે ઉંડા શ્વાસ લઈને દેશ-સાંને સ્વચ્છ હવાથી પુરેપુરાં ભરતા જ નથી. એને માટે સારામાં સારી અને સાદી રીત, સાધકલની ટ્યુબનાં ધીમે ધીમે પંપ મારીને પવન ભરીએ. એ તેજ પ્રમાણે ધીરે ધીરે ઉપરાઉપરી શ્વાસ લઈને દેશસાંને પવનથી પુરેપુરાં ભરવાં જોઈએ. આ રીતે દેશસાંમાં લેવાયેલા પ્રાણવાયુ રક્તાભિસરણની ક્રિયાને મદદ કરે છે, એટલુંજ નહિં પણ નવીન ચેતનની સાથે સાથે શરીરના પ્રત્યેક ભાગને તંદુરસ્તી અપે છે.

યંત્રની માફક શરીરને સ્વચ્છ રાખવાની પણ ધણીજ જરૂર છે. શરીરનાં જોડાં મક્કીન તત્ત્વો હોય તેટલાં સંપૂર્ણ રીતે નિયમિતપણે કાઢી નાખવાં જ જોઈએ. રેચક ઔષધો ખીનજરૂરી છે, એટલુંજ નહિં પણ શરીરને તુકરાનકારક છે. સાદો ખોરાક, પુષ્કળ ફળ ફળાદિ અને જોઈએ તેટલું પાણી, એટલાં વાનાં શરીરની સુખાકારીનાં સદુષ્ટી મેઠામાં મેઠાં મદદગાર છે.

અપણે ન યાચ. તે રીતે લેવાતો નિયમિત ખોરાક, કસરત અને પુરતી વિશ્રાંતિ, એટલી ચીજ તંદુરસ્તી માટે પુરતીજ છે.

યાંનિક દ્રષ્ટિએ શરીરને લગતા અગત્યના પ્રશ્નો આમ વિચાર કર્યા પછી ખીજું અગત્યની જે ચીજ બાકી રહે છે તે મન છે. તેની ઉપર કેવા ચિત્રની છાપ છાપવી તે પણ એટલુંજ જરૂરું છે. વિચાર એ આ જાતના ચિત્રમાં સદુષ્ટી મોટી અને અગત્યની વસ્તુ છે. નિરંતર માંદગીના વિચાર દ્વારા કરવાથી માણસ નબળા અને માંદલા શરીરવાળાં

અની જાણ છે; જ્યારે તંદુરસ્તીના વિચાર કરનારના બાંધા ધણાજ પ્રયત્ન અને મજબૂત થાય છે. લાય, ચિંતા, ઇર્ષ્યા અને ધિક્કારની લાગણીઓ રક્તને ઝંઘરમય બનાવી દે છે. તેની અસર રક્તાભિસરણ ઉપર થાય છે, તેથી શરીરનાં મુખ્ય કાર્યો મંદ પડે છે અને તેથી જેનાથી જીવન ટકે છે તે પ્રાણ-અણુનો અકાળે ક્ષય થવા લાગે છે. ત્યારે પ્રેમ, શૌચ, આનંદ અને આશ-ચાહથી તેથી ઉચ્ચરીજ અસર થાય છે.

આનંદી સ્વભાવ એ તંદુરસ્તીનો પ્રાણદાતા છે; આત્મ વિશ્વાસ એ મોટામાં મોટો વૈદ છે; પ્રેમ બ્યાધિનિવારક ઔષધ છે. સંખ્યુ દ્રવ્યોથી કરવામાં આવતી સ્વયંપ્રેરણાઓથી પણ તંદુરસ્તી સચવાઈ રહે છે, એટલુંજ નહીં પણ કેટલાક ચાકૂ અને અસાધ્ય રોગો પણ તેથી દૂર થઈ શકે છે. એટલે તંદુરસ્તીમાં માતખર રહેવાના સતત વિચારો કરો તો જરૂર શારીરિક તંદુરસ્તી કાંચમ સાંચવી શકાશે.

આત્મશ્રદ્ધા એ તો વિજ્યનો ખરેખરો મંગલ આરંભ છે. તેથી, કુતેહની સોએ સો ટકા ખાત્રી રાખી શકાય છે. મહેંજાઓ તમારા પ્રયાસોમાં હમેશાં નવીનજી જુસ્સો પુરે છે; તમારા વિચારોને નિર્મળ બનાવે છે, અને સમાજ ઉપર તમે જે જે હાથ પાડી શકો છો તેને તમારી આત્મશ્રદ્ધા જ વિજ્ય-પ્રાપ્તિનાં તમામ બળ અર્પે છે. અલ-ખત્ત, એકલા વિચારજ ક્યાં કરવાથી અને મહેંજાઓને મુત્તિમંત સ્વરૂપ

આપરા માટે કોઈપણ જાતનો પુરવાર નહિં કરવાથી કુતેહ મળી જાય છે, એમ માનવું તે નિરૂપયોગી છે. તમે આજસુ બેસી રહો અને લક્ષ્યાધિપતિ થવાની કલ્પનાજ માત્ર ક્યાં કરો, તેથી કંઈ આકાશમાંથી તમારી ઉપર પૈસાનો વર્ષાદ વર્ષવાનો નથી. કલ્પના-ઓને મુત્તિમંત કરવા માટે સતત શ્રમ કરવાની જરૂર છે. તેની સાથે સાથે સંગીન નિરીક્ષણશક્તિ ખીલવવાની, સ્મરણશક્તિને સુધારવાની, કલ્પના શક્તિનો સતત ઉપયોગ કરવાની તેમજ, કાચ કારણની મીમાંસા અને તુલના કરવાની શક્તિનો વિકાસ કરી, તેને પ્રત્યેક ગુંચવણભર્યા સવાલોનો તોડ ઉતારવા માટે કામે લગાડવાની જરૂર છે.

દુકામાં: જે માણસ કુતેહ મેળવવાના વિચાર કરવાની સાથે સાથે તેની પ્રાપ્તિ માટેનાં, તમામ સાધનોની તૈયારી સાથે, જીવનસંશ્રામમાં વિજ્ય મેળવવા નાટે નિરંતર પ્રયાસ કર્યાજ કરે છે તેજ વિજ્યને વરી શકે છે. વિજ્ય મેળવવા પહેલાં તમારે તેનોજ વિચાર કરવો જોઈએ; તમારા મનમાં કોઈક લગ્ય કલ્પનાઓ ખડી કરવી જોઈએ; એ કલ્પનાઓ જીવનની સાથે એટલી ઓતપ્રોત થઈ જવી જોઈએ કે, જીવનની તમામ ચળવળોમાંથી તેનોજ અતિધોષ પડે. વિજ્યનાં આપણાં સ્વપ્નાં જીવનનું એકજ મુખ્ય લક્ષ્ય અને ધ્યેય થઈ પડે. તમારા વિચારોને અનુકુળ થાય તેવીજ તમારી રહેણીકરણી હોવી જોઈએ; તોજ જલકદાર જીવનવાળી નવીન દુનિયા તમારે માટે ખડી થઈ શકશે.

ઇ. સ. ૨૦૨૬

ક્રી. જાના કચેરે પર અનેક સંસ્કૃતિના રાણુગાર ચડ્યા અને ઉતર્યા આદર્શોની અથગમણીમાંથી માનવજાતે મુક્ત થવા માટે અનેક યત્નો આદર્યા અને અપૂરા મુશ્કયા. મઠ કાલની પ્રજાશિક્ષા પર ઇવન ખેચ નિર્ણય કરવાની મનોદશા હવે ઓસરતી જાય છે ખરી પણ એનો પંથકો દલુ ભેદએ એટલો સર્વવ્યાપી નથી. છતાં આજના વિજ્ઞાનયુગને આંગણે ઉત્તેજનું જગત જુનાં આદર્શોને છોડી-વર્ષોથી વપરાઈને છુટી થઈ મચેલી સંસ્કૃતિને ઢિન્નલિન્ન કરી આવતી કાલના સ્વપ્નાં સેવે છે. ભારત-વર્ષમાં પણ એ નવયુગની લાવના પોતાનાં મંગલ પગલાં પાડી રહી છે. અને ગુજરાત પ્રાંતના સીમાડાને વજોડી યુગપરિવર્તનનાં એ અદિલનો વ્યાપારથી બહિર બનેલા કાન પર અથડાય છે. આંખને આંછ નામિ એવાં ઝંઝકદાર ઇવન દિમાકય અને હિંદુકુશની સર-વદ ઓળંગી અનેક યુવાનોના અંતરમાં આજ મન્યન મચાવી રહ્યાં છે. આમ જ્યારે ગુજરાતનો લાવિપુરુષ સુવર્ણ-યુગના આવર્તા પરને ઝીલી લેવા તત્પર થતો જાય છે ત્યારે ગુજરાતજીનું સ્થાન ક્યાં દશે ?

સંત મદતોને એમ લાગતું દશે કે આમને આમ એ ગુજરાતનો જી વચ્ચે વિશ્વરતો જશે તો કલંકી અવતાર એના નિર્મિત કરેલા કાળ પરેલાં આવી પહોંચશે પણ નીતિનાં મિમાંસકો અને સંસ્કૃતિના સંરક્ષકો એમના ઉર્ધ્વાચક્ષુમાંથી અમે તેટલું વિપરીત અવલોકન કરે છતાં

એટલું તો જરૂર સ્વીકારી શકાય કે ગુજરાતજીના આદર્શોની કુનીઆ સંસાડની દિવાલોમાંજ ગોંધી રાખવાના દિવસોં તો ગયાજ. સાત લવ મુધી એકના એક પતિદેવ તરફ પૂજા વદાદાર રહેવાની વિવિધતા વિદોણી મનોદશા આજની મુવતી નહીંજ સેવે. ગરવી ગુજરાતજીની સૌમ્ય દેખાઓમાં હવે જરા પુરુષ પ્રકો-પની કોર કરચલીઓ પડવા લાગી છે. અનેક સંકાઓ થયા માત્ર શબ્દમાંજ અર્ધાંગનાતું પદ પામેલી ગુજરાતની ગૃહસ્ત્રી હવે પોતે પુરુષનું પા અંગપણ થવાનું પસંદ નહીં કરે. એ પોતાના આખા અંગને અખંડ રૂપશે અને એનાં મીલકતની પેઠે મૂલ્ય મુલવનારા નરરાક્ષસોની સામે એ સ્પષ્ટ અવાજ ઉઠાવશે.

સાદ્યનાં દર્શન કે પ્રદર્શનમાં એને નીતિભંગનો ભય નહીં લાગે. વૈદબીની પેઠે વનમાં તો શું પણ ધરના આંગ-ણમાંજ અનાથ બની આમણ સામે એ ભેદ રહેશે નહીં. પોતાનાં ગુજરાત માટે અધિક અડચણો ઉઠેલતી લાવિ નવ યુગની ગવિજ ગુજરાતજી ઇવન કલકને પુરુષ વર્ગની સાથે સ્પર્ધામાં રહી નિભાવી લેશે. શરમાળ ગુજનતા, અને સજન જુનાં શીક્રનો અત્યાર મુધી રાખેલા ઇનરો એ પુરુષ જાતિ વચ્ચે સમાન ભાગે વહેતી લેશે. ગૃહ એટલે ગૃહિણી એ વ્યાખ્યા એ બદલી નાખશે. પુરુષજાતિ સાથે સખૂનું રીતે સદાકાર એ બધે સાધે, ગૃહજીવનની શીતળ લાંબામાં એ બધે એનું ગરવી

ગુજરાતશુનું પદ સાચવી રાખે પણ એટલા ખાતર પ્રાણીની પેઠે માત્ર પૈસાથી ખરી દાયલી એ “ધરવાળા” તો નહીં જ રહે. જીવનની આંદીધુંટીઓમાં એની શક્તિ ઓને ફસોટીએ ચડાવતાં ભાવિ ગુજરાતશુની લબ્ય છુદ્ધિમત્તા પરાજયની બીલિથી થડકશે નહીં. એકેએક ક્ષેત્રમાં વિરાટ પગલાં માંડતી-ગુજરાત અને હિંદની પેલીપાર દ્રષ્ટિ નાખતી જગતના જીવનધર્મોને પોતાના પ્રાણમાં પરાવર્તી આવતા યુગની ગુણુસુંદરી કદી અધિકાર કે આત્મ રક્ષણમાં પ્રમત્ત નહીં રહે. એ તો અત્યાર સુધી અજ્ઞા કરવાને ટેવામત્તા પતિદેવને પણ પરખાવી દેશે કે તમારી તુમાખીનો એક પણ અક્ષર સાંખી શકાશે નહીં. સ્ત્રીઓ પુરૂષ જાતિની જગીર નથી એમ સાત લવના સ્વામીને પણ એ સંભળાવી દેશે.

પતિએ આજીવન સતીમાંડળના સદ્-ગ્રંથો માત્ર પ્રાચીન ચીજોનાં પ્રદર્શનમાં રહેશે અથવા પુરૂષોનાં સ્વાર્થનું સ્મરણ ચિન્હ માની એને કદાચ નવયુગની પ્રચંડ મહીલા અભિરાધ પર મુકી રાખે તો એમાં અરક્ષ્ય પામવા જેવું નથી. શીયળ વિશે માત્ર સ્ત્રીઓને જ ઉપદેશ આપનાર ક્ષીઓ સામે એ તિરસ્કારની નજરે ભેશે. સ્વાર્થી આદર્શો અને સત્તાના આદેશોને ઠોકરે મારવામાં ગુજરાતશુ ગવં લેશે. રાજકારણ, અર્થ-શાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન કે વિદ્યાવ્યાસંગમાં ભાવિયુગની ભામિની પુરૂષ જાતિ-ઉપર પ્રભાવ પાડશે એટલું જ નહીં પણ પોતાના વ્યક્તિત્વવડે એ પોતાની જુદી દુનિઆ રચી શકે એવી તાકાત ધરાવશે. દયા કે દુવા માગવાનું એને નહીં રહે, સખ્યતા ભરી વર્તણૂક માટે એ દ્રુમ કે

ટ્રેનમાં પુરૂષજાતિ સામે દયામણું મ્હોં કરી ભેધ નહીં રહે; ચટલધને પોતાનો માર્ગ કરી લેતી આગોમી યુગની વીરો-ગનાને કોની મગફર છે કે છંછેડી શકે? મસ્ત થઈને જીવન મહાલતી, વેગવંત સિંધુ સરખી માર્ગમાં આવતાં વિદેશો સામે જખરો જંગ મચાવતી ગુજરાતશુ જ્યારે પોતાના આદર્શોના વેગને બેઠો વક્રશે ત્યારે પુરાણીનું મહાભારત કે મનુસ્મૃતિ એને મન નિર્જીવ લાગશે. એ કદાચ કાલ માર્કસ કે લેનીનની સૃષ્ટીમાં વિદરશે, ખરડાં રસેલ કે-અનાંડ શો એના પ્રિય લેખકો બનશે. જાજરમાન વસ્ત્રો પહેરી આલેશાન મકાનમાં મળેલી સભામાં એ પુતળું બની કદાચ નહીં એસે પણ ગારવ ન્યાં ગુજરાતના એ આવતી કાલની યૌવના શ્રમજીવીઓનાં આંગણાં સાફ કરતી હશે-ખેડૂતોના અંગપર ઉડેલી ધૂળ ખખેરતી હશે. અને હિંદની પાલા-મોટમાં એ મજુરો અને કામદારોની વતી મક્કમ લડત માંડતી હશે.

સ્ત્રી એટલે માતૃત્વ એમ વ્યાપ્તિ બાંધનાર મહાજન જીવનજર કામારજૂતાના કાંડ રાખતી ગુજરાતશુની સંખ્યામાં ઉમેરા થતો ભેધ આંખ ઉંચી ચડાવશે. પ્રસૂતિના ડગલે ને પગલે આવતા પ્રસ-ઓને નિયમનમાં રાખતી ગૃહરાણીઓને ભેધ કદાચ આજના સંયમશીલ સંતોને પ્રલય કાળ પાસે આવતો લાગશે. આવતા યુગમાં એટલું તો જરૂર બનશે કે લગ્નોને નામે ચાલતો પુરૂષ જાતિનો વ્યભિચાર ગુજરાતની ભાવિ-પત્નીઓ ધડીભર પણ ખરદાસ્ત નહીં કરે. પુરૂષ વર્ગની પાશવ વૃત્તિને મર્યાદામાં મુકતી ગુજરાતની શોભા સમી સત્રાપીઓ બાર વરસે એ

આગકની માતા નહીં જ થાય. ખુદલાં
મેદાનો ખુશતુમા હવા અને પ્રકાશના
કિરણોમાં મસ્ત વિહાર કરતી મદહર
માતુની બ્રહ્મ માત્રથી કુટિલજનોની
લાલુપ આંખોને નીચી નમાવશે. બળવો
એ એનું શવન કાચું બનશે-સ્વાવલં-
બન એ એનો આદર્શ. બનશે-સમાનતા
એ એનું દ્રષ્ટિબિંદુ રહેશે ભરણુ ચોપણુ
માટે બીખના દુકડા એ પુરુષ પાસે
નહીં માગે. આર્થિક અસહ્યતાને ભુષિ કે
શરીરના શ્રમથી અશક્ય કરતી-
અધીન મનોદશાને દેશવટા દેતી-દૂર
દૂરના ભાવિને ઉકેલતી યુગરાતણુ ભલે
આજ કલ્પનાનો વિષય હાસે પણ એ
કાળ હવે બહુ દૂર નથી કે જ્યારે
જગતના સૌ સમાજની સર્વદેશી પ્રતિ-
નિધિઓને પચાવતી, પોતાનાં આદર્શોને
આંતરરાષ્ટ્રીય રંગથી રંગતી યુગરાતણુ
દિંદના એક જૂથથી બીજા ખુજા મુધી
રોકે ક્ષેત્રમાં ધૂમતી ન ડોપ. અધીં સદી
ઓસરી જશે એટલામાં તો દીપ્તિમાન
શવન વડે દિશાઓ અજવાળતી-ધરણીને
ધનવતી, સ-તાના સિંદાસનેથી પુરુષ
જાતિને વાય પકડીને ઉઠાડતી-તેજના
ત્રણુખા વેરતી આ આવે ગરવી યુગરા-
તણું ભાવિ ભૂયણુ-એના. મહાપક્ષ અંગ
મેદામાં સૌંદર્ય જરૂર જનકશે પણ
એટલા ખાતર એને ક્ષીલામમાં મગીને
ખરીદ કરનાર આજના તૃષ્ણ વરસાળાઓ
એ વખતે એની સામે નહીં ડોપ. સૈકા પછી-
ની મુંદરીને અવસાન દિલનાં કે દેદનાં
એમ પુછવાનું નહીં જ રહે. એ તો એનો
પ્રાણ પણ પાયરશે કાંઈ પ્રતિભાશાળી
પુરુષની સમોવડી ચવા માટે. આકરે
મુખોને આમંત્રણ આપતાં એ અટકશે
નહીં. બીજા મુંદરે એનો વિચાર

કરવા એ ચોક્કસ નહીં. યુવામીની વર-
મોથી સેવેલી ચંખલાને તોડી-વઝેલી
ચોકળે મને મ્હાલતી યુગધર્મના અવતાર
સમી એ યુગરાતણુ જગતના સૌ સમા-
જમાં પોતાનું માયું સમર્થ ઉંચું
રાખશે. વસોના પહેરવેશ માટે એ
પતિદેવની દૃષ્ટિથી નહીં લુએ. એની
અનુકુળતા એજ એના વસ્ત્રપરિધાનનું
પ્રધાન અંગ બનશે. વિજ્ઞાનમય કોશમાં
વિદરતા કાંઈ યોગી પુરુષ આજ આંખ
પીંચી જાય અને સૈકા પછી સમાધિ
ત્યાગે તો એને આજ સાળમાં સંક્રાંતિ
ગચ્છું યુગરાતણું શીકડું સૌંદર્ય તાજ
યુવાજ નેત્રું સારલભયું કાગશે. ચારે
બાલુથી સરી પડતી સારીને બદલે કદાચ
એને હક્કન અક્કનમાં અંગ આપડ્યને બદ-
લાવે એવો કસકસતો પોષાક નજરે લેવાનું
પાપ વ્હોરવું પડશે. આજ જે ક્ષેત્રોમાં
સૌ અનંત કાળ મુધી સડ્યા કરે એમ
પુરુષો માનતા ડોપ ત્યાં એનો ઓળો
પણ એ યોગી પુરુષ નહીં લુવે. કલ્પ-
નામાં ન આવે તો હલુ થોડીવાર થોભો.
શવનમાં એવી સદચરી પ્રત્યે તમને સુગ
આવડું હોય તો છો એવાને એવા તમે
પુશીધી રહે. પણ આ યુગ પછી એવાં
જવલંત શવન યુગરાતોં નરનારીઓ આ
યુગરાતમાં પાકશે કે જેને પ્રજાસિકાનું
સીમા બંધન નહીં નરો-જેને નિજીયા
બંધિવા માટે ભુતકાળમાં દ્રષ્ટિ
નાખતી નહીં પડે. વર્તમાનને વધારે
ગૌરવ ભર્યો-શવન શવવા નેવો-ખના-
વવા માટે નુતન યુગરાત કમર કસશે
અને એ નવયુગનાં ભાવિનિર્માણમાં
યુગરાતણુ એનો ગણના યોગ્ય દિસ્સે
આપશે.

મોતનો વેપાર.

[મજુર જીવનની કરુણકથા.]

:: લેખક:—શ્રી. મકરંદેનું. ::

આપના માનવનાં આંસુ જેવા વરસાદના છાંટા પડતા હતા, અને ધાયલ મજુરોના માથામાંથી સમાજ વિશ્લેષણની જવાબદારી જેવી શોષિત ધારાઓ ટપકતી હતી. પોલિસના દંડા નીચે નહસતા અમજીબીઓના હૃદયમાં, આકાશમાં આફ્રો થએલાં વાદળોં જેવી ધનધોર ચિન્તાં ધેરાઈ રહી હતી.

ચાર મહીનાની હડતાળ પછી મીલ મજુરો લખમરાની બી'સ હળવી કરવા ઉધરાણા માટે નીકળ્યા હતા. પોષ્ટ-ખાવડી ઉપર એમને સત્તા અને શાન્તિના સંરક્ષકોનો મિલાપ થયો. શાન્ત સરખસ ઉપર લાડીઓનો અમજૂદ માર પડવા લાગ્યો. કોઈનાં નાક પુટયાં, કોઈનાં માથાં ખોખરાં થયાં, ધણા જમીનદોસ્ત થયા, ખીન જીવ લઈ નાદા, અને થાહીથી છંટાએલી પોષ્ટખાવડીની જમીન ઉપર જાણે કે જુલમગારોનાં કરતૂકો થોવા વરસાદના છાંટા પડવા લાગ્યા.

જેટલી સીધ્તથી અમજીબીઓને પોષ્ટ-ખાવડી અને પરેલના દુકાનદારો સૂસતા, એટલીજ કાળજીથી એમણે ટપોટપ દુકાનો ખંધ કરી દીધી. પોતે પદ્ધતિસર કૂટેલી નિર્ધનતાના નાણાં નિર્ધનો વગર પેખ્ધતિએ પાછાં પડ્યાં છે તો? સંચિત સંપત્તિ આ રીતે સત્વર સલામતી શોધી લે છે.

સત્તા અને અમજીવનનું આ સંઘર્ષણ એના ઉપર સ્વરૂપે ચાલી રહ્યું હતું ત્યારે જ નંજરની દામમાં હું પોષ્ટખા-

વડી નજીક ઉતર્યો. માર ખમતા મજુરોની ચીસો ઉપર થઈને લાડીના સૂસ વતા સપાટા સંભળાતા હતા. સંગઠનના લાલ સૂત્રથી શોભતો અમજીવનનો વાવટો ઝમરની સડક ઉપર બીની રજમાં રંગ દોળાતો હતો. અને નિઃસહાય નિઃશસ્ત્ર કામદારોનું ટોળું એક ગલીમાં ગુમ થઈ રહ્યું હતું.

મુડીવાદની મહત્તા સ્થાપી તાલેવરોના શાગીર્દો જ્યારે એમના દંડા સમેત પાછા ફર્યા ત્યારે દામના રોશન આગળ દશબાર મજુરો જમીન ઉપર તરફડી રહ્યા હતા. ચાર પાંચ પોલિસોએ એમને સરસામાનના કાયજાની પેટે ઉંચકી મોટરસારીમાં નાખ્યા. ક્રીંગ એડવર્ડ. મેગોરીઅલ હોસ્પિટલ તરફ એ લોરી રવાના થઈ ગઈ. બીની સડક ઉપર શોષિત સાથે મળી જતાં ગેસનાં ધાખાં, સીતમની સ્મૃતિ જેવાં રહી ગયાં.

અને પોષ્ટખાવડીના ઉજ્જડ જણાતા લતા ઉપર હું આગળ ધપ્યો.

લાળ જેટલા કામદારો મુડીવાદના જુલમોમાંથી મુક્તિ મેળવવા દેશમાં આહવા ગયા હતા. એટલે આ લ-તો સામાન્ય રીતે વ્યાપારવિહોળા બન્યા હતા. ગરીબોનાં ગળાં કાપતા વેપારીઓ થોડી થોડીવાર દુકાને આવતા. વધેાં સુધી ફૂટેલા મજુરોની મુડી ઉપર આ ચાર માસ વગર વકરે તેઓ નંબી રહ્યા હતા. ચાર માસથી નફો ખંધ થયો હતો એટલે મજુરો ઉપર વેર વાળવા એમણે રાહત દંડમાં એક પાછ

પણ નહીં નોંધાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. હુદ્દહ યશે એમ ધારી ધણુ વેપારીઓ લાંબી છૂંટમાંથી આરામ લેવા વતન મવા હતા. બાકીનાઓએ આજે પોલિશ સાથે સંપત્તિના સંરક્ષણની ગોઠવણ કરી લી. એટલે 'હુદ્દહ' યતાંજ એમણે દુકાનો બંધ કરી, કામદારો ઉપર કારમા શ્રાપો વરસાવવા માંડ્યા.

અવકાશમાંથી નીતરતાં આંહાં પારવાં નીર નીચે વ્યાપી રહેલી આ નિર્જનતા સત્તાવાનોએ અદરેકા સ્વાધીન શ્રમજીવનના સંહારની સૂચક હતી.

મુંબઈની રક્તશોષક નોઢરીમાંથી ધર તરફ રોજ પાછા પળતા માણસોને ખીછ બાબતો ઉપર વિચારવાંની ઇચ્છા કે શક્તિ રહેતી નથી. પોષ્યાવડી ઉપરથી એલશીન્સ્ટન સ્પ્રિંગ તરફ હું અમિત મુગજ સાથે ચાલતો થયો. કપાળ અને માથા પર જમતા પ્રસેદને વરસદના શીનજ હાંદાથી સાફ થવા દેવા મેં ટોપી ઉંચકી લીધી. મોટરની લોરી, મલુરોનાં સખવત સરીરો, માથામાંથી વહેતી લોહીની ધારાઓ, એ બધું “આજે ધરમાં શાક નથી? શું થશે?”ના વિચારમાં તુરતજ વિલીન થયું.

પણ દસગાર દગલાં આગળ નહીં ચાલ્યો કોઈ એટલામાં માગ કાન ઉપર કોઈ કંઈક અવાજ આવ્યો.

“એ કો! દાદા! ખરીબને એક પેસો આપતા નવ.”

નજર નાખવાની ડરસદ વ્યવસાયો જનોને હોતી નથી.

ફરી વખત એજ અવાજ વધારે તીવ્રતાથી સંભળાયો. આ વખતે તેની સાથે હુસકાં અને રૂદનનો ધ્વનિ હતો. “મેં પાછું વાળી લેયું.” દુકાનના ઓટલા ઉપર એક માણસ ખેડો હતો. એને જોઈ હું ચોંકી ઉઠ્યો. લિશા માટે લંબાવેલા તેના બન્ને હાથ કાંઈ પિનાતા હતા. મ્હોં લોહીથી ખરડાયેલું હતું અને એ લોહીને ફૂંછતાં રંગાયેલા હુંદા હાથ કમ કમો ઉપગતવે તેવા હતા.

મને પાછે વળેલા જોઈ તે ઉભો થયો, “શેઠ બદુલ્ બુખારો છું. કંઈક તો આપતા નવ.”

મેં વધારે ખાતરીથી તેની સમજેલું. તેના માથામાં મોટો જખમ હતો તેમાંથી ટપકેલાં લોહીએ તેના ચંદેરાને ભપંદર બનાવ્યો હતો. ખુદશા શરીર ઉપર એ લોહીના રેલા ચીતરી ચઢાવે એવા લાગતા. સાલ હુંદા હાથ એને માનવ કરતાં માનવની કદપનામાંથી ઉઠતા ભૂન જેવો બનાવતા.

આ લિખારી, એના હુંદા હાથ, એના માંથાનો જખમ, પોષ્યાવડીના લત્તામાં એની કાજરી, એની મુઝરાતી લાધા, એના ચાચક સ્વરમાં કંપી રહેલી વેદનાં, અને વાદળધંદ વેદનામય વાતાવરણ, એ સમગ્રા સંયોગે ગમગીન ઉર્મિઓ જાગત દરે તેવા દત્તા. અચાનક ઉગતી સદાનુભૂતિમાં મેં પૂછ્યું,

“બીજું કોણ મારે શેઠ? અત્યારે તો પોલિસ દાદનાંજ રાજ્ય છે ને?”

“પોલિસે માર્યા? તને શા માટે માર્યા?”

“હું મજુરોની ટોળી સાથે હતો. અમારે જ્ઞાને ઉધરાણું કર્યા પછી દામોદર દાકરસી ઊલમાં જતું હતું. પણ વચ્ચે કાળમુખા પોલિસે પડ્યા અને મારું માથું કુટકું. હું એક બાજુ ખસી આ તરફ ચાલ્યો આવ્યો.”

મજુરોની ટોળી સાથે આ લિપ્પારીને શું લેવાદેવા હશે? દામોદર દાકરસી ઊલમાં એને શું જવાની જરૂરત? મને તેની વાંત ઉપરથી કંઈક ઉત્સુકતા ઉપજી. એટલે મેં પુછ્યું.

“કામદારોની ટોળીમાં જળવાની તારે શી અગત્ય હતી? તને ખબર નથી કે કામદારો ઉપર વારંવાર હેલ્થ ચાપ છે?”

“ખબર હતી, સાંહેબ! પણ મને કામદારો સાથે રહેવામાં, એમના ભાષણો સાંભળવામાં, એમની વાણીમાં, એમની બીજાં લોકચાલમાં ખૂબ મજા હોય છે. મારી બીજા પૂરી કરીને હું રોજ મજુરોની સંભામાં જઈ છું. ઘણીવાર ગરીબ મજુરો મને એમના અધૂરા ભાણામાંથી અન્ન આપે છે.”

મને આ લિપ્પારી કંઈક વિચારણા લાગ્યો. તેની બોલવાની દળ, તેની લિપ્પારીની વિડંબના કરતી હતી. મજુરોની ‘લગાઈ’ એ શબ્દ બોલતાં એના કુંદા દાઢ હવામાં વીંઝાયા અને લોહીખરડ્યા ચહેરાની દિશામાંથી તેની આંખોમાં ઝૂંપ જાય છે તેના વિષે વધારે જાણવાની મને ઇચ્છા થઈ.

“તું જાણે છે, ભાઈ!”

! “પાટીદાર.”

.. “પાટીદાર!” હું ચમક્યો.

“હા શેઠ પાટીદારની આ દશા તમને નવાઈ ઉપજાવે છે, કેમ?”

.. “પાટીદારની આ સ્થિતિ કેમ થાય?” મેં સંદેહ દર્શાવ્યો, “તમારી યાત્રિ સંબંધર છે, તમારા લોકોને યુજ્જ્વલતામાં જમીન છે.”

“બધું છે, બાપુ! પણ કારમી ગરીબાઈ જ આ દશા લાવે છે.”

“તારા હાથ કેમ કપાયા?” મને નવાજ પ્રશ્ન સૂઝ્યો.

“શેઠ! એ બધી લાંબી વાત છે. અમારાં ગરીબોનાં કિસ્મતની કથા શું કહેવી? મને કંઈક આપીને ખતાવો. નાહક તમારો વખત જાય છે.”

“એમ નહિ, ભાઈ! મારે તારો ઇતિહાસ જાણવો છે. તું મારી સાથે ચાલીશ?”

તે જરા ખંચાચા પોતામાં જુદાં ચીથરીઆં કપડાં પર નજર નાખી તેણે મારાં સહેત ઇચ્છાયાં કપડાં ઉપર ધડી-ભર આંખ ચંભાવી. શંકાશીલ અવાજે તેણે પુછ્યું.

“તમારી સાથે? ક્યાં?”

“એલફ્રીડ્ટન ખીજની પેલી ચેર મારું મકાન છે, ત્યાં ચાલ. તને જમવાનું આપીશ.”

મારી વાતમાં કંઈક બેદ હોય તેમ મારી સામે જોઈ રહ્યો. જે તેણે કંઈક પકડ્યું અને કહ્યું,

“હિસ્ટ! ચાલ મારી સાથે ચાલ. તને પ્રાપ્તિની કરી આપીશ.”

ઉપકાર બીની નજરે તે મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યો.

ધીમે પગલે અમે એલફ્રીડ્ટન ખીજ ઉપર ચાલ્યા. ત્યાંથી બંને બાજુ

મીઠાનાં લંગળાંની પરંપરા દેખાવા લાગી. વરસાદના હાંટા તદ્દન બંધ થયા અને આહાં વાદળો સોંસરે ઝળહળતો સાંજનો સૂર્ય આ મુડીવાદના ધ્યોમવિહારી મિનારા પાછળ ઝલકદાર રંગો વેરી રહ્યો. મુડીવાદના મદ જેવો ઝેરી ધૂમાડો પ્રસારતાં લંગળાં ચાર માસથી ખાલીખમ ઉભાં હતાં, પ્રાણવિહાણી કાયા જેવી કામદારો વિનાની મીઠો સ્તીતમગાર સમાજ રચનાનો ખ્યાલ આપતી. જે સ્ત્રીમનીઓના ધૂમાડાથી લડકી પંખીઓ દૂર રહેતાં ત્યાં દરે સમજાઓ આરામ લેવા બેસતી. મીઠા વિસ્તારતું મહિન વાતાવરણ ધૂમાડાના અભાવે સ્વચ્છ બન્યું હતું. પણ મુડીદારોનાં મન વધારે મહિન થયાં હતાં. બંધ થયેલા ધૂમાડાનું સઘળું ઝેર એમના હૃદયમાં ખડકાયું હતું, અને તેની સીધી અસર પોષિસના દંડમાં ઉતરી હતી. મહુરોના પ્રાણ સાથે મીઠ-ઉદયોગના પ્રાણ પણ પરવારી જતા હતા.

પક્ષ વટાવી અગ્નેનીયા ઉતર્યા. પક્ષને ખીન્ને છેડે એક માળામાં મારા ત્રણ એરડા હતા. અગ્ની હું મિહુકને ઝાઘ આપ્યો.

મારી સ્ત્રી રાહ જોતી ઉભી હતી. તેણે મને રૂઢ લાપામાં વધાવ્યો.

“અપાર સુધી ક્યાં રજ્યા કરો છો? ખબર નથી ઘરમાં શાક નથી?”

દિન્દુ સ્ત્રીઓનું જગન બહુ ભાગે શાક, અનાજ અને કપડામાંજ સમાઈ જાય છે. જાદુ તો એમની દ્રષ્ટિ દેવ-મંદિર સુધી થોડો.

પિતાશ્રીએ જેને સુરજની સામે મારી સંગ્રામે પરજાની હતી, તે સાત સાત ભવની સદૃશ્ય આરિષ્ટી, સમાન

હક્કનું કંઈક વધારે પ્રદર્શન કરવા જતી હતી, પણ એટલામાં તેની નજર મારી પાછળ આવી પહોંચેલા મિહુક ઉપર પડી, અને તે સીસ પાડી ઉઠી.

“ઓય મા! આ કોણ છે?”

“આજના મિજ્યાન” મેં કહ્યું.

“હાય હાય!” હોઠ ઉપર આંગળી મુકી તે બોલી, “તમે આવો આવો રહો. મશ્કરી શું કરો છો?”

“મશ્કરી નથી સાચી વાત છે. પાણી ઉતું મુકી આપ. એવું બોલી સાફ કરી માથે પાટો બાંધવો છે.”

“તે એને શું થયું છે? આ બોલી શાનું છે?”

“એ બધી સાંભળવા જેવી વાત છે. પાણી ગરમ કરી, ઝટ દાળ ભાત મુકી, અહીં આવ, એટલે આ ભાઈનો ઇતિહાસ સાંભળીએ.”

વાતોમાં સ્ત્રીઓને દંમેશાં બહુ રસ પડે છે. અને મારી સ્ત્રી કંઈ અપવાદ નહોતી, એટલે તેણે એકદમ પાણી ગરમ કરી આપી, દાળભાત યુથે ચડાવી મારી પાસે હાજરી નોંધાવી દીધી, દરમિયાન મેં એ ભિખારીનો જખમ ઘોષ, તેમાં ધોરીક એસીક નાખી સફાઈથી પાટો બાંધ્યા તેનાં તદ્દન ફરેશાં કપડાં ઉતરાવી મારું જૂનું પહેરણ અને ઘોતીઉં પહેરાવ્યું.

એદયાનમંદ નજરે તેણે મારી સામે જોયું.

“સાહેબ! મારા જેવા અદના માણસ માટે તમે આટલું બધું કરો છો એ જોઈ હું ધેરન યાઉં છું. ફુનીઆમાં બધા નહેવરો આવા દેખ તો મહુરોની ઘણી આપણ દગી જાય.”

મને એ સાંભળી હસવું આવ્યું. આ સાથે મોતનો તાલેવરીનો ખ્યાલ કેવો પ્રાથમિક છે!

“તારું નામ શું; લાઇ?” મેં પૂછ્યું.

“એચર.”

“જે એચર! તાલેવરી તારાં જવાને કદિ પોતાને ઘેર લાવેજ નહીં. એમને ત્યાં તો માથુંસનાં હાથ પંજે સેવા માટે હરદમ તૈયાર હોય તોજ માથુંસ પોસાય. અશક્ત નોકરોને તેઓ સડેલા ચીલડાંની પેટું કાઢી નાખે છે.”

“બરબર, બરાબર સાહેબ! તમે સાચું બોલ્યાં. મને પંજું એમજ દેખી દીધો હતો.”

“કાણે?”

“આ મીસાવાળાએ.”

“તું મીલમાં હતો, એમ?”

“હાજ તો એની મોઝાણમાં તો આ હાથ ખોયા.”

“હાથે!” મારી સુકોમળ સડયરી ચમકી ઉઠી, “મીલમાં હાથ કાપી નાખ્યા?”

“મેન! મારી કથની બહુ લાંબી છે. તમને કંટાળો આવશે.”

“તારું લાઇ! બહુ કંઈ નાખને. મને તો એવી વાતો ગમે છે.”

“એચરે મારી સામે જોયું અને કહ્યું.

“ત્યારે હું ક્યાં કહી જાઉં.”

“મેં માત્ર આંખથીજ અનુમતિ આપી, અને તેણે ચલાવ્યું:—

“બારડોલી પાસે બાણપરાનો હું

રહીશ છું; મારે થોડીધણી ખેડ હતી.

ધણીયે વર્ષો મેં મારા આપની છાંપડી

નીચે સુખમાં ગાળ્યાં હતાં. મને હજુય

યાદ છે કે અમારે આંગણે પચીસ બેસો

હુઝતી. પણ કાણ જાણે કયે એધડીએ

અમારા ઉપર દેવું થયું. કદાચ મારા લગનનુંજ એ દેવું ફરે, એની સાથેજ અમારા સુખનો દીવો જુઝાઇ ગયો. મારો આપ તુરતજ ગુજરી ગયો. માંએ તો અમને કયારના છોક્યા હતા. પિતાનો મરણ પછી અમારી પતેનીના પાંચા રહે થયા. લણીઆત શાહુદારની ઉધરાણી રોજ આંગણે આવવા ડાગી. ઘણીવાર ગલીય ગાળોના વરસાદ વરસના. મારે એને ચોપડે સહી કરી અપવી પડી એ કહે તો કે મેં હજારડું લણું છે. મેં દર સાલ થોડું થોડું ભરવાનું માંએ લીધું. પણ મને શી ખબર કે શાહુદારોનાં લણાંનો છોડોજ નહિ આવતો હોય? માર સાત સુધી મેં પૈસા ભર્યાં કીધા. હું ને મારી ધરવાળી પેટપુરતું ખાતાં પણ નહીં. નાનો છોકરો દુધ વિના ટળવળતો, બેસો વેચાઇ ગઇ, પાંચમે વયે શેડીઆએ જમીન માંડી જીધી. છતાં બાપનું દેણું સુકવવાની મારી આશા નજ છુટી. અમારા ખેતરની ચીલ ઉપર, પાક ઉપર, ધરની વસ્તુઓ ઉપર શેઠ છનો લાગે કાપમ ઉભો જ હોય. પુરાં તવ વરસ મેં આ દશા વેડી લીધી. એટલાં વર્ષોમાં હુમાનનાં પુછડાંની પેટે દેણાંની રકમ લાંબી થતીજ ગઇ. શેઠ કહેતા કે વ્યાજ સાથે નવ હજાર, લણાંનીકળે છે. નવ વરસ સુધી પૈસા ભર્યાં તેનો હિસાબ આકાશમાં ઉડી ગયો. શેઠની સ મેં મારું ગરીબનું શું ગણું? જંપેતીની તલવારે માંએ રોજ લટકતી હોય, જમીન જાય તો ખાવાના સાંસા હોય, ત્યાં શો ઉપાય?”

અંદી મારી સ્વતંત્ર સદ્ધર્મસારિણી અચાનક બોલી;

“એચરલાઇ! ઉભા રહેજે, હું દાળ લાત નેહ ચાલું.”

મેં ચીલાઈને કહ્યું. “એમાં માપસર પાણી નાખી આવ પછી એની મેજે સુલા પર પાક્યા કરશે.”

એચર થોડી વાર ચોંચ્યા અને એની ‘એન’ આવતાં તેણે વાતતું સાંધણું કયું :-

“પછી તો પેલા શેઠ અમારે ઘેર રોજ આવવા લાગ્યા. મારાં કરતાં મારી સ્ત્રી સાથે તે વધારે વાતો કરતા. ઘણી વાર અમારે ઘેર આ-પાણી તૈયાર કરાવતા. ‘કોઈ વાર ઠાવકું’ મારાં રાખી મારી સ્ત્રીને જોડેતા કે તારા એચરને હવે લેણા પેટે લેલમાં મોકલવો પડશે. મોતી-મારી સ્ત્રી બિચારી ગલરાઈને કહેતી ‘શેઠ એયું’ ના કરશે. બીજું જે જોઈએ તે કરને પણ એચરને કેદમાં ના ન આવશે.’ આથી શેઠ કોઈ વાર ખુશી થતા, ‘કોઈ વાર થમડી આપતા અને ઘણીવાર ‘એ-એ-એ-મ’ કહી લહેકથી દસતા. એક દિવસ હું બેતર ગયા હતો પાછળથી શેઠ આવ્યા હશે, કંઈ અડપણું કયું હશે, ગમે તેમ હોય, પણ તેજ દિવસે મોતીએ મને કહ્યું કે આપણે હવે દેશમાં નથી રહેવું. મેં તેને બહુ સમજાવી, પણ એકની બે થઈજ નહીં. પછી અમે ધીમે ધીમે પાંચ પચીસના દગીના વેચી એક દિવસ છાનામાના મુંબઈ ઉપરી જવાને ઠરાવ કર્યાં. એ જાણી મારો છોકરો-છોકરીઓ-કુદવા લાગ્યા. એને છાનો મરવા કહી અમે સામાન બાંધ્યો. મુંબઈની અમે બહુ મોટી વાતો સંભળી હતી. કંઈક માન્યતા સરી હોરા લઈને મુંબઈ ગએલા અને લગ્નપતિ થઈ પડેલા. મેં મોતીને કહ્યું અહીં! હું પણ લગ્નપતિ થઈ જઈ” તો તેણે દસીને જવાબ આપ્યો, ‘જવાબ નહીં. મુંબઈમાં જાને બેસી છે?’...એ

રાતે અમે રાતો રાત નીકળી ગયાં. બાર-કોઠીથી બીજે દિવસ મુંબઈની ટીકટ લીધી. એમાંજ અમારી અરધી મુડી ખલાસ થઈ ગઈ. બીજે દિવસ સવારે અમે મુંબઈ પહોંચ્યાં. ક્યાં ઉતરવું અને કોને ત્યાં જવું તેની ખબરજ ન મળે. ઘણા માંજુસો આન્ટરોડ, ઉતર્યા; એટલે અમે પણ ઉતરી પડ્યાં પણ જવું ક્યાં? મોતીએ કહ્યું, ‘ક્યાં ક્યાં જુ’ કરો છો? પેલા પચીસો મીલના કારખાનામાં કામ નથી કરતો ત્યાં. તમે કેતા તા કે તે પરેલ ઉપર છે? સામાન લઈ અમે સ્ટેશન બહાર નીકળ્યાં. મારો છોકરીઓ આખે રસ્તે મસ્તી કરતો આવ્યો હતો. સ્ટેશન બહાર ફુકોને મેં તે નાચવા માંડ્યો. નાચતાં નાચતાં તે એક પારસી સાથે ભટકાયા. પેલાએ તમાચો થોડી કાઢ્યો, ‘ઉલુકા પટ્ટા! સીધા કયું નઈ ચલતા છે?’ છોકરો નીમાણો થઈ મારી પાસે ઉભો રહ્યો...ગાડીવાળાએને મેં કહ્યું કે અમારે પરેલ જવું છે. ત્રણ ત્રણને ચારચાર રૂપીઆ તે માંગવા લાગ્યા. ‘ત્રણ રૂપીઆ! મોતી ચોંટી ઉઠી, નારે ભાઈ, અમે હાથે ઉરાડી જઈશું.’ હું અને મોતી આગળ આઠ્યાં પણ રસ્તો મુઝે નહીં કાઢને પુછીએ તો જવાબ આપે નહીં. વળી પાછાં અમે સ્ટેશને આઠ્યાં. આખરે અહીં રૂપીઆ ઠરાવી પરેલની ગાડી કરી. બાકી અમારી પાસે દસજ રૂપીઆ રહ્યા.”

“તે દામમાં બેસી જવું હતું ને,” મારી પત્નીએ સિખામણ આપી.

“અજાણ્યાને બેન શી ખબર પડે?” એચરે કહ્યું.

આગળ ચાલતાં તેણે કહ્યું, “આ તે અધી નકામી પીંજણ થાય છે

દુઃકમાં પતાવી મળી વાત ઉપર આવું, પરેલ ઉપર અમને ગાડીવાને અદી રૂપીઆ લઈ ઉતારી ચુક્યા. અમે તેને કહ્યું કે પશાલાઈને ઘેર લઈ જા. ગાડી-વાળે લાલ આંખો કરી, 'ચલ ચલ ઉઠતુ!' કહી ગાડી પાછી હાંકી મેલી. હવે અમારે ક્યાં જવું. પશાલાઈનું ઘર પૂછતાં અમે આગળ. ચલ્યાં. માથે ગાંસડાંપોટાનાં લઈ સાંજ સુધી ભખ્યાં પણ ક્યાંય પ-તો લાગો નહીં. કંઈ મીઠામાં પશાલાઈ હતો તેની અમને જાણ નહોતી. ભખ્યે પેટે ખુબ રડ્યાં. દશ રૂપીઆની અનામત મુડી લાંગવાની ઇચ્છા ન થઈ. આખરે થાકી પાછીને એક ઝાડ તળે અમે બેઠાં. દિવસ આશમી ગયો. છેડીએ ખાવા મોટે ચીસો નાખવા માંડ્યો. ભાતાના રોટલા ટાઢી અમે થોડું ખાધું. રાતનાં અંધારાં પથરાવા લાગ્યાં. મોતી રડી ઉઠી, 'રાત ક્યાં કાઢવું? આમ કેટલા દિવસ જશે?' અમે ગમગીન બનીને બેઠાં હતાં. એટલામાં નજદીકની દુકાન ઉપર ટોપ માણસ માલ લેવા આવ્યો. તેને જોઈ મોતીએ એકદમ જૂમ મારી, 'જો પશાલાઈ, એ પશાલાઈ!' અને ખરેખર એ પશાલાઈ જ હતો. અવાજ સાંભળી તે અમારા તરફ આવ્યો. અમને દેખી આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠ્યા, 'કાણુ ખેચર! મોતી?' મોતી હસકે હસકે રડવા માંડી પશાલાઈને તેને દિલાસો દીધો અને અમને સોને સાથે લઈ ઘર ભણી આલ્યા.

"અમે ધાધુ" હતું કે પશાલાઈ બંગલામાં રહેતા હશે અને માથે વીજળીના પંખા ફરતા હશે, પણ પશાલાઈનું ઘર જોઈ અમારાં

ધારણ મળી ગયાં. સાંકડી ઓરડી, ઉપર પતરાનું છાપરું, મચ્છરનાં ટોળાં, લુગડાંનાં ગાઝા, ચુલો, રાખ, પથારી, બધું એકજ મટીમાં! પશાલાઈની લલી ઘર વાળીએ અમને રાંધી આપ્યું. અમે જમ્યા પછી મોતીએ 'કહ્યું, ભાઈ માણસ અને ખાઈ માણસની મુવાની જુદી જુદી સગવડ કરો. અમે બેય બેનો સાથે મળી વાતો કરશું? પણ પશાલાઈએ તેની આશાની ઇમારત તોડી નાખી, 'આપણે સને આ ઓરડીમાંજ મુવાનું છે' એ રત તો અમે જેમ તેમ ગાળી બીજે દિવસે સવારે પશાલાઈ મીઠામાં ગયા. અમે બપોર સુધી દેશની લાંબી લાંબી વાતો પશાલાઈની વડુ સાથે કરી, અમારી વીતક સાંભળી એ જાહેનની આંખમાં આંસુ ઉભરાયાં, તેણે કહ્યું 'ભાઈ! મુંઝારો નહીં. તમારા ભાઈ તમને મીઠામાં નોકરી શોધી આપશે.'

"અને બપોરે પશાલાઈએ અવી વધામણી આપી કે 'ખેચર તારે મારી સાથે આવવાનું છે. મેં તો પણ લાલ સાથે આવે બનનેની ગોંડવણ બનતાં સુધી થઈ જશે' ખાઈપીને અમે સંમત થઈ ઉપર ગયાં. મીઠાના દરવાજામાં એક ઓશીસ હતી, ત્યાં અમને પશાલાઈ લઈ ગયા. પગથીઆ ઉપર સાંજેના પોશાકમાં એક માણસ ઉભો હતો. પાછળથી મને ખબર પડી કે તેને સો જોખર કહે છે, મીઠાના મજુરોનો તે દરો કહેવાય છે, તેની મરજી ઉપરજ મજુરોની જીવનદોરી નબે છે. પશાલાઈએ તેને સલામ કરી અમારા તરફ આંખો ચીંધી. તે મારી સામે જોઈ રહ્યો. આખા શરીરને જાણે કે નજરમાં માપી લીધું. પછી તેણે મોતી ઉપર

નગર નાખી અને કહ્યું, 'હીક છે ચાલશે. પરજોત્તમ ! આમને તારા ખાતામાં લઈ જા...આ છોકરાની ઉમર કેટલી છે?'- 'દશ વરસની સાહેબ,' મેં કહ્યું. 'કોઈ પુછે તો તેર વરસ કહેવાં. જીવ, એને પણ લઈ જાવ. ખીજા છોકરાઓની સાથે કામે લગાડી દેજો.' 'પણ પગાર કેટલો, સાહેબ?' મેં પુછ્યું, અને તેણે મારી અજ્ઞયબ્દી વચ્ચે જવાબ આપ્યો, 'તારા વીસ, તારી બેરીના પંદર, છોકરાના દશ.' પીસતાળીશ રૂપીઆ ! મારું દિલ હજીમાં ઉછળવા માંડ્યું. જોતર સાહેબે 'ધીમેથી ઉમેયું', 'અને પછેલા પગાર સત્તામીમાં જશે.' 'એટલે શું?' મેં પુછ્યું. 'એટલે એમ કે તે અમારા જોતરે ખાતે રહેશે, તમને તોકરી આપવા બદલ.' આ સાંભળી મારું કાળજી લગભગ થડકતું અટકી ગયું. પીસતાળીશ રૂપીઆ ! અને તે આ જોતર લઈ જશે ! પછી અમે અર્ધ કેમ ચલાવીએ ? પણ આ શરત કબુલ થા સિવાય છુટકો નહોતો. પચાસાઈએ પણ હાથવેડાંએ જોઈ સત્તાહ આપી. જોતરે અમારું નામ નોંધી લીધાં. એક ચિટ્ટી પર મૂકી ઠરાવી લીધી અને પછી અમે કામ પર જાગી ગયા.

“આ રીતે અમારા લાખોપતિ જન-વાનાં જોજાંની ઘરઆંત યદ. કામ રૂપીજવામાં અમને યોગ દિવસ મુરેકેલી પડી. જોતર સાહેબ રોજ અમારું કામ તપાસવા આવતા. ધનુ ઈર્ષ્યાને તે દાપત્રીએ મારત.. એકવાર મારી જીનીની કંઈ ભ્રષ્ટ્ર અવસ્થાં તેણે જોઈ રીતે દાપત્રી મારી. મારા પીતો ઉછળ્યા. તુરનજ મને જરતરરીનો દુકમ મળ્યો. મારી રીએ આગળ કરી. મેં પણ

મારી માંગી, અને ફરી જોતર સહેજને નરજ નહીં દરવાના સોગંદ લીધા.

“શરઆતમાં તો અમે પાંચ પંદર દિવસ પચાસાઈની સાથેજ રહ્યા. પણ પછી તો એની ઘરવાળીને ચીડ ચડવા લાગી. છોકરો કંઈ તોફાન કરે તો તેને તે ધમકાવવા માંડી. પચાસાઈએ ધીમે રહીને અમને ઝોરડી માંડવાની સલાહ આપી એક વેપારીને ત્યાં ખાતું મંડારી આપ્યું અને સાત રૂપીઆની કોટડીમાં અમે રહેવા લાગ્યાં એક મહીનો થયો. વેપારીએ માલનાં નાણાં માગ્યાં. અમારો પગાર તો હજી ખીજો મહીનો આવવાનો હતો. વેપારીને અમે બહુ કાલાવાલા કર્યા વચ્ચે પચાસાઈને રાખ્યા અને એક માસની મુદત નંખાવી એટલામાં ચોમાસું આવ્યું. અમારી ઝોરડીનાં પાણી ભરાવા લાગ્યાં મુયું, બેસવું અને રાંધવું કંઈ રીતે ? અમારો આશરો પચાસાઈ હતો. તેણે લાકડાના દુકડા લગીનમાં બેસારી ઉપર વાંસ ગેઠવી તખત જેવું કરી આપ્યું. અમારી પામે ઝોડવાનાં પુરાં સાધનો નહોતા રાતે ચોતી દાદમાં યરયરતી અને છોકરો ગીસો પાડતો. લાખ જેટલાં મન્જરો આખી રાત લોહી ચુસે, ઉંઘ ન આવે, દિવસે સખત કામ કરવું પડે પગાર આવે તો કંઈ ચીજ વસ્તુઓ વસાવીએ દેશની મુડી તો ક્યારની ખતમ થઈ હતી આખરે પગાર આવ્યો. પીસતાળીશ રૂપીઆ ! કેવડી મોટી રકમ ! દેશમાં એનાથી વધુ મહીના નીકળી જાય. રૂપીઆ લઈ હું વેપારીની દુકાને ગયો નામું કાઢ્યું. પચાસ રૂપીઆ લેજા ! મારાં ગાંઠ દીલાં થઈ ગયાં. પચાસ રૂપીઆ કેમ ગાય ? મેં ત્રીસ રૂપીઆ લેવા વેપારીને કહ્યું. ખાટીના ખીજો

મહીને ભરશું. પણ એ શાનો માને? પીસતાળીશેય રૂપીઆ તેણે પગની લીધા. હવે ઓરડીનું ભાડું શામાંથી આપવું? કૈયો ઉધરાણી કરવા આવ્યો. મારી સ્ત્રીની રૂપાની કડલી આપી તેને વળાવ્યો. મોતીએ છાતીફાટ રૂદન કર્યું. અમે હતા તેવાં ને તેવાં ગરીબ રહ્યાં. પીસતાળીશનો તો પ-તોજ લાગ્યો નહીં.

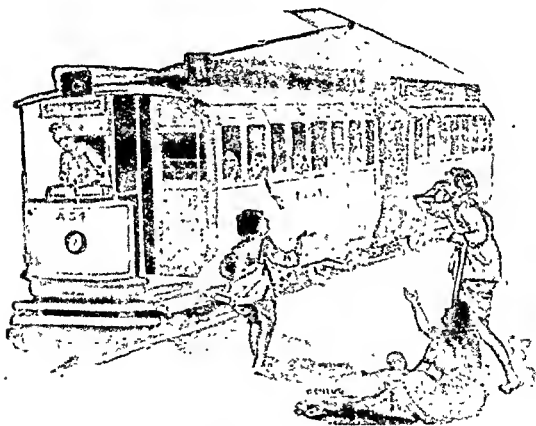
“શેઠ! આમ ને આમ અમારા દહાડા વીનવા માંડ્યા. ચોમાસું જન્મ્યું, છતાં અમે ઓઢવા યથવાનું કંઈજ લઈ ન શક્યાં પગાર ઉપર પણ ધીમે ધીમે કાપ પડવા લાગ્યો. દર મહીને અમારા ત્રણેના પગારમાંથી સાત આઠ રૂપીઆ દંડમાં આદન જતા. વેપારીના રકમ અને ઓરડીનું ભાડું તો ઉભાંજ હોય. આવી હાલતમાં મોતી ખીમાર થવા લાગી મીલમાં મોંઘાંએ મુકતી બાંધી તે કામ કરતી; છતાં કપાસની કિટ્ટી અને રૂજ તેના શ્વાસમાં જતી. ધનું કામ લટકામાં. ટાઢ અને મચ્છરનો સખત મારો, તેને ઉધરસ અને ઝીણો તાવ શરૂ થયાં. છતાં તે મીલમાં તો રોજ જતી. પહેલાં જેટલું કામ તેનાથી જનવું નહીં, એટલે જોયર એને રોજ પગવતો. હું પણ ખીજવાયા કરતો, અને અમારી દંડની રકમ વધ્યેજ જતી. થોડા રોજમાં મોતીને ખીજ ખાત્રમાં મુકવામાં આવી. એ પછી તે હંમેશાં વધારે ગમગીન રહેતી. તેના ચહેરાની લાલાશ ઉડી. ગઈ હતી. રંગ પીળો પડતો જતો. મને તે રોજ કહેતી ‘હવે હું હવીશ નહીં.’ છેકરો છેડીઓ પણ કામના બખાળા કરતો. કોઇવાર રમવા ન્હાસી જતો, એટલે મીલમાં ગેર-

હાજરી નોંધાતી. જોયર મને રોજ છેક-રાની બરતરડીની ધમપી આપતો. હું બહુજ કાલાવાલા કરતો, પણ કોણ જાણે શા કારણે તે મારા ઉપર ખીજન-યાજ કરતો.

“એક રાતે મોતીને જોશથી તાવ આવ્યો, તે રડવા લાગી. તેણે યરધરતે સ્વરે કહ્યું, ‘તમે ખીજે ક્યાંક નોકરી શોધો તો સારું, આપણે આમાં કામ નથી કરવું. હું તો કાલથી કામે નહીંજ જાઉં, અને હું નહીં જાઉં તો તમને કાઢી મુકશે.’ ‘પણ એમ શા માટે બને?’ મેં તેને સમજાવી, ‘તું કામે ન જાય તો હરકત નથી. તારે આરામની જરૂર છે. પણ તેમા મારે શીદ નોકરી છોડવી જોઈએ? હું એ ત્રણ કલાક વધારે નોકરી કરીશ, એટલે તારા જેટલા પૈસા મળી રહેશે.’ પણ, મોતીને ગળે એ વાત ઉતરી નહીં. એણે તો અહીંથી નોકરી છોડાવવાની હા પકડી અને હું જેમ જેમ વધારે જાકી થતો ગયો તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે રડતી ગઈ. ‘પણ છે શું? મેં ચીદાઇને પુછ્યું, ત્યારે તેણે અટકતે, હસકા ખાતે અવાજે કહ્યું, ‘મને જોયર સતાવે છે. મીલમાં ત્રણ ચાર છુટ્ટી જૈરીઓ મને હમેશાં એ પાઘડીબળ્યાને ઘેર જવા સમજાવે છે, અને આવતી કાલે ન જાઉં તો તમને.....’ બસ એ વાક્ય પૂરું કરવાની જરૂર નહોતી. મારી રોજરમમાં ખૂન ઉકળી આવ્યું. મેં ગજનું કહી, ‘બસ, કાલેજ એનો બરડો ખોખરો કર.’ મોતીએ આજીજ કરી, ‘એમ ના કરશો: તમને એ જેલમાં ન આવશે.’ ‘અલે ન આવે,’ મેં કહ્યું, ‘પણ હું એ પિંશાય ઉપર વેરનો બરાબર બદલો

ભુદી ભુદી મીઝોપર લટકતો. કલાકો મુધી દરવાજો ઉઘો રહેતો. છેવટે પદાણુ લાંલ આંખો ફરી મને ધણા મારતો ત્યારે હું ઘેર આવતો. મારા મનની વેદનાનો પાર નહોતો. છોકરો આખો દિવસ કામ વિના રજાળ્યા કરતો. કોઈ વાર તે રાતે ઘેર પાણુ આવતે નહીં. ક્યાં રહેતો હશે તેની મને કંઈ ખબર નહોતી. ઘરમાં અનાજ ખુટયું, એક આખા દિવસનો ઉપવાસ થયો ખીજે

સાંજે છોટીઆ કુદતો કુદતો આવ્યો. તેને કંઈ ચિન્તા નહોતી હવે તો તે ખાવાનું પણ માગતો નહીં, તે ગમે તે કરતો હોય, પણ અમારા ઉપરથી એટલો બોલે એછો થયો હતો. છોટુએ મોતીને પુછયું, 'મા તે' કંઈ ખાધું?' જવામમ મોતીની આંખમાં પાણી આવ્યાં. તુરતજ છોકરાએ ચાર આના કાઢી આપ્યા. 'પૈસા ક્યાંથી લાવ્યા?' એ પુછયું 'દામના જંકશન ઉરથી' તેણે કહ્યું 'કંઈ

દામ આગળ બીજા માગતો છોટીઆ.

રાત્ર દુ' પચાસાઈ પામે ગયો. ઉછીતા પૈસા માગ્યા, પણ જવાબમાં ગતીકે 'સાંમજ્યુ'. એ બિચારાને શો વાંક? એમાં મારા નેચો મલુર દતો. તેને પણ કુંડુંબ હતું. મુઠીદારોની ચણીમાં એ પણ કચરાતો દતો. નિરાશામાં બગતો હું ઘેર આવ્યો. ખીજે ઉપવાસ થયો.

રાત્ર? એ અજબખી બનાવી, અને તેણે મોઢો જવાબ આપ્યો, 'બીજા માગીને. બીજા માગીને પણ ત્યાં ઉભા રહે છે, અને દામમાંથી મોટીઆ લોહ પૈસા નાખે તે છે.' આ સાંમજ્યો મોતીએ તેને ધમકાવ્યા, 'દશમખેરો બીજા માગે છે. ખબરદાર દવેશી

ને એવું ક્યું' તો.' મેં મોતીને વારી રાખી, 'શા માટે ખીજાય છે ? ભલેને ગમે તે કરે. અત્યારે આપણને અ' ચાર આના પણ ફેટલાં ખપમાં લગશે ?' મેં તુરતજ છોકરા પાસેથી પૈસા લઈ લીધા અને બજારમાં જઈ ચણા અને ચટણી ખરીદ્યાં, આ રીતે સાત આઠ દિવસ મુઠી રોજ બે મે ચાર

રવાના કરી દેતો. બધેજ મારી બદયાઈ અને બરતરરીની કહાણી ફરી વળી હતી. આ ભોળા એક ખીજા સાથે અમને મજુરોને મુસવા મળે આવી કંઈક ગોઠવણ રાખતા હશે એમ લાગ્યું. એ પછી મારી નિરાશાનો પર રહ્યો નહીં.

“પણ અમારી આપદાનાં વાદળાં તો હજુ ઘેરાવાનાં હતાં ચોમાસું ઉતરવા

ઉંપમા ફાંસી ઉભી થઈ હીરની દોરડીએ હું લટક્યો. પાનું ૫૪.

ચાર આનાથી અમારી ભૂખ ટળતી. નોકરી 'મેળવવા મારી મહેનત તો આજુબજુ હતી પણ જે મીઠામાં હું જતો ત્યાં ભોળા મારું નામ પુછીનેજ મને

અવ્યું હતું. મોતીની લખીઅત કંઈક ફીક જણાતી હતી, પણ પહેનાં જેવી તાકાત તેનામાં રહી નહોતી. જતાં તે મારી સાથે કામે લાગવા તૈયાર થઈ

બેચર થાજ્યો, તેણે માથાના જખમ ઉપર હાથ મુક્યો તેના મુખ ઉપર વેદનાની રૂપા છ.યા હતી. મારી સ્ત્રીએ ઉત્સુકતાથી પુછ્યું, “પછી શું થયું, પછી શું થયું?”

અને કાશ પોકારી બેચર આગળ ચાલ્યો.

“પછી શું થયું તેની મને પણ ખબર નથી. માત્ર હું જ્યારે જાણ્યો અને આંખો ખોલી ત્યારે દરિયાકાંઠાના સફેદ ખીજાનામાં પડ્યો હતો. મારા બંને હાથમાં અસલ વેદના થતી હતી. મેં હાથ ઉંચા કર્યા પ્રયાસ કર્યો, પણ પાસે ઉભેલી નસે ના પાડી. છતાં સ્પેજ ઉંચા કરી મેં તે પર નજર નાખી જોઈ, અને ભારે અનુભવી વસ્ત્રે મેં મારાં કાંડાં અને પોંચા દીક્ષા નહીં. હું ખોલી ઉઠ્યો, ‘મારા હાથને શું થયું છે?’ નસે રૂપ રહેલા હંસારત કરી, મને કહ્યું કે ‘જો તો ઓપરેશન કરવું પડ્યું છે.’ જેમ જેમ મને વધારે ગુદિ આવતી ગઈ તેમ તેમ હું મારી વેદના બૂલી પાછલા જનાનો યાદ કરવા લાગ્યો. મોતીનું શું થયું હશે એ સવાલ પડેલાજ ઉભો થયો. એણેથી પછી હું કેટલી વાર જાગ્યો. તેની મને ખબર નહોતી. મેં નસને પુછ્યું તો તેણે જવાબ આપ્યો કે ઓપરેશન થયાને ત્રીજે દિવસ ગાલ છે. ત્યારે મારી મોતીનું શું થયું હશે? મેં ચિન્તા અને અસોરી જતાવવા માંડી. મારી કનેથી રીરનાણું જાળી નસે તપાસ મારે માખસ મોકલ્યા. તે બદુજ લાલી બાઈ હતી. દર્દીઓની દેખીતી તરફ દિલસેજી બતાવતી. બે મ્લાક પછી માખસ પાછો આવ્યો અને નસને કંઈક

કહી ગયો. નસે થોડી વાર મારી સામે લટપીને જોઈ રહી અને પછી ખોલી- ‘લાઈ! તારી સ્ત્રી થોડા દિવસમાં અહીં આવશે.’ મેં તેને એકદમ તેડાવવા વિનંતિ કરી, પણ નસે તે પર કંઈજ ધ્યાન આપ્યું નહીં. આમ રોજ રોજ હું વિનંતિ કરતો અને રોજ નસે મને કહેતી કે થોડા દિવસમાં મોતી આવશે. પણ મોતી આવી નહીં ક્યાંથી આવે? મને લાગ્યું કે તે વધારે માંદી હશે. તેને કોણ ખવાડવું હશે. બૂખો તો નહીં મરી જાય? મેં નસને મારી ગરીબીની અને મોતીની માંદગીની વાત કરી, તો નસે જણાવ્યું કે ચિન્તા કરવા જરૂર નથી, મોતીને અમે ખાવાનું મોકલીએ છીએ. આથી મારા દિવસમાં કંઈક શાન્તિ થઈ, છતાં એકદમ ધીર જવાની અંખના વધતીજ ગઈ. પૂરો એક મહીનો દરૂપી-તાલમાં પીત્યો, પણ મને ડાક્ટરેએ છેડ્યો નહીં. હાથે હજી પાટા જ પાતાં. તદ્દન રૂઝ આવી નહોતી. ધણી વાર મને વિચાર પડ્યો કે હાથ વિના હું શાથી કામ કરીશ, મને કોણ નોકર રાખશે. કાંઈ વાર રડીને હું નસને પણ આ વાત કરતો તે દિવસો આવી નોકરી અપાવવાની ગાથા દેતી. આખરે બે લાંબા મહીનાને અન્તે હું દરૂપીતાલમાંથી છુટ્યો. ડાક્ટરેએ મારા હાથને કંઈ પગ તકલીફ આપવાની મને ના સંભળાવા. હું હૃદયમાં જળતો, મોતીના વિચાર કરતો, દોટ્ટની યાદ ઝાવતો ધર જમી આજ્યો. મોતીને મળવાની આશાએ હું ઉત્તવજો ઉતાવજો ઓરડીએ પડેલો. સગરના આંધ વાગ્યા હતા. ખારબું અંદરથી બંધ હતાં. મેં સાંકળ ખખ-કાળી, ખીજા પહે ખારબું ખુલ્લું અને મારી સામે આંખો મેળતી, અંધ

ઉમ્મરની, એક કદાવર બાઈ ઉભી રહી. હું આભોજન થઈ ગયા. ખંયાતાં ખંયાતાં મેં પુછ્યું, 'મોતી-ક્યાં છે?' અને આંખો ખેંચી પેલી બાઈએ જવાબ આપ્યો, 'મર મર પીટયા હુંકા, આંખ મોતી કેવી?' હવે મારે શું કરવું? મેં બીજા સવાલ પુછવા હિમ્મત કરી, 'પણ હું અહીં રહેતો હતો અને મારી સ્ત્રી...' હું પુરં બોલી રહું તે પહેલાં તો પેલી હિડબોમ, સંભળાવ્યું, 'છેટે થા છ કે મુકું માથામાં પીટયા શર માનો નથી?' હું નીચું મોં કરી ચાલી નીકળ્યો, મારી એરડીની સામે એક જુદો ભૈયા રહેતો હતો, તેની કને હું ગયો. તે મુઠો સળગાવી રહ્યો હતો. મેં જાળને સન્નમ કરી. મને લેઈ તે ચમક્યો, 'કાન, બેચર! અરેરે! તેરકુ થે કયા હુવા?' મેં ક્યવાતે દિલે જવાબ આપ્યો, 'દાદાજી એ તો અમારા ગરીબોનાં મુડીદારોએ પડેલાં કિસ્મત, પણ મારી મોતી ક્યાં છે?' જુદી શંકારીલ નજરે મારી સામે જોવા માંડ્યો અને થોડી વારે બોલ્યો, 'સીયોરામ, સીયા-રામ! વો તો મર ગઈ. હો મહીન્ના હુવા.' મારા દિલમાં શેરડા પડ્યો. મેં ચીસ નાખી, ધ્રુશકે ધ્રુશકે હું રડ્યો. કેટલું રડ્યો? કલાકો મુઠી આંસુ પાડ્યાં. જુદાને મેં અકસ્માતની વાત કરી. એ દયાવંત માણસે મને પંદર દિવસ તેની સાથે રાખ્યો, પણ મારા જોવા નકામો હાથ વિનાનો માણસ કેટલો વખત પોસાય?"

અને આંસુની ધારાને અટકાવતાં તેણે છેલ્લે ઉમેયું;

"શેકજી! મારી મોતી ગયા પછી હું

બિખારી બન્યો છું. પાંચ પૈસા-મોગી, બિહાનું અન્ન જામી હાંદગી ગુજારું છું. આખો દિવસ મોંમાં પૈસાં એકઠા કરી બપોરે કે સાંજે કંઈ ખાવાનું લઉં છું, અને મીઠા મરણની રાત રોજ રોજ લેઉં છું."

બેચરની વાત અટકી. તે માથા પર બન્ને હાથ મુકી ફરી વખત હસકે હસકે રડ્યો-મોતીના મરણ ઉપર રડ્યો હતો તેવુંજ રડ્યો. સાત સાત લવની મારી સહચરી પણ આંસુ ફૂજતી ફૂજતી અંદરના ઓરડામાં જમવાનું તૈયાર કરવા ગઈ. એટલે બેચરને મેં પુછ્યું, "તને માથાના જખમની કેવી પીડા થાય છે, બાઈ?"

"ગરીબોની પીડા તાલેવરો હરી જાય છે, એટલે અમે માણસ મટી પત્થર બનીએ છીએ." તેણે કહ્યું.

"તું થે કવિ લાગે છે?" મેં તેના કટાક્ષ પર અભિનંદન આપ્યાં.

એટલામાં અચાનક અમારા મકાન પાસેના રસ્તાના ચોકમાં જખમર કોલાહલ થયો. કાદગી ચીસો સંભળાવા લાગી. ફટકડા ટટતુકેય તેવા અવાજ ઉઠવા માંડ્યા અને એ અવાજોની વચ્ચે 'કામદારોની જો, કામદારોની જય' એવા નાદ અવવા લાગ્યા. હું એકદમ રવેશમાં ગયો, મારી સ્ત્રી દોડતી આવી. બેચર દાદર તરફ દોડ્યો. રવેશમાંથી જ્યારે જોયું તો નીચે ચોકમાં કામદારોનાં ટોળાંને પેલિસ સાથે ઝૂકેપાઝેપી થતી હતી. આગળના માર અને ભૂખમરાથી ઉરકેરાયલા મજુરો ચોકમાં બેગા થયા હતા અને પોલિસનો હુમલો થતાં અત્યારે સામું વેર લેતા હતા. લાડીઓની બગાડ

ખોલતી હતી અને કામદારો તેમજ પોલિ-
સોનાં માથાં ખોખરાં થતાં હતાં. બેચરને
મેં ડેલી બહાર નીકળતો અને કામદાર-
શનાં ટોળાંની પાછળ જતો જોયો. તેને
અમે સાદ માથાં, પણ 'હમણું આવું'
છું' એમ કહી તે મલુદાની પાછળ
મકાનના એક ખુણા પાસે આ મુડીમલુ
રીનો સંગ્રામ જોવા ઉભો રહ્યો. દશ
મિનીટ યુદ્ધ ચાલ્યું હશે એટલામાં બાલુનો
રસ્તા પરંથી 'હથીપારખ' પોલિસની
ટોળી ગ્રેટર ચોરીમાં માર માર કરતી
આવી. મલુદા છવ લંછ નાકા, પણ
તેમની પાછળ બંદૂકોં બડોલકડ છુટવા
લાગી. કેટલા પડયાં, કોણ ધવાંયા, કોણ
મર્યા, તેનો કંઈ વિસ્તાર ન રહ્યો.
માત્ર ત્વરાથી નિયમિત રીતે જોળાઓ
છુટતી હતી અને મલુદા ટપોટપ ફસાઈ

પડતા હતા.

મારી સ્ત્રી ચીસ નાખીને ઘરમાં દોડી
ગઈ. સામી બાલુ મકાનના ખુણામાં
લપાયકો બેચર છવ બચાવવા મલુદા
સાથે દોડ્યો. અમારા ઘર તરફ આવવાની
એને તક નહોતી. દશ ડગલાં, વીસ
ડગલાં ત્રીસ ડગલાં તે દોડ્યો, મલુદાની
પાછલી હારમાં બળી ગયો. હું માત્ર
તેનું માથું જોઈ રહ્યો. ખીછળ પજે
તેના માથા પરના પટાને ઉડી જતો મેં
દોડ્યો. તેની હારના મલુદા આગળ દોડી
ગયા, બે ત્રણ પડયા, અને તેમની સાથે
બેચર પણ ફરંગટી ખાઈ જમીનદોરત
થયો.

અને હું આંખ પર હાથ દાખી રહે-
શમાં બેસી ગયો.

ફક્ત નમુનાની બે આનાની શીશી ખરીદી
અનુભવ હયો.

ખુશબોનો ખબનો

જોડો દીલબહાર. (૨૭૫૮૩)

અગત્યના અને ભગતા સજાતા નામના અત-
તે ખરીદ કરી નારીપાસ થવા કરતાં દુન્યામાં
જેની પ્રથમ કરવામાં આવે છે તે જોડો દીલબહાર ખરીદવું તમારા
દીલનું નથી શું?

જોડો દીલબહાર જેનું સર્વોત્તમ અતર બીલું નથી તે તમે પ્યાનમાં
રાખજો. ફક્ત થોડું ફમાસ અથવા રૂના કાપામાં લગાડવાથી યુવતીના ચુન્નની
માફક સુગંધ બાંકે બાંકે યદ્દ બન્ય છે. સર અવસરે માંગણીક પ્રસંગે,
ચંદનને સુગંધાન કરવા માટે—જોડો દીલબહારની ખુશબો અનંદરૂપક
થઈ પડે છે, માટે આજે એક શીશી ખરીદો.

કીમત :—૦૧ આંડોસની શીશીનો રૂ. ૧-૪-૦. ૧ ડરામની શીશીના
રૂ. ૦-૧૨-૦, પી. પી. ખર્ચ રૂ. ૦-૫-૦ જુદા. નમુનાની શીશીના બે અના.
સપાળા પ્રખ્યાત વેપારીઓ પાસેથી મળી શકશે.

સેલ એજન્ટ :—

ધી એન્ડો ઇન્ડીઅન ટ્રેડ એન્ડ કેમીકલ લિ.

નં. ૨૮૫, જુમા મગીદ, મુંબઈ, નં. ૨.

ખૈબર પાસ.

[લિખક: શ્રી. જાનકીનાથ.]

:: હિંદુસ્તાનનું સિંહદાર ::

અફઘાન ઉંટવાળા અને તેમનાં અરખી ઉટા.

પૂરેશીઓએ હિંદમાં પ્રવેશ કરવા માટે વાયવ્ય સરહદનોજ ઉપયોગ કરેલો છે. તે શિયાય હિંદમાં પ્રવેશવાનો એક સરળ અને સહેલો જમીન માર્ગ નથી. એટલે એશિયાના માર્ગે હિંદનું એકજ પ્રવેશદ્વાર ખૈબર પાસ છે.

ગ્રીકો એ માર્ગે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા, તે પહેલાં આર્યો અટકને માર્ગે આર્યાવર્તમાં એજ માર્ગે હિંદની ભૂમિમાં પ્રવેશેલા.

જમીન માર્ગે હિંદમાં મુસાફરીએ આવનારાઓના નાજમાર્ગનો આરંભ ખૈબર પાસ આગળથીજ થાય છે. હાલના વખતમાં શરૂ થયેલા વિમાની વ્યવહારમાં એજ જમીન માર્ગ વધુ જાણીતો થયો છે. હિંદ અને અફઘાનિસ્તાનનો સંબંધ

એજ રસ્તે નોડાય છે.

અફઘાન વ્યાપારીઓના ઉંટોના ઠાકલાઓ જ્યાંથી સરહદના પડારી પ્રદેશમાં ચોતાના વ્યાપારની જાળી શુરુ છે. એ ખૈબર પાસ હિંદની વાયવ્ય સરહદનું છેલ્લામાં છેલ્લું મથક છે.

સમસ્ત વિશ્વમાં ઉંઝામાં ઉંઝા ગણાતા હિમાલયનાં બરફાચ્છાદિત ગૌરીશંકરની શિખરમાલા આ પાસ આગળથી ડાબી તરફ નેતાં શરૂ થતી દેખાય છે, અને તેની જમણી દિશાએ ઉંઝી નીચી ટકરીઓની શુરુથી શરૂ થાય છે. શિયાળામાં બરફમય બની જતા આ પર્વતમાળાના માર્ગે ઉનાળાના દિવસોમાં સ્થાની સળગતી કિશ્લુમાળાનો પ્રેરપુરો પ્રતાપ જતાવે છે.

અદ્ભુત ખેખર પાસે જ્યાં પિંડિકા અને અરધાન સરહદનો ભેટા થાય છે.

અધ્યાન યુધ્ધોમાં આ ભૂમિએ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. હાલના અધ્યાન જંગમાં પણ આજ ભૂમિ એટલો જ મહત્વનો ભાગ ભજવી રહેલ છે.

અહભૂત જૈનર પાસ.

આ જૈનર પાસનું નામજ - અહભૂત છે. અઠવાડીઆમાં જે વખતે એ માગેથી જતા વ્યાપારી કાફલામાં ઉટાની જે હારેની હારે જતી જણાય છે, તેની સાથેજ આચીન યુગનું સ્મરણ થઈ આવે છે. જે યુગમાં રેલ્વે કે મોટરો નહિ, પણ રથ અને ઘોડાઓની મુસાફરીઓ થતી હતી, તે યુગ સંધી પ્રેક્ષકની દૃષ્ટિને જૈનર પાસ ભૂતકાળમાં એવી જાય છે. એ પાસના દક્ષિણ દિશાના મુખડો આગળ ખુલ્લા મુખદાનો શરૂ થાય છે, ત્યાં જન્મરૂદ્ધનો કાચડનો કિલ્લો છે, અને તેની આસપાસ મોટીનાં છુંખડાં અને તંબુઓથી ઘેરાયેલી જેવું જ વાંતાં-ચરણ સદાય લાગે છે; જ્યારે અધ્યાન વિભાગ તરફના ઉંચાણવાળા ભાગમાં લોન્ડીકોટાલની એકાંત ઓવણી છે. એજ હિંદુસ્થાનમાં આવવાનું સિંહદ્વાર. આ દ્વારની સતત એકી દરવાનો રાખે છે. અહિંથી એક તરફ ભયંકર લાગતી શિખરમાળાઓ આવે છે. જ્યાં હમેશાં કાયદાની સામેજ બળવો કરવાની વૃત્તિવાળા, પોતાની બંદુકનેજ છવન અને સ્વતંત્રતાના રક્ષક તરીકે માનનાર જાતિ વસે છે, તેની સાથેના સંબંધનો ખ્યાલ આ સિંહદ્વાર આગળના તાર અને લસ્કરી ટેલીફોનના થાંભલાઓ ભોમીયાઓની માફક આપે છે. કેમકે વ્યાપારી કાફલાઓ જાય તે શિવાય મોટે ભાગે આ રસ્તો નિર્જન જાય છે.

પૂર્વ-પશ્ચિમનો ભેટો.

આ પાસનો અડધો રસ્તો શિવાળાની અંદર થીજતો નાખે તેવી ઠંડીવાળો અને ઉનાળામાં લોહીનું પાણી કરી નાખે તેટલા ભયંકર ગરમીવાળો હોય છે. શિવાળામાં આ રસ્તે શુચ્છાદાર વાળવાળાં બાકરીઓનાં ઉંટો અને ચામડાના પોશાકોવાળા મુસાફરો મળે છે; પરંતુ બળબળતા ઉનાળામાં જ્યારે આ રસ્તો સળગતી લીસમો થઈ પડે છે, તે વખતે બાકરીયન ઉંટો અસ્થય થઈ જાય છે, મુસાફરો પોતાના ઝબ્બાઓ બાલુએ મૂકી દે છે, અને સૂર્યના પ્રખર તાપથી બળી રહેલી જાતીને શાંત કરવા પાતળા કપડાંનાં બટન પણ મુસાફરો ખોલી નાખે છે. અહીં મસજિદ આગળ તે વખતે પવનને કુદરતની મોટામાં મોટી બેટ સમો માનવામાં આવે છે; કેમકે સૂર્યના તાપથી આશુ વાતાવરણ જ્યારે સળગી રહે છે, ત્યારે જમીન તપાવેલા તાંબા જેવી થઈ જાય છે.

આજ રસ્થાને બંધોરે જતા અને આવતા કાફલાઓનો ભેટો થાય છે, એક કાફલો દક્ષિણ તરફ પેશાવરનાં કાબુલી બજાર માટે ત્યાંથી રવાના થાય છે, ત્યારે બીજા કાફલાને રાત્રિનો અંધાર પછેડો જગત ઉપર કુદરતની નાલુક હાથો વડે ઝોરાદવામાં આવે, તે પહેલાં હિંદુકુશની લાંબી ખીણો ઝાળંગી નાખવાની હોય છે. આજ રસ્તે પૂર્વ અને પશ્ચિમનો જાણે ભેટો થતો હોય, જૂના અને નવા જમાનાનું મિલન થતું હોય તેમ ધરનથી ગોખીની વચ્ચેની ઉંચી ભૂમિમાં રહેતા અડખડા વાળવાળાં કપડાં પહેરતા બાકરીઓ, રથ તરફની નીચાણવાળા ભૂમિવાસીઓને મળે છે, તે

વખતે ખેતરનો રસ્તો ભૂખરા રંગના વાળવાળા ઉંટામય ખની જાય છે. તે વખતે કાફલાઓ માટેના રસ્તાની બાબુ-માંથી જતા રાજમાર્ગ ઉપર સડસડાટ દોડી જતી પેતે ઉગડેલી ધૂળના ગોટાઓની અંદર ઢંકાતી મોટરો જાય છે, ત્યારે પેલા જાણીતા એંગ્લો-ઇન્ડિયનની કવિતા ઓટી દે છે, અને પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમ એકેજ રથાને મળે છે એ સડુ નેધ શકે છે.

હિંદના રાજમાર્ગની ચાવી.

આ ખેતરપાસ હિંદના રાજમાર્ગની ચાવી છે. લશ્કરી તેમજ રાજદ્વારી બન્ને રીતે અને તેથીજ અધ્યાનીસ્થાનની ઘટનાઓ હિંદના રાજ્યદ્વારીઓની માફક જ સ્થિત તેમજ રશિયન રાજ્યદ્વારી-ઓનું લખકર રીતે તિવ્ર ધ્યાન ખેંચી રહી છે.

પેશાવરનાં આકૃષ્ટ.

જે દિવસે કાફલાઓ જવાના હોય છે તે દિવસે આ ખેતર પાસનો દેખાવ, ફરફરના ભૂતકાળની અનેક ઐતિહાસિક અને રોમાંચક સ્મૃતિઓ જગવે છે. અધ્યા-નિસ્થાનના અંદર અંદરના જંગમાં પેશાવરનું નામ અનેક વખત આપણા સાંભળવામાં આવ્યું છે. આ પેશાવર એટલે બ્રિટિશ હિંદનું ખેતર પાસની પાસેનું જ સહેર. અહિં બ્રિટિશ લશ્કરની મોટી હાવણી છે. સરહદના પ્રાંતો સાથે સાથે સંબંધના સ્પર્શસંચારો અને રાજ-પ્રીય ગોઠડીઓની અનેક યોજનાઓ અહિં ઘડાય છે ને લાગે છે. અહિં સામાન્ય નાગરિકો અને લશ્કરી માણુ-સોનું મિશ્રણ હામ હામ જેવા મળે છે. પેશાવરના વતનીઓનાં મકાનો મોટે ભાગે ચીકણી માટીનાં ધાબાવાળાં હોય છે. જ્યારે ઉનાળાના પ્રખર તાપ પછી તારકાથી ઝળહળતી રાગિનું ઠંડું વાતા-વરણ જામે છે, ત્યારે પેશાવરી નરના-

પેશાવરમાંનો એક દરવાજો: હિંદની ઉત્તરીય સરહદનું આ સિંદહાર છે.

રીઓ પોતપોતાની આ વિહાર ભૂમિમાં આવીને દિવસના તાપત્તુ દુઃખ વીસરી જાય છે. પેશાવરનાં બજારોનું આકર્ષણ તે આના કરતાંય અતિ આકર્ષક છે. ત્યાં બોખારા અને મવં તેમજ અદ્ધા-નિસ્થાનમાં બનેલા કોંમતી ગાલીચાઓ, ત્રાંખાપીતળનાં સુંદર વાસણો, ભાત ભાતનાં ફળો, રંગબેરંગી લુગીઓ અને ઉજળા દૂધ જેવા સુરખા મળે છે. અહિં હિંદી અને પંજાબી પાઘડીઓવાળા માણસો દેખાય છે, તુર્કસ્થાનવાસીઓ થેટાંના ચામડાંના અંગરખાં પહેરીને ફરતાં જોવાય છે. અને સરદદના મજબૂત બાંધાવાળાં માણસો પણ કોમદામ ઉભરાતાં હોય છે.

શાય' અને શરમનો માર્ગ.

પેશાવર અને રાવત્રપીંડીની વચ્ચે જ્યાં સિંધુનાં બળખળતાં પાણી ત્વરિત ગતિએ વહી રહેલાં છે, ત્યાં આર્થના આ દેશમાં પ્રથમ આગમનનું સ્થાન અટક છે. ત્યાં અકબરે કાબુલમાં રાજ કરતાં પોતો-

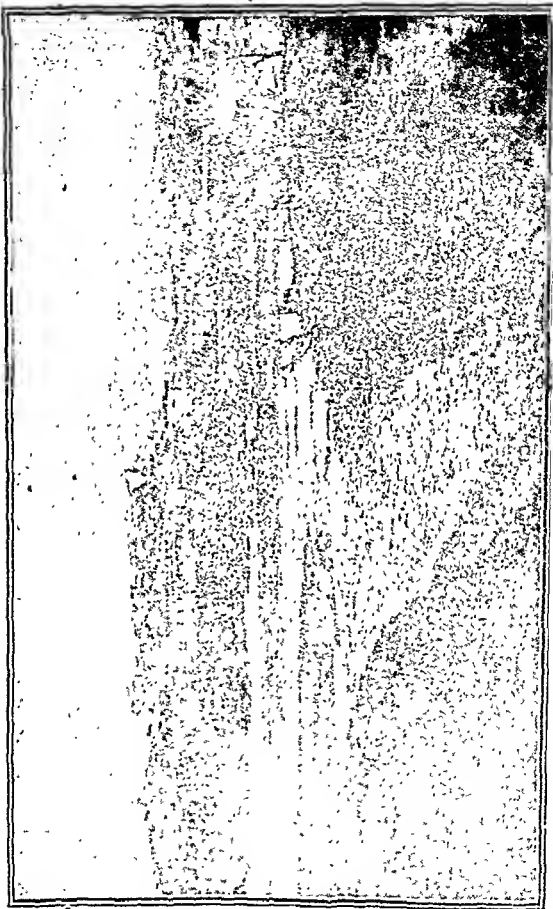
ના લાઇ હકીમ મીરજાની આંધ્ર હિંદનો ન નડે તે માટે મજબૂત કિલ્લો બાંધ્યો હતો, તે ઐતિહાસિક પ્રકરણનું સ્મરણ થતાં ત્રીસનો એકેકઝાન્ડર હોડીઓનો પુત્ર બનુંવી ત્યાંથીજ સિંધુ નદી ઓળંગી હિંદમાં આવેલો એ કથાનું પણ સ્મરણ થયા વિના રહેતું નથી. હિંદુ-સ્થાનવાસીઓને માટે આ માર્ગ એ માર્ગ ખરેખર શાય' અને સાકસનાં સ્મરણ સાથે શરમનો પણ માર્ગ થઇ પડ્યો છે. પરંતુ એજ અટકને ૧૮૧૨ માં કાબુલના વહીવટી પાસેથી પંજાબના સિંહ રણજીતસિંહે છતી લીધો હતો. એ વાતનું પંજાબના શુરા શીખો આ જ્યે ગૌરવ સાથે સ્મરણ કરે છે. એ કિલ્લો બીજા શિખ વિમલ વખતે છેવટનો ક્ષિતિશોના કાયમાં ગયો, તે પહેલાં ક્ષિતિશોએ શીખો પાસેથી છત્યો, અને શુમાળ્યો હતો. પરંતુ એ પ્રસંગને બંધાવી રાની સાથે ઝાઝો સંબંધ નહિં હોવાથી અત્યારે તેનો માત્ર ઉલ્લેખ કરવોજ જરૂરી માનવામાં આવ્યો છે.

માઇસોર સુખડનો સાળુ

વાપરવાથી ખસ, ખુજલી, આરાધ, ખીસ સરવે નાખુદ થાય છે. ગરમીના દિવસમાં માઇસોર સુખડનો સજી વાપરવા ગરમીના ભક્ષામણ કરે છે. સર્વે દુકાનદારો વેચે છે.

એજન્ટસ:— રમજાનઅલી ઇલરાહીમ-ની કુંઠ,

૮૧, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

પોથીમાંનાં રીંગણાં !

એકઠાં કરનાર.

દુષ્ટ શાસ્ત્રી:

કુટલીક વાતો, ઉપદેશ અને સલાહ માત્ર બીજાને સાંજુ હોય; એ વાતો કરનારા ઉપદેશ આપનારા અને સલાહો દેનારા હમેશાં પોતાની આસપાસ એક અભેદ દિશ્વા રમે છે, પોતાને દુનિયાંથી દૂર સમજે છે, અને પછી પેલા કિંદાના શિખરે ચડીને જગતને પોતાના જ્ઞાનનું પ્રદર્શન કરાવે છે. એને સાદી ભાષામાં 'પોથીમાંનાં રીંગણાં!', તરીકે પિછાનપ માર્યા છે એવાં રીંગણાંનો એક જથ્થો નિયમિત 'નવયુગ' ના વાચકો સમક્ષ રજુ કરવાનો ઇચ્છુ શ્રીમુત શ્રી ૧૦૮ શ્રી રા. રા. સદસ સદયુજી સંપન્ન, કવિકુલ ભવજી, ભારત માતૃંડ, શિદ્ધવ્યાખ્યાન ગિરેશભણી મહાનુભાવ દુષ્ટ શાસ્ત્રીએ રાખ્યો છે. તે જણાવતાં અમને અનંદ થાય છે.—તંત્રી.

જુ જગતને વિષે કેટલાય ધર્મના ઇન્દ્ર રહારો છે; તે રીતે કેટલાય વર્ણ-ધર્મના ઇન્દ્રરહારો છે. તેમાં ગાંડર મનના રો, કેશવજ્ઞાન મગનજ્ઞાન ત્રિવેદી અને વાદ્વલ મતના શાસ્ત્રી વસંતરામ પણ એક છે. જ્યારે જ્યારે મુધારકોની સામે થયું હોય ત્યારે બંને જણા સદેવોની પવિત્રતા અને શક્તિનાં પુરુષ પારાયણ ગાવામાં ખાવરધા છે. પરંતુ એક દિવસના સમાજજને વિષે કેટલક દુર્ભાગી પણે 'જનોઇખંધા આજણુ' અને 'કંદીખંધા વણિકે' એ બેમાંથી સારાસાર શોધવા જતાં બંને વચ્ચે ચક્રમક ઝરી. અને પછી તો પોથીમાંનાં રીંગણાં ઉઘાડાં પડ્યા લાગ્યાં.

ત્રિવેદીએ કહ્યું:—“આજણુ શુદ્ધ થઇ ગયા છે અને વણિકમ વ્યવસ્થા રહી નથી!”

શાસ્ત્રીએ સામે પ્રશ્ન પડ્યો “આજણુ” આજણુન છે ક્યાં? મીઠના જૂતરના ધાગાની બનેલી જનોઇ બજાર-માંથી આણીને ચોકકસ નાટક ભજવી તેને ડોકમાં ઘાલી દેવાથી શું આજણુન અપી જાય છે?”

અંત્યજ્ઞની સામે થવામાં કમર કસનારા શાસ્ત્રી વસંતરામ આજણુને માટે કહે છે કે, તેઓ તો “મધપાન કરનારા, દાલજેમાં ત્રિધર્મીઓ સાથે હોડેઓક બાણુ” ખાનારા, હોટેલા માંડનારા, હોટેલામાં ખાનારા, કન્યાવિક્રય રૂપ મહાપાપ કરીને ચાંડાલ જેવાં કર્મો કરનારા” છે.

હર! હર!! હર!!!

“શુદ્ધરાંતી” સનાનધર્મી અને વર્ણધર્મધર્મીઓનું મુખપત્ર મનાય છે. તેણે અત્યારસુધી નવીનોની સામે થવામાં મહત્તા માની, અભદેવોના સંબં-

ધમાં અનેક મોટાં મોટાં વિશેષણો વાપરી, તેમની મોટાઇ ગાઇ છે. છતાં આ અર્થમાં ‘ગુજરાતી’એ. ‘આઠણોને, ગુરૂદોડી,’ ‘આગાખાન માટે વેદનું ભાષાંતર કરનાર’ કહીને વગોવવા ઉપરાંત એવું પણ કહ્યું છે કે: “ધણા આઠણોને સંસ્કૃતનો કંકા ખખર નથી” તેઓ શાંકર મતના અનુયાયી કહેવડાવવા છતાં, પૈસાની ખાતર યેજુઓને ઘેર ભાગવતો વાંચવા જાય છે!

સુધારકો આઠણોની ઉપર આવી વિશેષ આક્ષેપ કરતા નથી. પરંતુ તેમની સામે નાક ફૂલાવતા પત્રકારો, શાસ્ત્રીઓ અને ત્રિવેદીઓ જનતા અંધારામાં ઉતરે છે, તે વખતે આઠણો વિષે એમના મનમાં દેવી કલ્પના છે તે આપોઆપ ખુલ્લી થઇ જાય છે.

અને તેથીજ આંડાળ જેવાં કાર્યો કરનારા આઠણોની મહત્તા ગાતાં હવે તેમણે માંડી વાળવાની જરૂર છે.

“આજના જમાનામાં સુધરેલી સ્ત્રીઓ કહે છે કે ધણીની પરવા કરો ના. ના ગમતો હોય તો નાતરીયા નાતવાળા કહે છે તેમ ‘ઉભે ભાઈ’ ઝટ લેઇને તેને છોડા ફાડી આપો; કદાચ દૈવવશાત્ ધણીનો અભાવ થાય તો પછી ગરગરણું કરી જવાની કાંઈથી ના ન જ પાડી શકાય. એ તો “કણુખીનો કુખો, એક મુલોને બીજા ઉભો”, જેમ સાપ કાંચળા બદલે તેમ ધણી પાલટ કરેજી છૂટનો, સ્વાતંત્ર્ય (?), સ્વાધિકારનો ઉપભોગ થાય! પ્રેમલગ્નો, સ્નેહલગ્નોનાં રહસ્ય ત્યારેજ બ્યાવહારમાં ઉતાર્યાં ગણાય.” [તા. ૧૯:૮:૧૯૨૮]

“જે પ્રકારની સ્વતંત્રતા પુરૂષો-બોગવી રહ્યા છે તે પ્રકારની સ્વતંત્રતા સ્ત્રીઓને

આપવાથી હાલ છે તેના કરતાં વધારે સારી સ્થિતિ ન આવે એમ ઘડી ભર માની લઇએ, ‘તો પણ’ તેથી વધારે ખરબચ આવશે એમ માનવાનું કશું પણ કારણ નથી x x x જૂનાં હાનિકારક ‘ધનો અને વહેમો તટતા જાય છે અને સ્ત્રી જીવનમાં સ્વતંત્ર ભાવના પ્રકટવા સાથે સમાજ જીવન વધારે ઉત્સાહક, પ્રેરક અને ઉદ્દાસમય બનતું જાય છે.

x x x ગુજરાત-કાર્દિઆવાડના સ્ત્રી વર્ગને મળેલી વિશેષ છૂટનો તેમણે દુરુપયોગ કર્યો હોય એવું કાંઈ કહી શકે તેમ નથી. ઉલટું કેળવણીથી અને આ પ્રકારના સ્વતંત્ર વાતાવરણથી ધણા ગુજરાતીઓનાં ગૃહજીવન સંસ્કારી અને સુંદર અને ઉપકારક બન્યાં છે.

[તા. ૧૭:૩:૧૯૨૬]

બન્ને અવતરણો ‘ગુજરાતી’ નાં છે. સાત મહિના જેટલા સમયમાં, તેવું દ્રષ્ટિમિત્ર આમ એકાએક બદલાયું હોય તે વાત ખરી હશે કે પોથીમાંનાં રીંગણાં ?

સનાતનીઓના સ્થંભ સમુદાય ‘ગુજરાતી’ કહે છે: “ભણેલીઓના કરતાં અજ્ઞાની અને શિયળવતીને સમાજે માન આપી દાખલો એસાડવો જોઇએ” [તા. ૧૨:૮:૨૮] અને વળી એકજ મહિનો નથી થતો ત્યાં તો પોતાના વાચકોને સલાહ આપે છે:

“આપણા સ્ત્રી વર્ગની જાગૃતી વગર આપણે આપણી ઉન્નતિની આશા રાખવી વૃથા છે...હિંદુસ્તાનમાં જ્યાં સુધી આપણો સ્ત્રી વર્ગ, જાગૃત નહિ થાય ત્યાં સુધી આપણા અત્નો અર્થજ ન રહેવાના...જે હાથ ધોડીયું ઝુલાવે છે તે હાથ ફુનીયાને દોરવે છે.” [તા. ૮:૮:૨૮]

આ બન્ને ઉપદેશ એકજ પત્રના હોઈ શકે એમ કોણ માનશે ? પણ ખરેખર તેમજ છે. માત્ર પહેલા અભિપ્રાય રૂઢી રહેકોને ખુશ થાવવા માટે અપાયો છે, ત્યારે પાછલા 'યુગ્મસ્તી હિંદુ સ્ત્રી મંડળ' ને રાજી રાખવા લખાયો છે !

એક શાસ્ત્રીજી કાશીના કુપમંડુકોની સભામાં ભાગ લેવા ગયા હતા. ઘેર આવ્યા પછી તેમણે પોતાનાં ધરાક્રમ એમની અખંડ સાભાગ્યવતી 'અલિ' આગળ વણવતાં કહ્યું, "જે આ ઠરાવ મેં રજુ કર્યો હતો, અને તે સકળ હિંદુના વિદ્વાન ભદ્રેવાએ તાળીઓના અવાજે વચ્ચે વધાવી લીધો હતો."

તે સાંભળીને શાસ્ત્રીજીની ધરવાળીનું મ્હોંદું ઉતરી ગયું :

એ ભેદને શાસ્ત્રીજીએ પૂછ્યું : "કેમ તને તારા પતિ દેવની આટલી બધી આજ્ઞા વધી તે નથી ગમતું ?"

"ગમે છે અને તેથીજ હું ચિંતામાં હુખી ગઈ છું."

"કેમ વાર ?" શાસ્ત્રીજીએ ગંભીરથી પૂછ્યું.

"કેમકે, તમે ગભીરથી ગણ્યો છો આઠ વરસની બાળકીને પરણાવી દેવાની સલાહ આપનારો, અને રજવલા થવા છતાં કુંવારી રહેલી પુત્રીઓને ત્યાગ કરવાનો અત્યાચાર કરનારો ઠરાવ કર્યો છે, ત્યારે આપણી શશિ ને નવમું વર્ષ એકું છતાં તેને પરણાવી નથી અને ચંદન સ્ત્રી ધર્મમાં આવી તોપણ હજી તેનું સગપણ સુધ્ધાં થયું નથી. એ જ્યારે લોકો જાણશે ત્યારે તમારી આજ્ઞાના કાંકરા થઈ જશે."

"ગાંડીરે ગાંડી !" શાસ્ત્રી ખડખડ હંસી પેડ્યા. "એમાં ચિંતા શાની કરે છે ? એ તો બીજાઓને માટે, અંધણે પોતાને માટે તેનું પાલન કરવાની કશીજ જરૂર નથી શું સમજ ?"

શાસ્ત્રીનાં પત્નીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ, એટલે તેમણે પતિ માટે શું ધાયું તે સમજાયું નથી.

મ્યુનિસિપલ ટ્રારપોરેશનની ચૂંટણી નજીક આવી પહોંચી હતી. ફરીથી ચૂંટાવા પુરતા મત મેળવવા, મતદારોને ધર્મ ઝંતૂનનો નશો ચડાવવાની જરૂર હતી. એમ માનીને એક સભાસદે એકજ લોટીએ મ્યુનિસિપલ શાળાના વિદ્યાર્થીઓને પાણી પાવાના ટ્રારપોરેશનના ઠરાવની સામે ધુધ્ધ બહાર ફેંકી, તેથી ધર્મ મૂળમાંથી ઉખડી પડશે એવા પોદાર શરૂ થયાં હતા. એવા સભાસદને કમળમાં એક મિત્ર મળવા ગયો.

"અરે એ, કેમ રે ? તું વળા ક્યારનો ધર્મની પૂંછડી થઈ બેઠો ?"

મળવા આવનારે કહ્યું.

"કેમ ?"

લોટીના લડવૈયાએ પૂછ્યું.

"તું તો ધરાનીની હોટેલમાં ચહા પીએ છે, એકજ ખાલે સોડા, લેમન લીંચ છે, ટ્રારપોરેશનમાં સેળભેળીઓ ચહા ગટગટાવે છે, અને કલખોમાં પણ ચહાપાણીનો અસહકાર કરતો નથી, તેમ છતાં તને લોટીમાં પાપ ક્યાંથી જણાઈ આવ્યું ?"

"એમ ક્યાં વિના મૂખાં મતદારો ઓછાજ ચૂંટણીને દહાડે દોડતા દોડતા મત આપવા આવે તેમ હતા ?"

"ત્યારે તો હવે તે આજણીઆ પાણીથી, આજણીઆ ચૂલા ઉપર, આજણીઆ તપેલી

માં, બ્રાહ્મણીઆ અગ્નિ ઉપર, બ્રાહ્મણીઆ હાથે, બ્રાહ્મણીઆ સાકરથીજ તૈયાર થયેલાં બ્રાહ્મણીઆ ચંદા, શુદ્ધ સનાતન ધર્મી પ્રભુપતિના ધરના સનાતની ચલાણાંમાંજ પીવાનો નિશ્ચય કર્યાં છેને ?”

“અરે યાર ! જવાહેને, એતો બધું આપણને બાદ કરીને, ખીન્નજોનેજ માટે !”

અને મતદારોની મૂખાંધ ઉપર બન્ને મિત્રો ખડખડાટ હસી પડ્યા.

“જે કહેવાય તે, આ દુનિયાને વિષે લાભ અને લાલચ જેવા માણસને કાંઈ ખીન્ન શત્રુ નથી. માટે તેનો સત્ત્વર ત્યાગ કરવો.”

પંડિતજી શ્રીતાઓને સંબોધીને વચનામૃત સંભળાવી રહ્યા હતા.

શ્રીતાઓમાંથી એક છોકરાએ ઉભા થઈને મૂંઝવું : “પણ તમે તો મારો દુકાને શાક સેવા આપો છો, ત્યારે જ પાછનાં રીંગણાં લઈને પાંચ પછ આપવા અડધો કલાક માયાફૂટ કરો છો મહારાજ !”

મહારાજે સંભળ્યું ન હોય તેવા દેખાવ કર્યા.

“એ તો પોથીમાંનાં રીંગણાં હશે !” સંભોમાંથી કાઢીને અનાજ સંભળાવો.

હિંદી ધારાસભામાં લાપણ કરતાં ગોરા ખજનચીએ કહ્યું : “હિંદના નાણાંની અત્યારે હિંદની ખીત્રવણી માટે ધણીજ જરૂર છે, છતાં તે બહાર ખેંચાઈ જાય છે-તે ચિંતાજનક છે. ખીજ દિવસે મુંબઈના ‘ટાઇમ્સ’માં અગ્રવેખ પ્રકટ થયા. તેણે પણ ગોરા ખજનચીના મંતવો પડ્યો યાડતાં લખ્યું : ‘...’

“હિંદની આર્થિક દશા સુધરે તે હિંદની અત્યારની ખાસ જરૂરિયાત છે. હિંદની નાણાંનો ઉપયોગ હિંદી ઉદ્યોગની ખીત્રવણી પાછળજ થવો જોઈએ. અમે વારંવાર કહ્યું છે અને ફરીથી એક વખત કહીએ છીએ કે હિંદની દોલત જે પરદેશમાં વહી જાય છે, તે આ દેશની આર્થિક ખીત્રવણી માટે અહિંજ રહેવાની જરૂર છે.”

પણ ગોરા ખજનચીનું લાપણ કે ‘ટાઇમ્સ’નો અગ્રવેખ બન્નેમાંથી કાંઈ આ દેશમાંથી ને સતત દ્રવ્યશોષણ બ્રિટિશ સત્તાથી થઈ રહેલું છે તે માટેની ચિંતામાંથી જન્મ્યાં નથી, તેતો બ્રિટિશ સત્તા વધારે મજબૂત કેમ કરીને થઈ શકે એની ચિંતામાંથી જન્મ્યાં છે!

છવડયાને લગતી કથા સાંભળીને સ્વરૂપચંદ નામનો ઉછરતો જૈન બાળક દાણાની દુકાને બેઠો હતો. એટલામાં બે ગાયો આવી અને કાથળામાંથી અનાજ ખાવા લાગી. પણ સ્વરૂપચંદ તે જોતો બેસી રહ્યો.

અંદરથી તેના પિતા કસ્તુરચંદ એ બેસું એટલે કાલાહન કરતો દોડી આવ્યો. તેણે ગાયને લાકડીએથી મારીને હાંપી કાઢી. અને અનાજ ખાઈ જવા દેવા માટે સ્વરૂપચંદને કપકો આપવા લાગ્યો :

“કેમ ગાયો હાંપી નહિ ?”

“કથામાં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું.”

“મૂખાં, કથામાં, આવે તે બધુંય ખરું માનવાનું હોય ?”

“તમેજ તેમ કહ્યું હતું ને ?”

“એ તો ખીજની દુકાનનું” અનાજ ખાતી હોય તે માટે, આપણી દુકાન માટે નહિ..”

સ્વરૂપચંદ ત્યારેજ સમજ્યો કે એનો ધર્મ શ્રધ્ધાળુ જૈન પિતા જીવદયાની કેવી વ્યાખ્યા કરતો હતો.

આયસમાજનું વર્ષિક અધિવેશન હતું. વ્યાસપીઠ ઉપર એક લક્ષાધિપતિ આયસ જોર-શોરથી પ્રમુખ તરીકે વ્યાખ્યાન આપી રહ્યા હતા. તે મહાશય પોતાને પ્રખર આયસ મનાવતા હતા. હાથ પગ ઢોઢી ઢોઢીને તે બોલતા હતા:

“રિષિ દયાનંદકે પ્રત્યેક અનુયાયીકા યહ ધર્મ હેય કે વો, અપની આમંદાનીકા કમને કમ એક સતોય ઇસ

ધાર્મિક યગ્યમે દે.”

તે રાત્રે સર્વોપની મહાશયના ઘેર આ પ્રમાણે વાતચીત થતી. સંભળાઈ:

“તો પછી આપને આ વર્ષે આયસ સમાજના કાળામાં ઓછામાં ઓછા દસ હજાર તો આપવા પડશે ને?”

એ અવાજ સલાપતિનાં પત્નીનો હતો. “એવી મૂખાઈ કરે તેટલો જુદો બિનાનો હું નથી. એમ લાગણી ઉપર કામ કરીએ તો છોકરાંને સાધુ થવું પડે.” “તો પછી પારકાં છોકરાંનેજ સાધુ કરવા માગો છો?”

“એ તો એમજ ચાલે; આપણે ખીજ-ઓને ક્યાં કહીએ છીએ કે તેઓ મર્ખ અને?”

ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ એન્ડ પ્રુડેન્શીઅલ એશ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

બોમ્બેની વહેંચણી છેલ્લા પાંચ વરસની. આખી જીંદગીની ચોક્કસીઓ ઉપર રૂ. ૭૫. એન્ડોવમેન્ટ ચોક્કસીઓ ઉપર રૂ. ૬૨-૮-૦.

“અપંગ” થઈ પડનારાઓને વધુ દર વગર ખાસ લાભ.

અપુણ્ય વીગતો માટે લખો—

જીવણલોલ દસ્તુર અને કંપની,

સેક્રેટરીઓ અને મેનેજરો.

જહાંગીર વાલીઆ ખીલ્ડીંગ, એસ્ટેમેન્ટ રોડ, કોટ, મુંબઈ.

ગામેગામ એજન્ટો જોઈએ છે. ઉદાર સરતો.

નવયુગના નોખત

: : અંત્યજ્ઞેનો બળવો : :

[લિખક: શ્રી. કુનેયાલાલ ગી. કોઠારી
ખી. એ.]

—:૦:—

જામાનાઓ થયાં, હિંદુ ધર્મને માટે પ્રાણ પાઘરવા છતાં, ખુદ હિંદુ કોમ જ અસ્પૃશ્ય મનાતા અંત્યજ્ઞે પ્રત્યે જે અન્યાયી અને અમાનુષી વર્તન ચલાવી રહી છે, તેનો અંતકાળ હવે બહુજ નજીક આવી લાગ્યો હોય, એમ નગારાની ચોંટપર દાંડી પીટીને નવયુગની ગડગડતી નોખત આપણને કહી રહી છે. છણું વચ્ચેની માફક, જુના જામાનાના કુસંસ્કારો, કુરૂદીઓ અને કુરિવાજોની સાથે, અંત્યજ્ઞે પ્રત્યેની સુગ અને અસ્પૃશ્યતાનાં અધોર પાપો પણ ધસાઇ જવા લાગ્યાં છે; અને અત્યાર સુધી જે ક્રમ, વિકાસ (Evolution) તું સ્વરૂપ ધારણ કરી રહ્યો હતો, તે હવે તરતમાં ઉગ્ર ક્રાન્તિ (Revolution) તું સ્વરૂપ ધારણ કરશે, એવા વાગી રહેલા લણકારા જોને કાન છે, તે અવશ્ય સાંભળી શકે છે.

મધ્ય પ્રાંતોનાં કેટલાંક ગામડાંઓના આશરે પાંચ હજાર મહારો અને અંત્યજ્ઞ ગણાતા અન્ય વર્ગોનાં માયુસોએ હવે હિંદુ કોમની સહાયે બળવાનો ઝુડો ફરકાવીને, ખુલ્લી જોહાદ જાહેર કરી છે. પોપડમના અંધ અનુયાયીઓને હાથે હીણાતા આ અંત્યજ્ઞલાઇઓએ, મન-સ્વીપણે પોતાને ઉચ્ચ માનનારા હિંદુ-લાઇઓને એવા આખરી પર્યાગમ

(Ultimatum) પાઠવ્યા છે કે, 'જો તેઓ તાત્કાલીન ૧ લી. જન ૧૯૨૯ સુધીમાં સ્પૃશ્યસ્પૃશ્યનો ભેદ-ભાવ નાબુદ નહિ કરે, અને અંત્યજ્ઞેને જાહેર કુવાઓમાંથી પાણી ભરવા દેવાની તેમજ સાવજનિક મંદિરોમાં પ્રવેશ કરવા દેવાની ફટ નહિ થકે તો, તેઓ બધા ઇસ્લામનો અંગીકાર કરશે.'

ઉપરના પર્યાગમમાં અંત્યજ્ઞ સમુદાયે 'સ્વમન'ની અને 'ધમકી'ની એમ બે ભાવનાઓ રચી કરી છે. રામાયણમાં એવી દંતકથા કહ્યેલામાં આવી છે કે, જ્યારે રામચંદ્રજીના લક્ષ્મણને જવા માટે ઘણી ઘણી વિનવણી કરવા છતાં, સમુદ્ર માર્ગ નહોતો આપતો, ત્યારે લાલ નેત્ર-વાળા લક્ષ્મણજીએ ધનુષ્યબાણ ચડાવીને, સમુદ્રને શોધી નાંખવાની ધમકી આપી હતી; અને તેની ધારી અસર થતાં, સમુદ્રે માર્ગ આપ્યો હતો. જેથી કવિ તુલસીદાસજીએ 'મય વિદ્યુત્તોત ન પ્રીતિ' વાળું સૂત્ર રચી કહાડ્યું છે. સમુદ્ર જેવી જડ વસ્તુના સંબંધમાં આ માત્ર અલ-કારિક ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, એ વાત સહસ્ત્રમણ શકાય તેવી છે; પણ તેના ભાવમાં ઘણું તારતમ્ય રહેલું છે, એમ તો વગર શકે કહી શકાશે. આજ રીતે અતિશય ત્રાસ વેડ્યો

પછી, ધીરજ યુમાવીને અંત્યજ્ઞાઈ-
ઓએ ઉત્તર સ્વરૂપ ધારણ કરીને જે ધમકી
આપી છે, તે કાંઈ રીતે ગરવાળખી
નથી; પણ જે જાતની ધમકી આપી છે,
તે વાળખી છે કે કેમ, બગર તો 'સાપ
મરે અને લાડી ન લાંગે' એ ન્યાયે
હિંદુ ધર્મમાં રહેવાય, અને છતાં જે
જુલમ છે, તે દૂર કરી શકાય, એવી
જાતનો ભય બતાવ્યા હોત તો તે દીક
ગણાત કે કેમ, એ ખાસ વિચારના જેવી
બાબત યદ્ય પડે છે.

મુસલમાન યુવાથી પોતાના કુદરતી
હકો મળશે, અને અપમાનિત દશાને
અંત આવી જશે, એમ માનીને અંત્યજ્ઞે
તરફથી હિંદુઓને ધમકી આપવામાં
આવી છે; પણ જ્યાં સુધી અંતર ઇસ્લા-
મના સિધ્ધાન્તોથી રંગાઈ ગયું ન હોય
અને કુરાને પાક તથા ઇસ્લામના સર્વ
મંત્રોમાં પુરેપુરું યકીન જામ્યું ન
હોય, ત્યાં સુધી માત્ર "લો છલા છલદલાહ-
મહમદદુર, રસુલ અસ્લા" નો
ટકો પઢીને મુસલમાન બનવાથી કાંઈ
લાભ ખરો? ને અંત્યજ્ઞેનું જળવાખિર
હૃદય ખરેખર ઇસ્લામી મઝહબ
ઉપર શીદા યદ્ય ગયું હોય, તો પછી
શરતી ધમકી આપીને તેનો જવાબ
મેળવવાની રાહ નહિં જોતાં, પરજાઈ
ગ્રીષ્માભાઈ મહમદ ખતી જાય અને
ખોડાભાઈ અહમદખલી ખતી જાય,
એજ સૌથી વધારે સારું છે. ધર્મનો
ખરો માર્ગ એજ છે. નહિંતર તો
અંતરથી ઇસ્લામના સાચા ગ્રેમી જન્યા
વગર મુસલમાન બનવા છતાં પણ,
એસ્લામી બિરાદરો તેમને સચા દીનદાર
મુસલમાન ગણવાને તૈયાર થાય નહિં, એ
દેખીતું જ છે. પરાણે મુસલમાન બનેલાઓ

સાથે સાચા મુસલમાનો સામાજિક વ્યવહાર
રાખતા નથી, અને બેટાબેટી પરણાવ-
વામાં તેમને જુદી જાતના ગણે છે,
એવા દાખલાઓ પણ હિંદુમાં કેટલેક
સ્થળે મોજુદ હોવાનું ઇતિહાસકારો
કહે છે. અને તો તેમજ લાગે છે કે,
જે દિલ ઇસ્લામથી રંગાઈ ગયું હોય
તો પછી આવી ધમકી માટે કાંઈ
અવકાશ જ રહેતો નથી, અને જે તેવી
પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત ન થઈ હોય તો પછી
આવી ધમકી તદ્દન અર્થ વગરની નહો
કે એક પ્રકારના દ'લ જેવી યદ્ય પડે દ.

પરંતુ અંત્યજ્ઞ ભાઈઓને હિંદુ ધર્મને
માન્ય રાખીને, પોતાને સ્વચ્છંદી રીતે
હિંદુ માનતી હિંદુ ન્યાતો પાસેથી જે
ન્યાય અને યુમાવેલા હકો મેળવવા
હોય તો, મારા ધારવા પ્રમાણે તેમણે
જુદી રીતે જ કામ લેવાની જરૂર છે.
તેઓનાં દિલમાં જે Consciousness-
જાગૃતિ આવી છે, અને જુદોની સ્થાને
યવાની જે બળવાખિરતિ પેદા થઈ
છે, તે અવશ્ય આદરણીય છે, અને
મુક્તિનાં સાધન તરીકે એ તરફો હમેશાં
પરમાવશ્યક ગણાય છે; પણ તાત્કાલિક
અને જ્વલંત ફતેહનો સંધળો આધાર
તો તેને સાચી તેમજ સવળી દિશામાં
વાળવા ઉપર જ રહ્યો છે. પાંચ સાત
કરોડ જેટલી સંખ્યા યુમાવવા છતાં,
અંધશ્રદ્ધામાં દુખેલી હિંદુ જનતા બીજા
પાંચ પચીસ હજાર અંત્યજ્ઞ મુસલમાન
થાય તો પણ જાગૃત થાય કે તેની
આંખ ઉઘડે, એવો સંભવ થશે. ઓછો
હોવાથી, અંત્યજ્ઞ વગેરે તો પોતાનાં
સંઘર્ષણ વડે એ ધર્મ-ધોતું 'નાક દબા-
વીને મોકું' ખેલવા જેવા પ્રયત્નો
કરવાની, અને તેની સાથે બીજાનાં ધર
ઉપર પથરા મારવા માટે તૈયાર થતા

પહેલાં, પોતાનું મકાન તો કાચનું નથી ને? તેની ખૂરેપુરી કાળજી રાખવાની ખરેખરી જરૂર છે.

આ બાબતમાં અત્યંત બાધાઓ નીચે જણાવેલી આછી પાતળી રૂપરેખા મુજબ ને કામ લેશે તો હું ધારું છું કે દૂર દેખાતા દિલ્હી દરવાજે પણ તેઓ ઝડપથી પહોંચી ગયા વગર રહેશે નહિં.

(૧) સૌથી પહેલાં તો ઉંચી હિંદુ તાતિઓને હાથે ને અત્યંત સમુદ્ધો અસલ અપમાન સહન કરી રહ્યા છે, તેઓએ પોતપોતાની વચ્ચેના સંઘર્ષ દૃષ્ટિમંત્ર બેદલાવોને ભૂલી જઈને પોતાનાં સંઘર્ષને સંપૂર્ણ તથા એકત્ર કરી લેવું જોઈએ. જ્યાં કેટલાંક અંગીથી અલગતા હોય અને મહાર ચમારથી દૂર નહાસતો હોય, ત્યાં ખરેખર બળવા જગાડીને હિંદુઓને નમાવવાની દ્રવ્યસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિં; મોક્ષના જ્ઞાનસુત્રે સૌથી પહેલાં ‘સ્વદેશવદન’ કરીને ‘આત્મશુદ્ધિ’ દ્વારા ઉચ્ચ પદવીનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી લેવો જોઈએ.

(૨) બીજું જે લોકો શાસ્ત્રોને નામે ડીંગ મારીને અત્યંત જલકા ગણવાના પ્રયાસો કરે છે, તેઓને, શાસ્ત્રો, કેવળ જન્મના અકરમાતને કાંઈ કોઈ જ આપત્તિ નથી, તેમાં ‘અત્યંત’ જેવા હલકા શબ્દ માટે સ્થાન જ નથી, દુષ્ટ કર્મો કરવાવાળાઓને “ચાંડાલ” આદિ શબ્દથી હલકા-ખતાવવામાં આવે છે, પણ વળી તો ચાર જ છે, અને ધણીખરાં કષોળકલિપત પોતાઓને શાસ્ત્રોને નામે ધકેલી દેવામાં આવે છે, એમ સર્વ શબ્દોમાં જણાવી દેવું જોઈએ; અને તે જ વખતે ‘મેયાવલ રજપુત’ જેવાં પુસ્તકોને આધારે, અ-

ત્યંતે અસલમાં ક્ષત્રિય હતા, એમ સચ્ચોટ રીતે પુરવાર કરી આપવું જોઈએ. કાલા, સમય અને કેળવણીના અત્યંતે આ બાબતમાં એકેન્તે ઉપર એકેન્તે આપીને, સ્વર્ગના ધનરદાર અને ધર્મના કેદાર થઈને દરનારા પોપજીઓને મહાત્ કરીને તેમનાં મ્હોં સહાને માટે બંધ થઈ જાય, એવાં કાચ-સાંધક પગલાં ભરવાં જોઈએ. અત્યંતેના બળવામાં શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસના આધારો પણ કાંઈ એકા ઉપયોગી થઈ પડશે નહિં.

(૩) સંઘર્ષને જમાપીને શાસ્ત્રાદિનાં કવચ ધારણ કર્યા પછી, ‘Attack is the best way of defence’-રહામો હુમલો લઈ જવો, એ બચાવનો સૌથી સારામાં સારો માર્ગ છે’ એ નિયમાનુસાર, હિંદુઓને પોતાની ભૂલ સુધારવા માટે અમુક સુદતનો અંતિમ પયગામ મોકલીને એ સુદત વિત્યે, સાચા સત્યામહી બનીને, રહામો હુમલો લઈ જવો, એ જ અત્યંતેદારનો સૌથી સરસ ઉપાય છે. અદ્વીતેદમ-અંતિમ પયગામનો સમય પુરો થતાંની સાથે જ જાહેર કુવાઓ ઉપર પાણી ભરવા અને મંદિરોમાં દર્શન કરવા અત્યંતેએ સારી સંખ્યામાં દોડી જવું જોઈએ; અને એ પ્રમાણે પોતાના નૈસર્ગિક હકોનું રક્ષણ કરતાં જ ને આપત્તિવિપત્તિ આવે, તે સંઘર્ષો સહન કરવાને તૈયાર રહેવું જોઈએ.

હું પોતે મતિપૂર્વક નથી, ધન તેમ જ સત્ય ધર્મ, બનેને હું દનારી એ દુકાનોના ગ્રાહક બનવાથી જ મનુષ્યનો ઉદ્ધાર થઈ શકે, એવી મહારી માન્યતા નથી; પણ મધ્ય હિંદના અત્યંતેએ જ્યારે કુવા અને મંદિરોના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત

ક્યાં છે, અને અત્યંત અલ્પ અપવાદ સિવાય, સમગ્ર અત્યંત વર્ગ-મૂર્તિપૂજક હોવાની વાત જ્યારે નિવિંવાદ છે, ત્યારે માત્ર બળવાખોરની દ્રષ્ટિએ જ ઉપરનો ઉપાય સૂચવ્યો છે; પણ મંદિર આદિની ધાર્મિક માન્યતાઓને બાલુએ મળી જતા પછી, જળાશયો, ન્યાયાલયો, શાળાઓ વગેરે એવાં ધણાં સ્થળો છે કે, જ્યાં અત્યંતને અસ્પૃશ્ય ગણીને, તેમને હડ-હડતો અન્યાય કરવામાં આવે છે. હિંદુ કામ અંધપરંપરા અને અન્યાયના આગારમાં એટલી તો ઉંડી ઉતરી ગઈ છે, અત્યંત મુશ્કેલી છે, એ વાતનું પણ તેને ભાન રહ્યું નથી, અને કુતરારી બિલાડાં કરતાં પણ તેમની સાથે તે નપાવટ વર્તન ચલાવે છે! આ સ્થિતિ દુઃસહ હોઈ, કાંઈપણ ભોગે દાખવી નેહ્યો.

પ્રભુનાં બાળસમા એક જગી સમુદાયને અસ્પૃશ્ય ગણીને, તેનાં કળતર કારે

તેવા નિઃશ અત્યાચારો કરવાનો હિંદુ કામને કાંઈપણ હક્ક નથી, એમ દાંડી પીટીને જણાવ્યા પછી, કુવા ઉપર પાણી ભરવા જવું, શાળાઓમાં દાખલ થવું, ન્યાયાલયોમાં પ્રવેશ કરવો, અને મંદિરોમાં જતાં પણ જરાય આંચકા નહિં આવો, એ દરેક નિઠર બંડખોર અત્યંતનો ધર્મ' થઈ પડવો નેહ્યો, અને તેમ કરતાં જે સંકટો આવે તેની સહ્યો થવા માટે પોતાના કામધંધા બંધ કરીને ઉગ્ર 'સત્યાગ્રહ' આદરવો પડે તો, વિનાસકાંડો તો દિશામાં પણ ઝુકાવી દેવું નેહ્યો. નેપોલીયનના શબ્દોમાં 'Impossible-અશક્ય' જેવા શબ્દ માટે જ્યાં જગતમાં સ્થાન જ નથી, ત્યાં ક્રૃત્યંતે ને સંપૂર્ણ સંઘબળ અને અડગ આત્મબળ વડે, પોતાના કુદરતી હક્કો માટે બળવો જગાવે, તો તેમને ઉજવળ ફે-તેહ મળ્યા સિવાય રહેજ નહીં, એ વાત સર્વપ્રકારશક્ત સ્પષ્ટ છે.

તમારી ઇમારતના બારી બારી બારણા

તથા લાકડકામ માટે

સુંદરદાસ સો મીલસને

ટાંકબંદર ઉપર નંબર ૪૧૧૮૭માં રેલીફેશન કરો.

હિંદુસ્થાન અને પ્રજામિત્ર

ઝોટલે

હીંદના કુટ પ્રશ્નોનું નીરાકરણ લાવવા
અથગ ઉત્સાહ ધરાવતું પ્રજાકીય પત્ર.

તમારા હૃદયમાં મંથન મચાવતા.
સામાજિક પ્રશ્નોની ખુબ કડક રીતે
ચર્ચા કરતું આગેવાન પત્ર.

સમાચારો રજુ કરવાની કલામાં સઉથી
ચડીયાતું સમીસાંજતું સુંદર પત્ર.

વ્યાપારના સઉથી છેલ્લા અને ઉપ-
યોગી ખબરો, લાવો તેમજ અલીપ્રાયો
આપતું વર્તમાનપત્ર.

બહાર ખબર આપવાનું સઉથી સારા
માં સારું સાધન વાંચો ઝોટલે ઝોનું
વ્યસન થશે.

પ્રજામિત્ર-કેસરી

ઃપ્રજામતનો પડધો પાડતું આગેવાન અઠવાડિકઃ

મામાજીક સડાનું દુશ્મન છે.

ધાર્મિક વહેમો અને અધશ્રદ્ધાને તે ઉખાડવા મથે છે.

વીચાર અને વૈવીધ્યનું તે સંગ્રહસ્થાન છે.

જગતના તમામ જાણુવા જેવા તાજામાં તાજા સમાચાર તે નવીનજ આકર્ષણીય રીતે પુરા પાડે છે.

મનનીય લેખો માટે તે ગુજરાતી જનતામાં પંકાયું છે.

વાર્ષિક લવાજમ સાત રૂપિયા.

જાહેર ખબરનું તે સહુથી સારું સાધન છે.

Dr. J. Collis Brown's CHLORODYNE

THE RELIABLE FAMILY MEDICINE

Used with unvarying success by Doctors
and the public for over 70 years.

Acts like a charm in

**DIARRHOEA, COLIC,
DYSENTERY**

and other bowel complaints.

ચરદી, સંજોખમ, દમ, ઉધરસ અને ઇન્ડીજી
એન્ડા વગેરે દર્દો માટે

સૌથી ઉત્તમ ઇલાજ.

દુનીયામાં એનો જોડો નથી.

હમેશા "ડાક્ટર કોલીસ બ્રાઉન" ના

"ક્લોરોડાઇન" નીજ માંગણી કરજો.

નવા સ્વાસ્થ્ય માટે ત્યાં મળે છે.

ઇન્ડિયન ડીપો: પી. એ. પોસ્ટ ૪૮૧, મુંબઈ.
Indian Depot: Po. Box 481. Bombay.

રેડીયાનું રામાયણ.

ચરખાનું વિઘાતકે અર્થશાસ્ત્ર.

[લેખક: શ્રી અર્થશાસ્ત્રી.]

પ્રાસ્તાવિક.

(૧)

૧૯૨૦ ની સાલના સપ્ટેમ્બરમાં કલકત્તા ખાતે મળેલી અને તે પછીના ત્રણ માસ પછીજ ડીસેમ્બરમાં નાગપુર ખાતે મળેલી અત્રતપૂર્વ કોંગ્રેસના તથા તે વખતના અપૂર્વ ઉત્સાહના વહેતાં પૂર જોયા પછી કોણે ધાયું હશે કે કેવળ એકજ વર્ષમાં એ લબ્યતાના પ્રણેતાજ પાણીપાની કરી શનુનું શરણ શોધશે અને સમગ્ર રાજકીય ચળવળ એ કેવળ સ્મૃતિશીલ, ભૂતકાળનાં ઇતિહાસ રૂપજ થઇ પડશે! પરંતુ જગતમાં હંમેશજ બને છે તેમ-અશાસ્ત્રીય વિચારો અને પ્રયોગો પાછળ રહેલી માન્યતા ધણે ભાંગે નિષ્ફળ નિવડે છે-તેમ જગતપર નવીન સંસ્કૃતિની ઉપા ઉઘાડવાને માટે સર્જાયેલી અસહકારની પ્રવૃત્તિ, તેના સર્જન પછી માત્ર સારજ વર્ષમાંજ વિરામ પામી; અને આજે તો સાપ ગમા ને લીસોટા બાકી રહ્યા હોય તેમ, તે દ્વેષજન્યમાંનું અરેખર સત્ય અને તત્ત્વ ઓસરી ગયા બાદ હવે માત્ર મૃત કબરોપરજ મગજનું પિંજણ કરવાનો કંઈક ખેદકારી અને કંઈક કતબ્યમય પ્રસંગ આવી પડ્યો છે. ખેદકારી એ અર્થે કે, એક તો ગઇ ગુજરી બીતાને ફરી ફરી સંભારવામાં કડવાસ વિના બીજા કોણજ લાલ થતો નથી. અને વળી ગમે તે પરીણામ નિપજ્યાં હોય છતાં અસહકારના મહાન પ્રયોગ પાછળ રહેલી લાવના અતિ લબ્ય અને નિઃખાસજ હતી, તેથી જ કે હવે અનુલવના પ્રકાશમાં દેખાઇ રહ્યું છે. તેમ તે પ્રયોગ નિષ્ફળ નિવડ્યો હોય છતાં તે લાવનાને માન આપી દારેકાં મુઠ્ઠાં ખેંદી, કડવામાં તે શાં પુરપાચું હશે? આ વિવેક એક રીતે સુચોગ્યજ છે; પરંતુ બીજી રીતે તેને માટે રથાન નથી. કેમકે, આપણે જ વિચાર હવે કરવાનો છે, તે વ્યક્તિની ભૂલો કાઢી તેને નિરંતર કપડો આપવાને માટે નહિજ પણ તે ભૂલો શા માટે થઇ, તેના પરિણામ શા ઉપજ્યાં અને હવે પછી તે તાંથી આપણને કંઈ બોધપાઠ મળે છે કે કેમ તે સમજવાને માટે. ને આ ભૂલો માત્ર એકાદ વ્યક્તિની અને તે પણ તેના ખાનગી કામકાજમાંજ એવી હોત તો તો આપણે તેપર વીરમૃતીના પડદા ક્યાજનાયં દાળી દીધા હોત; પરંતુ આપણે જ વિચાર કરીએ છીએ તે રાષ્ટ્રીય ચળવળને છે. અને આખાદેશનું હિત કે અહિત તેમાં સંડોવાયલું હોવાથી જ આપણે વ્યક્તિ કે તેની કૃતિઓ કરતાં દેશની ઉન્નતિ

અને તેનાં આદર્શ પ્રત્યેક વધુ વિકાસદાર હોઈએ તો તો ગદ્ય ચળવળની ત્રીજીએ શોધી કાઢી તે કેમ દુર કરી શકાશે અને સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિને માટે દેસને ખરેખર કેવા પોશામની અગત્યતા છે તેનો શાંત ચિન્તે દરેક સમજી શીખશે વિચાર કરવા જોઈએ.

પરંતુ અત્રે આપણે એમાંના એક જ મુદ્દાનો વિચાર કરવાનો છે. અસહકારની પ્રવૃત્તિમાં અનેક અંગોનો સમાવેશ થાય છે, પરંતુ તે સર્વેનું વિચર્યત અત્રે થઈ શકે એમ નથી. 'અહીં' માત્ર એ ચળવળના અતિ મહત્વના માનવામાં આવતાં અંગોનો આપણે વિચાર કરવાનો છે. આ અંગ એટલે ખાદીની પ્રવૃત્તિ; ખાસ કરીને આ અંગજ 'અત્રે ઉપાડી લેવાનું' કારણ એ છે કે, અસહકારની સર્વે પ્રવૃત્તિઓમાં ખાદીની પ્રવૃત્તિ અતિશય વિધાતક છે, તેમ બીજી પ્રવૃત્તિઓ કાળવશ થઈ છતાં હજી ખાદીને સહન રાખવાના ગાંડાથેલા પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે, અને વળી તેને માટે અનેક ઉધાઅવળા આર્થિક તેમજ અન્ય કારણો આપી પ્રબળો મતિવિભ્રમ કરવાના પ્રયાસો પણ કંઈ ઓછા થતા નથી; તેમજ અત્રે હું દર્શાવી આપીશ તેમ આ ચળવળ સ્થંડર હાનિકારક હોવાથી તેને તાકીદે અંધ કરી દેવાને માટે પુરતી કાશીપ થવી જોઈએ એવી મારી માન્યતા છે.

દેશના આદર્શ તરીકે ખાદી.

ખાદી જે માત્ર પોષાખની એક વસ્તુ તરીકે જ પ્રજા આગળ રજૂ કરવામાં આવી હોત તો જેને તે પસંદ પડત, તે તેના સ્વીકાર કરત તથા તેનો વિરોધ કરવાની ઉપાધીમાં પડવાનું પ્રયોજન કાઢીને માટે રહેતજ નહીં; પરંતુ આજે ખાદીનું પ્રવર્તન થઈ રહ્યું છે તે દેશની આર્થિક ને સાંસ્કૃતિક, નૈતિક ને શારિરિક ઉન્નતિ કરવાને નામે થઈ રહેલી હોવાથી ખાદી એ આપણા દેશ તરીકેના આદર્શનું પ્રતીક અથવા ચિન્હરૂપ થઈ પડે છે. જો આપણે તેને આદર્શ તરીકે સ્વીકારીએ તો તેમાં ગર્હિત રીતે કેવી સ્થંડર હાની સમાજોલી છે તે જાહેર પ્રબળે સમજવી આપવાનું કામ વિચારકોનું છે અને જો સ્વદેશની આખાદાની અને સર્વાંગ ઉન્નતિને માટે તલસી રહ્યા છે, તેમની એ અટકાવ કરજ છે, કે અનેકવાર અને અનેક રીતે બાંગ પોકારી પ્રબળે જાગૃત કરી સીધે રસ્તે દોરવી. અસહકારના જગમગતા કાળમાં ગાંધીજીએ જે અનેક સ્વંરૂપી અવનવા વિચારો અને પ્રવૃત્તિઓ પ્રમટ કરી તેમાંજ હિંદના આર્થિક ઉદ્ધાર માટે તેમણે ચરખાની શોજના કરી હતી. અને તેજ વખતે જ કે તે સામે અમુક અંશે વિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યા હતા છતાં અસહકારમાં સમાજોલી બીજી અનેક તેજસ્વી પ્રવૃત્તિઓના પ્રભાવ સામે આ ટીકાકારો અદ્યકાળમાંજ નિષ્પ્રભ થઈ પડ્યા. આમ થવાનું કારણ, આ ટીકાકારોની વિચારસરણી અર્થ શૂન્ય હતી એમ તે નજ હતું, પણ એક તો આવા ટીકાકારો ચળવળમાંથી સદંતર બહારજ રહ્યા હતાં, અને બીજીક શૃંગારને રૂપે જ માત્ર આ ચળવળમાંના દોષ વણી કાઢવા પાછળ મંડી પડ્યા હતા; બીજું, એ કે, તેમણે ખાદી અને ચરખા સામે પ્રયોજક

ટીકાઓ પ્રગટ કરી તેમ તેની સાથેજ અસહકારેમાંની બીજી પણ કેટલીક આવકોર-
દાયક પ્રવૃત્તિઓ સામે લસવાતું ચાલુ રાખ્યું. આથી પ્રજાના મન પર માત્ર એજ
અસર થઈ કે આ શિષ્ટજનો પોતે તો કેંઈજ કરવા માગતા નથી, માત્ર
ખીજા ને કેંઈ કરી રહ્યા છે તે એમનાંથી સહી શકાતું નથી. વળી એમની દ્રષ્ટિ
ક્રમભાષી પીડિત થયા જેવી લાગે છે. કેમકે, ને ઉલટપૂલક તેઓ ખાદીનો
વિરોધ કરી રહ્યા છે તેજ તત્પરતા તેમના સ્વતંત્રતાના વિરોધમાં પણ દેખાઈ
રહી છે. પ્રચંડ ચળવળને વરેલી પ્રજાની ને આવી માન્યતા થાય તો તેમાં
કેંઈ તેની ઝાઝી જીલ તો નજ કાઢી શકાય. વળી ત્રીજું કારણ એ પણ હતું,
કે તે સમયે રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાની લાવના એવી તો તોફાની કક્ષાએ જઈ
પહોંચેલી હતી કે જેમાં આવા તાત્વીક જીવ્ધીવાદમાં રસ લેવાને માટે કાંઈને
કુરસદજ ન હોય. અને અંતે વળી તે વખતે ખાદીપ્રચારમાં આવી તે
સ્વતંત્રતા હાંસલ કરવાને માટે યાજીમ કરી બહાર પડેલા શુચિ દેશસેનિકો અને
કાયકર્તાઓનાં રાષ્ટ્રીય પોષાક તરીકેજ. આથી ખાદીનો પોષાક પહેરવા એ
એકે સન્માનનું ચિન્હ ગણાતું. તેમ ખાદી પહેરનાર માણસ, જાણે કેમ દેશની
આઝાદીના કાયમાં ફાંસીને માંચડે લટકવા બહાર પડેલા શહીદજ ન હોય, તેવી
લાવનાથી પ્રજા તેની અત્યે જોતી અને તેને માન આપતી; પરંતુ એજ ખાદીના
પ્રજોતાએ જ્યારે બારડોલીમાં ૧૯૨૧ ની સાલમાં સ્વતંત્રતાની ઉદ્દામ ચળવળ છોડી
હઈ પોતાના શત્રુ સામે મસ્તક લીન ક્યું તેજ વખતે એ લાવના, એ માન અને
એ સમય, ગતેતિહાસમાં જમા થઈ ગયા; અને સર્વે પ્રવૃત્તિઓ ઠરીકેમ થઈ
પડી. તે પછી રચનાત્મક કાયકર્મને નામે ઓળખાવવામાં આવેલા મીથ્યા કાય-
કર્મ જારી થયો તથા કેંઈજ નહિ કરનાર આજસુ માણસની સ્મરણીને બદલે
ચરખાનો દડો સર્વે જનોના હાથમાં આપવાના પ્રયાસ શરૂ થયા. ત્યારે ચરખા-
ની ઉપયોગીતા અને આથીકતા વિષે ફરી એકવાર ચર્ચા ફાટી નિકળી અને એ
દરેક ચર્ચાને પ્રસંગે તેના પ્રજોતાઓ પોતાના અધિષ્ઠાન બદલવા લાગ્યા.

ખાદીના વિરોધકો.

જતાં પણ હજી આ ટીકાઓ સામાન્ય સ્વરૂપની એટલે પરિણામહીનજ
રહી હતી, અને તેથી વ્યક્તિપૂજામાં માનતી પ્રજાતું ખ્યાન તે જોઈએ તે
પ્રમાણમાં આકર્ષી શકી નહતી. પણ તે પછી લાઇ સકલાતવાળાતું આ દેશમાં
આગમન થયું અને તેમની પ્રભાવી વક્તવ્યશક્તિ, વટોળાઆને વેગે પ્રચાર કરવાની
અનુષ્ઠાન શક્તિ, સાદી; સરળ અને એક સામાન્ય, એટલુંજ નહિ પણ બહુ
માણસને પણ ગળે ઉતરે તેવી ખીનતોડ દલીલા, તથા કેંચરાયલી અને રીખા-
યલી પ્રજાની ઉન્નતિની તેમની હૃદયને ખીગળાવનારી અંખના; એ સર્વેના પ્રભાવ
જાહેર પ્રજાપર એટલા બધા પડ્યા કે તેમાં સાંપરમતીના સંતો પણ ધોયલા
મુળા જેવા નિસ્તેજ દેખાવા લાગ્યા. ગાંધીજી કરતા પણ ચઢીઆતું લાઇ
સકલાતવાળાતું વ્યક્તિત્વ તેમના આગમન પછીના પંદર દિવસમાંજ જાહેર
આલમનાં ચિત્ત આકર્ષી શક્યું અને તેમણેજ જ્યારે ખાદી સામે જવલંત

દીક્ર કરી, તેમ ગાંધીજી સાથે તેમને યજ્ઞેલા પત્રવ્યવહાર પણ જાપાંઓમાં પ્રગટ થયાં, ત્યારે પ્રજાની આંખ પર ચઢેલા વ્યકિતપૂર્ણતાં પણ ઓસરવા લાગ્યાં અને ખાદીની મિથ્યતા તેને ગળે ધીમે ધીમે ઉતરવા લાગી.

તે પછી ખીલે ધડાકા. એક અર્થે શાસ્ત્રીએ કહ્યો. સ્વાર્થત્યાગ, જનલત્ત દેશપ્રેમ, સમગ્ર જનતાની આઝાદી વિષેની લાગણી, એ સદગુણોમાં તે ભાઈ ગાંધીજીયા કાંઈ પણ રીતે ઉતરતા નથી; તેમ કેવળ દેશપ્રેમને ખાતર તેમને માથે દેશવટાનો કોકાયલો હથોડો સમગ્ર હિંદવાસીઓનાં હૃદયમાં તેમને માટે પ્રેમ અને આદરનું નિરંતર સ્થાન સર્જી શક્યો છે. આથી જ્યારે તે ભાઈએ ચરખાના અર્થશાસ્ત્રનું પરીક્ષણ કરી તેની મીથ્યતા ખીનતોડી રીતે દર્શાવી આપી, ત્યારે પ્રજા પર તેની વધારે ઉંડી અસર થઈ અને તેમાં અનિલવરણ રોયના લખેલાથી વધારો થયો. શ્રી. અનીલવરણ રોય દેશની ખાતર અનેક કષ્ટ સહેતા, જલવસો ભોગવતા, આવ્યા છે. અને જે ઉચ્ચ ભાવનાથી પ્રેરાઈને ગાંધીજીએ ખાદીની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી તેજ ભાવનાના ઝરણુ શ્રી. અનીલવરણ રોયના અંતરમાં પણ વહેતા હોવાથી તેમના ખાદીવિરોધને પણ પ્રજાએ ચોખ્ખા સત્કારથીજ વધારી લીધી; પરંતુ આટલા પ્રયાસો કંઈ પુરતા તો નજ ગણાય; અને જ્યાં સુધી ખાદીની અવળચડી પ્રવૃત્તિ સંપૂર્ણ રીતે વિરમી નથી ત્યાં સુધી તે સામે પ્રજાને અવરનવર ચેતવણી આપવીજ રહી એ દ્રષ્ટીએ, અને વળી ખાસ કરીને હજી ગુજરાતના એકતિથ કાર્યકર્તાઓ ખાદીની પ્રત્યાઘાતી અસરમાંથી મુક્ત થયા નથી તે જ્ઞેતાં પણ, ઉપર દર્શાવેલા સમર્થ કાર્યકર્તાઓનાં લેખમાંથી મહત્વના મુદ્દાઓ ઉપાડી લઈ તેમ કેટલીક વધુ દલીલો આપી અહીં ખાદી ને ચરખાનું સાંગોપાંગ વિવેચન કરવાનો સંકલ્પ કર્યો છે.

ચંત્રવાદ સામે પાંગળા પ્રયાસ.

(૨)

અત્રે આપણે ખાદી તથા ચરખાનું વિવેચન નિખાલસ શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટીએજ કરવાનું છે. તેમ આપણી સામે જે વિચારકેન્દ્ર રહેશે તે પણ આર્થિક રહેશે. કેમકે, હિંદુસ્તાનને પરદેશી વ્યાપારીઓની ગુલામીમાંથી મુક્ત કરી તેને આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવી આપનાર તરીકે ખાદી આપણી આગળ પ્રથમ રણ કરવામાં આવી હતી, અને જ્યાં સુધી કાપડ એ એક વ્યાપારની વસ્તુ તરીકેજ જગતમાં ખપનાર છે, ત્યાં સુધી તેને માટે આર્થિક સ્થાન શિવાય ખીણું સ્થાન નથી. પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં વ્યકિતપૂર્ણ અનેકવાર અગ્રભાગે સ્થપાએલી જોવામાં આવે છે, અને ખાસ કરીને યોર્વાર્થ દેશની તો એ ખાસીયતજ છે. કે, ભૂદક્ષણમાં જે મહાન સાહસ અને પરાક્રમ થયાં તે તત્વની પ્રેરણા કરતાં વ્યકિતનિષ્ઠાનેજ આભારી હતા. આજે પણ “મહાત્માજી કહે છે, આપણે કહે છે, માટે આપણે ખાદી સ્વિકારવીજ રહી” એવી દલીલો કંઈ ઓછી નથી સંભળાતી આથી કરીને આ વિવેચન

કરતી વખતે વ્યક્તિનિષ્ઠથી અંધ બનેલાં લોકોનાં બેદનમ બોલવાની આશા હું રાખતોજ નથી. કેમકે, તેવા લોકોને મન ખાદી એટલે ગાંધી, ખાદી એટલે બાપુ! આથી જ ખાદીનો પરિત્યાગ કરીએ તો બાપુજીનો અનાદર થાય એ તેમના તર્કશાસ્ત્રનો સિધ્ધાંત હોય છે; પરંતુ આવા આંધળાઓનો શિવાય જાહેર પ્રજામાં એવા અનેક લોકો છે કે, જેમણે બુદ્ધિવાદથી છેકળ હાય ધોઇ નાંખવાનું પસંદ કયું નથી. જે તેમના મનમાં સાદા, સરળ અને તર્ક-શુદ્ધ ક્રાંતિકર્મથી ખાદી પાછળ રહેલું પ્રત્યાઘાતી તત્વજ્ઞાન દેસાવવામાં આવે તો બેશક તેઓ પોતાની બુદ્ધ સુધારી લઇ દેશના પ્રગતીચક્રમાં ફેરવાતી ફાંચક ઉખેડીને ફેંકી દેશે. આવા નિખાલસ હૃદયના યુવાન મિત્રોને માટેજ ખાસ કરીને આ પ્રવાસ યોજાયેલો છે.

ચરખાનું અર્થશાસ્ત્ર જેમ જાહેર પ્રજાને માટે અગમ્યજ છે તેમ યત્રવાદ સામે તેને યોજવામાં રહેલી ઉપયોગીતા પણ તેમને માટે હજી પણ અગમ્યજ રહી છે. માનવી બુદ્ધિને સંભવે તેવી એકેય દલીલ હવે બાકી રહી નજ હોય કે જેને ચરખાની તરફેણમાં યોજવામાં આવી નથી. ચરખો જેમ અવાંચીન જમાનાના પાપી યત્રવાદને તોડવા સર્જાયેલો હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું હતું તેમજ તે પ્રજાને આર્થિક સ્વતંત્રતા આપનાર હતો. જેમ તે નવિન સંસ્કૃતીના ચોક આ

અતિ પુરાતન હિંદુમિતે આંગણે પૂરવાને સમર્થ થનાર હતો તેમજ સમગ્ર પ્રજાની નૈતિક ઉન્નતિ કરી આ દેશનું દેવભૂમિમાં પરિવર્તન કરનાર હતો. ચરખાથી સંગીતની ગરજ સરનાર હતી તેમ ચારીરિક તાલીમ મળી અંગ્રેજી દવાદારની ઉપાધીમાંથી પણ પ્રજાને ઉદ્ધાર થનાર હતો. ચરખો જેમ નવનતાને ઠાંકનારી વસ્તુ હતી તેવીજ રીતે તે આધ્યાત્મિકતાના મહાદ્વાર ખોલનાર આવીરૂપ મનાવવામાં આવ્યો હતો. ખાદીથી દારિદ્ર્યચેતન થવાનું હતું તેમ આત્મશુદ્ધિ પણ આપમેળેજ થયાં કરવાની હતી. અને જેવી જાતના શ્રોતા અને મેળાવડા, તેવી જાતની આમાંની એક કે બીજી દલીલ ખાદીના પ્રચારકો અને પ્રણેતાઓ તરફથી રજુ કરવામાં આવતી હતી.

આમ પ્રસંગોપાત ફેંકવામાં આવેલા વાક્યાંતિયને લીધે આ ચર્ચાનું ક્ષેત્ર જેમ વ્યાપક તેમ વિવિધ થઇ પડ્યું છે. કેમકે, વાસ્તવીક રીતે, જેના મગજમાં બુદ્ધિનો એક પણ છોટો હજી વસે છે તે જોઇ શકશે કે જે ચરખાની અને ખાદીની પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરેલો હોય તો તે માત્ર આર્થિક દ્રષ્ટિએજ કરેલો જોઇએ. પરંતુ જ્યારે તેના પ્રણેતાઓજ ચરખાની જેમ પોતાના ક્રાંતિકર્મ ગોળગોળ ફેરવી રહ્યા છે ત્યારે દીકાકારને તેનો પ્રત્યુત્તર ક્યાં વિના ગત્યંતર નથી; આથી ચરખાની મૂળ ઉત્પત્તિ કઇ પરિસ્થિતિમાં થઇ તેનો વિચાર કરતાં અનેક મુદ્દાઓ સુલભ થઇ પડશે અને તેમ ક્યાં પછી તેની આર્થિક ને આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ અને નૈતિક ઉપયોગીતાનો પણ પુરો ખ્યાલ આવી જશે.

નિવૃત્તિગામી તત્ત્વજ્ઞાન.

હિંદની આર્થિક આઝાદી સાધવાને માટે જગતમાં ઉપલબ્ધ યંત્ર સાહિત્યને બદલે ચરખા જેવી મંદગતીક વસ્તુજ ગાંધીજીને કેમ સુઝી હશે એ સવાલનો જવાબ તેમની વિપરીત મનોદશાનું અવલોકન કરવાથી મળી આવશે. વ્યક્તિની કૃતિ અને વિચારસરણી જાણી લેવાને માટે પ્રથમ તે વ્યક્તિત મનોદશાની કંઈ શ્રેણીપર અધિષ્ઠિત થએલી છે તે જાણવું અતિ અગત્યનું હોય છે, અને ગાંધીજીના ‘હોમરૂલ’ પુસ્તકમાં તેમની મનોદશાનું સચોટ પારખું મળી આવે છે. તેમના હૃદયમાં ભૂતદયાના ઝરણુ વહેતા હોવાથી જગતના વધતા જંગળ અને શોકાવેગને જોઈ તેમનું મન અકળાયું; પણ તે જંગળના સુત્ર કેમ ફેરે છે તેમ તેનું સ્વરૂપ કેવું છે તેનું ખરું જ્ઞાન મેળવવાની ઉપાધીમાં નહિ પડતાં તેમણે ભૌતિકવાદનેજ આ શોકાવેગ માટે જોખમદાર ગણી ધી:કારી કાઢવાનું પસંદ કર્યું. હોમરૂલ પુસ્તકમાં તેમ અસહકારના પ્રારંભકાળમાં તેમણે યંત્રવાદને ભૌતિકવાદમાંથી પેદા થતા જંગળના ઢૂંઢાંત તરીકે પ્રજા આગળ રજુ કર્યો તથા તેને જગતમાંથી નષ્ટ કરવાનું બનતી ઝનુનથી બીકું ઝડપ્યું. ! પરંતુ આ પ્રતિજ્ઞાં પુર્ણ નહિ થવાથી ભાઈ સહકાતવાલા સાથે થએલા જાહેર વિવેચનમાં ગાંધીજીએ પાઘડી ફેરવી જાહેર કર્યું હતું કે યંત્રવાદને તોડી પાડવાને માટે હું ચરખાનો પ્રચાર નથી કરતો પણ આર્થિક દારણસરજ તેમ ફરં છું; છતાં સત્ય તે સત્યજ રહેશે અને જ્યાં સુધી ચરખાખાદીની ચર્ચા ચાલશે ત્યાં સુધી તે બાંગ પુકારીને કહોશે કે ગાંધીજી યંત્રના વિરોધીક છે. આ વિરોધને અંગેજ તેમણે યંત્રની સામે ચરખાની યોજના કરી હતી. ગાંધીજી પોતે નિચે પ્રમાણે લખી ગયા છે:—

“યંત્રસાહિત્યની તરફેણમાં હું એકેય સારી દલીલ નિહાળી શકતો નથી”

“યુરોપના વૈદ્યકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો એ આપણી સુલામી વધુ મજબુત કરવાસમાન છે.”

જો એમ હોય તો પુનાની સાસુન ઇસ્પીતાલમાં યુરોપીય ઉપચારો કરાવનાર ગાંધીજીએ ખરેજ આપણી સુલામી વધુ મજબુત કરી હશે !

“ગાંધીરાજ્ય એ તો એક એવી આદર્શ વસ્તુ છે કે જેમાં ન હોય રેલ્વે, ન હોય ઇસ્પીતાલ, ન હોય યંત્ર, ન હોય લસ્કર ને ન હોય કાફલો. આ પાંચ નકારજ ગાંધીરાજ્યનું ખરું ચિન્ન રજુ કરે છે.”

યંત્રો વિશે ગાંધીજીનો આ અભિપ્રાય તેમનાં “હોમરૂલ” નામનાં પુસ્તકમાં જોવા મળે છે, જો કે જે રેલ્વેને તેમણે ધી:કારી છે તે, જે જાપવાના યંત્રોને નજરે લેવાનું પણ તેમને પસંદ નથી તે, જે પાશ્ચિમાત્ય વૈદ્યકશાસ્ત્રને માટે તેમની પાસે એક પણ સારો શબ્દ નથી તે, એ દરેક વસ્તુ શિવાય ભાગ્યેજ ગાંધીજી એક અઠવાડીયું પણ નીલાવી

અસહકારના પ્રારંભમાં જ્યારે તેમણે ખાદીનો પ્રચાર ચાલુ કર્યો ત્યારે ખાસ કરીને મારવાડી અને જન સમાજે આગળ તેમણે આપેલાં ભાષણોમાં યંત્રાથી પેદા થએલું, કાપડ વાપરવું એ હઠહઠતા પાપસમું છે કેમકે તેની કાંઈમાં ચરખી હોય છે એવી દલીલો કરેલી તે હજીયે ધણા લોકોના સંસ્મરણમાં તાજ છે.

નિવૃત્તિગામી મનને અગમ્ય ભૂતકાળના ઝાંખા પડછાયા મનોહર લાગે છે; અને તેજ સ્થિતિ-કે જેનું વસ્તુસ્થિતિદર્શક ચિત્ર રજુ કરવાને માટે તે છેકજ અસમર્થ નિવડે છે તે-તેને પ્રીય લાગે છે તથા તે પ્રત્યે પાછા ફરવાની ઝંખનાથી તે ઘેલું બને છે. જગતપર જે અનેક પ્રકારના શોકાવેગ આવે દેખાઈ રહ્યા છે તે કાંઈ પણ નાકબુલ કરશે નહિ. પરંતુ આ શોકાવેગના કારણ દારિદ્ર્ય, ભુખ-મરો વીગેરે કેવળ દ્વંદ્વિક પ્રકારનાંજ છે અને તેનો વિચાર આજની સમાજ સ્થિતિના પ્રકાશમાં કરવો જોઈએ તેને બદલે, એટલે ભૌતિક ઉપાધીનું નિરિક્ષણ ભૌતિક કેન્દ્ર દ્વારા કરવાને બદલે ગાંધીજીએ અકળામણની અસ્થિરતામાં અધ્યાત્મ અને આધિભૌતિકતાનો આશ્રય કરવો પસંદ કર્યો, પણ રામરાજ્ય તથા આદર્શ ગાંધીરાજ્યના માનસકલ્પીત મહારથ દોડાવવામાં તેઓ જગતીક કર્તવ્યથી પરંગમુખ થઈ ખેદ. આથી કરીનેજ આજના તેમનાં દરેક કાર્યમાં અધ્યાત્મભાવ અને આધિભૌતિક વિચારસરણીનાજ પડઘા પડતા સાંલગવામાં આવે છે; પરંતુ જે પ્રયત્ન જનસમાજ જગતજગળ છોડીને અને ભગવાં પરિધાન કરીને જંગલનિવાસી થવા માગતો નથી, જેને ભુખમરો, દરિદ્રતા, કચડામણ, વગેરેમાંથી મુક્ત થઈ મુખી સંસાર જોવાની આતુરતા છે તે સમાજનું શું ! તે માટે ગાંધીજી પાસે ઉત્તર નથી.

ગાંધીજીની મનોદશા આવી વિપરીત હોવાને લીધેજ તેમની સ્ફુરણશીલ વ્યાખ્યામાં વ્યક્તિત્વનું ધ્વેષ, ભૌતિક ઉન્નતિ, સંસ્કૃતિ તથા સામાજિક વીકાર એ સર્વે ક્ષેત્રોમાં જડવાદનો અને યંત્રકળાનો વીરોધ અને તીવ્રસ્ફુરણ દેખાઈ આવે છે. તેઓ કહે છે કે:-

“ હિંદની પુરાતન સંસ્કૃતિ તો અજોડજ. રહેશે. હિંદને ખીજ પાસેથી કંઈજ શિખવાનું નથી. આપણા પૂર્વજે જાણ્યો હતા કે મુખ એ માનસિક અવસ્થા છે. હજારો વર્ષ પહેલાંના હજીનીજ આપણે હજી કામ લેતા આવ્યા છીએ. તેનું કારણ એ નથી કે, આપણે યંત્રો બનાવી જાણ્યો ન હોઈએ; પણ ને આપણે તેની પાછળ મંડી-પડીશું તો તો આપણે શુભામંજ થઈ પડવાના, એ વાત આપણા પૂર્વજે જાણ્યો હતા. અને તેથીજ વિચારપૂર્વક તેમણે નક્કી કર્યું કે હાથ ને પગથી જે કંઈ થાય તેટલામાંજ સંતોષ માનવો. આપણા હાથ પગની યોગ્ય વપરાસમાંજ આપણું મુખ અને તંદુરસ્તિ સમાજેલી છે. જે દેશની ઘટના આવી છે તેને દુનિયા પાસેથી શિખવાપણું નહિજ હોય. ખીજ દેશોએજ એની પાસેથી જ્ઞાન મેળવવાનું છે.”

ચરખાનું અર્થશાસ્ત્ર.

(૩)

ચરખાની ઉત્પત્તિજ મૂળમાં કેવા બ્રામક સિદ્ધાંતમાંથી થયેલી છે તે આપણે અત્યાર સુધીમાં જોઈ ગયા. આ મુદ્દો તો હવે ગાંધીજી પણ જોઈ શક્યા છે અને તેથીજ લાઈ સકક્ષાતવાળા સાથે થયેલા પત્રવ્યવહારમાં તેમણે પહેલા મુદ્દો ફેરવી ખુલાસો કર્યો હતો કે, રંગીયા તો હિંદની આર્થિક ગરજ સારવાને માટેજ પ્રવર્તિત થયા છે. જેથી હવે તેની અર્થિક ઉપયોગીતા પ્રત્યે ધ્યાન આપીએ.

સારીયે દુનિયા અર્થને આધિન છે. અર્થહ્ય પુરૂષો દાસઃ એ સૂત્રનો મર્મ એજ છે, પરંતુ હજી આપણા દેશમાં અર્થશાસ્ત્રની સર્વમાન્ય વ્યાખ્યા કોઈ પણ આપી શક્યું નથી, તેમ અનંતકાળને માટે લાગુ પડે તેવાં સૂત્ર પણ ટાંકી શકાય એ પણ અસંભવિતજ છે; કારણ કે, અર્થશાસ્ત્ર એ વ્યવહારિક વિષય છે અને સમાજના વ્યવહારમાં જેમ જેમ સ્થિત્યંતરો થયા કરવાના તેમ તેમ અર્થશાસ્ત્રનું દ્રષ્ટિબીંદુ અને ક્ષેત્ર પણ બદલાવાનાંજ; છતાંયે અર્થશાસ્ત્ર વિશે સદાને માટે એટલું તો કહી શકાશે કે તેનો હેતુ સામાજિક જીવનનો સર્વાંગીણ વિકાસ કરવાનો છે. એમાં (૧) ધનોત્પત્તિ (૨) માગણીનો વધારો તથા તેની વિવિધતા (૩) માગણી પુરી પાડવાની શક્તિ (૪) પેદાશ અને શ્રમવિભાગ (૫) ઓછું અંગઅળ ને વધુ ઉત્પાદન તથા (૬) કલ્પકતા અને વિધાયકશુદ્ધિનો વિકાસ એ મુદ્દાઓ આવી જાય છે.

અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત.

પરંતુ અમુક દેશને માટે અર્થશાસ્ત્ર રચવાનું હોય તો પ્રથમ તેની આર્થિક લાયકાત શોધી કાઢવી જોઈએ. સામાન્ય રીતે નિચેના મુદ્દાઓ પરથી આ લાયકાત આંકવામાં આવે છે:—

(૧) તે દેશનું સામાજિક સ્વરૂપ (૨) તેની સાંપત્તિક શક્તિ (૩) અન્યોન્ય આશ્રય (૪) શ્રમવિભાગ (૫) કુલ ઉત્પાદનની કીંમત અને (૬) વ્યક્તિ દીઠ સર્વસામાન્ય કીંમત (પેદાશની દ્રષ્ટિએ).

ઉપલા વિવેચનના દ્રષ્ટિબીંદુમાંથી જતાં આપણા દેશમાં જે જાતનું અર્થશાસ્ત્ર ચાલતું હતું તે પ્રથમ તો અતિશયજ અલ્પ હતું તે વળી જે હતું તે પણ દંગધડા વિનાનું હતું. કેમકે તે અર્થશાસ્ત્રનો પ્રધાન હેતુ રાજસત્તા જેના હાથમાં હોય તેને શ્રીમાન કરવાનો હતો. સુરોપમાં પણ આવી જાતનું અર્થશાસ્ત્ર એકવાર પ્રચારમાં હતું જે કેમેરાલ-યિઅરીને નામે ઓળખાય છે. ગાંધી જે રામરાંજનના ગુણગાન ગાતા ફરે છે તે કાળનું અર્થશાસ્ત્ર આવી જાતનુંજ હોવાથી જાહેર પ્રજાની સ્થિતિ ત્યારે કેવી હશે તે કલ્પી શકાય તેમ છે.

તે પછીના એટલે મધ્યકાળમાં શાસનસત્તા સરંજામી (feudal) સ્વરૂપની બનવા પામી ને તેથી દેશની આખી સંપત્તિ દેવરથાનો અને આવા સરદારોને આધીન થઇ; ત્યારબાદ ઇંગ્લેન્ડમાં war of; crusades-ક્રુસેડની લડાઇએ; થઇ અને તેને લીધે (૧) સરંજામી પદ્ધતિ નષ્ટ થઇ. (૨) અન્ય દેશો સાથે સંબંધ જોડાયેલી વ્યાપારની મહત્તા વધી (૩) ઘણીખરી સંપત્તિ સાહુકારોની તિલેરીમાં ઘસડાઇ જવા લાગી.

દેખીતું જ છે કે વ્યાપારી મહત્તાના કાળમાં અર્થશાસ્ત્રનું મુકાન પણ ફેરવાયજ, આથી “મર્કન્ટાઇલ સીસ્ટમ” ને નામે ઓળખાતી પદ્ધતિ યુરોપમાં ચાલુ થઇ (જે આજે હિંદમાં ચાલુ છે) આ પદ્ધતિમાં (૧) ધન (રોકડ) અને દોલત (વસ્તુને રૂપે) એકસરખીજ મનાવા લાગી તથા તે ઉપરાંત (૨) વ્યાપારનો ઉદ્દેશ સોતું ચાંદી અને ઝવેરાત પોતાના દેશમાં આણી ભેગી કરવી (૩) આયાત પર ભારે કર એસાડી નિકાસને ઉત્તેજન આપવું. (૪) બીજા દેશો સહાયે લેણું નિકળે તેવા તોળે બંધ (Balance of trade) તપ્યાર થાય તે માટે પ્રયાસો કરવા; અને આ ઉત્તુ બર આવે તેથી સરકારે વિલાયતી માલને બહિષ્કાર અને દેશાવરથી આવનાર માલ પર ભારે અંકુશ (Protective tariff) મુકવા, એ મુદ્દાઓ આવી જાય છે. પરંતુ જો કે અમુક કાળ મુઢી આ પદ્ધતિ ઠીક હતી છતાં જ્યારે યુરોપમાં માલનું ઉત્પાદન ખુબજ વધી પડ્યું અને તે અંગે અન્ય દેશોના બળ્લર સર કરી લેવાની જરૂર જણાઇ ત્યારે ખુદશા વ્યાપારનો સિદ્ધાંત પ્રચાર પામ્યો. પણ તેને માટે (૧) બેંકોંગની ખીસવણી થવી જોઇએ અને (૨) યાંત્રિક ઉત્પાદન વિપ્રજ હોવું જોઇએ, એ બે પ્રધાન શરતો છે. તેમ થતાં, જમ એક તરફ શ્રમશક્તિની કીંમત વધવા લાગે છે તેમ બીજી તરફ વગે કલહની ભાવના પણ પ્રચાર પામે છે; કેમકે તે પૂર્વેની એટલે “મર્કન્ટાઇલ સીસ્ટમ”ને લીધે બેકુતોમાં લયંકર જીખમરો ફેલાઇ રહે છે, સરકારી નાણાપ્રકરણી સ્થિતિ અસ્થિર થાય છે અને કરનું બોળણ વધી પડે છે. હિંદમાં આ પદ્ધતિનું અનુકરણ આપણા દેશલકતો કરી રહ્યા છે જે ઉપલા મુદ્દામાં વિરમવાને માટેજ સર્ગાયલું છે. પરંતુ આ વિષયાંતર થાય છે.

અર્થશાસ્ત્રની અનેક પદ્ધતિઓનું વિવેચન કરવામાં આપણે આટલા રોકાયા તેનું કારણ, આજે આપણે અર્થશાસ્ત્રની કઇ પદ્ધતિમાં વસીએ છીએ અને તેથી કેવી જવાબદારીઓ આપણે માથે ઉભી થાય છે તેનું આપણને જ્ઞાન થાય કે નથી, રેડીયાને વરીને આ જવાબદારીઓ પાર ઉતારી શકીશું કે કેમ તેનો પણ આપણે સચોટ વિચાર કરી શકીશું.

ક્રી દેડ અથવા ખુદલા વ્યાપાર વિષે સમીચ લખે છે કે, “રાષ્ટ્રનું કુલ અંગબળ-શ્રમશક્તિ તેજ તેની દોલત છે. શ્રમશક્તિના વિભાગથી ઉત્પાદન વધે છે, જેને માટે મુડી વધવી જોઇએ. એ રીતે જે કુલ ધન પેદા થાય છે તે પરથીજ કિંમત અંકાય છે કે જે શ્રમશક્તિમાંથીજ પેદા થએલી હોય છે.”

અર્થશાસ્ત્રના આટલા વિવેચન પછી હવે આપણે 'સુતરને તાંતણે સ્વરાજ્ય' આપનાર રેંટીયા તરફ નજર ફેરવીએ. ઉપર દર્શાવેલા મુદ્દાઓમાં 'ઝોણું' શ્રમખળ અને વધુ ઉત્પાદન' એ સિધ્ધાંત રેંટીયાને લાગુ કરીએ તો 'શુ' પરિણામ આવશે તે ગયા વિલાગમાં યંત્ર સાથેની તેની તુલનામાં દર્શાવી આપું, છે. સ્પીંડલ અને રેંટીયાની સરખામણીમાં સ્પીંડલ જ્યારે ઝોણા શ્રમથી વધુ ઉત્પાદન આપે છે ત્યારે રેંટીયા પ્રચંડ શક્તિ રોકવા છતાં ઘણી જ થોડી પેદાશ કરી શકે છે અને તેથી તે અર્થશાસ્ત્રની આ માગણી પુરી પાડવા અસમર્થ નિવડ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ તેમાં હાનિકર્તાનું થઇ પડ્યા છે. એ આપણે જોઇ ગયા.

ખીલે મુદ્દા ધનોત્પાદનનો છે અને તેનો જવાબ પણ ઉપલા વિવેચનમાંથી જ મળી આવે છે. અર્થશાસ્ત્રના જે મુદ્દાઓ આપણે ઉપર તપાસ્યા તેમાં દેશની આર્થિક ઉન્નતિ કયાં સુધી થઇ છે તે જોવાનું માપ એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે સામાન્ય રીતે મનુષ્યદોષ પેદાશ કેટલી વધી અને શ્રમખળની કિંમત શી અંકાઇ? રેંટીયાનો ડોઝ પકડી બેઠા તો ઉત્પાદનની રાહદી કિંમત દોઢ આનાની અંકાઇ, જ્યારે સ્પીંડલને રૂપે યંત્રવાદનો દિવકાર કયાં ત્યારે આ કિંમત રૂ. ૭-૦-૬ જેટલી વધી પડી; પણ અત્રે કદાચ કોઇ એમ કહેશે કે આટલી બધી કિંમત વધારવાની જ જરૂર શું છે? આપણે સાદા જીવનનો આશ્રય કરી આપણી માગણીઓ જ ધટાડીએ, તો પછી આવી મોટી કમાણી ને ધનઉત્પાદનની જરૂર શી રહેવાની હતી? આ સવાલ આદીના અંધલકતો તરફથી અનેક વેળાએ પુછાયો છે. પરંતુ તેઓ નથી સમજતા કે આપણે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા જીતવાને માટે બહાર પડ્યા છીએ. સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવવી હોય તો બ્રિટીશનો સંબંધ છોડી દેવો પડશે. અને ધારો કે આપણે ક્રાંતિ કરી સ્વતંત્રતા સ્થાપન કરી, તોપણ આપણું જે નવું રાજતંત્ર સ્થપાશે અને તેની તરફથી રાષ્ટ્રિય ધંધાઉદ્યોગ ચલાવવા પડશે તે માટે ધન કયાંથી આણીશું? સ્વતંત્રતાને નવેસર પામનાર દેશને અન્ય દેશો પાસેથી "રાષ્ટ્રીય કળ" લેવા પડે છે એ સામાન્ય જ્ઞાનની વસ્તુ છે. આજે ચીનની સ્વતંત્ર પ્રજાને આ કળ મેળવવા અનેક જાતના ફાંફાં મારવાં પડે છે ને તેવા આપણને પણ મારવા જ પડશે. હવે જ્યારે આપણે કોઇ દેશ પાસે અજાણે રૂપિયાની ધીરધાર કરવા જઇશું ત્યારે તે આપણી પાસે શાખ તો માગવાતો જ. દેશ તરિકેની આપણી શાખ શી હશે? જગતના નાણાબજારોમાં અમુક દેશની સાંપત્તિક શાખ અંકાય છે તે તે દેશમાં વસતા કરોડપતિની સિઝેરી પરથી નહિ પણ તે દેશની સામાન્ય પ્રજાની ખરીદી શક્તિ (Purchasing power) કેટલી છે તે પરથી જ અંકાય છે. હવે રેંટીયાનો આશ્રય કરી જેમ તેમ બે કે ત્રણ આના પેદા કરનારી પ્રજાની ખરીદ કરવાની તે તાકાદ શું હોય અને બહારના દેશો તેને ધીરે પણ કેમ? અથી કરીને જ શ્રમખળની કિંમત તથા સાવત્રિક ધનોત્પાદન વધવા જોઇએ એવા અર્થશાસ્ત્રનો નિયમ છે અને રેંટીયા તે પાળી શકતો નથી. આથી અર્થ-

શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આ બીજા મુદ્દામાં પણ રેંટીએ ભયંકર હાનિકારકજન થઈ પડે છે.

ત્રીજા મુદ્દા એ વિચારવો રહ્યો કે આપણે કયા કાળમાં વસીએ છીએ? જો કે હિંદ અત્યારે તો મહાંદોષ-સીસ્ટમનો આશ્રય કરી રહ્યું છે છતાં, અન્ય દેશોમાં બનવા પામ્યું તેમ આ દેશમાં પણ તે વિશે બનવાનું છે અને જગતમાં ક્રી ટૂંક ઉદ્દેશ પ્રુદ્ધાં વ્યાપારનો જે પવન ધુંકાઈ રહ્યો છે તેની સામે શીર ઝુકાવ્યા વિના આપણને માટે પણ અત્યંતર રહેનાર તો નથીજ. હવે જ પ્રુદ્ધા વ્યાપારનો જમાનો આવનાર હોય તો તેમાંથી પેદા થનારી હરિદ્વાષમાં આપણે શી રીતે ટકી રાકીશું? મુડીવાદના સિંધાતપર ચાલતી હરિદ્વાષમાં જો મુંડી અને પેદાશ અનહદ વધારતા જઈએ તોજ કાપી રાકાય છે. દાખલા તરીકે જાપાન જુઓ. જાપાન દિંદુસ્તાનમાંથી કપાસ લઈ જાય અને છતાં સસ્તી કિંમતે અહીં માલ વેચે. અંગ્રેજી રમકડાં કરતાં જાપાની રમકડાં સસ્તાં પડે છે. આમ શાથી થાય છે? કારણ એ છે કે, જાપાને મુંડી ખૂબ વધારી અને પેદાશ પણ પ્રચંડ પ્રમાણપર રાકે કરી. આ કામો બેંકોંગની તથા યાંત્રિક પદ્ધતિની ખીલવણીથીજ થઈ શકે છે. જ્યારે રેંટીયા તેનો વિરોધ કરે છે. આથી અ. મુદ્દાની બાબતમાં પણ રેંટીયા ભયંકર ધાતકીજ નિવડે છે.

જગત પરિસ્થિતિ અને હિંદ.

પરંતુ નિવૃત્તિગામી સંતોનો હદાગ્રહ તો એ છે કે હિંદને તો પશ્ચિમની મોહજાળ લેઈતીજ નથી. કેમકે આપણી સંસ્કૃતિ, ધર્મ, પરંપરા, આધ્યાત્મિકતા અને ઐહિક ભાવના સાવ લિન્નજ છે; આથી યુરોપીય અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત આ દેશમાં લાગુ પાડવા એ મુળમાંજ વૃથા છે કાંઈ પણ જાણના ડાળરામ કયાં વિના ચોકણું જ કહીશ-કે આ નરી અધતા છે અને હું તેમાં માનતો નથી. આથી આ મુદ્દાનો રેંટીઓજ આપવાની મારે મન જરૂર નથી; પરંતુ અત્રે હું લખું છું તે જાહેર પ્રજાને માટે છે અને તેથી આ બાબતપર પ્રસંગોપાત થોડી ઘણી ચર્ચા નહોતકે કરવી પડે છે. યુરોપથી લિજલાની આ ઉદામ ભાવનામય વાકજાળ અતિ મોહક લાગે છે પણ તેમાં નામ આજ જેટલું સત્ય નથી. યુરોપીય અર્થશાસ્ત્રને ફેંકી દેવા તૈયાર સ્વએચ્છા અર્થ ખાદીધારીઓ આંતરરાષ્ટ્રિય અન્યાયાશ્રય એટલે શું સ્વીજ છે તે પણ સમજે છે ખરાં કે? તેમને લાન છે કે હિંદ લગભગ ચોથા ભાગે જેટલી કુનિયાને ધઉં અને કપાસ પુર પાડી શકે છે છતાં પણ તેના બજાર કોના હાથમાં છે? હિંદ માથું ઝીંકીને મરી જાય તો પણ આ વસ્તુઓના ભાવ તે આજે મુકરર કરી શકે છે ખરું? ન્યુયોર્કથી ફ્રીચર અને ટ્રાટન રીપોર્ટ આવે તો પર અહિંના બજાર ચાલે છે ને ઓસેલીયા ધઉંના આંકે તે ભાવને કહે તે દામ. એવી સ્થિતિ છે તેનું પણ આ લોકોને લાન છે ખરું? હિંદમાં પેદા થતી મોટામાં મોટી એ વસ્તુઓની બાબતમાં પણ જ્યારે આપણી આટલી બધી દિનદિન સ્થિતિ છે, ત્યારે સમગ્ર

જગતના જીવનક્રમથી વેગળા પડી હિંદુ ધોતીનું જુદું જીવન-આધ્યાત્મિક-અર્થ-શાસ્ત્ર શી રીતે રચી શકવાનું હતું એ જ કાંઈ વિગતવાર રીતે જાહેર કરે તો આપણે તેનો આભાર માનીશું.

અર્થશાસ્ત્ર એ એક જગતીક વસ્તુ છે, અને તેથી જ વાતાવરણ પેદા થાય છે તેના પ્રવાહથી આપણે વિખુટા પડીએ તો તેમાં આથી કે દ્રષ્ટિએ કેવી હાનિ છે તે ઉપર જણાવ્યું, પણ છતાં એક વ્યાવહારિક મનુષ્યની દ્રષ્ટિએ આપણે વિચાર કરીશું કે ભલે તેમ કરવું હાનિકારક છે છતાં અમારે તેમ કરવું છે એમ જ કાંઈ કહે તો પણ તેમ થવું શક્ય છે કે કેમ? છુટાછેડાવાદીઓ કહે છે કે તેમ કરવું તદ્દન શક્ય છે અને તેમ કરવાનો તેઓ એવો માર્ગ દર્શાવે છે કે આપણી માગણીઓ ઓછી કરવી. ઉપર આપણે જોઈ ગયા કે માગણી ઓછી કરીએ તો ધર્મોત્પાદન ઘટી જાય, અને તેથી “રાષ્ટ્રિય સંપત્તિ”નું દેવાળું આવી જાય, પણ છતાંએ માગણીઓ ઘટાડીને કેમ શકવાની? આંગણાડી, મોટરો, લોખંડ, કાચ; કાપડ, ચામડાં, હથિયારો, દવાદાર, છાપખાના, અનેક જાતનાં નહાનાં ખોટાં યંત્રો—જે હોદ્દારથી ગાંધીજી લખાણ લખે છે તેની નીચે બનાવનારાં યંત્રોથી માંડીને જ્યાં નવજીવન છપાય છે તે યંત્રો; આપરેશનના ઓળરો; પ્રયોગશાળાઓની સામગ્રીઓ; સંશોધનની વસ્તુઓ; તથા બીજી હજારો માગણીઓ કે જે વિના આપણી જીંદગીની આજે પણપણ વહી શકતી નથી, તે શિવાય આપણે શી રીતે નિભાવી લેવાના હતા અને તેની માગણી પણ કેમ ઘટાડી શકવાના હતા? અમુક દેશનું અર્થશાસ્ત્ર મુકરર કરતાં જ સવાલોનો નિર્ણય કરવાની અગત્યતા આગળ ઉપર જણાવી તેમાં તે દેશની ‘સામાજિક સ્થિતિનું સ્વરૂપ’ એ એક કલમ છે. હિંદની સામાજિક સ્થિતિનું અવલોકન કરીએ તો ત્યાં આઠ ચુકા ને નવ ચોક જેવી સ્થિતિ છે. ગાંધીજી જેવા પ્રત્યાઘાતીઓનાં અંધપ્રયાસોને લીધે ચાતુર્વર્ણ્ય અને જાતીભેદ આપણામાં વસે છે, ને તેથી દરેક જાતની માગણી જુદી જુદી હોય છે તેમાં વળી પ્રાંતિક ભેદ પણ ખરો જ આ દલીલ પુરવાર કરવા એક તંદન સામાન્ય દાખલો આપું. બટાકાનું શાક કે પાપડ એ વસ્તુ હિંદમાં એક છેડેથી બીજી છેડા સુધી વપરાય છે. પણ પંજાબી, ગુજરાતી, બંગાળી; દક્ષીણી, મદ્રાસી એ દરેકની તે બનાવવાની રીત જુદી હોય. કપડાંની બાબતમાં એજ સ્થિતિ. દરેક પ્રાંતના ધોતીયાં જુદાં, ટોપી જુદી, પેરણની ઢબ જુદી, આથી કરીને જેને સામુદાયિક ઉત્પાદન (Mass Production) કહે છે તે થઈ શકતું નથી. તેથી સામાન્ય રીતે એક જ જાતની વસ્તુ બનાવવામાં જોઈએ તે કરતાં વધુ માણસો રોકવા પડે છે. આથી કરીને તે ‘અલ્પ બળને વધુ ઉત્પાદન’ એ અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનું પાલન આ દેશમાં કરવાની આસ જરૂર છે. જો યંત્ર સામગ્રીનો સ્વીકાર નહીં કરીએ તો આ કામ કેમ પાર ઉતરવાનું? એ સર્વે દ્રષ્ટિએ વિચાર કરતાં ચરખો અનાથિક વસ્તુ છે એ સાંખીત થાય છે.

‘પણ યંત્રોત્પાદન લીધે તો સામ્રાજ્યવાદ અને મુડીવાદનાં ઝેરવેર દાખલ થયાં’ આપણા ખોદી ભંકતો ઉજાળા મારીને કહે છે ‘ને જો તમારે આ કમ્પ્રો-

મણુ માંથી છુટવું હોય તો તો યંત્રવાદને નષ્ટ કરનાર રેડીયા આગળજ મસ્તક નમાવો.' .

આ શ્રમણા છે અથવા અસાન છે. આ ઝેરવેર, કલહ અને વિપત્તિનું કારણ યંત્ર નથી પણ યંત્ર જેને કબજે છે તેની નીતિ રીતી એજ એવું કારણ છે. યંત્રનું પ્રયોજન અલ્પકાળમાં, અલ્પ શ્રમથી યુક્ત ભાલ પેદા કરી આપવો એ છે. તે માલમાંથી ઉપજતો નફો કોને કેવા પ્રમાણમાં વેચી આપવો એ નથી. જેમકે દીવાસળી : તેનું કાચ અગ્નિ પેદા કરવાનું છે. અને જે હળરો ભૂખ્યા આત્માને તૃપ્ત કરવા માટે સુલો સળગાવવામાં તેનો ઉપયોગ કરીને બદલે કોઈ નરાધમ ખીજનું ઘર બાળવામાં તેનો ઉપયોગ કરે તો બિચારી દીવાસળીનો તે શો દોષ ? અથવા શાક સમારવાની છુરી લઈ કોઈ ખૂન કરવા મંડી પડે તો તે નિરપરાધ છુરીનો ગુન્હો શી રીતે ગણાશે ? અથવા વિમાનનો દાખલો લુઓ. મહાપુરમાં સપડાયત્રા ગુજરાતનાં ગામડાંઓમાં ઉપરથી અનાજ પહોંચાડી હળરો લોકોને ઉગારવાનું કામ કરનારું વિમાન ગાળીપાર કરી માનવ સંહારાર્થે ઉપયોગાય તો તે વિમાનનો શો દોષ ? માત્ર યંત્રથી પેદા થનારી પ્રચંડ દોલતનો વ્યય કરનારી વ્યક્તિઓ અને તેમને વ્યય કરવાની કુલ સત્તા આપનાર સામાજિક નીતિરીતીજ ને દોષભરી હશે તો તેને માટે બિચારા યંત્રોને શાંતે માટે વખોડવા ?

પણ સપ્તર ! ચરખા આંધીક રીતે ધરાતરી નથી એ વાતજ ખોટી કે. ચરખા મંડળનો આ વાપીક રીપોર્ટ લુઓ એ પણ આજકાલમાં એક દલીલ થતી સંભળાય છે. આ રીપોર્ટમાં જણાવ્યું છે કે, '૧૯૨૬-૨૭ ની સાલમાં ચરખાસંધે ખાદીના કામમાં વીસલાખ રૂપિયા રોક્યા. ને તેમાં ચોવીસ લાખ રૂ. ની કીંમતનો માલ પેદા કર્યો છે. તો પછી ખાદી આંધીક કેમ ?

પ્રથમ આ આંકડોનો વિચાર કરીએ. આ રીપોર્ટમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે વીસ લાખ રૂ. ખાદીના કામમાં રોક્યા અને એક વર્ષમાં આ મુંડી રોકતાં રંજ લાખ રૂ. ની કીંમતની ખાદી પેદા થઈ. આ એ રકમો પરથી કોઈને એમ લાગવાનો સંભવ છે કે વર્ષ માં ચાર લાખનો નફો થયો પણ ખીના એ નથી. કેમકે ૨૪ લાખની ખાદી પેદા કરતાં મશીનરી, મકાન, મુંડીનું વ્યાજ, કામંપર દેખરેખ રાખનારાંઓનાં પગાર, વગેરે જાતેના ખર્ચનો આંકડો આમાં ગણાવ્યો નથી. ને તેમ કરવામાં આવ્યું હોત તો મુંડી અને ખર્ચની મળી જે રકમ થાત તો પેદા થએલી ખાદીની કીંમત કરતાં વધી જાત. એટલે સરવાળે ખોટજ જણાત.

વળી આ ખાદી પેદા કરવામાં માણસ કેટલા રોક્યા; ખાદી કેટલી પેદા થઈ, તેનું વજન શું વગેરે પણ માહિતી આ રીપોર્ટમાં આપવામાં આવી હોત તો ખાદીની આંધીકતા પર વધુ પ્રકાશ પડત. પરંતુ સામાન્ય રીતે દેખાશે કે એક રૂ. ની અદી વાર ખાદી મજે તો તેની સરખામણીમાં મીઠની

દુકાનમાં તેના કરતાં સરસ કાપડે ૧૮ આનામાં પાંચ વાર મળી શકે છે. આ ઉપરથી પણ ખાદી મીલના કાપડ કરતાં જમણી મોંઘી હોવાનું સ્પષ્ટ જણાય છે, છતાં ખાદી અનાથીકે કેમ એવો સવાલ પુછાયજ કરે છે !

આ સવાલનો જવાબ હું સંચાલકની આપીશ. ધારો કે ખાદીના કામને જદલે આ વીસ લાખ રૂપિયા એકાદ મીલમાં રોક્યા હોત તો કેવું પરિણામ આવત ? ચાર લાખ રૂપિયાની વધુ પેદાશ બતાવી અજાન માણસની આંખ આગવાના આવા મિથ્યા પ્રયાસ કરતા પછેલાં મારા સવાલનો જવાબ ને કાંઈ ખાદીધારી આપવાનો પ્રયાસ કરશે તો ખાદીના કાંડ કરવા એ તરતજ મુકી દેશે. વીસલાખ રૂપિયાની મુડી સાથે આલતી મીલોનો તકતો આ આપડીને અંતે આપ્યો છે. તેનું મનન કરતાં જણાઈ આવશે કે રીપોર્ટમાં દર્શાવેલા વીસલાખ રૂપિયા ને મીલના ધંધામાં રોક્યા હોત તો ચાર લાખને જદલે પાંચીસ લાખની કીંમતનું ઉત્પાદન થયું હોત, તેમાં પાંચ લાખ રૂ.નો આપ્યો નફો થયો હોત ને વળી સારો, સસ્તો ને વિપુલ માત્ર પ્રજાને પુરો પાડી શકાયો હોત. અને તેમાં રોકાયેલા કામદારો રેંડીયાવાળા કરતાં ઘણીજ સારી મજૂરી મેળવી શક્યા હોત. આથી તેમની ખરીદવાની શક્તિ વધત ને તેથી રાષ્ટ્રીય ધનમાં વધારો થાત.

વિદેશી મુંડીનાદના સાથી.

ઉપલા વિવેચન પરથી નેહ શકારે કે રેંડીઓ દેશની ઉત્પાદન શક્તિ વધારતો તો નથીજ પણ તેને લય કર પ્રમાણમાં ઘટાડે છે. આથી કરીને તે આથીકે દષ્ટિએ નિરૂપયોગી છે. પણ ખીજ એક દષ્ટિએ તે દેશી ધંધાનો સંહાર કરી વિલાયતી ધંધાને મદદકર્તા થઈ પડનાર છે. આજે કે જ્યારે દેશમાં વિલાયતી માલનો બહિષ્કાર અને સ્વદેશીનો પુરસ્કાર કરવાનો પવન ડુંકાઈ રહ્યો છે ત્યારે સુવિચારી દેશજનુઓ આ વાતનો બારીકાઈથી વિચાર કરે અને ખાદીની અંખનામાં દેશની પ્રગતીપર હથેડો મારતા અટકી જાય એ મારી ઉત્કંઠા છે.

૧૯૨૦ માં માત્ર એક લાખ રૂ. ની ખાદી વેંચાઈ હતી તેને જદલે ૧૯૨૬ માં ૨ લાખની અને ૨૭ ની સાલમાં ૨૪ લાખની અપત થઈ. એટલે ખાદીની અપત ૨૪ ગણી ધંધ ગઈ. હવે આ અપત વધી એટલે શું થયું ? ખાદીનો પ્રચાર જમ જમ વધતો જશે તેમ તેમ આપણી દેશી મીલો સામેની ધાતકી હરિકાષ વધતી જશે અને તે પ્રમાણમાં તેને હાનિજ પહોંચશે. કેમકે, આજે ખાદી કાણુ પહેરે છે તે બારીકાઈથી વિચારવું નેહજે. સામાન્ય રીતે એમ જણાય છે કે જ લોકો પરાધીનથી એટલે ૧૯૦૬-૦૭ થી સ્વદેશી પ્રતધારી હતા તેઓજ હવે ખાદી પરિધાન કરવા લાગ્યા છે. એનો અર્થ એ કે, ખાદીની અપત જમ જમ વધતી જશે તેમ તેમ સ્વદેશી મીલોના માલનો ઉપાડ ઘટતોજ જવાનો. આનો અર્થ એ કે એક તરફથી લેકેશાયર અને ખીજ તરફથી નંપાંતની હરિકાષમાં હજારો સ્વદેશી ઉદ્યોગ સામે ધરને આંગણે ત્રીજા હરિક પેદા થયે. સૂચને પેટ શનિથર અવતમાં જોવીજ આ દશા થઈ આજે જ્યારે બંને બાજુથી

દેશી મીઠો સામે હુમલા થઈ રહ્યા છે ત્યારે રેડીયો કદાચ અલ્પકાળ સુધી અદરથી ઝેર-ફેલાવવાનું શત્રુત્વ કરી શકશે. પણ આ ધાતકી કામ ક્યાં પછી જ્યારે તે વિલાયતી યંત્રશક્તિ સામે ઝુંઝવા ઉભો રહેશે ત્યારે જેમ સો વંધ પહેલાં બનવા પામ્યું હતું તેમ ભેતભેતામાં તે નેસ્લનાણુદ થઈ જશે. એ રીતે દેશી ઉદ્યોગનું ખુન કરી પોતે રેડીયો પણ નષ્ટ થવાનોજ અને દરમ્યાનમાં દેશની ઐ.દ્યોગીક ઉન્નતિમાં આડખીલી પેદા કરી તે પર આધારી રહેતા લાખો મજુરોને મળતી રોજી કુખ્યાડવાનું કામ માત્ર તે પાર ઉતારેતો જવાનો. એ રીતે રેડીયો પરદેશી સુડીવાદના હથીઆરનીજ ગરજ સારશે અને તેથી દેશ પ્રત્યે જેમને જેરા પણ પ્રેમ વગેરે છે તેમણે તેનાથી તરતજ હાથ ધોઈ નાખવા એ તેમની અટળ ફરજ છે. વળી જે સ્વરાજ કુંડ ઉણું ફરવામાં આવ્યું હતું તેનો પ્રધાન હેતુ સ્વરાજ મેળવવાનો હતો. પણ હવે ખાદીનું કામ અને તે અથે દેશની રોકાઈ જતી લગાયક શક્તિ માત્ર ગરીબડાંઓને માત્ર દોઢ આનો અપાવનારી એટલે ભૂતદયાત્મક થઈ પડ્યાથી સ્વરાજ નજર જહાર ગયું. એ રીતે રેડીયો પરદેશી સત્તાને ટકાવી રાખનાર ધાતકી હથ્થાર તરીકે થઈ પડ્યા છે.

રેડીયો અને ગ્રામસંગઠન.

(૪)

અત્યાર સુધીમાં આપણે ચરખાની ઉત્પત્તિ યંત્ર વિરોધમાં હોઈ તેના આર્થિક સિદ્ધિતા કેવાં ક્ષુભાં પાંગળા છે તે તપાસી ગયા. આ યોધપાક કેટલાક ખાદીના કાર્યકર્તાઓને પણ મળી ગયા હોય એમ માનવાને માટે કરણો રહે છે. જેમકે, જ્યારે આર્થિકવાદની દલીલો ઝાંખી પડે છે ત્યારે તેઓ ખીન્ન અનેક મહાન સદ્ગુણોના મોરપીંછ રેડીયાને ચોંટાડવાનો પ્રયાસ કરે છે. આ મુદ્દાઓનો પણ આપણે ચચાસ્થાન વિચાર કરીશું. પ્રથમ આપણે ગ્રામ સંગઠનનો પ્રશ્ન તથાસીએ. ખાદીના કાર્યકર્તાઓ તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે ખાદીથી ગ્રામસંગઠન થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તે ગ્રામજીવનનું પુનર્ધર્ટન (Village reconstruction) કરવાને માટે અતિ ઉપયોગી સાધન છે. ગામડાંઓનું સંગઠન કરી ત્યાંની પ્રજાના જીવન સુધારવા વિશે ક્યાંયે પણ જેમતે તે હોઈજ શકવાના નથી. પરંતુ આ કામ જેટલું વિવિધાંગી તેટલુંજ વીકટ છે. ખાદીવાદીઓ કહે છે કે, ખાદીનો પ્રચાર કરનારા કાર્યકર્તાઓ રહેજે. આ કામ કરી શકે તેમ છે. હાખલા તરીકે ગામડાની પ્રજાને દુઃખદાઈની મદદ આપવી, પ્રાથમિક કેળવણી આપવી, અસ્પૃશ્યતાની બંદી ફૂર કરવાની ચળવળ કરવી, ગામડાઓમાં ટ્રેનિંગનો પેગામ પોચાડી તેમનામાં રાષ્ટ્રીયતાનું આરોપણ કરવું, વગેરે કામો ખાદીના કાર્યકર્તાઓ પોતાના કામ ઉપરાંત પણ કરી શકે છે. પરંતુ હું કહું છું કે જો તેમ હોય તો આ લોકોની શક્તિ રેડીયામાં રોકી રાખવાનીજ જરૂર પડે છે. ગ્રામપ્રચારકો પેદા થાય તો તેમની પાસે એટલું તો વિપુલ

કામ છે કે તે પુરું કરતાં ખાદી માટે તેમને વખતજ નહિ મળે. આથી તેમની તે કામમાં ઉપયોગાત્તી શક્તિઓ ગ્રામપુનરુત્થાના કામમાં શેકી દેવામાં આવે તો તે કામ વધુ ઝડપથી તેમ વધુ અસરકારક થશે.

સંગઠન કે પરિવર્તન?

પ્રથમ તો ગ્રામ પુનરુત્થાનાની વાતો આજ કાલમાં હવામાં ખૂબ તરંગી હી છે પરંતુ હાલની રાજ્યપંચનીમાં તે અશક્ય છે એ હજી આપણા રાષ્ટ્રીય અગ્રેસરોને જાણી લેવાનું આકી છે. કેટલાક પ્રસંગ એવા હોય છે કે, જ્યારે માણસ શું કહે છે તેનો અર્થ તે પોતેજ સમજતો નથી. ગ્રામપુનરુત્થાના માટે આપણી પાસે જે શાસન સત્તા હોવી જોઈએ તે નથી અને તેથી આપણી પાસે, લાંબો બંદક કરોડો ચોજનાઓ હોય છતાં તે બંર આવવાની નથી. વળી ગ્રામપુનરુત્થાના એ શબ્દ પ્રયોગ અતિ મોહક છે ખરો; પણ તેનો કલમેંવાર કાર્યક્રમ હજી કોઈએ જાહેર કર્યો નથી. પુનરુત્થાનાનું કામ આજુ ધાતકી સ્થિતિ નષ્ટ કર્યા પછીનું છે એ વાત આપણા કાર્યકર્તાઓ સત્તર જાણી લે તો દેશની પ્રગતિમાં તેમણે સાચું પુરી કહેવાશે. આજે ગામડાંની સ્થિતિ શી છે તે મુધારવી હોય તો શું કરવું જોઈએ એનો હજી આપણે વ્યવહારિક દ્રષ્ટિએ વિચારજ નથી કર્યો. રેલ્વેથી અતિ દૂર વસના ગામડાંની કરોડોની પ્રજાનું જીવન એકલા રેલ્વેના વડે ને શી રીતે સુધારી શકવાનું હતું અને તે કાર્યમાં કુતેહ પણ કેમ મળવાની હતી તે જાણવું લગભગ અશક્યપ્રાયજ છે. ગામડાંમાં વસતી જનતા એટલી તો અસાની અને દરિદ્રતાગ્રસ્ત છે કે, તેને પ્રથમ તો પોતાના ગામ કે તાલુકા બહારની દુનિયાનું જાનના પણ લાન અને જ્ઞાન નથી. જે સ્વરાજ્યના તેઓ સ્વયંસિદ્ધ નાગરિક હોવાનો તેમનો સચોટ હક છે, તે નાગરીકતાનું રજમાત્ર જ્ઞાન પણ હજી તેમના મગજમાં રેડાયું નથી. ખેતીના નવા સાધનો અને 'પ્રયોગોનું' નામ સુધ્ધાં તેઓ જાણતા નથી. એ તો શું, પણ આ દેશનાં આપણે હકદાર વતનીઓ છીએ તથા અહીં રહેવાનો આપણો નિર્જેળ હક છે એનીપણ તેમને સુઝ નથી! આવા વિસ્તીર્ણ પણ અસાનજાલક જનસમાજમાં સર્વાંગે સુધારા કરવાને માટે, તેમને હિંદના સન્માન્ય નાગરીક બનાવવાને માટે કેટલાય પ્રયોગો કરવા પડશે; અનેક વિધ સ્થિત્યત્તરોમાંથી તેમને દોરી જવા પડશે; આમાંની એક પ્રધાન વસ્તુ એટલે ગામડાંઓ અને મ્હોટા શહેરો વચ્ચે નિકટ સંબંધ જોડાવો જોઈએ. આમ થાય ત્યારે આગળ વધેલા સમાજોના સમાગમમાં આવી તેઓ તેમનું અનુકરણ કરતા થશે. આવાં અનુકરણમાંથી તેમને પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન થશે, માગણીઓ વધશે, માગણી વધી કે તે પ્રત્યે પ્રયાસો શરૂ થશે. ખેતી માટે નવા એન્જરો પુરા પાડી તે કેમ વાપરવા તે તેમને શીખવાડવું પડશે. વર્તમાન પત્રો વાંચી જગતમાં આવતી રમતો તથા તેમની પોતાના જીવન પર થતી સારી નુરસી અંસર સમજી લેવા એટલી તેમની બાહ્યક ખીલવણી થાય.

તેવું જ્ઞાન આપવું પડશે. પોતાના ખેતરો કે ઘરમાં બનેલા માલ મધ્યસ્થ દલાલની મદદ શોધ્યા વિના મધ્યવર્તી બજારોમાં લઈ જઈને વેચવા જેટલો આત્મ વિશ્વાસ પેદા થાય તેવું શિક્ષણ તેને અપાવું જોઈએ. રાશી અને ખાર વાળી જમીન પાક ઉતારવાને માટે લાયક કેમ બનાવવી, તે સમજવા જેટલું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન તેને આપવું પડશે. સડી જતા ધાસ તથા પરળમાંથી અનેક જાતના દવાઈ દ્રવ્યો ઉતારવાને માટે ન્હાના કારખાના ચલાવી શકે એટલી તેને યંત્રીક માહિતી કરી આપવી જોઈએ. અને આ સર્વે કામો તે કાઈપણ જાતની અડચણ વીના કરી શકે તે માટે તેને આર્થિક દૃષ્ટિએ સ્વતંત્ર બનાવવા જોઈએ. આ કામો રાજકીય સત્તા આપવા લાઘમાં ન હોય ત્યાં સુધી કેમ કરી શકવાનાં એનો કોઈ ખાદી ભૂત જવાબ આપશે ખરો ? આ કામોથીજ જ્યારે આમજીવન સુધરવાનું છે ત્યારે તે યંત્ર વિરોધી રેડીયો કેવી રીતે કરી શકવાનો હતો ? વળી રેડીયાથી જે થોડું ધણું સંગઠન થઈ શકશે તે ઉપર દર્શાવેલા વિવિધ કાર્યોને માટે છેકજ અધુરું અને એકાંગી હશે એ પણ દેખીતું જ છે. છતાં આપણું ધ્યેય જ આપણું હોય તો તે ગમે તે રસ્તે સાધી શકાય તેમ છે. તેને માટે રેડીયાની ને કોંગ્રેસની જરાય જરૂર નથી. વાસ્તવિક સમસમાન આપતી કે હીત સંબંધિતાજ વ્યક્તિઓમાં અન્યાયાશ્રય ઉપજાવી શકે છે. પરંતુ આપણાં ગામડાંઓમાં તો સરકાર, સાંકુકાર અને નિતાંત દરિદ્રતા, એ ત્રણ મહાવ્યાધિઓથી પણ જે સંબંધેન થઈ શકેવું હશે મુશ્કેલજ છે તે એકલા રેડીયાથી શી રીતે થવાનું હતું ? અને વળી જ્યાં સુધી આ સંગઠનનો ઉદ્દેશ, એ સવાલનો જવાબ દીવસના બે અના એજ મળતો રહેવાનો ત્યાં સુધી ખેડૂતનું જીવન સુધરવાની જરાયે આશા રાખવી એ કેવળ ભ્રમણા છે.

આમ જીવનની પુનઃકંટના આજની સ્થિતિમાં કરવી અશક્ય હોવાની મેં દલીલ કરી છે. તે વિષે કંદાય ગેરસમજણ ફેલાવાનો સંભવ હોવાથી અહીં વધુ સ્પષ્ટીકરણ કરું.

અત્યંત દેશને અત્યંત જોવી આશીર્વાદમયી વસ્તુઓ પુરી પાડનારા આપણા કરોડો આંધવો સુખી થાય તે જોવા આપણે આતુર હોઈએ એ તદ્દન સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ મારો આગ્રહ એ છે કે, હાલની સરકાર આપણને આ કામ કદાપિ કરવા દેશે નહિ. દાખલા તરીકે દારૂની બંદી દેશે. દારૂનો સડો કાઢી નાંખવો જોઈએ એ વિષે તો કોઈનામાંયે મતભેદ નથીજ. પરંતુ સરકાર તેમ કરવા દેતી નથી. સાંકુકારોના જીલ્લમ કોણ નથી જાણતું ? તેમના સત્તર પંચા પંચાણના હિસાબ અને વ્યાજના ભારે દંરથી કોણ અગ્નિજ છે ? પ્રમાણિક ખેડૂતે પસીનો ઉતારી અને તાઢ ને તાપ સહી પકવેલા અનાજનો કેવો મોટો હિસ્સો જમીનદાર ધસડી બચે છે તે કોણ નથી સમજતું ? અને સવારથી સાંજનાં અંધાર પડે ત્યાં સુધી ખેતીમાં કમારાં કરતાં મેજુરોને પુરા ચાર આના પણ આપવામાં આવતા નથી, એ પણ કંઈ સામાન્ય જ્ઞાનથી છુપી વસ્તુ તો નથીજ. હવે આ જીવનમાંથી

ગરીબ ખેડૂતો અને મજૂરોને મુક્ત કરવા હોય તો શું સરકાર તેમ કરવા દેશે ખરો? જ્યારે સ્થિતિ આવી છે ત્યારે ખેડૂત અને મજૂરોની કુખનાવટ કરતી સભ્ય અને સમાજ નિયંત્રણ પદ્ધતિ આજુ રાખીને તેમનું જીવન સુધારવાની વાતો કરવી એ જંગમને છેતરવા સમુપનથી? જોને હાથે આ કચડાતી પ્રજાઓનો ઉદ્ધાર કરવાની આતુરતા વસે છે તેણે તો બે આનાની કમાણીવાળા રેડીયાને બદલે પરિવર્તનનો પેગામ દેશને ખુણખુણે ફેલાવી દેવો જોઈએ; પરંતુ ખાદીના પ્રવર્તકો તો રચનાત્મક કાર્યને નામે પીડાતી પ્રજાઓને આથી વેગળાં પાડવાનું અને ગરીબી-ભુખમરો-એ આનાની રોજીમાં સંતોષ માનવાની શીખામણ આપવાનું કામ કરી રહ્યા છે.

ખાદી અને સ્વતંત્રતા.

આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરતાં પહેલાં બીજા એક અનુષંગિક મુદ્દાનો રદીઓ આપવો જોઈએ. તે મુદ્દો એ છે કે, ખાદીને નિમિત્તે ગામડાંઓમાં સ્વતંત્રતાનો દીપ પ્રગટાવવાનું અતિભવ્ય કાર્ય થઈ રહ્યું છે. મારે વિનય સાથે કહેવું જોઈએ કે સ્વતંત્રતાનો પેગામ આપવા ખાદીના ચીથરાની જરાય અગત્યતા નથી. પ્રથમ તો ખાદી એટલે રાષ્ટ્રીયતાનો આદર્શ, ખાદીધારી એટલે ગરીબ પ્રજાનું ભૂંં કરવા બહાર પડેલા પરગણુ મહાપુરુષ, એ સમિકરણ હું સ્વીકારવાની ચોકખી ના પાડું છું. ખાદી પરિધાન કરી ગરોળોના લોહી સુસનારા નરપિં-શાઓ કંઈ ઓછા નથી. ઔચિત્ય હાનિ થવાનો ભય નહોતો તો અહીં હું ઓછામાં ઓછા બે કડન ખાદીધારી નેતાઓના નામ આપી શકતું કે જેઓ પોતાના ખેડૂતો, ભાડૂતો અને મજૂરોનાં રોજ લોહી પી રહ્યા છે. પ્રથમ તો ગરીબોનું ભૂંં કરવાનો કાષ્ટ એ કાષ્ટને ઇજારો આપ્યો નથી. ગરીબોનું ભૂંં કરનારા તમે કાણ? તેઓ તેમનું ફાડી લેશે; પણ જે તમારા હૃદયમાં તેમના પ્રત્યેના પ્રેમના ઝરણુજ વહેતા હોય તો તેઓ પોતાના ભલા માટે જે કાર્યકર્મ 'ધડી' કંદશે તે પાર ઉતારવાનું કામ ઉપાડી લે એ મારે આ પરગણુઓને રદીઓ છે. હવે સ્વતંત્રતાનો વીચાર કરીએ. ખાદી એટલે દેશની સ્વતંત્રતા એ સમિકરણ જે અહીં હોત તો ખાદીના આઘ પ્રવર્તક ગાંધી, નેહરૂ રીપોર્ટનો સ્વીકાર કરી ઓટીશોની સર્વોપરિતા કદાપિ સ્વીકારત નહિ; બીજા એક અખીલ હિંદ મહા સમિતીના સભ્ય, પરમ ખાદી-ધારી અને પોતાને કટર અસહકારી તરીકે ઓળખાવનાર સળજનને છેલ્લી મહાસભામાં સ્વતંત્રતાની દરખાસ્ત સામે મુકાયેલી. ૩૦ એપ્રિલની દરખાસ્તની તરફેણમાં મત આપ્યા હતા. ત્રીજા એક ખાદીના મહાન ભક્ત હોવાનો દંભકરતા ગ્રહસ્થે રાષ્ટ્રપિત્રે ઓફ ધિંડિયા પત્રમાં સુધમન કમીશન સાથે સહકાર કરવાની તરફેણમાં લેખ માળા લખી હતી. આ પરથી જણાશે કે ખાદી એટલે સ્વાતંત્ર્ય પ્રિયતા એ વ્યાખ્યા ખરી નથી. આનીજ સામે ડી. વેલરો; ગાંધી કેમલ પાશા અથવા ખાસ કરીને મહાન લેનીનના અરિત્ર જુઓ તો ખાદી એ શી બીજા છે તે જાણ્યા વિના પણ તેમણે કાષ્ટ એ કદી નહિ કદપેણું પરિવર્તન કરી દાખવ્યું છે. બહારના દાખલા નહિ; જોતા હોય. તો શ્રી ૦. વિનાયકરાવ સાવરકરનું

જીવન જુતાંત યાદ કરો. તેમણે જે કંઈ મહાન સાહસ કર્યા તે યુરોપીય યોધાકે પરિધાન કરીનેજ કર્યા હતા. દાદાભાઈ, ટિળકજી, સકલાતવાળા, આરવંદ ધોધ, એમણે જે પ્રયત્ન હીલચાલ કરી તેમાં તેમને ખાદીનો પાસપોર્ટ નહોતો હોવા પડ્યો. માટે રાષ્ટ્રીયતાની ભાવના ખીલવવાના કાયમો આસ ખાદીનીજ અગત્યતા છે એમ કહેવું તદન વાહિયાતજ ગણાશે.

ખીજ કેટલાક મુદ્દાઓ.

રેડીયા અને નીતિવાદ—જગતશાંતિ અને સામાજિકશાંતિ સાંખ્યવાદ-ગેહોટી સંખ્યાનું ગેહોડું હીત-વિશ્રાંતીના કાળ.

રેડીયાના મુખ્ય એટલે આર્થિક અંગતું વિસ્તાર પુર્વક વ્યવસય અત્યાર પહેલાના પ્રકરણોમાં આવી ગયું છે અને કુશાગ્ર ભુદિના વાંચકો તે પરથી જોઈતો બોધપાક જરૂર મેળવી લેશે. પરંતુ આપણા ખાદીવાદીઓ આપણને આંટલેથી તે જ પવા દેજ કેમ? જ્યારે ચંત્રવાદનો વિરોધ તથા સ્વતંત્ર આર્થિકતાની દલીલો નબળા પડતી જતી જવામાં આવી ત્યારે તેમણે ચરખાને પાલવે ખીજ પણ અનેક સદસ્યો પરાવવાનો સપાટો ચલાવ્યો. કેટલાકોએ રેડીયાના સ્વીકારથી રાષ્ટ્રીય નીતિવાદનો વધારો કરવાની હિમાયત કરી, કાંઈએ જગત શાંતિની ઉપા રેડીયાદ્વારે ઉઘડવાની હિંમત બાંધી અને વળી કાંઈએ તો સર્વે અનર્થોના મળરૂપ સામાજિક શાંતિનો અંત આણવાનું ખીડું પણ ખાદીના આસનપર બેઠા બેઠા ઝડપું. આ ભાઈઓની અસામાન્ય મુરાદ અને કદપ-કતા પ્રત્યે આપણે નમ્ર ભાવથી નેહણું, પરંતુ આ મુરાદ કર્યા સુધી શક્ય છે, તેમ રેડીયાનો ડાહ્યા હાથ કરતાની સાથેજ નીતિ અને શાંતિના પણ પુણ્ય યુગ મંડાવા કર્યા સુધી શક્ય છે તેનો ભુદિવાદની કસોટીએ વિચાર કરવો અતિ અગત્યનો છે.

ખાદી ભકતોની એ દલીલ છે કે ખાદીના પ્રચારથી સમાજની નૈતિકતામાં ઉમેરો થયો છે. આ દલીલ ખીલકુલ સાચી નથી. નીતિવાદ, મનુષ્યની માનસીક પ્રગતિના પરિણામરૂપે છે. અને માનસીક પ્રગતિ સામાજિક પરિસ્થિતિને આધીન છે. જો મનુષ્યની જીવન પરિસ્થિતિ સર્વાંગે ઉચ્ચ પંક્તિએ પહોંચી હોય તો તે પ્રમાણુમાંજ ભુદિ અને માનસીક ચક્તિઓનો વિકાસ થાય છે અને ત્યારેજ સારું નરસું, યોગ્યશોગ્ય, વગેરે વિચાર કરવાની અવસ્થા તેને પ્રાપ્ત થાય છે. દાખલા તરીકે:—એક ગરીબ માણસને પ્રમાણીકતાપૂર્વક મજૂરી કરીને પણ જો પેટભર ખાવા મળતું ન હોય તો હુમ્મ્યાઈ કરવાની તેને દાનત યાયજ. પણ વળી હુમ્મ્યાઈથી સુદાં પુરતું ખાવા મળતું નહિ હોય તો આખરે તે ચોરી કરવાનું પણ પાપી સાહસ એક છે. મુખ્યમાં બપોરે જ નહાંની ને નજીવી ચોરીઓ થાય છે, તે આ બુદ્ધિમંદો નેજે આંધારી છે. હવે આ બુદ્ધિયા તરસ્યા આત્માને જીવન નિભાવના નેહતા સાધનો નહિ મળે તો તેમનું મન અનૈતિક કામે કરવા પ્રત્યે જરૂર દોરાવાતું જ. આથી ઉલટું, જો આ ભલા બીખારીને પુરતી તક મળે તો કદાચ તે ભવિષ્યમાં

એક આદર્શ નાગરીક થવાનો પણ સંભવ રહે છે. જે આ માણસને આશ્ચર્યક નાજ સાધન નહિ હોય તો તે કેળવણી પામી શકેજ નહિ, અને સારા વિચારો ભણી કે કદાપી પણ થકે નહિ. તેમ જીવનની ગરવી સ્થિતિના પરીચયમાં કદાપિ આવે પણ નહિજ. સ્થિતિને આવી કારમીજ હોય તો રેંટીયાનો દોઢ આનો કરોડો ભુખ્યા તરસ્યા આત્માઓને માનસીક પ્રગતિની ઉચ્ચ કક્ષાએ શી રીતે દોરી જવાનો હતો? વિકટર હ્યુગોએ 'લે મીઝરેબલ્સ' નામની તલસ્પર્શી નવલ્લીક લખી છે. અને તેના નાયક જીનવાલજીનને જીવન ઉપાધિની આ બન્નેય અવસ્થામાંથી લેખક ઘણીજ કુશળતા પૂર્વક દોરી ગયો છે. જ્યારે દીનબર મળુરી કરી છતાં પેટ પુરતું 'આવાનુ'યે ન મળ્યું' ત્યારે ચોરી કરવા ગએલા જીનને આ કૃત્યનાં, આરોપસર જેલવંરો ભોગવી પહાર આપ્યા બાદ જોઈતી તક મળી ત્યારે તે એક આદર્શ દાનંતુર મહાજન બન્યો. અનેક ગરીબ પામરોના ઉદ્ધાર માટે તેણે વિવિધાંગી પ્રયાસો કર્યા. આ પુસ્તકમાં જેમ ભુખમરોને લીધે નાયક જીનને ચોરી કરવી પડી હતી તેમ એક સ્ત્રીને પોતાનું શીયળ વેચવું પડ્યું હતું, એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણભૂત (Realistic) ચિત્રો હ્યુગોએ આ પુસ્તકમાં અતિ પરિણામકારક રીતે આલેખ્યાં છે. અને આ પુસ્તક લખવાના કારણમાં તેણે જીણવટુ' છે કે:—

So long as there shall exist, by reason of law and custom, a social condemnation, which, in the face of civilisation artificially creates hells on earth and complicates a destiny that is divine with human fatality; so long as the three problems of the age—the degradation of man by poverty, the ruin of woman by starvation, and the dwarfing of childhood by physical and spiritual night—are not solved; so long as, in certain regions, social asphyxia shall be possible; in other words, and from a yet more extended point of view, so long as ignorance and misery remain on earth, books like this cannot be useless.

આ સ્થિતિ—કે જે જગતપર ઉત્પન્ન થએલા કરોડો જીવોને પેટ પુરવાના સાધન પણ મળવા દેતી નથી, તેમાં પરિવર્તન નહિ થાય ત્યાં સુધી રેંટીયાના દોઢ આનાથી સાંભાજક નીતિવાદમાં જરાયે પ્રગતી થવાની નથી, એ ખાદીના અંધ લોકો હજી પણ સમજીએ એ ચોંતંતીય છે.

વળી વ્યવહારમાં શું દેખાય છે તે તપાસો. ૧૯૨૧ ની સાલમાં ખાદીની પ્રવૃત્તિ ચાલુ થઈ. હવે જે ખાદીનો પ્રચાર એટલે નીતિવાદનો યુગ એવો જે અર્થ કરવો હોય તો ખાદીના પ્રવર્તનકાળથી લૂંટ, ચોરી, ખૂન, વેશ્યાવૃત્તિ વગેરે ગુન્હાઓ જેટલાં વધ્યાં તેટલાં તે પહેલાના દશ વર્ષમાં જેવામાં આવતાં ન હતાં. ખાદી પરિધાન ક્યે મનુષ્ય પુણ્યમાં બની જાય એવી માન્યતાવાળા સંજ્ઞાઓએ એટલે ચોરકેમ પ્રવીણ બ્રાહ્મણસ્થાવાળાને સંભારવો. આ મહાત્મા

ગાંધીજીનો એવો હોવાનો દાવો કરે છે અને ખાદીની ટોપી વિના બીજી ટોપી પહેરતો નથી. છતાંયે તેને માથે ચઢી એટલી ખાદી તેના મંગળમાં નીતિવાદનો એક પણ સિદ્ધાંત ઉતારી શકી નથી એ તો સૌ કોઈ જાણે છે. વળી ખાદી ધારીઓની હુમ્મ્યાઈ વિષે જાણે ગાંધીજીએ અનેક વેળાએ યંગ ઇન્ડિયા ને નવ-જીવનદાતા આપેલા પ્રશસ્તીપત્રો પણ હજી ઘણાની સ્મૃતિમાં તાજાજ છે. એક ચોક્કસ આશ્રમના કાર્યકર્તા વિષે ગાંધીજીએ પોતેજ અનેક આરોપો કર્યા છે. ખાદીધારીઓનું આ ગંદું જીવન ક્યાં અને ખાદીનો કદાપિ સ્પર્શ પણ નહિ કરેલા ત્યાગમતિ પ્રેમ કર્તુણ આદર્શ ચારિત્ર્ય ક્યાં? માટે નીતિવાદ અને ખાદીનો સ્વીકાર એ બન્નેનો ઉલ્લાસની સમાસ નહિ જોડવામાંજ ડહાપણ છે એ આપણા ખાદી મિત્રો જેમ સત્વરે સમજશે તેમ સારું.

જમત શાંતિ અને રેંટીયા.

રેંટીયાના સ્વીકારથી જગતશાંતિ સમીપ આવશે, એ આશાવાદ પણ નિરર્થકજ છે. કેમકે, આજે દુનિયામાં જ્યાં ત્યાં અશાંતિ અને શોકાવેગ છવાઈ ગયા છે તેનું કારણ આર્થિક હરિકાષ્ટ એજ છે. જ્યાંમુધી તેનું નિરાકરણ નહિ થાય ત્યાંમુધી જગતશાંતિ એવો કેવળ મિથ્યાવાદજ રહેશે.

આર્થિક હરિકાષ્ટનું કારણ ખાનગી માલમત્તાના સ્વાર્થમાં છે. જ્યારે ખાનગી માલમત્તા એજ સામાજિક જીવનનો પાયો હોય ત્યારે તે પ્રાપ્ત કરવાને માટે અનેક ખટપટો અને કાવતરાંઓ શરૂ થાય છે અને તેમાંથી હરિકાષ્ટ વધે છે. વળી માલમત્તાના પાયાપર રચાયેલા સમાજમાં વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠા અને સામ્રાજ્ય, તેની પાસે રહેલી મોલકત અને માલમત્તાની કીમત પરથીજ અંકાતી હોવાથી તે વધારવાની લાલસા એકદં વધી પડી; આથી હરિકાષ્ટ પણ એટલી તો વધી કે એક વ્યક્તિની માલમત્તા વધારવામાં હજારો વ્યક્તિઓનાં જોગ અપાવા લાગ્યા. એમાંથી મુઠીવાદ ઉત્પન્ન થયો અને તેની સર્વોપરિતા અબાધિત રાખવાને માટે સામ્રાજ્યવાદ પ્રવર્તાયો. આથી જ્યારે આપણે જગત શાંતિનો વિચાર કરીએ ત્યારે જગતની રચનાનો પાયો તથા આજની સર્વોપરિ સંતાનાં રહસ્યનું મામીકતાપૂર્વક પૃથક્કરણ કરી, તેને કેમ નષ્ટ કરી શકાય તે વિષેની યુક્તિઓજ પ્રથમ ચોળવી જોઈએ. હરિકાષ્ટને બદલે જ્યારે અન્યોન્ય સહકારના પાયાપરજ સમાજની રચના થશે ત્યારેજ આજના કોલાહલ, કંકાસ, અશાંતિ, એ સર્વે નષ્ટ થઈને જને માટે હજારો વર્ષોથી અનેક મહાપુરુષોએ સ્વના સેવ્યા તે જગતશાંતિ-અવનીજીય થશે. રેંટીયામાં સામાજિક રચનાનો મૂળ પાયો બદલવાની શક્તિ નથી, એ કણલવા જેટલા ખાદી પ્રચારકો પ્રમાણીક હશે એમ હું માનું છું. કેમકે, રેંટીયા ખાનગી માલમત્તા અને હરિકાષ્ટનું રક્ષણ કરનારો છે અને તેથીજ જ્યારે રેંટીયા રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદનની ગરવી અવસર્ય ભોગવતો હોતો ત્યારે પણ સુખશાંતિ કેવળ આકાશ કુસુમવતજ રહ્યા હતા.

મહોદી સંખ્યાનું મહોદું હીત.

‘પંચ’ આપણા ખાદી ભક્તો કહેશે, ‘તમે અવાંચિત આયુધોની મદદથી ગમે તેટલી સંપત્તી નિર્માણ કરે છતાં જેમ જેમ યાંત્રીક બળથીજ ઉત્પાદન કરવાની પ્રથા જનમતી જવાની તેમ તેમ અંગબળનું કામ ઓછું થવાનું. આથી યાંત્રીક બળે કરીને પેદા થનારી સંપત્તી યોગ્યોની જાણજલાલી વધારશે જ્યારે ધણા ભૂખ્યાંજ મરવાના. પરંતુ આપણે જગત બધુંતામાં માનનારાઓએ મહોદી સંખ્યાનું મહોદું હિત આપણી નજર સામે રાખવું જોઈએ. આથી કરી નેજા જે ચરખાનું પ્રવર્તન થાય તેા ઉત્પાદન શક્તીની વિભાગણી (Decentralise) થશે અને તેથી ભલે સો માણસોને લાખે રૂપિયા નહિ મળે પણ લાખ માણસોને સો સો રૂપિયા મળી રહેશે. સાઉ ભૂખ્યા કરતાં સો રૂપિયાની વાર્ષિક કમાણી કંઈ ખોટી તેા નજા હોય’ મારે કબુલવું જોઈએ કે આ દલીલનો રદીઓ આપણે રહેવું નથી. કેમકે આ દલીલ ધણે અંશે ખરી છે અને જગતપર જન્મેલી કોઈ પણ વ્યક્તિ ભૂખી તેા નજા રહેવી જોઈએ એ આપણાં છગરની જરૂરના હોવીજ જોઈએ. પરંતુ આ આગરતા માટે ઉત્પાદનની વિભાગણી કરવાની જરૂર નથી. ઉત્પાદનનું કેંદ્રિયવન કરીને પણ જનતાને સુખી રાખી શકાય છે તેમ મહોદી સંખ્યાનું મહોદું હિત સત્યવાચ છે એમ પુરવાર કરનાર અર્થશાસ્ત્ર હવે નિર્માણ થયું છે. પરંતુ સામ્યવાદના સિદ્ધાંતોના અભ્યાસ વિના તે સમજી શકાય તેવું નથી. અને અત્રે સામ્યવાદના અર્થશાસ્ત્રનું નિરૂપણ કરવાનો ઉત્તર પણ નથી. છતાં વ્યવહારિક દ્રષ્ટાંતને રૂપે એટલું તે જરૂર કહી શકાશે કે, ઉત્પાદનનું કેંદ્રિયવન કરીને પણ રશીયાએ જગતપર વધુ સંગીન સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી છે. અને ત્યાં બીજાઓનું લંગર નવી આર્થિક પદ્ધતિ’ (New Economic Policy) ના પ્રવર્તન પછી અંદાજે થઈ રહ્યું છે. જે વસ્તુ રશીયા કરી શકે તે હિંદ સા માટે ન કરી શકે?

યાંત્રીક ઉત્પાદનથી અંગબળની ગરજ થોડી રહે છે એ ખરું છે, પણ તે ઉત્પાદનમાં વિવિધતા પેદા થવાથી જુદી જુદી ખાસીયતોવાળા માણસોની જરૂર, પણ રહે છે. વળી આજે આપણને અંગબળની જરૂરીયાત ઓછી થતાં ખેડારીનો જે લય લાગે છે તેવું બીજું કારણ એ છે કે, નૈસર્ગિક અને ભૂમિગત દોહત ગોધી કાઢવાનું જ્ઞાન આપણને હજી થયું નથી. વળી નવીન ઉત્પાદન કરવા જેવું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન આપણને મળતું રહેશે તેમ તેમ કહેવના શક્તિ માટે વધુને વધુ ક્ષેત્ર ઉત્પન્ન થયા વિના રહેશે નહિ. હિંદુસ્થાન પ્રમાણેજ અમેરિકા પણ ખેતી પ્રધાન દેશ છે. અને ત્યાં યાંત્રીક ઉત્પાદનની કળા ધણીજ પ્રગતી પામી છે; છતાં-ત્યાં ખેડારીનું પ્રમાણ હિંદ કરતાં ઘણુંજ ઓછું છે. એ એકજ વસ્તુ હિંદને યાંત્રીક ઉત્પાદનનીજ જરૂર છે એ સ્પષ્ટ કરે છે.

બીજા દબો આપું. એ તેા ઐતિહાસિક બીના છે કે સરાસરીના પ્રમાણમાં સત્તરમી સદીમાં હિંદ જાણજલાલી ભોગવનારો દેશ હતો. ચિત્ર, શિલ્પ, ધરગતુકળા, વણાટ, એ અનેક કળાઓ અણીજ આગળ વધી હતી. અને છતાં

નથી—તે સાથે અમને સહાનુભૂતિ પણ નથી. એટલું જ નહિ પણ અમે તેની સામે ઝડપી રહ્યા છીએ. પણ અમારી લડતના માગ લુદ્ધ છે. ધરગતુધંધા, રેંટીયાને શાળને ફરી સજીવન કરી પીછે હઠ કરવાની અમારી ઇચ્છા નથી.

સમાજમાં જે અતિદારિદ્ર અને તવંગરી દેખાય છે તેને માટે યાંત્રીક ઉત્પાદન જવાબદાર નથી પણ ઉત્પન્ન થએલી દોલતની વિભાજન પદ્ધતિ જ જવાબદાર છે. અને આ તકરાર આગળ ધરનારે સાંપ્રત સમાજરચનાના પરિવર્તનનો પેશામજ જગતના કચડાતા વર્ગોને પહોંચાડવા જોઈએ. તેને બદલે આપણા ખાદી-વાદીઓ તો મુજબાંજ ગરીબ પ્રભને દોઢ આનામાં સંતોષ માનવાનું, બીજા રૂ અવસ્થા સેવવાનું શીખવતા હોવાથી અથોગ્ય વિભાજન સામે તકરાર કરવાનો તેમને અધિકાર જ નથી.

વિશ્રાંતીના કાળમાં—

પણ આ સર્વે દલીલોમાં નાસી પસાર થયા પછી ખાદીવાદી મિત્રો કહે છે કે, તમે તો નાકકે કોટીકેમો રમ્યે જીવો છો! અમે ગામડાં ગામોમાંજ ખાદીનો ખાસ પ્રચાર થાય એમ ઇચ્છીએ છીએ. અને તેનું કારણ એ છે કે, ગામડાના બેકુતોને વર્ષમાં ચાર કે ૭ મહિના બેસી રહેવું પડે છે; તેથી આમ આજસુ દિવસો આજવાં કરતાં કંઈકને કંઈક કમાણી થાય તો તેમને જીવનમાં મદદ થાય; પરંતુ આ આખી દલીલ જામકારી છે. પ્રથમ તો બેકુતને વર્ષના ચાર કે ૭ મહિનામાં કામજ હોતું નથી એ વાત તદ્દન અસત્ય છે, એ ખાસ કરીને ગુજરાતના વતનીઓ આગળ પુરવાર કરવાની જરૂર નથી. સત્યની ખાતર મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે કાકળમાં આવી સ્થિતિ છે. પુરંતુ આજે ૭ મહિના ગણાવવામાં આવે છે તે ત્યાંના બેકુતો નાળીએર કે કાળના પાકના ધંધામાં ગાળે છે, અથવા મુજબની મીલોમાં મજૂરી કરે છે. તે ખરી સ્થિતિ એ છે કે આ મજૂરીમાંથી થોડી ઘણી બચત કરીને તેઓ પ્રપંચ નિભાવે છે; પણ ગુજરાતીઓ કયાં નથી જાણતા કે ગુજરાતમાં સરેરાસ બે-પાક તો ઉતરે છે અને ઘણીયે જમીનોમાં તો ત્રણ પાક ઉતરે છે. કેમકે આખા, ધઉં, કપાસ, દીવેલી, શેરડી, વગેરે પાકોની મોસમ જુદી જુદી હોય છે અને તે પછી વૈષાખ અને જ્યેષ્ઠના જે થોડો દિવસ મળે છે તે તો ખેતીના ઓજારો સમારવા કે નવા બનાવવા, જમીનો ખેડવી, ખાતર નાખવું, સણનાં દોરડાં વણવાં, વગેરે કામોમાં સહેજે વિતી જાય છે. એટલે પ્રથમ તો ચાર કે ૭ માસ ફાકટ જાય છે એ દલીલ જ ખોટી છે.

પરંતુ ચચાં માટે આ વાત માની લઈએ તો પણ રેંટીયાની તરફેણમાં કેસ પુરવાર થતો નથી. એક તો જ્યારે મોસમમાં કામ હોય છે ત્યારે બિચારો બેકુત મજાસુકાથી માંડીને સાંજના સાત વાગ્યા સુધી કામ કરેજ જાય છે; એટલે શરીરધર્મ તરીકે પણ તેમને કંઈક વિશ્રાંતિ તો મળવી જ જોઈએ. જ્યારે આજસુ શાહુકાર દિવસમાં

એ કલાક પણ કામ કરતાં નહિ હોય ત્યારે એકતે રોજના ૧૨-૧૪ કલાકને હિસાબે આઠ આઠ મહિના સુધી કામ કર્યા બાદ હું તેમને વિશ્રાંતિની જરૂર નથી? આવી સ્થિતિમાં સાંજના કામ કરી પરવાર્યા બાદ સાબરમતીના સંતની મુરવત ખાતર એ થાકી ગએલા ભલા એકતને કલાક એ કલાક રેડીયા ફેરવવાની ફરજ પાડવી એ વાંદરાના કસાઈ કરતાં પણ નિર્દયતા સૂચવે છે. ઉનાળાના ત્રણ મહિના સુધી તો તેમને કંઈજ કામ નથી એમ માનીએ તો પણ તેમને મીલમાં કાંતિશૂં સૂતર આણી આપી શાળ પર કામ કરતાં શીખવાડીએ તો એ એકત રોજના બાર આના પેદા કરે. આ સંદો ને સરળ હિસાબ ગાંધીજી અને તેમના કલ્પક એલાઓના ધ્યાન બહાર હોય એમ માનવાની ધૂષ્ટતા હું કરી શકતો નથી. પણ છતાં જ્યારે ગાંધીજી અને તેમના શાગરીદો રેડીયાનીજ છદ્દ પકડી બેસે છે ત્યારે તેઓ એકતને માંથે ગરીબી દોષી બેસાડવાના કામ માટેજ બહાર પડ્યા છે એમ કથા વિના છુટકો રહેતો નથી!

વસ્તુત્યાગનું દષ્ટિબિંદુ.

હવે એકજ મુદ્દો બાકી રહ્યો. તે એ કે ખાદીના પ્રચારમાં ગાંધીજી કહે છે કે આપણને જ આધ્યાત્મિક અને આત્મીય શાંતી નેપતી હોય તો આપણે આંખણી મગણીઓ ધટાડવી નેપએ. વસ્તુ વિક્ષેપ અથવા ત્યાગની આ સલાહ કંઈક મોહક લાગે છે એમાં શંક નથી. પણ તેમાંથી બે સત્તાઓ ઉદ્ભવે છે. તે એ કે, વસ્તુ વિક્ષેપન કરવું જ નેપએ એવો કયાં સિદ્ધાંત છે? અને શા માટે તેમ કરવું નેપએ? હું પોતે એજ દલીલ કરું છું કે જગત પર જે જે કંઈ સન્નયુ છે તે કરોડો લોકોની કલ્પકતા, બાહ્યિક અને શારીરિક શક્તિઓ, અનેક જાતના ભોગ અને સાહસોમાંથીજ અવતીર્ણ થયું છે. સદીઓથી તે પાછળ અનેક શોધકો અને મહાપુરુષોએ પોતાનું સર્વસ્વ વ્યતિત કર્યું છે. આટલી અણુમેલી કીમત આપીને સર્જેલી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો એ તેનાં સર્જનકર્તાઓનું હઠહઠનું અપમાન કરવા સમુ છે. અને આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે ગાંધીજી જેવી વિનય મુક્તિ કહેવાતી વ્યક્તિ આ શીખામણ જાહેર આલમને આપી રહી છે! પરંતુ તે કવળ ઉદ્દતાઇજ છે એટલું જ નહિ પણ ગાંધીજી જેવા પ્રણાલીકાના પૂજકના મોમાં આ શીખામણ જરોરે શોભતી નથી. હું આમલ પૂર્વક માનું છું કે સેંકડો કલ્પકો, હજારો કલાકારો અને લાખો બદલે કરોડો કામદારોના જીવન જેમાં આદી ગયા છે તે કૃતીનો ત્યાગ કરવાનો કોઈ પણ વ્યક્તિને હક નથી.

ખીજે સવાલે એ છે કે ત્યાગ કરવો હોય તો પણ તે ક્યારે સંભવે છે! આપણા રેડીયા વાદીઓ ભંગવદ્ધગીતાના પૂજકો છે અને જ તેમણે માત્ર ખીજેજ અધ્યાય લક્ષ પૂર્વક વાંચ્યા હશે તો તેમને આ શ્લોક સંભરશે:-

વિષયાચિનિવર્તતે નિરાહારસ્ય દેહિનાં ।

રસવર્જ રસોપ્યસ્ય (પરંદૃષ્ટ્વા નિવર્તતે॥)

“નિરાહારથી વસ્તુનું સેવન થોભશે પરંતુ તે પ્રત્યેનો રસ (લાલસા) નાબૂદ થવાનો નથી”

ભગવદ્ગીતાનું આ વચન માનસ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ પુરવાર કરી શકાય છે. જો પ્રગામી મનને અધ વચ્ચેજ અટકાવીને તેને પાછું વાળવામાં આવે તો તે રસ તરસ્યું મન અનાયાર પ્રત્યે દોરાય છે, એ સમજી લેવા ગાંધીજીને યોતાના કુટુંબની બહારપણી જવાની બાગ્યેજ જરૂર હોય! એક જૈન સાધુ કે જોણે યોતાની યુવાવસ્થામાંજ દીક્ષા લીધી હતી અથવા જોને લેવડાવવવામાં આવી હતી. તેણે થોડાંજ દિવસમાં દીક્ષાનો ત્યાગ કરી કાંઈ વૈધવ્યગ્રસ્ત-યુવતી સાથે લગ્ન કર્યા એ વાત હવે જગત જાહેર થઈ છે. અને તે મારી આ દલીલનો જાગૃતો દાખલો પુરવાર કરે છે. માટે જ્યાં સુધી આ સુંદર, ચમત્કૃતિપૂર્ણ અને નિરાગસ સ્ત્રીના અનાકલીત પડમાં રહેલા સૌંદર્ય અને વૈભવનું મનુષ્યે સેવન કરી તૃપ્તી મેળવી નથી ત્યાં સુધી તેને ત્યાગના ઉપદેશ આપવામાં અનાયાર ફેલાવાનો ભય રહ્યો છે; ત્યાગમાં ઉત્પાદન, કલ્પકતા, સંશોધન અને કૃણા નબૂત થાય છે અને તેથીજ તેની જાહેર મુજબને શીખામણ આપવી દેશ ઘાતકી છે.

રેડીમાના પ્રણેતા અને પ્રચારકો આવો દેશઘાત કરતા સંતવરે અટકી જઈ એ પ્રાચીના સાથે આ વિવેચન આટોપીશું.

ચરખા સંઘમાં વીસ લાખ રૂ. રોકી ચોખીસ લાખની ખાદી પેદા કરી. તેને બદલે આ રકમ મિલ ઉદ્યોગમાં રોકી હોત તો પેદાસ અને નફો કેટલો થાત તે નિચેની વિગતો પરથી જણાઈ આવશે.

મિલમાં રોકેલી મુંડી—રૂ. ૨૦ લાખ.

રૂ. ૫ લાખ મકાન બાંધવામાં રોકાયા.

રૂ. ૧૦ લાખ મશીનરી ખરીદવામાં

રૂ. ૫ લાખ ચાલુ ખર્ચ માટે હાથપર.

મશીનરીમાં રોકેલી મુંડી—રૂ. ૧૦ લાખ.

૩૦ હજાર રૂપીડોસ ૪૫ લાખ.

૧ ” લુમ્સ (શાળ) ૧ લાખ.

બોઇલર વગેરે યંત્રસાહિત્ય ૨ લાખ.

ધિકેક્ટરી, પટીમ વગેરે

ઇન્સ્ટ્રોલમેન્ટ્સ ૨૫ લાખ.

રૂ. ૧૦ લાખ.

ઉત્પાદન અને તેની કીંમત.

એક સ્પીડલ રોજ ઓછામાં ઓછા ૭ ઓસ નેટલું સુતર કાઢે છે.

એક લુમ (શાળ) રોજ ૧૩ પૌંડ કાપડ વણે છે.

૩૦ હજાર સ્પીડલ્સ $\times ૬ = ૧૮૦૦૦૦$ ઓસ = ૧૧૨૫૦ પૌંડ સુતર.

૧ ;, લુમ $\times ૧૩$ પૌંડ = ૧૩૦૦૦ ;, કાપડ.

૧૩૦૦૦ પૌંડ કાપડ: ૧૪ આનાનો ભાવ = ૧૧૩૭૫ રા. ની રાજીદી પેદાશ.

પેદાશ અને ખર્ચ.

૩. ૮૭.૮ સો પૌંડ કાપડનું વેચાણ રા. ૭૩-૦-૦ કપાસ; કંતામણ ને વણાટની
૧૪ અને પૌંડ લખે.

મજૂરી; સ્ટોર, કાલ ને (ખીજા)

સંડરી ખર્ચ; મુડીનું બ્યાજ;

એન્ડાનું કમીશન, ડીપીસી-

એશન, ઇન્સ્યુરન્સ, ઇલેક્ટ્રીક

મ્યુનીસીપલ વગેરે. પૌંડ દીઠ

૧ રા. ને લખે $\times ૭૩$ પૌંડના.

રા. ૧૪-૮ નફો. સો પૌંડનો.

રોજ ૧૩ હજાર પૌંડ કાપડ બાય છે = નફો રા. ૧૮૮૫.

\times સો પૌંડ કાપડમાં ૭૩ પૌંડ સુતર અને ૨૭ પૌંડ કાંચ હોય છે. કાંચની કીંમત સ્ટોર્સને સંડરી ખર્ચમાં આવી ગઈ છે.

વાર્ષિક નફો અને કુલ પેદાશ.

સંસારીએ વર્ષમાં ત્રણસો દિવસ મિલ ચાલી.

નફો રા.

૫,૬૫૫૦૦ રોજનો નફો રા. ૧૮૮૫ નો ખતાબ્યા તે લખે ૩૦૦

ઉત્પાદન દિવસનું વર્ષ.

કાપડ:

૩૬,૦૦,૦૦૦ પૌંડ રોજની પેદાશ ૧૩૦૦૦ પૌંડ કાપડ. તે લખે ત્રણસો દિવસ

અથવા: ની પેદાશ.

૧,૬૫,૦૦,૦૦૦ વાર:

સુતર:

૩૩,૭૫,૦૦૦ પૌંડ રોજનું કંતામણ ૧૧૨૫૦ પૌંડને લખે ત્રણસો

દિવસનું.

અથવા:

૫૬,૭૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ વાર સુતર.

નવારે ચરખાસંધે વીસ લાખ રૂ. રોકીને ૨૪ લાખ રૂ. ની ખાદી વણી.
આ વણાટનો ખર્ચ ગણીએ તો આ ધંધા ખોટમાં ગયા ને છતાં આખી ૮૪
લાખ વારજ ખાદી પેદા થેછ.

યંત્રે ૧,૬૫,૦૦,૦૦૦ વાર કાપડ એજ જાતનું પેદા કર્યું હોત. રૂ. પાંચ
ખાખનો ચોકખો નફો કર્યો હોત અને ધંધામાં રોકાયલા કામદારોને સારી
મજૂરી મળતી હોત.

હમણાંજ બહાર પડી છે.

શ્રી ટીશ માલનો બહિષ્કાર.

લેખક: માણેકલાલ વકીલ,

એમ. એ. એલ. બી. વીગરે.

પાનાં ૬૦. કીંમત આના ચાર.

મળવાનું દેકાણું:-

ઇન્ડિયન ઇકોનોમીક સોસાયટી,

૫૫, ગીરખામ રોડ,

મુંબઈ, ૪.

૩૭ અમુલ્ય તત્વોનું કામીનીઆ ઓઇલ.

(રજીસ્ટર્ડ)

થી તમારા વાળનું રક્ષણ કરો.

મેંદે નવાલું કોઈ એવો ખાસ ધરાવતા હોય છે કે વાળ માટે ગમે તે પ્રકારનું તેજ વાપરવાથી કામ સરી શકે છે. પણ એ માનવું ભુલ ભરેલું છે. જે તેજ વાપરવામાં આવે તે તેજમાં જે વાળને ઉગવાને મદદ કરે તથા વાળ ઉગા

ડનારા તેવો હોય નહીં તે તે ખાત્રકુલ કાંઈક કરે છે હોતા નથી પરંતુ એવા અજાણ્યા તેજ વાપરવાથી વાળને પોપલુ ન રળવાને કારણે વાળ ખરી જવા લાગે છે. આ બેદ ધણા યોગ્યો સમજે છે, પણ હંશ મોઢું થયું નથી. તમારા વાળના મુળ સાચુંતં હશે તો

કામીનીઆ ઓઇલ

થી વાળને નવું જીવન પ્રાપ્ત થશે. કામીનીઆ ઓઇલમાં રહેલા અમુલ્ય વનસ્પતીજન્ય તત્વો વાળના મુળને પોષ્યતા જેમ ભુખ્યા માણસને એક મળનાં દુર્જીવરો આવે છે તે મીઠાત નીરબત્ત યએલા વાળના મુળ સહય બની પોષાની ક્રીયા શરૂ કરે છે, વાળ ખરી પડતા બંધ થાય છે, અને તેના નીચમીત ઉપયોગથી મુંદર વાળથી ભરેલું માથું જે સ્ત્રી જાતીની કારતી છે તે સ્વેદ તમોને ખુશાલી ઉપજશે.

કામીનીઆ ઓઇલ રૂ. ૧) ની કીંમતે તથા ૩ ખાટલી રૂ. ૨-૧૦-૦ ની કીંમતે દરેક શહેરના પ્રતીષ્ઠિત દુકાનદારો પાસેથી મળશે, બહારગામથી મંગાવનારને વી. પી. ખર્ચ ભુદો થશે.

સૌજ એજન્ટ :-

ધી એન્ડો ઇન્ડીઅન ડરગ એન્ડ કેમીકલ કું,

૨૬૫, નં. ૨૮૫, જુમા મસીદ, મુંબઈ નં. ૨.

Evolve Your Intellect

by Reading

THE BEST LITERATURE ON SOCIALISM

The following books will take you
into a New World of Thoughts.

—: 0 :—

SS. No.2	Coming of Socialism	Rs. 0-6-0
" 3	The Logic of the machine	" 0-3-0
" 4	Communism	" 0-2-0
" 5	Economics made easy	" 0-6-0
" 6	An appeal to the Young	" 0-4-0
" 7	Monopoly or How Labour is robbed	" 0-4-0
" 8	Religion of Capital	" 0-6-0
" 9	Manifesto of the Communist party	" 0-6-0
" 10	Logic of Socialism	" 0 6-0
" 11	The Working Class..	" 0-4 0
" 12	The principle of Socialism	" 0-4-0
" 13	Women of the future	" 0-4-0
" 14	The Right of Labour	" 0-4-0
" 15	Scientific Socialism	" 0 4-0
" 16	Useful Work versus Useless Toil	" 0-2-0
" 17	Wage, Labour & Capital	" 0-4-0
" 18	The Politics of Oil	" 1-0-0
" 19	Socialism versus The State	" 1-4-0
" 20	Social Revolution	" 1-0-0
" 21	Jumna & Ganges	" 0-4-0

Write to :—

THE MANAGER,

"ADVOCATE OF INDIA" PRESS,

21, DALAL STREET, BOMBAY.

તન-મનની મહેનત કરનારાં!

તાકત-તાઝગીથી ભરપૂર

ઝંડુનો દ્રાક્ષાસવ

(મૃદ્ધિકારિષ્ટ: શારંગધર મ. અ. ૧૦)

ઘરમાં હંમેશાં તૈયાર રાખો

તાકીદે તાકત-તાઝગી મેળવવા

શરતી મટાડનાર

થાક ઉતારનાર

ઉંઘ લાવનાર

દસ્ત સાફ લાવનાર

ભુખ લગાડનાર

તાકત આપનાર

તાઝગી બક્ષનાર

લિજ્જતદાર દવા

ઝંડુનો દ્રાક્ષાસવ

સચાર સાંજ નમ્યા પછી લેવો.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટીકલ વરકસ લી૦ મુંબઈ નં. ૧૮

૧. મુંબઈની મુખ્ય દુકાન: જુની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી રોડ.

સ્તલ અર્ધાના તેર આના, ૨. એકનો ૩. દોઢ, ૨. દોઢના ૩. બે.

મુદ્રક અને પ્રકાશક: મોરિંદલાલ ઘેલાલાઈ ભટ્ટ, કે૦-એડવોકેટ એન્ડ ઇન્ડીઆ પ્રેસ, ૨૧ દલાલ બીડ, કોટ, મુંબઈ.

ત્રિક્ષ

શ્રી: સીતારામ જે. શર્મા

‘ઝેનીથ’ દ્રાક્ષાસવ

દરેક જાગૃત પસંદ કરે છે.

૧૯૨૮ના સુરતના અખીલ ભારતનવર્ષી અઉદયોગીક પ્રદર્શનમાં સોનાનો ચાંદ તથા પ્રથમ પંકતીનું સર્ટીફિકેટ મળેલાં છે.

ઝેનીથ દ્રાક્ષાસવ પસીદ્ધ આયુર્વેદીક પદ્ધતીથી શાસ્ત્રોક્ત બનાવવામાં આવેલ છે, આના સેવનથી ક્ષયની પ્રથમાવસ્થા, દમ, ખાંસી, તેમજ છાતીના દરદો સળે ખમ, અડચી, અજીર્ણ, બંધકોષ, છારી યા ચોડકાર, આરલપીત, ઉદ્દી કંઠરોગ વીગેરે તદન મટી જાય છે. તેમજ નાનાં બચ્ચાંઓને ઉઠાંટીયા ઉપર ઘણોજ આરો કાયદો આવે છે. પીવામાં ઘણુંજ લીજળ તદાર છે. તેમજ આના નીચમીત સેવનથી દસ્ત સાફ આવે છે ને કકડીને ભુખ લાગે છે, પાચન શક્તી વધારે છે અને અન્ન પર રૂચી ઉત્પન્ન કરે છે રાત્રીએ સુતી વખતે ‘ઝેનીથ દ્રાક્ષાસવ’ પીવાથી ઉંઘ સાફી આવે છે, અને સવારે ઉઠતાં કામ કરવાને ઉત્સાહ ને જોમ રહે છે.

ધી ઝેનીથ કેમીકલ વર્કસ,
દેવકરણ મેનસન, પ્રોન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુ.અઈ નં. ૨.

પ્રજામિત્ર-કેસરી

:પ્રજામતનો પડઘો પાડતું આગેવાન અડવાડિક:

સામાજિક સડાતું દુશ્મન છે.

ધાર્મિક વહેમો અને અધઃશ્રદ્ધાને તે ઉખાડવા મથે છે.

વીચાર અને વૈવીધ્યનું તે સંગ્રહસ્થાન છે.

જગતના તમામ જાણુવા જેવા તાજામાં તાજા સમાચાર તે નવીનજ આકર્ષણીય રીતે પુરા પાડે છે.

મનનીય લેખો માટે તે ગુજરાતી જનતામાં પંકાયું છે.

વાર્ષિક લવાજમ સાત રૂપિયા.

જાહેર ખબરનું તે સહુથી સારું સાધન છે.

વર્ષ: ૧]

વૈશાખ ૧૯૮૫

[અંક: ૨

યુવાનોના બંડની
આપણે કાને અચકાય
છે. કેટલાક એ વાતો
સાંભળીને મલકાય છે,
તો કેટલાક મોં મચકાડે

યુવાનોનું બંડ

:: લેખક: તંત્રી ::

છે. કેટલાકો યુવકોની, જગૃતિમાંથી
ભાવિનાં ભવ્ય શમણાં જુલે છે, અને
સંતોષ મેળવે છે.

યુવાન તો સદાયે બંડખોર જ હોય છે.
પરંતુ કુલાંબ્યની વાત એટલીજ છે કે
તે યુવાન પણ વરમો વીતતાં ઉમ્મરમાં
વધતો જાય છે અને ધીરે ધીરે વૃદ્ધ બનતો
જાય છે. છતાં વય વધવાથી જ્ઞાનમાં
વૃદ્ધિ થતી નથી. તોપણ આપણામાં ઘણા

માણસો વાધક્યમાં
જ્ઞાન જોનારાએ પડેલા
જ છે. પરંતુ એ
વ્યાખ્યા ખરી નથી.
વૃદ્ધ થવાથીજ કાંઈ પણ
મરુખ્ય જ્ઞાન મેળવી

શકતું નથી. વાસ્તવિક રીતે તો
ધરડા થવાની સાથે સાથે જ્ઞાન ઘટતું
જાય છે. વયના વધવા સાથે રક્તમાં
રહેલી ગરમી ઘટે છે, લાગણીના
ઉછાળા ઠંડા પડી જાય છે, સાહસિક
વૃત્તિ સમવા માટે છે, શાયની જ્યોતિ
મંદ પડતી જાય છે.

જગત વૃદ્ધોને પમલે પ્રગતિ સંધી
શકવાનું નથી તે તો દિ'મતવાન,
સાહસિક નવયુવાનોની સાથે રહેવાથી
જ બની શકશે.

ગુજરાતણોના ગરબા

ગરબી ગુજરાતણોના જગવિખ્યાત ગરબાઓ ઉપર આડંબરનાં
ઓઢણાં પડ્યા પછી, એ મનોહર ધમારતને ફેટલો બધો લુણો
લાગ્યો છે, અને એ રસમૂર્તિ ફેટલી બેઠાળ બંની ગઇ છે?

લેખક: સુયશ.

ગરબા એ ગુજરાતણોની શોભા
મનાય છે. ગુજરાતણની સાડી પહેરવાની
કલામય રીત અને ગુજરાતણા અંગ
હિલોલ સાથે નૃત્ય અને તાલ સાથેના
સંગીતભર્યા ગરબાએ બેની ઉપર
પરદેશીઓ અને હિંદીઓ મુગ્ધ બને છે.
તેમાંય ગરબા એતો ગુજરાતણોની મૂડી
જ મનાય.

પરંતુ બીજી અનેક ઘટનાઓની માફક
ગરબાને પણ ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવાનો

પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે; પરિણામે
સ્નાન કરવું એ શારીરિક શુદ્ધિને માટે
આવશ્યક હોવા છતાં, હિંદુઓમાં
સ્નાન કરવું સિને ધર્મ ક્રિયાઓ-
માંની એક મનાવવાથી, જેમ
સ્નાનની મહત્તા ઉપયોગિતાની નજરે
ઘટી ગઇ છે; તેજ રીતે મનના આનંદ,
તેમજ વ્યાયામને માટે ગરબા જેટલા જરૂરી
છે, તેટલાજ સંગીતની રમધારાઓને
ગુજરાતણોને હૈયે અખંડ પાંગરતી રાખવા
માટે પણ ગરબા અનિવાર્ય જરૂરના

છે; એવાત ભૂલાવીને, માત્ર નવરાત્રિમાં દેવીઓને ખુશ કરવા માટેજ, ગરબા ગાવાથી, શક્તિમાન દેવીઓ રાહ થાય છે; અને છોકરાં આપે છે; તેમજ આપેલાં છોકરાંનું રક્ષણ કરે છે; એવા જંગલીઓને શોભે તેવા પ્રાથમિક વિચારોનો પ્રચાર ચાલુ કરવાને લીધે, ગરબાઓનું મહત્ત્વ ઘટી ગયું છે; એટલુંજ નહિ પણ ગુજરાતનાં અનેક ગામડાંમાં ધસાતી જતી જૂની રમતોની માફક આ ગરબા પણ માત્ર નવરાત્રિ કે ચૈત્ર મહિનાની પહેલી અજવાળા નવરાત્રોમાં જ ફાઇએ ગરબો ગવડાવવાની માતાની બાધા રાખી હોય તો જ ગવાય છે. બાકી અનેક ગામોની અનેક શેરીઓ, મહોલ્લા અને ચોકડાં ગરબા સૂનાં. શૂનસામ દેખાય છે. આથી ગુજરાતભૂતો ધણોજ મોટો ભાગ ધીરે ધીરે ગરબા વીસરેતો જાય છે.

ગરબાની શોષ મનના આનંદ અને તનના વ્યાયામ માટે થયેલી; તેમાં ધર્મને નામે ધર્તિંગ દાખલ કરવાથી, ગરબા ભડનાર કવિઓએ પણ ધણેજ મોટે ભાગે દેવ-દેવીઓની પ્રશંસાનાજ ગરબા ભડયા છે; આથી કવિતાની વેલ પાંગરતી ગઈ અને ધર્મને નામે શૃંગાર તેમજ ખીલત્સ રસ ખીલતો ગયો.

ગુજરાતભૂતોને હજી અનેક જાતનાં બંધન લાગે નામે વેઠવાં પડે છે. સ્ત્રીઓએ ધુંધટા કાઢવોજ નેહએ, એનાથી અમુક હદ છોડીને બહાર જવાય નહિ, રમત-ગમત નાં દારતો એને માટે સદંતર બંધજ ! એ દશમાં ગુજરાતના સ્ત્રી જીવનમાં હાસ્યરસ તો ખીસીજ કેમ શકે ?

અને જ્યાં વાતચિત કરવામાં પણ અમુકજ પ્રકારે, ધીરે સાદે બોલવું

નેહએ, હસાય તો નહિજ, ચાલવામાં થોડતાવળ કરીને શકાય, એવાં એવાં અનેક પ્રકારનાં, નાનાં મોટાં લયકર સામાજિક બંધનો તેમને માટે નિર્માણ થયેલાં હોય, ત્યાં નીતિનો પડદો ખાતળો પડે તેવી વાતચિત કરવાની કુદૃત્તા તો તેમનાંથી કેમજ કરી શકાય ?

પરંતુ સમાજિક રીતરિવાજો જે કાયં કરતાં સ્ત્રીઓને અટકાવે, તેનાથી અનેક ગણાં લયકર કે હજીકાં મનાય તેવાં કામ ધર્મના પટાંતર પાછળ કરી શકાય છે.

ગરબાઓને ધાર્મિક સ્વરૂપનો આડંબર ઓરાદયા પછી તેમાં શૃંગાર તેમજ ખીલત્સ રસનાં છાંટણાં છૂટે લાધે છાંટવામાં આવ્યાં છે. ધર્મનું નામ ગરબાને મળ્યું ન હોત તો જો રસ ગુજરાત કદી પણ સહન કરી શકત નહિ તે લખ ચલાવે છે; એટલુંજ નહિ, પણ એવારસની રેલમછેલ ઉડાડતા ગરબાઓ સ્ત્રીઓ ગાય, ત્યારે ન્યાતના તેમજ ગામના વયોવૃદ્ધ અને પીદ પુરૂષો તે સાંભળી સાંભળીને ખુશ થાય છે.

આ રીતે ગવાતા ગરબાઓમાં શૃંગાર અને ખીલત્સ રસ કેટલે અંશે રેડાયો છે તેનો આ ધર્મશ્રદ્ધાળુ ગુજરાતી સ્ત્રી પુરૂષો વિચાર પણ કરતાં નથી, એથીજ તેમને ધણી થતી નથી. જો ગરબાઓને ધાર્મિક રૂપ અપાયું ન હોય, અથવા તો જો ભાવની કલ્પનાઓ ગરબાઓમાં તેના રચનારોએ દાખલ કરી છે, તેવા ભાવની વાતો, પોતાના કુટુંબની સ્ત્રીઓ કરતી હોય તો, ગુજરાતમાં એવા કાંઈ પણ પુરૂષ નથી કે જે તે સાંખી લે.

એ વાત ખરી છે કે, ગુજરાતનાં થોડાંક શહેરોમાં, થોડીક આગળ વધેલી

સાતિઓની સ્ત્રીઓ નવાયુગમાં લખા-
યલા નવાસસ ગાય છે, પરંતુ હજી
ગુજરાતનાં સોંકડા ગામડાંમાં લાખીઓ
ગુજરાતજો જે ગરબા ગાય છે, તે
તો જૂના અને જૂદાજ છે. એના
થોડાક નમૂના જોવાથી, ગુજરાત
ધર્મને નામે કેવી વાતો લઈ ચલાવે છે
તે જણાશે.

જૂના કવિઓએ વાર, તિથીઓ, મહિ-
નાઓ અને જૂદી જૂદી લીલાઓનાજ
મોટે ભાગે ગરબા લખ્યા છે.

ગુજર સુદરીઓ પોતાના વડીલ તેમજ
સમાવડીઆ પુરૂષો સમક્ષ એવા વારના
ગરબા ગાંતા કહે છે :

સોમે તમે શાભો સોહાગી,
મને તારી મોહન દહે લાગી;
કંટારી કાળજડે વાગી:
અખોને ઘેર જસોમતી નયા,

મંગલે મદન પીડે મરીએ;
ધીરજ અમે કયી પેરે ધરીએ?
એકલડાં રોષ રોષને મરીએ:
આવોને ઘેર જસોમતી નયા.

આવા ગરબા ગાવામાં અનેક બાજ
વિધવાઓ પણ લાગ લે છે જ, એ ખાસ
કહેવાપણું નથી. તિથીઓના રચનારા-
ઓએ પણ ગુજરાતજો માટે એવાજ
ગરબા જોડ્યા છે, અને ગરબા ગાવાથી
દેવ-દેવીઓ ખુશી થશે માનીને તેઓ
ગાય છે.

આથે તે ચંચળનાર ચમકતી ચાહેરે;
પેલા વૃંદાવનનો પૈદ દુઃખડાં ટાળેરે.
પાંચમની પડદે પોસ, હરિ શું રાખ્યોરે?
પ્રભુ હવે ન વિસયાં જા, રતિરસ ચાખ્યોરે.

આ દશમે દિન રાત, દોડી દોઝેરે;
ઘેર નાવલીયા રિસાય, આવી તમ કાળેરે.

આ એકાદશીનાં વ્રત, છતાં થઈ કરવારે;
છતાં છોગાળાનાં ધ્યાન, હૃદયે ધરવારે.

સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાના દુસ્મનો, બાજ
વિધવાઓને જીવનભર ધર્મને નામે
બળતી-ઝળતી દુઃખમાં સળડતી રાખ-
નારાઓ, કદી એ વિચાર કરે છે કે,
એમનાં એકાદશીનાં કહેવાતાં ધાર્મિક
વ્રતોની અંદર, છાની રીતે બીજાજ
કાંઈ છોગાળાનાં ધ્યાન ધરવાનાં, તેમજ
ઘેર પોતાનો 'નાવલીઓ' રિસાય, તેમ
છતાં બીજાને માટે દોડતાં રઝળવાતું,
શિક્ષણ ધર્મને નામે, નિર્દોષ રમત
મમતોમાં ય કેવી ભયંકર રીતે ધુસાડ-
વામાં આવ્યું છે?

બીજા તિથીઓમાં વળી ગવાય છે કે:
બારસે મોરી સાહેલડી!

બારજ બાધ્યા બાધ;
કસનારા નર કસી ગયા,
એતો કદીએ ન છૂટે બાધ.
તેરસે મોરી સાહેલડી!

વાદળ વાળ્યો રંગ;
ઓસડની મૂળી એક છે,
મને ડસીયા કૃષ્ણ ભોરંગ.

કેટલાક ભોળા લટાક થઈને કદાચ
એવો આડંબર કરનારા એ નીકળશે કે,
બિચારી ગુજરાતજો તો ભોળા દિલથી
આ બધા ગરબા ગાય છે; એમને તો
એમાં શું લાવ રહેલા છે. તેતું જ લાન
નથી! પરંતુ એમ કહેનારા ગુજરાત-
જોના બુદ્ધિબળને અપમાન કરે છે.
જેમને આંખ છે અને જેમને કાન છે,
તે બસંખર ભ્રષ્ટ-સકશે કે, ઘણી વખત

ગાનારીઓ. ગરબાના સમયે સમજને
સરમાઈ નય છે, તો કેટલીક વખત
અમુક વાક્યો છોડી દે છે કે. બીજાં
ગોઠવી લે છે અથવા તો ધીમેથી ગાય છે.

પ્રદ ધર્મકથાને પણ તેના આડંબર
ભયાં દેખીતા પોણત્રી માફકજ ગોવરધન
નામના વૈષ્ણવ કવિએ ચિતરતાં ગાના-
રીઓના મુખમાં આ શબ્દો મૂક્યા છે:

એકાદશીના એકાદશ વે,
નવ ગમતો રે,

ગિરધારી !

મને વિરહાગિન રહે છે

દમતો રે-

હો ગિરધારી !

નરસિંહ ભવા -- પણ 'છિગાળા' ની
ભક્તિમાં, ઘેશ બનીને લખે છે.

આથે ચતુરાને ગયા શું મૂકી રે !
છિગાળા !

કાંઈ હો લાગ્યે મેં લાજ, સરવની
મૂકી રે છિગાળા !

મહિનાઓના ગરબા સહુથી વધારે
ગવાય છે. તેમાં પણ ખાસ કરીને આ-
વાજ ભાવ હારપૂર ભરેલા હામ હામ
તરવરી રહેલા અને ઘણી વખત તો
મર્યાદા મૂકીને છલકાતા જણાય છે.
જુઓ:

મહા મહિનાની સેજમાં,

લાંબી વેરજ રાત;

પ્રભુ વસે જો વેગળા,

રમણ કોની સંગાય ?

કહો હરિ કેમ રહું એકલી ?

ગોપીઓને કૃષ્ણના પ્રેમમાં ઘેલી ચીત-
રવામાં આવી છે. એ પ્રેમની પાછળ
ગમે તેવા દૈવી તત્વનું આરોપણ કરે-
વામાં આવે, તેમ છતાં તેનું પરિણામજ

કહે છે કે, એ બધા દૈવીભાવ તે બીજી
કશુંજ નહિ પણ માત્ર મિથ્યા
દોંગળ છે.

કવિ કલ્પના કરે છે, કે, આધવ
કૃષ્ણની પાસે નય છે, કૃષ્ણ ગોપીઓને
છોડીને એકુળથી મથુરા આવી ગયા હોય
છે, એટલે આધવ દ્વારા ગોપીઓ પોતાના
બહાલાને જાના-જાના સંદેશા મોકલાવે
છે. તેના થોડાક નમૂના આ રહ્યા:

માગશરે મહેણાં લીધાં માથે,

જીવણુજીએ વચન આપ્યાં હાથે;

કે રગની રમીશું તમારી સાથે;

આધવ ! મારી સ્તુતિ કહેજો.

પોપે તો ધીરજ કેમ ધરીએ ?

કહો તો બહાલા ! વિખણથી મરીએ;

જીવણુ વિના જીતીને શું કરીએ ?

આધવ ! મારી સ્તુતિ કહેજો.

ચિતરે ચિત કરે આળા,

મૂકી આલ્યા મોરલીઓવાળા;

દરશન તમે દોને નંદલાલા !

આધવ ! મારી સ્તુતિ કહેજો.

વૈશાખે વનમાં કાપલ બોલે ?

ચંદ્રે મારાં ચિતડાં ચગડોજો;

જીવન મારું નય છે અકમ ઝોજો.

આધવ મારી સ્તુતિ કહેજો.

લાદરવે ભેટો ભધર ! અમને,

ઝાઝું હવે શું કહીએ તમને ?

નકામા શીદ હોયો તનુને ?

આધવ ! મારી સ્તુતિ કહેજો.

આજ રીતે 'લાલજી' ને સીધો સંદેશો
મોકલતાં, વિરહવેલડીઓના મુખે ગવ-
રાવે છે:

લાલજી! મહા મહિનાની

સેજલડી સુની પડો-

ઓ લાલ! વહેલા આવજો હો લાંલ!
સીતાજીને હિંદુ સમાજ મહાસતિ
માને છે. અમુક સમય સુધીજ જાણે
સતિઓ ધડવાનું કારખાનું ચાલુ રહ્યું
હોય, અને પછી તે કારખાનું 'લીકવી-
ડેશન'માં ગયું હોય-તેમ, તે પછી હિંદુ
સમાજમાં સતિઓનું ધડતર અટકી
ગયાનું સનાતની હિંદુ સમાજ માને છે-
એવી સતિઓમાંની એક સતિ સીતાજીના
મહિનાઓના નામે પણ શૃંગારિ લાવ-
નાઓ સ્ત્રી સમાજમાં ભરવામાં આવે છે.
એના થોડક નમુના લેખ્યે:

કારતક કેમ કરી કાઢીએ ?

લુગ જેવી પળ જાય;

વિરહી ઝૂકે એકલી-

મળવાને મન અકળાયરે.

જેવન દરીઓ ધુધવે,

પિઉ દેશાવર દૂર;

પરીક્ષક વસે પરદેશમાં,

મારું જેવન જાય ભર પૂરે.

એક હોળી મારે આંગણે;

બીજી હૈય હોળી હોયરે.

લીતરમાં લડકા બજે,

જન દેખે નહિં જાળ;

વલખાં મારે વિધવિધે,

જેને ડસીઓ વિરહવ્યાધિ વ્યાધરે.

ચૈતર ચક્રારી ચિંતતી,

દૂર વસે છે સ્વામ;

ભરજેવનમાં એકલી,

એ તો દાઝયા ઉપર ઝાંમરે.

એજ રીતે 'રાધિકાજીના મહિના'

નામે ગુજરાતજોના હાયમાં મૂકતાં સોંધા
લાવની અનેક જાતની ગરબાવળિઓમાં
આવા ભાવ અને લાપાવાળા ગરબા
મંકાય છે:

અસાડે અજળા યદ્દ જાંખી,

વહાલે મારે ભરજેવન રાખી;

વિચારો હવે વાત થશે વાંકી,

કે લુમનાં જાવા દો પાણી.

વૈશાખે વાટલડી જોતી,

અગાસી ઉભી રહી રોતી;

પાલવડે આંતુડાં લ્હોતી:

આવો હરિ રાસ રમો વહાલા!

માધ માહિને મંદિરીયરિ સુનાં,

હંરિવિના આસનીયાં સુનાં;

વહાલા વિના જાય છે જોખનીયાં,

રમવા આવોને રે.

ચૈતરે મને ચિંતારે લાગી,

સુની સેજલડીમાં જળજીને જાગી:

વહાલાની લહે મને લાગી,

રમવા આવોને રે.

માગશર મહિને હોંશ ધણી મન માહરે,

રસિયાં રંગે રમવાની મહાજમ રાતજે;

હસીએ ને વસીએરે હૈડે હેતથી,

પિઉ મેલા પરદેશ જવાની વાતજે

એ મહિને નવ જન્મજે પિઉ પરદેશમાં.

દ્યારામની ગરબીઓએ તો બધાં અવત

રજો કરતાં પણ વધુ કમાલ કરી છે.

તે ગુજરાતજોને મારે રમેલી ગરબીઓ

દ્વારા કહે છે:

બીડયું સીડયું પણ અંતર અડકે લાગેરે;

રસિયાજી!

કાળજી છેદી કંદ્રપનાં શર વાગે હો,
રંગ રસિયાણું !

આ ભેખનમં આવી મુખને માણોરે;
રસિયાણું !

દાસ દયાના પ્રિતમજી ન કાં જણો હો,
રંગ રસિયાણું !

કાગણ કેમ કુહ્યાં, હું કરમાણીરે;
રસિયાણું !

આ વનમાળી પિઉં! સીંચુ ન પુરં
પાણી હો, રંગ રસિયાણું !

રાસ રમણની રૂપ આવી તમે જણોરે,
રસિયાણું !

લાલ બિહારી! લીલાનાં મુખ માણો હો,
રંગ રસિયાણું !

ગુજરાતશ્લોકોના વખણાતા ગરખા સાંભ-
ળવા સ્વજનો અને પરજનોનાં ટોળાં
એકઠાં મળ્યાં હોય, તેમાં અનેક જાતનાં
રૂઢી બંધનથી બાંધવામાં આવે તોજ
ત્રી વર્ગ તો પવિત્ર રહી શકે, એવી
માન્યતાવાળા જરાછંછ મનોદશાવાળાં
પુરુષો અને ત્રીઓ પણ હોય, તે વખતે
ગીતાના ગવૈયા, બંસીના બજવૈયા,
નંદજીનાં હૈયા, ગોપીજન પ્રિય
ગોપજનોના ઘેરયા, લેયા શ્રી કૃષ્ણ-
ચંદ્રના પવિત્ર નામનાં ઓથા નીચે, માન-
સિક બલિઆરને પુષ્ટ કરવાનાં હુટથી
રચાયલા ગરખા ગાતાં ગાતાં ગુજરાતશ્લોકો
હોશે હોશે નીચેની કડીઓ નિબંધ મુરે
ગાય અને મુક્ત હલકે ગીતે એ
મિત્ર તમારી માનસિક દ્રષ્ટિ સમક્ષ
ખડું કરો; અને સાંભળો:

ગિરિધારીરે! બહોલમ વાત વિચારો,
મન મોહન! આખ ન મારો.

મુખ પલકરે, મુખનં કરવા કાજે;
એવી વાત જવા દયો આજે.

મુકો હાર દેશથી દૂરે,
મારી યોજીની કસ વફરે.

કાણ કહેશે કે આટલી બધી જુદ
ત્રીઓને આપનાર સમાજ, ખીજ બધી
રીતે ત્રી વર્ગને રૂઢીની ગુલામીની જાજ-
રામાં જકડી રાખતો હશે? અથવા તો
તેનો ખીજે ખુલાસો એટલોજ હોય શકે
કે, જે સમાજ ખીજ બધી બાબતોમાં
એટલો બધો ભીરુ તેમજ રૂઢીનો ગુલામ
બની ગયો હોય કે, પોતાના કુટુંબની
ત્રીઓ મોંઢું ઉઘાડે કે ખીજની સાથે
વાત કરે, તેથી તેમની પવિત્રતા હણાઈ
જશે એમ માનીને ઘડી ઘડી ભડક્યાં
કરતાં હોય, તે સમાજમાં પણ ધર્મના
નામની. ઘેલછા, અને ધર્મચરિતારના
નામનો નશો કેટલી હદ સધીની નફટાઈ
કરાવી શકે છે?

દયારામ તો પુરુષ અને વળી રસિક
રંગીલા કેવિહતો, પણ ધર્મના નામે
ત્રી કવિઓએ પણ એવીજ મનોદશા
સેવી છે. તે મીરાંબાઈના ગરખાની એકદ
એ કડીઓ ઉપરથી અંતારીને, હું બાકીનો
વિચાર કરવાનું શુદ્ધિમાન વાચક વર્ગ
ઉપરજ છોડીશ.

કહાનનાં વિરહથી ઘેલી બનેલી ગોપી-
ઓએ જસોદાજી પાસે એક રત્નને માટે
કહાનને માગ્યા આપવાની વિનંતી કરવા
બય છે, એ દ્રશ્યના તંત્ર ઉપર આધાર

રાખીને મીરાંબાઈએ ગરબો લખ્યા છે,
જે ગરબો આજે પણ ગુજરાતનાં હજારો
ગામોમાં લખખો ગુજરાતજો હોશિ હોશિ
ગાય છે. "

મીરાંબાઈ કહેવડાવે છે:

કહાન માગ્યો દયો,

જસોદાજી! કહાન માગ્યો દયો.

અ જની રજની રંગબેર રમતા,

મલાતે પાછો લ્યો.

જસોદાજી! કહાન માગ્યો દયો.

ગોપી હૃદયની ખીજ શૃંગારસથી
છલકાઈને ખીલતસ રસનો સીમાડા સુધી
પહોંચતી, અને કવચિત ઓળંગુ
ઓળંગુ થતી કલ્પના પણ મીરાંબાઈ
નીજ કરેલી આ રહી:

થેર જતાં ધરનાં સૌ પૂછે,

ગઇતી કયાં અકેલી?

લાલ કમુખે રંગાઇ તારી,

સાડી, ચરણાં, ચોળી.

મળમાંથી લિંગાઇને આવી,

કોણે રંગમાં રોળી?

કહાનો કયાં ગયો રે?

અર્ધિયાં કોણુ અમારું બેલી?

આ જાતના ગરબાઓ ખાસ કરીને
થોડું ઘણું શિક્ષણ પામીને સંસારમાં
પડેલી સ્ત્રીઓ ચતુર સુંદર સ્ત્રીવિલાસ,
ચતુર ગુર્જર સુંદરીવિલાસ અથવા તો
એવાં ખીળાં એકસોને એકનામે પ્રસિદ્ધ
થતા, અને ઠામ ઠામ મોટી સંખ્યામાં
વેચાતા ગરબા સંગ્રહોમાંથી નિરંતર
વાંચે છે, અને જીવંત કરવા સાથે
તેમાંથી અનેક પ્રેરણાઓ સરળ ભાવે,
ધર્મના નામ અને ભાવ નીચે મેળવે છે.

એજ સ્ત્રીઓમાંથી અનેકને માથે
ફરજિયાત વૈધવ્યનાં કષ્ટ સમાજ
નાખે છે, કેટલીક સ્ત્રીઓ કનેડાં
નાં કષ્ટભોગવવાં છતાં સમાજનાં અધ-
નોતે લીધે જીવન ભર પીડા ભોગવે છે,
અને અનેક ખીજ બહેનોને શોક્યના
સાલને લીધે કુટુંબમાં પાળેલાં કુતરાં
ખિલાડાં કરતાં પણ ખરાબ જીવનજીવવું
પડે છે તેમની મનોદશા ઉપર આ ગર-
બાઓની ટૂંકી અસર થતી હશે તે વિચા-
રવા જેવું છે. *

* ઈ. સ. ૧૯૨૦ ના વસ્તિપત્રક મમાણે
હિંદુ સમાજની સામાજિક દશા આ પ્રમાણે છે:
સમસ્ત હિંદના હિંદુઓ:

કુલ પુરુષ : ૧૧૦,૮૮૯,૮૯૭

પરણેલા વિધુર કુંવાર.

૫૦,૧૭૪,૧૭૫ ૭,૬૩૭,૭૬૮ ૫૩૧૪-૯૨૪

કુલ સ્ત્રીઓ : ૧૦૫,૮૨૧,૮૨૫

પરણેલી: વિધવા કુંવારી

૫૦,૪૨૩,૮૨૨ ૨૦,૨૫૦,૦૭૫ ૩૫,૧૭૩,૯૨૮

એટલે વસતિના પ્રમાણમાં પરણેલા પુરુષોની

સંખ્યા સેંકડે ૪૫.૨૦, વિધુશની સંખ્યા

૬.૮૮ અને કુંવારાની સંખ્યા ૪૭.૯૨ ટકા જેટ

લી છે. ત્યારે સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ નેતાં પરણેલી

સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૪૭.૬૫ ટકા, વિધવાઓ

૧૯.૧૪ ટકા અને કુંવારી ૩૩.૨૧ ટકા જેટલી છે

અને મુંબઈ હવાકાના હિંદુઓની પરિસ્થિતિ

[અંતર તેમજ સિંધ સાથે] આમ છે:

કુલ પુરુષો : ૧૦,૧૭૬,૯૬૯

કુલ સ્ત્રીઓ : ૯,૧૭૧,૨૫૦

પરણેલા વિધુર કુંવારા

૪,૫૬૩,૦૨૦ ૬૦૦,૩૪૧, ૪,૯૬૩,૦૦૮

સ્ત્રીઓ.

૪,૪૩૬,૯૮૫ ૧,૬૮૧,૮૪૯, ૩,૦૫૪,૪૧૬

ધર્મ: એક મનોદશા

વર્તમાન ધાર્મિક માન્યતાની ઉત્પત્તિ અને
વિકાસની પાછળ રહેલી પ્રાથમિક અજ્ઞાનતા.

લેખક: શ્રી સીતારામ શર્મા.

ધર્મ એ એક ભાવના છે, પણ તે કરતાંય વધારે સાદી રીતે કહીએ તો ધર્મ કેવળ એક મનોદશા છે.

સામાન્ય દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો લખ લાગવી, તરસ લાગવી, ઉંઘ આવવી, વાગે ત્યારે ક્રોધ થવું એ જન્મ સામાન્ય રીતે શરીરના ધર્મ છે, તેજ રીતે અમુક પ્રકારના વાતાવરણ ઉપરથી મગજ ઉપર તે વાતાવરણની છાપ પડવી તે મગજનો ધર્મ છે.

પરંતુ લખ, તરસ, ઉંઘ, ક્રોધ એ બધા સર્વસામાન્ય ધર્મ છે, અમેરિકાનો પ્રમુખ હોય કે આફ્રિકાનો સીધી હોય, મધ્ય એશિયાનો, તાતાર હોય કે ટીબેટનો લામા હોય, દરેકને સમાન રીતે તે ધર્મની અસર લાગુ પડે છે. ત્યારે માનસિક ધડતર જૂદા જૂદા સમય, સંજોગ, સંસ્કૃતિ, શિક્ષણ અને વાતાવરણ ઉપર આધાર રાખે છે. મુશિક્ષિત મનુષ્યની ભાવના અશિક્ષિત મનુષ્યની ભાવનાથી નિરાશ પડી જાય છે, પૂર્વના મનુષ્યની ભાવના પશ્ચિમના મનુષ્યની ભાવનાથી જૂદીજ દેખાય છે. એટલે શરીરના ધર્મ કરતાં માનસિક ધર્મ જૂદાજ તરી આવે છે.

આપણે ધર્મને જે અર્થમાં ઓળખીએ છીએ, તે [મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ એ અર્થમાં] ધર્મ દેશ દેશ અને જાતિ જાતિઓમાં જૂદા જૂદાજ જણાય

છે. ઘણી વખત તો એ ધર્મ પરસ્પરથી વિરોધ જતા પણ જણાય છે. એટલે શરીરના ધર્મોની માફક આ ધર્મમાં સંવાદી-પણું ધણુંજ ઓછું દેખાય છે; એટલુંજ નહિ, પણ તેથી વિસંવાદીપણું પાસાવાર દેખાય છે. અને તેથી કરીનેજ ધર્મ મુક્તિ મેળવવાનું સાધન બનવાને બદલે અંધારા વધારનારું સાધન થઈ પડે છે.

મનુષ્ય માત્ર સામાન્ય રીતે કુદરતના એકેજ સમાન તત્ત્વમાંથી બનેલા છે. તેમની ઉત્પત્તિ અને અંતની વૈજ્ઞાનિક રીતો પણ એકજ સરખી છે. એટલુંજ નહિ પણ મુક્તિ મેળવવાની માર્ગ તરીકે મનાતા ધર્મની રચનાનો હેતુ પણ એકજ જાતનો મનાવવામાં આવે છે. ફેર માત્ર તેના બાહ્યારમાંજ દેખાય છે.

પરંતુ હાલ જોને ધર્મનું નામ આપવામાં આવે છે તે ખીણું કશુંજ નહિ પણ કેવળ બાહ્યાર છે. અને એ બાહ્યાર જૂદા જૂદા માનવસમુદાયોની મનોદશા ધરે છે. એટલે દુનિયામાં જોઈએ તો ધર્મ એ ખીણું કશુંજ નહિ પણ કેવળ એક મનોદશાજ છે.

પૃથ્વીને ઓળે ઉછરતાં બાળકોમાંથી જૂદા જૂદા ધર્મને માનનારા માખાપોનાં સંતાનોને પ્રયોગ ખાતર તેમના માખાપોના વાતાવરણથી જૂદાજ ઉછેરવામાં આવે, તો તેમના મગજ ઉપર

એમનાં માળાપોના જેવી ધાર્મિક મત-ભેદની છાપ નહિ જ પડે. એટલે સ્વેચ્છ પાટી જેવા મગજવાળાં બાળકોની મને-દશા ભિન્ન ભિન્ન ધાર્મિક માન્યતાઓના વાતાવરણમાં ઉછેરવાથીજ હાલના જેવી સંકુચિત બને છે એ નિર્વિવાદ છે. તે જોતાં જોને વર્તમાનમાં ધર્મ માનવામાં અને મનાવવામાં આવે છે, તે જૂદા જૂદા મતના માત્ર બાહ્યાચારોજ છે; અને એ બાહ્યાચારોની માન્યતા ફેલાતી અંત-કાવવામાં આવે તો તેથી જગતને કશુંજ નુકશાન નથી, પણ ઉલ્લટો લાભજ થવાનો છે.

પ્રત્યેક ધર્મના અનુયાયી ઇશ્વરની માન્યતા ધરાવવા છતાં, ઇશ્વરને તો માત્ર કલ્પનાથીજ માને છે. એ કલ્પના પણ બીજું કશુંજ નહીં પણ પ્રજ્ઞાલિકા-વાદજ છે. અને તે પ્રજ્ઞાલિકા કેવળ પ્રાથમિક યુગની અજ્ઞાનતા ઉપરજ દયાયર્થી છે. જે સમયે માનવસમાજની બુદ્ધિ પ્રાથમિક દશામાં હતી, તે સમયે પ્રત્યેક ઉપયોગી વસ્તુની પ્રાર્થનાઓ અને પૂજા કરવામાં આવતી, એ પ્રાર્થના અને પૂજનમાં ઉપયોગિતાનોજ પ્રાધાન્ય હેતુ રહેલા હતા. તે શિવાયની જે કુદરતી રચનાઓની તે યુગના માનવીને સમજણ પડી નહિ, તે પ્રત્યેકમાં ચમત્કાર માની તેમાં દૈવી શક્તિનું આરોપણ કરવું; એજ પ્રાથમિક દશામાં માત્ર શક્ય હતું; અને તેમ થયું પણ છે.

ઝાડોની પૂજા, નાગપૂજા, સૂર્યપૂજા એવી પ્રાર્થના એ બધાની અંદર ઉંડા ઉતરીને ભેદજો તો તેમાં માનવસમાજની પ્રાથમિક દશાનુંજ જ્ઞાન યાય છે. તે પછી જેમ જેમ મનુષ્યની બુદ્ધિનો વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ, પૃથ્વીને

ગોળો એ શેષનાગના મસ્તક ઉપર રહેલા નથી, અને શેષનાગ ડાહ્યે તે વખતે ધરણી ધ્રુવ ઉકેતી નથી એ વાત સિદ્ધ થઈ. આજે કાંઈ પણ ધાર્મિક-બુદ્ધિમાન મનુષ્ય એવી પ્રાર્થામક માન્યતા સ્વીકારવા તૈયાર પણ નથી. અને તેમ કરવામાં તે કાંઈ જાતનો ધર્મભંગ કરતો હોય તેવું માનતો ચે નથી.

સૂર્ય અને ચંદ્રગ્રહો ના સંબંધમાં આજ રીતે પ્રાથમિક યુગની અને હાલની માન્યતાઓ પલટાઈ મળે છે. સૂર્ય અને પૃથ્વી એ એમાં કાણુ કોની આસપાસ ફરે છે, તેવી સાવ નહીંવી. બાબતમાં પણ પ્રજ્ઞાલિકાવાદની સામે થનારાઓને ભયંકર ચાતનાઓ સહન કરવી પડી હતી, છતાં આજે હવે કાંઈ પણ પ્રાચીન યુગની માન્યતા સ્વીકારવા તૈયાર નથી.

તેવીજ રીતે વિજ્ઞાને કુદરતી તત્ત્વોને માનવજાતિનાં દાસ-દાસીઓ બનાવ્યાં, તે પહેલાં મનુજબાળોએ તેમણે ઓછા ચમત્કાર કલ્પે ન હતો એમ કાણુ નાહું કહે ?

આ વિચાર કરતી વખતે એક વાત એ પણ ભૂલવા જેવી નથી કે, પ્રાથમિક યુગની દશા વટાવી ગયા પછી, સંસ્કૃતિની ખિલવટના યુગમાં પણ અનેક દંતકથાઓમાં જૂદાં જૂદાં કુદરતી તત્ત્વોને દેવ-દેવિઓ કલ્પીને, તેમની યજ્ઞકથાઓ ગાવામાં કરી ચે હોય પણ અજ્ઞાનમાં આવી નથી. પ્રાચીન પ્રજ્ઞાઓના ઇતિહાસના અભ્યાસકે આ વાત સારી રીતે જાણે છે જ. આર્યાની માફક જ, ધ્રુવવાસીઓ, ગ્રીસવાસીઓ, રોમનો અને બેબીલોનવાસીઓના ધાર્મિક સાહિત્યમાં દેવ-દેવિઓની અનેક કથાઓ પ્રચારમાં હતી, તેમાંના કાંઈ દેવ-દેવિયોરો બનાવતા, કાંઈક અમૃતકુંપીઓ તૈયાર

કરતા, કોઇક સાગરની ઉપર આધિપત્ય ચલાવતા, કોઇક અગ્નિની ઉપર સામ્રાજ્ય ચલાવતા કોઇક પંવનના અધિરાજ, કોઇક વધાંદ, વીજળીના નિયામક; એમજ અનેક કાર્યો કરતા કદપ-વામાં આવતા હતા. પરંતુ એ દંતકથાઓના અધાંજ દેવોએ હાલમાં પોત પોતાનાં કારખાનાં અંધ કાર્યો હેઠળ અને પોતાનાં સામ્રાજ્યો ગુમાવ્યાં હોય તેવું લાગે છે. કેમકે હવે તેમની દંતકથાઓનાં કારખાનાં અંધ થયાં છે. તો પછી કમધંધા વીનાનાં નવરો પહેલાં એ તમામ દેવ-દેવિઓ ક્યાં અંતર્યામિન યજ્ઞ ગયાં? આ કદપનાતંત્રને સહજ વધુ લંઘાવીએ તો તુરંતજ ધર્મ એ એક માત્ર મનોદશાજ છે એ આપણો મૂખ્ય મુદ્દો વિચારવાતું કામ સુસાધ્ય થઇ પડે તેમ છે, તેની સાથે સાથે ધર્મની તેમજ ધર્મરાવતા-રોની કદપનામાં પ્રાયમિક યુગના મનુષ્યોનું રહેલું અંતિમ એકદમજ ઉધાકું પડી નીકળે છે. આથી પ્રાયમિક યુગના મનુષ્યની અજ્ઞાનતા ઉપર રચાયેલા દેવોની કદપનાની માફક ધર્મની કદપના થયું શિયાળાના બરફની માફક, જ્ઞાન-સૂર્યના પ્રગળ તાપ આગળ ઓગળીને, દંતકથાઓનાં કદપનિક દેવોની માફક અંતર્યામિન થઇ નીકળે છે. બાકી વધે છે મનુષ્ય અને કુદરત. અને અત્યારે તો એ બન્નેની વચ્ચે ચાલતી લડતમાં ધીમે ધીમે મનુષ્યજ કુદરતી તંત્રો ઉપર કાણુ મેળવતા જતા દેખાય છે. એટલે આવી દંતકથાઓ જેવી પ્રાયમિક જ્ઞાનની માન્યતાઓ ઉપર નિર્માણ થયેલા વાતાવરણમાંથી ધ્રુવયલી મનોદશા જુ અધૂરી અને બલભરી હોઇ, નવા

યુગમાં મળતા જતા જ્ઞાનની દ્રષ્ટિથી, તેને નવીન દ્રષ્ટિથી તપાસી, તેમાંથી અધૂરાપણું અને ભલો દૂર કરવાની જરૂર છે.

જૂના જમાનાના સંસ્કારથી ધડાયેલી મનોદશાની વિચિત્રતાઓ જાણવાનો પ્રયત્ન કરીએ, તો આપણને એવી મનોદશા ઉપર અટકા બધા દિવસ આધાર રાખવ: માટે આપણીજ ઉપર યુક્તિ ન થયે તો પસ્તાવો તો જરૂરજ થવાનો.

આ વિષયનો વિશેષ સ્ફોટ કરવો એકાદ ઉદાહરણ જોઇએ:

કદપના કરે કે, એકાદ મંદિરમાં ધર્મરાવતારના જન્મદિવસનો ઉત્સવ છે. ભારે ઉત્સાહકર્મક તેમાં અનેક સ્ત્રીપુરુષો ભાગ લઇ રહ્યાં છે. દોલ, પખાજ, ઝાંઝ, તાલ, કીરતાલ વગેરે છે. ભજનોની ઝડીઓ મચી છે. તમામ ભક્તો તેમાં મસ્ત છે. એ ભજનો ગભરાવનાર એક અજબયા માણસ છે, પરંતુ તેની ભજનો ગાવાની રીતથી, ભક્તિ ભાવથી તેમજ ભજનોથી તમામ મંડળી મુગ્ધ બની ગઇ છે. આખું ભક્ત મંડળ એવી તરફ અજબ અધ્યાથી જુલે છે. તેવામાં એ ભક્તને ઓળખનાર એક માણસ ત્યાં આવી પહોંચે છે; અને તે એકાએક પોકારી ઉઠે છે,

“એરે! ગંજળ થયો, સત્યાનાંશ નીકળી ગયું! આ માણસને ધર્મના મંદિરના શબ્દારમાં બેસાડીને તમે તેની આસપાસ કેમ બેસા છો? આ તો બાલુનું ગામનો રતનીયો ટેક છે.”

અને ખીજીજ વિષયો પેલા કહેવાતા ભગવાનના મંદિરમાં નવોજ દેખાવ નજરે પડે છે. એકાએક ભક્તમંડળ

ઉભું થઈ જાય છે. પ્રભુના અવતારના જન્મદિનને તે મંડળ વીસરી જાય છે, ઇશ્વરના ધામની પવિત્રતા અને ગંભીરતા તરફથી તેમનું ધ્યાન હટી જાય છે, ભજન એકાએક અટકી પડે છે, ઝાંજ, પખાજ, તાલ, મૃદંગ અધું જમીન ઉપર પછડાય છે, અને એકજ ક્ષણ પહેલાં જેઓ રતનાભગત તરફ અતિ સન્માનની નજરે ભેટા હતા, તેઓજ સામટા મળીને રતનીયા ઢોડને ગાળો દેવા લાગે છે, કોઇ તેને લાત લગાવે છે, કોઇક તમાઓ કકડાવી કાઢે છે, કોઇ ધકકો મારી હડસેલી કાઢે છે, ભજનને બદલે ગાળોની ઝડી જમે છે, ધર્મ, મંદિર, ભગવાન અધું ભૂકાઈ જવાય છે, પ્રભુની પૂજા અને આરતિ અટકે છે, જન્મની પળ પાછી ઢકેલાય છે, અને ભક્તમંડળ રતનીયાને મારીને હાંકી કાઢ્યા પછી, સ્નાન કરવામાં, વસ્ત્રો ધોવામાં, અપવિત્ર બનેલા મંદિરને પવિત્ર બનાવવાની દોડાદોડ કરવામાં મુર્તિઓના વાલા બદલવાની તડાભારમાં પડી જાય છે !

ઢોડને અડવાથી અભડાઈ જવાય, એવી જૂના કાગળી મનોદશાને લીધેજ આમ બને છે.

આવી મનોદશા ઉપરજ ધાર્મિક માન્યતા ઉભી થયેલી કોઇ તેની અંદર એકંદે સગીન તત્ત્વ રહેલું નથી. અને તેને લીધેજ એકજ મુખ્ય માન્યતાની તરફ ધ્યેય રાખવા છતાં ધર્મના જાણી ચારને નામે મનુષ્યસમાજનો એક વર્ગ જેને ધર્મ માને છે, તેનેજ બી વર્ગ અધર્મ માને છે. જૂદા જૂદા ધર્મ-ગ્રંથોના સંબંધની સન્માન તેમજ અપમાનની વૃત્તિનો જન્મ પણ, આવીજ મનોદશા ઉપર આધાર રાખે છે; છતાં

વાસ્તવિક રીતે ભેદજે તો, એ આખી મનોદશાજ ભૂતભરી, અને કેવળ અમુક અમુક સ્થળ, સમય, સંજોગ અને વાતાવરણમાં ઘડાયેલા ચોક્કસ વિચારોને લીધેજ જન્મેલી છે. તે સદેજ સમજાય તેવું છે.

આ મનોદશાનું માપ કાઢવામાં બીજાં પણ કેટલાંક કારણો તપાસવાં જરૂરનાં છે. કેટલાક ધર્મ અને પંથોનું અસ્તિત્વ છેકજ નજીકના કાળમાં થયેલું છે, તેમ છતાં તે ધર્મના અનુયાયીઓ કેવળ અમુક સમયથી ચાલી આવતી માન્યતાઓ ઉપર આધાર રાખીને પોતપોતાના ધર્મસ્થાપક તેમજ ધર્મ પુસ્તક ઉપર એટલી શ્રદ્ધા રાખીને, સત્તાવાહી સ્વરે પોક્કરે છે કે, અમારીજ ધાર્મિક માન્યતા સાચી છે, અમારોજ ધર્મગ્રંથ જગતમાંનું એકનું એક અને સાચું તેમજ સર્વવ્યાપી સત્ય પોક્કરે છે. ('સાચું સત્ય' ઉત્તુપૂર્વક લખ્યું છે, કેમકે ધર્મની પરંપરા ઉપર આધાર રાખનારી મનોદશા પોતાનીજ માન્યતાને વધુ સંગીન ઠરાવવાં સત્યનીયે મર્યાદા બાંધે છે) પરંતુ ઇતિહાસ સાહિત્ય, સ્થાપત્ય બંને અને પ્રાચીન અવશેષો, તેમજ માનવજાતિએ મેળવેલા જ્ઞાનના સમય; એ તમામનો તુલનાત્મક નજરે વિચાર કરીએ તો તેમનો એ દાવો કોઇ પણ રીતે સાચા તરીકે પુરવાર કરી શકાતો નથી. અને વિજ્ઞાનની નવી ઉધડેલી આંખ આગળ તો સ્પષ્ટ ઉત્પન્ન કરવાના પ્રયોગોની પ્રાયમિક યુગની કલ્પનાઓ પણ છેકજ હસવા જેવી લાગવાથી, કેટલાક સંપ્રદાયોમાં તો પ્રભુના જ્ઞાનરૂપ મનાતાં

નવયુવકની નોંધપોથી

હિંદુ જાતિના થતા જતા પતનના મુળ કારણની મમવેધી નોંધ.

ટપકાવનાર:- નવયુવક.

ધર્મને નામે લોકોમાં કેટલું બહુ અજ્ઞાન ફેલાઈ રહ્યું છે? એ અજ્ઞાનના ઘોરણમાં ફસેલાઓ બિચારા મૂળવસ્તુને ભલી પડછાયા પાછળ દોડે છે. ધર્મ કરતાં એનો આડંબર લોકોને બહુ ગમે છે. કારણ ધર્માચરણ કરતાં મહેનત પડે છે, તપની આવશ્યકતા રહે છે, પણ ધર્મના આડંબરમાં એ કશાની જરૂર પડતી નથી; અને છતાં આજકાલ એવા આડંબર માત્રથી પણ સામાન્ય જનસમુદયમાં પ્રતિષ્ઠા પામી શકાય છે. ધર્મ એ માન્યતાનો નહિ પણ સ્વાતુ-ભવનો વિષય છે. પણ આપણે તો દેવળ વાતોના તડાકા કે વિતંડાવાદ ઉપર ગાડું હાંકે રાખીએ છીએ. હિંદુસ્થાનની મુસાફરી કરવા નીકળવાનો આડંબર કરનારા હિંદુસ્થાનની ભૂગોળ વાંચી, નકશા ઉપર આંગળી ફેરવી જઈ સારાથે

ભારતવર્ષની યાત્રા કરવાનું પુણ્ય હાંસલ કર્યાનો સંતોષ બતાવે, તેવી આજના હિંદુઓની દશા છે. એથીજ ધર્મને નામે અનેક પાખંડો વધતાં જાય છે. મૂળ પુરુષોના વચનોના કૃત્રિમ અથ બ્યવહારના ચક્રણમાં ચાલતા જણાય છે. એને લીધે પ્રભુનું સ્થાન પચાવી પડવા પાપી મનુષ્યો તૈયાર થાય છે અને પછી પાપાચાર પારવિનાનો પ્રગતિ પામતો જાય છે.

અને એમ થાય એમાં નવાઈ પણ શું? જ્યાં કહેવાતા ધર્માચાર્યો પ્રભુનાં સ્થાન પટકાવી, ભોળા માણસોના દિલમાં ભ્રમણાનાં જાળોં ઉભાં કરે ત્યાં પછી ભક્તિ, સેવા, સમર્પણ અને ધર્મકાર્યોના અવળા અર્થ થાય તેમાં શું નવાઈ?

[૪૫૮ ૧૨૨ તું ચાલુ]

પુસ્તકોમાં પણ સંશોધન ચાલી રહ્યું છે, એટલુંજ નહિ પણ એ જાતી માન્યતાઓની સામે શુદ્ધિમાનોનાં બંડ ક્યારનાયે શરૂ થઈ ચૂક્યાં છે; અને અધરા જ્ઞાન ઉપર રચાયેલી જીજ્ઞાંસની ગયેલી મનોદશાઓમાં પલટો કરાવવો અને નવયુગનાં પ્રગતિવાંચુ માનવોનો ધર્મ યદ્યપદ્યો છે.

ધાર્મિક મનોદશાની સામેનું આ બંડ કંઈ આજે જન્મીને કાલે મરી જનાર પ્રાસંગિક બનાવ નથી, પરંતુ માનવીની શુદ્ધિની સાથે ધીરે ધીરે વિકાસ પામતો જતો અનેક વરસોનો એકધારો ચાલ્યો આવતો ઐતિહાસિક વિકાસ છે, અને તે મનોદશામાં પૂરેપૂરો પલટો કરાવ્યા વિના શાંતિ પામવાનો નથીજ.

ના. પણ જગતમાં સદાકાળને સારે સારાય સમાજને જન્મણાનાં જાતોમાં ગુણ-યલો રાખી શકતો નથી. ગમે તેવી મોહક અને સફાઈવાળી યુક્તિઓ પણ કાયમને માટે ઢાંકેલી રહી શકતી નથી અને ધર્મધેલાઓની જગ્યાએ પણ આંખો ઉઘડે છે ત્યારે પ્રપંચીઓની સામે તેઓ ખમણા ભરથી થાય છે. મહામદને મારી નાખવા તૈયાર થનારાઓએ જ, એના મતનો એટલાજ બળથી પ્રચાર કર્યો, છસસને દાંસી દેનારાઓજ તેના સેવકો બન્યા. જગતને એટલો અંતોષ છે. એ જેવું તેવું આશ્વાસન નથીજ.

હિંદુ સમાજની સર્વાંગે આટલી બધી અધોગતિ કેમ થઈ બહા ? જે પ્રજા ધર્મ ધર્મનીજ સદાય વાતો કરે, જે પ્રજા શાસ્ત્રની આજ્ઞા વિના ડગલું પણ ન બેરે, તે પ્રજાની પડતી કેમ થાય ? અને થાય તો એમજ સમજવું રહ્યું કે તે પ્રજાના ધર્મ અને શાસ્ત્રમાં કાં તો એવી અને એટલી ઉણપ હોવી ભેદએ, અથવા તો તેને સમજવનારાઓ એવી ખામીવાળા હોવા ભેદએ કે જેથી તેમાં શ્રદ્ધા રાખનારાઓનું લગભગ સર્વ રીતે પતન થયું.

હા, સર્વ રીતે પતન થયું. કોઈપણ દ્રષ્ટિબિંદુથી જતાં એ વાત સિદ્ધ થવા વિના રહેતી નથી. ધાર્મિક દ્રષ્ટિબિંદુથી ભેદએ સા પ્રભુના નામે અનેક પાખંડ ચાલી રહ્યાં છે. લોકો સાચા ધર્મને છોડી તેની જાયા ખાજીન થેલા બન્યા છે. મંત્રિ, નદીઓ, મંદિરો અને યાત્રાનાં ગાઓનાં દર્શન-સ્નાનથી મોક્ષ મળ્યાના સંતો-પતી બેલજા હજુય વધતી જાય છે. ધર્મની ખરી આજ્ઞાઓનું સાચું

પાલન થતું લગભગ ક્યાંયે જણાતું નથી. અહિંસા, બોલકિત, દયા, સેવા એ બધાના અવળા અર્થ થયા છે-થતા જાય છે. આજનો હિંદુ માત્ર વાતો કરીને જ સંતોષ માને છે. દૂધપાક પુરીના જમણનો ઇચ્છુક જેમ તે ચીજ ના નામ સ્મરણથી દૂધપાક-પુરી આરોગી શકતો નથી તેમજ, કેવળ વાતોટીઆ હિંદુઓ ધર્મકાર્યો પૂર્ણ કરી શકતા નથી.

અને રાજકિય ક્ષેત્રમાં થે શું દેખાય છે ? ધર્મપ્રાણ હિંદુ પ્રજામાં રામાયણ ને મહાભારતનાં કુધો સળગે એજ નવાઈ ! છતાં સખલ ગણાતી હિંદુ પ્રજા પરદેશી પ્રજાની ચડાઈએ થઈ ત્યારથી તેમની સાથેના રાજદારી કુનેહનાં ભુધિબળમાં, તેમજ ઘણી વખત શારીરિકબળમાં પણ ઉતરતી જણાઈ છે. પરંપ્રજાનાં રાજ્ય તો ધણીય પ્રજા ઉપર મંડાયાં છે, અને પરધુરને ક્ષમાવી દીધાના અનેક દાખલા ઇતિહાસને પૃષ્ઠે નોંધાયા છે, પરંતુ મીઠું પ્રજાએ ભારત ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યારથી આજ સુધી હિંદુઓ દખ્ખાતાજ રહ્યા છે એનું કારણ ?

વંજા બીજા પ્રજાને પોતાની અંદર સમાવી દીધાની હિંદુઓની વાતો પણ અતિશયોક્તિવાળી લાગે છે. મુસલમાનો ગમે તેમ પણ એશિયાવાસીઓ. એટલે યૂરોપવાસીઓ જેટલા આપણાથી ભિન્ન પ્રકૃતિ, ભિન્ન વાતાવરણ અને ભિન્ન સંસ્કૃતિવાળા જણાય છે તેટલી જાદાઈ ઇસ્લામીઓ ખતાવી ન શક્યા. અને ઇસ્લામીઓની ચળછટા યૂરોપવાસીઓની માફક વ્યાપાર કે રાજ્ય વધારવાની નહિ, પણ ધર્મપ્રસારની હેવાથીજ

તેમણે આ દેશમાં કાયમનો નિવાસ કર્યો, અને ધૂરોપવાસીઓની માફક અને તેમના જેટલી જુદાઇ ન સેવી. પછી તો ત્રીજી પ્રજા આવી, એટલે પરક્રીય ધૂરાની ધુંસરી અનેની કધિ પડી. છતાંય આજે પણ કોણ કહેશે કે હિંદુ-ધર્મલાભીઓ એક ભાવના, એક લાગણી અને એક વીચારના છે ?

હિંદુઓની આ બધી નબળાઇનું મગ ધમ અને શાસ્ત્રોમાં રહેલું છે. જે ધમ કે શાસ્ત્ર માણસ જેવા માણસને એક બીજાથી નાના મોટા કે સ્પૃશ્ય-અસ્પૃશ્ય ગણાવે, જે ધમ અંદર અંદર અનેક જાતની બદાઇઓ જન્માવે અને પોષે, જે ધમ મનુષ્યને મદ અને સાહસ પ્રિય થતો અટકાવે તેના અનુયાયીઓ, નિર્માણ, મૂંઝાં જેવા, ચેતનહિન, દુઃખ, નજરાં, સ્વાથી અને એમાં શું નવાઇ ?

હિંદુ પ્રજામાં અનેક વર્ણ, જાતિ, ન્યાતો, પેટાન્યાતો, ધમ, મત, પંથ અને વાડાઓ વધતા જવાનું કારણ ધાર્મિક માન્યતાઓમાંથીજ જન્મ્યું છે. હિંદુઓની નબળાઇનું કારણ એજ છે. ખ્રિસ્તિઓ કે ઇસ્લામીઓ જેમ ચર્ચ અને મસ્જિદમાં રવિ અને શુક્રવારે અમુક જ સમયે સમુહબંધ થઇ પ્રાર્થના કરે છે, તેમ હિંદુઓ કરી શકતા નથી. એનાં બીજાં ગમે તેટલાં કારણો હોય, પણ હિંદુઓની પડતીમાં એ જુદાપણાની ભાવનાએ જેવો તેવો ભાગ નથી ભજવ્યો, શંકરાચાર્ય, વડ્ડાભાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય, સહજનંદ, દયાનંદ, શુદ્ધ અને અરિહંતના અનુયાયીઓ એક બીજા તરફ જે વૈરભૂમિ કેળવી તેમજ કેળવાવી રહ્યા છે તે હિંદુઓની પડતીનું પ્રધાન

કારણ છે. અને એ વૈરભૂમિ શાને આભારી છે ? બીજાં કરતાં પોતાની માન્યતા ફોજ, એ એવો આડંબર જ એના મળને પાણી સીંચે છે. આથી હિંદુઓમાં અંદર અંદર વૈમનસ્પત્તા બીજ રોપાયાં, પોષાયાં અને ફાલ્યાં ફાલ્યાં.

આપણાં જાતિમંડલોએ પણ આ જુદાઇની ભાવના ખિલવવામાં કયાં ઓછો ભાગ ભજવ્યો છે ? ખ્રિસ્તી પ્રજા એક પાટલે (ટબલ) જમી શકે છે, ઇસ્લામીઓ એક થાળીમાં જમી શકે છે, ત્યારે હિંદુઓ ? ખાર પુરભેધાને સાર તેર ચોકા એ હિંદુઓની બંધુભાવના ! હિંદુઓની અંદર અંદરની મૈત્રી પણ મર્યાદિત છે. અમુકજ ખંડ સંધી એક કોમનો હિંદુ બીજ કોમના હિંદુ મિત્રને ઘરમાં પેસવા દે છે ! એકને દબાવી બીજાએ પોતાની મોટાઇ દેખાડ્યા કે વધાર્યા કરવી એ હિંદુઓની કાયમની રીતિ થઇ પડી છે. હિંદુઓની પડતી એથીજ થઇ છે, થતી જાય છે, અને થવાની છે. જ્યાં સર્વ પ્રાણી-જાત-માત્રને આત્મવત્ત ગણવાની આજ્ઞા ત્યાંજ આટલા ભેદભેદ ! ધમ અને શાસ્ત્રોને નામે કેટલો અત્યાચાર ?

હિંદુઓને જો જાતિ તરીકે સમજાવનનું હશે, ઉન્નતિ સાધવી હશે તો આ નબળાઇઓની શોધ કરી તે દૂર કરેજ મૂટકો છે. તે નબળાઇઓ જેટલી વધુ વખત તે પોતાનામાં રહેલા દેશે તેટલો તેનો વહેલો નાશ થશે. એ જાતની હઠિલાઇ એક દિવસ પૃથ્વી પરથી હિંદુ જાતિને નાશોષ કરવામાં કારણ ભૂત બનશે.

જવન-પોથી.

:: એકાકી નાટક ::

[લેખક : શ્રી કુશોર.]

[૭૮૧૫ રિતાને કાંઠે પોટલા ભગવાન
જવનપોથીનાં પાનાંમાં એકવિતે જોઈ રહ્યા
હોય છે]

[હારથાળ જ્ય પ્રવેશ કરે છે]
ભગવાન.

કેમ, જ્ય! વળી શું છે? ધારું છું
મને લગારે વિશ્રાંતિ મળવાની નથી.

જ્ય.

'ખરું' છે; અને ભગવાન! સ્વર્ગસદ-
નના હારથાળ બનવું એ. પણ સહેલું
તો નથી જ.

ભગવાન.

વાર, બોલ શું કહેવાયું છે?

જ્ય.

વાનરોના સ્વર્ગમાંથી આવેલું પ્રતિ-
નિધિમંડળ આપને મળવા ધર્યું છે.

ભગવાન.

વાનરોનું ધામ તો ખીજે કયાં હવે ને ?
શું તેઓ ત્યાંથી આવે છે ?

જય.

ના હ; આ પ્રતિનિધિમંડળ તો
વાનર-સ્વર્ગમાંથીજ આવ્યું છે.

ભગવાન.

કાણું છે એમાં ? હનુમાન, સુગ્રીવ... ?

જય.

હ ના. આ તો જુદાં જનાવરો છે.

ભગવાન.

વાર, મોકલ તેમને.

[જય જય છે.]

વાંદરાઓ વળી શું ફારયાદ કરવાના
હશે ? (જીવનપોથી બાજુ પર મળીને)
વાનરસમુહ વધારે ભણે છે; તે કાંઈ
જાતની તકલીફ આપતો નથી.

(જય ગોરીલા, ચીમ્પાનીઝ અને હોમીડોંગ
વાનરસમુહની સાથે પ્રવેશ કરે છે)

જય.

ભગવાન ! આ આવ્યા તે વાનર
પ્રતિનિધિઓ.

ભગવાન.

(વિચારમાંથી જાગૃત થઈને)

કેમ, શું કામ પડ્યું છે ભલા ભાઈઓ ?

ગોરીલા.

(આગળ આવેને)

ભગવાન, [ખિતાનો સાથીઓ તરફ
જોઈને] આ અમારા ચીમ્પાનીઝ વાનર-
સમુહના અગ્રણ્ય એમતું નામ રણધીર;

(ભગવાન માથું હલાવે છે. રણધીર નમન
કરે છે.)

અને આ નિક્ષમણી અમારા હિરાંગઉદ્યાન
કુળનાં સાદુથી વધારે મશહૂર છે.

[ભગવાન-ફરીથી મસ્તક હલાવે છે]

[નિક્ષમણી વંદન કરે છે.]

અને મારું નામ દીવાકર-મારું ગોરીલા
ખાનદાન બહુ પ્રાચીન તેમજ માનવંતું
મનાય છે.

ભગવાન.

(સ્થિત સાથે મસ્તક નમાવે છે.)

તમારો પરિચય થવાથી મને આનંદ
થયો. બોલો શું છે ?

દીવાકર.

માફ કરજો, પણ ભગવાન, આપ
પણ 'શું-છે.?' એમજ કહે છે ? એ તો
માનવીઓની ફજની ભાષા છે; અને
માણસો તો મૂખ છે.

ભગવાન.

ખરું છે. માણસો હમેશાં મૂખજુ હોય છે
હું તો એમ જુઠવા જતો હતો કે,
તમારું આગમન જેમ થયું છે ?

દીવાકર.

(રણધીર તરફ જોઈને)

બધું રણધીર ! તમેજ આમને
સમજાવો.

રણધીર.

(આગળ આવે છે)

વાત એવી છે કે, નીચે પૃથ્વી ઉપ-
રના મનુષ્ય લોકોમાં અંદર અંદર લડાઈ
ચાલી રહી છે. તેમાં એક પ્રગંના
મનુષ્ય કહે છે કે, માણસ તે વાનર છે
અથવા તો વાનર હોતો કે, પછી માણસ
બનશે, નહિં તો વાનરકુળમાંથી તે ઉતરી
આવ્યો છે, કે વાનરકુળનો એ પિત્રાઈ
છે, અથવા તો એવું જ કંઈક છે અને

ખીન્ને એક સમદાય કહે છે કે, મનુષ્યો વાનર નથી; પરંતુ [ભગવાનની બરાબર સાથે જોઈને] આપે આદિકાળમાં જેવો મનુષ્યને સર્જ્યો હતો તેવો છે, માત્ર આદિકાળના માનવીઓ કરતાં તે વધુ ખરાબ બન્યો છે.

ભગવાન.

મેં માણસને બનાવ્યો હતો....

(ભગવાન આમ તેમ જોવા લાગ્યા.)

રણુધીર.

હું-એ.....?

ભગવાન.

કંઈ નહિં. તમે ચલાવો.

(ખોખારો ખાય છે)

રણુધીર.

આપની પ્રકૃતિ બરાબર નથી ?

ભગવાન.

માત્ર મને ઉબકા આવે છે. માણસોને લગતી જ્યારે હું વાત કરું છું, ત્યારે મને એમજ થાય છે, તમે તમારે ચલાવો.

રણુધીર.

હું એમ કહેતો હતો કે, અમે વાનરો હમેશાં સારા માણસો છીએ, અને તેવા રહ્યા છીએ-અમે લલાઇના જંગ જંગાળો તોમજ મચાવ્યા નથી, કે કોઇપણ પ્રાણીઓને દમ્યા નથી, અમે કોઇને સાર મોટાં મોટાં કાળમીઠ કે દમ્યાનાં ચણાવ્યાં નથી, કે ભૂખમરો ફેલાવી, નવજીવાન માણસોને સુકવીને હાડપિંજર બનાવી દોષાં નથી, અમે કોઇને હલકા અને ઉતરતા મોતીને પગળ્યા નથી કે નિર્બળ સમજીને કુટી લીધા નથી,

અને તેથી આ બાતની બદનામી અમારે શિરે ચઢાવવામાં આવે તે અમે ઇચ્છતા નથી.

ભગવાન.

તમારી ઉપર શું ચઢાવવામાં આવ્યું છે?

રણુધીર.

(સહેજ આગળ જઈને.)

માણસો અમારી સાથે કોઇ પણ જાતનું સંગપણ ધરાવતા હતા કે ધરાવે છે, એમ કહેવું તે અમારી બદનામી છે.

દીવાકર.

[અંધ પુરાય છે]

અમે નિર્મલ ચારિત્ર્યના છીએ, હા, હા, અમે માણસો કરતાં ઉજળાં હૃદય અને સ્વચ્છ હાથવાળા છીએ.

રણુધીર

મનુષ્યો અમારી સાથે સંગપણનો દાવો કરે તે બિલકુલ તરકેદી અને અમારે અપમાન કરનાર છે. અમે કદી પણ ખરાબ કામ કયું નથી કે કશીએ બદ-ફેલી કરી નથી. ખરેખર માણસો અમારી બદનામી જ કરે છે.

નિલમણી

અમારો ઇતિહાસ નિર્મલ, ઉજવલ અને સ્વચ્છ છે, અને અમે અમારા કુટુંબ-વૃક્ષની ઉપર અને ઉપર ચઢવા માટે ગૌરવ આનીએ છીએ.

રણુધીર

[અસ્મિત] નિલમણી વૃક્ષ ઝળાએ ચઢવામાં પણ મશાહુર છે.

દીવાકર

જગત ઉપરના અમારા માણસો તર-ફથી અમારી ઉપર પ્રાર્થનાઓ આવી-

રહી છે કે, અમારે તમને મળવું અને
પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યપ્રાણીઓદ્વારા તેમની
યજ્ઞ રહેલી બદનામી અટકાવી.

નિલમણી

મનુષ્યને અમારી સાથે કોઇપણ જા-
તનું સગપણ નથી; એ સગપણની
વાત કરવી તે અમારી એકબી બદ-
નામી છે.

ભગવાન

એ ખરી વાત હશે, પણ તમે એ વાત
શું જાણતા નથી કે, એ બદનામી અટકા-
વવા માટે તો મારે લાખજે; અને કરોડો
મનુષ્યપ્રાણીઓને શુદ્ધિ આપવી પડી છે.
ઓછી ઓછી; છતાં પણ થોડીએ શુદ્ધિ
મેં સહુને આપી છે.

દીવાકર

તે તમારે કાંવે તેમ કરે.

ભગવાન

હં!

રણુધીર

આપ અમને રણજી નહિં આપો?

ભગવાન

માણસોની ઉત્પત્તિ વાનરોમાંથી થઇ
છે એવા મનુષ્યોના દાવાની ગાન્યતામાં
તમારી પણ ભૂલ થયેલી છે. માણસોનું
એક ટોળું તમારાજ જોટલા આગ્રહપૂર્વક
તેમનો નીચી પંક્તિનાં હલકાં પ્રાણીઓ
માંથી વિકસિત થયું છે એવું કહેનારની
સામે કોયે બરાબ છે.

નિલમણી.

(કંઈક કષ્ટિત ધબકે)

નીચી પંક્તિ? હલકાં?

ભગવાન.

(સંપૂર્ણ શાંતિથી)

હું જાતે તમારું અપમાન કરવા માટે
એમ કહેતો નથી. હું તો માણસોનું એક
ટોળું શું કહે છે તેજ માત્ર જાણતું
છું. અને માણસોનું બીજું એક ટોળું
વિકાસવાદમાં માનવું હોય, તે આગ્રહ
પૂર્વક એમ કહી રહેલ છે કે, માણસો,
વાનરો તેમજ બીજાં પ્રાણીઓ સામાન્ય
ક્રીટ-પતંગનો જાતિથી માંડીને વિકાસ
પામતાં હોય તે દશાએ પહેંચ્યાં છે, કદાચ
હવન રૂપી શરતનું આરંભરથન એક
હોય, પરંતુ પ્રત્યેક પ્રાણીએ પોતાની
દૃઢ ઇચ્છા અને વાસના પ્રમાણે પોતા
પોતાને રસ્તે પોતાનું ભાવિ નિર્માણ
છે, પ્રત્યેક પ્રાણીની ચડતી તેમજ પડ-
તી માત્ર તેનાજ હાથમાં છે—મનુષ્યો
પોતાની અતિ લાંબી પરંપરામાંથી અ-
ત્યારે મનુષ્યમાં પરિણામ પામ્યા છે,
અને વાનરો તેજ રીતે પોતાની પરંપ-
રામાંથી વર્તમાન વાનર જાતિમાં પરિ-
ણામ પામ્યા છે; પરંતુ એ બન્ને
જાતિની પરંપરા સાવ નિરાળી છે.

રણુધીર.

પરંતુ અબ્ધંતરની હકીકત શું છે?

ભગવાન.

(બાજુના ટુકડા ઉપર ખડખડ યવાથી ત્યાં
એકબે)

ચેલા નિલમણી ત્યાં શું કરે છે? એ
લાંબને ઝાડ ઉપરથી નીચે ઓલાવો!

દીવાકર.

એ ભાઇ નહિં પણ બહેન! છે.

ભગવાન.

મને ક્ષમા કરો. એ બહેનને નીચે
ઉતરવાનું કહે.

દીવાકર.

અમારામાં સ્ત્રી અને પુરુષને હમેશાં
સમાનજ્ઞ માનવામાં આવે છે.

રણધીર.

એથી પણ વિશેષ.

ભગવાન.

હીક, પણ એમને એ જાડ ઉપરથી તો
ઉતરવુંજ રહ્યું. એ તો મારું જ્ઞાન વૃક્ષ
છે. અને જો એ બહેન તેવું એકાદ ફળ
આપશે તો તેથીયે તેમનું મૃત્યુંજ થશે.
(વૃક્ષ ડાબો તરફ મીટ માંડીને) નિલમણી
નીચાં ઉતરો.

નિલમણી.

(વૃક્ષ ડાબ ઉપર બેઠાં બેઠાં, નીચે જોઈને)
શું કામ ?

ભગવાન.

ખરેખર આની હક જખરી છે.
(ફરીથી ઉંચે જોઈને) તમે વિના વિલંબે
ત્યાંથી નીચે ઉતરો.

નિલમણી.

પણ મારી ઇચ્છા તેમ કરવાની નથી.
મારે એકાદ ફળ શોધી કાઢવું છે.

ભગવાન.

જો તમે મારું કહ્યું નહિં માનો તો
હું તમને વાનર સ્વર્ગમાંથી, દુનિયાના
માણસોમાં મોકલાવી આપીશ.

નિલમણી.

(સભ્ય જનીને)

એક વિપક્ષ શાંતિ શબ્દો, હું નીચે
ઉતરું છું.

ભગવાન.

(સન્નિવૃત્ત.)

કેવી ભલી છોકરી છે ?

(જ્યની તરફ નજર નાખીને)

જય ! તારી પાસે એકાદ નાળિયર છે ?

જય.

(સાક્ષ્ય)

પ્રભો ! મારી પાસે નાળિયર ! હું
નાળિયર ક્યાંથી લાવું ?

ભગવાન.

મેં ધ્યાન : કદાચ તારી પાસે નાળિય-
રનું સત્ત્વ હશે. કંઈ ચિંતા નહિં; હું
આ નિલમણી મારે એક નાળિયર હમ-
ણુંજ ઉત્પન્ન કરી નાખું છું.

દીવાકર.

આપ એટલું તો કહો કે સત્ય હકી
કત શું છે ?

ભગવાન.

મનુષ્યની ઉત્પત્તિ વિષે ?

રણધીર.

હા, તમે પુરુષને તે છે તેવાંજ ઘડી
કાઢ્યો હતો અને તેની એકાદ પાંસળી
માંથી સ્ત્રીને સન્નિવૃત્ત હતી કે, પહેલી
સ્ત્રી સરજની એના શરીરનાં મેલના
પુતળામાંથી મદં નિપજાવ્યા હતા ?

ભગવાન.

જ્યારે જ્યે તમારા આગમનની મને
ખબર આપી તે વખતે હું આ ગ્રંથ
વાંચી રહ્યો હતો. એનું નામ છે જીવન
ચોથી, એમાં જ્યુજ છે. એ શોધો તો
તેમાંથી તમને મારી નારદજી સાથેની
એક ચર્ચા જડશે. તેમાંથી તમે શોધી

શકશે કે મેં માણસને આરંભમાંજ પરિપૂર્ણ બનાવ્યો, અને પછી એને નીચે ને નીચે ગણતો, જવા દીધો કે. અથવા તો એક જીવનઅણના સાદા શંખ-કામાં રહેતા કીટમાંથી મનુષ્ય તેમજ બીજા જીવોનો જીવન યુદ્ધ કરતાં કરતાં સહુ સહુની વાસના તેમજ સામર્થ્ય પ્રમાણે તેમનો વિકાસ થવા દીધો? એથી તમારી અને મારી મહેનત ઉગરી જશે. પણ સાદી રીતે કહું તો દુનિયાની સ્થાપના કેાદ પણ જાતના ખસ સર્જનના શોખ માટે થયેલી નથી, પરંતુ સામાન્ય નૈસર્ગિક ધોરણે તેનું ઘડતર થયું છે.

નિલમણી.

એતો બધું ઠીક, પણ તમે અમારા ખાનદાનની ચતી બદનક્ષી અટકાવી નાંકે શકો ?

ભગવાન.

તે પણ સામાન્ય નૈસર્ગિક નિયમનેજ ધોરણે. માણસ શુદ્ધિ અને કેળવણીની ઇચ્છા કરે, તો તે છેવટે પ્રાપ્ત કરી શકશે; અને મર્ખ બનતો બચી જશે.

નિલમણી.

એટલે મનુષ્ય જ્યાં સુધી શુદ્ધિમાન અને ત્યાં સુધી અમારે બધી બદનક્ષી સાંખી લેવી ?

ભગવાન.

એમજ દેખાય છે. એજ રીતે માણસને પણ વેરીજ લેવું પડશે? છતાં કષ્ટ એજ મહાન ગુરુ છે. માણસે એ રીતે શિક્ષણ લેવુંજ રવું. તમે એમની

તરફ એટલી બધી લાગણીથી જુવો છોજ શું કામ? એ લોકો તો લઠાઇમાં ગારવ માને છે, અને તમે કહ્યું તે બધું કરે છે; એનોજ વિચાર કરોને ?

રણુધીર.

મનુષ્યોને અકલ્પ આવે ત્યાં સુધી અમારે ધીરજ ધરવાની હોય તો તો પછી અમારી ધીરજનો અંતજ આવી જવાનો.

ભગવાન.

એમ થવા માટે સમય તો લાંબોજ જવાનો. પણ મારે માટે તો લાખો અને કેાટિ કેાટિ વર્ષો પણ વૃક્ષ ઉપર ખરી પડતાં પાંદડાં જેવાં છે. ધીરજ ધરો. હવે જો તમે મને જવા દો તો હું મારું વાંચન શરૂ કરું. એ ગ્રંથ લેણીજ રસભર્યો છે. પણ જતાં જતાં મારું એક વચન યાદ રાખજો. જો મનુષ્યો અંદર અંદરની લઠાઇમાં કબાઇને ખપી નહિં જાય, તો ભવિષ્યના યુગોમાં જ્ઞાન મેળવશે.

(જય તરફ ફરીને)

જય આ સન્નારી અને સદ્ગૃહસ્થોને અકેકે નાળિયર આપ.

(વાનર પ્રતિનિધિઓ તરફ જોઈને)

પ્રિય સજ્જન ગણુ! આટલાં બધાં તિવ્ર લાગણીવાળાં ન રહેશો. માણસોએ તો ખુદ મારી સાથે પણ પોતાની સર-આમણી કરેલી છે, છતાં હું તેથી ગુસ્સે થઈ જતો નથી-માત્ર હયું છું.

(જય વાનર પ્રતિનિધિ મંડળને ફીર તરફ લઈ જાય છે. જીવન સફિ-તાને કાઢે પોટેલા બગવાન વળી પાછા જીવનપોથીનાં ખાનાં ઉઘકાવે છે.)

બકરીબાઇઓ બળવામાં લાગી !

કે'કલુપુરના અમારા ખાસ ખખર-
પત્રાએ તા. ૧ લી એપ્રિલ નીચે
પ્રમાણે કેટલાક ખાસ તારનાં સંદેશા
મોકલ્યા હતા, જે સ્થળ સંકાયને લીધે
અમારા દૈનિકમાં નહિ લઈ શકવાથી
આ માસિકમાં આપવાની જરૂર
પડી છે કાંઈ સંશય કરી આ વાંતને
તદન ગણુ' કે યાદા પહોરનો તેડકા
ગણુશે. તેવાઓને ગીતાજીનો હવાલો આપી
હું કહું છું કે “માદ રાખો, સંસ્કારમાં
વિનસ્યતી. એટલે કે કાંઈ પણ વાતમાં
શંકા લાવનારનો નાશ છે. તેમનું મ્હોત
છે. માટે જીવવું હોય તો આ વાત
માનો.”

હવે વધારે પ્રસ્તાવ કર્યા વિના મારા
ખખરપત્રીના તારના સંદેશાઓ જે અનુ-

કમે આવ્યા છે તે અનુક્રમમાંજ નીચે
આપું છું :

ધોડાઓનો બળવો.

કે'કલુપુર, તા. ૧.

અત્રેના અરવોના જંગલમાં આઝાદીની
ઉંખા પ્રકટી છે. માણસ ભતની ગુલામી
અને ભેડુકમીની જંજીર ફગાવી દેના
ધોડાસમાજે ઠરાવ કર્યો છે. ગદ્દ કાલે
ભાડેતિઅને ખાનગી ગાડીઓના ધોડાઓએ
કામ બંધ કર્યું હતું, આને લશ્કરી-
ઓના ઘુરંગોએ બળવો કર્યો છે.
તેમણે એક સફ્ટેન'ટ. બે ક્રીટનો, બે
મુખેદાર મેગર તેમજ અસંખ્ય ગાડી
હોકનારાઓને ધાયલ કર્યા છે. શહેરનો
કબજો હાલ તેમના હાથમાં છે અને

કંકણપુરમાં બળવો.

વિચિત્ર બળવાનો હૈયાને થનગનાવી મૂકે તેવો
હાસ્યનાં છાંટણુંવાળો કટાક્ષલયો ઇતિહાસ.

લેખક : શ્રી. મસ્તકદીર.

જેમ જેમ વખત જતો જાય છે તેમ તેમ એ હપસેના જેલપર ધસી કેદીઓને છોડી દે એવો લય ઉભો થયો છે. આજ સહવારે શહેરના મધ્ય ભાગમાં આવેલાં ચૌટામાં ઘોડાઓની એક ગંજવર સલા મળી હતી, જેમાં ગઇ નાતાલમાં કલકત્તાની રેસમાં પહેલા આવી 'વાયસરોય કપ' હતી જનાર દિલાવર નામનો અથ પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યો હતો. પ્રમુખે ઘોડાઓને ફરી માનવજાતની શુદ્ધામી ન કરવા સલાહ આપી હતી.

બિલાડી અને ચોપટ.

કંકણપુર, તા. ૨.

બળવાની આંગ. ફેલાતી જાય છે ગઇ મધરાતે ગાંભીની બિલાડીઓ અને ચોપટોએ બળવો કર્યો હતો. મીંદડીઓ એ પોતાની શેઠાણીઓને ન્હોર અને ચોપટોએ શેઠોને ચાંચો મારી હતી.

બળદો પણ વિક્રયાં.

કંકણપુર, તા. ૩.

બળવો શાંત પડવાને બદલે વધુ પ્રમાણમાં ફેલાતો જાય છે; તેને શાંત પાડવાના પ્રયત્નો હજી સુધી સફળ થયા નથી. આજે તો વળી બળદો વિક્રયાં છે, હવે નેડેલા બળદો ખેતરમાં હળ હાંકતાં એકતોને સાતો લગાવી, ઉભાં

પુછડાં સાથે, ઉભી સડકે દોટ મુકી જંગલમાં ચાલી ગયા છે, ગાંધાએ પણ પોતાના ગોવાળોપર ઘણા દિવસથી યાદ રાખેલું વેર લીધું છે. એક બે ગવલીઓ તો ગૈર-માતાનાં શીંગડાંઓના મારથી રામશરણ પહોંચી ગયા છે. કેટલીક ગાંધાએ પોતાને દોહનારી શેઠાણીઓની આંખમાં પ્રથમ પૂંછડાંની ઝાપટ લગાવી, એ આંખ બોળે ત્યાં પાછલા પગની લાત તેમનાં ડાયામાં ગ્રાડી તેમને જમીનદોસ્ત કરી છે. મામલો ગંભીર છે.

ચોતરફ ફેલાતો દાવાનળ.

કંકણપુર, તા. ૪.

બળવાએ આજે વધુ બ્યાપક સ્વરૂપ લીધું છે. મરઘાં મરઘીઓ તેમજ બકરાં અને મેંઢાંઓ પણ લડતમાં નોડાયાં છે. બળવાનો પવન ફેલાતોજ જાય છે. મોર પણ મીકે મુરે ટહુકવું મજા મનુષ્યોની સાથે થયા છે! માત્ર કુતરાં હજી સુધી વફાદાર રહ્યાં છે, અને બળવાને લીધે મળતો લાલ મેળવી રહ્યાં છે જ્યારે આ બધું શું થાય છે તેની ગમ ન પડવાથી ગધેડાં તટસ્થ રહ્યાં છે.

હું ચોતે ઉપડ્યો.

અમારા કંકણપુરના બળરપત્રી તરફથી ઉપર મુજબના તારના સંદેશાઓ મળ્યા હતા, પણ તે પરથી એ ગાંધામાં ફોટી નીકળેલા ચોપટનાં લેવકર બળવાનો પુરેપુરો ખ્યાલ ન આવવાથી હું

બીલાડીઓ અને ચોપટોનો બળવો.

પ્રતિનિધિ મળ્યા. તેણે ત્યાં કાટી નીકે-
જેલા બળવાની જે વાત કરી તે સાંભળ્યા
હું તો અબળબીથી અવાચક બની
મર્યાદા હું શહેરમાં મારા એક સ્નેહીને
ઘેર જવા માંગતો હતો, પણ ખબર-
પત્રીએ મને સ્ટેશનની બહાર નીકળતાં
અટકાવ્યા. તેણે ખબર આપી કે “શહે-
રનો કબજો ઘોડાઓ અને બળદોના
તાથમાં છે, અને કોઈ પણ બે પગપર
દ્વાર ચાલતાં પશુને જ્યાં તેઓ તેને

ચોતે તા. ૪ થી એ
પ્રથે દિલ્હી એકસપ્રે-
સમાં કંકણપુર જવા
ઉપડ્યા. મારો ઇરાદો
કંકણપુર જઈ ત્યાં
બળવાખોર પશુઓના
નેતાઓને મળી તેમના
વિચારો જાણી અને
બની શકે તો માણસ
અને પ્રાણી વચ્ચે ફરી
સમાધાની કરાવી આપ
વાનો, અને મહેનતાણું
મળે તો લવાઈ તરીકે
ઠસી જવાનો હતો.
મને લાગ્યું કે પશુ
ઓમાં પણ સમજૂતી,
દુરબંદેશી અને વ્યક્તિ
ત્વવાળાં પ્રાણીઓ હશે
જેમના પર જરૂર
પારી સમજાવટનો
અસર થશે.

પ્રતિનિધની

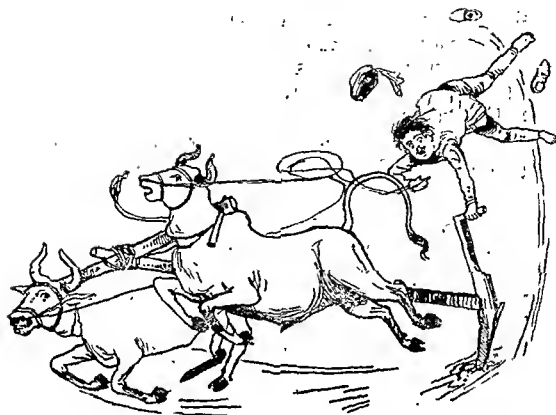
વિચાર વાત.

કંકણપુર સ્ટેશને
મને અમારા પત્રનો

લાત, શીંગડાં અને બેચકાંથી પુરું જ
કરી નાંખે છે.”

“પણ આ ગામમાં તો લશ્કરી
હાવણી છે ને?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“એ ખરું” પ્રતિનિધિએ જવાબ
આપ્યો, “પણ અશ્વ સરદાર દિલા-
વરની દુરબંદેશીથી લશ્કરીબરાબર
અને હથિયારખાતાં પર ચલીસ
કદાવર. ઓરદેશીઅન ઘોડાઓનો ચોટી-
પહેરા મહી દેવામાં આવ્યો છે, જેથી

. બળદોએ ખેતરમાં હળ હાંકતા ખેડતોને ઝાતો સગાવી.

એક પણ લશ્કરી સિપાહી અરાખની બહાર નીકળી શકતો નથી, ગામમાં ગાદીવાળાઓએ લાઠીઓ અને છરી સાથે એક વખત ઘોડાઓ અને બળદો સામે સામનો કરી નેચા હતો, પણ ઘોડાઓની લાતો અને બળદોનાં શીંગડાં આગળ એ હથિયારો નકામાં નીવડ્યાં હતાં, આ પહેલીજ વખત ગામની માનવજનતાને પ્રતિતી થઇ છે કે પશુઓને ચોતાની શક્તિની પિંજન થાય તો મનુષ્યપ્રાણી તેની આગળ વિસાતમાં નથી. માણસોને તો બહારનાં હથિયારો લાવવા પડે, જ્યારે આ ચોપગાંઓને તો કુદરતે તેમને અનુ-કૂળ હથિયાર આપ્યાં છે.”

વાચ્યા આવી છે.

વધુમાં મારા અબરપત્રીએ મને એ વાત કરી કે પ્રાણીઓએ બળતો કરી

ચોતાનાં અંધનો તોડી નાંખ્યાં છે, ઘિટ-લુંજ નહિ, પણ તેમને વાચ્યાએ આવી છે, અને મનુષ્યપ્રાણીઓની માફક જ તેમની સભાઓમાં રીતસર લાપલેા થાય છે, અને વાતાવરણ ગરમ થતાં ગાળાગાળી પણ થાય છે.

અને ચોપગાં બન્યા.

અબરપત્રીની વાત સાંભળી એ રાત તો મેં સ્ટેશનના વેઇટીંગ રૂમમાંજ ગાળવાનો ઠરાવ કર્યો. બીજે દિવસે રહવારે અબરપત્રી મારા ચુંદણ પર બાંધવા એ ચામડાંના કટકા લઇ આવ્યા. અને કહ્યું કે માણસો પશુઓની માફક ચોપગાં થઇને રાઉરમાં ચાલી શકે છે. એ રીતે ચાલીનેજ તેણે બળવાની અખરં મેળવી હતી અને પશુઓની સભામાં હાજરી આપી હતી. પ્રાણીઓની માફક ચાલના-

રને હેશન નહિ કરવાની ખાનદાનીઓપગાં
જતાવે છે. મને આ સુચના વસમી તો
લાગી, પણ પશુબળવાને લગતી પુરતી
માહિતી મારે મેળવવી હોય તો મારા
પ્રતિનિધી કંચનલાલની સુચના મુજબ
આદ્યા શિવાય બીજા આરો જ નહતો.

દિલાવર શું કહે છે ?

કંકણપુરની લશ્કરીબરાખ સ્ટેશનથી
અર્ધો માઇલજ દૂર હતી, અને એ રસ્તો
નિર્જન જોવા હોવાથી ત્યાં કોઈ પ્રાણીનો
ભેટો થાય તેમ ન હતું. સૌથી પહેલાં
મેં તુરંગ સરદાર દિલાવરનો 'ઇન્ટરવ્યુ'
સવાનો વિચાર કર્યો. મેં અને કંચન-
લાલે એમ નક્કી કર્યું કે અમારે રસ્તામાં
આલવું તો ટટાર, પણ કોઈ પ્રાણી નજરે
પડે કે તુરત ચોપગા બની જવું. અમે

નીકળ્યા. સારાં નશીબે માર્ગમાં અમને
કોઈ પ્રાણી ન મળ્યું. દૂર ગામમાં કેટ-
લાક ઘોડાઓ અને બળદો ખુમારીમાં
દરતા હતા. બળદોનાં ખૂંડાં હવામાં
ઉડ્યાં કરતાં હતાં, અને અશ્વો ડોક ઉંચી
ચાખી બાજુ જગતના પોતે માલિક હોય
એ રીતે વિચરતા હતા.

બરાખ આગળ કેટલાક ઘોડા સંત્રીઓ
પાહરો ભરી રહ્યા હતા. તેમણે મારા
તરફ તિરસ્કારથી ભેષ ગુજરાતીમાં જ
ખૂંડ્યું કે, “એ વાંદરવંશી, મનુજ
પ્રાણીઓ, અહિં શા માટે આવ્યા છો ?”

“અમે પત્રકારો છીએ, અને આપના
સરદાર દિલાવરની મુલાકાતનાં ઇતેજાર
છીએ, જો એ નામદાર કૃપા કરે તો.”
મેં માનથી કહ્યું.

ગાયોએ શેઠાણીએને પાછલા પગની સાત ઝાડી જમીનદોસ્ત કરી.

એક ઘોડો મારાં આગમનની ખબર દિલાવરને આપવા ગયો અને થોડીવારે એક સુંદર રંછેરાએ આવી મને કહ્યું કે સરદાર તમને મળી શકશે.

બરાબના પાછલા ભાગમાં આવેલાં કંપાઉંડમાં એક આંખાના ઝાડ નીચે તુરંગ સરદાર દિલાવર ઉભો હતો. તે એક સુંદર આરબ ઘોડો હતો. તેની ચામડી મખમલ જેવી લીસી અને ચળકતી હતી. તેની કેરીની ફાડ જેવી મોટી કાળા આંખોમાં શુદ્ધિત તેજ ચમકતું હતું. તેણે મુખકમળ લગ્ય અને જોતાં વેંતજ છાપ પાડે એવું હતું. સિંહગર્જનાસમા ઘેરા ગભીરા નાદે તેમણે મને કહ્યું: “હું માનવજંતુઓને ‘ધિષ્ટાઈ’ છું, પણ આપ પત્રકાર છો એટલે મેં આપને મુલાકાત આપી છે. આપ ટૂંકાર ઉભા થઈ મારી સાથે વાતાં-લાપ કરી શકો છો.”

મારા પર બતાવેલી રહેમ માટે એ નામદગ્ગનો આભાર માની હું ઉભો થયો અને અરવોના એ બહાદુર સરદાર સાથે વાતે વળગ્યો. મેં એમને યાદ આપી કે ગુલીવર પછી કેળવાયલાં અને વાચાવાળા અરવોના પ્રદેશમાં દાખલ થનાર હું ‘બીલુ’જ મનુષ્યપ્રાણી ‘હતું’. ગુલીવર હુઈ હન હનઓના નામના ઘોડાઓના મુલકમાં ગયો હતો.

“હા, એ પુસ્તક મેં વાંચ્યું છે” દિલાવરે કહ્યું, “પણ તે પછી તો ‘સદીઓ વહી ગઈ’ મારા અશ્વજંતુઓ ફેરી માણસ જાતનાં ગુલામ થયા, હાલ અચાનક કુદરતની મહેરથી એમને વાચ્યા આવી છે, આત્મશક્તિતું ભાનં ‘યુધ્ધ’ છે, અને જગતમાં પોતાતું શું સ્થાન છે તે ખબર પડી છે.”

અરવોમાં અમીર.

ત્યાર પછી બચેલો કેમ થયો તેનાં કારણો જણાવતાં દિલાવરે કહ્યું: “હું સરતનો ઘોડો છું, અરવોમાં અમીર છું, મારી મઃ ઇંગ્લંડના એક ઉમરાવને ત્યાં હતી, મારો બાપ રપેનના એક કોન્ટન તબીબામાં હતો, બંનેએ સરતના મેદાનમાં નામના કાઢી હતી, હું પણ બચ પછુથી ભારે લાડમાં ઉછર્યો છું, પણ મારા બીજા અશ્વજંતુઓને જે જૂઠ્ઠા સહન કરવો પડે છે તેને લીધે મારે આ બળવો કરવો પડ્યો છે. અત્યાર સુધી અમે પશુઓમાં વાચ્યા નહોતી અને સ્વશક્તિતું ભાન નહોતું, તેને લીધેજ માત્ર એક છળસીથી અમારા પર સર્વોપરીપણું કરનાર માનવજન અમારા પર સરદારી ભોગવતાં એટલુંજ નહીં પણ અમારા પર જૂઠ્ઠા કર દેવે અમે સમજી શક્યા હીએ કે એ ટાંગાવાળા અને પૂજારી તેમ યાગધિર્જ્ઞાન મનુષ્યજંતુઓ કરતાં અમે તુરંગો એટલે પ્રાણીઓ છીએ. જ માણસોને પહોંચી શકીએ એટલું અમારામાં બળ છે, અને તમારાં યંત્રોનાં યંત્રોની ગણતરી તમારાં બળથી નહિ પણ અમારાં ઘોડાનાં બળથી (દેસપાવર) તમે કરો છો. અમારામાં બળસગન નથી. અમારાંમાં એક ઘોડો બીજા ઘોડાઓને નોકરીએ રાખી તેમની મહેનતે તાગડધિવા કરી મૂડી જમા નથી કરતો. અમે ઘોડાઓ અમારી જાતવાળાની કતલ નથી કરતા, અમે તમે હિંદુસ્તાનના માણસોની માફક અંદર અંદર નથી લડતા, અમે સુંદર, સ્વચ્છ અને કુદરતી જીવન ગાળીએ છીએ, અમારા ગરીબ

મરઘાં મરઘીઓનો બળવો.

ભાઈઓ પર તમારાં માણસો કેટલો જુદમ 'કરે છે એ બાણવું' હોય તો અમારા એક ભાઈ ચમનને પૂછી જુઓ."

આમ કહી સરદારે 'ચમન' કરીને જુમ મારી જે સાંભળી એક ઢુંબળા ઘોડો દૂર ઉભેલો તે પાસે આવ્યો.

ચમનની વિતક વા-ર્તા.

સરદારે મારા તરફથી પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં ચમને કયું કે, "હું આ કં'કલુ-પુરમાં એક લક્ષ્મીનંદનને ત્યાં ખાનગી ગાડીનો ઘોડો હતો. મારા શેઠ ખારી માવજત અને સંભાળ માટે રામલા કરીને એક ઘોડાવાળાને નોકરીએ રાખ્યો હતો. તે ખરી રીતે મારો નોકર હોવા છતાં મારા શેઠ તરીકે વર્તતો હતો. શેઠ મારા માટે ચણા આપે તે તકડાવી, તેને બદલે ખીખ, સડેલા ચણા લાવી તેમાં પાણી નાંખી મને ખાવા આપતો.

મારો તબેલો સાફ નહોતો રાખતો, જેથી રાતનાં મને માખીઓ અને ડાંસ બહુ પજવતાં, અને મારી છાંદગીમાં જ્યાં સુધી હું નોકરીએ હતો ત્યાં એક રાત પણ હું સુખે ઉઠ્યા નથી. મને વધારે મુસ્તો એ ચડે છે કે એ રામલા મને ઘણીવાર મા બેન સામી લાંડી ગાળો ભાંડતો. અમને ઘોડાઓને ભખ, તરસ કે થાક હોઈ શકે એ તમારાં માનવ-જંતુઓ સમજતાંજ નથી. તેમાં પણ તમારા હિંદુસ્તાનના શેઠો અને ઘોડાવા-ળાઓથી તોખા તોખાહા! દશેરાને દિવસે અમારે પૂજન કરે. અમને કપાળમાં ચાંલ્લો કરે. અમે અશ્વો એક દિવસ માટે મગર ખનીએ, પુલાઈએ; પણ વર-સના ખારે મહિના અમારી કરી પશુ સંભાળ ન લેવાય અને જ્યારે ઘરડા બની અશક્ત બનીએ ત્યારે અમને પાંજરાપોળમાં ધકેલે, આવાં કર તમારાં માણસો !

સુણાવી દીધું.

આવા જૂઠ્ઠા મેં પારાવાર સહન કર્યાં. પણ એક દિવસે પ્રાતઃકાળે અહિંની ત્રિવેણી નદીનું પાણી પીતાં મને ઓચિંતું આત્મશક્તિનું લાન થયું. મારાં મોં-દાંમાં ચોકડું શાનું, અને પાછળ આ ગાડી ડોની; અને એ હાંકતાર પ્રાણી કાણ? તે દીવસે રામલાની બધા દિવસની દુષ્ટતા મારી નજર સામે તરી આવી. આ નાચીઝ પ્રાણી જ મને ભૂખે મારે છે, અને શેઠથી ધૂપી રીતે ભાડું આવા મળસ્કે મને ઉઘાડી સ્ટેશન પર લઇ જાય છે. આજે તેનું વેર લઉં.

“એ ઉલ્લુ, તોંરા આપનો બરડો છે કે? નકામો ચાલુક શાનો મારે છે?” એ મને બોલતાં સાંઝળી અન્યયળીથી દોઝમૂઠ બની ગયા, અને અન્યયળી ઉતરતાં મગજમાં તેને બદલે ગુસ્સાનો પ્રવેશ થતાં “હંહરીનું ઘોડું બોલતાં હીંબ્રુ” દેખુ” એટલાં વાકયો બોલી એ ફરી ચાલુક મારવા જતો હતો ત્યાં તો પાછલે પગે મેં એવી તો નરથી લાત ઝાડી કે ગાડીનો કાચબોક્ષ તૂટી પડ્યો અને રામલા ઉંધે માથે નીચે પડ્યો, બીજા બે ત્રણ લાતો મારીં મેં મારાં બંધનો તોડી નાંખ્યા અને પછી ઘણાં દીવસોનું વેર વાળવા રામલાને

રામલાને દાંતવતી કમરમાંથી ઉંચકી પાસેના હવાડામાં અબકોળ્યા. બજારમાં ગાડી આવી. ત્યારે કંઈ પણ કારણ વગર રામલાએ મારા બરડાપર ચાલુકના ફટકા લગાવ્યાં. મારો મીનજ હાથથી ગયો, મેં નેણ ચઢાવી તેની સામે લોઇ કહ્યું કે,

દાંતવતી કમરમાંથી ઉંચકી પાસેના હવાડામાં અબકોળ્યા. મારા દુસ્મનપર વેર લઇ સ્વતંત્ર થઇ થોડીવાર તો રસ્તામાં હું નાંખ્યા અને પછી સરદાર દિલાવરનો હુકમ થતાં અહીં આવ્યા.”

આચોનો રંગલેદ.

ગંગા ગાય પછી જમની કરીને એક બેંસ પોતાનાં વિચારોં જણાવવાં વ્યાસપીઠપર આવી, તેણીએ કહ્યું: “આ દેશના લોકો પશ્ચિમના ગોરાં લોકોના રંગભેદ વિષે પોકાર કરે છે, પણ તેઓ પોતે રંગ જોઈ ક્યાં પક્ષપાત નથી કરતાં? ગાંધી ઘોળી હોવાથી તેઓ તેમને પૂજે છે, બંધારે અને બેંસો કાળી હોવાથી અમને કાંઈ બેંસમાતા નથી કહેતું...” (અત્રે સર્જામાં શોરગકોર યંદ ગયા હતા. વિરોધ બતાવવાં માટે કેટલીક ગાયો ગાંગરી હતી, કેટલીક બેંસો ભાંભરી હતી, અને બેંસ ગાયનો આ ઝગડો જોઈ કેટલીક ઘોડીઓ હલુહણી હતી.)

પ્રમુખે બેંસજીનને વિષયની બહાર ન જવા કહ્યું, પણ એ જીન ગાયો પ્રત્યેની અદેખાઈને લીધે બીજું કે બોલી શકવા અશકત હોવાથી પ્રમુખે તેમને બેસાડી દીધાં.

પાંજરામાં પુરે તો-?

એક લાલ ચાંચ અને લીલા રંગવાળાં પોપટ મંચપર આવી કહ્યું કે, સભાનો વધુ વખત નહિ લઉં, પણ મારાં કેટલાંક પશુબંધુઓ અને પક્ષિ-ભાઈઓ વચ્ચે અમો પોપટ જાત વિષે એક જાતનો ભ્રમ છે તે હું દૂર કરવા માગું છું. કાગડા અને ચક્રાઓ તેમ કેટલાંક ઘેર માને છે, કે અમો પોપટો અને અમારી બહેનો મેનાં મોંસ જાત લાડમાં રાખે છે; અમને અમને કરાવે છે; અને સાઈ સાઈ આવાતું આપે છે. પણ હકીકત એમ છે કે અમારી સ્થિતિ તો સાં કરતાં ખરાબ છે. તમને પાંજરામાં કેદ કરે

અને પછી તમારી સંવિત્તુ પ્રદર્શન કરેલાં તમને વારંવાર કહેવામાં આવે એ આનો દ નથી પણ મુશ્કેલ છે, એ લાડ નથી પણ લાત છે. માણસ જાતના પ્યારા સાહેબ, બાલ ગંધર્વ કે ગૌહર જાતના ગાયકોને પાંજરામાં પુરી વખતે અને કવચતે, તેમને સળીઆ વચ્ચેથી લોકડી મારી મોઢાં ફેરવે અને આલાપ છોડવા ફરમાશ કરવામાં આવે તો જ મનુષ્યપ્રાણીઓને પોપટો પર થતાં જલ્મોનો ખ્યાલ આવે.”

વંદાદારી રાખો.

ત્યાર પછી સભાનાં કાર્યક્રમમાં જેતું નામ બોલનાર તરીકે નહોતું એવા એક ઝાઝીઓ કુતરો સભાનાં બીજા પ્રેક્ષકોના શરસા વચ્ચે વ્યાસપીઠપર ચડી ગયો, અને ભાપણ ફરવાની પરવાનગી માંગી. સભાજનો તેને સાંભળવા માંગતા નહોતા; પણ પ્રમુખે દૂર અદેશીથી સામા પક્ષને શું કહેવું છે તે જણાવવાની જરૂરી આત બતાવી પ્રેક્ષકોને શાંત રહેવા વિનંતી કરી એટલે; પેલા ઝાઝીઆએ નીચે પ્રમાણે ભાપણ બડકવું શરૂ કર્યું:

“ઓ, મૂરખો પરુઓ! તમને ઘણું રોડી કોણ આપે છે તેનો તો વીચાર કરો. માણસ ન હોતો તો તમે જંગલમાં ક્યાંય અટવાઈ ક્યારનાં આ ધરતીનાં પડ પરથી નાણુદ થઈ ગયાં હોતે, વંદાદારી એ ઉમદામાં ઉમદા ગુણ છે. (“મેસી નંવ,” “તમે લાંકેતી હુંકડા આવ છે”ના અવાજો) વંદાદારી માટે અમારી જાતે માનવજાત માટે જાન અપા છે. (“બોગ તમારું”ના અવાજો) હું દરેક પ્રાણીને વંદાદાર થવા અને માણસને તોખેદાર થવા સલાહ

આપું છું.” (“બેસી જા,” “આલ આલ”ના અવાજો.) ..

ગ્રાધીઓ આગળ બોલવા જતો હતો. ત્યાં સભામાં ભારી ઘોંઘાટ થઈ જવાથી અને બે આર ઉશ્કેરાયલા વહેરાઓ વ્યાસપીઠ પર ધસી આવતાં પ્રમુખે ગ્રાધીઓને બેસી જવાની સલાહ આપી હતી.

દિલાવરનો ઉપસંહાર.

ત્યાર પછી બે ત્રણ બકરી અને એક ઘેટાંએ ભાસંજી ક્યાં બાદ ઉપસંહાર કરતાં દિલાવરે ગ્રાધીઓ કુતરાંને જડ-ખાંતોડ સજીસજીતો જવાખ આપતાં કહ્યું, “કંકણપુરનાં કુતરાં ને મનોદશા બતાવે

ખોતાની ખુમારીમાં રહેનારાં બિલાડાં સારાં. પશુઓ આઝાદ બન્યાં છે, તેમને આત્મભાન થયું છે, હવે તેમનાં મસ્તક માણસ આગળ કદી નહિ નમશે, નહિ નમશે.”

દિલાવરનું લાપણુ આસતું હતું ત્યાં કેટલાક સિપાહીઓ સભામાં ભરેલી ગાઇ-ફો સાથે આવી પહોંચ્યા. જાહેર સભામાં પશુઓની હાજરીથી બરાખ આગળ પુરતો ચોકીપહેરા નહોતો રહ્યો, તે તકનો લાભ લઈ કેટલાક સિપાહી બહાર ધસી આવ્યા હતા, અને હથિયારખાતું પાછું ફરતે ફરી પશુઓને જોર કરવા આવ્યા હતા. પશુ

ગધેડાની લાત મારા પેટમાં લાગી....

છે તે મનોવૃત્તિ આ હિંદુસ્તાન દેશનાં લોકોની છે. દુકંડા રોટલા માટે આ લોકો ખેતની સ્વતંત્રતા વેચવા તૈયાર છે. ખરી આઝાદી શું છે તેનું તેમને ભાન નથી. માત્ર હુસ્સક સુખસગવડો માટે કુતરાં ખુશામત કરે છે તેનાં કરતાં તે

અને માનવ વચ્ચે ભયંકરે યુધ્ધ મચ્યું, ગાંજાઓ ફટી, દોડાદોડ, ચઢ, રહી. એક ગધેડાની લાત મારા પેટમાં લાગી, — આ આપરે” છુમ મારી હું નીચે પ્રથા... ત્યાં તો આંખ ઉઘડી ગઇ.

જ્ઞાતિ બંધારણ અને ધર્મ

લેખક : શ્રી. પ્રાણજીવનં વ. પાઠક.

એકવાર ભરસીસ એની ખીસન્ટ લાપણ કરતાં કરતાં કોઈ શબ્દની શોધમાં એકદમ અટકી પડ્યાં, અને પછી એમ બોલી દીધું કે પેલા શબ્દ-જેને માટે અંગ્રેજી શબ્દજ નથી-ધર્મ! આથી સાંભળનારાઓમાંના ઘણાએને તો આપણી સંસ્કૃતી કે ભાષાનાં વખાણ થાય છે એમ જાણી રવાજિમાન ઉપજાયું. પણ ખરેખર એ વખાણ માટે આપણે શું મગર થયું જોઈએ કે કેમ એ પ્રશ્ન આપણે અહીં પહેલાં વિચારવાનો છે.

વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ આપણને કહે છે કે વસ્તુઓમાં વિકાસ થાય છે તે, પૃથક્કરણની ક્રિયા દ્વારા જૂના ખીચડામાંથી જે જે નવું નવું તારવી કઢાય છે તેમાં છે. આ પૃથક્કરણ તે કંઈ કોઈ વણેલાં કપડાંમાંથી જેથી જેથીને ફેરા કાઢવામાં આવે એવું પૃથક્કરણ ગણવાનું નથી. જે પૃથક્કરણને પરિણામે વિકાસ થાય છે તેમાં સજ્જક તત્ત્વો રહેલાં હોય છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં ભાષામાં આપણને જે કોઈ એવો શબ્દ મળી આવે કે જેમાં ત્રણેક જુદા જુદા અર્થોનો સમાવેશ કે ખીચડો હોય, તો આપણે એમ કહેવું જોઈએ કે એ એક શબ્દની બાબતમાં તો સ્પષ્ટતા તરફ કશો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો નથી. ગ્રીક ભાષામાં 'સુન્દર' અને નૈતિક દૃષ્ટિએ 'સાદર' એ બન્ને માટે એકજ શબ્દ હતો

'To kalon.' પરંતુ આ વાત વિકાસવાદની દૃષ્ટિએ એટલુંજ બતાવી આપે છે કે ગ્રીક ભાષા, કે એ વખતના એમના સમાજનું માનસ તે બે અર્થોને જુદા ન કરી શક્યું.

આજ દૃષ્ટિએ જો આપણે આપણા ધર્મ શબ્દને જોઈશું તો આપણને માલમ પડી આવશે કે એમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ જુદા જુદા અર્થો રહેલા છે. ધુરો-પીઅનો એ ત્રણ અર્થોનું પૃથક્કરણ થયા બાદની દૃષ્ટિએ આપણા ધર્મ શબ્દને સાંભળે ત્યારે એમને સ્વાભાવિક રીતે કંઈ અલૌકિક પ્રતિભા એમાં દેખાવાનો સંભવ છે; પરંતુ આપણે ભલયું ન જોઈએ કે એ લોકોની દૃષ્ટિ એ વખતે કોઈ એક જૂનાપુરાણ ખંડીએરને જોતા હોય એવી કલ્પનાપ્રધાન અને ઉગ્રાઉ (romantic) હોય છે; અને આપણે માટે ધર્મ શબ્દમાં પૃથક્કરણ થયા વિનાની અસ્પષ્ટતા રહી જાય એ અધર્મ છે.

એ ધર્મ શબ્દમાં ત્રણ અર્થો અસ્પષ્ટ રીતે રહ્યા છે. એક તે function (ફંક્શન), બીજો તે નૈતિક દરજ્જો, અને ત્રીજો તે વિશિષ્ટ અર્થમાં અંગત ધાર્મિક અનુભવ (specific religious experience). એક અંગ્રેજ લેખકે કહ્યું છે કે યુરોપિય ફિલસૂફીમાં Idea-તત્ત્વ-વસ્તુ-વિચાર, એ શબ્દ ખુબ કમ-સીધું છે,

અને એણે કંઈક ઝેરસમજીતી ઉભી કરીને અનર્થ કર્યા છે; અને ધર્મ શબ્દ વિશે આપણે એમ જ કહીએ તો તેમાં કંઈ બહુ અતિશયોક્તિ કરી નહિ કહેવાય.

એ જણે અર્થોને આપણે જરા વધારે સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. પહેલા અર્થ સમજવાને માટે આપણે એક દાખલો લઈએ. દરેક વસ્તુનો કોઈને કોઈ વિશિષ્ટ ધર્મ હોય છે. આખનો ધર્મ જોવાનો છે, હાથનો તથા ચીપીઆનો ધર્મ પકડવાનો છે, અને આપણા જાતિબંધારણના નિયમન પ્રમાણે મોચીનો ધર્મ જોડા સીવવાનો છે. આ રીતે દરેક મનુષ્યનો ધર્મ પણ સમાજમાં નિયત થએલા માનવામાં આવે છે. આ પહેલા અર્થ પ્રમાણે ધર્મ એ વસ્તુના અસ્તિત્વને માટે આવશ્યક બાબત છે. પણ એ માત્ર અસ્તિત્વથી આગળ જઈને ઉત્કર્ષ સાધવા તરફ મનુષ્યનું લક્ષ જાય ત્યારે એના ઉપર નૈતિક ફરજે અદા કરવાનું આવી પડે છે. આ નૈતિક ફરજે દરેક મનુષ્ય માટે સરખી હોય એવું હોતું નથી; કારણ વ્યક્તિની નૈતિક ફરજે સમાજમાં એ જે સ્થાન ભોગવતી હોય તેને ઉદ્દેશીને નક્કી કરવામાં આવે છે. આ સંકુચિત દૃષ્ટિએ નક્કી કરેલા નૈતિક અદેશો પણ સંકુચિત જ હોય છે. કોઈ નોકરને માટે આજ્ઞાપાલન એ એક ફરજ હોય, જ્યારે કોઈ બીજાને માટે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ પણ એક ફરજ રૂપ થઈ પડે. આ રીતે માત્ર બાહ્ય દૃષ્ટિથી કોઈ નૈતિક આદેશનું ધોરણ ધડવું એ અશક્ય થઈ પડે છે; કારણ માત્ર બાહ્ય દૃષ્ટિથી કોઈ વ્યક્તિગત બાબતને પૂરેપૂરી સમજી શકાતી નથી. વ્યક્તિગત બાબત (case)ની વિશિષ્ટતા જ એ છે

કે ગમે તેટલા સામાન્ય તત્વોનો દગલો કર્યા છતાં પણ એનાં વિશિષ્ટત્વ પાસે આપણે જઈ શકતા નથી.

આપણે અતિસ્તવ પછી ઉત્કર્ષને વિચાર કરતા હતા. એ ઉત્કર્ષ સામાજિક વિભાગોની બાહ્ય દૃષ્ટિએ ધડાએલાં નૈતિક ધોરણોથી થઈ શકે એમ આપણે માની શીધું. પરંતુ છેવટ આપણને માલુમ પડ્યું કે કોઈ પણ વ્યક્તિના ખરા ઉત્કર્ષને માટે આવાં બાહ્ય ધોરણો જરા પણ કામ લાગે તેમ નથી. ત્યારે આ બાહ્ય દૃષ્ટિ-સમાજમાં વ્યક્તિનું સ્થાન—જાતિબંધારણ વગેરે-મૂર્તિનું ખંડન કરીને આપણે જે આંતરિક દૃષ્ટિથી જોઈશું તો બાહ્ય દૃષ્ટિએ ધડેલાં બધાં ધોરણો નકામાં લાગશે. નૈતિક આદેશો બાહ્ય દૃષ્ટિમાં રહેલા છે; કારણ આંતર-દૃષ્ટિમાં નૈતિક આદેશ રહેતા નથી. જે ઉત્કર્ષને માટે નીતિ ધડવામાં આવી હતી તેની જ બાહ્ય દૃષ્ટિએ ઉત્કર્ષને બાધક થઈ પડે છે. એ આંતરિક દૃષ્ટિ તે ખરા ધર્માનુભવની છે. ધણા વિદ્વાનો કહે છે કે આદર્શ વિશ્વમાં નીતિને સ્થાન રહે જ નહિ. આપણી સારાખોટાની સામાજિક વિભાગની બાહ્ય દૃષ્ટિમાં ધર્માનુભવ આ આદર્શ સ્થિતિ લાવી મૂકે છે. એ અનુભવની દૃષ્ટિએ કોઈ ઉચ્ચ નથી કે કોઈ નીચ નથી; અને સામાજિક વિભાગો માત્ર જૂઠા છે. પરંતુ સાંકડાં મનનાં લોકો સમસ્ત સમાજના વિચારણ જીવનમાં રહી ન શકે એથી કરીને પૃથ્વી ને સમાજની વિચારણતાના પણ એમણે વિભાગો કર્યા, અને તેમાં જાતિસંસ્થા રોપી.

ધર્મના જુદા જુદા અર્થો વિષે આટલો વિચાર કર્યા બાદ આપણે હવે જાતિ

બંધારણ તરફ વળીએ. આપણે માની લેવા કે સમાજ મૂળ એક હતો, એટલે કે તેમાં કોઈ પણ ખતલું પૃથક્કરણ થયેલું નહોતું. * પછી મનુષ્યને જેમ જેમ જુદી જુદી જાતની જરૂરીયાતો ઉભી થતી ગઈ તેમ તેમ સમાજમાં જુદા જુદા ધંધાઓ અસ્તિત્વમાં આવતા ગયા. સામાન્ય રીતે ચાર પ્રકારની જરૂરીયાતો સ્પષ્ટ રીતે બહાર આવી. એક તે શારીરિક સેવા મેળવવાની, બીજી વેપારની-એટલે કે શારીરિક જરૂરીયાતો લેવડદેવડથી પૂરી પાડવાની, ત્રીજી સ્વતંત્રતાના રક્ષણ અર્થે બચાવ કરવાની, અને ચોથી તે લણવા લણાવવાની. આ પ્રમાણે સાધારણ રીતે ચાર વર્ણો અસ્તિત્વમાં આવી. આ ચાર વર્ણો સમાજના અસ્તિત્વ માટે આવશ્યક મનાતી હતી, એ functional ના અર્થમાં ધાર્મિક વિભાગો હતા એટલે કે સમાજનું શરીર જળવાય એટલા માટે એ વિભાગો હોવા જોઈએ એમ માનવામાં આવતું. આ વખતે વ્યક્તિ અને સમાજનો સંબંધ પિંડ અને ખલાંડના જેવા માનવામાં આવતો. આવી જાતની માન્યતા પ્રાચીન ગ્રીક વિચારોમાં પણ મળી આવે છે. † એ સંબંધની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો વ્યક્તિમાં તેટલું સમજિતમાં અને જોઈએ તો તેટલું વ્યક્તિમાં હોય એમ માનવામાં આવતું. વ્યક્તિગત ચિંતના જુદા જુદા ભાગો પાડીને જે અંશ જનામાં વધારે હોય તે તે વર્ણના ગણાય, એ પદ્ધતિએ જેમ જોઈએ પોતાના વર્ણો જુદા કર્યા

તેમ આપણે અહીં અસન થયું હશે કે નહિ એ કંઠી શકાતું નથી. આ વર્ણ-ધર્મના ઉપરાંત ધણી વર્ષો પાદ ધંધા-ધંધા પ્રમાણે જુદી જુદી શ્રેણીઓ અસ્તિત્વમાં આવી. આપણે સમાજના વિભાગો ચાર મુખ્ય જરૂરીયાતોથી કર્યા હતા, પણ જેમ જેમ સમાજ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ જુદી જુદી જરૂરીયાતો ઉભી થઈ, અને જુદા જુદા ધંધાઓ અસ્તિત્વમાં આવ્યા. પરંતુ આ વખતે વર્ણધર્મનો સિદ્ધાન્ત લગ-લગ ભૂલાઈ ગયો હતો. આથી કરીને એ ચાર ધંધાઓ ઉપરાંત જ્યારે બીજા ધંધાઓ અસ્તિત્વમાં આવ્યા, ત્યારે એમને આપણે વર્ણવિભાગમાં સ્થાન આપ્યું નહિ, પરંતુ એ ધંધાઓની શ્રેણીઓ સ્થાપી. વર્ણવિભાગો જકાઈ ગયા હતા, અને એ વિભાગોનું જે ભેદક તત્ત્વ (Principle of Division-Fundamentum Divisionis) હતું તે વીસરાઈ ગયું હતું. આથી વર્ણોની સાથે સાથે શ્રેણીઓ અસ્તિત્વમાં આવી. એક વર્ણમાંથી જુદી જુદી શ્રેણીઓ ઉત્પન્ન થઈ, અને એકજ શ્રેણીમાં જુદા જુદા વર્ણોના થોડા હતા. સામાજિક વિભાગોનું વર્ણ-અને શ્રેણીનું ભેદક તત્ત્વ અને ભેદક દૃષ્ટિ તો એકજ હતું, છતાં પણ સમાજમાં વિભાગો સવળા અવળી થવા લાગ્યા! થોડુંક પ્રમાણશાસ્ત્ર જેને આવડતું હશે, તેને ખપ્પર હશે કે વિભાગો કરતી વખતે હંમેશાં એક જ ભેદક તત્ત્વ કે ભેદક દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ, કારણ નહિ તો વિભાગોમાં સંકર (cross division) ઉત્પન્ન થાય. પરંતુ આપણે સામાજિક વિભાગો કરતાં એટલી અતિલા દાખવી કે કોઈપણ પ્રમાણશાસ્ત્રના ખ્યાલમાં આવી ન શકે એવી રીતે એકના

* આ સર્વો મુખ્યત્વે તાત્વિક (logical) છે, ઐતિહાસિક (chronological) નથી.

† પ્લેટો વગેરે

એક બેદક તત્ત્વથી સમાજમાં સંકર વિભાગો ઉત્પન્ન કર્યાં. વર્ણો અને શ્રેણીઓ, શ્રેણીઓ અને વર્ણો, અને આ શ્રેણીઓમાંથી હાલની નાતો ઉત્પન્ન થઈ હશે એમ માનવામાં આવે છે. †

શ્રેણીઓ વેપારને અંગે હતી. “શ્રેણીઓ પાસે મજમુ” દ્રવ્ય રહેતું. અને વિપન્નિમાં શ્રેણીના માણસો તેનો ઉપયોગ કરી શકતા. શ્રેણીનો કોઈ માણસ પોતાનું કામ ન કરે તો પ્રથમ તેને ઠપકો આપતા; પણ બીજી વાર ચુંડો કરે, તો તેનો દંડ કરી તેને શ્રેણી બહાર કાઢી ચૂકવો એમ કૌટિલ્ય લખે છે. વળી શ્રેણીમાં અંદર અંદર રોડીમેરી બપવહાર ચાલતો હશે એમ લાગે છે. “x x x એકત્ર નિવાસ, એક ધંધો, મજમુ” દ્રવ્ય, સ્વતંત્ર આત્મ-વ્યવસ્થા, શ્રેણી બહાર કાઢી મૂકવાની સજા, બાણ્યબવહાર, લગ્નવ્યવહાર, અને લગ્ન તથા બાણ્યવ્યવહારમાં ઉલટો ક્રમ હાખ્ય કરાવી શ્રેણી તોડવાની રીત એ સર્વ હાલની નાતની સંસ્થાઓના ચિન્હો છે.”

કોઈ એમ કહે કે એકનો એક ધંધો એકની એક શ્રેણી કે નાતમાં રહેવા દેવાથી સુકર, સુલભ અને પૂણ્ય બને છે. કારણ બાપદીકરાથી જે જ્ઞાન ઉતરી આવ્યું હોય તે સ્વાભાવિક થઈ જાય છે. પરંતુ વિજ્ઞાન આપણને અહીં કશો ખાસ ટેકો આપતું નથી. કોઈ માણસે પોતે જાતે જે ટેવો કેળવી કે મેળવી હોય તે ટેવો ખાસ વારસમાં ઉતરતી નથી એમ આધુનિક વેશપરંપરા વિશેનું જ્ઞાન કહે છે. બીજી દૃષ્ટિએ જોતાં પણ આમાં ગેરલાભ જ છે. કારણ ટેવનું બંધારણ

જીવન્ત સુધિ બાપરોના પ્રયાસોથી ઉલટી દિશાએ વહેતું હોય છે. પહેલાં એકવાર સુધિ બાપરો થઈ ગયા પછી ટેવ ધકાઈ ગયા બાદ વ્યક્તિને કશો ઔદિક પ્રયાસ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. ટેવનું બંધારણ પહેલેથી જ જડ છે, અને જે ધંધો બાપદાદથી ઉતરી આવ્યો હોય તે આપણે ધણું ધણું કરીએ તો પણ ટેવથી વધારે ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર જતો નથી. કોઈ રંગારો એના બાપ પાસેથી અદ્ભુત રીતે રંગોની મેળવણી કરતાં શિખ્યો હોય, તો કોઈ કવિહૃદય એના જ્ઞાનને જીવન્ત અદ્ભુત પ્રતિભાની ઉપમા આપશે. પરંતુ કવિઓ ધણું જુદું જોતે છે તેમ એ વાસ્તવિક રીતે જીવન્ત નથી પણ ટેવરૂપ જડ થઈ ગયેલું હોય છે—એ જ્ઞાન અંધ છે. આથી જ આપણે નવી નવી શોધોમાં આગળ વધી ન શક્યા, આથી જ સેંકડો વર્ષોથી આપણે એનાં એ એજરો વાપરીએ છીએ, અને ગરીબ ખેડુત એનું એ હજી અને રાંપ લઈને દુદેવને આધીન થઈને રહે છે.

આપણા જાતિસંસ્થાના કોઈ હિમાયતી એમ કહેશે કે આ દાર્શનિક દુનિયાની શોધો તરફ આપણે યેપરવા રહ્યા છીએ એનું કારણ એ છે કે આપણે આધ્યાત્મિક બાબતોમાં ખૂબ આગળ ગયા હતા. એક બાળુ આપણે વધારે લક્ષ આપીએ તો બીજી બાળુ ફુલેક્ષ પણ થાય એ બાબત સમજી શકાય એમ છે. પરંતુ જ્યાં જ્યાં ફુલેક્ષ હોય ત્યાં ત્યાં એનાથી ઉલટી બાળુએ ઉગ્ર સમાધિ હોય એ સિધ્ધાન્ત બીલકુલ ખરો નથી. કારણ લક્ષ કે ફુલેક્ષ કશું ન હોય પરંતુ આળસ તો હોઈ શકે જ, અને

† જુઓ આર્ચ (વિદ્યાઆખ્યાનમાળા - ૫ - ૬૪-૬૫-૬૬.

આધ્યાત્મિક વિષયનો અનુભવ હોય, અને અનુભવની આપણે થઈ શકતી નથી, તથા એનું અનુકરણ પણ થઈ શકતું નથી તેથી એ અનુભવના સમુદાય નાશ પછી પણ એ અનુભવની ઉંઘી બાજુ (negative side)—આ દુનિયા તરફનું દુર્લક્ષ—આપણામાં રહી ગઈ; એટલે કે આગસનો જન્મ થયો.

આપણે વર્ણધર્મથી શરૂ કર્યું હતું ત્યાં જઈ ફરી આપણે આપણી દલીલ તપાસીએ. આપણાથી ઉતરી આવેલ ધર્મમાં ખાસ વિકાસ થાય એમ હોતું નથી તે આપણે જાણીએ. સાધારણ રીતે પણ આપણે જો સારા જોડા સીવડાવવા હોય તો કોઈ મોટીને ત્યાં જઈ એમ પૂછતા નથી કે ‘તારો બાપ સારો મોટી હતો?’ કારણ વર્ણવ્યવસ્થાની હયાતી છતાં પણ સર્વસામાન્ય સુદ્ધિથી આપણે એકાદ તો સમજી શકીએ છીએ કે ‘કોઈના બાપને એક ધર્મ ગમે તેટલો સારો આવડતો હોય એથી દીકરાને પણ આવડે એમ હોતું નથી. સમાજ ના વર્ણોમાં વિભાગ કરી આપણે તેમાં પાછી શ્રેણીઓ ઘાસ કરીએ પહેલાં એક જોરડી ચણી પછી બીજી પૂરી કરવી અને પછી ત્રીજી અને એવી રીતે આગવચળા ને ઉપરાઉપરી જોરડીઓ ગોઠવીને એક મહેલ પૂરો કરવા જેવી વાત છે એથી જ કબીરવડનું અસત્ત્વ થઈ ક્યું હતું તેની ખબર ન પડે એટલો બધો રળાચમણો આપણો સમાજ કાઢેને લાગે. પરંતુ ખરી ઉપમા કબીરવડની નથી, પણ કોઈ બીજાની તૂટતું તૂટતું થીંગડાવાળું લુગડું હોય કે જેમાં અસત્ત્વ કપડું કે લાત કંઈ એની ખબર ન થડે, એવી છે.

ઉપર આપણે જ્યુ’ કે શ્રેણીઓ અસ્તિત્વમાં આવી ત્યારે વર્ણવિભાગની ભેદક દૃષ્ટિ લૂલાઈ ગઈ હતી. વર્ણોમાં એ વખતે પણ આજણનો પુત્ર તે આજણ એમ લગભગ નક્કી થઈ ગયું હતું. એ વ્યાખ્યા એક ચક્રમાં ગોઠવાઈ ગઈ, કારણ આજણ ચક્રથીજ આપણે આજણનો અર્થ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો. જીવનવ્યાપારો અનંત છે, અને એક ચક્ર પણ અનંત છે, પરંતુ જીવનવ્યાપારોની અનંતતા જીવન છે, જ્યારે ચક્રની અનંતતા જડ છે. એ ભેદક દૃષ્ટિ જ્યારે લૂલાઈ ગઈ, અને ધાર્મિક વ્યાખ્યાઓ પણ ચક્રના વમળમાં પડી ગઈ, ત્યારે ધાર્મિક શબ્દ જૂઠું સ્વરૂપ પકડ્યું, વર્ણધર્મ પહેલાં તે। functionના અર્થમાં ધાર્મિક હતો. પણ વર્ણધર્મનું ભેદક તત્ત્વ જેમ વીસરાઈ ગયું તેમ, ધાર્મિક અનુભવના અર્થમાં પણ ધર્મ શબ્દનું ખરું રહસ્ય નાશ પામ્યા બાદ, જ્યારે ધર્મનાં માત્ર ખંડીએર ઉભાં રહ્યાં ત્યારે, ધાર્મિક—એ વિશેષણ ગમે તે અર્થમાં વપરાવા લાગ્યું. આથી વર્ણધર્મ જે (function) માત્ર અસ્તિત્વની દૃષ્ટિએ ધાર્મિક હતો તે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ પણ ધાર્મિક છે એમ મનાવા લાગ્યું! આપણા કટલાંક સુસ્વ દિમાયતીઓ એમાં મગફળી ધરાવે છે કે આપણે ત્યાં બધા વ્યવહારને ધાર્મિક ભૂમિકા ઉપર લઈ જવામાં આવ્યો છે. પરંતુ ખરું સત્ય એ છે કે ધર્મ શબ્દ જુદા જુદા અર્થોમાં એકજ હતો, તેથી ધાર્મિક શબ્દ પણ અનેક અર્થે વપરાવા લાગ્યો; અને મળે જે એકજ અર્થમાં ધાર્મિક હતું તે બધા અર્થમાં ધાર્મિક છે એમ

કાળે કરીને મનાવા લાગ્યું. આથી મૂળ ધર્માનુલવને પણ ધકકો પહોંચ્યા. માત્ર નાત જાતના બાહ્ય રીતરિવાજ અને રૂઢિ-અધન અને વિધિઅધનમાંજ ધર્મ રહેલો છે એવી માન્યતાને પોપણ મળ્યું. એથી ઉંચ નીચના કૃત્રિમ ભેદ જન્મસમાજમાં દાખલ થયા અને અલગવાનો અને વટલાવાનો મોટામાં મોટો વહેમ આપણા મનમાં ધર કરી રહ્યો. રહેનાર ગણે અને ખંડેર રહ્યાં, પોપટ ગણે અને પીંજર રહ્યું !

પહેલાં કોઇ વાર એક જગ્યાએ નદીનું વહેણ ચાલુ હોય અને પછી રક્તે રક્તે નદી વહેણ બદલે કે સૂકાઇ જાય પછી જેમ વટેમાથુને રસ્તો સરળ થઇ પડે, નદીનું નામ માત્ર શેષ રહે અને ગાળગાળ પથરા ચંદર તરીકે પૂજ્ય એનાં જોવા આપણો સમાજ થઇ ગયો. જ્યાં સુધી ખરો ધર્માનુલવ જીવંત હતો ત્યાં સુધી રૂઢિઅધન એટલું જડ નહોતું. હમણાં હમણાંમાં પણ જે કોઇ સાધુ સન્ત થઇ ગયા તેમણે નાત જાત છોડ્યાં છે અને લંગી ચમારને પણ પોતાની પાસે ખેસાડ્યા છે. આપણા લોકો આ વાતને બીજી દૃષ્ટિએ જુએ છે અને કહે છે કે એમણે તો દુનિયા છોડી તેથી તેઓ ગમે તેમ કરે તો પણ ચાલે, સમાજને આપણે નીતિવાન અને નિયમનમાં રાખવા માગીએ છીએ એમ આનો અર્થ આપણે સમજવાનો નથી. પણ સત્ય એ છે કે આપણામાં અનુ-લવની ક્ષીણતા છે; અને એ ક્ષીણતા એટલી સજ્જ થઇ બેઠી છે કે જેનામાં સામધ્ય હોય તેને માટે આપણે સમા-જમાં કશું સ્થાન રહેવા દેતા નથી.

અહીંથી આપણે વળી એક બીજી બાબત પર ઉતરીએ છીએ. જે કોઇ

પોતાના ઉંડા અનુલવને લઇને સમાજના રૂઢિઅધનથી દૂર થઇને સ્વતંત્ર રીતે જીવન ગાળવા ઇચ્છે છે, તેને આપણે કાં તો બહુ ઉચ્ચ સ્થાન આપી દઇએ છીએ, અને કાં તો એને બીલકુલ ગણકારતા જ નથી. ધાર્મિક લાવનાથી કોઇ બધા મનુષ્યોને સરખા માને, અને દેડને પણ પોતાને ઘેર આમંત્રે તો આપણે એને સન્ત માનીશું, દૂરથી એની પૂજા કરીશું; અથવા તો એને સમાજથી તદ્દન હલકો પાડીને એના જીવનમાંથી આપણે કશો સાર ગ્રહણ કરીશું નહિ. એવી વ્યક્તિને સામાજિક જીવનની કક્ષામાં રાખીને એણે ઉઠાવેલ જીવનના પ્રયત્નો પર આપણે પોતે કશો વિચાર કરીશું નહિ. અતિ-શય ખરાબ પૂર્વગ્રહ ((prejudice))ને લઇને કોઇ બાબત પર વિચાર ન કરવો, અગર તો એને ધર્મનું લેખલ લગાડી એને વહેમથી પવિત્ર માનવી એ જન્મે બાબતમાં મનુષ્યનું ચિત્ત એકજ ભૂમિકા ઉપર કામ કરવું હોય છે.

આપણે એક બે દાખલા લઇશું. ઉપર આપણે જોયું કે વણધર્મની ભેદક દૃષ્ટિ રી હતી તે જ્યારે લગાઇ ગયું ત્યારે આપણે વણવિલાસને ધર્મની અભેરોઇ ઉપર ચડાવી દીધો. એવીજ રીતે એક બીજી બાબતમાં પણ આપણે વ્યક્તિની સામે અત્યાચાર કર્યો. આથી ખરા ધર્માનુલવને પણ તુકસાન પહોંચ્યું, કારણ અજ્ઞાનનો વિષય અને ધરમને વિષય એ લગભગ એક સરખા થતા ગયાં.

વ્યક્તિ અને સમાજનો સંબંધ પિંડ અને અકાંડનો છે એવી માન્યતા યુરો-પમાં તેમજ આપણામાં પણ હતી તે આપણે જોયું. જંગલી લોકોના મનને

વ્યક્તિત્વનું કશું હોતું જ નથી, એનાથી આ માન્યતા એક પગલું આગળ જાય છે; અને આટલે આવ્યા પછી ખરી પ્રગતિ વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય તરફ વળવાની હોય છે. યુરોપમાં મધ્યકાલીન યુગના અંધારમાંથી વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનો તથ્યો સહેજે ઉડ્યો, અને રાખમાં દબાઈ ગયો, તે આધુનિક સમયમાં, પછી તે ભલે મડીલાદની સામે હોય કે ગમે તેમ, પણ પાછો ભારેલા અગ્નિની માફક બહાર આવ્યો છે. વ્યક્તિ અને સમાજનો ખરો સંબંધ એ છે કે સમાજ એ વ્યક્તિનો ધર્મ (function) છે; નહિ કે વ્યક્તિ એ સમાજનું અંગ. પરંતુ આપણે પિંડ બહાઈના સંબંધ સુધી આવીને અટકી પડ્યા, અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય તરફ ન જતાં પાછાં પગલાં ભર્યાં, અને વ્યક્તિને સમાજનું એક અંગ જ માની લીધું* હા, વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યને સ્થાન રહ્યું, પણ ક્યાં? ધરમમાં! એ સ્વાતંત્ર્ય તે મોક્ષ. આ ભવસાગર દુઃખમય છે, અને તેમાંથી વ્યક્તિને સમાજ કહે તેમ જો એ ખરોખર ધરમ આચરે તો તેને મોક્ષ મળે. સમાજમાં શુભામી અને ધરમમાં મોક્ષનો આદર્શ! સમાજ વિભક્ત અને કુટુંબ અવિભક્ત! વર્ણની અંદર શ્રેણી, શ્રેણીની નાત અને નાતમાં નાત અને તેમાં ધોજ; તે એટલે સુધી કે ઇન્સેનના એક નાટકનો નાયક x જેમ કુંગળાનો દોઢા હાથમાં લઇને એનાં ફેતરાં એક પછી એક ઉતારે છે, અને છેવટનું પાણી ફેતરુંજ માલમ પડે છે, તેમ એક નહીં એક સમાજનાં

તેડા ઉકેલતાં પણ આપણને વ્યક્તિત્વ જીવન કે સ્વાતંત્ર્ય ક્યાંય માલમ પડતું નથી! આ રીતે જ કંઈ આપણને ફટ લાગ્યું તેનું નિરાકરણ. સામાજિક જીવનની ભૂમિકા ઉપર ન લાવતાં, એને આપણે ધાર્મિક બાબતો ભેળું ભેળવી દીધું. તો હવે સમજશે કે આપણા બંધારણનો પાથો ધાર્મિક કે એમ કહેવાનો અર્થ એ છે કે એનો પાથો અજ્ઞાન ઉપર છે *

મુસલમાનો આવ્યા ત્યારે આપણા સમાજની દીવાલ વધારે મજબૂત ચણવાને- 'સંઘઠિત' કરવાને બદલે આપણે આપણા વાડા વધારે નાના બનાવ્યા. રક્ષણને અર્થે આપણે સામર્થ્ય કેળવ્યું નહિ પણ ઉલટા સંકુચિત બન્યા. એથી કાંઈ જો એમ કહે કે જાતિબંધારણને લઇને જ આપણી સંસ્કૃતિ આપણે ટકાવી ખી શક્યા છીએ, તો સાત્ય એ નથી; પણ એ છે કે આપણી સંસ્કૃતિ એટલી છુદ્દ નહોતી કે છુદ્દ વાડાઓમાં એ કેદ થઈ શકે! સ્વીન્ડનાથ ઠાકુરે એમના એક ગીતમાં કહ્યું છે કે "સુન્દર પુલ (ના આત્મા) ને મારી છાતી સરસું ચાંપવા મને મન થયું પણ તેમ કરવા જતાં માત્ર પાંખડીઓ જ મારા હાથમાં આવી" અને આપણે તો એ પાંખડીઓને પણ છૂંદી નાંખી.

અસહકારની ચળવળને અંગે આપણા સામાજિક જીવનમાં કેટલોક ફેર પડશે એ પ્રશ્ન આપણે છેવટ વિચારવાનો રહે છે. એ હિલચાલના આદ્ય પ્રેરકના કહેવા

* સાધારણ માણસ માટે "ધર્મ" શાસ્ત્ર આમ કહે છે" એનો અર્થ જાળબાંધ લીધામાં એમ લખ્યું છે એવો અથવા બહુ તો સંસ્કૃત ભાષામાં એમ લખ્યું છે એવો થાય છે;

* "Arrested Civilization."

x Peel Gylt.

પ્રમાણ એમાં રાજકીય પ્રશ્નો સાથે ધર્મનું ધોરણ પણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે; અને જે રાજકીય વિષયમાં થયું છે તેનું તે સામાજિક પ્રશ્નોને પણ લાગુ કરવામાં આવ્યું છે. માત્ર મનુષ્યના સહજવનના સિદ્ધાન્ત ઉપર પણ અસ્પૃશ્યતા કાઢી નાંખવા એમણે હિંદુઓને વિનંતિ કરી છે. કોઈને આપાથી અલગ જવાય એ અત્યંત રૂઝેલ બેમ પણ આપણા મનમાં આટલો બધો સજડ થઈ ગયો છે, એ આપણે હમણાંજ જાણ્યું; કારણ અત્યાર સુધી તો અત્યંતને ન અડવું એ આપણા માટે સ્વાભાવિક હતું. નરસિંહ મહેતાએ જ્યારે ઢોળે ત્યાં જઈ લજ્જો ગાયા ત્યારે એમને આપણે સાધુસન્ત ગણી સમાજમાંથી બહાર મૂક્યા. અત્યારે પણ અસ્પૃશ્યતાને કાઢી નાંખવાનું કહેવામાં આવે છે ત્યારે પણ તેના ઉપદેશકને “મહાત્મા” ગણી કાઢીને વળી આપણે એનું એ પાપ ફરી કરવા બેઠા છીએ. કારણ કોઈ વ્યક્તિના ઉપદેશ કે સલાહ તરફ દુર્લક્ષ દેખાડવાનું સારમાં સારું સાધન એ છે કે એને અનિશય ઉચ્ચ પદની આપીને સામાજિક જીવનની ભૂમિકા ઉપર એને અસ્પૃશ્ય કરી નાંખવો. પરંતુ જોઈએ અંશે અસ્પૃશ્યતા જરૂરની છે એવા એવા લેખો પણ આવે છે તેટલે અંશે, આપણે કહીશું કે, અસ્પૃશ્યતા જરૂર નીકળી જશે.

આ ઉપરાંત અસહકાર ચિંતની એક એવી એકદેશી વૃત્તિ ડળવી છે કે જેથી ગમે તેના વગર ચલાવી લેવાય. રાજકીય

બાબતોમાં કેવળ એ જિલ્લો રાજ છે જ નહિ તેવી રીતે વર્તવાનું એ વૃત્તિ આપણને સૂચન કરે છે; તો તેનું સામાજિક ક્ષેત્રમાં પણ ન થાય? સામાજિક સત્તા ધરડેરાઓના હાથમાં હંમેશાં હોય છે. તો જો એ ધરડેરાઓ યુવાવસ્થાના આદર્શોથી વિરુદ્ધ જઈ ઉગતી પ્રજા પાસે પોતાનાં હુકમો જખરજસ્તીથી પળાવે, તો ઉગતી પ્રજા ખુશીથી ધરડેરાઓ વગર કામ ચલાવી લેશે. આ તત્ત્વ અસહકારને માન્ય હશે કે નહિ તે કોણ જાણે, પરંતુ જે તર્ક પરરાજ્યને વિશે લાગુ કરવામાં આવે છે, તેજ તર્ક સામાજિક ક્ષેત્રમાં પણ ઉગતી પ્રજા લાગુ કર્યા વગર નહિ રહે; અને આનો દાખલો સાહિત્યમાં જ્યાં કશું કરવાનું હોતું નથી, પણ માત્ર લખવાનું જ હોય છે—આપણને આજે મોજુદ દેખાય છે. એ એકદેશી વૃત્તિ સર્વથી સારી છે એમ કહેવાનો અહિં આશય નથી. ઘણી વાર એવી વૃત્તિ અભિમાન અને અજ્ઞાનને પોષે છે અને વ્યક્તિનું જીવન સંકુચિત કરે છે. પરંતુ જ્યાં જ્યાં એ જ્ઞાનની સાથે મળશે ત્યાં ત્યાં એ સારાં પરિણામો જ લાવશે.

ત્રીજી વાત એ છે કે આ હિલચાલને લઈને આપણું સામાજિક જીવન વધારે ઘટ્ટ—સુસંગત બન્યું છે. પહેલાં ભણેલા અને અભણીની વચ્ચે મોટું અંતર હતું. એમના આશયો, ઇચ્છાઓ, આદર્શો અભણની સાથે ભળવું એ હલકા પડવા જેવું છે—એવા હતા. પરંતુ જ્યાં સૂચના પ્રખર તાપમાં એકત્ર પોતે પરસ્પરમાં રેબડેબ થઈ મજૂરી કરે છે ત્યાં પણ માનવતા છે એ આપણે હવે જરા સમજી શકીએ છીએ. દશ કે પંદર વર્ષ પહે.

* આમાં પણ અસહ જેમ ધર્મ રાજકીય વિશે ગોળાગોળ થયો છે કે કેમ એ વાંચનારે ચોતે વિચારવાનું છે.

લાંબા સંસારસુધારો સમાજના અમુક જ ખુણામાં ધ્રુષ્ટ એમ માનવામાં આવતું; પણ જે સુધારો સમાજમાં દૃઢ (concrete) સ્વરૂપ ન લે એ સામાજિક સુધારો નથી તે આપણે હવે સમજતા થયા છીએ, અને હવે પછી જે જે શ્રદ્ધિ બંધનો તૂટશે તે બધાં સમાજમાં જ તૂટશે એમ આશા રાખીએ તો કશું ખોટું નથી.

પરંતુ અસ્પૃશ્યતાનિવારણમાં જે ધાર્મિક વૃત્તિ અસહકારે પોષી છે તે ત્યાં જાળ અટકી જાય છે. એક જ્ઞાતિ ખીણ જ્ઞાતિને ખીણ ધણી રીતે-ભાણાવ્યવહારમાં કે લગનની બાબતમાં-અસ્પૃશ્ય માને છે ત્યાં એ વૃત્તિને અવકાશ આપવામાં આવ્યો નથી. મહાપુરુષો એક દિશામાં થોડે દૂર જઈ પોતાના જ આદર્શનો ભાર લઈ પાછા ફરે છે એવું ધણીવાર બને છે, અને આમાં પણ એમજ બન્યું છે. પણ જે પ્રયત્ન કરે પરિણામો કલ્પનાના બંને એ મહાપુરુષો ચીતરે છે તે કાળે કરીને વાસ્તવિક રીતે ખરા પડતાં નથી. એવી ધાર્મિક વૃત્તિ આપણા જનસમાજમાં જ્યારે કેળવાશે, ત્યારે સાપ જેમ પોતાની કાંચળી ઉતારી નાંખે તેમ જ્ઞાતિ-સંસ્થાનું કાચલું આપોઆપ આપણા ઉપરથી ખરી પડશે, અને આપણે નવ-જીવન્ત થઈશું.

છેવટ આપણે આપણી દલીલના મુખ્ય મુદ્દાઓ યાદ કરી જઈએ.

૧. સમાજના અસ્તિત્વને માટે વર્ણ સ્થાપવામાં આવી, અને વર્ણધર્મ (functionally) નક્કી થયા.
૨. એ વર્ણધર્મની ભેદક દૃષ્ટિ ભલાઈ, ત્યારે-સામાજિક વિભાગો શ્રેણીઓના ઉમેરણી સંકર (વર્ણસંકર) ઉત્પન્ન

થયા. વર્ણધર્મને પછી ગમે તે અર્થમાં ધાર્મિક માનવામાં આવ્યો.

૩. શુદ્ધ ધર્માનુભવને ધક્કો પહોંચ્યા, અને રીતરિવાજો જડ થયા.

૪. વંશપરંપરાથી એકનો એક ધર્મો માલ્યો આવે તેથી તે વધારે સારો બને એ વિચારની દૃષ્ટિએ સાચું નથી. ઉલટું બાપદાદાથી લેતરી આવેલ ધર્મો ટેવરૂપ થઈ જવાથી આજસ વધારે છે, અને શુદ્ધિની શોધકવૃત્તિને હણે છે.

૫. બ્રાહ્મણનો પુત્ર તે બ્રાહ્મણ એ બ્યાખ્યામાં અનવસ્થા દોષ રહેલો છે. કોઈ સુતારની પાસે જઈ એક ધડમાંથી કરાવવી હોય તો આપણે કદી એમ નહિ પૂછીએ તારો બાપ સુતાર હતો ?

૬. સમાજના સંકુચિત વિભાગોથી, જડ રીતરિવાજોથી, ધાર્મિક શબ્દની અસ્પૃશ્યતાથી, ધર્માનુભવના હાસથી વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનો નાશ થયો અને જંગલી માન્યતા પ્રમાણે વ્યક્તિ સમાજનું એક અંગમાત્ર થઈ રહી.

૭. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનો અર્થ માત્ર ધાર્મિક મોક્ષનો રહ્યો. અને સામાજિક બંધનો વધારે જડ થયાં. શ્રદ્ધિરક્ષણ કરવાનો સારામાં સારો ઉપાય એ મળી ગયો કે કોઈ વાતને લક્ષમાં ન ઉતારવી હોય તો તેને ધાર્મિક શબ્દના વર્ગમાં નાંખી દેવી.

૮. પરંતુ ખરો ધર્માનુભવ-જે આખા વિશ્વને એના આંતરિક અનુભવની દૃષ્ટિએ નિહાળવા ઇચ્છે છે અને એમાં આનંદ માને છે એ સામાજિક વિભાગોથી

ગાંધીજીના અશક્ય આદર્શો

જીવનમાં પોતે જાદા જાદા સમય અને સંલોગોને આધિન થઈને જે કામ કર્યા છે, તે જ કામ તેવા સમય-સંલોગોમાં નહિ કરવાના, ગાંધીજીના અશક્ય આદર્શો પાછળ આંખો મીચીને ધસ્યા જનારાઓએ વિચારવા જેવી વાતો.

[લેખક: શ્રી. સુધાકાન્ત ભટ્ટ.]

ગાંધીજી સંત છે, મહાત્મા છે, અર્થશાસ્ત્રી છે, પંડિત છે, સમાજસુધારક છે, સાહિત્યક છે, વૈદ છે, સરીરશાસ્ત્રી છે, માનસશાસ્ત્રી

(૫૦૮ ૧૫૨ તુ' ચાલુ)

પર છે, બહુકે એની અને સામાજિક વિભાગો વચ્ચે વિરોધ પણ છે.

હ. અસહકારે અસ્પૃશ્યતા કાઢી નાખવામાં ધાર્મિક વૃત્તિને સ્થાન આપ્યું, પરંતુ તેનાથી આગળ જઈ જ્ઞાતિ-જ્ઞાતિ વચ્ચેની અસ્પૃશ્યતા કાઢવા પોતાનું લક્ષ્ય મેળું નહિ. અસહકારે ત્યાગની વૃત્તિ કેળવી

છે, સ્મૃતિકાર છે, પત્રકાર છે, ખેડૂત છે, વણકાર છે, બાળક છે, જીવાન છે, શ્રદ્ધ છે, રાજદ્વારી છે, નીતિશાસ્ત્રી છે, જ્ઞાતિભક્ત છે, શું છે અને શું નથી, તેની મારા જેવા સામાન્ય કોટિના માણસને ઓછી જ ખબર પડે છે. છતાં ગાંધીજીના લેખો વાંચી જવાથી, ભાષણો સાંભળવાથી અને તેમનાં દર્શાવેલું નિરીક્ષણ કરવાથી એટલું તો લાગે છે કે, તેમનો 'નમ્ર' હાથ એવો હોયો જાય છે ઉપર લખેલાં તમામ ક્ષેત્રોમાં 'હું' કંઈક છું.' એવું બતાવવાની એમને હોંશ તો જરૂર જ છે.

એ હોંશ સ્વાભાવિક હોય, સંલોગ-બળે હમી યઇ હોય, ધીરે ધીરે કાય-મની બની જવાથી સ્વભાવ અથવા ટેવ-રૂપ બની ગઈ હોય, કે ઇચ્છા તેમજ હેતુપૂર્વક એમ બતાવી દેવાય તેવું તેમણે યવા દીધું હોય: પરંતુ એક

છે, અને વૃત્તિને જે જ્ઞાનથી પોપી સમાજ એવું પાલન કરે, તો વ્યક્તિઓમાં પુનઃ જીવન આવશે; અને જ્ઞાતિબંધારણ ખરી પડશે.

હવે 'જ્ઞાતિબંધારણ' ધર્મના બતાવ્યાં તેમાંના કોઈ પણ અર્થમાં ધાર્મિક નથી; ઉલ્ટો એ અધર્મ છે.

વાત ચોક્કસ કે, જગતના અનેક પ્રશ્નોના સંબંધમાં અને માનવજીવોને લગતી લગભગ એકેકેએક બાબતમાં તેમણે પોતાનો 'નમ્ર' મત ઉચ્ચારવાનો સખલ તેમજ નિર્બંધ પ્રયાસ કર્યો છે જ.

અને ગાંધીજીનું આ જાતનું વર્તન જોતાં, બીજા કોઈ પણ મનુષ્યની 'માફક' મને વિચાર કરવાનું મન થઈ જાય છે, મનુષ્ય વિચાર કરી શકે છે, એટલી શક્તિ અને મતિનો તેનામાં વિકાસ થયેલા છે, એટલે વિચાર કરવો તે મનુષ્યમાત્રનો સર્વ સામાન્યધર્મ છે. પરંતુ પોતાને સાર પોતે જ વિચાર કરી દેવો એ પ્રત્યેક મનુષ્યનો સામાન્ય ધર્મ નહિ પણ ખાસ અધિકાર તેમજ પવિત્ર દર્જ છે.

કોઈ પણ માણસ મોટો હોઈ શકે, મહાત્મા પણ બની અથવા કહેવડાવી શકે, પરંતુ મોટો માણસ સર્વજ્ઞ હોઈ શકે કે કેમ, એ વિવાદનો અને સંદેહોળ ગૂંચવણનો પ્રશ્ન છે. પ્રાચીન, યુગના માણસને હાલના કરતાં અતિ ઘણા થોડા પ્રશ્નો વિચારવાના હતા, એટલે તે જમાનાનો મોટો માણસ, તે સમયના ઘણા પ્રશ્નોમાં માથું મારી શકે તે હાલના કરતાં વધુ શક્ય હતું; તેમ જતાં ઘણા એવા માણસોએ-કદાચ ભાગ્યે એકાદ બે કે પાંચ દશ જગ્યા-એએ-તેવા દાવો કર્યો હોય; જ્યો ધર્મના ક્ષેત્રમાં પડેલા તેમણે અને ત્યાં સુધી બીજા ક્ષેત્રમાં ધડીએ ને પલકે માથું માથું નહોતું, તેજ રીતે વ્યાપાર-વણજમાં પડેલા ચિત્તિશક્તિ અને ચિદાકાશની કડાકુટમાં પડ્યા નહોતા, કે રાજ્યદારી પુરૂષોએ જ્ઞાનનંદને શોધવાની મથામણ કરી નહોતી. અને તે સ્વાસ્થ્ય-વિક જ હતું.

પરંતુ પ્રાચીનયુગ કરતાં વર્તમાન યુગ ઘણો વિકાસ પામતો જાય છે, કુદરતનાં લગભગ ઘણાં ખરાં તત્ત્વોનું પૃથક્કરણ કરી, કાળા માથાનો માનવી તેની ઉપર પોતાનો અધિકાર સ્થાપતો જાય છે. તેવે વખતે વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, કવિતા, સંગીત, વૈદક, લઙ્કાયક કલા અને લઙ્કાયક સામગ્રી, ભૂગોળ, ખગોળ, ભૂગર્ભ, જલ, સ્થલ, રૂપ, વાતાવરણ, સ્ત્રીમર, તાર, રેડીયો, વિમાન, એવી એકસો ને એક બાબતોમાં એકજ માણસ નિપુણ બની શકે નહીં. કોઈ પણ મનુષ્યનો તેવા દાવો પણ દામ આવે નહિ.

તેમ જતાં ગાંધીજીનું વર્તન કંઈક એવા દાવાની 'નમ્ર' ભાવના ઉપર ધ્યાન યુગ દેખાય છે. 'નવજીવન' અને 'યંગ ઇન્ડિયા'માં તેમને જુદા જુદા માણસો તરફથી પૂછાતા પ્રશ્નો અને તે પ્રશ્નોના ઉત્તર પુરા પાડવાના ગાંધીજીના પ્રયત્નો જોઈ ધ્યાન અને કાળજીપૂર્વક જ્યા-જ્યાયા છે, તે પ્રત્યેકને એમ લાગ્યા વિના ભાગ્યેજ રહ્યું હશે કે, ગાંધીજી જગતની અધિક વાત હું જાણુ તો નથી એવું કદીએ કહેતા નથી; એટલું જ નહિ પણ લગભગ એકેકેએક બાબતના સંબંધમાં મત ઉચ્ચારવાની, અભિપ્રાય આપવાની સૂચના કરવાની અને મોર્ગ દર્શાવવાની પોતાની શક્તિ, મતિ અને હજી હોય તેવું જ માનીને તે વર્તતા દેખાય છે.

ગાંધીજીએ અત્યાર સુધીમાં કયા વિષયમાં અભિપ્રાય નથી આપ્યો, અને નહિ આપ્યા હોય તે વિષયમાં તે પોતાનો અભિપ્રાય ક્યારે નહિ આપે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ એમના અભિપ્રાયો જોતાં એમ લાગ્યા વિના રહેવું નથી કે, જે કાય તેમણે

પોતે ક્યાં છે, તેવીજ પરિસ્થિતિમાં મૂકાયલા બીજા મનુષ્યોને તેવાં કામ કરવા માટે પોતે વખોડે છે. બીજું પણ એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે, ગાંધીજી હવે ધરડા માણસ થયા છે, અને અત્યારે જે લખી રહ્યા છે, સજ્જાદ આપે છે કે અલિપ્રાય બાંધે છે, તે તમામ તેમને આજે શું લાગે છે તે ઉપરથી જ; નહિં કે પોતે જીવાન હતા તે વખતે તેમને કેવું લાગતું હતું તે ધ્યાનમાં રાખીને. અને તેથી નવજીવાનોએ તે સજ્જાદ કેટલે અંશે માનવાચાર ગણવી તે પ્રશ્ન છે. ગાંધીજીના હાલના અને જીવાનીના સંલોગો બદલાઈ ગયા છે. જ્યારે તે જીવાન હતા ત્યારે સામાન્ય જીવાન જેવી લાગણી અનુભવતા અને તેવાં કામ કરતા; આજે તે વૃદ્ધ થયા છે, મહાત્મા બન્યા છે, તેમને માટેના તમામ સંલોગ આજે પદ્મદાઈ ગયા છે: એ દશામાં તેમની સજ્જાદ સાદા જીવાનોને શા કામની ?

દાખલા તરીકે તેમણે સંસાર ભ્રેષ્ઠા, ભોગચોરા, અનુભવચોરા, વિષયવાસના ઉપર સંયમ મૂકવો એ પ્રવૃત્તિ પશુ એમને ધણું ભારે લાગ્યું. એવા પુરૂષ આજે પ્રત્યેક નવજીવાન દંપતીને સામાન્ય મિત્ર તરીકે સાથે રહી બ્રહ્મચર્ય પાલનની વાન કરે તે કેવું કહેવાય ? જે પોતે કરી શકેલા નહિં, પ્રયાગશીલ જીવનમાં પણ થયું, મોડે કાળે, અને તે પણ કેટલા મહાન પ્રયત્ન તે કરી શક્યા, એવા ભારે ભોગની આશા તે હરેક જીવાન દંપતી પાસેથી રાખે તે અશક્ય આદર્શ નહિં. તો બીજું શું છે ?

જ્યારે તે જીવાનીમાં દાખલ થતા હતા, ત્યારે તે સમયની લાગણીઓના બળ તેમજ તે વખતવા વાતાવરણને

લીધે, એમને વૈભવ કુટુંબમાં જન્મેલા છતાં ચોરી કરવાનું મન થયું, ગુપ્ત રીતે માંસાહાર કરવાની બાબત ધર; તેજ સંલોગોમાં મૂકતા બીજા માણસ પાસેથી તેથી વિશેષની આશા રાખવી તે કુદરતી તત્ત્વોને નહિં. સમજવા અથવા તો જાણી લેઈને તેની અવગણ કરવા જેવું છે.

સંલોગબદ્ધ અને જીવાનીની ભાવનાઓથી લાગણીઓના ઉછાળામાં તણાઈને વેશ્યાના ઘર સુધી તે પોતે મથા, ગૌરકાંચ બાલાઓના પરિચયમાં આવ્યા, તેવા પ્રસંગે બીજા સામાન્ય જીવાનીઓની લાગણી ઉપર અંકુશ મૂકવાની ભલામણ-પોતાના જીવનથી જીદીજ રીતે-કરવી, તે અગ્નિમાંથી ગરમી અને હવામાંથી પ્રાણદાયી તત્ત્વો બિંચી લેવા જેવી અશક્ય વાત નથી ?

એક તરફ પિતા મૃત્યુને બિજાને પડેલા છે-હમણાં મરશે, હમણાં મરશે એવી કટોકટીની ધડી છે, તેવે વખતે નવજીવાન મોહનદાસ પોતાના શયનખંડમાં જાય છે, પિતાની માંદગીની વાત એક વિષય તે વિસરી જાય છે, કામવાસનાજી પ્રબલ બને છે અને મોહનદાસ એ વાસના સંતોષે છે! એ કાચને હવે 'મહાત્મા'ની નજરે લેઈને તે ભલે ગમે તેટલો પરતાવો કરે, પરંતુ નવજીવાનીની લાગણીમાં તેમણે જે કયું તેનાથી ઉઘડી રીતે બીજા નવજીવાન કેમ વર્તી શકે ? શું જીવાની છતાં એવી કટોકટીની કસોટીની ધડીએ જીવાનીમાંથી કુદકા ભારીને તે વૃદ્ધાવસ્થામાં આવી શકશે ? તે સામાન્ય માટીનો માનવી મટી 'મહાત્મા' બની શકશે ?- કદીજ નહિં.

મનુષ્યને તે છે તેવો જોવા લેઈએ, તે જ સમયમાં જીવતા હોય તે-વર્તમાન-તેજ

લક્ષમાં લેવો જોઈએ. તે શિવાંચની વધુ પડતી કલ્પનાઓ તે માત્ર કલ્પનાઓજ રહે છે. અશક્ય આદર્શોજ રહે છે, અને એવી ગણતરીના ઘોડા દોડાવનાર સમ-લાંમાંજ વિહરે છે.

જીવાન મોહનદાસ યેરિંડેરં થવા વિલા-યત જાય છે. કપડો લત્તાનો કાઠ રાંચે છે, રાજકોટ આવ્યા પછી જીલ્લાની આશાઓ અને ઇચ્છાઓ તૂટે કરવા જોજન-સામગ્રીમાં વિવિધતા દાખલ કરે છે કમાવાની લાલચે મુખાપ્ત જાય છે, આક્રિક જાય છે; એજ મોહનદાસ 'મહાત્મા' બની એકા પછી જીવાનોને કહે, તમે કોલેજમાં જશો નહિ, વિલાયત તરફ નજર રાખશો નહિ, સોરાં દેખાતાં વસ્ત્રો પહેરશો નહિ, ધન કમાવવાની મહેન્ટાઓ સેવશો નહિ. ગામડાંમાં રહેવા જાઓ, રેંટીયા ફરવા, પીંજણ, ત્રાક, શાળામાં ગુલાઓ, યાદીજ પહેરો, સાધુ બની જાઓ એ કેમ બની શકે? દેશલકિત, આપજોગ, એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય, સ્વતંત્રતા એ બધાં મોહક નામે અશક્ય આદર્શો માટે ચડાવેલી ગરમીનો ઉલરો ક્યાં સુધી ટકી રહે? આમ થાય તો તેમાં દોષ નવ-જીવાનોને શા માટે આપવો? હરેક નવજીવાન જેવા તે પણ છે. જેવા મોહનદાસ ગાંધી હતા તેવા તે છે; મોહનદાસ કરતાં વિશેષ આશા તેમની પાસેથી શા માટે રાખવી?

ગાંધીજી વળી પ્રયોગશાળા ચલાવે છે, એ પ્રયોગશાળાને તેમના તરંગ કહો, લાવના કહો, આદર્શ કહો, મનોદશા કહો, લાગણી કહો. ગમે તે નામ આપો. પરંતુ એમના જીવનને એમનાજ સંપ્રદાયથી જોઈએ કે એમનાં પ્રત્યેક જીવેર અને ખાનગી કાર્યોને તટસ્થલાવે તથા-

સીએ તો, ગાંધીજી જીવનમાં જોઈ જોઈ પ્રયોગ કરી રહ્યા છે; એ પ્રયોગ હંમેશાં પ્રયોગદશામાં છે, સિંધ થયા નથી. જો ગાંધીજીના પોતાનાજ સંપ્રદાય પ્રમાણે જોઈએ તો, હજી તે પ્રયોગ એમને પોતાને માટે પણ અધૂરા છે. પોતાના આશ્રમ ઉપર એમણે તે પ્રયોગ પંદર વર્ષથી અજમાવી લેયા અને ચોદ ચોદ વર્ષની મહેનત પછી તેમને નિષ્ફળતા મળેલી પુરવાર થઈ. આમ છતાં પોતાના અશક્ય આદર્શના તરંગમાં સારાથે રાષ્ટ્રની શકિતને હોમવાનો એમનો આગ્રહ એ હંમેશાં કરતાં એ આગળ વધીને ધણી વખત દુરાગ્રહના સીમાડા સુધી પહોંચી જાય છે; એ જ્યાં પછી પણ તેમના એ પ્રયોગ તરફ કેવળ અધશ્રદ્ધાને લીધે અવાજ ન ઉઠાવવો, એ બીજું કશુંજ નહિ પણ એક પ્રકારની કાય-રતાજ છે.

ગાંધીજીનો આ હઠવાદ દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહ વખતે પણ જણાશે, 'વ્યવહાર રાજ્યદ્વારીઓનું કહેવું તેમણે ન માન્યું', અને પોતાને ચોખ્ખા લાગ્યું તે પ્રમાણે પ્રયોગ ચાલુ રાખ્યો. પરિણામે જનરલ સ્મર્ટ્સે વચન તોડ્યું, અને હિંદીઓએ વેડેલાં કાંઠાનો મળવો જોઈએ તેટલો લાભ લઈ શક્યો નહિ.

હિંદમાં આવ્યા પછી પણ સત્યાગ્રહ-શ્રમની નિયમાવલિમાં અશક્ય આદર્શો રાખવામાં; તેમણે વ્યક્તિગત માન્યતા સમુદ્ધ ઉપર ઠસાવવાનો પ્રયોગ મિત્રોના ચેતાવ્યા છતાં એ શરૂ કર્યો; અને લાખો રૂપિયા અને ચોદ વર્ષની તેમના જેવા અગત્યના પુરવઠી મહેનતનું પરિણામ કશુંજ આવ્યું નહિ! ન

તે પછીનાં ગાંધીજીનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં

એમનો એ બધોજ હઠવાદ તરવરી રહેલો દેખાય છે. પરિણામ એ આવ્યું છે, દેશના આશાભર્યા યુવાનો તેમજ બુદ્ધિશાળી આગેવાનોએ આપેલા બધાજ ભોગ પાણીમાં ગયા, બ્રિટિશ રાજ્ય-દારીઓને પણ હાથવેંતમાં દેખાયલું 'હિંદુ' સ્વરાજ્ય આળખવાળું જેવું બની ગયું, ચારીચારના નામે ગાંધીજીએ હઠ ધારણ કરી, અનેક લોકોને જીવમાં સખડતા રાખી તેમણે રિસાળવા માણસની મારક લડત અટકાવી દીધી.

યુવરાજની હિંદમાંની મુસાફરી વખતે તુર્કસ્થાનના રાજકારણમાં માયાં મારવાના અશક્ય આદર્શને માટે તેમણે લોડ' રીડીંગની તરફની મંત્રણાપરિષદની માંગણીનો અસ્વીકાર કર્યો; અને હિંદને માટે આવેલી એક અમૂલી પણ ગુમાવી. તેને લીધેજ અસહકારની લડત મરી ગઈ; સ્વરાજ્યરોની ભાવના જન્મી, હિંદુ-મુસલમાનો વચ્ચે મતભેદ શરૂ થયો; અને રાષ્ટ્રની સંગઠિતશક્તિ

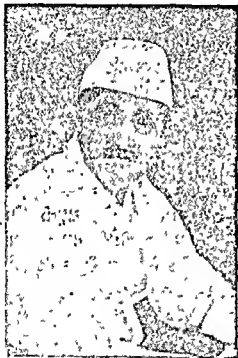
છિન્નભિન્ન બની ગઈ. એ પ્રસંગ હતો અંધારામાંજ રહ્યો છે, પરંતુ ને કાંઈ રાજ્યદારી લોડ' રીડીંગ, માલવીયાજી, સ્વ. દેશબંધુ, ગાંધીજી અને પં. મોતી-લાલજી વચ્ચે આવેલા ગુપ્ત સંદેશો ઉપર પૂરેપૂરો પ્રકાશ પાડે તો, ગાંધીજીએ હિંદને કરેલા પારાવાર તુર્ક-શાનની સર્વસામાન્ય હિંદી જનતાને ખાતરી થાય.

દૂકામાં કહીએ તો ગાંધીજીના તમામ પ્રયાસો અશક્ય આદર્શો પાછળ મરી શીટવાનાં મિથ્યા કાંકાં જેવા હોઈ; જે શક્ય થવાજ સમર્થ નથી, એટલું જ નહિં પણ સાધન, સંલેગ, સમય અને વાતાવરણની નજરે જોતાં. જેને શક્ય કરવા માટેના તમામ પ્રયત્નો નિષ્ફળ જ નિવડવાના છે, એવા ગાંધીજીના અશક્ય આદર્શો અને અન્યવહાર પ્રયોગો પાછળ ગાંડા બનીને રાષ્ટ્રની તેમજ પોતાની શક્તિ વેડંબી નાખતા પહેલાં દેશના એકે એક માણસે અનેક વખત વિચાર કરવાની જરૂર છે.

નવયુગનો યુગધર્મ.

ગાંધીજીના નકારવાદી ઉપદેશથી જન્મેલી અકર્મણ્ય-
તાના કાળા વાદળે હિંદની રાષ્ટ્રીય ચળવળને કેવી
રીતે ઘેરી લીધી છે, તેની મામિક્ક મીમાંસા.

લખક: શ્રી. સામળદાસ લક્ષ્મીદાસ ગાંધી.

શ્રી સામળદાસ ગાંધી.

ભારતવર્ષની પરતંત્રતાનાં જન્મરો
પર આ દેશનાં માનવકળે પહેલા
પ્રહાર કર્યાને પીરતાલીશ વર્ષો વીતવા
આવ્યાં.

પહેલી મહાસભાનો પહેલા દરમિયાન
હિંદમાંના પરદેશી વહીવટની સારા-
સારતા તપાસવાનો હતો: એ મહા-
સભાનો છેલ્લો દરમિયાન ૧૮૫૭ ના
બળવા પછીથી પારાવાર વધી પડેલા
લશ્કરોખર્ચ ઓછો કરવાનો હતો.

આ દરમિયાન વડે હિંદની જાગૃતિનો
પહેલો ખાંભો ઓડવા પછીનાં વીશ વર્ષો
દરમિયાન મહાસભાના કર્મચારીઓ દેશનાં
રાજદ્વારે ટાઢી મીડી જોડીઓ કરવામાં
રોકાયેલાં હતાં, એવામાં ભારતવર્ષને
બંગાળના ભાગલાઓની ભેટ મળી.
દેશ ચમકી ઊઠ્યો. ભાગલાઓને લાંસી
નાંખવાને બ્રિટિશ માલના અધિકારના
પોકરો જાગ્યા. હિંદ એતાવેલી આ
સ્વદેશીની ધૂણીનાં તાપે તપેલી સરકારે
કાયદો હાથમાં લીધો. અરબી દત્તી ધર-
પકડ થઇ: તિલકને સજા કરાઇ: લંચ-
પતરાયને દેશપારી દેવાઇ.

સરકારની આ દમનનીતિમાંથી ઓંખ
જન્મ્યા અને હુલ્લડો જાગ્યાં, પણ દેશની
સ્વતંત્રતાનાં દ્વાર તે ન ઉઘડ્યાં તે
ન જ ઉઘડ્યાં.

૧૯૦૮ માં મોલીની ટા 'સુધારા'ઓનો
પાસે દળાયો—અને દેશની ખરી જાગૃતિ
પર અણીની ધડિયે પાણી ફેરવાયું.

૧૯૧૧ માં ભૂતવા બેઠેલા ભાગલાઓ
રદ થયા, અને કંઈક પણ કરવાને છેલ્લાં
૫૦ વર્ષો દરમિયાન દેવાચેલી પ્રજાને
તાજી રાખવાને એની ખીસાંટિ ૧૯૧૪ માં
'હોમરૂલ'નો ઝંડો ફરકાવ્યો. પણ ખીસાં-
ટનાં નિશાન નીચે અરધા હૃદયે પણ
એકત્ર થયાનાં અને મહાયુધમાં સરકારને

આથી આપવાના બદલામાં દેશને રોલેટ કાયદાનું ઘોષ કરાયું.

તે વળી એકવાર દેશ ચમકી ઊઠ્યો.

અરવી દના કટાઈ ગયેલાં પાનાંઓને નવે નામે ઓળખાવીને ગાંધીજીએ અસહકાર આદર્યો. અગાઉ કોઈને પણ ન મળેલું એવું જનજાળ મેળવીને ગાંધીજીએ જંગ જગાવ્યો. આવતા વિજયનાં મહાધનમાં મરત બનેલાં કોઈ શૂરા સેનાધિપતિને બજતી રીતે આર-ડોલીને આરણ્યી એક પ્રયત્ન સંસ્તનતને તેઓયે પડકાર આપ્યો. પણ ચૈરીચરાનાં મૂકીબર માણસો 'માંગ ચૂક્યાં' ને ગાંધીજીએ એ ગણ્યાગાંઠ્યાં માણસોની નાંદાનિયતનાં મહાપ્રાયશ્ચિત તરીકે યુધ્ધનાં વેણ પાછાં ગળ્યાં-હાથવેતમાં આવેલી હિંદની સ્વતંત્રતાને બીજાં વધુ વધેને માટે ગીરો ગહેવાં હાથે જગતના ઇતિહાસમાં અલેડ એવાં એક રાષ્ટ્રીય આપંદાત નોતર્યાં.

ચૈરીચરાનાં પોતે માની લીધેલાં 'પાપ' ની સામે રોલેટ બીલને પણ ગાંધીજી લલતા જણાયા; જલિયાંવાડાની કતલને પણ તેઓ વીસરતા દેખાયા; ખિલાફતના અન્યાયો પણ તેઓની સ્મૃતિમાંથી સરતા લાગ્યા; આલીશ હજર દેશબાંધવોનો કારાગ્રાસ પણ તેઓને નાનાં ભાસ્કો-રે, ભારત વધની સ્વતંત્રતાનું મૂલ્ય પણ તેઓને ફૂટી બદામ જેટલું દેખાયું!

સરકારે ઇતિહાસનું પુનરાવર્તન માંડ્યું. અસહકારને સ્વાડે પોતે ચડવાને અને દેશને ચડાવવાને બદલે ગાંધીજીને યરોડાનું સ્વાતંત્ર્ય અપાયું. અકાલીઓનાં બલિદાનો લેવાયાં. ૧૮૧૮ ની સિકાજીની તલનારો યથેચ્છ વીંઝાણી હિંદનું લોહી સ્પર્શનારું હુડિયામથું સરજવાયું. કામ-

ધરનેતાઓની મીઠપર કોરડાઓ ચમચમાવાયા; અને કોઈ સામ્યવાદી ચકલાંઓને પણ હિંદનાં વાતોવરણમાં ફરકતા અટકાવવાનાં અનિચ્છ ઉદ્દેશથી 'જાહેર સલામતી' ને નામે હિંદની જનતા સમક્ષ એક 'ભયંકર ભ્રષ્ટમ' ઉભું કરવાનાં કુભાણે રચાયાં.

આમ પહેલી મહાસભાની પરદેશી વહીવટની તપાસના પહેલા અને લસ્કરી-ખર્ચો ઓછો કરવાના છેલ્લા ઠરાવ પછીના લગભગ અરધી સદીના આ ગાળા દરમ્યાન હિંદુસ્તાને અનેક પ્રકારનાં તડકાછાંયાઓ વચ્ચે વસી પોતાનાં સ્વાતંત્ર્યને સાર કોઈ નાનાં ધસારાઓ કરી લીધા છે અને કોઈ મોટી લડતો પણ લડી લીધી છે. છતાંયે, હિંદની ગરદન પરની પરદેશી ધૂસરી તો વધુ ને વધુ જ ભારે બની છે; એ ધૂસરીનું જીવન સુરક્ષિત રાખનારા લસ્કરીખર્ચોનાં પણ વધુ ને વધુ શુલાકારો જ માંડતા રહ્યા છે.

હિંદના -તેતરીકા કાદિ માનવીઓની શરમભરી શુભામીની આ પિરતાનાં જેવો જગતના ઇતિહાસમાં ભેટો નથી; એ શુભામી ફેડવાનાં આપણા જેવા નિર્માલ્ય યત્નોનો પણ દુનિયાના ઇતિહાસમાં એક ઓળો સરખાયે નથી.

મહાસભાની સ્થાપના પંચીનીં આપણાં અધીં સદીનાં લક્ષણો પ્રત્યે દ્રષ્ટિ માંડતાં એમ દેખાય છે કે—

(૧) હિંદનાં પ્રજાસરીરમાં પ્રત્યક્ષ યત્ન રાષ્ટ્રીય જાગૃતિનું જન્મ કાયમનું નથી. એ જન્મ વારંફરે કોઈ તાત્કાલિક ઉગ્ર અન્યાય-માંથી જન્મી, ધડીબર જીવી

એક અથવા તો બીજા કારણ
સર અમુક વખત પછી આપો
આપજ મોળું પડે છે;

(૨) આપણું રાષ્ટ્રિય દળની પહેલી
હારમાં વારેદેરે પડતાં ભંગાણુને
તુરતજ અને આપોઆપજ પૂરવ
પૂરતી અગાઉથી વિચારપૂર્વક થાજ
રખાયલી વ્યવસ્થાના આપણી
વચ્ચેના ભયંકર અભાવને પરિ-
ણામે ધોર દમનનીતિના પ્રસંગે
આપણું સામર્થ્ય નખળું પડે છે;

(૩) દેખીતી રીતે ઉદામ જણાતા
આપણા રાષ્ટ્રીય નેતાઓના મોટા
સમૂહના કાળજીની અંદરની ખરી
માટી ધણે ખરે ભાગે વિતીત
અથવા તો બહુ બહુ તો ઉદાર-
મતવાદનીજ બનેલી છે;

(૪) અત્યારસુધીનું આપણું નેતૃત્વ
મોટે ભાગે 'મહીવાદી દેશભક્તો'
ના હાથમાંજ રહ્યું છે;

(૫) સ્વરાજના એક માત્ર આદર્શ
વડેજ જકડાઇ રહીને એ આદ-
ર્શને સિધ્ધ કરવાને મથવાને
બદલે સ્વરાજપ્રાપ્તિને માટે
ભરાપ રહેનારાં કાષ્ટ યોગ્ય પગ-
લાંઓમાંથી જન્મનારા ભાવિ
'સત્યાનાશ'ના વિચારવમળમાંજ
ગુચ્યવાઇ રહીને કાળે કાળે આપણા
પર સરદારી ભોગવી ગયેલા આ
'મહીવાદી દેશભક્તો'ય જનતાની
સાહેસિકૃત્તિને સાવ વણસાવી
મેલી છે;

(૬) દેશની સ્વતંત્રતાના પ્રહાર વિષ્ણુ
અને મહેશ સમા યુવાનો, કામદારો
અને ખેડોં પરજી મુકિતનાં ખરાં

મંડાણો બાંધવાં મૂકી દધને
આપણા આજસુધીના કમચારી-
ઓના મોટા ભાગે ચોતાની
પાછળ સ્વાધી, ડરપોક અને
હીનવીચ, દુકાનદારોનાજ સંધ
જમાવી સંતોષ માન્યા છે;

(૭) સ્વરાજના અથવા તો સ્વતંત્ર-
તાનાં એકજ થકની આસપાસ દેશ-
સમસ્તને ઉભો રાખીને હિંદની
મુકિત સહેલી કરવાને બદલે એ
સાદા અને સીધા પ્રશ્નની આસ-
પાસ અનેકવિધ ગુચ્યવાડાએ
ઉભા કરીને અને સ્વરાજવૃક્ષનાં
અનેકવિધ કાળખંડોએ નિર-
નિરાળા પહેાને વળગાડી મૂકીને
ડરપોક દુકાનદારોના આ સંધ-
પતિઓએ હિંદની મુકિત મોંઘી
બનાવી છે;

(૮) અદ્ભૂત વ્યવસ્થા, નિમંળ દુરદેશી
અને શુધ્ધ મુત્સદ્દિગિરિનું મૂલ્ય
આપણા રાષ્ટ્રીય ચળવળોમાં
ઓણું અંકાયું છે;

(૯) હિંદુ-મુસલમાનની એકતા વિના
સ્વરાજ શક્ય નથી; ખાદી વિના
દેશનો ઉધ્ધાર નથી; અંત્યજને
ઉદ્ધાર સિવાય હિંદની મુકિત
નથી; અહિંસા સિવાય રાષ્ટ્રનો
વિલ્લય નથી-આ અને આવી
બીજી વાતો વડે નકારવાદ
જન્માવી કમને બદલે અક-
મંત્ર અને આશાને બદલે
નિરાશાનુંજ, એક અથવા તો
બીજી રીતે, આજ સુધી આપણે
પોષણે કયું છે; અને

(૧૦) સ્વરાજ અથવા તો સ્વતંત્રતાના
નૈસર્ગિક ગુણને અને મોલિક

અર્થને ઓળખવા માંડી વાળાને, અર્થાત, સ્વરાજને નિયુક્ત અને નિરાકારરૂપે બંધને પોતાનું કરી લેવાનો સ્વેચ્છા માર્ગ મૂકી દઇને તેને (સ્વરાજને) સચુલ્લ અને સાકારરૂપે બજવાની મહાનંબળ વડે આપણે પક્ષવાદને પોષ્યા છે—‘સંપૂર્ણ’ અને ‘સંસ્થાનિક’ જેવા શબ્દોની સાંકળો વડે ‘સ્વરાજ’ સમા સ્વતંત્ર, પવિત્ર અને સર્વગ્રાહી શબ્દને સંકુચિત, અપૂર્ણ અને અધર્મગ્રાહી બનાવવાની કુચ્છાઓ કરીને આપણે મુકિતની આડે એક પ્રચંડ અવરોધ ઉભો કર્યો છે.

આઉં તે બોલે પણ આ વસ્તુસ્થિતિ તોડવી રહી છે. સ્વતંત્રતા સિવાય કાંઈ પણ દેશનો ઉત્કર્ષ નથી; એ દેશનું દીધાંયુ પણ નથી. કાન માંડીએ તો હિંદુસ્તાનના પંચરાઓ પણ બોલતા સંભળાય કે, જે માણસો આ દેશની પરતંત્રતામાંથી પોષણ પામે છે એ માણસો તેને મરણના મોખરા સુધી પણ સ્વેચ્છાએ સ્વતંત્રતા આપે એ વાત કેવળ અશક્ય છે.

આમ છે એટલે અસહકારનો મહા-સાગર ડોળ્યા પછી થ જે માણસો છેક ૧૯૨૮ના અંતમાં પણ નહેરૂના ધારણના સ્વીકારનું પાશાંભિન્ટને સૂચન માત્ર પણ કરી રહે છે તેઓ કાં તો સાદામાં સાદી સમજનીય નાદારી દાખવે છે અથવા તો સ્વરાજની ખરેખરી લડતથી તેઓ થર-થરતા દેખાય છે.

અને નહેરૂના ધારણનો ઇતિહાસ પણ ક્યાં ઓછો હાસ્યાસ્પદ છે? લોડ

અકનહોડ નામના વિધાયતી કાળબળના એક સામાન્ય પૂતળાંને હિંદના રાજ-દારીઓને તેઓની પાસેના બંધારણના અભાવનું મહેલું માથું—ને હિંદુ-સ્તાનના મોતીલાલજી જેવા મહા-રથીઓ પણ એ ‘મહેલું’ ટાળવાને ભારે ગંભીરાઈ પૂરક બંધારણ ધડવાને બેસી ગયા. મહેલુંઓ ટાળવાનીજ ને આપણને તાલાવેલી હતી તો આજે દોઢ દોઢ સદીથી તે તરીસ કરોડ હિંદીવાનોને માથે શણે શણે પડતા હલાહલ પરતંત્રતાના ટુંબાઓ ઓછા હતા કે? આનો જવાબ ને ઓખેઓખ્યા નકરમાંજ છે તો પછી દેશના યુવાનો, ખેડૂતો અને કામદારો સાથે સ્વરાજની જીવનદાયી ગંગા બણી મહા ધસારો કરવાને બદલે સિટનના અકનહોડાથે બિઝવેલી બગતી વેણુપર ઝગકતાં ઝાંઝવાનાં જળ પાછળ મિથ્યા દોષ મૂકવાની શી જરૂર છે?

પણ ગાંધીજી જેવા જે પુરૂષની પાસેથી ૧૯૨૨ ના માસની ૧૮ મી તારીખે આપણે I came reluctantly to the conclusion that the British connection had made India more helpless than she ever was before politically and economically જેવા ઐતિહાસિક શબ્દો સાંભળ્યા હતા એજ પુરૂષની પાસેથી પણ ... સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનો સામનો—બલે એક વર્ષને માટે પણ—સાંભળવાનો કરણ કાળ આજે તો આપણી વચ્ચે આવ્યો જણાય છે! નથી લાગતું ત્યારે કે અર્ધ સ્વરાજ આપણને સિધ્ધિજ કરવું હોય તો સમાધાન નામના શબ્દને આપણા શબ્દકોષમાંથી

સદેતર ભંસી નાંખવાની અનિવાર્ય અગત્ય આજે ઉભી થઇ છે ?

દરેકે દરેક યુગની અણીની ધડિયે જે પુરુષોએ સમાધાનના સૂર કાઢ્યા છે એ પુરુષો 'યુગાધિપતિ'ઓમાં બિરદ પામતા રહી ગયા છે. જીવન અને મરણ, માન અને અપમાન, સ્વતંત્રતા અને પરતંત્રતા-આવા પ્રશ્નોની વચ્ચેનાં તુચ્છ યુધ્ધની વેળાએ જ્યો સમાધાનની વાતો કરે છે તેઓ પોતાની આસપાસની દુનિયાને દોરવાને કે પોતાના યુગના યુગાધિપતિ બનવાને નાલાયક ડોંચે છે.

આ યુગનો પ્રધાનસ્વર નિર્માલ્ય સમાધાનોનો નથી; એ સૂર અરધાંપરધાં સ્વરાંજનો પણ નથી. આ યુગ તો છે સાદુસાદુ વાતોનો-ને યોગ્યે યોગ્ય સ્વરાંજનો.

હિંદુસ્તાનને જગતની ખીજ પ્રભુઓની વચમાં પોતાનું મસ્તક ને ઉગત રાખવું હોય, તેને પોતાની પુરાણી સંસ્કૃતિના છલોધિાર પર ઉભા રહીને સમસ્ત જગતની ને દોરવણી કરવી હોય તો; સ્વરાંજની લડતના ભાગલાઓ પાડવાનું અથવા તો અરધા દુકડાઓ વડેજ સંતોષાઈ રહેવાનું તેને પાલવે એમ નથી. રામરાજ ખપવું હોય તો સીતાનો અંરધો દેહ રાવણને ઘેર રાખવાનો અર્થ નથી.

જગતનો ક્રતિહાસ જુઓ-લગભગ દરેકે દરેક સંધિના ગલમાંથી કોળે કરીને નવાં યુધ્ધો નાંખ્યાનાં અને એકેએક સમાધાનોમાંથી વખતનાં વહન સારું જૂના ઝઘડાઓ ફરીવાર સજીવન થયાના દાખલાઓ એ ઇતિહાસમાં ઓછા નથી. છેલ્લાજ દાખલો લઈએ તો વેસેક્સનું

કરારીનું એટલે નવાં મહાભારતનું ગભિરું હતથિ ગંભીર કંઠેણ કાણુ કહે છે કે આ સત્ય સાખીત થવાને વધુ વરસોની વાર દેખાય છે ?

સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાવાળો પક્ષ આ વિચારસરણીની ઓથે ઉભો છે; એટલે એ પક્ષનું મૂલ્ય ઓછું આંકનારાં, એ પક્ષને નિબળ બનાવનારાં માણસો, પોતાની એ અનિચ્છ પ્રવૃત્તિ માંડીવાળીને મૈન સંવશે તોયે, તેઓ દેશની સેવાજ કરશે.

બાકી તો પરદેશી સત્તાની થોડી ઘણી આણુ પણ જ્યાં સુધી આ દેશમાં ફરતી રહેશે ત્યાં સુધી હિંદુ-મુસલમાનોના અણુસમણ વર્ગો વચ્ચેનાં વૈમનસ્યો ટળવાનાં નથી; આ દેશના હુન્નરઉદ્યોગો ખીલવાના નથી; આપણા સામાજિક સુધારાઓને પણ પૂરતું પીઠબળ મળવાનું નથી. આપણી ઉપર છવાઈ રહેલા અતાનનો અધકાર પણ આથમવાનો નથી; ને દેશની ગરીબાઈનો આતંત્રનાદ પણ શમવાનો નથી.

ખીલું તો ઠીક, પરંતુ આ ગરીબાઈના મરસિયાઓ તો સાંભળી સાંભળીને પણ, નથી લાગવું કે, હવે તો આપણા ધન પણ ફૂટવા આગ્યા છે? હિંદ ગરીબાઈ ભોગવે છે, કારણ કે, તેના એંશી ટકા જેટલા માનવીઓની સંખ્યા કમાઈ આંકીના વીશ ટકાનાં માણસોજ ઉઠાવી જાય છે. આખી દુનીયામાં વધુમાં વધુ કરભાર હિંદ ભેરે છે; પોતાના નોકરાને જેટલા પગારો આપતાં અમેરિકા જેવા ધનવાન દેશની આંખમાં પણ ખૂન વરસે, એટલા મોટા પગારો પણ એક માત્ર આ દેશજ પોતાના પરદેશી નોકરાને ચૂકવી રહ્યો છે. ખરેખર

આજ સધીમાં જેટલી નીચાવણી હિંદની થઈ છે, અને હજુ પણ થતી રહી છે, એવી નીચાવણી ને એકાદ કાંમેધેનુની થાય તો નિઃસંદેહ લાગે છે કે એ દેવી ગાય પણ દૂધ, અપતી બંધ થાય.

આપણાં બધાં દુઃખ દરદોના દ્વં-લાજકો કરી લીધા ખૂબી ને એક માત્ર અવશેષ આપણી સમક્ષ તરી રહે છે તે અવશેષ સ્વતંત્રતાનો છે-સ્વરાજ્યનો છે.

પરદેશી સત્તાએ આપણી વચ્ચે ને અંતેક હાડસ્વાયાઓ ઉભા કર્યા છે એ માણસોને સ્વરાજ સાથે કશીય લેવાદેવા પડેલી નથી; એ માણસો તો સ્વરાજની દેવળ વાતો કરીનેજ બેસી રહેનારાઓ છે. સ્વરાજની આ માણસોને કલ્પના પણ હોય તો એ કલ્પના ખૂબ પ્રકારની છે. આવાં માણસો મારફત ભારતવર્ષ પોતાનું દળદર શીટાડશે એમ માનવું એ આકાંક્ષામાંથી કુમુઓ ઉતારવા જવું છે. આમ છે એટલે દેશનાં સમગ્ર ભાવિની ખરી આશા તો આપણે આપણી વચ્ચેના યુવાનો, ખેડૂતો અને કામદારોપરજ ઉદ્ધિત કરવી રહી છે. યુવાનો, ખેડૂતો અને કામદારોની ત્રિપુટી દરેક દરેક

દેશનાં સ્વાતંત્ર્ય યુધ્ધમાં ખપી રાકી છે, કારણ કે એ ત્રિપુટી કાંઈ પણ પ્રકારના હાડસ્વાય-Vested interest ની સ્વાભાવિક રીતેજ અનિષ્ટ હોય છે.

નવયુગનો ને. પોકાર, હોય, કે-

- (૧) સ્વરાજની-ચોખ્ખાં અને અમ-યાંદિત સ્વરાજની-આડે ઉભા નારા ચંમરબંધીઓને પણ હડ-સેલી મુકા,
- (૨) સ્વાર્થસાધુ દુકાંનદારોનો સ્વા-તંત્ર્યયુધ્ધ પૂરતો પણ સંગ તજે,
- (૩) મૂર્ખવાદી નેતૃત્વને ખૂણેખાંચ-રેથી પણ બોળા કાઢીને ઉખેડી નાંખે,
- (૪) પોતાનોજ કકકો દેશ પાસે ખેંચી કરાવવાને ધમ્મનારા સીટા નેતા-ઓને પદગ્રાષ્ટ કરો, અને,
- (૫) જે અનેકવિધ શરતોએ સ્વરાજની લડતને થંભાવી ચકી છે એ શરતોને દૂર ફગાવી કાઢીનો માગ મોકળો કરો.

—તો આ પોકાર પાર પાડવાને; એટલે હિંદની મુક્તિ સિદ્ધ કરવાને યુવાનો, કામદારો અને ખેડૂતો ક્ષણનાથે

સંસ્કૃતિની કૂચ કદમ

સત્તાના જોરે, બુદ્ધિબળ વાળી પ્રજા, સંસ્કૃતિના સુંદર નામ નીચે, અજ્ઞાન માનવીઓની કેવી દુર્દશા કરી મૂકે છે? અને રંગભેદના પાયા ઉપર રચાયેલી મનોદશા પોતાની જાત સિવાય બીજાઓને કેવી કરૂણ હાલતમાં ધક્કેલી દે છે, તે વર્તમાન યુગનો પ્રધાન પ્રશ્ન છે.

(હિન્દી બારુસની કથા પરથી.)

અનુવાદક: શ્રી જયન્તકુમાર મ. ભટ્ટ.

ધૃતીના નકશા ઉપર પશ્ચિમ આફ્રિકા, પૂર્વ વિભાગ પાડેલા ડોષ વિશાળ ખેતર ભેરુ દેખાય છે. પરંતુ એ લાગોની કીમ્મત પણ એટલીજ વિશાળ ડોષ તે કેંઈથી ખરીદાય તેમ ન હોય. અચાનક એક દિવસ દુનિયાપરની મહાન સત્તાઓને સ્ફુરી આવ્યું કે આ ભાગના તો આપણે હકદાર માલિકો છીએ; અને ત્યારથી તેમણે એ ખંડને અંદર અંદર વહેંચી લીધો છે.

વરસના નવ માસ દરમિયાન ખંડની અંદરનો પ્રદેશ સુકકોળ રહે છે. નહાના નહાના રોપાના અનન્ત પટો દેખાયા કરે છે અને વર્ષામાળ તે હરિયાળા બને છે. એ અનન્ત પટોમાં અહીં તહીં ગવન-રોનાં મહેલો કે ખેંકનાં મકાનો, નવાં ચએલાં, માણુમ પડે છે. દરેકની આગળ અછંક દેશી લતો હોય છે; અણખેડ જમીનનો એ ઢુકડો પાણેલાં પશુ માટે હોય તેવા લાગે છે અને તેમાં ત્યાંના વતનીઓને-સીદીઓને-ઝેંધવામાં આવે છે.

સાંસ્થાનિક પ્રદર્શન ભેળી થોળના પ્રમાણે ઉભું કરેલું દિવાલાકુ આ

જાતનાં ગામોમાંનું એક છે. મહેલાનાં વખતમાં, બામ્બારાસ, ઉઓલોફસ અને બીજા સીદીઓ પોતાનું જીવન ઘણી શાન્ત અને સાદી રીતે ગાળતા હતા. અસલના કાળના વતની ભેરુ-વનરપતિ ભેરુ જીવન તેમનું હતું.

તેમાં અહમદુ અને શ્રીટી પોતાનાં કુટુંબ સાથે રહેતાં. તેમના બે પુત્રો દીકરા અને કોકોબી, કુટુંબના બાકીના અંગરૂપ બેટાં, બકરાં અને ગાય બળદની સંભાળ રાખતા. તાડની ટોચ સુધી ચઢી તેનો તાલે રસ પીવામાં, નાળિયેરનાં પાણી પીવામાં અને શિકારમાં તેમનો વખત જતો. અને હોળી સળગાવી આસપાસ તાળી પાડતા ફરવામાં તેમની ખૂબ બાલાં પણ લાગ લેતી. એથીયે નહાનાં બીજાં બે બાળકો હતાં તે પણ ટોલ દીપવામાં રસ લેતાં... અને આખું કુટુંબ ગામમાં સારો આદર પામતું.

હવે, આ ગામની ખીલવણી કરવા ક્રાન્સ આવી પહોંચ્યું. ફ્રેંચ અમલદારો અને સિપાહીઓએ સુદાનમાં આવી પોતા

ખળને હક તરીકે ક્યારનું? ખપાવવા માંડ્યું હતું.

કાષ્ઠપણ પ્રમા અને સંસ્કૃતિવાળી પ્રજા પોતાં હાથપણ અને સંસ્કાર ખીજ નીતિના, ઉપયોગ માટે. તેના જીવનને સરસ બનાવેલા, તેનો ઉધ્ધાર કરવા ધરે એ બહુ સ્વતંત્ર વાત છે. પરંતુ સાથે અકસીસની વાત એ છે કે એવો ઉદ્દેશ ખાણું પછીનાં કે ચંદણી વખતનાં ભાષણોમાંજ વ્યક્ત થાય છે! ખરેખર તો તેમ અને ત્યારે ખરું! દરમિયાન તો, સંસ્થાનોની ખીલવણી એટલે દેશીઓના અર્થ સિવાય બધાની ખીલવણી-અને અને તો તે મળ વતની-ઓનું જ નિકંદન ઠાઠવાની પેરવી; ધીમે ધીમે એ વસ્તી ઘટતી તો જાય છે જ. અને માત્ર ભારવાહક પશુનાં કામ કરવા પૂરતી સંખ્યા જેટલા તેમને નીભાવવામાં આવે છે.

અને એટલેજ વાંસા પર ગાંસડીઓ ઉપાડી દેશીઓ આલે ત્યારે ગોરાઓ પાલખીમાં ફરતા દેખાય, અને તેમને માટે ગોરાઓ ખુંપડાં બંધાવે. એકે તો કાકોખીને પોતાનો નોકર સુધ્ધાં બનાવ્યો! પણ તેને ત્યાં કાવ્યું નહિ; કામ ગળ ઉપરાન્ત કરવું પડ્યું. પણ તેનાથી છોડી શકાય તેમ ન હતું. તે ન્હાસી ગયો: જંગલમાં તેની તપાસ થઈ અને એક ગોળાથી તેનો હાથ ધવાયે-ગોરાની આજુ તો મનાવી નેહંએને?-પણ તે ધા અકસ્માત મનાયો. તેને હોસ્પીટલમાં લઈ ગયા, થોડા દહાડા સુધી તેના ખખર આંગ્યા ને પછી સદંતર બંધ.

એટલુંજ નહિ પણ પેલી સુન્દર, સોટા જેવી સીધી ને સુંકુમાર બાલા પણ ગ્રામ થઈ ગઈ હતી. એક લશ્કરી અમ-

લદારને તે આકર્ષક લાગી અને ખુંદા બાણ-તે ક્યાં ઉપડી ગઈ?

પછી તો મ્હોટાં કારખાનાં માટે જગ્યા કરવા ખૂબ જખખર ખોદ કામ શરૂ થયું. તેથી અનેક તરહનાં જન્ટુઓ અને મચ્છરો પેદા થયાં અને ભયંકર રોગનો ઉપદ્રવ શરૂ થયો. ગોરાઓની તરત સારવાર થઈ પણ સીદીઓ માટે દાકતર ન હતો અને તેઓ મરવા લાગ્યા. દાકતરી મદદ આવવાની હતી પણ કદી આવી પહોંચી નહીં. ખીજાઓ સાથે અહમદનગર એક બાળક પણ તેનો ભોગ થઈ પડ્યું.

તેજ વખતે લશ્કરમાં ભરતી કરનારો એક સાદેબ આવી ચઢ્યો. તેના વાક-મવાહમાં ભલભલા પીગળી જતા. ફ્રાન્સમાં ચાલતી લડાઈમાં ભાગ લેવા તેણે ટીકીને સમજાવ્યું. તે કાળો હતો છતાં ફ્રાન્સી તેને ઉદારતાથી, સિપાહી તરીકે સ્વીકાર્યા. એટલુંજ નહીં પણ એક ભલકતો યોશાખ અને બંધુક સુદાં તેને જેટ આપ્યાં, અને તે બદલ આભાર માનવાની અને જરૂર પડે તો મરી શીટવાની પણ તેને તક આપી. ટીકી તો આ સૌજન્યથી બહેકી ગયો અને પત્રક પર સહી કરી તે ઉપડી ગયો.

બાકી રહ્યું તે વૃદ્ધ યુગલ અને તેડું એક પૂરું બાળક ખીજાં અનેક કુટુંબોની તે સ્થિતિ હતી; ગોરાઓની દોડાઈ સામે ધણાને લાગી આવતું. પરંતુ યુરોપી સંસ્કૃતિનાં જીવાળ સામે એક સુદીભર, નખળા-પોચા સીદીઓ શું કરી શકે?

વરસો વીતી ગયાં. ડિયાકાલુ મદત્વડું ચહેરે બની ગયું. મોટ મોટાં કારખાનાં ત્યાં ઉભાં થયાં. અને તેની

આસપાસ પોતાના જ દેશમાં દેશપાર થયા હોય તેમ થોડા સીદીઓ ફરતા હતા—માત્ર તેમનાં મોં અને પેટપરના ખાડા વધારે ઉંડા ગયા હતા. બધા જોરાઓને મોટરો હતી એટલે નજીકમાં એકઠે દાકતર ન હતાં. તેમ છતાં “વાયર-લેસ સેટ” ત્યાં હતો અને ગમે તેટલાં કુશળ છતાં સંગીત અને લાયલુથી તેમનું મન રંજન થવા દેવામાં આવતું હતું.

એક દહાડે પેલા બાકી રહેલા બાળકને પેલી લયકર બિમારી થઈ આવી. તેનાં બુદ્ધિ માખાપ ગાંડાં જેવાં થઈ ગયાં. નજીકના સ્ટેશન સુધી લઈ જવાનો એકજ ઉપાય હતો પણ તે માટે ભ્રમતા પૈસા તેમની પાસે ન હતાં. મુખ સાથે, જીવન સાથે એ યુગલને બાંધતી એકજ દોરી તે બાળકના પ્રાણ હતો.

સાંજે તેઓ વીમાસભ્યમાં પડ્યાં હતાં ત્યારે એક લાંબો, કળો શખ્સ તેમની કુપડીનાં બારણાં પાસે આવ્યો. એ દીક્રી, તેમનો પુત્ર, હતો. પરંતુ તેમણે તેને ઓળખ્યો નહિ. આ સિપાહી દીક્રી, સીદી દીક્રી કરતાં છેક જ નિરાજો હતો. ખીન્ન ગોડીઆઓ જેમ તે મરાયા ન હતા. પણ તે તર્ફન વિરૂપ થઈ ગયા હતા. એક ગોળાની જવાબથી તેના મોં પરની ચામડી બળા ગઈ હતી. અને તેનું ઉપલું હોડકું ખુલ્લું બહાર દેખાતું હતું. તેની એક આંખ ગઈ હતી અને ઓળખાણ પડે તેનું કશું આ વિકૃતિય રહેવા દીધું નહોતું.

આ ઉપરાન્ત ખીન્ને પણ એક ફરફાર તેનામાં થયા હતા. લદાઈનાં ચાર વરસે તેની આંખ ઉઘાડી દીધી હતી, અને તે ચપળ બન્યાં હતાં.

એટલે તેને ગમ્મત કરવાનું સહયુગ “આ હું દીક્રી” એમ તરત કહેવાને બદલે તેણે તેમને થોડા વખત પછી સાનંદશ્વર પમાડવાનો ફરાવ કર્યો કેમકે બેલે તે કુખડાં થયા હોય તોય તે પૈસા પછે લાગ્યા હતા? ને! ત્રણસો ક્રાંકની કડકડતી નોટો તેના ખીસ્સામાં હતી.

પાદર પાસે આવતાંજ તેને ભૂતકાળનાં સ્મરણો તાજાં થયાં હતાં, તેનું હૃદય ચડકાયું હતું અને તેની એક આંખ તેજથી ચમકી રહી હતી. અને તેમાં માખાપને ઓચિંતી ખુશાલી આપવાનો વૃકકો!

અગણ્યા મહામાનને તે વૃદ્ધ યુગલે સત્કાર્યો પણ મૂંઝે-મોંઝે એ દિલ્લીથી તેની અરદાસ્ત દીક્રી. તેમને વાતોએ ચલાવવાનો દીક્રીએ બહુ પ્રયત્ન કર્યો પણ મિથ્યા. તેમનાંમાં તેજ આણુવા, હંમાલમાં બધેલી પેલી નોટો સુધ્ધાં બતાવી. એક પળ તો તેમની નિરાશા વધતી લાગી પણ ખીજ પળે બન્નેને એકજ વિચાર આવ્યો. “આ પૈસા કાઢી રીતે મળે તો આપણું બાળક બચે.”

આગલી રાતના ઉત્તમગરા અને દહાડાના થાકથી દીક્રીને ઉંઘ આવતી હતી. બગાસું ખાઈ તે હતો ત્યાંજ ઘોરવા માંડ્યો.

અને પેલાંબેને વિચાર આવ્યો કે આના ઉંઘતાંજ પૈસા લીધા હોય તો? બાંપના દેખતાં માએ આસ્તેથી પૈસા લીધા. અને પછી બન્ને બહાર ગયાં. પણ ક્રીડીને થયું કે “જે તે જગશે તો પૈસા પાછા લઈ લશે અને બાળક મરી જશે.” અને એ વિચારે બન્ને કંપી ઉઠ્યાં. વળી પાછો ઉગરવાનો એકજ ભાગ દેખાયા.

હું પડી આગળ મહેમાન સુતો હતો ત્યાંજ, વૃદ્ધે સુંઘી ઝાંખરાં ખડક્યાં અને પછી તેને આંગ લગાડી. આગળ એવા ન રોકાતાં તેઓ ચાલી નીકળ્યાં, પરંતુ હું થયું તે જાણવા અનિચ્છાએ તેઓ મળરકે પાછાં ફર્યાં. બળેલાં લોકડાનો દગ સામે પડ્યા હતા. હજુય ધુમાડાની સેર નીકળતી હતી. અને પાસે કાલસા જેવું થઇ પડેલું શય હતું. એ પર ચળકતી એક વસ્તુએ તેમનું ધ્યાન એચ્યું. અહમદુએ ઝડપથી ઉચ્ચા તો જાયું. ન્હાની સાંકળાથી દીક્રાને ગળે બાંધેલું તે માદળાઉં હતું.

દીક્રા! દીક્રા! તેમનોજ પુત્ર! ઘરુણ રેદનાનો અસજ્જ ભરથી એ વૃદ્ધ યુગલ

હૃદય વિદારણ કરે એવી વ્યથા સાથે એ વિપરીત ચિંતા પાસે વૃદ્ધી પડ્યું.

એજ પળે મેઘગજનાં જવા કડોકા સંભળાવા લાગ્યા, અને ધીમે ધીમે તેમાંથી સ્પષ્ટ થતો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો, “વાયરલેસ સેટ” પોતાનું કામ કરતો હતો.

એ બે ભગ્નને તુટેલાં ઘાકાએ જે પરાણે સાંભળ્યું તે ખડેખડમાં પુકા-રાઇ રહ્યું હતું. ક્રેંચ સંસ્થાનનો પ્રધાન બાપતો હતો કે,

“જ્યાં જ્યાં ફ્રાન્સે પગ મૂક્યો છે ત્યાં ત્યાં તેણે રનેહ, વતસલતા અને બાવબાવ વહાવ્યાં છે એટલુંજ નહીં પણ સંસ્કૃતિની કત્યાણકારી શક્તિસી પણ છુદે હાથે વેરી છે..

એકંત્રી: “જેવું પેલી, રસિકાનાં છોકરાં કેટલો બધો શોરખકાર કરી રહ્યાં છે? નરસએ રીતભાત શીખવી છે?”

પડોશણ: “પણ અંવાજ તોં તમારાં છોકરાં જેવા છે.”

પહેલી સ્ત્રી: “ખરેખર! ત્યારે તો મારાં ભૂતકાં ગમ્મત કરતાં હશે!”

શિક્ષક: “ધારો કે તમારા બાઇ પાસે પાંચ ફરી છે, તેમાંથી તમે ત્રણ લઇ લ્યો, તો બાકી શું રહે?”

વિદ્યાર્થી: “બાઇ તરફથી મળનારો તમંચો!”

શેઠાણી: [ફનીયર સાદ કરનાર છોકે-રાને, જે ખીજા નાના છોકરા પાસે રોકવું ફનીયર સાદ કરાવી રહ્યો હતો: “રામા! આ તારો બાઇ છે?”

રામા: “નહિં બાઇ, તે મારો વિદ્યાર્થી છે, હું એને મારો ધંધો શીખવું છું.”

એક બાંધારાસ્ત્રી: “બલા જીવ પ્રસન્નમનશંકર ચુંજરી ગયા. બહુજ મોટા વિદ્વાન હતા. જગતની ચાર ચાર તો મૃત-બાંધોઓ તે જાણતા હતાં.

સાંભળનાર: “ત્યારે તો હવે એમને એ બાંધાઓ ખપતી થઇ પડશે.”

યુગપલટો.

આધુનિક કાળને એશિયાના ઉગતા મુડીવાદી રાષ્ટ્રોનો સમય કાષ્ઠ કહે; પણ અરેબર તેમ નથી. આ સમય તે એશિયાના આમવર્ગની આધિક્રસ્વાતંત્ર્ય માટેની પ્રયત્ન ચળવળ અને આંદોલનનો સમય છે. અત્યારની પ્રત્યાધાતી ચળવળો તો હાથિક છે. અત્યારસુધી માલેતુબર વર્ગ મેળવેલી છત તે દેક સમયની છે; કારણકે ત્યાં પણ આમવર્ગની, આધિક અપદશા વધુ ને વધુ ગંભીર સ્વરૂપ પકડતી જાય છે. એશિયામાં યુગપલટો થઈ રહ્યો છે, અને નવિન યુગ તે આમવર્ગનો યુગ છે. આમવર્ગના શાસનો સાબળીરીયા અને મધ્યએશિયામાં સ્થપાયાં છે. પૂર્વ અને દક્ષિણમાં આ નવિન વિચારોત્તર બળ વિકસરતું જાય છે; અને એ નવિન વિચારોજ એશિયાનો આવતીકાલનો ઇતિહાસ રચી રહ્યો છે.

આ ચળવળોની જનતા ઉપરની અસર અજાણ છે, અને એ દ્રષ્ટિએ તેનાં માપ કહાડીયે તો જણાશે કે યુષ્ધના આદોલનોથી જનૃત થયેલી પ્રજામાં વિચાર-શોધનાની પ્રબળતા કરતાં એશિયાનો ઔદ્યોગિક વિકાસ પ્રાધાન્ય લાગ જાય છે. એશિયાના ઉદ્યોગ અને વેહેપારના વધતા જતા વિકાસે એક નવિન વર્ગ અસ્તિત્વમાં આવ્યો છે. ઉગતા વેહેપારનો વિકાસ કરનાર અને ઔદ્યોગિક પ્રગતિનો પાયા રચનાર આ વર્ગ તે એશિયાનો મુડીદાર વર્ગ. મધ્યકાલીન ઉદ્યોગ સંસ્થાઓ અને વ્યવસ્થાઓ એશિયામાંથી; પણ નાશ પામેલા માંડી જે એશિયાની ભૂમિનાં પુરાતન અવશેષો ઉપર રહેલી સડકો નાખવા

લાગી છે. આ નવિન વર્ગને સ્પષ્ટ સમજાઈ ગયું કે એશિયાના ભૌતિક વિકાસ માટે મધ્યકાલીન સમાજરચના અને રાજસત્તા નકામી હતી. પ્રબળ બનતા આ નવિન વર્ગને જૂની સમાજ રચના અને રાજ્યતંત્રો જેમ નકામી લાગ્યાં તેમ હેમની પ્રગતિને અવરોધક લાગ્યાં. તે સાથે સાથે યુરોપના ગયા સૈકાની પ્રજાસ્વાતંત્ર્યની લાવનારો વેગથી પ્રસરવા માંડી, તેથી સમયપરિવર્તન સાથે સમાજપરિવર્તનનો પાયા નાખ્યો. આ નવિન વેપારી વર્ગ અથવા ઉદ્યોગ નેતાઓએ આમવર્ગની નબળી સ્થિતિનો લાભ લઈ, યુષ્ધથી નબળા પડેલાં રાજ્યતંત્રોની સામે બળવો કર્યો. આમ રાજ્યકાન્તિઓનાં યુગ શરૂ થયો. તુર્કિયન, ઇરાન, અને ચીન તે નવાં યુગના પગભર થતાં ઉદ્યોગવાદીઓનાં રાજ્યતંત્રય છે; તેમ છતાં એશિયામાં નવિન યુગની ભૂમિકા એ વર્ગે રચી છે. ઔદ્યોગિક વિકાસ તે એશિયાના યુગપલટાનું ઉપકાળતું મુળ છે.

કાન્તિઓનાં કારણો.

જણાવે જણવે વિસ્મય લાગશે કે ઔદ્યોગિક વિકાસ સાથે એશિયાની કહેવાતી લાવનામય, અને આદર્શવાદી કાન્તિઓ અથવા વિપ્લવોને શું સંબંધ છે? યુરોપનો ઇતિહાસ જોઈએ કે કોઈ પણ વિપ્લવનાં મુળ કારણોની સમાધાન કરીએ તો જણાશે, કે અત્યારસુધીની પ્રગતિ વિપ્લવોદારાજ થયેલી છે. પણ અત્યારસુધીનાં બંધાજ વિપ્લવો તે વર્ગવિપ્લવો (Classrevolutions) છે. આ વિપ્લવના પરિણામે એક નવ વર્ગને કાયદો શાય છે. જ્યારે સમાજના બીજા વર્ગની સ્થિતિ તો

એમને રહે છે. જેને વિશ્વવતી દાખલા લખ્યે. આ વિશ્વવતી પરિણામે ક્રાન્સને પ્રગ્નસ્વાતંત્ર્ય મળ્યું પણ તેથી ખરેખર શા લાભ કાને થયો? નહિ કે ક્રાન્સનાં ખેડુતોને! આ ખેડુતોને પહેલાનો નેટલા ન કર આપવો પડે છે. તેમના રાજકિય હકકાંમાં પણ કંઈ વધારો થયો નથી. ત્યારે આ વિશ્વવતી વિશ્વવતી લાભ તો ક્રાન્સ દેશના ઉગતા મુડીવાદીઓનેજ થયો હતો. તેઓજ આ વિશ્વવતી વધુ માણેતુજ નહીં. ખર્ચવા પામ્યા હતા. રાજકારણનો અભ્યાસ નેણે કયાં છે તે તો સમજી શકે છે કે લાલના પ્રગ્નસ્વાતંત્ર્ય ક્રાન્સની સરકારની રાજનીતિ પંજી ક્રાન્સનો ધનિકવર્ગ નહીં કરે છે. આમ રાજ્યકાન્તિઓ તે માત્ર રાજ્યસ્તાનાં પરિવર્તનો છે અને એવાં પરિવર્તનો તે અમુક વર્ગનેજ લાભકર્તા છે તેજ રીતે અત્યારના તુર્કસ્તાનનો વિશ્વવ પછી, ઇરાનની રાજ્યકાન્તિ પછી, ચીનના આંતર-યુધ્ધનો વિશ્વવ પછી ખરેખરો કાયદો તો ફક્ત ધનિકવર્ગનેજ થયો છે. તુર્કસ્તાનનાં ખેતરો ઉપર કામ કરનાર ખેડુત, કે ઇરાનમાં દોરો આરતો ભરવાડ કે કંતાનમાં કામ કરતાં ચીના મજુરને આ વિશ્વવથી લગારે લાભ થયો નથી. તેમની આર્થિક અવદશા તો પહેલાંના નેટલીજ છે. ઉચ્ચ પહેલાંના કરતાં કર વધ્યા છે; કારણ કે પ્રગ્નસ્વાતંત્ર્ય રાજ્યસ્તાનું ખર્ચ હંમેશાં વધારે હોય છે. આમ આ ત્રણ પ્રદેશના વિશ્વવતી આમંવર્ગની દૃષ્ટિએ મિમાંસા કરીએ તો જણાશે કે, જનતાની ખરેખરી સ્વતંત્રતા તો હજી બહુ દૂર છે. જનતાની આર્થિક અને રાજકિય લડતનો મંડાણ તો હજી હવેજ થાય છે. છતાં ચીન, ઇરાન, અફઘાનિસ્તાન, અને અન્ય

દેસમાં ઉત્કૃષ્ટની ઓછાયા દૂર દૂર પહોં નહીં પડે છે.

અધ્યાત્મવાદનો ઓસરતા.

આવરણો.

ઓશયાનો ઔદ્યોગિક વિકાસ નિહાળી ભૂતકાળને ભાવનાથી પૂજતા આદેશવાદીઓ અમટી ઉઠ્યા છે. એશિયાના સંતો અને મહાત્માઓ આ મુડીવાદી વિકાસ સામે આંગળી ચિંધી ચિંધીને ખૂબ મારે છે કે 'પુરાણની શેતાની જળમાં એશિયા પડે છે.' એશિયાના આધ્યાત્મિક પતન' (1) થી ગભરાઈ ઉઠેલા આ મહાત્માઓ ભૂતકાળને પાછો સ્થાપવા, મધ્યકાલીન યુગને પાછો અપનાવવા, અને પાછી એ જીજ્ઞાસા સમાજરચનાને સજીવન કરવાને પ્રયત્નો કરે છે. આવી ભાવનાના એક પ્રખર પૂજારી આપણા દેશના મહાત્મા ગાંધીજી છે. 'ભૂતકાળમાં પાંછા આવો' એ લેખનું અહોનીશનું સૂત્ર છે. પંચ સામે લેખને બેઠા પોકારી છે. આધુનિક યુગને તેઓ તિરસ્કારે છે; પણ આ ધર્માત્માઓ અને મહાત્માઓની ગંભીર ચેતવણી છતાં એશિયા પોતાની ભૌતિક પ્રગતિ સાધી રહેતું છે. જાપાન તો ભૌતિક પ્રગતિની કક્ષાએ પહોંચતું જાય છે, અને હિન્દ પણ જો સ્વતંત્ર દેશ હોત તો જાપાન સમોવડીયું જરૂરજ હોત.

ભૌતિક પ્રગતિ, ઔદ્યોગિક વિકાસ અને નવિન વિચારોના પ્રેરક બળોને પ્રેરે એશિયા ઉપરથી અધ્યાત્મવાદનો ગાંધી ઓસરતાં જાય છે, હિંદમાં પણ પુરાતનકાળની પ્રાચીન સંસ્કૃતિના સુદર મંદિર (?) ના પાયા ડગમગી રહ્યા છે. આર્યાની સંસ્કૃતિ

હવે છેલ્લા આસ લઇ રહી છે. સમગ્ર એશિયા ઉપરથી ઇશ્વર અને હેમનના સામ્રાજ્યનો અંત નજીક આવતો લાગે છે. જેમ જેમ નવું જ્ઞાન અને નવિન વિચારો આગળ વધતા જાય છે તેમ તેમ અજ્ઞાન અને વહેમનાં આવરણોથી આ-ચ્છાદિત થયેલી જનતા જગૃત થતી જાય છે. આવતા જન્મની તૈયારી કરવાને બદલે એશિયાએ આ જન્મમાંજ પ્રભુસ્વાતંત્ર્ય અને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય અપનાવવા ઉપર મીટ માંડી છે. લૌકિક-વાદ તેવું ક્ષય છે. લૌકિકઉત્કર્ષ તે તેનો આદર્શ છે. જનસ્વાતંત્ર્ય તે તેવું નિશાન છે. એશિયાએ આધ્યાત્મિકજ્ઞાનનાં ખ્યાલી પુસ્તકોને ફોરે મૂક્યાં છે, અને તેને બદલે એશિયાની સ્વતંત્ર પ્રજાનાં બાળકો વિમાનો તેમજ પાંચિક તોપોને લગતાં શિક્ષણ લઇ રહ્યાં છે.

મધ્યકાળનો મોહ.

છતાં હજી મધ્યકાલિન પ્રજાલિકાના પૂજકો એશિયામાં કંઈ કમ નથી. જૂની ઉમરાવશાહીના અને રાજસત્તાના પ્રસંશકોનો પાર નથી. ધાર્મિક નશાથી લાનબદલાં એશિયાવાસીઓ પ્રભુ સ્વાતંત્ર્ય કે જનસ્વાતંત્ર્યના આદર્શો એકદમ ઝીલી શકે તે તો અશક્ય છે. એટલેજ મધ્યકાલીન યુગના પૂજકો ધણીવાર એ યુગને પાછો લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. ચીનનો માર્ચો ગયેલો સરદાર ચાંગ-સો-લીન એ મધ્યકાલિન યુગની રાજસત્તાને માટે તનતોડ પરત કરનાર એક પુરુષ હતો. તે જીવનના અંત પર્થત નવિન બળ અને નવિન યુગનાં લક્ષકરીઆક્રમણ સામે ઝૂક્યો. તેને આ કામમાં પરદેશીઓએ સહાય કરી એમ કહેવાય છે. પરદેશીઓની આર્થિક મદદને

આધારે ચીનનો આંતરવિગ્રહ લંબાયો, અને જ્યારે ચાંગ-સો-લીન પડ્યો ત્યારે જ આ આંતરવિગ્રહનો અન્ત આવ્યો. રાષ્ટ્રીયપક્ષના તંત્રી ખરેખરી સ્થાપના ત્યારે જ થઈ.

અફઘાનિસ્તાનના આધુનિક સમાજ-વિપ્લવનું મૂળ પણ આમાં રહેલું છે. અફઘાનિસ્તાનના આંતરવિગ્રહને પર-દેશી સરકારોના રાજકારણો સાથે સંબંધ હોય એ બનવાભગ છે; પણ આ પ્રત્યાઘાતી ચળવળને આટલું સ્થાન મળે તેવું મૂળ કારણ હજી પણ જનતામાં રહેલા મધ્યકાળનો મોહ છે. અફઘાનિસ્તાનમાં પ્રવર્તતી અધાધુધીનું મૂળ કારણ આમાં છે. અફઘાનોમાં રહેલી આ વૃત્તિઓનો લાભ મુસ્લિમોએ લીધો છે. તેમ છતાં એક વસ્તુ તો સત્ય છે કે અફઘાનિસ્તાનનો ઉગતો વહેપારી-વર્ગ અમાનુસ્લાની બાંજુમાંજ છે. જ્યારે બચાન્-સાકુના પક્ષમાં તો ઉમરાવો અને ધર્માન્ધ લોકોજ છે. આમ અફઘાનિસ્તાન કે ઇરાન કે તુર્કિસ્તાનમાં ચાલુ રહેલો તોફાનો અને રમખાણો આ મધ્યકાલિન યુગના મોહને આભારી છે; પણ સંતો-પની વાત છે કે આ મોહ હવે ઓસરતો જાય છે, અને જેમ જેમ તે ઓટ વધતી જશે તેમ તેમ નવિન વિચારોની ભરતી વધુ વેગથી ચડતી જશે.

શ્રમજીવીઓનાં શાસન.

પણ એશિયાના યુગપલટાના ઉષ્ણ-કાળનો ખરેખરો ઉદય તો સાધુશ્રીરીયા તેમજ મધ્યએશિયામાંજ થયો છે. એ જગ્યામાં વસતિ પ્રજાઓએ ઝારશાહીના શાસનને નષ્ટ કર્યું; એટલુંજ નહિ પણ રશિયાના એ પૂર્વકાલના આન્ડા-માનમાં આજે એકુંતો અને કાંમદારોની

સત્તા ચાલી રહી છે. સમાજવાદના તરંગી ગણ્યાંતા આદર્શો આજે પહેલીજવાર ઇતિહાસની એરણ ઉપર મૂકાયા છે. હજી તો તેને માત્ર દશ વર્ષનો દૂકા સમયજ થયો છે, તેમ છતાં એ દૂકા સમયે પણ આ શાસનની અવિચળતા સિધ્ધ કરી બતાવી છે. આધુનિક સમાજ-વિપ્લવાનું આ એક અંતિમ ધ્યેય છે. આમવર્ગનો આર્થિક ઉત્કર્ષ એ તેને પાયા છે; અને એ પાયા ઉપર ‘સરખું’ કામ અને સરખું વેતન’ના સિધ્ધાંતની ઇમારત રચાઈ રહી છે. ‘કાંઈ કાંઈના ઉપર જીવશે નહિ’ તે એનો આદર્શ છે. ‘સર્વે કા શ્રમજીવી બનો’ એ તેનું સૂત્ર છે.

એશિયાની ઉત્તરના બરફથી દંકાયેલા મૂલકોમાં આજે આમ યુગપલટાની ઉધા ઊગી છે. એ ઉધાની ઓજસ્વિતાથી યુરોપ પણ હાલુબર મુગ્ધ થઈ ગયું છે,

અમેરિકા વિસ્તર્ય પામવું ઉભું છે, અને અન્ય પ્રજાઓ અચંપાથી તેને નિહાળી રહી છે. એ ઉધાની સુરખીમાંથી ઉત્કર્ષના બાલસૂયનાં દેદીપ્યમાન પ્રકાશનાં વર્ણો વિસ્તરતાં જાય છે. તે વિસ્તાર વધતો વધતો મધ્યએશિયાનાં જે હરીયાળાં ખેતરો ઉપર અંધકારનાં ગાદાં પડ જમી ગયાં હતાં ત્યાં પહોંચ્યા છે અને પ્રથમ પ્રકાશનાં પગલાં મારે છે. હિમાલયનાં ધવલ શિખરો પણ એ ઉગતી ઉધાને વધાવતાં ઉત્તર તરફ દ્રષ્ટિ નાખી રહ્યાં છે, એ ઉધાના તેજને ઝીલવા આમ સમગ્ર એશિયા તત્પર થઈ રહ્યું છે. એ ‘ઓજસના વર્ણો વેગથી વિસ્તરે’ એવી દદલાવનાથી એશિયાવાસીઓ આગળ વધે છે. એશિયાનું આંગણ આજે યુગપલટાની ઉધાના તેજથી પુનિત બન્યું છે; અને પણ-ઉત્કર્ષના બાલસૂયનો પ્રકાર પણ રેલાઈ રહ્યો છે. • • •

એક છુટ્ટા ચુસ્તાદજી બિરીબંદરના પ્લેટફોર્મ પર એકલા ઉભેલા બાળકને): “તારા નેવડો નાનકડો છેકરો એકલા મુંબઈથી પુને જાય એ તો નવાઈ! ગાડીમાં કયાંક અકસ્માત થઈ જાય એવો તારા માબાપને ભય ન લાગ્યો?”

છોકરો: “ના જી, બાપાજીએ કહ્યું કે સ્ટેશન ઉપર એકાદ એવો મૂખ માણસ તો મળીજ રહેશે, કે જે મારી પડખૂં કરવા આવશે!”

હરકોર શેઠાણી [નાના બાળકને]: “નિરંજન! તું શું તારી પાટીમાં રસિકને ખરેખર નોંતરવાનો છે?”

નિરંજન [કોંગળ લખતાં લખતાં]: “ના. હું માત્ર એને એટલું જણાવવા માયું છું કે, મેં એક પાટી આપી છે. તેથી આમત્રણપત્રિકા મોકલું છું, પરંતુ ‘આપે આવશે કે કેમ તે પત્રદારા જણાવશે,’ એ લીટી છેક નાખું છું.”

મોતનો ચરખો

હુબ્ હજનપ્રથાની લોગ ખેતી, દેશી રાંચના એક બાણીતા
અમલદારના હાથમાં ફસેલી, હિંદુ અંબળા કહેવાતી
સંસ્કૃતિના શિખરથી, પતનની ઉંડી ખીણમાં ગઈ
પડી, લેરી અદાલતમાં ચોતાની કઝણકથા કહી સંભળાવે
છે મોટે ભાગે આ કથા સત્યઘટના ઉપરથી લખાયેલી છે.

લેખક: ચિત્રગુપ્ત

જવાલામુખી સમા એના હયામાંથી
નીકળતા પ્રત્યેક શબ્દ, આવું
રતાથી સાંભળી રહેલા ન્યાયમંદિરમાંના
એકે એક ઓતાનાં હૃદયોમાંથી તીરની
માફક સોંસરો નીકળી જતો હતો.

ખાણમાં બેઠેલા મનુષ્યના આરો
આસથી પણ સાંભળનારાઓને અડચણ
ચાય એટલી શાંતિના ગંભીર વાતાવરણથી
ન્યાયમંદિરની ગંભીરનામાં વધારો
થતો હતો.

“મારે કશોજ બચાવ કરવો નથી”
આરોપીના પાંજરામાં સોડીલું વાળીને
ઉભેલી સ્ત્રીએ કહ્યું.

“જગતમાં જેવું કોઈજ નથી, એવી
એક નિઃસહાય અંબળાની વિતંક કથા
સંભળાવવાની આ હયાનમાંથી એ પૂટ
ન હોય તો મારે કશુંજ કહેવું નથી,
પણ જો એટલી પરવાનગી મને મળે તો
કથા સંભળામાં મેં આવું સાહસ કંઈ
એ વાત હું કહી સંભળાવું.”

બોલનારીની ઉમ્મર દેખાવ ઉપરથી
પચીસ ત્રીસ વર્ષ જેટલી લાગેજ

લાગતી હતી. પણ ગમગીન દેખાવ અને
પોલીસ પહેરા નીચેનું કાચી જલમાંનું
જીવન કંઈ નહિં તો તેના આંધુબમાં
પાંચ વર્ષના વધારો કરતાં હતાં.
“પોતાનું નિર્દોષપણું પુરવાર કરવાં
માટે આરોપીને જ કંઈ કહેવું હોય તે
કહેવાની છૂટ છે.”

ગંભીરતાની સજીવન મતિ સમા, શાંત
અને અડોલ દેખાતા ન્યાયાધિશે, પોતાના
ઉચ્ચાસન ઉપરથી કોઈ પણ જાતની
હિલચાલ કર્યા વિના, ઠંડી રીતે, ધીરે
સ્વરે કહ્યું.

અને પછી પાંજરામાં ઉભી રહેલી
સ્ત્રીએ પોતાનો એકશર સંભળાવવો
શરૂ કર્યો.

લગભગ તેર-ચૌદ પહેલાં જ્યારે મારી
ઉમ્મર અગિયાર-બાર વર્ષની હતી,
ત્યારે મારા બાપે મને પરણાવી. પરણનાર
પુરુષની અને મારી ઉમ્મર વચ્ચે ત્યારે
કંઈ નહિં તોપણ મોટીસ-પચીસ વર્ષનું
અંતર હતું. હું એને ઓળખતી નહોતી,

એ વરમાળા ફાંસીની માળા હતી..... ખરી રીતે તે મૃત્યુના

‘ગળાની આસપાસ વીંટાળેલી ફાંસી જ હતી. [૪૫૬ ૧૭૫]

મને પરણવા આવનાર મને જાણતો નહોતો. પરંતુ અમારી ન્યાતમાં અમે લગ્ન કરી શકતાં નથી. અમારાં લગ્ન કરવામાં આવે છે.

હું મારી આસપાસ થતી ક્રિયાઓની ધમાલધીજી મુંઝાઈ જતી હતી. મારી એ મુંઝવણની કાષ્ટને કશીયે પડી નહોતી, કેવળ તેમના એ નાટકનું હું એકાદ સમય પાત્ર હોઉં, તે રીતે સર્ગા વહાલાં, માતા, ખડેનો, ખડેનપણીઓ સહુ મારી સાથે વત્તાં. ધડીમાં અમુક જાતનાં વસ્ત્રો પહેરાવતાં તો ધડીકમાં ખીજ પ્રકારનાં આભુષણો સજાવતાં; કાષ્ટક વખત ગણેશ આગળ લઈ જતાં; કાષ્ટક વખત યજ્ઞસમિપ બેસાડતાં; કેટલીયે વખત મને પીકી ઓળા ઓળાને સ્નાન કરાવવામાં મુંઝવી નાખતાં. એજ રીતે મોંઢે, માથે ઓરાડી અને ગાંસડાની માફક ઉંચકીને મારા એક દૂરના મામાએ મને લગ્ન-મંડપમાં એક બાજુ ઉપર બેસાડી; વાળવાળાઓએ માથું ફાટી જાય તેવા સુરે વાળ વગાડવા માંડ્યાં, ગાનારીઓએ બને તેટલા ઉચ્ચ સ્વરે ગીતો ગાવાં શરૂ કર્યાં અને એકઠા થયેલા મહારાજોએ આંખોમાં પેસી જાય એવા ધૂમાડાવાળા હવનની આસપાસ ઉભા રહી ન સમજી શકાય તેવી ભાષામાં સ્લોક લલકરવા માંડ્યા.

અને પછી લોકોએ કહ્યું કે મરું લગ્ન થઈ ગયું! એટલું મને અગાઉ સમજાઈ આવ્યું છે.

લગ્ન મંડપમાં મારા ગળાની આસપાસ વરમાળા લટકાવવામાં આવી હતી, અને તેનો ખીજ ભાગ મને પરણવા આવેલા પુરુષના ગળામાં હતો; પરંતુ

એ વરમાળા ફાંસીની માળા હતી, અને મને પરણવા આવનારના ગળાની આસપાસ વીંટાળેલી વરમાળ ખરી રીતે મૃત્યુના ગળાની આસપાસ વીંટાળેલી ફાંસીજી હતી એવું હવે મને લાગે છે. ત્યારે તો એટલું સમજવાનીયે મારી શકિત નહોતી.

તે પછીયે ખીજ કેટલીક વિધિઓ સાથે ગાજને-વાજતે મને સાસરે વળાવવામાં આવી.

ત્યાં હું તદનજ નવી દુનિયામાં આવી પડી. મને પરણનારના કુટુંબમાં કોઈ નહોતું; ઘરમાંયે અમે બે જ. બાળા મટી વહુ બનનારીને એક દુનિયામાંથી નિકળીને નવીજ દુનિયામાં પ્રવેશ કરવો પડે છે. એની સ્વતંત્રતા એકે સપાટે હરાઈ જાય છે; અને બોલવામાં, ચાલવામાં, ખાવામાં, પીવામાં તેના કરમે, પરતંત્રતાનાં બંધનો સરમ્ભ છે.

અજબયા પુરુષની સાથે વાત કરવાની હિંદુ બાળાઓને ટેવ હોતી નથી, મને પણ એવી ટેવ નહોતી; પણ સાસરે આવ્યા પછી બિલકુલ અજબયા પુરુષની સાથે નિવાસ કરવાનું થયું. મારે માથે રસોઈનું અને ઘરનું તમામ કામ પડ્યું, તે પણ મેં ઉપાડી લીધું, પણ મોટી વયના પુરુષની સાથે જેનાં લગ્ન થયાં હોય તે હિંદુ બાલિકાની 'વહુ' તરીકેની ખીજ દશાની તો કલ્પના પણ સમ્યક માનવ સમુદાયે કંપારી લાવવા માટે પુરતી છે.

સંયમ અને અજયયનનાં મહત્ત્વ હિંદુ સમાજમાં સદુદી અધિક ગવાયાં છે. છતાં હિંદુ પુરુષો જોડો એનો ભંગ કોઈ કરતું નહિં હોય!

મોડી ઉમ્મરનો વર, ઘરમાં ખીલું

કોઈ કામ કરનાર નહિ, એટલે સાસર-વાસ એ જ મારે માટે પરણીને દુરતજ કાયમનું નિવાસસ્થાન થઈ પડ્યું.

મારો પતિ પરણ્યા પછી પુરા છ મહિના ઘેર રહ્યો. પણ એ છ મહિના મારે માટે નર્કયાતના સમા હતા. છ મહિના પહેલાં મને જ્ઞાનાર કોઈ પણ તે વખતે મને ઝાળખી ન શકે, તેટલો પક્ષો ત્યારે મારામાં થઈ ગયો હતો.

પરણી વખતે મારા પિતાએ પૂરેપુરા પૈસા પડાવેલા, એટલે છ મહિનામાં તો ઘરમાં ખાવા ખૂટ્યું, અને ધન કમાવા એમણે પરદેશ તરફ પ્રયાણ આદર્યું.

ત્યારથી માટે ઘેર હું એકલી રહેવા લાગી. પણ એકલી રહીને શું ખાઉં ? એ મારે માટે મૂખ્ય પ્રશ્ન હતો. પિયરમાં ગરિબાઇનો પાર નહોતો. પરણાવેલી પુત્રિ તેવી પિતાને ઘેર પોષાય તેમ નહોતું; એટલે પછી થોડા દિવસ સધી પોષણ માટે પરદેશથી પૈસા આવવાની વાટ જોઈને છેવટે યાત્રીને સગાં વહાલાનાં શરણાં શોધવાના ઉદ્યમે લાગી.

પરણનારે તો પરદેશ ગયા પછી ન મોકલ્યો કાગળ કે ન લીધી કશીયે ભાળ. અને જ્યાં પરણવા આવનારને પોતાને પતિની પરવા ન હોય, ત્યાં હિંદુ સંસારમાં નિરાધાર અનેલી સ્ત્રીની તો વહાર કાણુ જ કરે ? એટલે પિયરમાં રહીને મલુરી કર્યા વિના ચેટની ભાખ ખીછ કોઈ રીતે ભાગે તેમ નહોતું. આમ હું મલુરણ બની.

એ વખતે દુઃખના દોહડવા દહાડા કેમ ગયા તે તો ગરિબાઇનો

અનુભવ જોને હોય તેજ સમજી શકે. સવારથી સાંજ સુધી જુદાં જુદાં માણુ-સોની મંજુરી કરીકરીતે થાકી જવા છતાં ચેટનો ખાકો પૂરેપૂરો યુરાતો નહોત્ય કે શરીર ઢાંકવા પૂરતાં વસ્ત્રો પણ ન મળી શકતાં હોય, તેવી સ્થિતિમાં બાર તેર વર્ષની જાળકી મુકાય, એટલે તેના દિલને શું શું ન થાય, તેનો તો આપ જ વિચાર કરી લેજો.

મારી સમાવડી સખિઓમાંની કેટલીકનાં તો હજુ સગપણે થયાં નહોતાં, કેટલીકનાં સગપણુ થયાં હતાં તેઓ અનેક આશાના છોડને હૈયાની હુંદાળી કુંભમાં ઉછેરતી અને ભાવિનાં સુખદ શમણાં ભેતી જીવતી હતી, અને થોડી ઘણી પરણેલી સખિઓ સાસરે જઈ આવી, ત્યાંના વિલાસ વૈભવોની વાતો કરતી હોય, તેવે વખતે મારા જવડી ઉમ્મરની બાલિકા સંસારના વિચિત્ર સંજોગમાં સપડાય તેની શી દશા થાય, તે કોઈ પણ રીતે કદપનાથી સમજી શકાય નહિ તેવું છે.

એવા સંજોગમાં સપડાયલું કોઈ પણ મનુષ્ય આરામ અને સુખસંતોષના માર્ગ માટે આતુર હોય તો તેને કાણુ માર ન કરે ?

મને પણ દુઃખ અને નિરાશાના પ્રચંડ તોફાનોવાળા ખારા મહાસાગરમાં આશાની ટેકરી સમુદ્ર એક વિશ્રાંતિ સ્થાન લાખું.

એક વૃદ્ધ ડોશી આકસ્મિક સંજોગનાં મને એક દિવસ મળી ગઈ. એની બોલવાની મિઠાશ, મારી સાંધેનું એનું વર્તન અને એનો મમતાળુ સ્વભાવ એ બધાએ મારે નત્તે હતું. જીવનમાં ભગ્યજ મારી પ્રત્યે કોઈએ આટલી બધી મિઠી લાગણી બતાવી હશે.

ડોશીમા મધ્યમ કુટુંબની ખાનદાન હતી. દયા એનો સ્વભાવમાં વાલુ-તાલુ ગૂંથાઇ ગયેલી લાગતી. 'યોળમાંની ડોશી' બિલાડી એકાદ ખિસકોલીને પકડે તો ડોશીમા ખિસકોલીને અચાવવા દોડાદોડ કરતાં, અને ખિસકોલીને છોડાવ્યા છતાં જ્યારે તેને બિલાડીના તિફલુ દંત પ્રહારથી પ્રાણુ છેડી ગયેલી જતાં ત્યારે બિલાડીના મોંઢામાંથી એનો શિકાર પરાવવાના ચુંદા માટે ધૂમ રાગના દરબારમાં મૃત્યુ પછી એમને કેવી શિક્ષા થશે તેના વિચારમાં પડી જતાં! એમના મકાનમાં ચકલી માળો કરે તો કંતાનોનો કટકો બાંધી તેના માળાને સંરક્ષતાં, અને તેમ છતાં ચકલીનું એકાદ ઇંકુ ગબડી પડીને ફટી જાય, તો માથું તે જોઈને રડી પડતાં; એ બધું એ નજરે નજરે જોયું હતું.

એ ડોશીમાંને મારી દેશા મારે. દયા આંખા વિના કેમ રહે?

મારી બધી હકીકત જાણી લીધા. પછી એ ભલાં જીવ ધણી વખત કહેતાં. "દીકરા! તું પૂવ જન્મની મારી દીકરી જ હોય; એવું મને લાગે છે. કેમકે મને તારી ઉપર એટલું બધું વહાલ આવે છે કે ન પ્રેમ વાત!"

મારી કષ્ટ કથા એમણે વળી વળીને મારી પાસેથી સાંભળી હતી; અને જ્યારે-જ્યારે હું મારા દુઃખની વાર્તા એમને સંભળાવતી ત્યારે ત્યારે એમની આંખમાંથી દડદડ આંસુ નીકળતાં.

તે પછી એમનાં ધરણ સુંખમાંથી અનેક વખત એવાં શબ્દો નીકળતાં કે: "એટા! હું તને આવા દુઃખમાં સડવા નહિં દઉં; તારા જેવી સુકુમાર જાણોની

દાદાં લેવાયા વિના રહી જાય તો કુદરતનો કમજ આવળો કરે!"

ડોશીમાનાં એ મરમાંનાં વંચનોંતું રહેંચ ત્યારે સમજી શકી નહોતી; પરંતુ થોડા જ વખતમાં બધો ભેદ ઉઘડી ગયા. છતાં જ્યારે એ ભેદ ઉઘડ્યા ત્યારે તેની જાળમાંથી હું જરાપણ છટકી શકું તેમ રહ્યું નહોતું.

એ ભડી દેખાતી ડોશી ભલમનસાં ના ઢોંગ નીચે, એક જુના અને જાણીતા રાજ્યના મોટા લાગવગવાળા અમલદાર માટે જુવાન ઓળોને ફસાવતી હતી.

હું અનેક રીતે દુઃખી હતી, પરંતુ કુદરતે મને છૂટે હાથે સૌન્દર્ય બક્ષ્યું હતું. અને તેથી મને ફસાવવા માટે ડોશીએ જાળ પાથરી હતી. ડોશીની લાલચોથી હું ફસી તેમાં મારા પશુ કશો જ વાંક નહોતો. સહુથી મોટો દોષ લગ્નની ઢિંદુ પ્રથાનો હતો. પરજીનાર જેને ઓળખતાં પણ ન હોય; તેવાં જન્મેની યુવ્વે ભયંકર અસમાનતા હોવા છતાં, લગ્નના નામ નીચે તેમને પરજીથી દેવાની ભવાઈ ભંજવવી; એવું નામ માથાપતી સંમતિપૂર્વકનો વ્યભિચાર નહિં તો ખીલું શું કહેવાય?

અને મારા જેવી અસહાય જાણકી નિધનતાનો પ્રતિકાર શી રીતે કરી સંકે? સ્વંતંત્ર રીતે જીવન ગાળવા બેટલું. શિક્ષણ જો મને માતાપિતાએ આપ્યું હોત, વિચિત્ર જગતની વિકરાળ ખટપટો વિશે મને સહેજે પણ સોન આપ્યું હોત, તો હું એ ડોશીના હાથમાં ફસી પડતું નહિં; મારાં તન મનને ચોખ્ખે એવાં પતિ સાથે મને લગ્ન

કરવાની ફટ હોત તો મારી કલંકિત
કથા જ સમર્પિત ન હોત.

પણ એ તો હિંદુ સંસારની આખો
ઉધડે ત્યાં સુધી ચાલવાનું જ, અને ત્યાં
સુધી પેલા બ્યલિચારી અમલદાર જેવા-
ઓના શિકાર મારા જેની અનેક નિર્દોષ
સ્ત્રીઓ ખનવાની.

જયુરીના ગૃહસ્થો અને જજની તરફ
કરુણ દ્રષ્ટિએ જોઈને બોલનારીએ જ્યારે
પોતાની કથા આગળ ચલાવી, ત્યારે
ભરીય અદલતની એકઠે એક આંખ અને
પ્રત્યેક શ્રવણે દ્રિયનું તે લક્ષ્ય સ્થાન
ખની રહી હતી. કો બેદલયાં કોય-
ડાની માફક, જેમ જેમ તેની શવન-
કથાનો પ્રવાહ આગળ ચાલતો હતો,
તેમ તેમ શ્રોતાઓ ‘હવે શું
સાંભળવા મળશે?’ એવી લાગણીથી
ખેંચાતા જતા હતા; અનેક વૃત્તિનાં
મનુષ્યો એની એ કથામાંથી લિલ્લ લિલ્લ
પ્રકારનો સાર તારવી રહ્યા હતા.

તેણે આગળ બોલવા માંડ્યું:

પેલા બ્યસની મનુષ્ય વિષયવાસનાનો
પ્રોડો હતો, મદિરાનો શુભામ હતો, એક
દેશી રાજ્યમાં તેનો હોધો રાજાથીય
વધુ હતો; કેમકે રાજાનોયે તે રાજા
હતો-રાજા એનું ભરાબું ડગલું ભરતો,
અને એના પ્રત્યેક કામનો સાથી હતો,
તેથી તો તેમની દોસ્તી જમી હતી.

એ માણસનો શિકાર ડોશીએ મને
ખનાવી, હું હજી તો હમણાંજ કળી
મટીને પુષ્પ ખનતી હતી. ખુબસુરત હતી,
મારી બધીએ આશાઓ કુવાની ળાંયડીની
માફક મનની મનમાં જ રહી ગઈ હતી,
જગત જોઈ તેની પહેલાં જ સીનેમાના
ચલિત ચિત્રની પેઠે મારી નજર

આગળથી તેનું ચિત્ર ખસી ગયું હતું,
શવન માંહું તે પહેલાં શવન ઉપર
કંઈનો ગાઠો પડશે ફરી વળ્યા હતા.

એટલે નવું શવન મને અર્જખામલું
કે અકાર ન લાગ્યું; પરંતુ પ્રિયકર થઈ
પડ્યું. નીતિની વાતો કરનારા અનીતિ
આચરવાથી કશો જ લાભ થતો નથી,
તેટલા માટે અને ત્યાં સુધી જ નીતિની
વાતો કરે છે, એવા મારો હવે તો અનુ-
ભવ છે. નીતિ એ સદગુણ હોય તો પણ
મનુષ્યના શવન સાથે જડાયેલા સદગુણ
તે નથી; એતો છે કેવળ સંજોગની રમત!

નવા શવનના મારા આરંભના દિવસ
જગતમાં કોઈ પણ નવજીવાન રૂપસુંદરી
ધમ્મ છે, તેવા જ જતા હતા. મને ફસાવ-
નાર વિષયલોપ હતો એટલે તેની નજરે
જેમ હું વધુ ખુબસુરત દેખાઉં તે તમામ
કરવામાં એ જરાકે ઉણપ રહેવા દેતો
નહિં. તે વખતે હું લિખારણ મટીને
રાણી બની હતી. ખરેખર મને તે રાણી
કરતાંયે વધુ સુખસગવડથી રાખતો.

પરંતુ એ શવનમાં વળી પડેલા થયા.
વાસનાનોજ શુભામ અનેક એના
સ્વભાવ પ્રમાણે, ડુલે ડુલે શું જરવ
કરતા અને રસની મોજ આખી બીજા
ઉપવન, બીજા કુંજ અને નવાં નવાં
પુષ્પોની મજા આપવા રખડતા ભમરના
જેવી વૃત્તિવાળો હોવાથી એ એક વરસમાં
તો મારાથી કંટાળ્યા-ના, ખરી રીતે
હું જ એનાથી નાસી ગઈ.

સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે એ ભેદ છે કે,
સ્ત્રી જેને ચલાય છે તેને શવન સમર્પણ
કરે છે, ત્યારે પુરુષ, કેવળ સ્વાધી
દ્રષ્ટિથી જુદા ચલાવવાનીજ દ્રષ્ટિ રાખે છે.

હું ઇચ્છતી હતી કે તે હમેશાં મારી જ તરફ મમતા રાખે, પણ જોણે પોતાની પરણેતર સ્ત્રીને દગ્ગે દીધો, તે મને વફા-દારીથી ચ્હાલ એ કેમ અને?

આથી હું એનાથી કંટાળી, મને એ જીવન નિરસ. શુષ્ક લાગવા માંડ્યું, એટલે એક દિવસે હું ત્યાંથી ચાલી નીકળી, પણ ત્યારે મારું શું થશે એની મને કલ્પના થે નહોતી.

પેલા અમલદારની સાથે હતી તે વખતે કરાંચીમાં રહેના કેટલાક માણસોની સાથે મારે પરિચય થયો હતો; એટલે મેં ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ સિંધમાં સ્ત્રીઓનાં દરજી કરનારી ટોળકીનો હું ભોગ બની.

એ ટોળકીમાંની એક સ્ત્રી મને મુસાફરીમાં મળી, તેણે પોતાની સાથે જવા મને લલચાવી, અને ઘેર ગયા પછી મને કંઈક કેશી ચીજ ખવડાવી બેલાન બનાવી દીધી.

મને જ્યારે લાન આવ્યું ત્યારે હું એક મુસલમાનના ઘરમાં હતી. એ મુસલમાન શ્રીમંત હતો, જગીરદાર હતો અને મોટી સરકારી સંસ્થાઓમાં સલાસદ હતો એ મેં પાછળથી જાણ્યું. એ માણસ ભલે તેમજ સ્નેહાળ હતો,

હું ફસી તો હતી જ, પરંતુ હિંદુ-સમાજમાં મારી તરફ કોઈએ મમતાની લાગણી બતાવી જ નહોતી, તેથી મને એ સંધી મુસલમાન હતો તેટલા માટે તેની તરફ તિરસ્કાર ન થયો. હિંદુઓની સ્ત્રી જાતિ તરફની તોછડી અને સખ્ત રિતભાવને લીધે, તેમજ સમાજની અનેક નાશકારક રૂઢીઓને લીધે કેટલીએ વિધવાઓ તેમજ બીજી સ્ત્રીઓ મુસલમાનોને

હાથે ફસાને કે ઇચ્છાથી પરધર્મવાળાનો સાથ શોધે છે. એની તો બરાબર તપાસ કરવામાં આવે તો જ એ ધટના પાછળ રહેલા લયનક ઇતિહાસ જગત જાણી શકે.

મને એ માણસની સાથે સારી રીતે જાણ્યું, પરંતુ ત્રણેક વર્ષમાંજ દુર્ભાગ્યે તે આ દુનિયાં છોડી ગયો; અને વળી હું રખડતી બની ગઈ. મને ખબર નથી પણ સ્ત્રીઓને ઉંચકી જવાનો ધંધો કેરનારી ગુપ્ત ટોળકીના આડતીયાઓની બેદી હિલચાલ ગળજની છે. હું એકલી પડી એ વાતની એમને કોણ જાણે શી રીતે ખબર પડી ગઈ, પણ થોડાજ વખતમાં એક ઓળખાણ વાળી બાઈએ મને ફસાવી અને એ ટોળીનો એક માણસ મને મુંબાઈ ઉપાડી ગયા.

મુંબાઈમાં મારી દશા ધણીજ વિચિત્ર થઈ પડી. એ દશાતું સ્મરણ પણ મારા રોમેશમને સળગાવી મકે છે.

બહારથી રૂડા-રૂપાળા દેખાતા મુંબાઈના ગલમાં કેવાં કેવાં વરવાં કામ થાય છે, તે જગત હજી બરાબર જાણી શક્યું નથી. સમાજના આરા મનાતા માણસો તે જોવાની દરકાર કરતા નથી, કેમકે તેમ કરવાથી ‘રખેને અમારી પ્રતિષ્ઠા ધટી જાય?’ એવો તેમને ભય રહે છે પરંતુ મારે અવલોક્ય છે કે, એ ‘સારા’ કહેવાતા સ્ત્રીઓ પાછળજ અનેક જાતના બેદ ભર-મોથી ભરપૂર ઇતિહાસ રચાયલો હોય છે.

ઉંચકી લાવનારે મને ક્યાં મૂકી એની મને કંઈ જ ખબર નહોતી, પરંતુ એ ખબર પડવાને બહુ વિલંબ થયો નહિ. એક અઠવાડિયું નહિં વિત્યું હોય તેટલામાં તો રક્ત માંસના જાહેર વ્યાપાર કરનાર દલાલનાં હાથમાં હું સપડાઈ હતી તેવું મને લાન થયું.

એ ધંધામાં કોઇ પણ સ્ત્રી સ્વેચ્છાથી પડતી નથી, એની હું - તમને ખાત્રી આપું છું. હું ગમે તેમ હોઇશ, પરંતુ વેશ્યાવૃત્તિ કરવા તૈયાર નહોતી. એટલે હું સહેલાઈથી કોઇને તામે થઇ નહિં. પરંતુ તે પ્રતિકારનો બદલો મને કેવો મળ્યો, એનો મારા શરીરનું એકે એક હાડકું જ તેને વાચાંહોય તો કહી આપે. આપ જોઇ રહ્યા છો એ શરીરનો તલ મૂકવા જેટલો બાગ પણ ત્યારે રહેંસાઇ ગયા વિના રહ્યો નહિં હોય, ઉપરાંત બીજા રાક્ષસી જુદામ ગુજ્યાં તે તો જુદા જ! મને ગરમ સળીયાઓથી હાલમ ફેવામાં આવ્યા, ભૂખે મારવામાં આવી, પેશાબ મારા મોંમાં રેડવામાં આવ્યો, અને તે ઉપરાંત જો હું તેમની એ રાક્ષસી વૃત્તિને તામે થઉં નહિં, તો મારી ઉપર જે જુદામ ગુજારવાની તેમણે ધમકી આપી, એવું વળુન જ સાંભળીને રાક્ષસો પણ ત્રાસી ગયા.

એ દશામાં ટકી રહેવાનું મારું શું ગણું? છેવટે ફરજિયાત મારે એ દુષ્ટ વૃત્તિનાં રાક્ષસોની પૈશાચિક વૃત્તિને તામે થવું પડ્યું. હિંદુ સમાજની લગ્નની રાક્ષસી પ્રથાએ મને છેવટે ખતર વેશ્યા બનાવી!

બોલનારીની પાંપણો નીચેથી આ વખતે આપાદની વર્ષાધારાની માફક અંશુધારા વહેવા લાગી. તેણે નીચું જોઇને સાડીના છેડા નીચે મોંદું ઢાંકી દીધું. કેટલીક ક્ષણો સુધી તે એમજ ઉભી રહી, સ્થિર-અડોલ.

અને તે પછી તેણે બોલવું શરૂ કર્યું આ વખતે કાળાં અંધારાંમાં ચંદ્ર-માને આવરી લીધા હોય તેમ, તેના મુખમાંડળને ગમગીનીએ આવરી

લીધું હતું, હજી એની પાંપણો બીંની હતી, એનો અવાજ પહેલાં જેટલો સ્પષ્ટ સંભળાવાને બદલે યડકતો હતો.

અને તેમ છતાં, એ ધંધાથીએ હું મુક્ત થઇ શકું તેમ નથી એ વાત મને પાછળથી સમજાઇ.

મને ઉચકી લાવનાર અને બીજા એક સ્ત્રીએ મળીને મારે નામે મારવાડીની પાસેથી કરજે નાણાં લીધાં; અને તેમાંથી મારે સાર થોડાંક નવાં કપડાં ખરીદ્યાં. પરંતુ એ દેવાની વ્યવસ્થા બેદી ભૂતના મંત્રેલા પાણીની માફક, કદી પણ દેવું ખૂંજ નહિં તેવી હતી, એ હું ધણું મોડું થયા પછી સમજી શકી.

મારા રક્ત માંસના વ્યાપારમાંથી નિત્ય નિત્ય મળતાં નાણાં લઇ લેવા છતાં, મારા માથે લરણપોંધણુ તેમજ લાડાનું બાજ ચડ્યાં જ કરતું હતું.

આવી સ્થિતિમાં જીવન નિભાવવું કેટલું દોષલું થઇ પડે, તે સમજવી ન શકાય તેવું છે. પણ મારે માટે તો આ જુદામ ઓછા હોય તેમ કેદની જ દશા નિર્માણ કરવામાં આવી હતી. તો પણ એ વધુ મેં એ નકંઠાતનામાં વિલાબ્યાં અને છેવટે એક દિવસ તક મળી એટલે નાસી છરી, પરંતુ દુર્લાભ હું તેમની જાળમાંથી છટકી શકી નહિં.

પછી તો મારું જીવન સંપૂર્ણ રીતે એમનીજ મતા હોય, અને હું જીવતું મનુષ્ય નહિં પણ તેમના તાબાનું મુડું હોઉં તે રીતે તેમણે મને રાખવા માંડી.

ભયંકરમાં ભયંકર નકંઠાતનાનું વળુન કરે, તોપણ મારી તે વખતની દશાં કરતાં એ યાતના ઓછી જણાશે, એટલુંજ કહેવું બસ છે.

એ દશામાં મેં બીજા ૭ મહિના વિતાવ્યા.

મરણ નહોતું આવ્યું. માટે જ હું ત્યારે જીવી શકી. એમની કમાણીનું સાધન ઓછું થાય નહિં તે માટે મને તે જવાડતા. મારું જીવન ટકી શકે તેટલા માટેજ મને બગજબરીથી ખોરાક આપતી. પરંતુ મને તે વખતે જીવનમાં જરાયે રસ રહ્યો નહોતો.

મારા જેવી દશામાં તો યુ'બાઇમાં અનેક સ્ત્રીઓ જીવે છે. આવાં જીવતાં મહાંઓ મારફત વિષય વાસનાની તૃપ્તિ શોધનારા પુરુષ વર્ગને માટે તો કશું જ કહી શકાય? મારે એમના સંનિધમાં કશુંજ કહેવાનું નથી. કેમકે ધર્મ અને રૂઢીને ત્રાસે મારા જેવી અનેક બાળાઓને બાબજો, ધર્માચાર્યો અને જ્ઞાતિપટેશો ધર્મ તેમજ શાસ્ત્રની મદદથીજ આ મોતના ચરખામાં ધકેલી મૂકે છે.

અમારા જેવી સંકટમાં ફસેલી સ્ત્રીઓની મુલાકાત લેનારા આટલા બધા પુરુષો નીકળે છે, તેજ બતાવી આપે છે કે, શરીરના સ્વાભાવિક ધર્મો અને મનની નૈસર્ગિક લાગણીઓની ઉપર અંકુશ મકવાની વાતો કરનારા કાં તો મર્ખ છે, કાં તો હંથા વિનાના છે અથવા તો બહુ ભ્રષ્ટ્રને પોતાની સનાતનચરિત્રને પકડી રાખવાનો આડંબર ચાલુ રાખવા માટે જ તેઓ લાખજો નિર્દોષ સ્ત્રીઓનો ભોગ લે છે.

આવાં સ્થાનોમાં આવનાર બધા જ મનુષ્યો અધમ હોય છે એમ પણ હું કહી શકતી નથી. કેમકે મારા જેવી સંકટમાં ફસેલી જે કોઇ પણ સ્ત્રી એ મોતના ચરખામાંથી છૂંદાતી બચે છે,

તે કેવળ ત્યાં આવનારા પુરુષોની દયા-વૃત્તિને લીધે જ.

૭ મહિના પછી મને પણ એવાં એક દયાળુ વૃત્તિના પુરુષો મદદ કરી અને હું ફરીથી ત્યાંથી છૂટી થઇ શકી. મને હોઝવનાર માંથુસ એકલા છે; તે રેલ્વેમાં માસિક એક્સો રૂપિયા કમાય છે, તેણે મને મહિને દિવસે પચાસ રૂપિયા ખર્ચ માટે આપવાનું કહી, તેની રખાત તરીકે જૂદે રથળે રહેવાનો આગ્રહ કર્યો; પરંતુ મેં એવી અપમાનિત દશામાં રહેવાની સીધી સીધી ના કહી દીધી.

તેણે કહ્યું: “મને તારી સાથે રહેવામાં કોઇ બાતના વાંધો નથી...”

“તો પછી...”

પણ હું કંઈ કહું તે પહેલાંજ તે બોલી બિડ્યા:

“પરંતુ હિંદુ સમાજ મને તેમ કરતાં અટકાવે છે.”

“અને મને રખાત તરીકે રાખતાં સમાજને વાંધો નથી?”

“ના, કેમકે અમારા જ્ઞાતિપટેશો, શેડી-આબો, રાબ મહારાજાઓ અને ધર્માચાર્યો સુદાં તેમ કરવામાં શોભા માને છે!”

“તો પછી મને માફ કરો.” મેં એને કહ્યું. “હું તમારી શોભા વધારનાર અને કમવાસનાની તૃપ્તિ માટેજ જીવન પિતાડનાર મરડું બનવા કેરતાં હમેશનું મરડું બનવાનું વધુ પસંદ કરીશ. હવે આ જીવનમાં મને કશોજ રસ નથી.”

અને અમે છૂટાં પડ્યાં.

ત્યાંથી બારેબાર જંદું ચાલતી ચાલતી મરીનલાઇ-સના દરિયા કિનારે ગઇ અને આસપાસ નિજનતા ભ્રષ્ટ દરિયામાં કુદી પડી.

પરંતુ મારા કમનસિખે ત્યાંથી જતા બે લાઇઓની ફરથી મારા ઉપર નજર પડી અને તેમણે મને બચાવી.

જીવવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં તેમણે મને બચાવી મારી ઉપર અપકાર જ કર્યો છે એમ હું માનું છું. કેમકે તેમણે મને એમ ને એમ મારી મેળે મરવા દીધી હોત તો મારી આવી દશા થાત નહિ; અને પોલીસ મારી ઉપર આત્મહત્યાનો

આરોપ મૂકી આ અને

બીજી અદાલતમાં ફેરવી, મારા જેવીને આ ટક્કી બધી જાહેરાતના પ્રકાશમાં મુકત નહિ.

બસ, મારે બીજી કશો જ બચાવ કરવાનો નથી. મેં જીવનથી દંડાણીને આત્મહત્યા કરવા માટે જ દરિયામાં કુદકા માર્યા હતા એ વાત ખરી છે; અને અહિંથી છુટું તો ફરીથી પણ એવો પ્રયત્ન કરું એ પણ ખરું છે. માત્ર મારે એક શબ્દ હવે વધુ કહેવાનો છે અને તે એ

કે, સંલગને આધીન થઈને મેં ગમે તેવું જીવન લઈ ગાળ્યું હોય, પરંતુ અદાલતમાં ચાલતા મુકદ્દમાથી મારી જે જાતની જાહેરાત વર્તમાન પત્રોમાં થાય છે; અને તેથી જનતામાં જે લયંકર કુતુહલ વૃત્તિ પેદા થયેલી છે, તેની સામે મારો સખ્ત વિરોધ છે.

અને પછી તેણે ન્યાય મંદિરમાં એકઠા થએલા પ્રેક્ષકો તરફ જોઈને કંઈક મોટથી કહ્યું:

જાહેર સમાજના એ લોકો! મારા જેવી તમારી અનેક બહેનો તમારા સમાજના જ હાથે મોતના ચરખામાં કચડાઈ રહેલી છે. તેમનાં જીવનને કુતુહલ વૃત્તિથી જ ન જોશો. એ વૃત્તિ નરી અમાનુષિતા છે. જે તમારામાં માનવતાનો સહેજ પણ અંશ હોય, તો અહિંથી બહાર ગયા પછી તમારી નિર્ભાગી બહેનોને મદદ કરજો, અને હવે

પછી મારા જેવી બાલિકાઓને તમારો સમાજ મોતના ચરખાઓમાં કચેલી શકે નહિ, તે માટે લડત ચલાવજો.

અને તે પછી જન્મે જન્મુરીના ગૃહસ્થાને પોતાના નિષ્કૃષ્ણ આપવા જવાનું કહેતાં, ફરીથી એ આખા શે લયંકર બનાવની સમીક્ષા કરી.

જન્મુરીના સફળદસ્થે અનેક સંવાદ વિવાદ પછી કાયદાની કલમોને ધ્યાનમાં રાખીને એવા નિષ્કૃષ્ણ ઉપર આગ્રહ કે અપરાધી બાઇએ આત્મહત્યાનો શુન્હે કર્યો છે એ વાત તો નકકી જ છે. અને લરી અદાલતમાં એ વાત સંભળાવતાં જન્મુરીના આગેવાને એ બાઇની કર્ણ કથા તરફ ધ્યાન આપી તેની તરફ દયા બતાવવા લલામણુ કરી.

મોટે ભાગે સત્ય

ઘટના ઉપરથી લખાયેલી આ કર્ણ કથાની નાયિકા આજે પણ જીવંત છે.

નાયિકાના જેવી કેટલી એ નિર્દોષ બહેનો મોતના ચરખામાં હાંદાઈ રહી હશે ?

આવી સત્ય ઘટનાઓની 'નવયુગ' માટે અમને જરૂર છે.

તંત્રી.

ચાલ્યામાંત'એ ફેંસેલો, આપ્તો. ન્યુ-
રીના મૃદુરોની બદામખુ ઉપર વગરન
મકયું, પરંતુ કાપલો આવી ગંભીર બાબત-
માં છેક નાખતી નજર કરી શકે નહિં.
સમાજમાં ન્યાય અને વ્યવસ્થા જળવાય
તે માટે જો આવા પ્રયત્નો કરનારને છોડી
મકવામાં આવે તો, અનેક લોકો આત્મ-

દત્ત કરવા તૈયાર થાય, માટે હું અરો-
પીને સાત દિવસની સાદી કેદની સજા
દરમાતું છું. *

* આવાર્તા સત્ય ધરનાને આધારે સજામાં
આવી છે માર તેમાં કથનનાં નામ અને
આત્મદત્તવાના પ્રયત્નની કલ્પના નથી ઉમેરવામાં
આવી છે.

યુરોપીય બાદવી સુધી ખેતિવાડીના
કામમાં બ્રિટન અને જર્મની વચ્ચેનું
પ્રમાણ આપું આવતું હતું: વાવેતર
કરેલી ૧૦૦ એકર જમીન ઉપર બ્રિટિશ
ખેતર ૪૫ થી ૫૦ માણસોનું પોષણ
કરી શકે, ત્યારે તેટલીજ જમીનમાં પક-
વેલા અનાજથી જર્મન ખેતર ૭૦ થી
૭૫ માણસને અનાજ પુરું પાડી શકે.
૧૦૦ એકર જમીનમાં બ્રિટિશ ખેતર
૧૫ ટન અનાજ પકવે, તો જર્મન
ખેતર તેટલીજ જમીનમાંથી ૩૩ ટન
અનાજ પકવે.

બ્રિટિશ ખેતર ૩૧ ટન બટાટા પકવી
શકે, ત્યારે જર્મન ખેતર ૫૫ ટન
બટાટા પકવી શકે.

બ્રિટિશ ખેતર એ જમીન ઉપર ઉછે-
રેલાં જનાવરોમાંથી ૪ ટન જીંદગી માંસ
નિપજાવી શકે ત્યારે જર્મન ખેતર ૪૫
ટન નિપજાવી શકે.

બ્રિટિશ ખેતર ૧૭૫ ટન દૂધ ઉત્પન્ન
કરી શકે, ત્યારે જર્મન ખેતર ૨૮ ટન
દૂધ મેળવી શકે.

બ્રિટિશ ખેતર નહિં જોયા જગ્યામાં
સાકર ઉત્પન્ન કરી શકે, ત્યારે જર્મન
૨૫ ટક સાકર ઉત્પન્ન કરી શકે.

બ્રિટિશ ખેતરમાં ખેતિવાડીને થોડા જર્મન
૫૦,૦૦૦,૦૦૦ એકર જેટલી છે. તેન
દર એકર દીઠ આવક સરેરાશ ૪ પૌંડ
જેટલી છે, ત્યારે બેલ્જિઅમની એટલીજ
જમીનમાંથી ખેતરો એકર દીઠ ૨૦
પૌંડની પેદાશ મેળવી શકે છે.

બ્રિટિશ ખેતરના કામદારો કરતાં અમેરિ-
કન કામદારોને બે કે ત્રણ ધણી વધુ
મજૂરી મળે છે. તેજ રીતે અમેરિકન
કામદારો, બ્રિટિશ કામદારો કરતાં બમણી
કે ત્રણગણી વધુ ઉત્પાદનશક્તિ ધરાવે છે.

યુ. ડ્વ. પ. છી નું જ મ ની.

મિત્ર રાજ્યોને હાથે માર ખાઇ જોખઝં થયેલું જ મ ની
અનેક જાતની પ્રતિકૃણતાઓમાં પણ આંતરરાષ્ટ્રીય
રાજકારણમાં મહત્વનું સ્થાન મેળવતું જ જાય છે.

૨૧૦ તારનાયકાસ એ. એમ. પી; એચ. ડી. ના લેખ ઉપરથી

લેખક: શ્રી હીરાલાલ જોશી બી. એ.

જગતમાં ઉત્સવો તો ઘણાં જ હોય-
વાય છે, અને ઘણીયે પ્રજા તેને
માટે નાણાંને રેલમછેલમ કરે છે.
હર્ષોન્માદથી મત્ત બનેલી પ્રજા મોજશોખ
અને રંગરાગમાંજ કાળક્ષેપ કરે છે.
પરંતુ ૧૯૨૮ ના નવેમ્બરની ૧૧ મી
તારીખે જ મ નીએ તહનામાને દશમો
ઉત્સવ ઉજવ્યો તે પ્રસંગે કેવળ
ઉલટી પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન થતું
હતું. નહોતી તેમાં ધર્માચાર્યોની
ધર્મ યેત્રજા કે મુડીવાદીઓના મુડી
પ્રદર્શનનું ધર્મંડ. આમાં તો પરાજીત
પ્રજાનું દેશને ખાતર મૃત્યુને જોળે
સુતેલાં પોતાનાં દેશાધિવાસીને માટે અંત-
રની ઉંડી લાગણીઓનું ભાન થતું હતું.
એનિયમાંના યુધ્ધસ્મારક આગળ
હજારોની સંખ્યામાં માનવમેદની જમી
હતી. ચોમેરથી આ સંખ્યામાં વધારો
થયે જતો હતો. શહેરનાં દરેકે દરેક
મોટાં મકાનોપર કાળા વાવટાઓ ઉડતા
હતા. પ્રજાક્રોધ વાવટાઓ અધીર કાઠી
સુધીજ ચડાવવામાં આવ્યા હતા. દર
વરસ પહેલાં સુલહને દિવસે જ જ મ નીને
પોતાની ઇચ્છાઓને કારે મુકીને દુસ્મ-

નેની માગણીને વશ થતું પડતું હતું
અને સંધીપત્રપર સહી કરવી પડી હતી;
આજે તે જ મ નીની સમગ્ર પ્રજા મૃત
સૈનિકોની કબ્રોને નમન કરવા બહાર પડી
હતી. પ્રજાક્રોધ પરાધિનતાના પ્રદર્શન
તરીકે આ દિવસ મુકર કરવામાં આવ્યો
હતો.

મ્યુનીચ શહેરનાં અને આવેરીયાનાં
રાજનાં યુધ્ધસ્મારક આગળ મૃત
સૈનિકોને નમન કરવાની ક્રિયાને-
વખત ૧૧-૩૦ નો મુકર કર-
વામાં આવ્યો હતો; છતાં પણ નવ વાગ-
તામાંજ મહોલ્લાઓમાં મોટી સંખ્યામાં
લોકોનાં ટાળાં આ ક્રિયામાં ભાગ લેવા
માટે એકઠાં થવા માંડ્યા હતાં. લોકલાગ
ણીનું આથી વધારે માથું બીજું કયું
હોય શકે? આથી વધારે સાદી તેમજ
વધારે અસરકારક ક્રિયા કેદીયે નજરે
પડી નહિં હોય. એટલી પ્રચંડ મેદનીમાં
શાંત સાગર સમી ગંભીરતા પ્રસરી રહી
હતી. દરેકે દરેક વ્યક્તિ વિચારગ્રસ્ત
હોય તેમ દેખાઇ આવતું હતું. કાળા
વાવટાઓ તેમજ આજના પ્રસંગથી જ
વાતવરણ ઉભું થયું હતું તેથી ખુલ્લે

પુદ્ગુ દેખાઇ આવતું હતું કે, વસેન્દ્રસની અન્યાયી સુલેહને આ પ્રજા કાયમને માટે વશ રહેવાની નથી. ૧૮૭૨ માં ફ્રેન્ક-જર્મન લડાઈમાં ફ્રાન્સે અફેકેસ અને હોરેનના પ્રાંતો ગુમાવ્યા હતા; પરંતુ છેલ્લી લડાઈ વખતે તે તેને પાછા મળ્યા ત્યાં સુધી કદીયે ફ્રેન્ચ પ્રજાના તે પાછા મેળવવાના પ્રયાસો મંદ પડ્યા ન હતા. તેથીજ રીતે આ પરાજિત પ્રજા પણ પોતાની અસહ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવ માટે અવિરત શ્રમ કરતીજ રહેવાની તેને તેના અધઃપતનનું પુરતું લાન છે. લડાઈથી તેની આર્થિક હાલત ખૂબજ કંદેલી થઇ ગઇ છે. આ બધીયે વસ્તુનો પુનરુદ્ધાર કરવા માટે તે હૃદયપૂર્વક મંડી પાડાથીજ અસહ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય કે ન થાય, પરંતુ બીજી પ્રજાની બરોબરી કરે તેવું સ્થાન તો તે મેળવશે જ. આને માટે તેને અધીર સદા જેટલો સમય લાગે તો યે તેથી તેને કંઈ પરવાહ હોયજ નહિં કારણકે સજીવ તેમજ દૃઢ નિશ્ચયી પ્રજાને અધીર કંઈ વિસ્તારમાં છે ?

હસ વર્ષ પછી એટલું દેખાઇ આવે છે કે આ પ્રજા છુદ્દાએલ પ્રજા નથી; ઉલટું તેનામાં કામ કરવાની ધગશ વધી છે અને તેને પ્રથમનાથી વધારે ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાની છતાસા ઉત્પન્ન થઇ છે. તેને પોતાના અધઃપતનનું લાન છે. મહાન વિગ્રહને માટે “તેઓ એકલા જ ભેખમદાર છે” એમ આ લોકોને કદી લાગતું નથી. જર્મન રાજદારીઓની કેટલીક ઢૂંઢોના પરિણામે તેમને જંગમ તની રાજદારી બાબતોમાંથી અલગ પડી જતું પડ્યું છે. તેને માટે તેમને લાગી

આવે છે છતાં પણ ભૂતકાળ માટે પશ્ચાતાપ કરતી અંધવા તો અત્યારની વિટંબનાઓ માટે સંદેહાળ માત્ર બંધબંધતું કે ભુમ બરાડા પાડીને બેસી રહે તેવી આ પ્રજા નથી. તે તો આગામી પુનરુદ્ધારને પોતાનું ખૂબ રાખી અવિરત કાયં કયે જાય છે. આંતરિક તેમજ આંતર પ્રજાકિય મુસ્કેલીઓ વચ્ચે છેલ્લા દસ વર્ષોમાં જર્મન લોકોને કેટલા પ્રમાણુમ ઉદ્ધાર થએલ છે તે જોવાને તેમણે જાદુઈ પ્રગતિ કરેલ છે તેમ લાગ્યા શીવાય રહેશે નહિં. તેમની ફતેહના થોડા મુદ્દાઓ ચર્ચવા જેવા છે.

રાજ્યબંધારણમાં પરિવર્તન.

વિગ્રહને અંતે જર્મનીમાં રાજ્ય બંધારણમાં મહાન પરિવર્તન થયું છે. શાહીવાદને ઉચલાવી પાડી ત્યાં પ્રજાકીય તંત્રની સ્થાપના થઇ છે. લશ્કરી અમલદારોની એવી માન્યતા હતી કે દેશને આંતરિક વિશ્લેષ અને બહારનાં લશ્કરી દબાણમાંથી બચાવી લેવા ખાતર વીલિઅમ બીજાએ ગાદી ત્યાગ કરવાની જરૂર હતી; અને તેમની એવી સલાહને લઇને જ ફ્રાંસે ગાદી છોડી હોલેન્ડને પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવ્યું હતું. આમ ન થાય તો ફ્રાંસને, અને ખાસ કરીને અમેરિકાનાં લશ્કર દેશમાં ધસી આવી પ્રજાનું લોકી રેડવામ અને દેશને ખેદાનખેદાન કરવામાં જરાયે પાછું વાળી જુએ તેવું તે વખતના સંજોગે જોતાં ન હતું. આ પ્રમાણે ફ્રાંસમાં થએલ પુનરુદ્ધાર વિશ્લેષથી ઉલટી રીતેજ અહિં શાહીવાદને સ્થાને પ્રજાકીય તંત્રની સ્થાપના લોકીનું એક પણ બિંદુ વહેવડાવ્યા વિના થઇ હતી. આ પરિવર્તન થવાની

સાથેજ શાહી કુટુંબના માણસો અને અમીર વર્ગની સત્તાનો તેમજ સમૃદ્ધિનો અંત આવ્યો છે અને શહેનશાહની સત્તાની પુનઃ સ્થાપના કરી ગુમાવેલી સત્તા અને સમૃદ્ધિ ફરી પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા ત્યાં કદી પણ ફળીજત થવાની નથી તેમ આજ સંજોગો પરથી દેખાઈ આવે છે.

જનાં તંત્રના હિમાયતીઓનું નેર દિન પ્રતિદિન નરમ પડતું જાય છે, છેલ્લી ચૂંટણી વખતે આ પક્ષે રીપ્ટેશનમાં ધણીએ ખેંકેલા ગુમાવી છે; જ્યારે સમાજવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓનું સ્થાન દ્રઢ થતું જાય છે. શાહી સત્તાની હિમાયત કરનારાઓમાં પણ બે પક્ષ પડી ગયા છે. એક પક્ષ એમ માને છે કે આ બાબતમાં પ્રજાની સહાનુભૂતિ મળવી અસંભવિત છે, માટે આ સવાલને સદંતર પડતો મકી દેવો જોઈએ અને તેને સ્થાને સમાજ કે સામ્યવાદી તંત્રને ઉથલાવી પાડી કો-ઝરવેદીવ સિધ્ધાંતોથી જર્મનીનું ઘડતર ઘડવા મથવું જોઈએ. ત્યારે બીજો પક્ષ આથી કેવળ વિરુદ્ધ છે. ગમે તેમ હોય પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ છે કે, બીજા પક્ષને નજીકનાં લવિષ્યમાં વિજય પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી. હવે કટલાએ બનાવેલી દેખાઈ આવ્યું છે કે, જો શહેનશાહના પક્ષવાળાઓ પ્રજાક્રિય તંત્ર ઉથલાવી નાખવાનો પ્રયાસ આદરે તો સામ્યવાદીઓ, સમાજવાદીઓ, કેથોલીક પક્ષ અને વિનિતો તેમજ બીજાઓ સાથે મળી, પ્રજાક્રિય તંત્રને જાળવી રાખવા સામા પક્ષની સામે ઝુંબેશ ઉઠાવશે. આ રીતે અત્યારનાં તંત્રને તોડી પાડવા કેંઈ પણ પક્ષ પ્રયત્ન કરે

તો જરૂર તેનો સામનો થવાનો. જર્મનીની આંતરિક સ્થિતિ તપાસતાં અત્યારે ત્યાં ધણીએ પક્ષો પડી ગયા છે. અત્યારનું તંત્ર આ બધા પક્ષોના સહકાર કે સંપત્તિ પરિણામ નથી, છતાં એટલું તો ચોક્કસ છે કે અત્યારનાં પ્રજાક્રિય તંત્રને માટે જરાયે લય જેવું નથી. જર્મન પ્રજાની આ એક મહત્ત્વ ફતેહ છે.

આર્થિક મૂંઝવણ.

પ્રજાક્રિય આબાદીનાં ક્ષેત્રમાં જર્મન પ્રજાની કટલે અંશે ફતેહ થઈ છે કે એ વિષય ઉપર તો ધણીયે પુસ્તકો લખાયાં છે. વિગ્રહ પછી પહેલાં પાંચ કે છ વર્ષો દરમિયાન જર્મનીની આર્થિક હાલત તેની રાજદારી હાલતથીયે વધારે કફોડી અને ઢંગ ધડા વગરની થઈ ગઈ હતી. વિગ્રહનાં છેલ્લાં બે વર્ષો દરમિયાન જર્મન પ્રજા અર્થો ભૂખમરો વેઠતી હતી. આ ભૂખમરાના લયથી અને અમેરિકાએ વિગ્રહમાં ભાગ લેતાં જ લશ્કરી દબાણ થવા લાગ્યું હતું તેને લઈને જર્મન પ્રજા શરણે થઈ હતી.

દશ વરસ પહેલાં જર્મન પ્રજાને જીવન ટકાવી રાખવાને પુરતો ખોરાક મળતો ન હતો. તેમજ ઉદ્યોગગૃહો આજુ રાખવાને જોઈતો કાચો માલ ક્યાંથી લાવવો તે પ્રશ્ન પણ તેમને મુંઝવી રહ્યો હતો. વિદેશ જોડેના વ્યાપાર પાછો ચાલુ કરવાને તેમની પાસે નાણાં નહોતાં તેમજ પરદેશની જગારમાં તેમની સાબ પણ નહોતાં. આમ આર્થિક સંકટામણથી જર્મની પાયમાલ થઈ ગયું હતું.

આર્થિક પુનરોદ્ધાર:

પરંતુ ભૂખે મરતી જર્મન પ્રજાએ ચોતાના અવિરત પ્રયાસ અને અગાધ

પારંપ્રિકને અંતે છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં જર્મનીનો ફક્ત તેનો ઉદ્યોગ સજીવ ક્યો છે અને નાણાંપ્રકરણ સુધાયું છે એટલું જ નહિ, પરંતુ વિદેશ ભેડેના વ્યાપારમાં તે એટલું તો આગળ વધ્યું છે, કે તેની આર્થિક સ્થિતિ અત્યારે સંગીન થતી જાય છે અલગત તેને આંતર-રાષ્ટ્રીય સહાય મળવાને લઇનેજ આમ થવા પામ્યું છે. અમેરિકાને આ પ્રજા માટે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થતાં તેણે તેને આર્થિક પુનઃરચનાને માટે લાંબો બલકે કરેલો ડોલરની સહાય કરેલ છે. વર્સેઇલ્સની સંધીને લઇને તેણે કોલસા તેમજ લોદાંની કિંમતી ખાણો ગુમાવી છે; છતાં પણ તેનો અત્યારનો પોલાદનો ઉદ્યોગ લગાઇ પહેલાંના વખતના જેવીજ હાલતમાં છે, ખીજા ઉદ્યોગો પણ સમૃદ્ધ થતા જાય છે. અને અત્યારે વળી ફરીથી વ્યાપારના ઉત્કર્ષમાં જર્મન પ્રજા ખીજા બધી પ્રજાઓને મોખરે છે.

છતાં ગમે તેવાં વિપુલ સાધનો કે આર્થિક શક્તિથી પ્રજાની ઉન્નતિનું માપ બાંધી શકાયું નથી. પ્રજાનાં શુદ્ધિબળ અને દેશમાં જીવન રેડનારાં સાધનોદ્વારાજ તેનો અડસટ્ટો તો કાઢી શકાય. તે રીતે ભેતાં વિગ્રહ પછી જર્મનીની સરકાર તેમજ જર્મન લોકો દેશમાં કેળવણીને ઉન્નત દશામાંલાવવા તેમજ પ્રજાને તંદુરસ્તી બક્ષનારાં સાધનોની યોજના પાછળ મંડી પડેલ છે. આ પ્રવૃત્તિઓમાં જર્મન પ્રજાએ જંગતભરની ઘણીખરી પ્રજાઓને કારે મજી દીધી છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણ:

કેટલાક રાજકર્મીઓની ભૂલાના પરિણામે સંપુર્ણ લગાવકબળ હોવા

છતાં જર્મનીનો પરાજય થયો હતો. આથી આંતરરાષ્ટ્રીય રાજદ્વારી ક્ષેત્રમાંથી તેને પદબ્રષ્ટ થવું પડ્યું હતું. દસ વરસ પહેલાં જ્યારે જર્મનીને સુલેહ શોધતાં જવું પડ્યું હતું ત્યારે જે શરતોને આધિન તેને થવું પડે તેમ હતું, તેથી ચોકખી રીતે જણાઇ આવતું હતું કે, તેની સ્વતંત્રતા ખૂરપુરી ઝૂંટાઇ જવાની હતી. વર્સેઇલ્સની સંધી પર સહી થવા પહેલાં તો મિત્રરાજ્યો જર્મનીને રાજદ્વારી ક્ષેત્રમાંથી પુરેપુરી નાણુદ કરવાની નીતિ અખત્યાર કરવા માગતાં હતાં. હવે જર્મની આ હુમલામાંથી કેટલે અંશે બચવા પામ્યું છે તે જગતનાં ખીજાં રાજ્યો સાથેના તેના સંબંધ પરથી દેખાઇ આવશે.

બ્યવહારિક તેમજ દીર્ઘ દ્રષ્ટીવાળો રાજદ્વારી પુરુષ કોઇ દેશ સાથેનો આશુ સંબંધ તોડી નાખતાં પહેલાં તેને બદલે તેને સરસ સંબંધની પ્રાપ્તિ થાય છે કે કેમ તેનો જરૂર વિચાર કરે છે. ખીસ્માકાના પતન પછી જર્મન રાજદ્વારીઓએ રશિયા સાથેનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો હતો; તેને સ્થાને ખીજાં વધારે સારાં રાજ્ય સાથે સંબંધ બાંધવાનો પ્રયાસ તેમણે કર્યો નહોતો. એટલિટન, ફ્રાંસ સાથે થએલ કરારો પહેલાં કેટલેક પ્રસંગે જર્મની સાથે સંબંધ બાંધવા રશિયા પ્રયાસ કરતું હતું. છતાં પણ કેટલાક જર્મન રાજદ્વારીઓ અને તેમાં ખાસ કરીને ખીન્સ વોન જુલો અને ફ્રાંસ વિલ્હેલ્મ ખીજાએ રશિયન સંબંધની ખાત્રી ન હોવા છતાં આ માગણીનો સ્વીકાર કર્યો નહોતો. જો આ સંબંધ બંધાયો હોત તો તો એટલિટને ફ્રાન્સ

અને રશિયા વચ્ચે થયેલ 'સંધી' સામે એંગ્લો-જર્મન-ગ્રાપાનીસ. સુલેહમાંજ સંતોષ માની લીધેલ હોત. આથી ઉલટું એટલિટન અને જર્મની વચ્ચે સહકાર થવાને બદલે જર્મન નૌકાબળની પ્રવૃત્તિઓં છિટનની વિરુદ્ધમાં હોવાને લીધેજ છિટનને ફ્રાન્સ અને રશિયા સાથે ભેડાવું પ્રયત્ન હતું. જર્મની તરફ રશિયાનું વૈમનસ્થ એજ યુરોપીય લડાઇનું અને તેની પાયામાલીનું મુખ્ય કારણ હતું.

વિગ્રહની સંભાષી પછી જર્મન રાજદારીઓને પોતાની એ ભૂલ સમજવા લાગી છે, અને તે સુધારવાના પ્રયાસો હાથ ધરાયા છે. મહૂમ વોલ્ટર રેથેનોની અગ્ર્ય કાર્યકુશળતા અને રાજદારી કુનેહને લઇનેજ રશિયાની સૌવીએટ સરકાર સાથે મિત્રભાવથી સમજવટ થવા પામેલ છે. હોનોઆ પરિષદ વખતે ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડ જર્મની તરફ સમભાવી વર્તણુક રાખવાની ના પાડતાં હતાં, તેમજ બ્રેલસંઘમાં સ્થાન મળવા માટેની તેની માંગણીને ઉઠાવી દેતાં હતાં. આમ આ ફ્રાન્કફર્ટ પડી લાંગ્યા પછીજ વોલ્ટર રેથેનો, અને એમ. ટીચેરીને રેપેલા કરાર પર સહી કરી હતી. આ કરાર તે જર્મન-રશિયન 'સંબંધનું' પ્રથમ પગથીયું હતું. આ બન્ને પ્રભુઓનાં સહભાગ્યે અતિશય કદગા સંભેશોમાં પણ જર્મન રાજદારીઓએ રસો-જર્મન મૈત્રી જતી કરવાની ના સુણાવેલ છે. લીગ ઓફ નેશન્સમાં પણ જર્મનીએ રશિયાના વિરોધી પક્ષમાં ભળવાની યોજ્ઞા ના પાડેલ છે. લોકનેર્સ કરાર પર સહી થતી વખતે ઘણુએ એમ ધાયું હતું કે સૌવીએટ રશિયાને

છુટક પાડી દેવાની ફ્રાન્સ અને એટલિટનની પ્રવૃત્તિઓમાં જર્મન રાજદારીઓ ભેડાશે. આ ધારણા એ પણ આખરે યોડી પડેલ છે. રશિયા સાથેના 'સંબંધ' તોડી બિટિશને બગલે ચાલવાની જર્મનીએ ના પાડતાં રસો-જર્મન મૈત્રી દેખાતી રીતે ચોક્કસ થઈ છે. આ મૈત્રી પરસ્પરને લાભદાયક છે અને જ્યાં સુધી તે ચોલું છે ત્યાં સુધી જર્મનીને જગતના રાજદારી ક્ષેત્રમાંથી હાંડી દાઢવું કેવળ અસંભવિત છે.

જાપાન.

એટલિટન અને રશિયાના મિત્ર તરીકે જે જાપાન ન હોત તો વિગ્રહમાં જર્મનીનો વિજય થીત તેમ ત્યાંના કેટલાક રાજદારીઓને લાગે છે. સીંગટાઈ અને કીઆ-ચૌના પ્રદેશ ઉપરથી બધા હક ઉઠાવી લેવાની જાપાનની માગણીને જે જર્મનીએ સ્વીકાર કર્યો હોત તો તે કદી જર્મની સામે લડાઇમાં ભેડાત નહિ. આમ થતાં રશિયાને સાંબળીરિયામાં મોટાં લશ્કરને જમા કરી રાખવાની જરૂર પડત અને તેથી તે કદી પૂર્વ યુરીયામાં ધુસી શકત નહિ, અને જર્મનીને માનની લડાઇમાં હારવાનો પ્રસંગ આવતજ નહિ. ખરી રીતે તો અહિં પાંચી જર્મન શરાણેયને આરંભ થશે હોત. જાપાનને કેટલીક છુટાછંદ આપીને જે લડાઇથી દૂર રાખ્યું હોત તો અમેરિકા પણ લડાઇમાં ભેડાત નહિ અને તેમ થતાં જર્મન વિજયની પુરે પુરી ખાતરી હતી. આ લડાઇ સુધારવા અને જાપાનની મૈત્રી પુનઃ સ્થાપવા માટે અત્યારે પ્રયાસ થયા છે.

વ્યાપારી સુલેહ.

જન્મનીએ પોતેજ જાપાનને દુસ્મના-વટનું કારણ આપેલ છે. સીમોનોસ્કીની પહેલી સુલેહ પછી જન્મની, રશિયા અને રાન્સ સાથે જાપાન વિરૂધ્ધ જોડાયું. હવે ક્રાન્કો-જન્મન-રશિયન સમજાવટ આપે એ હેતુથીજ આ પગલું ભરવામાં આવ્યું. હવે એમ કેટલાકનું માનવું છે, પરંતુ પરિણામ ઉલટું જ આવ્યું. એંગ્લો-જાપાનીસ સુલેહ થઈ અને જાપાનને જન્મની સાથે દુસ્મનાવટ હતી થઈ. વિગ્રહની પુણ્યદૂતી પછી જન્મન-જાપાનીસ સંબંધ દૃઢ થતો જાય છે. તાજેતરની બંને દેશો વચ્ચેની વ્યાપારી સુલેહથી બંને પ્રજાઓને દુખીતો કાલ થયેલ છે.

અમેરિકા ને મિત્રરાજ્યો સાથે જોડાયું ન હોત તો વિગ્રહમાં જન્મની પણજય પામત નહિ. અને “વિજય વિના સુલેહ” એ સૂત્રને અનુસરીનેજ મિત્ર-રાજ્યોને લગ્નદેવો અંત આણવાની કરજ પડત. વિગ્રહ પછી અમેરિકા આર્થિક અને આદોગિક તેમજ લગ્નયક-કેષ્ટિએ બળવાન પ્રજા ગણાય છે.

જન્મન-અમેરિકન પરિસ્થિતિ.

આત્યારે આ બે પ્રજાઓ વચ્ચે રાજદ્વારી અયગમજો છે નહિ. દેશોગકરાર જોવી રાજદ્વારી બાબતોમાં પણ જન્મની અમેરિકાના પક્ષમાં ઉભું રહેલ છે. અમેરિકાએ હીન્ડો-ડોમાંથી પોતાની મેજે જ લશ્કર પાછું ખેંચી લીધેલ છે અને આર્થિક તેમજ રાજદ્વારી બાબતોમાં તે જન્મનીને સહાય કરવું આવેલ છે. વખત જતાં આ સંબંધ વધારે દૃઢ થવાનો દરેક સંભવ છે.

ત્યારે એંગ્લો-જન્મન સંબંધની વિપરીત દશા દેખાય છે. છેલ્લાં પાંચ વર્ષોમાં બ્રિટિશ રાજદ્વારીઓ કાંઈ કાંઈ વખતે એકસરીતે જન્મની સાથે સંકરારની ધમ્મજા રાખતા હતા, પરંતુ સોવીએટ રશિયાને અલગ પાડી દેવાના પ્રયાસમાં તેણે બ્રિટિશ સાથે જોડાવાની નાપાડી ત્યારથી બ્રિટિશ ક્રાન્કરવેટીવ રાજદ્વારી પુરૂષો એંગ્લો-ફ્રેન્ચ સંબંધનું પુનરાવર્તન કરી તેનો જન્મની સામે ઉપયોગ કરવા માગે છે. છતાં પણ બ્રિટિશ ક્રાન્કરવેટીવ સરકારને એટલું તો જાહેર કરવું પડેલ છે કે, એંગ્લો-ફ્રેન્ચ નૌકાકરાર જન્મનો સામે યોગ્ય એલ નથી. આ તેમજ તાજેતરમાં મિં રાન્સે મેકડોનાલ્ડે બલીનમાં જન્મન રાજદ્વારીઓનો વિશ્વાસ મેળવવાના કરેલા પ્રયાસો બિટન અને જન્મની વચ્ચે સારો સંબંધ થવાની ખાત્રી આપે છે.

ક્રાન્કો અને જન્મની.

લોકોનો તલનામું અને જન્મનીને પ્રજા-સંધમાં રથાન રાળવા છતાં, ક્રાન્કોને જન્મની સામે સહાય માટે તેના મિત્રો બેલ્જિઅમ, પોલાન્ડ, ઝેકો-સ્લોવેકીઆ, અને રમાનીઆ પર આધાર રાખવો પડે છે. જન્મનીને અલગ પાડી દેવાની ધ્વાંકરારની નિતિમાં તે માને છે અને આજ સુધી તેને વળગી રહેલ છે. વ્યાપારી સુલેહ, યુધ્ધદંડની ભરપાઈ વિગેરેથી ક્રાન્કો-જન્મન સંબંધમાં સંધારો થવા પામેલ છે. છતાં પણ આમાં વિશ્વાસ રાખી શકાય તેવું નથી. ક્રાન્કો, બેલ્જિઅમ અને બ્રિટિશનાં લશ્કરો જ્યાં સુધી હીન્ડો-ડોમાં છે ત્યાં સુધી જખમ રજાય તેમ નથી. છતાં પણ આ પ્રજાઓ હીન્ડો-ડો ખાલી કરવા અને યુધ્ધ દંડની

ઓખવટ કરવા નવી મસલતો કરવા માગે છે. તે ઉપરથી [રાજદારી ક્ષેત્રમાં જર્મનીએ કંઈક સ્થાન ખોલ કરેલ છે તેમ જણાઈ આવે છે.

ઇટાલી અને જર્મની.

તથુરાજ્યોની મિત્રતાના એક પક્ષકાર તરીકે હોવા છતાં ઓસ્ટ્રીઆના કબજામાં ગએલા કેટલાક પ્રદેશો ખાજ મેળવવા માટે ઇટાલી મહાન વિગ્રહમાં, લેડાચુક હતું. એડીએટીક સમુદ્રમાં ઓસ્ટ્રીઆનું નૌકબળ સત્તા ભોગવે તે ઇટાલીને પરવડતું નહોતું. પણ હવે ઓસ્ટ્રીઆન સામ્રાજ્ય પડી જાંગતાં ઇટાલીને જર્મની સાથે વૈમનસ્ય સંબંધોને કંઈ પ્રયોજન નથી. ઉલટું અત્યારની ફ્રાંસ અને ઇટાલી વચ્ચેની શંકાસ્પદ પરિસ્થિતિને લઈ, ઇટાલી અને જર્મની વચ્ચે સારો સહકાર થવા સંભવ છે.

પ્રબલિય તત્વ પણ લડાઈનું એક કારણ હતું; પેલેન્ડ, એકા-સ્લેવીઆ, યુગો-સ્લેવીઆ અને હંગરી તેમજ બીજી સ્વતંત્ર પ્રજાઓ આ પ્રબલિય તત્વના સરિહાજ રહેજા હતાં છે. હુંડેબર્ગ જર્મન લાપા બોલતા લોકો વચ્ચે એકતાને ખોતર જર્મન-ઓસ્ટ્રીઆ અને જર્મની એ વખત જતાં એકત્ર રાજ્ય બનવું જોઈએ. અત્યારે તો આમાં ધણું વિધો છે; પરંતુ આ લોકો વચ્ચે જુદી જુદી જાતના સહકારથી એકબીજાની શરૂઆત થઈ ગઈ છે. અને એવા પણ વખત આવશે કે જ્યારે આ એકબીજા વિરોધીઓ પોતાનાજ લાલને ખાતર તે એક સંઘવામાં સહાય કરશે અને ત્યારે જ જર્મનીની આશા ખુબજ સરળતાથી પાર પડશે.

નૈતિક અસર.

લડાઈના અંત પછી સુધરેલી પ્રજાઓમાં જર્મન પ્રજાનું સ્થાન ધણું જ ઉચકું હતું. લડાઈની બધીયે જુમેદારી તેના પર ઢોળવામાં આવી હતી. અને તેને પ્રજાસંઘને ખરી રીતે વિજેતાઓની પરિધ્દ હતી તેના સમ્યક થવા દેવાની પણ હટ આપવામાં આવતી નહોતી. પરંતુ અત્યારે તો આજ પ્રજાસંઘ જર્મની, ફ્રાંસ, ગ્રેટબ્રિટન, ઇટાલી અને જાપાનનું સમોવડીયું બનેલ છે. અને તેમાં તેને કાયમને માટે સ્થાન મળેલ છે. મેન્ડેઈટ રીટીને આધારે વિજયી પ્રજાઓએ જર્મન સંસ્થાનો છૂંટાવી લીધાં હતાં; પરંતુ હવે તો પ્રજાસંઘના મેન્ડેઈટ કમિશનમાં પણ જર્મનીનો ખાસ પ્રતિનિધિ બેસે છે.

આજે પ્રજાસંઘમાંની બધી મહાન સત્તાઓ કરતાં નાની પ્રજાઓ પર જર્મનીની નૈતિક અસર ધણીજ છે. કારણ કે લવાઈ અને લસ્કર ઘટાડવાના સવાલોમાં તેણે ખુબજ મક્કમતા બતાવેલ છે. જર્મનીનો આ દેખીતો ઉત્કર્ષ છે.

સ્વેડન અને રુસી નેવીઅન દેશો તો લડાઈમાં તટસ્થ રહ્યા હતા; એટલે લડાઈ પહેલાં જેવા સારો સંબંધ આ દેશો સાથે જર્મનીને હતો તેવા આજે પણ જળવાઈ રહેલ છે.

એશિયાનો વિપ્રવાસ.

લડાઈના પરિણામે જર્મનીએ તેનાં એશિયાનાં બધાં સંસ્થાનો ગુમાવ્યાં છે; તેને આ એક જાતનો છૂપો લાલ છે. એશિયાની પ્રજાઓની સ્વતંત્રતાની સામે થવા માટે જર્મનીને કંઈ કારણ નથી એમ તેથી તમામ એશિયાવાસીઓને જણાય છે.

એશીયાના ૯૦૦,૦૦૦,૦૦૦ જાગૃત લોકો-
નું આ જાતનું વલણ પણ ભવિષ્યમાં
જર્મની માટે લાભદાયક છે. ચિન સાથે
પણ તેને સરસ સંબંધ છે. શીઆંગ-
કાં-સેકની સરકારે જર્મની સાથે વ્યાપારી
મુલેહ કરી છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ
ચિનની પ્રજાકીય સરકારે જર્મન સલા-
હકારોની પોતાને ત્યાં નિમણુંક કરેલી
છે. હિંદ માટે તેને કંઈ ચળ-
દારી મહત્વાકાંક્ષાઓ નથી; ઉલટું
તે તો હિંદીઓની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિ
ની ઇચ્છાઓ માટે લાગણી બતાવે
છે. અફઘાનિસ્તાન સાથે પણ તેની
વર્તણુંક મિત્રતા જેવી છે, જે અમાનુ-
દલાહની યુરોપની મુલાકાત વખતે ચોકબું
દેખાઈ આવ્યું હતું. ઇરાનમાં પણ
આર્થિક અને વ્યાપારી દ્રષ્ટીએ જર્મનીનું
સ્થાન છે. અમેરિકન સલાહકારની
જગ્યાએ ઇરાનની સરકારે નાણાં પ્રક-
રણમાં સલાહકારક તરીકે એક જર્મનને
નિમણ છે. તુર્કી અને જર્મની વચ્ચે

આત્મારે કોઈ સંધી હતી ધરાવતી નથી,
છતાં પણ આ પ્રજાઓ એક બીજા તરફ
મિત્રભાવથી વર્તે છે. એશિયાની મિત્રતા
અને જર્મનીમાં તેને આવેલ વિશ્વાસ એ
જર્મનીના લાવિ ઉત્કર્ષનાં ચિન્હો છે.

લગાઈ પછીનાં પહેલાં પાંચ વર્ષોમાં
જે જર્મન સ્થિતિ હતી તેમાં આ અજબ
પરિવર્તન થયેલ છે. રાજદારી, નાણાં,
વ્યાપાર અને ઉદ્યોગોનાં ક્ષેત્રમાં તેમજ
કેળવણી અને પ્રજાની તંદુરસ્તીની
બાબતમાં જર્મન પ્રયાસોનું પરિણામ
ધણુંજ સરસ આવેલ છે. યુરોપની બધી
પ્રજાઓમાં વધારે ઉદ્યોગી અને આગળ
ધસતા ૧૭૦૦૦૦૦૦૦ જર્મન લોકોને
સદાને માટે પશુધન રાખી શકાય એ
કેવળ અસંભવિત છે. વખતના વહેવા
સાથે જર્મની જરૂર નવીન અને બળ-
વતર બની જ રહ્યું છે.

હિંદીઓ જર્મનીના ઉત્થાનના અ-
ધતિહાસમાંથી જરૂર સુચ્ય ગ્રેચ્યાઓ
મેળવી શકે તેમ છે.

નોંધ: “સાહેબ, બાલુના ઓરડામાં
આગ લાગી છે.”

પ્રેરિસર: “મને કંટાળો થું કામ
આપે છે? હું બાલુના ઓરડામાં તો
નથી ને?”

સ્તે ચાલતી બહાબાઈ [એક માણ-
સને પોતાના કુતરાને સોટી ફટકરતાં
જોઈને]: “અરે, બાહ! કુતરને આમ
થું કામ મારો છો?”

કુતરાવાળો: “કુતરાંઓ તરફ માયા
બતાવનારી સંસ્થાના સમાસદ તરીકેનું
મારું કાર્ય એ ચાલી ગયો છે!”

દાસી: શેઠાણી હમણાં તમને મળી
ચકશે નહિ. કેમકે તે સ્નાનગૃહમાં છે.

મળવા આવનાર: તો તો ધણુંજ
સાર. કેમકે હું સાણુનો વેપારી છું.

સિદ્ધક: “સુરત જલ્લામાં બાગ્યેજ
મળી શકે એવી વસ્તુનું નામ દઈ
ચકશે?”

વિદ્યાથી: “ઉરાંગઉટાંગ.”

સિદ્ધક: “પણ સુરત જલ્લામાં ઉરાંગ-
ઉટાંગ ચતાં નથી.”

વિદ્યાથી: “તો પછી તે બાગ્યેજ
મળનાં હશે?”

રાષ્ટ્રભાષા અને સંસ્કૃતિનો વિકાસ

કોઈપણ દેશની સાચી સંસ્કૃતિનો સંપૂર્ણ વિકાસ તેની પોતાની રાષ્ટ્રભાષા વિના થઈ શકેજ નહિં. સંસ્કૃતિના વિકાસમાંજ સ્વાશ્રયીવૃત્તિનો પાયો મંડાય છે અને એપાયા ઉપરજ સ્વરાજની લબ્ય મહોલાત સરજાવી શકાય છે.

લેખક: શ્રી ભાષાપ્રેમી,

પ્રજ્ઞાતા જીવનમાં ભાષા ધણું અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. પરસ્પરની લાગણીઓને પિંછાનવાનું, વ્યક્તિના મનોભાવ વ્યક્ત કરવાનું તે પ્રબલ વાહન છે. જનતાની જાગૃતી, રાષ્ટ્રની અખંડ એકતા અને પ્રજાતંત્ર સંગઠન એ બધાની સાથે ભાષાને બહુજ નિકટનો અને અગત્યનો સંબંધ છે. અને તેથીજ હિંદને માટે એક રાષ્ટ્રભાષાની જરૂરિયાત અત્યારે સહુને લાગે છે.

ગમે તેવા રાષ્ટ્રમતવાદીને પણ એ વાત તો સ્વીકાર્યજ દૃઢકો છે કે અંગ્રેજ ભાષાના પ્રચાર પછી હિંદના જૂદા જૂદા પ્રાંતગ્રામીઓની વચ્ચેનો પરિચય વધતો અને દૃઢ થતો ગયો છે. તે પહેલાં વ્યાપાર અને તિથિ યાત્રા એ એ પ્રસંગ પ્રાંત પ્રાંતની પ્રજાની વચ્ચેના પરિચયના સાધનરૂપ મનાતાં. એક ધર્મ, પાળનાર, હિંદુઓમાં સામાન્ય દૃષ્ટિએ ભેદજો તો ધાર્મિક દંતકથાઓ પ્રાંત પ્રાંતે એક જ સ્વરૂપે પ્રાંત પ્રાંતની ભાષામાં ઉતરેલી દેખાય છે; પરંતુ તેનું ઉગમ સ્થાન સંસ્કૃત ભાષા છે. અને

અત્યારે તો એ ભાષા છેક જ મૂળભાષા બની ગયેલી છે.

આથી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની મૂખ્ય ભાષા તરીકે પણ અંગ્રેજ ભાષાનો જ સ્વીકાર થયેલો દેખાય છે, પરંતુ એ ભાષાથી ગમે તેટલા લાભ થયા હોય છતાં પણ, એ પરપ્રજાની ભાષા છે. અને સ્વતંત્રતા માટે પ્રયત્ન કરતી પ્રજા ભાષાની ગુલામી સેવીને સંપૂર્ણ સ્વાધીનતાની ભાવના ખીલવી શકેજ નહિં; તેથી હિંદને માટે આપણી પોતાની એવી એક રાષ્ટ્ર ભાષાની જરૂર છે જ.

આ માટે સ્વતંત્ર આયોજનનું ઉદાહરણ એવા જેવું છે: આયોજનનો જે વિભાગ સામાજ્યમાં સ્વતંત્રતા ભોગવી રહ્યો છે. તે વિભાગ-આયરિશ ફ્રીસ્ટેટ-ના સુવસંચાલકો બ્રિટિશ પ્રજાની સાથે છેક જ છટાછેડા કરવાના મિ. એમન ડ'વંક્લેરાના વિચારો-સમે હોવા છતાં, બ્રિટનની ભાષાની ગુલામીને તો છેલ્લા રામ રામ કરી લેવા માટે કમ્બેર કસીને પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

ખીજી બધી રીતે બ્રિટન તરફ મિત્રભાવે વર્તી રહેલા એ આયરિશ નેતા-

ઓની પોતાની ભાષાના વિકાસ માટેની આ ચળવળને હજી અનેક અંગ્રેજો બરાબર જાણી શક્યા નથી, પરંતુ આયર્લેન્ડમાં પ્રાચીન ગ્રીક ભાષાને લોક-વ્યવહારની અને રાજ્યવ્યવહારની ભાષા બનાવવા માટેના પ્રયત્નકીય નેતાઓના પ્રયાસ બતાવી આપે છે કે, સાતસે સાતસે વર્ષ સુધી બ્રિટિશ રાજ્યદ્વારીઓએ મહાપ્રયત્ન આયરિશોના ગળામાં પેસાડેલી અંગ્રેજી ભાષા પણ ગેલિક ભાષા તરફની આયરિશોની મમતાને મારી નાખી શકી નહોતી, પરંતુ સ્વાધીનતાની પ્રાપ્તિની સાથે સાથેજ, સ્વભાષાને સજીવન કરવાની હિલચાલ આયર્લેન્ડનારમાં એકમતે, એકચાસે, એકબળે શરૂ થઈ, એટલી એ સ્વભાષાલક્ષિત જીવંત હતી.

સંત નિકોલસિંહ આ સંબંધમાં લખતાં એક સ્થળે કહે છે: ગ્રીક ભાષાને સજીવન કરવાની લડત લડનારાં સંઘોએ જે જાતનું “રાષ્ટ્રભાન જાગૃત કયું” છે. તેવું રાષ્ટ્રભાન રડમાં કે પાનેલ એકલા રાજ્યદ્વારી કાયકમયી કદીયે જાગૃત કરી શક્યા હોત નહિ.” આજે પણ સુવિખ્યાત આયરિશ દેશલોકતો માને છે, અને વાળખી રીતે માને છે કે, “આયરિશ ભાષાને સજીવન કર્યા વિના, આયરિશ સંસ્કૃતિના સત્તા આત્માને જગાડવો તે બિલકુલ અશક્ય છે. અને જ્યાં સુધી આયરિશ સંસ્કૃતિ સજીવન ન થાય ત્યાં સુધી, જે તંત્રના પંજમાંથી છૂટવા માટે તેમણે આટલા બધા વરસો સુધી દુઃખ વેઠ્યું છે; તે બ્રિટીશ તંત્રની નકલ શિવાય આયરિશો ખીલું કશું જ કરી શકવાના નથી.”

આજ દૃષ્ટિએ હિંદને માટે પણ એક રાષ્ટ્રભાષાની જરૂર છે. જે ને કે એક

દૃષ્ટિએ જોતાં એ કામ અત્યારે થઈ જ શકેલ છે, કેમકે અંગ્રેજી એ રાજભાષા હોવાને લીધે આર્થિક સંગવડની ખાતર તેનો અભ્યાસ કરવા અનેક મનુષ્યો લલચાય છે; પરંતુ ખીજા જે ભાષાને આપણે રાષ્ટ્રભાષા તરીકે સ્વીકારીએ, તે ભાષા આર્થિક દૃષ્ટિએ લાભ અપાવે તેમ ન હોવાથી એકલી રાષ્ટ્ર લક્ષિતની લાગણી ઉપર તેનો પ્રસાર કરવો એ મુશ્કેલ કામ છે.

તેમ છતાં ગમે તેવા મુશ્કેલ કામને પણ રાષ્ટ્રપ્રયત્નિત માટે પાર પાડ્યા વિના છૂટકો છે જ નહિ એવો આશાવાદ સેવનારા જેમ જેમ વધતા જાય છે; તેમ તેમ, તેના માર્ગમાં ખીજા અનેક વિધ્નો ખડા થતાં જતાં હોવા છતાં પણ આયરિશ દેશલોકતોની માફક હિંદી નેતાઓનો પણ ઉપાય શોધી કાઢ્યા શિવાય છૂટકો ચલાવો નથી.

એ કામ કેટલું મુશ્કેલ છે, છતાં કેટલું જરૂરનું છે, તે બતાવવા માટે હિંદમાં કેટલી બધી ભાષાઓ બોલાય છે તે જોવાની જરૂર છે. કેમકે જદી જદી ગતિઓની માફક ભાષાઓની વિવિધતા પણ રાષ્ટ્રની સંગીન એકતામાં ભળીને વિધ્નકર્તા થઈ પડે છે.

અત્યારે હિંદમાં જદી જદી ૨૫૧ ભાષાઓ બોલાઈ રહેલી છે. તેમાં ૨૨૨ હિંદની જ ભાષાઓ છે. અને ૨૯ તેની સાથે સંબંધ ધરાવતી સંજાતીય ભાષાઓ બોલાય છે. એમાં મુખ્ય ભાષાઓ [જે કમીમાં કમી દશ લાખ જેટલાં અને તેથી વધુ માણસો બોલતાં હોય] આ પ્રમાણે છે: પશ્ચિમ હિંદની હિંદી, બંગાળી, તેલુગુ અથવા આંધ્રિ, મરાઠી, તમિલ, પંજાબી, રાજસ્થાની, કાનડી, ઉરીયા, ગુજરાતી,

બ્રહ્મી, મલાયલમ, પશ્ચિમ પંજાબી, ખેરવાડી, સીંધી, બીલી, આસામી, પશ્ચિમ પહાડી, ગોન્ડ, પુસ્તો, પૂર્વ હિંદની હિંદી અને કેશ્મીરી.

એક લાખથી માંડીતે દશ લાખ સુધીનાં માણસોને મુખે બોલાતી ભાષાઓ આ પ્રમાણે છે: કુરખ અથવા ઝોરાઝોન, વુલુ, બલુચી, કાંદબી અથવા કુઇ, શીંગાલી, રગો, પ્લો, મણીપુરી, મેથેઇ, કથે અથવા પોન્તુ, શાઉ, અંગ્રેજી, આરા-કની, પૂર્વ પહાડી અથવા નેપાળી, ખોડો (મોચ, કચારી), યાન્મે, ગારો, ખાનદેશી, ટાન્ગુ, ખાસી, મોન, તૈલંગ અથવા પેથુઆઇ, બ્રાહુઉ, સાવારા, તીપુરા અથવા મોંગ, કચીન અથવા સીંગપો, ખાતીયા, તાવોયાન, ચીનાઇ, કુરકુ, પાલાંગ, ચીન અને મીકીર.

દશ હજારથી એક લાખ માણસોમાં પ્રચલિત ભાષાઓ આટલી છે: કારેન, હુસેડ અથવા દુલીએન, દાઉ, માદો અથવા માલેર, ચાંગ, રાઇજમા-દાર, ઇન્થા અંગામી (નાગા), અરખ્ખી, કોડાગુ અથવા કુગી, મુમિ, સેમા (નાગા), કારેન્ની, આખા (કાવ), યાડો અથવા નંગાઇન, યુન, ગદાયા, આઓ (નાગા), શીના, ખામી, ખ્વેયમી અથવા કુમી, લુ, કુકી, તાંગખુલ (નાગા), કોલમી, શાન-ટાચોકે, લીંબુ, લાહ (મુહસો), લાઇ, રાલા, નાગા, ટાન્ગો, કારસી, કનૌરી અથવા મુલતાની, સોકટે, માર, રોંગ

મળ ભાષા.

હિંદની ભાષાઓ.

૧ ઓરિયા-નેશીઅન
૨ ઓરિયા-એશિયાટીક

અથવા લેપચા, માગરી, કાદુ, હોટાટુ અથવા ટસોન્સુ, સાન્ગી, લાશી, કોન્, કાબુલ (નાગા), કામકામ રખડતી પ્રજાઓની ભાષા, મો. પાડાઉંગ, વા, અખોર, મીરી, લીસા, સોપલોમા, યાંગલાએન, કારેન્ખ્યા, ડીમાન્સા, પ્રે, બુઆંગ, નેકે, લાલુંગ, નેવારી અને યાઇલ.

પાંચ હજારથી દશ હજાર જેટલા લોકોમાં બોલાતી ભાષાઓ પણ ઓછી નથી. આ ભાષાઓ મોટે ભાગે આસામ, બ્રહ્મદેશ, બંગાળ, કેશ્મીર અને આંધ્ર-માન અને નીકોબારમાં બોલાય છે. તે ભાષાઓ નીચે પ્રમાણે છે:

એમ્પેસ અથવા કરચા નાગા, ખામટી, લેપો, ચાઉંગચા, સીઆમી, કોમહાઉ, નિકોબારી, હમાર, મર, તાશોન અથવા શીંકલા, બિહારી, સઇંગ બાઉંગ, કાલી-સ્તાની, તાઉંગચા, સોમલી, દાદીસ્તાની શેંગટાંગ, અટસી, રાલો, થો, યીઉ-બાવ, કેઝહામા, ગુરંગ, થોતુન અને રેંગમા.

આ બધી ભાષાઓનાં મૂળ થોડી પ્રાચીન ભાષાઓમાં રહેલાં છે. પણ કબીરવડની માફક ભાષાઓના એ મૂળ વડની આસપાસ ફાલેલી વડવાઇઓને ફાલ એવો થઇ પડ્યો છે. કે, અત્યારે મૂળને શોધવા જતાં પણ પારાવાર મુશ્કેલી પડે તેમ છે. એ વટવૃક્ષને આપણે તપાસીએ, તો તેનો તાળો આમ નીકળે છે:

તેના ફાલથી બનેલી કેટલા લોકો ભાષાઓની સંખ્યા. તે બોલે છે?

૨ ૫,૫૬૧
૧૭ ૪,૫૨૩,૭૯૦

મુળ ભાષા.

તેના ફાલગી બનેલી
ભાષાઓની સંખ્યા.

કુલના લોકો
તે બે.લ છે?

(અ) મોન-ખમેર	૧૦	૫૪૯,૭૧૬
(બ) મુન્ડા	૭	૩,૯૩૩,૮૭૩
૩ ટિબેટી-ચીનાઇ	૧૪૫	૧૨,૮૮૫,૩૪૬
(અ) ટિબેટી-ચીના	૧૩૪	૧૧,૯૫૬,૦૧૧
(બ) ટાઇ-ચીનાઇ	૧૧	૯૨,૬,૩૩૫
૪ દ્રાવિડીયન	૧૪	૬૪,૧૨૮,૦૫૨
(અ) દ્રાવિડ	૭	૩૭,૨૮૫,૫૨૪
(બ) મધ્યમા ભાષાઓ	૫	૩,૦૫૬,૫૨૮
(ક) આરિ	૧	૨૩,૬,૦૧,૪૯૨
(ડ) વાયવ્ય ખંડની ભાષા	૧	૧૮૪,૩૬૮
૫ કારેન	૧૫	૧,૧૧૪,૦૨૬
૬ માન	૨	૫૬૧
૭ આય' (ઇન્ડો યુરોપિયન)	૨૫	૨૩૨,૮૪૬,૫૪૯
૮ વર્ગીકરણ થઇ ન શકે તેવી ભાષાઓ	૨	૧૫,૫૨૮
૯ ન સમજી શકાયતી ભાષા	૫,૬૬૪
કુલ ...	૨૨૨	૩૧૫,૫૨૫,૬૭૭

એશિયા અને આફ્રિકા, ખંડની

પાંચ દિ'દમાં બોલાતી ભાષાઓ.

૧૦ ઇન્ડો યુરોપિયન	૨	૨૫,૯૬૨
૧૧ સેમિટીક	૬	૪૩,૮૬૮
૧૨ હિમિટીક	૧	૬,૦૬૪
૧૩ ટિબેટી-ચીનાઇ	૧	૧૨૭,૫૨૭
૧૪ મેગિલિયન	૨	૧,૦૩૬
૧૫ મલાયો-પોલીનેશીયન	૧	૪૫
૧૬ ન સમજી શકાયતી ભાષા	૭,૩૮૬
કુલ ...	૧૧	૨૧૧.૮૯૪

યુરોપની દિ'દમાં બોલાતી

ભાષાઓ.

૧૭ ઇન્ડો-યુરોપિયન	૧૭	૩૧૨,૬૧૫
૧૮ મેગિલિયન	૧	૨
૧૯ ન સમજી શકાયતી	૬૪૯૫
કુલ ...	૧૮	૩૧૮,૧૧૨
એક'દર સરવાળો ...	૨૫૧	૩૧૬,૦૫૬,૧૮૩

આમ સમસ્ત હિંદમાં બોલાતી ઉપર
જણાવેલી જાદી જૂદી. ૨૫૧ ભાષાઓનું
ઇલાકાવાર વર્ગીકરણ પણ ભાષાની
તેમજ રાજકીય દૃષ્ટિએ આપણી મુશ્કે-
લીઓ કેવી અને કેટલી છે તે બતાવવા
માટે જોઇ જવાની જરૂર છે. પહેલાં
આપણે બ્રિટિશ હિંદની તપાસ લઇએ.
તે આ પ્રમાણે છે:

ઇલાકાવાર બોલાતી વસતિ.
ભાષાઓ.

મદ્રાસ:

તામીલ	
તેલુગુ	૧૬,૧૦૧,૫૨૮
મલયાલમ	૩,૨૨૬,૨૫૬
ઉરીયા	૧,૫૭૩,૩૪૪
પશ્ચિમ-હિંદી	૯૯૬,૯૫૫
ઉડુ	૫૪૦,૪૫૭
કાન્ધી	૩૬૭,૨૩૧
મરાઠી	૩૦૨,૩૧૨
ગુજરાતી	૯૧,૦૬૩
રાજસ્થાની	૩૯,૯૫૦
અંગ્રેજી	૩૬,૯૯૪
બીજી ભાષાઓ	૩૨૧,૬૬૭

સુબાઈ:

મરાઠી	૮,૪૩૫,૭૪૦
ગુજરાતી	૩,૧૭૫,૬૫૨
સીંધી	૨,૬૪૫,૭૮૬
કાનડી	૨,૪૦૩,૪૪૮
પશ્ચિમ-હિંદી	૧,૦૫૫,૬૭૯
બીલી	૪૨૨,૬૩૨
રાજસ્થાની	૨૪૦,૯૧૧
ખાનદેશી	૨૦૦,૨૨૪
બલોચી	૧૯૭,૯૧૩
પશ્ચિમ-પંજાબી	૧૫૭,૨૪૦
અંગ્રેજી	૫૬,૩૩૪

બીજી ભાષાઓ

૩૪૬,૬૬૦

બંગાળ:

બંગાલી	૪૩,૦૭૧,૩૩૪
પશ્ચિમ-હિંદી	૧,૭૭૫,૮૯૮
બેરવાડી	૮૧૩,૫૮૦
ઉરીયા	૨૯૩,૭૦૦
પુરક	૧૮૩,૦૧૯
અંગ્રેજી	૪૬,૩૭૮
બીજી ભાષાઓ	૫૧૧,૬૨૭

સંયુક્ત પ્રાંત:

પશ્ચિમ હિંદમાં બોલાતી હિંદી	૪૫,૨૫૫,૧૫૨
પંજાબી	૨૪,૮૪૪
અંગ્રેજી	૩૨,૨૨૧
બીજી ભાષાઓ	૬૩,૫૭૦

પંજાબ:

પંજાબી	૧૨,૮૩૩,૦૦૮
પશ્ચિમ-પંજાબી	૩,૬૮૯,૮૩૮
પશ્ચિમ-હિંદી	૩,૦૬૧,૮૭૫
રાજસ્થાની	૫૪,૬૩૪
પશ્ચિમ-પહાડી	૩૯૩,૮૩૧
પુસ્તો	૫૮,૫૩૮
બલોચી	૫૬,૨૧૫
અંગ્રેજી	૨૬,૧૯૧
બીજી ભાષાઓ	૫૦,૮૯૪

બ્રહ્મદેશ:

બહી	૮,૪૦૦,૦૯૪
સાંગાલી	૪૭૪,૮૭૮
સગવા	૩૬૮,૨૮૨
પો	૩૫૨,૪૬૬
શાન	૩૨૫,૫૧૫
બંગાળી	૩૦૧,૦૩૯

ધાન્ય	૨૫૦,૦૧૮
આરાકાની	૨૪૭,૬૯૧
ટોંગથુ	૨૧૦,૫૩૫
મીન, લેલધંગ અથવા પેથુઆન	૧૮૯,૨૬૩
પશ્ચિમ-હિંદી	૧૫૮,૮૯૯
શીંગપો	૧૪૫,૬૧૮
પાલાઉંગ	૧૧૭,૭૨૫
મીન	૧૦૫,૪૯૦
કારેન	૯૮,૭૧૩
મીનાઇ	૬૫,૫૪૬
અંગ્રેજી	૨૪,૦૮૫
બીજી ભાષાઓ	૧,૩૩૧૭૪

બિહાર અને ઓરીસા:

પશ્ચિમ-હિંદી	૨૫,૧૦૫,૯૧૪
ઉરીયા	૪,૮૧૦,૩૦૮
બેરવાડી	૧,૮૫૪,૦૭૨
બંગાળી	૧,૫૬૮,૧૩૮
કુરખ	૪૦૬,૨૩૭
ખરીઆ	૭૧,૫૯૮
માલ્ટો	૬૦,૯૬૭
કાંધી	૪૭,૧૦૯
અંગ્રેજી	૯,૦૪૪
બીજી ભાષાઓ	૪૮,૭૯૨

મધ્યપ્રાંતો અને વરાહ:

પશ્ચિમ-હિંદી	૭,૫૦૭,૧૭૫
મરાઠી	૪,૭૭૩,૫૬૧
ગોંડી	૯૨૯,૩૮૯
ઉરીયા	૨૦૪,૯૩૭
રાજસ્થાની	૧૫૭,૯૪૮
કુરખી	૧૦૮,૬૧૨
તેલુગુ	૧૦૨,૦૯૫
અંગ્રેજી	૧૩,૦૩૬
બીજી ભાષાઓ	૧૧૫,૯૯૮

આસામ:

બંગાલી	૩,૫૨૫,૨૨૦
આસામી	૧,૭૨૫,૬૮૯
પશ્ચિમ-હિંદી	૪૬૬,૩૮૨
બોડો	૨૫૯,૫૩૭
બેરવાડી	૨૪૫,૫૬૩
ખાસી	૨૦૮,૮૪૦
ગારો	૧૭૨,૯૯૫
ઉરીયા	૧૬૧,૮૫૯
બીજી ભાષાઓ	૮૪૫,૨૩૫

વાયવ્ય સરહદના પ્રાંતો:

પુસ્તો	૧,૨૦૨,૩૨૬
પશ્ચિમ-પંજાબી	૯૨૬,૫૬૮
પંજાબી	૭૩,૬૮૭
બીજી ભાષાઓ	૪૮,૭૫૯

બલુચિસ્તાન:

પુસ્તો	૨૦૧,૦૬૫
બલુચી	૭૪,૪૦૩
બીજી ભાષાઓ	૧૪૫,૧૮૦

અજમેર-મેરવાડા:

રાજસ્થાની	૨૮૫,૪૯૧
પશ્ચિમ હિંદી	૧૯૯,૮૨૫
બીજી ભાષાઓ	૯,૯૫૫

કુર્ગ:

કાનડી	૭૩,૧૬૮
કુર્ગી	૮૯,૬૮૧
બીજી ભાષાઓ	૫૦,૯૮૯

આટલી ભાષાઓ તો બ્રિટિશ હિંદના જૂદા જૂદા પ્રાંતોની થઈ, ઉપરાંત દેશી હિંદના જૂદા જૂદા રાજ્યોમાં પણ એજ રીતે જૂદી વસતિ જૂદી જૂદી ભાષાઓ બોલે છે. તે નોંધવું.

દિલ્હી પ્રાંતનાં દેશી રાજ્યો:

પશ્ચિમ હિંદી	૪૫૯,૬૧૦
રાજસ્થાની	૧૦,૭૬૫
બીજી ભાષાઓ	૧૭,૮૧૩

આંદામાન અને નીકોબાર:

નીકોબારી	૮,૬૫૬
પશ્ચિમ હિંદી	૭,૪૬૧
બીજી ભાષાઓ	૧૦,૯૬૯

આસામનાં સંસ્થાનો:

મણીપુરી	૨૪૩,૨૦૨
બીજી ભાષાઓ	૧૪૦,૮૧૪

બલુચિસ્તાનનાં

સંસ્થાનો:

બલોચી	૧૫૦,૭૨૪
અહુરિ	૧૨૭,૬૧૭
બીજી ભાષાઓ	૧૧૦,૬૩૬

સડોદર રાજ્ય:

ગુજરાતી	૧,૮૬૭,૩૪૩
બીજી ભાષાઓ	૨૫૯,૧૭૯

બંગાળી સંસ્થાનો:

બંગાળી	૬૯૮,૦૬૦
બીજી ભાષાઓ	૧૯૮,૮૬૬

બિહાર અને

ઓરીસાનાં:

ઉરીયા	૨,૯૪૦,૩૩૮
ખેરવાડી	૫૭૬,૮૦૮
પશ્ચિમ હિંદી	૧૧૬,૮૧૫
કુરખ	૧૧૫,૧૬૬
બંગાળી	૮૮,૮૫૨
બીજી ભાષાઓ	૧૨૧,૬૦૦

સુબધ પ્રસાદાનાં

સંસ્થાનો:

ગુજરાતી	૪,૨૩૦,૨૫૨
---------	-----------

મરાઠી

ડીકાન

સીંધી

બીજી ભાષાઓ

મધ્ય હિંદનાં

સંસ્થાનો:

રાજસ્થાની	૧,૯૬૬,૦૮૧
પશ્ચિમ હિંદી	૧,૭૮૩,૨૩૨
પૂર્વ હિંદી	૧,૩૬૯,૫૯૧
બીલ ભાષા	૪૯૩,૭૭૭
ગોંડી	૨૪૦,૧૨૨
ગુજરાતી	૫૬,૯૩૨
મરાઠી	૫૩,૦૩૯
અંગ્રેજી	૪,૦૦૪
બીજી ભાષાઓ	૩૦,૨૪૫

મધ્યપ્રાંતીય સંસ્થાનો:

પશ્ચિમ હિંદી	૧,૩૮૨,૨૩૭
ગોંડી	૨૪૭,૬૩૩
મરાઠી	૧૯૨,૩૪૦
બીજી ભાષાઓ	૨૪૪,૬૨૦

હૈદરાબાદ:

તેલુગુ	૬,૦૧૭,૩૪૧
મરાઠી	૩,૨૯૮,૭૩૩
કાનડી	૧,૫૯૬,૯૨૮
પશ્ચિમ-હિંદી	૧,૩૧૬,૮૧૫
રાજસ્થાની	૧૬૦,૧૨૪
અંગ્રેજી	૯,૨૮૫
બીજી ભાષાઓ	૧૩૨,૫૦૮

કાશ્મીર:

કાશ્મીરી	૧,૨૬૨ ૮૭૭
પંજાબી	૭૬૬,૨૮૯
પશ્ચિમ-પહાડી	૫૯૬,૯૬૮
રાજસ્થાની	૨૯૧,૬૦૨
ભૂતીયા	૧૮૧,૦૮૨

ખીજી ભાષાઓ	૨૨૦,૬૦૯
મદ્રાસ ઇલાકાનાં સંસ્થાનો:	
મલાયલમ	૪,૨૩૨,૭૭૮
તામીલ	૧,૦૮૮,૦૫૧
ખીજી ભાષાઓ	૧૩૯,૪૮૩
મૈસુર:	
કાનડી	૪,૨૫૭,૦૯૮
તેલુગુ	૯૨૧,૪૬૮
પશ્ચિમ-હિંદી	૩૩૦,૯૩૯
તામીલ	૨૬૫,૮૩૩
અંગ્રેજી	૧૪,૧૯૪
ખીજી ભાષાઓ.	૧૮૯
વાયવ્ય સરહદનાં પ્રાંતોનાં સંસ્થાનો:	
પશ્ચિમ પંજાબી	૧૪,૪૦૪
પંજાબી	૧૧,૪૭૨
પુસ્તો	૭,૧૬૭
ખીજી ભાષાઓ	૯૮૫૦
પંજાબી સંસ્થાનો:	
પંજાબી	૨,૩૭૪,૯૪૭
પશ્ચિમ-પહાડી	૭૦૨,૭૩૭
પશ્ચિમ-પંજાબી	૬૧૩,૬૩૩
પશ્ચિમ-હિંદી	૪૭૯,૧૧૩
રાજસ્થાની	૧૯૨,૩૫૮
ખીજી ભાષાઓ	૫૪,૨૪૮
રાજપુતાનાનાં સંસ્થાનો:	
રાજસ્થાની	૭,૩૯૨,૬૮૯
પશ્ચિમ-હિંદી	૧,૯૨૭,૭૯૬
બીલી	૪૨૧,૪૩૭
સીંધી	૫૫,૧૮૨
પંજાબી	૧૯,૭૬૯
ગુજરાતી	૧૮,૦૦૨
ખીજી ભાષાઓ	૯,૫૦૯

સીડીમ:	
નેપાલી	૨૬,૮૮૭
બાઇ	૧૪,૯૫૮
ખીજી ભાષાઓ	૩૯,૮૭૬
સંયુક્ત પ્રાંતનાં સંસ્થાનો:	
પશ્ચિમ હિંદી	૧,૧૩૩,૯૨૧
ખીજી ભાષાઓ	૯૬૦

આપણા દેશમાં રહેલા ભાષાના આવડા ભાષકર ભેદ અને રાજ્યવ્યવસ્થાને અંગે પ્રતિની યથેલી કૃત્રિમ વહેંચણી, એ બધાથી, એક જ હિંદીના જૂદા જૂદા પ્રાંતોમાં વસતા, જૂદી જૂદી પ્રાંતીય ભાષા બોલનારા હિંદીઓને, એક જ સર્વ સામાન્ય રાષ્ટ્રભાષાથી સાંકળીને હિંદીને એક રાષ્ટ્ર બનાવવા માટે, જેમ એક જ રાષ્ટ્રભાષાની જરૂર છે; તેટલી જરૂર હિંદીની નવેસરથી, ભાષાના ધોરણે પ્રાંતિક રચના કરવાની પણ જરૂર છે. તે વિના ભાષાની નજરે હિંદીની કરી નાખવામાં આવેલી ઊંન વિચિત્ર દશામાં સંગીન અને સુવ્યવસ્થિત એકતા સ્થપાવી સર્વથા અશક્ય છે.

આમ હોવા છતાં દુર્ભાગે કેટલાક અંગ્રજભાષાના અધિકારી, રાષ્ટ્રભાષાની ચળવળમાં રાજદ્વારીપણાની ગંધ નેહ રહ્યા છે, તે કેટલાકને હિંદીના કાષ્ઠપણુ એક ભાષા રાષ્ટ્રભાષા બની શકે કે કેમ તે વિષે જ અશ્રદ્ધા છે. પણ એ અશ્રદ્ધા સેવનારાઓને દેશ તેમજ દેશજનોનો નેહએ તેવો ખ્યાલ નથી: અને ખીજાઓએ રાજદ્વારી રંગ આપનારાઓની રીતથી ગભરાવા જેવું આમાં કશું જ નથી. કેમકે આયરિશોની યોતાની ગ્રેલિક ભાષાને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાની લડતમાં પણ એવીજ રાજદ્વારી ગંધ નેનારાં બ્રિટિશ નરનારીઓ પહેલાં

છે જ, પણ જેમને આયર્લેન્ડનો બરોબર અનુભવ છે, તેવા સંત નિહાલસિંગે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે કે: “એમનો એ ભય માત્ર કાલ્પનિક બાઉ ઉપર ઉભો કરવામાં આવેલો છે.” હિંદને વિશે પણ આ બાબતમાં એજ દલીલ ખરી છે.

અંગ્રેજી ભાષાનું હાલને સમયે આંતરરાષ્ટ્રીય નજરે જે મહત્ત્વ છે, તે મહત્ત્વનાં મૂલ્ય ઓછાં આંકવાની, અથવા તો અંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ બંધ જ કરી દેવાની, એને તે દ્વારા મળતા લાભથી હિંદને વંચિત કરવાનો પણ અર્થમાં લગારે વિચાર નથી; પરંતુ હિંદમાં જે હિંદની જ ભાષાને રાષ્ટ્રીય ભાષાનું સ્થાન ન મળે તો સ્વાભાવિક રીતે જ, અભિમાની અંગ્રેજી ભાષાને હિંદને છેક જ નિર્માલ્ય માનશે, અને હિંદનું સાહિત્ય કે ભાષાની દૃષ્ટિએ અંકાનું જોડાતું મહત્ત્વ કદી પણ અંકાઈ શકશે નહિં. એથી રાજકીય નજરે સ્વતંત્ર થયેલું હિંદ, ભાષાની નજરે તો બ્રિટિશનું ગુલામ જ રહેશે; અને સ્વતંત્ર હિંદના હિંદીઓને પણ પૃથ્વીની પ્રજાઓની પરિવેશમાં માનહાનિ વેઠવી જ પડશે.

અ પછે રાષ્ટ્રભાષાનો વિચાર કરતાં એ પણ ભૂલનું જોડાતું નથી કે અંગ્રેજી ભાષા આપણા દેશની કે ભાષાની નથી, પણ બીજાનું ખંડની અને બીજાની ભાષાની એ ભાષાને, આપણી રાજદારી પરાધિનતાનો લાભ લેને બળજબરીથી આપણી ઉપર લાદવામાં આવી છે; એટલે એ ભાષાની અંદર આપણી ગુલામી દશાનું જોગદારી સ્મરણચિન્હ અંકિત થયેલું છે. આપણી ભાષાને જગતમાં હલકી પાડવા માટે પરદેશીઓને જે કે ઇ પણ કારણ મળ્યાં હોય તો, તે પણ આ રાજદારી કારણમાં જ દૂષીત રહેલાં છે, એ વાત પણ ભારતવાસીઓએ જીલવી ન ધટે.

એટલે રાષ્ટ્રીય ભાષાની યોજનાની પાછળ કેવળ ભાવના જ રહેલી નથી, પરંતુ સ્વતંત્ર હિંદની એ પ્રાથમિક જરૂરિયાત છે. એમાં આપણી પરાશ્રયી વૃત્તિની જડ કાઢી, સ્વાશ્રયી વૃત્તિને સંપૂર્ણ શિલ્પવવાનો કામિયા રહેલો છે. જે હિંદને પોતાની રાષ્ટ્રભાષા ન હોય તો હિંદ ગુલામી મનોદશામાંથી કદીય મુક્ત થઈ શકે જ નહિં; અને ત્યાં સુધી હિંદ પોતાનું વ્યક્તિત્વ ખીલવી પણ શકે નહિં.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનાં બીજાં સંસ્થાનના જેવો પણ હિંદ અને બ્રિટનની વચ્ચે સંબંધ નથી; તે પણ ભાષાના આ વિચાર વખતે ભૂલનું ન જોડાતું. હિંદની પોતાની સંસ્કૃતિ શિલ્પવવા તેમજ તેનો પ્રચાર કરવા માટે પણ હિંદને પોતાની જ રાષ્ટ્રભાષાની અનિવાર્ય જરૂર છે. રાષ્ટ્રસંઘની ખેડકામાં જૂદી જૂદી પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ પોતપોતાની ભાષામાં બોલે છે, અધ્યાનિસ્થાનના રાજા અમાનુદયાએ પૂરપની પોતાની મુસાફરીમાં પોતાની જ ભાષાનો ઉપયોગ કર્યો હોય; તે જ રીતે, સ્વતંત્ર હિંદના પ્રતિનિધિઓ પણ જીનીવામાં હિંદની જ રાષ્ટ્રમધ્યમાં ભાષણ શા માટે કરી ન શકે?

એટલે રાષ્ટ્રભાષાની હિલચાલને રાજકારણના અટપટા રંગ નહિં આપતાં, સ્વતંત્ર રીતે જ તેની ચંચળ કરવાની જરૂર છે. તે વિના અનેક ઝાતિઓમાં વહેંચાઈ ગયેલા, અનેક ધાર્મિક માન્યતાઓથી વિભક્ત અનેક હિંદ, ભાષાની નજરે પણ છિન્નભિન્ન રહેવાનો; અને પોતાની રાષ્ટ્રભાષા વિના સાચી સ્વતંત્રતાનો આલ્હાહ તે અનુભવી નહિં જ શકવાનો.

દુનિયામાં વિશ્વાસ પામેલી સારી ચીજનીજ હંમેશા
નકલો થાય છે.

અને તેજ પ્રમાણે હાડેન્સાનાં બહેળા-વેચાણાં યવાથી
તેની પણ નકલો થવા માંડી છે જેને માટે એવીને બરોબર
જેઠ વાંચીને અસહ્ય જમન હાડેન્સા લેજો. કોઈ બળતું
પકડાવે તો સાફ ના પાડજો; કારણ ખીન ભૂંસેદાર
બાણઅબાણ દવા કાપદાને બદલે તુકસાનજ કરે છે.

“હાડેન્સા”

(હબલ ટ્યુબ જેઠને લેજો.)

જમીનીના મહાન સાયન્ડીસ્ટ્રેએ શોધી કહાડેલી
અને જમનીની સઘળા હોસ્પીટલોમાં અને ખાસ કરીને
બલીનની સ્ટેટ યુનીવાર્સિટી હોસ્પીટલમાં તથા બ્રેઝીલના
સેન્ટ્રલ નૌકા ખાતામાં હરસ-મસાના અકસીર ધલાજ
તરીકે આજે પણ હાડેન્સાજ વાપરવામાં આવે છે.
લાખો માણસોના મસા જડમુળથી નાશુદ કરી ખાત્રીથી
આરામ આપનાર ફક્ત આ એકજ જમન દવા હાડેન્સા
છે. વાપરતાની સાથેજ આરામ થવા મરે છે. લોહી
પડતું બંધ થઈ મસા સુકાઈ જઈ ચીમળાઈ જાય છે.
લોહી હાડેન્સાને આશીરવાદ આપે છે અને જણાવે છે
જે હાડેન્સા હીરાના મુળનો ધલાજ છે. કારણ આપરે
શનતું જોખમ પેડવા વગર હરસ, મસાનું જણુન દરદ
હાડેન્સાથીજ સાફ થઈ જાય છે. જરમનીમાં બનેલું
પેડવા છતાં ઘણાક સુધરેલા દેશોમાં દર વરસ લાખો
ટ્યુબો ખપે છે. એજ તેની ચમત્કારીક અસરોની
ગવાહી પુરી પાડે છે.

જો તમે હરસ, મસાની કાતીલ ખીમારીથી દુઃખી
થતા હોવ તો જરા પણ દીવ કરવા વગર અસહ્ય
જમન હાડેન્સાની મદદ લેજો. હાડેન્સા મલમના આકારમાં કોલોપરસીબલ ટ્યુબમાં
આવતી એક એવી ખાસ બનાવટે છે જે તેની સાથે બાંજ ધલાજો માફક
ચાલુ બુલાખ લાવવા માટે ગળવાની ગાળીઓની કે ખીજ કોઈ પણ
જાતની પીવાની દવાઓની જરૂર પડતી નથી. હાડેન્સાની અસલ કરતાં
મોટી હબલ સાઇઝની ટ્યુબની હાલમાં કોમ્પેટ ૩. ૧-૮-૦.

સોલ એજન્ટ:-ધ-ડીયા, બેરમા અને સીલોન.

ચે. એમ. ઠક્કર દવાવાળા,

ના. ૫, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ.

ટેલીફોન 24811.

Talegram - "Thakkarco."

તન-મનની મહેનત કરનારાં!

તાકત-તાઝીથી ભરપુર

ઝંડુનો દ્રાક્ષાસવ

(મૃદ્ધિકારિષ્ઠ: શારંગધર મ. અ. ૧૦)

ધરમાં હંમેશાં તૈયાર રાખો

તાકીદે તાકત-તાઝી મેળવવા

શરદી મટાડનાર

થાક ઉતારનાર

ઉંઘ લાવનાર

દસ્ત સાફ લાવનાર

ભુખ લગાડનાર

તાકત આપનાર

તાઝી બક્ષનાર

લગભગતદાર દવા

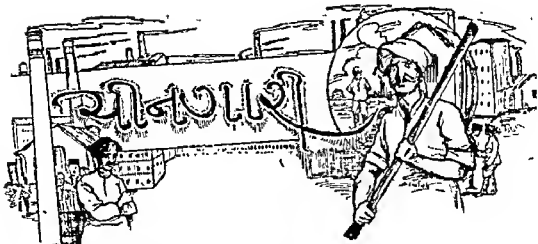
ઝંડુનો દ્રાક્ષાસવ

સવાર સાંજ જમ્યા પછી લેવો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટીકલ વરકસ લી. મુ.અ. નં. ૧૪

મુ.અ.ની મુખ્ય ફેકન: જુની મહાજનવાડી, કાલણાદેવી રોડ

સ્તલ અર્ધાન્ધ તેર આના, ૨. એકનો રૂ. દોઢ, ૨. દોઢનો રૂ. બે

ગોડીની “મધર” નામની વિશ્વવિખ્યાત નવલકથા
ઉપરથી ગુજરાતીમાં ઉતારનાર શ્રી. ‘ન્યોતિધર.’

[૧]

ઠંડી રાખ.

દૂરરોજ સવારમાં મીલનાં ભંગળાં
ભયાનક અવાજ આપા મજુરલતાના
ચાતાવરણને વીંઝી કારમી ચીચીયારી
પાડતો, અને એ આદેશને માન આપી
અનેક મજુરો પોતાના ગંદાં કુંપડાંઓ-
માંથી બહાર, નીકળી પડતા. અધુરી
ઉંઘને પરિણામે એનાં માંસ વિનાનાં
અંગો અકડક યથા ગયાં હોય અને ગમ-
ગીનીની રેખાઓ એમના ચહેરા ઉપર
તરી આવતી હોય. છતાં સવારના પ્હો-
રમાં સાંકડી શેરીઓ વટાવતા વટાવતા
એ બિચારા શ્રમજીવીઓ ઉંચી દિવાલોથી
સંરક્ષાયલા કેદખાના તરફ નિયત કરેલા
પગાર મેળવવા માટે નીકળી પડતા.
આખો દુનીઆ હજુ આળસમરડીને ઉઠી
ન હોય એ સમયે આ કામદારો ખડબચડા
રસ્તાઓમાં યઇને મીલ તરફ કાંતે લાગી
જવા ત્વરિત ગંતિથી ચાલી નિકળતા.
આપસ આપસમાં ગાળાગાળી કરતાં
કંઈ અવાજોથી તીખી તમતમતી વાતો
કરતાં, અને સહેજે પરસ્પર અચડાઈ પડતાં

આ ટોળાંને આવકાર આપવા મીલનાં
ભંગળાં અને એના યંત્રોનો નહેર અને
નિયમિત ધ્વનિ તો ચાલુ જ રહેતો.
આકાશમાં અતિ ઉંચાઇથી પોતાનું
અસ્તિત્વ જગત આખાને પ્રગટ કરતાં
આ ભંગળાંઓ આખા વિસ્તાર ઉપર
ચોટી કરતાં હોય એમ લાગતું.
સાંજ પડે અને આયમતા સૂઝનાં લાલ
કિરણો જ્યારે બારીઓના કાચમાં એનાં
પ્રતિબિંબ પાડે ત્યારે આ મીલો રાખની
ચેઠે માણસોને પણ બહાર કાઢી નાખતી
અને ફરી એ ચાકેલાં મજુરો શેરીઓ
વળોટતા વળોટતા પોતાના સ્વામ ચહે-
રાઓ સહિત ઘેર પાછા ફરતા. એમના
અંગ ઉપર યંત્રના તેલની બદબો છુટતી
અને ભખને લઇને એના દાંત પણ કચ-
કચાટ મચાવતા. ધર તરફ પાછા
વળતી વખતે એક જાતનો કર
ઉલ્લાસ તો અલખત, એ મજુરોના
વદન ઉપર. કેપટ તરી આવતો;
વેતરનો એ એક દિવસ તો પુરો થયો
એમ માની એ જાતના સંતોષની રેખાઓ

એમના મ્હાન વદન ઉપર તરી આવતી. આરામ અને અત્તની આશાએ એ બિચારા છેક સાંજે પોતપોતાના સ્થાને પાછા વળી જતા.

મીલનાં મશીનો એમનો આખો દિવસ આવરી લેતાં અને શરીરમાંથી જેટલું બને જેટલું સત્વ એ યંત્રો નીચાવી નાખતાં. જીવનના અનેક દિવસોમાંથી એક ઓછો થાય છે, અને સાંજ થતાં એ દિવસનું નામનિશાન રહેતું નથી; જાણ્યે અજાણ્યે મનુષ્ય પોતાની કબર તરફ કેવો પ્રયાણ કરી રહે છે ! બિચારા મજુરોને તો આ મહેનતમાંથી બચી આરામ અને આનંદની અપેક્ષા માટે પીઠાઓનું જ શરણ શોધવાની ટેવ હતી.

રજાનો દિવસ હોય ત્યારે તો મજુરો સવારના મોડે સુધી સ્થિર રહે. પછી 'માંડ માંડ બચત કરેલી રકમમાંથી કરા-વેલા ભલકબંધ પહેરવેશને બને જેટલી કાળજીથી પહેરી દેવદર્શન કે હડમાનની પૂજા માટે નીકળી પડે અને વળતી વખતે ખાવાનું લેવાને બદલે ખૂબ હીંગ્મ; શરણ એમ કરવાથી એ ખૂબ ખાઇ શકે એમ એને લાગે છે.

રજાના દિવસની સાંજ જેટલે એ મજુરોને હોરથી લટાર મારવાનો સમય-આમથી તેમ સંખ્યાબંધ નાનાં મોટાં ટાળાંઓ શરીરમાં રજળતાં હોય. એમનો વાર્તાલાપ મુખ્યત્વે કરીને મશીન કે મુકાદમ વિષે જ હોય, ફારમેનને ઘોડીધણી ગાળો પણ આ વાર્તાલાપમાં સંભળાવવાનું મજુરો કદી ચકેજ નહીં, અને આમ નિયમિત રીતે એકંધારી વાતોમાં કવચિત્તજ ગંભીર વિચારો પ્રવેશ પામી

શકતા-આમ ખૂબ આચડ્યા પછી મોડેથી ઘેર જઈ આ મહેનતુ માનવો પોતાની સ્ત્રી સાથે વિના શરણ કલહ કરતા અને ઘણી વખત લાત કે પાટુનો પ્રહાર પણ કરી લેતા.

અણુન આવે જ એક મજુર હતો, એને જ્યારે જુઓ ત્યારે એ નિસ્તેજ સ્વેદે ચિંતાના ભારથી નીચો નમેલો જ હોય. જ્યારે એ ખીમ કાંઈ સામે તાકીને જુએ ત્યારે એ ફૂર સ્મિત કરી ખૂબ શંકાથી સામા માણસને કુટિલ ભૂખંગા વડેજ નિહાળે. એ મીઠમાં લુહારનું કામ કરતો અને આખા મીલવિરતા-રમાં એ ખૂબ મજબુત ગણાતો. એનો મિળજ જેટલો કરડાકી હતો કે એને સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ કે ફારમેન સાથે ભાગ્યેજ વનવું, અને એથી એની આવકના સાધન ઉપર હમેશાં દાપ પડ્યા કરતો. રજાનો દિવસ આવે જેટલે એકાદ કાંઈ પાડાશી કે મજુર સાથે એને મારા-મારી કે ગાળાગાળી થઈ જ હોય. એન તરફ સૌ કાંઈ બીતિ અને ધુણાથી નેતા.

આં જાંતની જહાંગિરી ઉપર સૌને રાખ હતો જ અને અણુનને ખોખરો કરવાના વિરોધીઓએ અનેક પ્રયત્નો કરેલા પણ અશ; છતાં એમાં કાંઈ ફાવતું જ નહીં. જ્યારે જ્યારે અણુન ઉપર આવું કાંઈ આક્રમણ આવતું ત્યારે એ એક પતથર કે લાકડું કે જે કાંઈ તુરંતજ હાથમાં આવે એવું હથિયાર હોય તે લઇને ધસી પડતો, અને નિર્ભયપણે દુશ્મનની સામે આવી, છાતી કાઢી, પગ પહોળા કરી ઉભો રહેતો, પણ કાતી મગફૂર છે કે પહેલા ધા એના ઉપર કરવાની હિંમત કરે? એની કાળી લમ્મર 'જરી' મેંદો અને લરાવદાર સ્વેદે જાળે રહેતો.

જાતી ખેતી જતી, અને એના શરીર ઉપરની રોમાવલિ લેધને સામા પક્ષને કંપારી વણુટતી. એની આરપાર ઉતરે એવી તિસ્થુ દ્રષ્ટિને કાઢ મીટ માંડીને ઝીલી શકવું જ નહીં. એ આંખોની ઉગ્રતાનો પ્રતાપ જેણે જેણે પારખ્યો છે એને અભુત માણસ નહીં પણ રાક્ષસજ લાગતો. એ નિર્દયપણે ક્યારે પ્રચંડ ધ્વા મારશે એ કહેવાયજ નહીં. “પામર જંતુ હવે જન્મદીથી નાસ, નહીં તો આવી બન્યું સમજજે,” ખસ એટલું જ અભુતને યોલવું પડવું. એનાં જડખામાંથી પીળા દાંત કચકચાટી યોલાવતા લેધને મનમાં ગાળો દેતા દુસ્મનોને પાછા હકવું જ પડવું.

જ્યારે આમ અરિદ્ધ ઉપર એ વિનય મેળવતો ત્યારે એ કર અર્દુહાસ્ય કરતો, અને “પામર જંતુ!” એમ ઉદ્ગાર ફાડવાની એને ટેવ પડી ગઈ હતી. પણ આટલેથીજ અટકવું નહીં. એ એના દુસ્મનની પછવાડે પછવાડે થોડે દૂર સુધી જતો. “કાવું મોત લમે છે?” “આવી નવ” એમ એ પડકાર ક્યાં કરતો. પણ દુર્લાભ્યે કાઢને મરણ લેધવું ન હતું.

એને ઘણું જ થોડું યોલવાની ટેવ હતી, અને “પામર જંતુ” એ એનો પ્રિય શબ્દ હતો. મીઠાના અમલદારો અને પોલીસ માટે પણ એજ ઉપનામ આપરાની એની પ્રથા હતી, એટલું જ નહિં પણ તે એની બેરીને સુધ્ધાં એજ સંખેધા-નથી યોલાવતો. ઘેર આવીને તુરત તાકડી ઉઠતો, “ઓ ‘પામર જંતુ’ ભેટી નથી આ મારાં કપડાં કેવાં ગંદાં છે?”

એને એક ચાદ વરસનો પુત્ર હતો, એનું નામ રાધવ, આ પુત્રરત્નને લેધ

અભુતને એક વખત એના લાંબા વાળ ખૂંચીને એક વચવાની ઇચ્છા યદ હતી, પણ રાધવે જરા તત્કાલીને સંભળાવ્યું કે “બાપુજી, આ કુહાડો લેયો છે કે? મને અડવાની તરદીજ ન લેશો.”

“શું કહ્યું?” નાના એડ ઉપર જેમ પડખડ ઝોઝાયા પડે એમ એ અભુતને કદાવર દેહ એના પાતળા કાયાવાળા પુત્ર પર નમ્યો.

“ગમે તેટલી બીક બતાવો તોય હું તમારા હાથમાં આવવાનો નથી”, રાધવે ઉતર વાળ્યો અને પોતાના માથા ઉપર કુહાડો ભેરથી ફેરવ્યો.

અભુતને પોતાના બે હાથના આંકડા ખૂંચીને પછવાડે ખીડ્યા અને હી...ક એમ જરા કટાક્ષમાં હસીને બોલ્યો, અને છેવટે ઉડો શ્વાસ લઈ “પામર જંતુ” એટલું ગણગણ્યો. આ વાત થયા પછી તુરતજ એણે એની ઝીને કહ્યું:

“હવે તારે મારી પાસે ધરખત્ર માટે પૈસા માગવા નહીં, રાધવ તારું જરૂર પુરું કરશે.”

“ત્યારે તમારો પગાર તમે લીંચવામાં વાપરી નાખશો, એમ ને?”

એની ઝીએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

“પામર જંતુ, એ તારે વિચારવાનો વિષય નથી.”

આ વાર્તાલાપ થયાને ત્રણ વરસ વીતી ગયાં અને અભુતનું મરણ નજીક આવ્યું, છતાં એણે એના પુત્રને યોલાવવાની કે લેવાની તરદીજ ન લીધી.

અભુતને એના જ્વોજ ગુચ્છાદાર વાળવાળો ઝતુની કુતરો હતો. મીલમાં કામ પર જતી વખત એ એનો નિયંત્રિત

સંગાથી હતો અને મીલના દરવાજા બહાર અભુત પાછો સાંજે આવે ત્યાં સુધી એ વફાદાર મિત્ર જેસી રહેતો. રમને દિવસે એ જ્યારે પીઠાંઓમાં ચક્કર મારતો ત્યારે પણ એનો કુતરો તો સાથેજ હોય, ખૂબ દારૂ પીધા પછી અભુત ઘેર આવતો અને કુતરાને પોતાના લાણુમાંથી ખાવાનું આપતો. કુતરાને કદી એણે માર માર્યો ન હોતો, તેમ ઠપકા પણ આપ્યા ન હોતો. ખાણું ખલાસ કર્યા પછી એ થાળીને દૂર ફેંકી દેતો અને શીલકમાં રહેલો એકાદ ખાટલો તોડી પીવાનું શરૂ કરતો. કંઈકેશ રવરે એકાદ ગીત લલકારતો અને દિવાલને અટ્ટેલીને જેસી રહેતો. એમ કરતાં ઉંઘ આવી જાય તો ત્યાં ને ત્યાં નિદ્રાને આધીન થતો અને મીલના ભૂંગળાંનો અવાજ થાય ત્યારે ઉઠી કુતરાને હાકલ કરીને પોણું પર જતો.

જ્યારે અભુત મૃત્યુ પામ્યા ત્યારે એણે ધણુંજ દુઃખ ભોગવીને પ્રાણ છોડ્યા. પાંચ દિવસ સુધી એની આખી કાયા કાળી પડી ગઈ. એ પથારીમાં આમથી તેમ આજોટતો અને દાંત કચકચાવી આંખો ખૂબ જરથી બંધ કરી

રાખતો. ક્યારેક એ પોતાની સ્ત્રીને એ આપવાનો હુકમ કરતો. બિચારી સ્ત્રીએ ડોકટરને બોલાવ્યા, એણે દવા તો આપી પણ વાઢકાપ કરવી પડશે એમ અભિપ્રાય આપ્યો. દરદીને હાલ તુરત હોસ્પીટલમાં રહેવાની સૂચના કરી દાકતર ચાલ્યા ગયા.

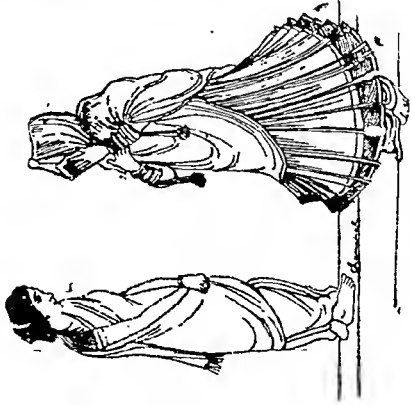
“પામર જંતુ, હું તો પથારીમાંજ મરીશ, અને મારી જાતેજ મરીશ.” અભુત અકળાઈ જઈને તાડુડી ઉઠ્યા.

જ્યારે એની સ્ત્રીએ આપરેશન કરાવવા માટે અનેક કાલાવાલા કરવા માંડ્યા ત્યારે અભુતે પોતાની મુછીઓ ઉગામી અને છુલંદ અવાજે બોલી ઉઠ્યા,

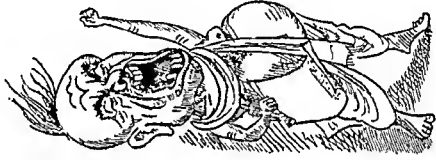
“હું સાજો થઈશ તો એ તારે માટે શુભ સમાચાર નથી, સમજ.”

અને જ્યારે મુઠીવાદના મિનારામાંથી મજુરોને સવારનો સાદ પડ્યો ત્યારે અભુતે પોતાના પ્રાણ છોડ્યા. એની દહનક્રિયા વખતે એની સ્ત્રી, પુત્ર, કુતરો, એક દારૂડીયા, એક ચોર અને કેટલાક બદમાશ લિખારીઓ હાજર હતા. એના દેહની ખાખ ચતાં સુધી માંડ માંડ આ સૌ થોભ્યાં. માત્ર એની ઠંડી રાખમાં માલિકના આત્માને શોધતો એનો વફાદાર કુતરો ઘણો વખત સુધી ત્યાં જેસી રહ્યો.

શ્રી ગાના દુશ્મન

ધુધરા અને શણગારનો દરો.

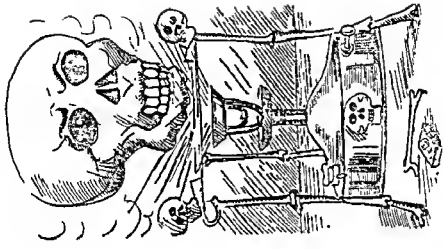

રૂઢીના મુલામ.
[દિગંધ કંપકી].

ધરપણે પરણવાના
શોખીન.

પ્રાઇમસ કે મહાત્મા?

બેદરકારી અને અજ્ઞાનતાને કારણે સગવડનું
આ સાધન સ્ત્રીઓના ખુલ્લું કરાણું બને છે.
[[હિંદી પંચ ઉપરથી.

પતિ કે પિશાચ?

જનતા બાપોર પત્નીને ખુલ્લા પગે સંતાન અને પેટી-બોચકો
થાયે ચલાવી ચોતે છત્રી ઓઠી મલકાતો ચાલવામાં મદદાઈ માને છે.

ગુજરાતીઓએ જગત ગુજરાત વસાવ્યું અને પછી
 ગુજરાતલોકોએ એ જગત ગુજરાતને શણગાર્યું... પ્રત્યેક
 ગુજરાતીની પ્રેરણામૂર્તિ એની ગુજરાતજી છે.

[રા. નહાનાલાલ દ, કવિ. એમ. એ.]

નવયુગ કે નારીયુગ?

યુગયુગથી છુંદાયલી સ્ત્રીઓ આજે દેશદેશમાં માથું ઉંચકી રહી છે. નવયુગની નોખતો સ્ત્રીઓ વગાડી રહી છે. સ્ત્રીજાગૃતિ, સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય, સ્ત્રીસમાનતા એ નવયુગનાં વા નારીયુગનાં ચિન્હો છે. આ મંગળ શુકનો આપણા દેશમાં જણાવવા માંડ્યાં છે ખરાં?

લેખિકા: શ્રી. હંસા મહેતા બી. એ.

નવયુગના નારી વિભાગને માટે જ્યારે મને રા. સર્માએ લખવા કહ્યું ત્યારે મને લાગ્યું કે નવયુગને તે જૂદા નારી વિભાગ શા માટે? સ્ત્રીઓ માટે પુરુષથી જૂદા વાંચનના નવયુગમાં જરૂર ખરી? ટાઇમ્સ આફ ઇન્ડિયામાં 'વીમેન્સ પેજ' હોય છે પરંતુ તે સ્ત્રીઓના કપડાંની દેશન બતાવવા જ. બીજાં પણ ઘણાં વીલાયતી પત્રો સ્ત્રીઓ માટે ખાસ હોય છે. તેમાંનાં ઘણાં આવી દેશનો બતાવવા; કેટલાંએક સ્ત્રીઓના કાર્યની માહિતી આપવા માટે કેટલાંએક સ્ત્રી સંસ્થાઓને અંગે પ્રચાર કામ કરવા વગેરે અમુક હેતુસર હોય છે. આપણા નારી અંગેને મહિલા અંગેમાં આવું ખાસ હોતું નથી. માર્ગ સ્ત્રી લેખકોથી ભરેલા.. એ સ્ત્રી અંગે હોય છે. એ સિવાય બીજી એની વિશિષ્ટતા હોતી નથી. આવા પડદા અંગે કહાડવાની આ નવીન યુગમાં જરૂર ખરી? જેમ બાળસાહિત્ય જૂદું પાડીએ છીએ તેમ સ્ત્રી સાહિત્ય ને પુરુષ સાહિત્ય વિભક્ત રાખવાની જરૂર ખરી? સ્ત્રી

કેળવણી પુરુષ કેળવણીથી જૂદી હોવી જોઈએ એ સૂત્રમાં માનનારા કદાચ સ્ત્રી સાહિત્યને નોખું પાડવાની જરૂરિયાત જોશે. પરંતુ નવયુગના પ્રજાસત્તા તો આવા મતુષ્યાને જૂના વિચારના જ ગણી કહાડશે.

સ્ત્રીનું માનસ પુરુષ માનસ કરતાં હલકા પ્રકારનું છે, પુરુષ કમાવવા શીખે છે માટે એનું શિક્ષણ જૂદું વગેરે વગેરે વિચારો જૂના જમાનાના છે. યુગ યુગથી છુંદાયલી સ્ત્રીઓ આજે દેશ દેશમાં માથું ઉંચકી રહી છે. નવયુગની નોખતો સ્ત્રીઓ વગાડી રહી છે. સ્ત્રી જાગૃતિ, સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય, સ્ત્રી સમાનતા એ નવયુગના વા નારીયુગનાં ચિન્હો છે. આ મંગળ શુકનો આપણા દેશમાં જણાવવા માંડ્યાં છે? મિસીસ ઉમા નેરુએ સંયુક્ત પ્રાંતની સામાજિક પરિષદ આગળ પ્રમુખ તરીકે ભાષણ કરતાં કહ્યું હતું કે: આપણી સામાજિક પ્રગતિ અતિ મંદ છે. નેટલા પ્રમાણમાં આપણે રાજકીય બાબતમાં આગળ વધ્યા છીએ તેટલા પ્રમાણમાં સામાજિક બાબતોમાં આગળ

પ્ર મ દા

હુઆલમાં ઉગ્યા પૂનમ ચંદ્રમા રે,

કે પોપણી ખિલે હર-સર માંદિં:

કે પ્રમદા પ્રેમનગર અધિકારિણી રે.

કે કુંજમાં ટાકિલા તલકા કરે રે,

કે હુંડે જાગે જગ સન્દેશ:

કે પ્રમદા પ્રેમનગર અધિકારિણી રે.

કે વન વન ખિલ્યા વસંતી ફૂલડાં રે,

કે નયન ઉઘાને જગના નેહ:

કે પ્રમદા પ્રેમનગર અધિકારિણી રે.

કે વનમાં તલુકે મીઠા મોરલા રે,

કે પુરમાં સુંદરીનો પ્રતિષ્ઠા:

કે પ્રમદા પ્રેમનગર અધિકારિણી રે.

કે વેરે સૌરભ જગની વાડીઓ રે,

કે ગૃહકુંજે પ્રમદા પમરાટ.

કે પ્રમદા પ્રેમનગર અધિકારિણી રે.

કુંજવિહારી.

સ્ત્રી અને પુરુષ

સ્ત્રી અને પુરુષની વચ્ચેના સહકારની વૃદ્ધિ
ઉપર જગતની નકકર પ્રગતિનો આધાર છે.

લેખક: શ્રી. સીતારામ જી. શર્મા

પુરુષ અને પ્રકૃતિના સહકાર અને સંવાદી વર્તન ઉપર વિશ્વની પ્રગતિનો આધાર છે; તેમ છતાં નર-નારીનાં ભેદાં જૂદાં જૂદાં રહેવાને સમર્થતા હોય તેની માન્યતા મોટે ભાગે આપણા સમાજમાં આલતી આવે છે. અને એ માન્યતાનો આરંભ માત્ર મધ્યકાલીન અધ્યાધ્યાત્મિકતાથી જ થયો હોય તેવું પણ નથી. પુરુષોએ સ્ત્રીજાતિને લગભગ અદિકાળથી જ કાષ્ટને કાષ્ટ અંશે પોતાનાથી ઉતરતી માની, પુરુષ જાતિને મહત્વ આપવાના પ્રયાસ કર્યા છે. કાયદા અને ધર્મ શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેના ભેદ એજ મનોદશાનું દિગ્દર્શન કરાવે છે.

આર્યોએ સ્ત્રી અને ૬ એ બન્નેને જ્ઞાન બલની બાબતમાં સમાન અને દ્વિત કરનાં ઉત્તરતાં ગણ્યાં છે. સ્ત્રી જાતિની સ્વતંત્રતાના હિમાયતી એવા શ્રી કૃષ્ણચંદ્રે પણ ગીતામાં આવાજ અર્ધનાં વચનો ઉચ્ચાર્યાં છે.

સ્ત્રી જાતિ તરફની આ પ્રાચીન સંકુચિત મનોદશા મધ્યકાલીન યુગમાં વધુ વિકાસ પામી, અને સ્ત્રી જાતિની ઉપર પુરુષોનું 'પુરુષ' પ્રભુત્વ જામે, તેવી વિવિધ પ્રકારની ચાલનાઓ પ્રગટ.

આથી સ્ત્રી જાતિ અનેક જાતના અંકુશોનાં બંધનોમાં જકડાઈ ગઈ. એટલું જ નહિં પણ જેને પ્રકૃતિ, શક્તિ, જગજ્જનની માનવામાં આવી છે તે પ્રકૃતિના નૈસર્ગિક વિકાસની વચ્ચે આડબિલીઓ. ઉભી કરવામાં આવી, તે શક્તિને 'અબળા' બનાવી દેવામાં આવી અને એ જગજ્જનની તે પુરુષની ગુલામડીની દશાએ ઉતારી પાડવામાં આવી.

મનુષ્યને સ્વતંત્ર બનવામાં મદદગાર બને તેવા શિક્ષણની બાબતમાં પુરુષ જાતિની આપણીનો આ પ્રભાવ પહોંચી ગયો, સહ-શિક્ષણના વિરોધનાં મળ ત્યાં રોપાયાં.

જે દેશમાં સ્ત્રી અને પુરુષોનાં દ્વંદ્વ નિર્દોષ ભાવે અનેક રમતો રમતાં, રાસ મંડળાઓ રચતાં, વનલીલાઓ અનુભવતાં, ઋતુ ઋતુની રમતો રમી, પ્રકૃતિને બોલે પ્રકૃતિનાં બાલકો સમાં ખેલતાં, ત્યાં ત્રણ વરસની પુત્રિને સમાન વયના બાલક સાથે રમવા જવામાં 'પાપ'નો ભય બતાવનારાં માતા-પિતા માતૃપદ અને પિતૃપદને યોગ્ય મનાવા લાગ્યાં !

પરંતુ કોઈ પણ જાતના અતિરેક કોઈનાય કદી ટક્યા છે, કે સ્ત્રીજાતિ ઉપરના આ જાતના અંકુશોના અતિરેક પણ દીર્ઘજીવી રહી શકે ? સ્ત્રીજાતિનો

શ્રીમતિ હિમિલા મહેતા

શ્રીમતિ સરોજિની મહેતા બી.એ.

બી.એ.

સાંતાકૃષ્ણ સ્ત્રીસમાજનાં સંયુક્ત મંત્રીઓ.

કુમારિ કપીલા ખાંડવાળા, બી.એ.

ફેન્સ સકલનાં મંત્રી.

સા. લીલાવતી મંગલદાસ દેસાઈ.

કુમારિ પન્નાબેન મનુભાઈ મહેતા.

કુમારિ નિવેદિતા મનુભાઈ મહેતા.

કુમારિ તરંગિણી રમણભાઈ નીલકંઠ.

આત્મા એ ગુલામી બંધનો સામે-બળવો ઉઠાવવા પુરતો તો હજી આ દેશમાં સમર્થ થઈ શક્યા નથી; પરંતુ પશ્ચિમના સહવાસ અને શિક્ષણને પરિણામે, જૂના બંધનો સામે પોકાર કરવા તેમજ ખૂની શકે ત્યાં ત્યાં શક્ય માર્ગો દ્વારા તે બંધનોમાંથી છૂટવા માટે સખલ-નિર્મલ પ્રયાસ કરવા જેટલી શક્તિ તેમજ સંધ-બળ તો ગુજર સુંદરીઓય ખીલવી શકી છે.

પશ્ચિમમાં તો શ્રીશક્તિનું સંધબળ શ્રી જાતિના સ્વાતંત્ર્ય માટે સર્વાંશ, વ્યાપક સ્વરૂપે સંગ્રામ ખેડવાની તૈયારી કરવા જેટલું બલ મેળવી શક્યું છે, એ બલની અસર હિંદન સમા રહીચુરત દેશમાંય પાલંગેન્ટની આગામિ વરણીમાં થઈ છે. અને એ વરણી માટે તૈયાર થયેલ ૮૦ બહેનોની ફોજને ભેદને ગભરાઈ ગયેલા મુ'બાઇના 'ટાઇમ્સ'ને પણ લખવું પડ્યું છે કે: "શ્રી જાતિનું સંધબલ જોઈહિંદનને માટે બોદશેવિગ્રમ કરતાંય વધુ લયપ્રદ છે."

અહિં-ગુજરાતમાં એવા દશા તો આવી નથી—પુરુષ વગેરે જોઈતો કદાચ આવશે પણ નહિ—જોતાં જ્ઞાનબલમાં વિદાસ સાધતી જતી ગુજર શ્રી શક્તિ અથાગ્ય તેમજ પોતાના વિદાસમાં વિદનકારક બંધનો અને રીતોને તોડવાનો મંગલ આરંભ તો કરવા માંડી જ છે. એ આપણાં સમાજની પ્રગતિ માટે શુભ ચિહ્ન છે.

આવો જ એક પ્રયત્ન સાંટાકુંઝના શ્રી સમાજનાં સંયુક્ત મંત્રિણીઓ શ્રીમતિ સરોજિની મહેતા અને શ્રીમતિ ઉમિલા મહેતાએ તેમજ સાંટાકુંઝના ફ્રેન્ડસ સર્કલનાં મંત્રિણી કુમારિ કપિલા ખાંડવાળાના સંયુક્ત સાહસ અને શ્રમથી મુ'બાઇમાં

ગયા મહિનામાં કરવામાં આવ્યા હતા, અને નવીનયુગનાં પ્રત્યેક વિચારશીલ નરનારીએ તે પ્રયાસને દિલ્લર સાથે દબને સત્કારી લીધો હતો; તે બતાવે છે કે સમાજ જૂની, નકામી રહીઓ અને આડખિત્રીઓને તોડાતી જેવા તત્પર છે.

એ પ્રયાસ એટલે જૂદાં જૂદાં કુમાર કુમારિકાઓ અને યુવક યુવતિઓ તેમજ શ્રી પુરુષોના મિશ્ર અભિનયવાળો સંગીત અને નાટ્ય પ્રયાગનો જલસો.

શ્રી. સરોજની બહેનને માટે તો આ જાતનું સાહસ છેક જ નવીન નહેવું: કેમકે એમનાં માતા-પિતા સ્વ. સર રમણલાઇ નીલકંઠ અને લેડી વિદ્યાબહેન, ગુજરાતમાં પ્રખર સમાજ સુધારક હોઇ, તેમ જ એમનું મોક્ષાળ પણ ગુજરાતના જાણીતા બોળાનાથ કુટુંબ સાથે સંબંધ ધરાવતું હોઇ, અમદાવાદમાં તે કુટુંબે આ જાતનાં મિશ્ર-અભિનયના નાટ્ય પ્રયાગ કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે જાહેરમાં લગવી બતાવ્યા હતા, અને તેથી સનાતની વિચારનાં શ્રીપુરુષોની શ્રી અને પુરુષોને માટે ચાલી આવતી અતિસંકુચિત અને કેવળ મલીન ભાવના ઉપર રચાયેલી મનોદશાને પ્રજાગ્રહાર લગાવવામાં કારણભૂત બન્યાં હતાં. પરંતુ મુ'બાઇની ગુજરાતી આલમમાં આ જાતનો પ્રયાગ કદાચ સહુથી પહેલો જ હતો, તે જોતાં, તેમજ સુશિક્ષિત સમાજ તરફથી એ પ્રયાસને મળેલા ઉત્તેજનને જોતાં, નવયુગનાં ગુજર નરનારીઓ સાંટાકુંઝની સુશિક્ષિત સન્નારીઓએ શરૂ કરેલા આ સુધારાનું અનુકરણ કરી, શ્રી અને પુરુષ જાતિની વચ્ચે મકવામાં આવેલી આડંબરી આડોને તોડી નાખી, સના-

તની સમુદાયને બતાવી આપશે કે, નિર્મલ મનના સ્ત્રી પુરુષો સમાજના કલ્યાણ માટે સાથે મળીને કામ કરે તેમાં, પાપના બાઉ બેઠને ખીવાનું કરુંજ કારણ નથી.

સર મનુભાઈ નંદશંકર મહેતાનું કુટુંબ ગુજરાતના નીલકંઠ કુટુંબ જેટલુંજ સંસાર સુધારાનાં પુણ્ય કાર્યમાં આગેવાની લેવામાં મશગૂલ છે. એટલે કુમારિ પન્નાબહેને આ પ્રયોગમાં જશોદા, તેમજ યશોધરા તરીકે અને કુમારિ નિવેદિતા બહેને રાધા તરીકે જાહેરમાં ભાગ લઈ સ્ત્રી-પુરુષના મિશ્ર અભિનયના નવીન સાહસમાં સહકાર આપ્યો, તે એમને માટે પણ નવીન ન હોવા છતાં, ગુજરાતી બહેનોને એ નવે ચીસે ચાલવાની હિંમત આપવામાં કારણભૂત થશે જ.

આજ રીતે કુમારિ તરંગિણી નીલકંઠ મહેશ્વરિવસા તરીકે અને કુમારિ કપિલા ખાડગળાએ કામદાર નેતાનાં પત્ની તરીકે અભિનયયુક્ત કામ કરીને, ગુજરાતની આવતી કાલની સ્ત્રી શક્તિની હિંમત તેમજ નિડરતાની ખાત્રી આપી હતી.

તેજ પ્રમાણે પરિચિત તેમજ અપરિચિત એવાં અનેક સ્ત્રી પુરુષોના શ્રોતૃવૃદ્ધી સમક્ષ સૌ. લીલાવતી દેસાઈએ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ સંગીત ગાઈ બતાવીને, તેમજ શ્રીમતિ સરોજીની મહેતાએ મહેશ્વરિવસાની માતા તરીકે, અને કુમારિ સુનીશા દેવે સલીમની માતા તરીકેનો ભાગ લઈને, જુવાન છતાં જૂના વિચારની

ગુજરાતજોની પુરુષ સમુદાય સંચેનાં સહકાર માટેના અનેક વિચારો ભાગી નોખ્યા હતા.

અને આ સાહસમાં માત્ર આટલીજ બહેનોએ હિંમત બતાવી હોય એમ પણ ન હતું. અનેક બહેનો રાસલીલામાં પુરુષોની સાથે ભારતના પ્રાચીન નૃત્યમાં ભાગ લઈને વહેમી મનોદશાવાળાઓનો ખોટો ભો ભાગવામાં કારણભૂત બન્યા હતાં; તેજ રીતે સૌ. મંદુરિકા મહેતાની સરદારી નીચે રાસ ગાનારા સ્ત્રીવૃંદે પરપુરુષોથી લયકર રીતે લય પામનારાઓનો લય ફેટલો નિરાધાર અને અવ્યવહાર છે તે બતાવી આપી, ગુજરાતજોને માટે નવીન દિશા ઉઘાડી છે.

કલાની નજરે આ પ્રયોગ સાદૈલ થયો હતો કે કેમ તે જોવા કે બતાવવા હું અત્યારે એકો નથી; માત્ર હું તો એજ બતાવવા માગું છું કે, વિના કારણે સ્ત્રી સમાજની આસપાસ આપણા સનાતનીવેડાએ, જે મિથ્યા અંકુશની આડંબરી વાડો-ઉલી કરી છે, તે ખોટી છે; એ વાત હવે ગુજરાતની સુશિક્ષિત બહેનો સંમજવાં માંડી છે, અને તેની સામે થવાના તેમણે સફળ પ્રયાસ આદર્યા છે. તેમના આ સદ્પ્રયાસનો એજ ગુજરાતના ગામે ગામે વ્યાપે એ જરૂરનું હોઈ, હરેક નવયુવક તેમજ નવયુવકે જુદે જુદે પ્રસંગે તેનું અનુકરણ કરવાની જરૂર છે.

વાવેતરની નજીક આવતી સીઝન.

શાકભાજી તથા ફુલઝાડની ખેતી કરનારાઓને માટે ખાસ
સસ્તા ભાવોની ઓફર.

દરેક નીચે જણાવેલ જાતના પચીસ પચીસ પાકીટો મંગાવનારને
ખાસ લાભ માટે નીચે જુવો.

(એક જાતના ૨૫ પાકીટ માટે નહીં.)

દરેક જાતના ૨૫ પચીસ પાકીટ મંગાવનારને એક રૂમાલ ભેટ. સાથે પોસ્ટ
ખર્ચ માફ. જલદી કરો. આ લાભ તા. ૧૫-૫-૨૯ સુધી જોડાના
ઓફિસ હશે તેઓને મળશે. સાથે એક રૂમી રૂમાલ ભેટ.

ઓમાસુ.

વીલાતી.

ફુલઝાડ.

પાકીટ ૧૦૦ ના

રૂ. ૧૨-૦-૦

પાકીટ ૫૦ ના

રૂ. ૬-૮-૦

પાકીટ ૨૫ ના

રૂ. ૩-૮-૦

છુટક પાકીટ ૧

ના રૂ. ૦-૩-૦

કોબીજની

ખેતી.

કોબીજના

સરસો લાવો.

કોબીજ શેર ૧

ના રૂ. ૧૦-૦-૦

ઓફિસ એકના

રૂ. ૦-૧૨-૦

પોસ્ટ માફ.

ઉત્તમ ખેતી.

શાકભાજી. ફુલઝાડનાં બી.

દરેક જાતના રસાયણીક ખાતર માટે પુછો, ઉપર લખેલ તારીખે ઓફર
બંધ થશે, જલદી કરો. વેચા તે વેચા.

ઓસમ જશે, આજેજ લખો.

મેસર્સ દેવરામ રામજી,

સીઝન મરચન્ટ, ભાજી બજાર, ભાવનગર, મુંબઈ નં. ૮.

ઓમાસુ.

દેશી શાકભાજી

પાકીટ ૧૦૦ ના

રૂ. ૭-૦-૦

પાકીટ ૫૦ ના

રૂ. ૪-૦-૦

પાકીટ ૨૫ ના

રૂ. ૨-૪-૦

છુટક પાકીટ ૧

ના રૂ. ૦-૩-૦

ઓમાસુ.

વીલામતી

શાકભાજી.

પાકીટ ૧૦૦ ના

રૂ. ૧૨-૦-૦

પાકીટ ૫૦ ના

રૂ. ૬-૮-૦

પાકીટ ૨૫ ના

રૂ. ૩-૮-૦

છુટક પાકીટ ૧

ના રૂ. ૦-૩-૦

અહોહો! કિતિ કેવી, હરે હડાં અમારાં એ!

અમારાં 'જાણકે હમણાં જોલશે' તેવા Lifelike પેન્ટીંગો જોનારના મુખમાંથી ઉપજી મળેલ 'Automatically' સરી પડે છે!

બહાલાઓની યાદ!

સગળહાલ્યાં અને ટ્રેમીજનોની કાયમી યાદ જાળવવા બનાવે તેમનું સુંદર એન્લાઈનમેન્ટ!

૧૬" X ૨૦" નું એન્લાઈનમેન્ટ ફક્ત રૂ. ૪.

જ્યેષ્ઠ એન્ડ વાઇટ રૂ. ૧૦ સેપીઆ હેન્ડ, શીનીફ રૂ. ૧૨.

જુના, ઝાંખા, પીળા અને રદખાતલ ફોટાપરંથીથી આપેલુ બાં મુખમાંથીથી છુટા પડી આપીયું.

૧૬" X ૨૦" નું વોટર પેન્ટીંગ ફક્ત રૂ. ૨૦.

આટીફ્ટીક માંગો તેવા નેચરલ રંગોમાં—Lifelike Work!

યુરોપીઅન એક્ષપર્ટ આટીફ્ટોની પીછીયું જરૂરી કમાલ કામ!

અમારા અમેરીકન આટીફ્ટોના કામો એટલે જીવતાં જગતાં પુતળાંજ!

અમારા હીંદી તેમજ અમેરીકન આટીફ્ટોના કામો માટે મહાયુજરોતના જાણીતા સાક્ષર અને એડવાકેટ કુન્યાલાલ એમ. મુન્શી M. L. C. થુંકે છે?

બહાવિગામના

ઓડરોપર પુર થુંકવાન!

કાડ લખે ઘેર

એકાં ઓડર લખ જવાની સગવડ.

તમારા ફોટા

સાથે મેળો. અ

મારી આટીંગેલ

રીમાં પધારો કંઈ

નવું જ જાણશો,

નવું જ જાણશો.

"Beach House"
Nepan Sea Road,
Bombay, 15th March 1929.

The Excelsior Photo Enlarging Company has done some photo medallions and oil paint statues for me. I found the work highly finished and very satisfactory.

Their work fully deserves patronage at the hands of the public.

K. M. Munshi
B.A., LL.B., M.L.C.
Advocate, Bombay High Court.

અર્ચેલા નાણાંની, પુરો જાહેરા આપતું માનીતું મથક:-

એક્સેલસીઅર ફોટો એન્લાઈનિંગ હા.

નં. ૩૬૬; કોકરદ્વાર, વાગલે બીલ્ડીંગ ઘા. પોસ્ટ ઓફીસ પાસે, મુંબઈ નં. ૨. અરજીર નામ- કામ-વાંચીનેજ આડર આપો!

તકુપરાંત
જહાંગીર બી.
પીટીટ, M. L.
C. હોમી પી.
મોદી, M. L. A.
સા. લીલાવતી
મુંશી પીજેરના
અનેક સટીશી
કેટો લેવાને
પ્રુક્તાં છે.
Satisfactor
Guaranteed!
A trial
Solicited!

વસંતનાં રમણ

હોરે, વસંત રમણે ચડી, રમણે ચડી !

નવલ સુંદરીની નયન કીકી માંહિં :

વસંત આજ રમણે ચડી, રમણે ચડી !

એના તાળ, ગુલાબી, ગૈર ગાલે,

એના દીલડી સોહંત ભગ્ય ભાલે;

એની હરિણી લગ્નવણ ચાલે :

વસંત આજ રમણે ચડી, રમણે ચડી !

એનાં ફલડાં વેરંત મધુર હાસ્યે,

એના સૌરભભયાં પ્રતિ આસે;

એનાં લલિત સુગોહન હાસ્યે :

વસંત આજ રમણે ચડી, રમણે ચડી !

એના કંઠ માંહિ કોઠિયા પુકારે,

એનાં નયનોમાં સ્પર્શ સરી મળાલે;

મોયાં આજ શમી મૃદુ દેહ ગળે :

વસંત આજ રમણે ચડી, રમણે ચડી !

ઝીલો ઝીલો જગતના લોકો !

વસંત આજ રમણે ચડી, રમણે ચડી !

ખેલો ખેલો જગતના લોકો !

વસંત આજ રમણે ચડી, રમણે ચડી !

વસંત.

હૃદયી આં

સૌ. ચંદ્રિકા દેસાઈ, ગુજરાતી સાહિત્યમાં પહેલવહેલો દેખાવ દે છે. છતાં એમની નોંધપોથી અનેક નવા વિચારો જગાડનારી છે. 'નવયુગ'ના વાંચકોને ચંદ્રિકાએ અનેક નવા વિચારોના પ્રવાહમાં દોરવી જશે એટલી શક્તિ એમનામાં દેખાય છે.

લેખિકા:-સૌ. ચંદ્રિકા દેસાઈ,

હમારા ચક્કરભાષને અજબ શોખ છે હૃદયીઆનો. મારી પેટી ભુએ તો પોણેભાગે એમાંથી હૃદયીઆંજ નીકળે. વાર-તહેવારે એ સૌને હૃદયીઆનીજ ભેટ આપે. ક્યાં ક્યાંથી મંગાવે, કંઈ કંઈ રંગના મંગાવે, ને કંઈ કંઈ કીંમત આપે.

ચક્કરભાષ એવું ખરું નામ નહીં, પણ બધાજ એને ચક્કરભાષ કહેતા. મારે ને એને કંઈ વધોનો રનેહ, ભાગ્યેજ હમને એક ખીજ વીના ચાહે.

હમે સૌ દરિયા કિનારે રહેતા. ક્યાં તે તો નહીં કહું. કલ્પ મને કે ચક્કરભાષને મળવા તમે દોડી આવો. પણ રોજ રાત્રે જમીપરવારી ટાઢં પોરના ગર્યાં ચાલતાં ત્યાં ચક્કરભાષનો સપાટો ઘણીવાર સાંભળવા જવો થતો. પહેલાંની તો મેં એની કંઈ પણ નોંધ રાખી નથી; પણ હવે તો મંડળી જામે, ને ત્યાં કંઈ લવારા કરે તો છાનીમાની એક ખુણમાં એસી ટપકાવી લઉં.

હમારું મંડળ પણ કંઈ નાનું ન સમજશો. બધો જાતજાતનો મસાલો એમાં એકઠો થતો. પણ બધામાં ચક્કરભાષ એકા. એ કંઈ પણ કરે તે માફ. એ કંઈ પણ કહે તે સાંભળીએ, હસી પણ કાઢીએ.

આ સપ્તું છું ને એમની સવારી સામેથી પધારે છે. અડીં નજર પડી તો ખારજ વાગશે. ના, આજે તો મિનન ખરો લાગે છે.

“આપલાપણાની હવે હદ આરી ગઈ લાગે છે. તમે ગ્રોફેસર. થયા છો ખરુંને?”

ગ્રોફેસર રમણલાલના ખાર વાગ્યા લાગે છે આજે.

“તમે તમારા દિલ પર હાથ મુકી બોલો, આ બધું જ થાય છે તે તમારાથી કેમ ખમાય છે?”

નવીન હમારી મંડળીમાં ટીખળીમાં ગણાતો. મોટો પણ એને બધા વૃંદારથી

બોલાવતા. મિથે હ.ય દેરવતો એક ખુણામાં એ બેઠો હતો. ત્યાંથી તકડી ઉઠ્યા.

“એ ચક્કર! તું શું કહેવા માંગે છે તે તો કહે. અમરથો શેનો દમ ભરાવે છે રમણુભાઈને?”

“આ તમારી પરીક્ષાઓની મોકાણુ. મને કહો તો, ઉનાળાની રજા શાને માટે આપવામાં આવે છે?”

“ઉનાળો આવે એટલે” મેં વચ્ચે કહ્યું.

“તું મૂંગી રહે, તું નહીં સમજે એ. ઉનાળો આવે એટલે તાપ લાગે. એટલે શું? બરાબર બણાયે નહીં. અને છોકરાંઓ ખદારગમ જાય-ફરવા જાય-આરામ લેવા જાય, દરિયા કિનારે જાય, જાય કે ન જાય, પણ તાપમાં બણી તો ન જ શકે. પ્રોફેસરો બણાવી ન શકે તે હવા ખાવા જાય તો પછી છોકરાં તો કેમજ બણી શકે! અને એમ છતાં આ સખતમાં સખત તાપમાંજ બધી પરીક્ષા! એટલે શું? અને તે પ્રજા અગિયારથી છ. ખાસમાં છ. લખ લખ લખ લખ કર્યાં કરે. વાહ, એ તો સમજ્યા. પછી લુચ્ચાઈ જોજો. કોઈ પરીક્ષાના ત્રીસ રૂપિયા લે. કોઈના પચાસ લે. એ શેના ભાઈ? કાગળના, શાહીના, પરીક્ષકોની તપાસ-મહેનતના, તો ગણોની હિસાબ, કેટલા ચાય? અરુધા પણ નહીં. અને એના બદલામાં શું? હવા ન આવે એવી તમેલા જેવી જગ્યાઓમાં છોકરાઓનો ખીચો બાફે છે. ત્યાં ખુરશીઓ એવી કે જે પાંચ તો રોજ ભાંગેજ. ટેબલ તો રમકડાંજ. અને પછી મોટા ખાં પરીક્ષકો વર્તમાનમપત્રના વધારા જેવાં મેટાં મોટાં સવાલપત્રો-કે. હું ખાત્રીથી

કહું છું કે એ લોકોને ખુદ લખવા બેસાડ્યા હોય તો એ પરીક્ષકોથી પણ એ ત્રણ કલાકમાં લખી શકાય નહીં.”

નવીને ખાંખો મારી, “નહીજ નહીજ.”

“અને પછી નીચી મુડીએ છોકરો ઘસડ્યોજ જાય. નહીં એને પાણી પીવાનો પણ વખત મળે પુરો-અને જરા સમજ ન પડી તે પેલા પાંચ રૂપયડીના પગારદાર રખવાળને કંઈ પુછવા જાય તો તો શું નાકતું દીચકું ચઢાવી બોલે જાણે, જગતની અપ્રમાણિકતાનો અટકાવ એના ત્યાંના ધરખમ પગલાંએ અને હાંશીઆર આંખોને લીધેજ ન અટક્યો હોય!”

મનસુખે તાજજ મેટ્રીકની પરીક્ષા આપી હતી. એણે પણ જરા વધાર ફરી દીધો. “હારે, ચક્કરભાઈ! હમને તો જાણે આન્સેલર કે વાઇસચેન્સેલરનાં લગન હોય એમ માંડવામાં બેસાડ્યાં હતા. માથે ઘોણું કપડું ને ઉપરથી તાપ, તે ઝાંખ તો એવી વળે! અમારા મંડપમાં બિચારી બે પારસી છોકરીઓ તો બેલાન ચઇ ગઇ હતી.”

ઠંડકથી સાંમળી રહેનાર પ્રોફેસર રમણુલાલ હવે બોલ્યા: “અરે, તમે બધા એમ શું ત્રટી પડો છો? મંડપ આગળ રેડકોસ સોસાયટીની ગાડી એ લોકો તૈયારજ રાખે છે. અને એ બે છોકરીઓને એમાં તરત લઇ જવામાં આવી હતી, એ તો મેં નજરે નજરે જોયું છે.”

“નજરે નજરે જોયું તેમાં શું વળ્યું?” ચક્કરભાઈના ઘાંટામાં તેલ પુરાતું હતું. “બિચારીઓના મહેનત બગડી, પૈસા બગડ્યા, તબિયત બગડી, વરસ બગડ્યું,

માળાપને કેટલું લાગ્યું હશે-એની કાંઈએ કંઈ ગણતરી કરી? એ જમણેથી ગાડી ઉભી રાખવાનો વખતજ શા મટે આવે? તમે પણ ઠીક બચાવ કરો છો તો.”

નવીને વળી પાછું ઉમેર્યું: “અને એ બિચારી ખેલાન થઈ ગઈ, તે અમારો ખેરામ પણ ઉભો થઈ ચાલવા માંડ્યો.”

“કેમ?” એ તો મેં પૂછ્યું.

“કેમ શું વળી. વીસમી સદીમાં તે કેવાં શીરી” ફરહાદ બેઠાં છે?”

“મુરખો” રમણલાલએ સુંદરો આપ્યો.

“રમણલાલ, તમે તો જડ અને છદ્મી થઈ ગયા છો. આજનો પ્રોફેસર એટલે નિરસતાનો અવતાર. તમે જ્યારથી પંતુ થયા છો ત્યારથી ઉત્સાહ આનંદને તિલાંજલી આપી બેઠા છો. અમુક ખાન્યતાઓ તો એવી જડ કરી બેઠી છે તમારામાં કે-” ચંદ્રભાઈ વધારે ન બોલ્યા, પણ રમણલાલના હેઠમાં એતન આવવા માંડ્યું.

“એ મુરખો નહીં તો ખીલું શું? વિદ્યાર્થીઓને પ્રેરેલું જ્ઞાન હોવું જોઈએ પોતાની ફર્નિચ. પરીક્ષા આપવા ગયા હતા એ, છોકરીઓ પાછળ Chivalrous (સ્ત્રી સન્માનવૃત્તિ બતાવનાર) થવા નહોતો ગયો.”

“રમણલાલ! એ શું વાહીઆત વાત કરે છે? ગંધ કાઢે તમે પેલું શું થોડું વાંચતા હતા-ને પેલા નાનો બચુ ત્યાં ધૂંટણીએ આવ્યો તે કેમ ઉચકી લીધો, રમાડ્યો, ઉઠાડ્યો, ‘શા માટે? એ કંઈ નહોતો તમારો છોકરો કે તમારા સગાનો; અને વળી તમે વાંચતા હતા તમારી

કાલેજનું-કંઈ-કામનું. તમારી ફર્નિચ વાંચવાની. છતાં પેલાને રમાડવા ગયા-કંઈ કરણ?”

રમણલાલ કંઈકથી હસ્યા-ખૂંમ હસ્યા. એનું ચાલત તો એટલા હસવાથી એ જવાબ આપી દેવાનો સંતોષ ધારત. પણ ચંદ્રભાઈ કંઈ છોડે નહી, એટલે બોલ્યા.

“આ શી સરખામણી? ચંદ્ર જેવી વાતો ન કરો. છોકરાં રમાડવાં ને છોકરીઓ પાછળ રવડવું, એમાં કંઈ ફેર ખરો કે?”

“ફેર તમારી આંખનો-તમારા મનનો. કાંઈ બિચારા કાંઈ એક શીરીન પાછળ ઉભો થઈને ચાલ્યો, એમાં એણે શું ખોટું કયું? કેમ જણ્યું કે એ એની પાછળ ગડોળ હશે? કેમ જણ્યું કે કેવળ જ્યાની લાગણીથી એ ઉભો નહી થઈ બચો હોય. પારસી બિરાદરોનાં એમ તો હૈયાં કેટલાં પોચાં ને પરંગળુ હોય છે તે કયાં તમને અનુભવે નથી શીખવાડ્યું?”

ચંદ્રભાઈનો વિચારવટોળ કયાં કયાં દોડશે એ તો કાંઈજ કહી શકે નહિ, પરંતુ આ પ્રકરણ આટલું લખાયું:-

“ના, ના. તમે પરીક્ષકો સેતાન છો, તમારી દાનતજ છુરી, તમે શિક્ષકો હોવાન છો, તમારી ધારણા જ ખોટી.”

પ્રોફેસર ખી ખી ખી હસ્યા. “અત્યા ચંદ્ર છલમાં હાડકું છે કે?” પણ એ કંઈપણ બોલે એ ચંદ્રભાઈ શેનાં સાંભળે?

“શિક્ષકો શીખવે કંઈ-પરીક્ષકો પુછે કંઈ. શિક્ષકો કસાઈ-તે છોકરાઓની કલ્પના જ કાપી નાંખે. ‘લખો,’ ‘લખો,’ ‘લખો,’ નોટસ ઉતારાવ્યાં જ નય. પોતે અહીંથી તહીંથી તફાવેલું હોય તે ઉતારાઓનો

સરવાળો એ તેમની નોટસ-પછી પરીક્ષા આવે એટલે 'જાઓ' 'જાઓ' 'જાઓ', એ એમનો વિદામંત્ર. પોતે લખાવેલું હોય તે કોઈ લખી લાવે તે છોકરાઓ મામા માશીના કરતાં પણ બહાલા. પોતાના મનનું લખી લાવે એને આપે મોટું. મીંડું-સા-એ વાંચ્યું નથી.' એમ કહે. પરીક્ષકોની તો દાનતજ એ કે કેમ હું છોકરાને નાપાસ કરું! એમાં એની મોટાઇ. ૫૦ ભેદતા હોય તેના ૪૯ મુઠ્ઠી નાપાસ કરનારાઓ આજે વધારે. ૪૯ ના ૫૦ કરનારા તો કોઈકજ; પણ તેનું નામ યુનીવર્સિટીમાં કાળે પાને. આ દાનત છુરી કે સારી? રસ્તે કોઈ ચાલ્યો જતો હોય તેના પગ આગળ એક ખાડો પડે ને પેલા એમાં દટાઇ જાય, એવી ધારણા રાખી કોઈ ચાલે તે દાનત સેતાનની કે

સાધુની?" ખડેરાવ પટપટે હમારી મંડળીમાં એક નામ ગણાવવાને દક્ષણી, પણ બોલે યજ્ઞરાત્રી, મમે બધું યજ્ઞરાત્રી, ને ચીક-ણપણું બીટકલ નહીં. એના જેવા દક્ષણીઓ બધા હોય તો પછી ભેદએ શું? એ પણ જાનામાનાં ક્યારે આવે ને ક્યારે બેસે એ કંઈ બબરજ ન પડે. સાધુ-રાયતાનનું સાંભળી એમનું શૈલી. લોહી જંતુને ચઢ્યું.

“અરે ચક્રરમણ! વળી સાધુની ક્યાં વાત કરો છો? એ સાધુ તો આ દુની-આમાં કોઈ બી છેજ નહીં. પરીક્ષક બી સેતાન, ને પરીક્ષા આપનાર બી સેતાન, ને પરીક્ષા આપવા મોકલનાર બી સેતાના સાધુ છે જ કાણ? તમે સાધુ કહો છો. કોને? અરે બધાજ સેતાન.”

એક મિત્ર: “દોસ્ત, તારી પત્નીની જન્મ તિથીએ તેં એને શું એટ આપી?”

બીજો મિત્ર: “સુંદર કુતરો-અને તેં શું આપ્યું?”

પહેલા મિત્ર: “મેં એના રજ્જરના એશિકામાંથી નીકળી ગયેલી હવા ફરીથી ભરી આપી.”

ન્યાયાધિશ: “તેં એક હજાર રૂપિયા ઉપરાંત ધડીઆળો, ઝવેરાત, વીંટીઓ અને બીજા દાગીના પણ ઉચાપત ક્યાં છે?”

“કેદી [ગંભીરપણે]: “હા સાહેબ, કેમકે એકબે પૈસો મનુષ્યને સુખ આપી શકતો નથી, એવું મેં કથામાં સાંભળ્યું હતું.”

પ્રગતિને પંથે

ભારતવર્ષની મહિલાઓની પ્રગતિને પંથે થતી કુચની સમીક્ષા પ્રત્યેક મહિને આ વિભાગમાં આવશે.

સમયના પ્રવાહમાં નારી જગતની પ્રજતી ધીરે છતાં દૃઢતાભરી રીતે થતી જ રહી છે. શ્રીમતિ સરોજિની નાયડુએ અમેરિકાને ભારતનો સંદેશ સંભળાવીને સ્વદેશ તરફ પ્રયાણ

હમાં ગુજરાતજીનો ફોજો પણ ચામું મલિએ આપ્યાં કરે છે. કુમારિ

શ્રીમતિ સરોજિની નાયડુ આદ્યા છે. ત્યારે શ્રીમતિ કમલાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય છત્તીવામાં ગળનારી આંતર-રાષ્ટ્રીય મહિલા શિક્ષણ પરિષદમાં હિંદી સન્નારીઓના પ્રતિનિધિ તરીકે એ મહિનાના આરંભમાં આપણા દેશનો કિનારો છોડી ગયાં છે. પ્રગતિના પ્રવા-

શ્રીમતિ કમલાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય. વિનોદિની રમણભાઈ નીલકંઠ બી. એ. યદને અમદાવાદના વનિતા વિશ્રામ-મહિલા વિદ્યાલયમાં અધિષ્ઠાત્રીનું કામ કરે છે, તેમને અમેરિકાની મિશીગન યુનિવર્સિટીની શિષ્યવૃત્તી મળી છે. આ શિષ્યવૃત્તિ ખાસ પૂર્વની મહિલાઓ માટે જ છે. તે શિષ્યવૃત્તિ પહેલાં વખતજ એક ગુજરાતી કુમારિએ મેળવી તે ગુજરાતીઓ માટે ગૌરવ લાડુ છે. કુમારિ વિનોદિની ચોગજ વખતમાં મિશીગન યુનિવર્સિટીમાં સમાજશાસ્ત્ર

કુમારિ વિનોદિની નીલકંઠ.

તેમજ શિક્ષણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા ઉપડી જવાનો છે.

સી. સુરભીબહેન દીક્ષીપસિંહ રાયચ એ સીનેમાનાં ચિત્રપટ માટે 'સ્નેહ સમાધિ' નામની વાર્તા લખવાની પહેલ કરી છે, સીનેમા માટે વાર્તા લખનાર જેમ આ બહેન પહેલાં છે, તેમ એ રીતે લખાયેલ વાર્તા ઉપરથી સુશિક્ષિત ગુજરાતી કુટુંબના કલાત્રેયી ગૃહસ્થોએ તે ચિત્રપટ ઉતારવામાં ભાગ લેવાનો પ્રસંગ પણ ગુજરાતમાં હજી નવા જ છે.

કુમારિ પી. ગાહલોટ.

હિંદમાં રાજપુતાનાનો પ્રદેશ ખાસ કરીને શિક્ષણની બાબતમાં પછાત મનાય છે. ત્યાં સ્ત્રી જાતિ ઉપર ભારે સામાજિક અંકુશો લદાયેલા છે. ત્યાંથી પણ કુમારિ પી. ગાહલોટ મારવાડી ડોમનાં પહેલાં સ્ત્રી દાકતર તરીકે પસાર થયાં છે.

આ બહેન પંજાબની સ્ત્રીઓ માટેની વેદક કોલેજમાં સબ-એસિસ્ટન્ટ સર્જનની પરીક્ષામાં પસાર થયાં છે; અને તેમને અત્યાર પહેલાં નેલપુરની સ્ત્રીઓની ઇસ્પીતાલમાં નીમવામાં આવ્યાં છે.

કુમારિ આશા સેન દિલ્હી યુનિવર્સિટીના રેજીસ્ટ્રાર મિં. એન. કે. સેનનાં

કુમારિ આશા સેન.
પુત્રિ થાય છે. તે બહેન ચાલુ વરસે
માન સાથે બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર
કરને ૨ પહેલાં સ્ત્રી ગ્રેજ્યુએટ છે.

કુમારિ સાવિત્રી દેવી.

સિંધી સન્નારીઓ પણ પ્રગતિના
પ્રવાહમાં ચોતાનો ફાળો આપવામાં પાછી
પડી નથી. કુમારિ સાવિત્રીદેવી નામનાં
સિંધી બહેન હૈદરાબાદ [સિંધ]ની સ્કૂલ
બોર્ડનાં પ્રમુખ નિમાયાં છે. સમસ્ત
હિંદમાં અ જ્ઞાનનું સ્થાન મેળવવાનું
પહેલું જ માન કુમારિ સાવિત્રીદેવીએ
મેળવ્યું છે.

લગ્નની વિધિમાં મુધારા કરાવવાના
પ્રયત્ન કરનારા સર હરિસિંગ ગૌરે
ચોતાનાજ ઘરેથી યુલ કાયની શરૂઆત
કરીને સંસર મુધારાના કાયને એક

કુમારિ પ્રતાપગૌર.

ડગલ્સ આગળ ધખાવ્યું છે. તેમનાં પુત્રિ
કુમારિ પ્રતાપબહેનનું લગ્ન શીખ
જાતના એક નવલુવાન, ૧૬'૬" સરકારના
પરદેશખાતાના સેક્રેટરી હરકીશન-
સિંધની સાથે કરીને ગૌર બીલ પ્રમાણે
ચનાર વર્ણાંતર લગ્નનું ઉદાહરણ જનતાને
બતાવ્યું છે.

આમ અજ્ઞો નારીયુગ પ્રગતિની
દરેક દશામાં ચોતાનો પ્રભાવ બતાવી
રહ્યો છે.

જગતની જવાલાઓ

જગતની ભૂકતી જવાલાઓમાં હિંદુ સ્ત્રીઓ ભડભડી રહી છે. અનેક પ્રકારના સામાજિક ત્રાસથી તે હિંસાઈ રહી છે. પ્રતિભાએ એના થોડાક નમૂના 'નવયુગ' ના નારી વિભાગના વાંચકો સમક્ષ, એટલાજ ઉદ્દેશથી ધરવામાં આવશે; કે જેથી સમાજની આંખ કંઈકે ઉઘડે, અને સામાજિક જીવનની મહાજવાલાઓમાં જલતી જહેનોને શાંતિ આપવામાં તે મદદગાર બને.

એક વિધવાની કહાણી.

એક ત્રેવીસ વર્ષની વિધવા બાઈ જેણે પોતાનાં નામદામ એકઠાં છે તે કહે છે:

“હું” એક બાળવિધવા છું. હાલ મારી ઉંમર ત્રેવીસ વરસની છે. મારું લગ્ન તેર વરસની વયે થયું હતું. લગ્ન થયું ત્યારે મારા પતિને ક્ષય રોગ હતો. પરણ્યા પછી કોઠ વરસે હું વિધવા થઈ. આ વાતને આઠ વરસ થઈ ગયાં. મારે સાસરામાં એક વૃદ્ધ સાસુ હતી. તે પણ હાલ ત્રણ-ચાર મહિનાથી મુજરી ગયાં છે. હવે મારે સાસરામાં કોઈ નથી. તેથી મારા એક વૃદ્ધ કાકા તથા ત્રણ ભાઈઓ છે તેમની પાસે રહું છું. મારા કાકા ઘણા જૂના વિચારના છે. મારી ઉપર પુત્રી સમાન પ્રેમ રાખે છે. મારા વિચાર કંઈક સુધારા તરફ છે. હું ખાદી પહેરું છું તથા ‘નવલવન’ વાંચું છું, તે તેમને ગમતું નથી. પણ તેઓ મારું મન હુલાવતા નથી. હાલ ત્રણ વરસ થયાં મને પુનઃલગ્ન વિષે વિચારો આવતાં, પણ હું

તે કાળી દેતી અને પ્રભુમાં મન પરાવતી. ગીતાછત્રું વાચન રાખું છું. ગીતાછત્રું રજોકો તો બધા મને મોઢે થઈ ગયા છે. પરંતુ મનના સંસ્કાર જતા નથી. મારાં સાસુ મુજરી ગયા, પછી હાલ ત્રણચાર મહિનાથી આ વિચારો બહુ આવે છે. મનમાં બળ્યા કરે છું. મારા મનની તાદશ સ્થિતિ આં પત્રમાં લખીને મારા મનનો ભાર દૂળવો કરું છું. એક બાળુથી સમજતો ‘ડર તથા કાકા અને બંધુઓનો પ્રેમ ખેંચે છે, અને બીજી બાજુ ભાઈભાણીને જોઈને તેમનું માટે મન ખેંચાય છે. એક તરફથી કાકાની આબરૂ તથા તેમને વૃદ્ધાવસ્થામાં નીચું જોવું પડે તે માટે દુઃખ થાય છે. વેળા અમારી જાતિમાં ત્રણચાર પુનઃલગ્ન થયાં, પણ તેમનો બિચારીઓનો પોતાનાં ભાઈભાંડુ કે સ્નેહી સાથે મળવાનો પણ અધિકાર ગયો. વિધવા રહીને ગમે તેવાં કુકર્મો કરે છે તે સમાજ સાંખી શકે છે. અને જો કોઈ સારી સંસ્કારી વિધવા પુનઃલગ્ન કરે તો તેનો સમાજ બહિષ્કાર

કરે છે. વળી તેનાં લાંકુને તેની સાથે મળવા ન દે. જો તેઓ મળે તો તેની પણ નિંદા કરે છે. પુનર્જન કરનાર વિધવાથી તો ઉંચું જોઈ પણ ન શકાય. ખરાબ પાપ કરનાર વિધવાને કોઈ કંઈ ન કહે. આવી સમાજ ધાતકી છે. આવી ત્રિશંકુ સ્થિતિ મારી છે. જો પુનર્જન કરે છું તો ઉપરની બધી વાતોની પીકા છે. ભાઈ, કાકા, વગેરેનો તિરસ્કાર વહેરવો પડે છે અને નથી કરતી તો મનમાં બળ્યા કરે છું. વળી આત્મા ડાંગે છે કે હું બધાને ઉપરનો ડોળ કરી છું છું. જો ભાઈ અને કાકાનાં તાબામાં રહું છું તો મારું કંઈ કદયાણુ થઈ શકતું નથી. તેઓ મને મારું મન અવ્યસ આગળ વધારવામાં પણ રોકવા દેતા નથી. એટલે નવરે ખેડે આત્મા વિચારોથી બળ્યા કરે છું. આવી હાલતમાં મારે શું કરવું તે આપ જરૂર કૃપા કરીને લખજો. આનો ઉત્તર 'નવજીવન'માં આપો તો સારું કે જ્યાં બીજા વાંચનારને પણ લાભ મળે."

આ અને આવી બહેનોને મારી સલાહ એવી છે કે તેમણે અવશ્ય પુનર્જન કરવાં ને જે અડચણો આવે તે વહોરી લેવી. યોગ્ય પતિ મળવાથી કાકા અને ભાઈઓના સાથની ઓછી જ જરૂર રહેશે. મનથી વિષય સેવવાના કરતાં શરીરને સગવડ કરી દેવામાં બહુ છે. મનમાં વિષય આવે છતાં તે ન ગમતા હોય ને તેને શેકવાનો પ્રયત્ન થતો હોય એ તો ઉત્તમ સ્થિતિ છે. પણ શરીરના સંતોગના અભાવે મન વિષયોમાં રચ્યપચ્ય રહેતું હોય, જેમ આ બહેનનું લાગે છે, તો ધર્મ શરીરને સંતોષવાનો છે એ વિષે મને શંકા નથી. વિધવાવિવાહમાં કશું પાપ નથી અથવા એટલું જ પાપ છે

એટલું વિધુરના વિવાહમાં હોય. વૈધવ્ય ઐકાંતિક ધર્મ નથી. જે પાળી શકે તેને સારું તે ભૂષણરૂપ છે. આ બાઈની હિંમત હોય તો તેણે કાકા અને ભાઈઓની આગળ પોતાની વાત રજૂ કરવી ને તેમની મદદ માગવી. જો તેઓ મદદ આપવા અસમર્થ હોય તો તેણે તેમનું ઘર તજવું ને વિધવાને મદદ આપનારી સંસ્થાનો આશ્રય લેવો. આ બાઈનાં સગાં જે સ્થિતિમાં છે તેવી સ્થિતિમાં મુકાયેલા કાકા અને ભાઈઓને મારી સલાહ છે કે તેઓ યુગને યોગ્ય અને આ બાઈ જેવી ગરીબડી ગણાને દુઃખમુક્ત કરે.

મો. ક. ગાંધી

[નવજીવન]

ગીતાના પ્રલોક મોઢે કરવાથી કે હરિકથા સાંભળવાથી અથવા માળાઓ દેરવાથી સંસાર સુખ ભોગવવાની લાગણી મરી જતી નથી, એ વાત પુનર્જનના વિરોધીઓએ આ વિધવા બહેનની કહાણીમાંથી જરૂર શીખી લે.

કુંવારી કન્યાની કંટાળુકથા.

અમદાવાદની ઓસવાળ જૈન કોમના રા. જેસીંગલાલ મગનલાલને પોતાની લુવાન પુત્રી રામબાઈનાં, રા. પુરૂષોત્તમદાસ નામના ૪૯ વર્ષની ઉમ્મરના પુરૂષ સાથેનાં લગ્ન કરવાની મનાઈ કરતાં અમદાવાદના શ્રી જાન મી. ડેવીસે અગત્યનો ફેસલો આપ્યો છે. તેનો મહત્વનો સાર લાગ આ પ્રમાણે છે:

"એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, પુરૂષોત્તમને ૪૯ વર્ષ થયાં છે અને આ વાત ખરી લાગે છે, વધુ એમ કહેવામાં આવે છે કે તેને દમનું કે કંટું દદે નથી, તેનું લગ્ન ન્યાતના વિવાજથી

વિરૂદ્ધ નથી અને પુરુષોત્તમદાસે જેમીંગ-
લાઇને કાંઈ પૈસા આપ્યા હોય એ વાત
ખોટી છે. કાંઈ માણસની શારીરિક
ખામીઓ તપાસવી એ કામ આનંદજનક
નથી, પણ આ કેસમાં તે જરૂરનું છે.
આમાં સગીરના હિતનો મુખ્ય વિચાર
કરવાનો છે તેથી એ દુઃખદ કામ પણ
કરવું પડે છે. માંદગી શબ્દના અર્થમાં
જ લઈએ તો પુરુષોત્તમ માંદો ન પણ
હોય. એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે તેને
૬૫ કે ૬૬નું દર્દ નથી. એ શબ્દોના
એક્સ અર્થ મુજબ એને એ દર્દો નહિ
હોય, પરંતુ આ આરોગ્ય કાંઈ અરજદાર-
રોની કલ્પનામાંથી જ કૃપણ ઉપજ્યો
નથી. જ્યારે પુરુષોત્તમ બોલે છે ત્યારે
તેને જે મુશ્કેલી પડે છે તેવું વર્ણન
કરવાને એ દર્દની વાત એક્સક્સ છતાં
સમ્ય રીતે કહેવામાં આવી છે તેમાં
મને શંકા નથી. ડૉ. નાણુવટી તરફનું
એક સર્ટીફિકેટ રજુ કરવામાં આવ્યું
છે. તે ઉપરથી કોઇને એમજ લાગે કે
પુરુષોત્તમદાસને કોઈ કોઈવાળા અગ્રણ્ય થઈ
આવતું હશે. આ સર્ટીફિકેટ બે તેની શા-
રીરિક સ્થિતિ સાચી રીતે દર્શાવવા માટે
રજુ કરવામાં આવ્યું હોય તો હું કહું
છું કે તે માત્ર ઠગવા માટેજ રજુ
થયું હોયું નહોતું. મેં પુરુષોત્તમને નજર-
નજર જોયા અને બોલતો સાંભળ્યો તે
પહેલાં તે સર્ટીફિકેટ રજુ થયું હતું.
તે વખતે કદાચ એમ ધારવામાં આવ્યું
હશે કે એથી હું તેને જોઈશ કે બોલા-
વીશ નહિ. તા. ૨૨ મીએ પુરુષોત્તમ
મારે બંગલે આવ્યો. મેં તેની જુવનાની
લખવા માંડી પણ તેનો વકીલ વચ્ચે પડ્યો.
મેં જોયું અને નોંધી લીધું કે તે કુબળો અને
અસ્વસ્થ દેખાતો હતો. મારી પાસે તે

કશું બોલ્યો નહિ. તા. ૨૩ મીએ મેં
કહ્યું કે તેણે મારા સંવાદોના જવાબો
આપવા જ જોઈશે. તેણે જવાબો આપ્યા.
તેનો વકીલ વારંવાર વચ્ચે આવતો હતો
તેવું કારણ હવે સ્પષ્ટ સમજાયું. મને
માણસ પડ્યું કે તેને કાંઈ ગળાતું દર્દ
હતું અને તેથી જ્યારે તે બોલતો ત્યારે સાંસ
બનારને તેનાથી શારીરિક કંટાળો ઉપ-
જાતો. મારે ઉમેરવું જોઈએ કે તે ગળાના
કાંઈ દર્દથી પણ પીડાતો હોવા જોઈએ. કારણ
કે તે વિચિત્ર ધૃણાજનક જોખરા સ્વરથી
બોલતો અને બોલતાં વારંવાર જોખરા
કરીને ગળાને સાફ કરતો. પણ મેં પૂરું
જોઈ લીધું હતું અને પૂરતું સાંભળ્યું
હતું. આવી જુવાન, લલ્લેલી, ચતુર
અને સુંદર છોકરી લાલ-લાલસાતું
બલિદાન બને, જો જીવે તો વૈધવ્યનાં
લાંબાં વર્ષોનો ભોગ થઈ પડે અને
અનિષ્ટ લાલચોના માર્ગમાં મુકામ,
એ બનાવની કલ્પના કાંઈ આનંદ-
જનક નથી. પુરુષોત્તમદાસને આર
બાળકો થયાં હતાં અને તે બધાં મરણ
પામ્યાં છે એ વાતથી વસ્તુસ્થિતિમાં
કાંઈ સુધારો થાય તેમ નથી. પુરુષોત્ત-
મદાસના સલાહકારોને એક પછી બીજું
સર્ટીફિકેટ રજુ કરવાની જરૂર લાગી
તે સર્ટીફિકેટ ડૉ. ગાંધીનું છે. તેમાં
લખ્યું છે કે પુરુષોત્તમદાસની તબિયત
સરી છે. સિવાય કે તેને જનમથી
ચીરાયજ્વા તાળવાતું દર્દ છે અને
લગ્ન કરવામાં તે કાંઈ વાંધા પડતું
ન લખાય. આમાંના કોઈ ડાક્ટરોને
સાક્ષીઓ દરીકે બોલાવવામાં આવ્યા
નથી. આ એક કે બધાં ડાક્ટરી સર્ટી-
ફિકેટો પુરુષોત્તમની શારીરિક સ્થિતિ
પૂરી રીતે રજુ કરતાં હોય તે પ્રકારે નો

સંતોષ મને ઉપજ્યા નથી. તેના દેખાવ ઉપરથી તેનું અજ્ઞાનું દૃષ્ટ સખત દેખાય છે અને જણાય છે કે તેનામાં એવી શારીરિક ખામીઓ છે કે જેથી રામબાઇ જેવી એક જુવાન બાળાને તિરસ્કાર અને કંટાળાની લાગણી ઉત્પન્ન થાય. તેના જેવી બાળાને તેના દષ્ટિપાત કે તેની વાણી પણ તિરસ્કરણીય થઇ પડે.

હું કહું છું કે પુરુષોત્તમદાસ જેવા પુરુષની સાથે રામબાઇ જેની બાળાને પરણાવવામાં આવે તે કરતાં તે મરણ પામે તે વધુ બહેતર છે. આ કમનસીબ છોકરીની પાછળ આટલા વિચિત્ર આચરણથી પુરુષોત્તમ શા માટે પડ્યો તેનું કારણ સમજવું મુશ્કેલ નથી. જે છોકરી પોતાના પતિને પસંદ કરવા માટે સ્વતંત્ર હોય તે પુરુષોત્તમને કદાચ પસંદ ન કરે. જે બાપ પોતાની દીકરીને એવા લગ્ન માટે દબાણ કરે તેવો બાપ હાથેજ કાઢ હશે.”

સંઘવા નારીનો રાજગતો સંસાર.

ભા. વનગર સંસ્થાનના છાપરી ગામના ખસીયા બતના ગામેતી લાખ્યાબાઇ બચુબાઇ જેની ઉંમર પંદર-પષ વરસની છે, તેણે પોતાની ૨૦-૨૨ વર્ષની ઉંમરની જુવાન બી મોંઘી બાઇની કરેલી દુર્દશાની વિગત લાવનગર સંસ્થાનના સર ન્યાયાધિશના ફેંસલામાં બહેર થઇ છે; તે બેઠને હિંદુ પતિ પોતાની પત્નીની ઉપર કેટલી હદ સુધી જુદમ ગુજારી શકે છે તે જણાઇ આવે છે, લાખ્યાબાઇને મોંઘીબાઇ શિવાય બીજા બે મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓ હજી હયાત છે, તે પણ બચુવા જેવું છે.

મોંઘીબાઇએ મોતાની ઉપર ગુજરેલા જુદમની વિગત અદાલતમાં રજુ કરેલી તે વિષે અદાલતના ફેંસલામાં લખ્યું છે:

“ફરિયાદીની હકીકત એવી છે કે તેણીના છ વરસ ઉપર લગ્ન થયા પછી તેણી તેના ધણી તહોમતદારના ઘરમાં રહી હતી. પરણ્યા પછી ત્રણ ચાર મહિને રિસાઇને તેણી એકલી તેના પિયરના ગામ સનખડે ભાગી ગઇ હતી, તેની પછવાડે તહોમતદાર તેડવા આવ્યા હતા. તહોમતદાર મોંઘીબાઇને દુઃખ ન દે તેના બમીન કઇ તેણીને તહોમતદાર સાથે છાપરી મોકલી હતી. છાપરી લાવ્યા પછી તહોમતદારે તેણીને રીબાવવા અને દુઃખ દેવા શરૂ કર્યું હતું. તેણીને પૂરી રાખવા એક પાંજર બનાવ્યું હતું, જે એટલું નાનું હતું કે તેણી સુઇ શકે કે ઉભી થઇ શકે તેવું ન હતું. અઢી ફુટ લાંબું ને સવા દોઢ ફુટ પહોળું હતું. તેમાં તેણીને તહોમતદાર પૂરી રાખતો અને ખાવા માટે સુકા રોટલાના કટકા અને પીવા, મ.ટે શેર પોણાશેર પાણી આપતો હતો. પેશાબ પાણી અને ખરચુ પણ તેણી ત્યાં જતી હતી. જે માટે હામો તેણીને આપ્યાં હતાં. તેણી તેને પિયરથી પાછી આવી ત્યારે તેણીને છ એક મહિનાનો ગભા હતો. પછી છોકરો અવનર્યો હતો છોકરાને પણ તેણી પીંજરામાં રાખતી. બે અઢી વર્ષનો થઇ છોકરો મરી ગયો હતો. ફરિયાદી પધુમાં એમ પણ કહે છે કે ત્રણ વરસ આ પ્રમાણે પાંજરામાં રાખ્યા પછી તહોમતદારે તેને બહાર કાઢી હતી તે વખતે તેણીને સાંકળે તહોમતદાર બાંધી રાખતો હતો. તહોમતદાર સિવાય બીજા કોઇને તેણીની પાસે તહોમતદાર આવવા દેતો નહિ...જે બંગલીમાં તેને

રાખેલ તેનાં તમામ આરણ્યને તહેમતદાર તાળાં દેતો હતો. તેનાં માઆપ મળવા આવતાં તેને મળવા દેતો નહિ... આ સ્થિતિમાં તેણીને પાંચેક વરસ રાખી હતી. પરિણામે તેણીનું શરીર તદ્દન સોસાઈ મધું હતું; પગ સીધા થઇ શકતા ન હતા. વંજન ઘટી ગયું હતું. અને હરી ફરી શકે કે ઉભી થઇ શકે તેની સ્થિતિમાં રહી ન હતી. ગયા નવેશ્વર મહિનામાં તેણીનાં માઆપ ઘણાં કરગયાં એટલે તહેમતદાર તેમને ઉપર બાઇ પાસે લાવ્યા હતા. પણ બાઇને કાંઈ હકિકત ન કહેવા ગયો દીધો હતો. તહેમતદાર બાઇના કહેવાથી પાણી લેવા બહાર ગયા, ત્યાં તેણીએ તેના માવતરને કહ્યું કે “ ગાયને ગાળેથી છોડાવો” ... આપે મહુવે અવી તા. ૧૪:૧૧:૨૮ ના રોજ બાઇને છોડવા મહુવા કોર્ટને અરજી આવી હતી.....

તા. ૧૨:૧૨:૨૮ ના રોજ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર મી. દેવરામ હાપરી ગયા હતા ... અને પો. ઇ. સાહેબે પંચો સાથે તહેમતદારના ઘરમાં દાખલ થઇ મોંઘી બાઇને જે મેડીમાં રાખી હતી, ત્યાં તહેમતદારે વાંસેડાં તાળાં ઉઘડાવી, તહેમતદાર સાથે પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર અને પંચો ગયા હતા અને તે જગ્યાનું પંચાતનામું કયું હતું. સદરજુ પંચાતનામાં ફરિયાદીને જે જગ્યામાં અને જે સ્થિતિમાં રાખવામાં આવી હતી તેનું આબેહુબ વર્ણન આપવામાં આવેલ છે. જે ઉપરથી જણાય છે કે મોંઘીબાઇને તહેમતદારે મકાનની આંતરમણી બાલુની મેડીમાં રાખી હતી. મેડીમાં જવાને દારે તાળું માયું હતું, જે તહેમતદારે

ઉઘાડ્યું હતું. મેડી ઉપર જતાં મેડીના વચકા ભાગમાં મજબૂત દીવાલ હતી. અને તે દીવાલની બંને બાજુએ ખેવડા લાકડાનાં અને સરીયાની જાળીનાં આરણ્ય હતાં. તે બંધા વાંસેડાં હતાં. અને મોઢા આગળના આરને તાળું હતું તે તહેમતદારે ઉઘાડ્યું. પછી અંદર દાખલ થતાં ખાટલા ઉપર મોંઘીબાઇને પડેલ ભેગામાં અવી. મેડીના સદરના ભાગમાં જતાં મોંઘીબાઇને રાખેલ હતી, તે ભાગમાં જે બારોઓ બહાર પડતી હતી તે તમામ સળાયાથી બંધ કરેલી હતી. એટલે મોંઘીબાઇને રાખેલ બંગલીનો ભાગ બંધ એક કેદખાના જેવો હતો. બાઇની સ્થિતિ હાલહવાલ હતી. કંઈ પણ લુગડાં પહેયાં વિના એક લુગડું ઓઢી તેણી ત્યાં ખાટલા ઉપર પડી હતી. પાસે ખાવા માટે રોટલાના ઢુકડા અને થોડા ડાળીયા હતા. એક કળશમાં થોડક પાણી વાસી પીવાનું હતું. ટપ્પુ, ડીમાં પેશાબ ભર્યો હતો. અને બીજા એક બે હામ ખરચુ જવાનાં પડ્યાં હતાં. આવી સ્થિતિમાંથી તેણીને પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર મહુવા તા. ૧૩:૧૨:૨૮ ના રોજ ખાટલામાં નાખી લાવ્યા હતા. અને બાઇને કોર્ટ પાસે રજુ કરી હતી. કોર્ટે બાઇની હકિકત લીધી હતી.” [અદાલતે આ ગંભીર ચુન્દા માટે લાખા-ભાઇને ત્રણ વર્ષની સખત કેદ અને રૂ. ૭૫૦ ના દંડની શિક્ષા કરી છે.]

ચુલ્લસ્થાનમતું કરણ ચિત્ર.

નડીઆદમાં એપ્રિલના છેલ્લા અઠવા-ડિયામાં મળેલી પાટીદાર યુવક પરિષદના પ્રમુખ દરબારશી જોપાળદાસ અમોદાસ દેસાઈએ પોતાના ભાષણમાં પાટી-
(અનુસંધાન પેજ ૨૩૫)

રહ્યું. આને તે નિર્ધન વિધવા આપી દહાડો મળુરી કુટે, તો ય. વઢીયા જેવા અને જેટલોય રોટલો ના પામે. અને ત્યારે એ કંઈ આશાએ સંસારને પોતાનો માને? વિધુર રોટલો ધડવાને માટે પંચાસ વરસની ઉમરે પણ ધરમાં નવી વહુ વસાવે આ બિચારીને રોટલાના ય સાંસા, ત્યાં શી આશાએ આપણા સ્વાધી સંસારને એ પોતાનો કરી માને? અને વળી એ પણ બૂલવું ના ધટે કે એ પણ

પુરુષની પેઠે વાસનાવિશિષ્ટ પ્રાણી છેઃ ક્રમસંતોષને માટે પુરુષ ગમે તે વચે ફરી લગ્ન કરે, ધરમાં નાની કુમળી વિધવા પુત્રી હોય તેના કરતાંયે નાની નવી વસાવે, પણ પેલી વિધવા પુત્રીને બ્રહ્મચારિણી રહેવાની ફરજ પાડે. અને તે પણ પોતાની કુલીનતાને ઝાંખપ ના લાગે એટલા માટે! આ શું હડહડતો અન્યાય નથી?"

હમણાંજ બહાર પડી છે.

શ્રીટીશ માલનો બહિષ્કાર.

લેખક: માણેકલાલ વકીલ

એમ. એ. એલ. એલ. બી. વીગેરે.

પાનાં ૬૦. કીંમત આંત્રા ચાર.

મળવાનું ઠેકાણું:-

ઈન્ડિયન ઇકોનોમીક સોસાયટી,

૫૫, ગીરગામ રોડ,

મુંબઈ, ૪.

જાહેર ખબર એ હવતો આડતીયો છે.

તમારા

ધંધાને દેશ પરદેશમાં

મશહુર બતાવવો હોય તો

ન વ યુ ગ

માસિકમાં તમારી જાહેર

ખબર જરૂર

આપો.

જાહેર ખબરદારા ધંધાની જાણ કરો.

ખાદીનું અર્થશાસ્ત્ર.

KHADDAR UNDER SERCH-LIGHT

:: લેખક: શ્રી અનિલ ખરન રોય ::

એકલી ખાદી દેશની આર્થિક
તેમજ રાજકીય ઉન્નતી માટે
ફેદલી નિરૂપણી છે; તે શ્રી
અનિલ ખરન રોય જેવા પ્રખર
ખાદીલક્ષના શબ્દોમાં વાંચવા
માટે આ નાનકડી પત્રિકા
જરૂર વાંચો અને વિચારો.

મુલ્ય :

માત્ર બે આના
દખાલ ખર્ચ જુદું.

મળવાનું સ્થળ :

‘હિંદુસ્તાન’ ઓફીસ.

૨૧, દલાલ સીટ

કોટ-મુંબાઈ.

હિંદુસ્થાન અને પ્રજામિત્ર

ઝેટલે

હીંદના કુટ પ્રશ્નોત્તર નીરાકરણ લાવવા
અથગ ઉત્સાહ ધરાવતું પ્રજાકીય પત્ર.

તમારા હૃદયમાં મંથન મચાવતા
સામાજિક પ્રશ્નોની ખુબ કડક રીતે
ચર્ચા કરતું આગેવાન પત્ર.

સમાચારો રજુ કરવાની ઢલામાં સઉથી
ચડીયાતું સમીસાંજતું સુંદર પત્ર.

વ્યાપારના સઉથી છેલ્લા અને ઉપ-
યોગી ખબરો, લાવો તેમજ અભીપ્રાયો
આપતું વર્તમાનપત્ર.

જાહેર ખબર આપવાનું સઉથી સારા
માં સારું સાધન વાંચો ઝેટલે એનું
વ્યસન થશે.

ઇંગ્લીશ વિમા માટે સ્વદેશી કંપની

The Industrial & Prudential
Assurance Co., Ltd.

ધી

ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ અને પ્રુડેન્શીઅલ
એશ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

ઇંગ્લીશ વીમા તે સંસ્કર લગાનગીરી છે-ત્રી અને સંતા-
નોની તેમાં સલામતી છે-વડપણની નીરાંત છે.

આજેન અમારી Golden Investment
Policy સંબંધી તપાસ કરો.

“અપંગ” થઈ પડનારાઓને વધુ દર
વગર ખાસ લાભ.

અમારી કંપનીએ વ્યાજ અને ખાનસ આપેલાં છે.
ગામેગામ એજન્ટો નેમ્યા છે. ઉદાર સરતો.

સંપૂર્ણ વીગતો માટે લખો:-

જીવણલાલ દસ્તુર એન્ડ કંપની.
સેક્રેટરીઝ અને મેનેજર્સ.

જહાંગીર વાડીઆ ખીલ્ડીંગ, એસપ્લેનેડ રોડ, કોટ, મુંબઈ.

ગણધર્મ

સીતા

COVER PRINTED BY PREMIER OFFSET WORKS, BOMBAY

તંત્રી: સીતાગમ ને ગર્ભ

‘ઝેનીથ’ દ્રાક્ષામ્રવ

દરેક જણ પસંદ કરે છે.

૧૯૨૮ ના સુરતના અખીલ ભારતનવપંથી અઉદયોગીક પ્રદર્શનમાં સોનાનો ચાંદ તથા પ્રથમ પંકતીનું સર્ટીફિકેટ મળેલાં છે.

ઝેનીથ દ્રાક્ષામ્રવ પસીદ્ધ આયુર્વેદીક પદ્ધતીથી શાસ્ત્રોક્ત બનાવવામાં આવેલ છે, આના સેવનથી ક્ષયની પ્રથમાવસ્થા, દમ, ખાંસી, તેમજ છાતીના દરદો સળે ખમ, અરૂચી, અલ્પાહાર, બંધક્રોધ, છારીયા ચોડકાર, આમ્લપીત, ઉલ્ટી કંઠરોગ વીગેરે તદન મટી જાય છે. તેમજ નાનાં બચ્ચાંઓને ઉઠાડીયા ઉપર ઘણાજ સારો ફાયદો આપે છે. પીવામાં ઘણુંજ લીજળ તદાર છે. તેમજ આના નીચમીત સેવનથી દસ્ત આફ આવે છે ને કઠડીને ભુખ લાગે છે, પાચન-શક્તી વધારે છે અને અન્ન પર રૂચી ઉત્પન્ન કરે છે રાત્રીએ સુતી વખતે ‘ઝેનીથ દ્રાક્ષામ્રવ’ પીવાથી ઉંઘ આડી આવે છે અને સવારે ઉઠતાં કામ કરવાને ઉત્સાહ ને જોમ રહે છે.

ધી ઝેનીથ કેમીકલ વર્કસ,

દેવકરણ મેનસન, પ્રીન્સેસ સીટ,

મુ.ખઈ નં. ૨.

દીવાળીની રોશની જેટલો ઝલક દાર

હિન્દુસ્તાન અને પ્રજામિત્રનો

દીવાળી અંક

તૈયાર થઈ રહ્યો છે.

સુંદર ત્રિરંગી ચિત્રા આકર્ષક કલાકૃતિઓ
અને મનનીય લેખોનો સુંદર સંગ્રહ.

જાહેર ખર્ચ આપનારાઓએ સ્વચ્છતાથી સાવધાન રહેવું.
ગુરુણ કે આ અંકમાં આકર્ષક સ્થળે જાહેર ખર્ચ આવે એટલે
સ્વતંત્રતા પ્રસિદ્ધિ મળે.

વધુ હકીકત માટે લખો અથવા મળો

મને-૨:—હિન્દુસ્તાન પ્રજામિત્ર, દીવાળી અંક.

૨૧, દલાલ સ્ટ્રીટ, કોટ-ડુંખર.

શ્રી ડંકનરોડ ફ્લોર મીલ.

ગાય છાપનો આટો આજે સર્વત્ર વપરાય છે.

નીચે મુજબના માલ આ મીલમાં તઈયાર
કરવામાં આવે છે.

અમારી મીલની ખનાવટના આટાના નામો.

સોજ, રવાદાર, સુપરફાઈન, હાઉસહોલ્ડ,
એક્સપોટ, સાઈમીંગ, બુસીબુસો.

હીંદુસ્થાન, મોદીશીયસ, ઇસ્ટ અને સાઉથ આફ્રીકા વગેરે દુનીયાના
કોઈ પણ ભાગમાં જ્યાંય તથા છુટક સર્વ પ્રકારનો તાજો માલ
સ્વીમર અને રેલ્વે રસ્તે વ્યાજબી ભાવથી પુરો પાડવામાં આવે છે.

એક વખત ઓરડર આપી ખાત્રી કરવા વીનંતી છે.

પત્રવ્યવહાર નીચેને શીરનામે કરવો

મેસર્સ ભવાન જીવંરાજની
કંપની,

શ્રી ડંકનરોડ, ફ્લોર મીલના માલેક.

Telegraphic Address "Lotewala,"

સફાઈદાર છપામણી.

આંખમાં ઉડીને વળગે એવા ટાઈપ અને
અપડુડેઈટ મશીનરીથી સુંદર અને
સ્વચ્છ છપામણી માટે

એડવોકેટ ઓફ ઇન્ડીઆ

પ્રેસ

જગ જાહેર છે.

જ્યારે જ્યારે કંઈ પણ અંગ્રેજ કે
ગુજરાતી છપાવવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે

“એડવોકેટ”ને યાદ કરો.

પછીસા અરજવાજ હોય તો એના બદલામાં
સારું કામ પણ સાથે દેયો.

સસ્તા ભાવ. સુંદર કામ.

લખો:- એડવોકેટ ઓફ ઇન્ડીઆ પ્રેસ.

એનેજર.

૨૧, દલાલ ચીટ, કોટ, સુબહ.

ADVERTISEMENT RATES

FOR

“NAVAYUGA”

MONTHLY MAGAZINE.

Reading Matter				Ordinary Position			
One page Monthly Rs. 15/-				One page Monthly Rs. 10/-			
$\frac{1}{2}$	”	”	8/-	$\frac{1}{2}$	”	”	6/-
$\frac{1}{4}$	”	”	4/-	$\frac{1}{4}$	”	”	4/-

WRITE TO—

Manager NAVAYUGA.

21, DALAL STREET, FORT, BOMBAY.

નવયુગ માટેની જાહેર ખબરના ભાવ.

વાંચન ભાવ સાથે.

વાંચન ભાગ બહાર.

એક પાનું-દરમાસે	રૂ. ૧૫	એક પાનું દરમાસે	રૂ. ૧૦
અરધું પાનું	રૂ. ૮	અરધું પાનું	રૂ. ૬
પા પાનું	રૂ. ૪	પા પાનું	રૂ. ૩

લખો: વ્યવસ્થાપક નવયુગ,

૨૧ દલાલ સ્ટ્રીટ, ફોર્ટ, મુંબઈ.

જાહેર ખબર એ હવે તો આકર્ષક છે.

તમારા

ધંધાને દેશ પરદેશમાં
મશહુર બનાવવો હોય તો

નવયુગ

માસિકમાં તમારી જાહેર
ખબર જરૂર
આપો.

જાહેર ખબરદારા ધંધાની જાણ કરો.

હિંદુસ્થાન અને પ્રજામિત્ર

ઝોટલે

હીંદના કુટ પ્રશ્નોનું નીરાકરણ લાવવા
અથંગ ઉત્સાહ ધરાવતું પ્રજાકીય પત્ર.

તમારા હૃદયમાં મંથન મચાવતા
સામાજિક પ્રશ્નોની ખુબ કડક રીતે
ચર્ચા કરતું આગેવાન પત્ર.

સમાચારો રજુ કરવાની કલામાં સઉથી
ચડીયાતું સમીક્ષાંજનું સુંદર પત્ર.

વ્યાપારના સઉથી છેલ્લા અને ઉપ-
ગ્રાંહી ખબરો, ભાવો તેમજ અભીપ્રાયો
આપતું વર્તમાનપત્ર.

બહાર ખબર આપવાનું સઉથી સારા
માં સાફ સાધન વાંચો ઝોટલે ઝોટું
વ્યસન થશે.

: ન વ યુ ગ :

તંત્રી : સીતારામ જી. શર્મા

પુસ્તક : ૧]

આવૃત્તિ : ૧૯૮૫

[અંક : ૫

અ નુ ક્ર મો ણિ કા

લેખક	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	ચેતનની ચીનગારી	તંત્રી	૪૭૯
૨	ધર્મકથાઓનાં ધર્તીગર્ભ [સચિત્ર]	શ્રી સુધશ	૪૮૧
૩	મહાભારતના યુગની સમાજ વ્યવસ્થા	શ્રી સમાજ સુધારક	૪૮૯
૪	ગુજરાતી રંગભૂમિ	શ્રી ભરત	૪૯૯
૫	આગ [સચિત્ર નવલિકા]	શ્રી સીતારામ શર્મા	૫૦૫
૬	હિંદુ વિધવા : સમાજનો કુટ પ્રશ્ન	શ્રી સુધાકર તંત્રી	૫૧૨
૭	દેવદ્રવ્ય : ધર્મ સ્થળો અને સાધુ સમાજ	શ્રી જનમદગ્ધેય	૫૧૮
૮	પરીક્ષકની પરીક્ષા	શ્રી ચંદ્રવદન મહેતા	૫૨૨
૯	પડતો પંથ [સચિત્ર નવલિકા]	શ્રી આનંદ	૫૨૭
૧૦	ચૌવનનું સાતદર્શન [સચિત્ર]	શ્રી સુદેશ ગો. ખેડાઈ	૫૩૪
૧૧	ઉત્થાન [કાવ્ય]	શ્રી મોહિનીચંદ્ર	૫૩૫
૧૨	શ્રીમતી સરોજની નાયક [સચિત્ર]	શ્રી હીરાલાલ જોશી	૫૩૮
૧૩	નવયુવકની નાંધપોથી [સચિત્ર]	શ્રી નવયુવક	૫૪૫
૧૪	કેટલીક જીવંતી બલાઓ [સચિત્ર]	શ્રી મસ્તકદાર	૫૪૯
૧૫	સમાજવાદના પડદા પાછળ [સચિત્ર]	શ્રી ચતુર્ભુજ આણંદજી	૫૫૫
૧૬	ચીનગારી [આશુ નવલિકા]	શ્રી જ્યોતિષદેવ	૫૬૪
::: નારી વિભાગ :::			
૧૭	પુરુષોનું પશુબળ [સચિત્ર]	શ્રી ઇંદુલાલ ક. યાસિક	૫૬૯
૧૮	લગ્નવિચ્છેદ [સચિત્ર]	શ્રીમતી સરોજિની મહેતા	૫૭૦
૧૯	પુરુષોના ઓળા	સતી સીતા	૫૭૬
૨૦	એક કોયલડી [ગદ્ય]	શ્રી મંગળદાસ કવિ	૫૭૯
૨૧	સ્ત્રીનાં તપ	શ્રી રમણભાઈ ઉમરવાડિયા	૫૮૦
૨૨	પતિ માટે તપ	કુમારી જ્યોતી દેસાઈ	૫૮૧
૨૩	સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા	સી. સુધા શર્મા	૫૮૨

[ખાસ નવયુગ માટે]

જે વસ્ત્રો અને શસ્ત્રોમાં શોભા માનવાની મનોદશા અસ્ત પામતી
ત્ય છે : 'નવયુગ' નો પ્રભાવ એ ક્ષેત્રમાં પૂરેપૂરો પડી ચૂક્યો છે.

નૃશીખ, દુષ્ટભુધિના મનુષ્યો, ગુસ્સે ધયેલા દેવો અને ખીખાં બધાં કારણો બિડાંમણાં સ્વરૂપ ધારણ કરીને તમને ડરાવે છે, ઇજ્જ પહોંચાડે છે અને તમારા હૃદય ઉપર આઘાત પણુ કરે છે; પરંતુ તમારા પોતાના શિવાય તેમાં પણુ ખીજી કોઈએ કારણભૂત છે નહિ. તમારી જાતને નમાવનાર, નુકશાન કરનાર અને તોડી પાડનાર, એક તમે અને તમે પોતે જ છો.

જગત ખીજી કંઈ જ નહિ પણુ તમારા પોતાનો અરિસો છે. જાતે પવિત્ર બનો અને સફળ વિશ્વના મનુષ્યો તમને પવિત્ર દેખાશે.

જાતે આનંદી થાઓ અને પંડી બુઝો, તમારી આસપાસ સારી ચે આક્રમ હસતી, રમતી, કુદતી, મગ્ન કેરતી, આનંદ કરતી, દેખાશે.

માણુસોથી અને પ્રસંગોથી ભય પામવાનું છેડી, નિભાઈ થાઓ, અને પંડી તમે જે મક્કની ગતિ સામે લેધ લેધ નિરંતર ગલરાઓ છો, તે મક્કો અને ઉપમક્કો જ, અંદર અંદર આથડીને તમને ગલરાવતા મટી જશે.

આ કપા દુનિયા ભલે તમને તિરસ્કારતી હોય-પરવા નહિ; તમે પોતે તમારી જાતનો તિરસ્કાર નહિ કરો ત્યાં સુધી સારી આક્રમ રૂઢીને તમને કશું જ નુકશાન કરી શકવાની નથી.

તમે ગઈ કાલ સુધી-આજ સુધી ગમે તેટલી ભૂલો કરી હોય, ભતકાળ ગમે તેવો

ભયંકર હોય-કંઈ ભય નથી. આજથી અત્યારથી જ સ્વાશ્રયી બનવાનો આરંભ કરો. ખીજના અભિપ્રાયની, મદદની, ભયની પરવા છેડી દો, તમારી અંદર જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ તત્ત્વો રહેલાં છે, તેને પિછાનતા થાઓ, તમારી પોતાની અંદર શ્રેષ્ઠતર અને ઉચ્ચતમ તત્ત્વો રહેલાં છે, તમારા દેયાના ઉદ્ધાણમાં ઉતરો ત્યાં જ દુખકી મારો અને તમારામાં રહેલા મૂલ્યવાન મણી સમાં ઉન્નત અને શ્રેષ્ઠ તત્ત્વો ત્યાંથી જ તમને લાધશે.

તમારા ઉધ્ધાર માટે તમારે બહાર કાંઈ મારવાની જરૂર નથી. તમે પોતે નિરાશાવાદી અને પરાશ્રયી વૃત્તિને તમારામાંથી કાંડી કાઢો, અને તમારામાં રહેલ ચેતનની ચીનગારી ઉપર ફરી વજોલ ભરમ ઉડી જતાં, સારી આક્રમને સળગાવી મૂકે, તેવા પ્રખર અભિનો ભડકો તેમાંથી ઉત્પન્ન થશે.

ખ યા યધ જોઓ ! દટાર થાઓ ! એક તસુ પણુ નમશો નહિ ! કોઈથી પણુ ગલરાશો નહિ ! તમારી જાતને જ એકનિષ્ઠ રહેજો ! અને અત્યારથી જ તમારા જીવનની નાવંડી ખીજી જ દિશામાં વહેવા માંડશે. તમે પોતે ગઈ કાલે નહોતા તે આજે બની જશો.

એ વાતમાં એકમો એક ટકા સત્ય છે કે : મનુષ્ય જાતે જ પોતાનો શત્રુ બને છે અને મિત્ર પણુ બની શકે છે.

ધર્મકથાઓનાં ધતીંગા !

—૧૦:—

લેખક:-શ્રી સુયશ,

—(૦)—

ધાર્મિક કથાઓને નામે ને સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ થઈ રહ્યું છે, તેમજ કથાકારો, માણસો, પ્રાણીઓ અને આચાર્યો ને વિચારોનો સ્વચ્છદિ પ્રચાર કરી રહ્યા છે: તેનો વિચાર આપણા સુશિક્ષિત મનમાં ક્યાં નથી; તેથી સમાજને પાઠ્યવાર નુકશાન થયું છે, થવું જાય છે અને ને હજી પણ નવયુવકો આ દિશામાં એતમા રહેશે અને એકરકરી બતાવશે તો, પ્રજ્ઞસમુદના માનસને હીન માર્ગે દોરવી જતાં એ ક્યાં, ધણુંજ નુકશાનકારક નિવડશે. જેમ મંદિરોનાં ધતીંગા અને અનાચારોની વાતોથી નવા વિચારોનો સુશિક્ષિત યુગ મંદિરોથી અલગ થઈ ગયો, તેથી કદંગા પૂજારીઓ અને આચાર્યોને પોતાની શયતાન લીલા સ્વચ્છદિ ચલાવવાની તક આપોઆપ મળી ગઈ, એથી છેલ્લાં થોડાંક વર્ષોમાં અનાચારીઓને લેધતી નિરાંત અને નિર્ભયતા વિના પ્રયાસે મળી ગયા; તે જ રીતે ધાર્મિક કથાઓના ઢોંગ સમજી જવાથી સુશિક્ષિત સ્ત્રી-પુરોએ, તેમાં ભાગ લેવાનું અનેક વર્ષોથી બંધ થયું છે; તેથી હિંદી સરકારની તુરગેમાં ચાલતા અનાચારો અને અત્યાચારોની માફક, ક્યાં જોને ધર્મકથાઓનું આચ્છાદન ઓરાદી, પ્રબુધ્ધા અને હરિકથાને નામે અનાચારો તેમજ અત્યાચારો ચલાવવાની સંપૂર્ણ અનુકૂળતાઓ સાંપડી ગઈ છે: તેથી એ

ક્ષેત્ર તરફ નવયુવાનોએ ધૃતિ પાળી આપવાની જરૂર છે.

આ બધી ધર્મકથાઓની કસોટી એ દષ્ટિએ કરવી જોઈએ:

[૧] જે ધર્મકથાઓનો જનજામાં પ્રચાર થાય છે, તે પ્રજ્ઞના માનસ ઉપર કેવી અસર કરે છે; અને

[૨] ધર્મકથાના પ્રચારકોના વર્તનથી સમાજમાં કેવી જાતનો સજો પેસે છે અને બાંધે છે?

કથાઓને નામે ચાલતાં જુઠાંણાં:

કુટકાક લાણેલા પથુ ભોળા દિલ ન લાજા માણસો એવું માનવાની ભૂલ કરે છે કે, આ જાતની કથાઓએ હિંદુઓની સંસ્કૃતિને ટકાવી રાખી છે, પરંતુ એવા વિચારોની અંદર ભયંકર પોક્કા રહ્યું છે; માત્ર સંસ્કૃતિના સુંદર નામથી તેમાં સંગીનતા પ્રદાના પ્રયાસથી, એ જાતનો ખમ જનતામાં પ્રચારી રાકાયો છે. વસ્તુતઃ એ દલીલમાં કંઈ માલ જોવા જે નહિ.

આમ છતાં જોઓ જુનવાણી વિચારો, વાતોઓ કે માન્યતામાં સંગીન સંસ્કૃતિ ઊવાની કલ્પનાનો દોરવણીએ, કેવળ ભાગ-શુની વશ થઈને દોરવાઈ રહ્યા છે, તેમને સંસ્કૃતિ કોને કહે છે તેવુંજ જાન નથી.

એવા વિચાર ધરાવનારા પોતે જોને સંસ્કૃતિ માની રહ્યાં હોય તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવા તત્પર થવું જોઈએ છે. [લેખકના મત સાથે અમે સર્વાંશે મળતા થઈએ છીએ. જે બહેન કે લાકાને આ રીતે સંસ્કૃતિની વ્યાખ્યા આપવી હોય, તેમના તે વિચારોને નવયુગ 'માં અમે જરૂર સ્થાન અપીશું. તંત્રી] તેમ કરવા એસતાં જ તેમને આપોઆપ પોતાની હલ સમજશે.

મહાભારત, રામાયણ, ઓર્ખાદરણ, નંદે-ધર વ્યાખ્યાન કે એકદશી વ્રત જેવી પૌરાણિક રીતિ, અનેક પ્રકારનાં જુદાણાંથી ભરેલી વાતો, અને વહેમી વિચારોનાં પ્રચારથી, પ્રજાનાં માનસ ઉપર જે અસર થાય તેને જો સંસ્કૃતિ કહેવામાં આવે તો, જરૂર કહેવું પડશે કે, એવી સંસ્કૃતિનો જેમ બને તેમ વેળાસર જ નાશ કરવો જોઈએ.

હિંદુ માન્યતાઓ. અને કથાઓની રીતમાં ધર્મ અને ધર્મથી અવતારોના દૈવીવાદની આસપાસ હાનિકારક વિચારોનાં જે જ્વલતાં જળાં ગૂંથવામાં આવ્યાં છે; તેથી “કથા સાંભળી ફૂટ્યા કાન, તોયે ન આવ્યું બ્રહ્મસ્થાન” એ અખાતી અનુભવ વાણીની માફક, કથાનાં નાયક-નાયિકા કે બીજાં ગૌણપાત્રો પાસેથી કથા સાંભળનાર કોઈ પણ જાતનું શિક્ષણ લઈને જીવનમાં ઉતારી ન જ શકે. કેમકે હિંદુ કથાઓનો પ્રત્યેક મૂખ્ય નાયક કાં તો ધર્મર હોય કે ધર્મરતુલ્ય મનાતો ધર્મરાવતાર હોય; અને તેને માટે તો એકે એક શ્રીતાના મનમાં એક વાત બરાબર વસી જ ચૂકી હોય કે, આપણે તો માણસ રહ્યાં, માણસથી કંઈ ધર્મરનાં જેવાં કામ થાય ખંડાં? અને બીજાં ગૌણપાત્રો ધર્મ કે ધર્મરાવતારનાં કૃપાપાત્ર મનાય; એથી તેમણે જે કંઈ સહસ કે

શીય જતાવ્યાં હોય, તે તો પ્રભુની મદદથી! એવાં કામ પણ સાદા માણસથી કેમ થઈ શકે? પરંતુ આવી કથાઓમાંથી કે તેનાં પાત્રો પાસેથી વર્તમાનયુગના માનવીને કશું જ શીખવાતું મળે તેમ નથી. કેમકે એ બધી જ કથાઓ પ્રાથમિક યુગની હોવા ઉપરાંત તેમાંના પાત્રોનાં જીવન એકધારાં અને સુસંગત ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર્યથી ઘડાયલાં હોતાં નથી. આવી કથાઓમાં મોટે ભાગે વ્યલિચારની, જુદાણાંની, જળકંપની, જુગારની અને એવી જ વાતો મુખ્ય હોય છે; અને તેમાં માણસદો તેમજ કથાકારો પોતાની તરફથી વિશેષ મગ્ન્યુ-મીઠું ઉમેરી તે કથાઓને ધડ માથ વિનાની કલ્પનાતીત અસાદીનની વાતો જેવી બનાવી મૂકે છે.

રામ ચહે કે રાવણ ?

રા માયણુનીજ કથા લો. જનનાની સમક્ષ રામરાજ્યની ઘણી વાતો કરવામાં આવે છે; છતાં રાજા તરીકેના રામચંદ્રજીએ પ્રજાને આપેલી મુખ્ય સગવડોની અને તેમની રાજનીતિની વિગતવાર નોંધ કશી નથી. તેને બદલે, એક ઘોખી ગુસ્સે થઈને પોતાની પત્ની સાથે પોતાના ઘરની અંદર વાત કરતો હતો તે સાંભળીને ગેલેષંતા જનકીનો વિશ્વાસઘાત કરી, તેમની પાસેથી કંઈ પણ ખુલાસો માગ્યા વિના તેમને અરણ્યમાં મોકલવી દે છે. એ જાતના ન્યાય [?] ની વાતો તેમાં ટોકેલી દેખાય છે.

તે સમયની પ્રથા અનુસાર મુખ્ય આ રામની પાસે આવી પ્રેમ દાનની યાચના કરે છે, તેને યોગ્ય રીતે સમજાવી શાંત પાડવાને

બદ્ધે, રામચંદ્ર લક્ષ્મણની દ્વારા તેનાં નાક-કાન કપાવી નાખે છે !

રાવણની સામે લડવા માટે સુગ્રીવની મદદ મેળવવા માટે તેમણે વાળાને મારી નાખવામાં મદદ કરી, અને તેની જાને તે સમયના નિયમ પ્રમાણે સુગ્રીવ સાથે પરણાવીને તેને કિષ્કિંધા નગરીની ગાદીએ બેસાડ્યો.

અને છેવટે રાવણના તાબામાંથી સીતાજીને છેડાવ્યાં, ત્યારે પણ એમના વચન ઉપર વિશ્વાસ નહિં રાખતાં, રાવણના ત્યાં તે નિમંણ ચારિત્ર્યવાન રહ્યાં છે કે કેમ તેની આકરી પરીક્ષા પણ લીધી !

આ બધા ઇતિહાસ ઉપરથી જણાઇ આવે છે કે, રામ સ્ત્રી જાતિ તરફ સન્માનની વૃત્તિ બતાવવામાં ધણાજ સંકુચિત વિચારના હતા, ત્યારે જે રાવણને દુષ્ટતાની મૂર્તિ લખવામાં આવે છે, તે રાવણે રામના બોળપણનો લાભ લઇને, તે જમાનાની રીત પ્રમાણે સીતાજીનું હરણ કર્યું, તે છતાં, અને બાર બાર વધે જનકીજી તેના કબજામાં રહ્યાં તો પણ, તેણે જનકીજીનું અપમાન કર્યું નથી કે તેમની ઉપર અત્યાચાર ગુજાર્યો નથી. ધર્મ ધેરજની લાગણીથી ઘેરાયલા, તે માટે એવી દલીલ આપશે કે, સીતાજી સતી હતાં અને તેના શાપથી રાવણ ડરતો હતો. પરંતુ સતિઓના શાપથી તો કિંદુ કથાઓના દેવો પણ ડર્યા નહોતા, [જે હકીકત આગળ આવશે જ] તો પછી રાવણ જ્યોત્સનાકાંડે ડરી જાય, અને એ ડરને લીધે જ સંયમ શીત રહે એ કેમ માની શકાય ? તે એમ જ હોત તો તે જનકીજીને ઉપાડી જ ગયા ન હોત.

આ ઉપરથી જોઇ-શકાય છે કે રામ કરતાં સ્ત્રી સન્માનની વૃત્તિ રાવણમાં વિશેષ હતી.

સારથે રામાયણનો સાર : રામ એક પત્નીવ્રતને પાળનારા હતા, ઉત્તમ રાજા હતા અને આરાધ્યક પુત્ર હતા એ બતાવવામાં આવે છે, તે યુગમાં જનતાની સ્થિતિના પ્રમાણમાં એ વાત ખરી હશે, પરંતુ અત્યારની દ્રષ્ટિએ જોઇએ તો જેમ દશરથ રાજા વચનના બદલામાં રામને અવોધ્યાની રાજગાદી આપી શક્યા નહિં, અને પિતાના વચનને માટે રામ વનમાં ગયા, તેવું તો વર્તમાનમાં શેર, રૂ, ચાંદી, સોનું અને બીજી જાતના સદ્દા કરી કરોડોની મિલકત એક વચનની ખાતર ગુમાવી દેનારા અનેક માણસોના દોકરા પિતાના વચનના પાલનની ખાતર લિખારી લાલત બોગવે જ છે. છતાં જોયો રામને આજ્ઞાપાલક પુત્ર માનતા ને મનાવતા હોય તેવાઓએ આટલાટલા દિવસના કથા અવલુમાંથી કરી જ સાર શોધ્યા હોય તેવું જણાયું નથી.

રામના એક પત્ની વ્રતમાં ઉપર જણાવી ગયા તે ધોખીવાળા એક જ હિંદુદરણથી, એટલો ભયંકર ભંગ પડે છે, કે જેથી એમની રીતનું અનુકરણ કરવા આજે કોઇ પણ તરફ થતું નથી. પરંતુ સીતાજી તરફના રામના એ જાતના ધણાપ્રણુ વર્તનની વાત બાદ રાખીએ તો પણ, રામચંદ્રને કેથો ભક્ત મન, વચન અને કમંથી એક પત્નીત્વની ભાવનાને સ્વીકારે છે? એમ થવાનું કારણ, કથાઓ સાંભળવાથી સ્વર્ગ મળે છે, એ એક જ વાત સંબંધાત્મક સ્વર્ગના દલાલો બોળી જનતા સમક્ષ ધરે છે તે છે.

મહાભારત અને શ્રી કૃષ્ણ

હિંદુ જનતામાં રામાયણની જ ક્રોડિમાં મહાભારત મુકાય છે; અને, તેનાથી પણ તે વધુ લોકપ્રિય છે. કારણ રામાયણની કથાઓ કરનારા કરતાં 'રામલીલા' નામની લલાછમો લાઝવામાં તેનો વિશેષ ઉપયોગ છે; બ્યારે મહાભારતની કથાઓ ગામે ગામ માણુભટ્ટો એક વખત કરતા અને હજી પણ કરે છે. આવી કથાઓ કરનારા જનતાના હૃદયમાં કહેવાતી સંસ્કૃતિનાં રોપાને સજીવન રાખવાની લાવનાથી નહિ, પણ મિથ્યાન્ન સાથે થન મેળવવાના જ મુખ્ય ઉદ્દેશથી ફરતા હોય છે. માટે હોગે તેવા કથાકારોનાં વ્યવસ્થિત વખોડવા જેવાં હોય છે, વ્યવસ્થિત માટે તેઓનો મોટો ભાગ ચંદ્રાયણ હોય છે, એથી મહાપુરુષોને નામે રળી ખાનારા, સંસ્કૃતિ અને ધર્મ બન્નેને માટે લાંઘન રૂપ બને છે. તેઓ તેથી જ મુખ્ય કથામાં અને તેને અંગે કહેવાતી ઉપકથાઓમાં સ્ત્રીઓને રાજી રાખવાની દ્રષ્ટિ મુખ્ય રાખે છે.

મહાભારતની કથા ગમે તેટલી લાંબી હોય, વિદ્વાનો મૂળ સંસ્કૃતમાંથી ગમે તે સારસાવ સારવી કાઢતા હોય, પરંતુ જનતા જે કથાને જાણે છે, જનતાના માનસ ઉપર જે કથાઓની છાપ પડે છે તે તે આ છે : પાંડવો નામના પાંચ લગ્ન લાઝઓ હતા. તેમને કુંતા નામનાં માતા હતાં. પાંચ લાઝઓ વચ્ચે એક સ્વમાન્ય પત્ની પૈપદી હતી, ઉપરાંત અણુન ભીમ વગેરેને પોતાની અઘમ પત્નીઓય હતી. તેમના પિત્રાઇ કૌરવો પાંડવોનું ગુન્ય મચાવવા દગ્ગથી જુગદું રમે છે. લગ્ન પાંડવો ગુન્યપાટ ને પત્ની તમામને. જુગદમાં હારી જાય છે. તેથી શરત પ્રમાણે ૧૩ વર્ષ વનમાં જાય છે. વનવાસ પુરો કર્યા પછી પણ કૌરવોને

પાંચ ગામ પણ આપવાની ના પાડે છે, આથી કુરુક્ષેત્રનું યુધ્ધ થાય છે. તેમાં કૌરવો હારે છે, પાંડવો હિમાચલ ગંગવા જાય છે, શ્રાદ્ધ સ્ત્રીઓ ભ્રષ્ટ થાય છે ને મદાંધ યાદવો વ્યવસ્થિત અને મદ્યપાનથી પોતાનો નાશ સર્જે છે. કૃષ્ણ પણ પ્રભાસપાટણ પાસે ધાણ વાગવાથી મૃત્યુ પામે છે.

આ કથાની સાથે અનેક ઉપકથાઓ જોડીને મહાભારતનું કદ વિસ્તારવામાં આવ્યું છે. અને માણુભટ્ટો તે કથા પ્રસંગોને જે રીતે વર્ણવે છે તેમાં ભીમ એ વિદુષક, ભોળો છતાં બળવાન; કૃષ્ણ એટલે ખટપટી, સ્ત્રીઓનાં સતિત્વ નષ્ટ કરનાર, નિર્દોષ બાલાઓને વિધવા બનાવવા માટે ઉંદરગ અને બિનાકા થનાર, રૂપિઓ એટલે વ્યવસ્થિત, પૈસા માટે સિદ્ધાંત છોડનારા, મહાપુરુષો એટલે ગેરકાયદેસર મનાય તેવી રીતે ક્ષિપ્ર બનાર અને ત્યારનો સમાજ એટલે નૈતિક અધઃપતનનો નમ્રો એવી જ જનતાની છાપ શ્રોતાઓના મન ઉપર પડે છે. મહાભારતનાં અદ્યાર પર્વ પાંચે તે મરી જાય, એવો વહંમ ફેલાવી શાંતિ પર્વના ઉપદેશને પ્રગ્નમાં રહેતો અટકાવે છે, અને ઇગ્નિકપટ તેમજ ભેદભરમોના જ સંસ્કાર જનતાના મન ઉપર પાડતા જાય છે.

સત્યાવાદના સાથીઓ !

બીજી કથાઓ એકંદરે તો તેમાં બીજી કથાનું નહિ, પણ ભગવાનના અવતાર કે ભગવાન રૂપે કલ્યાણસી વ્યક્તિ સત્યાવાદના જ સાથી તરીકે પુરવાર થાય છે. એને એ સત્યાવાદને દકાંવી રાખવા માટે ભગવાન મનાતા પણ જુરા કામો કરવા તત્પર ચલેલા દેખાય છે.

એકાદ ઋષિ તપ કરે છે, તેથી ઇન્દ્રને ભય લાગે છે. કેમકે, આમુકે તપ કરનારને ઇન્દ્રાસન મળે તેવી કલ્પના છે. આથી ઇન્દ્ર પોતાની સ્ત્રી સુનિકાની દુહરીમાંથી ઋષિ, મુનીઓ અને તપસ્વીઓનો છળ કરી, તેમને કામવાસનાના ગુલામ બનાવી તપમાંથી ચલિત કરવાની તેવડ કરે છે. તેમાં ન હાવે તો દેવોને ખોલાવે છે, તેમની મદદ લે છે અને દેવો ઇન્દ્રનો સન્તાપાદ કાયમ ગ્રાખ્યા, તેના ઇન્દ્રાસનના હુકમ ઉશ્ચવનારા બનના દેખાય છે! આ બધું છતાં ઇન્દ્ર દેવાધિદેવ ગણાય છે, કેમકે “એ તો બધી ભગવાનની લીલાઓ” મનાય છે!

જનધર તપ કરીને સત્તા મેળવવા મથતો હોય, ત્યાં સુધી એણે ઇન્દ્ર અથવા તો બીજા તપસ્વીઓ કરતાં કંઈ ખરાબ કામ કયું” ન કહેવાય. છતાં તેનો નાશ કરવાની જરૂરીઓ શોધવામાં આવે છે. છેવટે કહેવાય છે કે, તેની પત્ની યજ્ઞના શિવગતો નાશ કરવામાં આવે તો જનધરનો નાશ થાય; અને તેવું અત્યારના સમાજમાં અતિ હલકું મનાવું કામ કરવા કૃષ્ણ તૈયાર થાય છે!

ધર્મકથાઓ પ્રમાણે તો બીજા રાક્ષસ જાનિના લોકોને સંતા ઉપર આવતાં અટકાવવા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપવાન સ્ત્રી બની તેને લલચાવે છે, કોઈને પોતાના તપનું કળ મેળવતી મુખતે લાન લૂણવી ઇન્દ્રાસનને અદ્વે નિન્દાસન માગવાની હાલતમાં મૂકવાનું કપટ કરે છે: ઋષિ મહર્ષિઓ કોઈના એટલા ગુલામ બળાયાં છે કે ઘડી ઘડી નજીવી બાબતમાં ગુસ્સે ધ્રુવ બન્ય છે, અને શાપની ક્ષત્રી સહેલી ક્ષત્રીની સોંધારત કરી નાખે છે: સામ કૃષ્ણ જ્યોતે આ કથાઓ અત્યંત હલકા સ્વરૂપમાં પ્રગતી સમક્ષ રજુ કરે છે.

કૃષ્ણના બાલ્યકાળની ગોપરીકથાઓ જેવી એકાદ લીલા કરનારને પણ અત્યારની અજ્ઞાણતા ભયંકર શિક્ષાઓ ફરમાવે છે. આથી તો અનેક કથાઓ અને ઉપકથાઓની ગાથાઓ સમાજને ઉપદેશ રૂપે પાઠમાં આવે છે!

કેટલેક સ્થળે બ્રાહ્મણો પોતાનો કળુ હાથમાં સરી જતો લેઈને ચમટી ઉઠે છે. તે માટે તેઓ ભગવાનને પ્રાર્થના કરે છે: ભગવાન નવો અવતાર ધારણ કરવાનું વચન આપે છે, તેમ કરે છે અને બ્રાહ્મણી સત્તા આજુ ગ્રાખ્યામાં તેમને મદદ કરે છે!

દેવોની વ્યભિચારવૃત્તિ.

સનિઓનાં મહત્ત્વ, વજ્રધન માટે કંઈવાતી કથાઓમાં દેવો નામથી પંદર યત્રી જાતિ ઉપર વ્યભિચારવૃત્તિનું ભયંકર આરોપણ કરવામાં આવે છે. જેમકે અનુસુયાની પાસે નખ દશમાં ભોગન પીરસવાની માગણી કરનારા દેવો, દમયંતીની સાથે લગ્ન કરવા માટે બદુદ્ધી કલામાં નિઃશ્ચુત એવા નગનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ગવેલા દેવો: આથી તો અનેક કથાઓ સમાજમાં વિધિ વિધિ નામે અને વિવિધ સ્વરૂપે પ્રવર્તે છે.

તે કથાઓની પાછળ દેવો કરતાં પણ સ્ત્રી ચડે એવું બતાવવાનો હેતુ નથી. હોતો, પરંતુ પૃથ્વી ઉપરના પ્રભુની અધિકૃત કરનારી સ્ત્રી, દેવો કરતાંય ચડી જાય છે, માટે પતિની, આત્મા તન, મન અને ધનથી માનવી: એ જાતની મનોદશા સ્ત્રી વર્ગમાં ઉત્પન્ન કરી, તેમને હમેશને માટે પુરુષની ગુલામડી ગ્રાખ્યાનો નિઃશ પ્રયાસ છે. પ્રત્યેક સતિનું મહાત્મ્ય જુવો અને તેમને આવી જ વાતો મળશે. પતિ ખાતર પોતાનો દેહ પર પુરુષને કામપંથની તૈયારી કરનાર સતિ અને

પતિ પરસ્પરી પર મોહી પરચો લેાય, ત્યારે તે સ્ત્રીને પોતાના પતિની દુષ્ટ ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માટે પોતાની ચંચળ શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરનારી સતિઓ હિંદુ સમાજના 'સતિમંડળ'માંથી જડી આવે છે !

એકાદશીનું બુદ્ધિહીન મહાત્મ્ય

હિંદુ સમાજની પ્રાથમિક દશામાં વૈદક દષ્ટિએ ઉપયોગી સિધ્ધાંતો પ્રગટ્યનમાં ઉતારવા માટે પણ સ્વર્ગની લાલચ અને નકંડના ભયનાં દંડ ઉભાં કરવામાં આવેલાં દેખાય છે. તેમ કરવા માટે પણ ધર્મકથાઓનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે ! અને તેને પ્રતોનું મહાત્મ્ય બતાવનારી કથાઓથી ઓળખવામાં આવે છે.

એકાદશી એ હિંદુઓનું સર્વ સામાન્ય મન છે. એ પ્રતનું મહાત્મ્ય બતાવવાને કથાઓ રૂપી કાલવામાં આવી છે, તે ઉપરથી તે સમયના સમાજને દોરનારાઓની પોતાની બુદ્ધિનું માપ અંકાઇ જાય છે.

એક કથા આવી છે :

એક ગામના ગ્રામજનો બગીચો સરસ હતો. તેનાં ફૂલ ચોરીથી વીણી જવા એક દેવ નિત્ય વિમાન લઇને આવતો. એક દિવસ કાષ્ઠએ બાગેલ કુંગળાના છેડાનો ધુમાડો શાગવાથી વિમાન ઉડી રાક્યું નહિં. આથી ફૂલનો ચોર પકડાયો. બાગ રક્ષકે ચોરને લેવા ગ્રામજનો બોલાવ્યા. ગ્રામજને લેઇ રહે પોતાની હાકીકત કંડી અને જાણીયું કે, ગઇ કાલે જ એકાદશી ગઇ છે, તે જાણે કરી હોય એવી એકાદશીકૃતિનો સ્પર્શ થાય તો વિમાન ઉડે, પણ રાજા કે તેની પ્રગ્ન એકાદશીને જ જાણતાં નહોતાં, એટલે દેવે કહ્યું કાષ્ઠપણ માણસ ગમે તે કારણે ગઇ કાલે 'ભખ્યું' રહ્યું હશે, તોપણ તેના અડવાથી વિમાન

ઉડશે. આથી રાજાએ પડો વગડાવ્યો. શોધ કરતાં જાણીયું કે એક બાઇ સામુની સાથે તકરાર થવાથી કાલે ભૂખી હતી. તેને બોલાવવામાં આવી, અને તેના સ્પર્શથી વિમાન ઉડી ગયું !

કેવી બુદ્ધિહીન દલીલ ! આમ છતાં આવી વાતોના ઝંઝેરી ઘેનમાં પડેલાં અનેક નરનારીઓ આવે પણ. સ્વર્ગની સીધી ટીકીટ મેળવવાનીજ ભાવનાથી એકાદશી કરે છે ! તંદુરસ્તીની, સુચોગ્ય સમજથી નહિં જ !

આવી જ અકેલશૂન્ય કંદેપનાઓ ખીજાં પ્રતોની પાછળ પણ રહેલી છે, તે ઉપરથી પ્રાથમિક યુગનાં મનુષ્યાની બુદ્ધિનો વિકાસ કેટલો ઓછો થયો હતો તે જાણાય છે, એટલું જ નહિં પણ, એ બુદ્ધિહીન કંદેપનાઓને અક્ષરસઃ અનુસરવામાં ધર્મકૃત્ય બેનારાઓ અત્યારે પણ ખીજું બધું ભક્તીને પણ, પેલી અકેલશૂન્ય કથાઓને માનવામાં તેટલીજ મૂખ્યતા આચરી રહ્યા છે તે પણ દેખાઇ આવે છે !

સત્યનારાયણની કથા.

એકાદશીના પ્રતની માફક સત્યનારાયણની કથાએ પણ સાચી સમગ્રણ વિનંતિ આપકે રૂપ લઇ બેસી છે. સત્યનારાયણની પૂજાનો ખરો અર્થ સત્યનું પૂજન એટલો થઇ શકે; તેને બદલે જે કથા અનેક વર્ષોથી આમવર્ગને સંભળાવવામાં આવે છે તે સત્યનારાયણને નામે જનતામાં લય અને તાસ-ફેજારી, બ્રાહ્મજીવાદની મહંતા સ્થાપવાનીજ ગુપ્ત ધોરનીરૂપ છે. તેમાં સત્યનારાયણની કથાનું અપમાન કરનારને ભગવાને કેવાં કષ્ટ દીધાં અને વળી ભલે સુધાર-

સ્વાધી કબ્જ કેમ ફના કરી નાખ્યાં; એની પ્રાયમિક માનસની કલ્પનામાંથી જન્મે તેવી કથા છે. જેમાં શીરો કેમ કરવા ને આલ્સણને દક્ષિણા કેમ આપી તેની રીતો પણ આપવામાં આવી છે.

આ કથાનો જટલો દુરપયોગ થાય છે તેટલો બીજા કથાનો થતો નહિં હોય.

આખર દેવા જેવાઓને ચોરી કરવા જનું હોય તો તે પણ સત્યનારાયણની કથા કરે, ખૂની પણ “જે હું” નિર્દોષ કરીને છૂટી જઈશ તો હું સત્યનારાયણ ભગવાન તમારી કથા કરાવીશ.” એવી બાધા રાખી ‘સત્ય’ ના કલ્પવાતા સ્વામીને લાંચ આપી અસત્ય આચરવાના પતન આદરે ! વ્યભિચાર કરનારી વિધવા, ગુપ્ત ગર્ભનું પતન કોઈ ન જાણે તેની સરગતાથી કરી દેવા માટે પણ સત્યનારાયણને કથા કલ્પવડાવવાની લાલચ આપે!—‘આમ અનેક અનીતિભયાં ક્રમો માટે પણ આ કથાનો જ ઉપયોગ થાય !

બ્રમભયુ’ જૂઠાણુ’.

સારાયે સમાજની અધોગતિ કરનાર હીન માનસ રચવામાં ધર્મકથાઓને નામે ચાલતાં આવાં ધર્તીંગો એ ભયંકર ભાગ ભજવ્યો છે. એથી પ્રજા કર્મકંડીમાં રચી પચી રહેનારી, વાતોથી રાચનારી, વર્તનમાં પાણી વચ્ચે રહેતા પત્યર સમા અને દંભી બની ગઈ છે.

એ દંભ શીખવનારી કથાઓ પણ જોવા જેવી છે :

એક વેસ્યા હતી. જીવનભર વેસ્યાવૃત્તિ કરી. તેણે એક પોપટ પાળ્યો હતો. પોપટને તે ‘રામ’ એ રાખે શીખવતી હતી. તેટલામાં તેને નાગ ડસ્યો, તે મરી ગઈ

પણ મરતાં મરતાં તેના મુખમાં ‘રામનું’ નામ હતું તેથી તેનો ઉધ્ધાર થઈ ગયો ! તે સ્વર્ગમાં ગઈ !

એક ખાટકા હતો. છાંદગીમાં એક જ ધંધો કરતો—પ્રાણીઓના સંહારનો. તેને બે છેકરાં હતાં. એક છેકરો, એક છેકરી—છેકરાનું નામ હતું નારાયણ. છેકરીનું નામ પ્રાણી. તેને સ્ત્રી નહોતી. મરી ગઈ હતી. એ માણસ માંદો પડ્યો. એની ચાકરી કરનાર પણ કોઈ નહિં. ખૂંચ રિખાયો. મરવાની ઘડી આવી પહોંચી. એવામાં નાની છેકરી રડવા લાગી. મને તેવો તો ય આપ ને? પથારીમાંથી ખેંચાઈ જતા અવાજે પોદાર કંઈ : “નારાયણ પ્રાણીને લે.”—અચાનક તેજ વખતે, એનું મરણ થયું. બોલો ભગવાન સમજ્યો મને તેણે બોલાવ્યો અને તેને સ્વર્ગ સાંપડ્યું !

એક અથંગ ચોર હતો. કથાના વાયરે પણ તે ન જાય. કથા ચાલતી હોય ત્યાંથી નીકળે તો આંગળીઓ વડે કાન બંધ કરે, એક દિવસ એક કથાસ્થાન આગળથી તે ચોરી કરવા જતો હતો. કાન બંધ કર્યાં હતા, અકસ્માત તેને કાંચો વાગ્યો. તે કાંચો કાઢવા તેણે હાથ લંબાવ્યો તેટલો વખત કથાનાં વચન તેના કાનમાં પ્રવેશ્યાં. ખરસ, એટલા કથા સ્મરણથી ચ તે માણસ સુધરી ગયો ને તેનો ઉધ્ધાર થઈ ગયો !

એક રીતે જોઈએ તો વેસ્યા, ખાટકા કે ચોર ને પણ હલકાં ન માનો, તે બધાં સંજોગોનાં શિક્ષક થયાં છે. તેમને ઉદાર ભાવે એક જ તક આપો અને જરૂર તેઓ, સમાજના સારામાં સારાં મનાતાં સ્ત્રી પુરૂષ જેવાં બની જશે; એ અર્થવાસ્તવિક મનાય. પરંતુ કથાકારો તેટલી ઉદારતા બતાવવા તૈયાર નથી, કેમકે તેમની શુધ્ધિનો વિકાસ જ

અટક્યા ગયેલા છે, તેઓ તો માત્ર કથા અને રામ નામનાં મહત્વ યાદાવવા માટે જ આવી વાતો જનતામાં ફેલાવે છે !

આવી કથાઓ ઉપરથી કુચી જાતની વિચારો, સ્વાય, તે સહજે સમજી શકાય તેમ છે, અને તેથી આવી જાતની ધર્મ કથાઓ સંસ્કૃતિ સર્જે છે; એવી ઉંઘી માન્યતાને સચી તરીકે માનનારા અને મનાવનારાઓની બુદ્ધિને માટે વિચાર થઇ પડે તેમ છે.

કથાકારોનાં ધર્મીગ.

આવી કથાઓનો ધર્મો લઇ ખેડેલાઓ જનજનો રૂપીયા કમાય છે; પરંતુ તેઓ એકલા ધનથી કે મિલ્કતો અને પ્રતિજ્ઞાથીજ સંતોષ પામતા નથી. અનેક સ્થળે તપાસ કરવાથી મને જણાયું છે કે, આવા કથાકારો ભોળા સ્ત્રીઓને

હામી તેમના ધનવૃંદ કરણ કરે છે અને સાથે સાથે તેમના તનનો ચ બોગ લે છે ! એટલે જોને સંસ્કૃતિના મશાલચીઓ માનવાની ભૂલ કરવામાં આવે છે, તેઓ ક્રમવાસનાની તૃપ્તિ માટે શિકાર શોધનારા બદમાશો છે, અને વિના પ્રયાસે સહેલાઈથી ધન પ્રાપ્તિ માટે ધંધા કરીને, સમાજના વિકાસને રૂંધે છે.

અને તેથી નવયુગ રચવાના આશાવાદીઓએ આવાં ધર્મીગોને દફનાવી દઇ, પ્રજાના માનસના વિકાસ માટે નવા જ યુગને અનુકૂળ, વિકાસવાદને વધાવી લેનારા અને પ્રાથમિક યુગની સંકુચિત બુદ્ધિના પરિણામ રૂપે નહિ, પણ વર્તમાન યુગની બુદ્ધિની ખીલવટની પ્રસાદી રૂપે, વિચારોનો ફેલાવો કરવા માટે તૈયાર થઇ, ધર્મ કથાઓના નામે ચાલતા તમામ સડને સાફ કરવાની જરૂર છે.

: માણસદહની કથા :

જે સ્વાર્થ સાધના સાથે સ્વનીતિનો પ્રચાર કરવામાં દારૂબુત બને છે.

મહાભારતના યુગની સમાજ વ્યવસ્થા

:: લેખક: શ્રી સમાજસુધારક ::

ભૂતકાળના ભકતો વર્તમાનને ઉતારી પાડી, ભૂતકાલિન લવ્યતા અને દિવ્યતાની પારાવાર પ્રશંસા કરતાં આરાધ્યે સમાજને હિણુવામાં મહત્તા માને છે. તેવા માનસના માનવ સમુહના હિસાબે, કળિકાળ એટલે પાપ, અનીતિ, અનાચાર અને અત્યેક પ્રકારની નબળાઈનો યુગ. તે પહેલાંના યુગ વંદવા યોગ્ય, પૂજવા લાયક! એ મનોદશા કેવી વિચારશૂન્યતામાંથી જન્મી છે, તે પ્રસ્તુત લેખમાં ખતાવવામાં આવ્યું છે.

પ્રજા સમુહની પામરતા તેના વિચાર દૈર્ઘ્યમાંથી જન્મે છે: દુર્બલ વિચારોવાળાઓ હમેશાં પરાશ્રયી હોય છે: પરાશ્રયી માનવ સમુહ નશીબવાદી હોય છે: નશીબવાદ કાયરતાની જનની છે: આમ અવનતિની પરંપરા નીચરણીનાં પગથીયાંની માફક ચાલી જાય છે.

વર્તમાન હિંદુ સમાજના ધણાજ મોટા સમુહની માન્યતા પ્રમાણે અત્યારે કળિયુગ ચાલે છે. કળિયુગ એટલેજ ધણો ખરાબ યુગ: તેમાં તો સંમામ જનનનાં ખરાબ કામોજ યવાનાં: મનુષ્યમાંથી માનવતા ચાલી જવાની: પૃથ્વીમાંથી રસ-કેસ શોષાઈ જવાના: જુદોનાં ફળ બે સ્વાદાં અનવાનાં: સગાંઓનો સ્નેહ કરમાઈ જવાનો: એવી કંઈ કંઈ કલ્પનાઓ કળિયુગને માટે પ્રવર્તે છે.

કળિયુગ પહેલાં ત્રણ યુગ થઈ ગયા: સત્યયુગ, દ્વાપરયુગ અને ત્રેતાયુગ. સત્યયુગ

એટલે તો સર્વ પ્રકારનાં પુણ્યનો પાપના લવ માત્રે અંશથી રહિત નિર્મળાત્મ યુગ: દ્વાપર એટલે અમુક અંશે જગડેલા પશુ ધણે અંશે નિર્મળ રહેલા તેવો યુગ: ત્રેતા એટલે પાપ-પુણ્યના સમાન અંશવાળો યુગ. આ બ્યાખ્યા તે તે યુગના માનવ સમાજને લાગુ પાડવામાં આવે છે. તેમનાં વિચાર-વાણી અને વર્તનને લાગુ પાડવામાં આવે છે: તે સમયના સંસ્કાર, શિક્ષણ અને વાતાવરણને માટે પણ તે જ નિયમ ઘટાવવામાં આવે છે. અર્થાત્: કળિયુગનાં મનુષ્યો ખોટાં, તેમના સંસ્કાર ખરાબ, કાયં ખરાબ, બધું જ ખોટું, સડેલું!

આવી વિચારપ્રણાલિકાને લીધે પરિણામ એ આવ્યું છે કે: હિંદુ સમાજનો મોટો ભાગ પોતાની સર્વાંગ ધણેલી અવનતિને પણ નશીબવાદી ખનીને અનવાનું માટે બન્યું-ગમે તેમ કંપું છોત તોપણ તેમ યદા વિના ન જ રહેત: એમ માનીને છેક જે

ચેતન વિહાણો બની ગયા છે. પોતાની પડતીનાં કારણ તેથી તે શોધી શકતો નથી, પોતાની દુર્દશાનું વાસ્તવિક ભાન થતાં એ વિચાર તેને અટકાવે છે: તેને ક્ષીધે દુર્દશામાંથી હટવા માટે પ્રયત્ન કરવાની કાગણી તેનામાં જન્મતી નથી: કેસકે થવાનું છે તે કદી મિથ્યા થવાનું નથી: પુરૂષ ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરે પણ ઇશ્વરની: કૃપા વિના તે કદી સફળ થતા જ નથી: કરોડ પ્રયાસ કરો પણ પ્રભુનું જ ધાયું થાય છે: ગમે તેમ કરો પણ નશીબમાં મોડ્યું હશે તો, લક્ષાલક્ષા વિરોધીઓ પણ અટકાવી શકવાના નથી!

આવી માન્યતાથી અંગ્રેજોનું આ દેશમાં રાજ્ય સ્થપાયું તેને. પણ હિંદુ સમાજ વિધિના લેખ, નશીબના ખેત, પ્રભુની મરજી માને છે. અને આ બધી માન્યતાઓની પાછળ સત્યયુગ અને ખીજા યુગો કરતાં કળિયુગ ખરાબ યુગ છે એ ભતતી જે ભમણા રહી છે તે પ્રત્યક્ષ કામ કરી રહી છે.

પ્રજ્ઞાવિકાસવાદની વાત જવા દઇએ, અને વિકાસવાદના નિયમે, તેમ જ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિ એ જોઇએ તો, ચાલી આવતી તમામ માન્યતાઓ નિરાધાર, અસત્ય અને અશક્ય જ કાગવાની.

સમયની વિભાગણીની સગવડ માટે ચાર યુગમાં અમુક અમુક સમયને વહેંચી નાખવામાં આવે તેમાં કંઈ ખોટું નથી, પરંતુ તે વિભાગણીની સાથે માનવ સમાજની શ્રેષ્ઠતા અને અધમતાની ઘડ માથા વિનાની કલ્પનાને લેડી દેવામાં આવે, તે કલ્પના ખોટી અને પ્રજા સમુદાના હિતની વિરોધી હોવાથી તેને માનતા બંધ પડવાની જ જરૂર હોવી થાય છે.

અણુ પરિમાણુઓના વિકાસવાદની નજરે સામાન્ય જગતુઓમાંથી, પ્રાણીનો વિકાસ થતો ગયો, તેનું હાલનું 'જેવટનું' સ્વરૂપ માનવ પ્રાણીમાં પરીણમ્યું: એવી કલ્પનાને માનવી કે કેમ તે વિવાદાસ્પદ પ્રશ્નને બાલુપર મૂકીને માત્ર, માનવજાતિના આદિ મનુષ્ય અને હાલના મનુષ્યની સરખામણી કરીએ તો, કદમાં કૂટતામાં, સામર્થ્યમાં વર્તમાનકાળનો માનવી, આદિકાળના મનુષ્યથી ઉતરી ગયા છે એ વાતને સ્વીકારી શકાય; પરંતુ, પ્રાથમિક કાળના મનુષ્ય કરતાં વર્તમાનકાળની મનુષ્યની બુદ્ધિનો વિકાસ પારાવાર થયો છે. તેની તો ઠોંઠા પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્યથી ના પાડી શકાશે જ નહિ.

એટલે કહેવાતા સત્યયુગનો મનુષ્ય કરતાં વર્તમાનયુગનો મનુષ્ય બુદ્ધિમાં કુદરતી તત્ત્વો ઉપરના કાણુમાં અને વ્યવસ્થાશક્તિમાં ઘણો જ વિકાસ પામેલો છે એ નિર્દિવાદ છે.

ખીલું: દેવો અને રાક્ષસોની પાછળ જે પ્રકારની ભય અને બિહોમણી કલ્પનાઓ ખડી કરવામાં આવી છે, તે કલ્પનાઓ અવાસ્તવિક છે. આદિ કાળથી દુનિયામાં માણસો જ વસે છે અને માણસો જ રહેવાના છે. દેવ દાનવની કલ્પનાઓમાં 'હીન્નેનું' વ્યસ્ત્ર આ દેશના મૂળ વતનીઓ ઉપર સ્થાપવાનો પ્રયત્ન છે. તેટલું જ પ્રાથમિક યુગમાં વિકાસ નહિ પામેલી બુદ્ધિનું એ તેમાં નિદર્શન છે. જે કંઈ ન સમજાય તે તમામ વસ્તુમાં દિવ્યજેડતાનું આરોપણ કરવું, એ પૃથ્વીના પ્રત્યેક ખેડની આદિ મનુષ્યોનો સ્વભાવ છે. એટલે સત્યયુગ આવ્યો ગયો, હવે તો કળિયુગ આવે છે, તેથી બધું એમ જ

ચાલવાનું. એવી એવી માન્યતાઓના જામનું નિરસન-યવાની જરૂર છે.

તે માટે મહાભારતના કાળમાં કેવી સમાજ વ્યવસ્થા હતી, તે યુગના સમાજના નેતાઓ કેવા હતા, લગ્ન પ્રથા કેવી હતી, નીતિનાં બંધનો કાને માનવામાં આવતાં તે બધું ઐતિહાસિક નજરે બતાવી ને, એ સિધ્ધ કરવાનો ઉદ્દેશ છે. કે, મહાભારતના યુગ કરતાં-કે, જે યુગની લગ્યતા અને દિવ્યતાની હિંદુ સમાજમાં ભારે પ્રશંસા થાય છે, કયા સ્વરૂપે તેને વારં-વાર યાદ કરવામાં આવે છે, એ માની લીધેલી એ પ્રાચીન મહત્તાનાં વૃદ્ધી પહેલાં ખરેખર ઉપર, નશીબવાદ અને નિરાશાવાદના ચાંભકા મૂકી, પ્રસારથી વૃત્તિમાં સંતોષ તેમજ સમાધાન, માનવ્ય, માનસ મંદિરને તેની ઉપર ખડું કરવાની હિલુ ભાગી રહીઓની પૂજા કરવામાં આવે છે.— વર્તમાનયુગના મનુષ્યની નીતિની ભાવનાનો, સમાજ વ્યવસ્થાની ભાવનાનો, માનવતાની ભાવનાનો, તેમજ સુંદિતો વધુ અને વધુ વિકાસ પુરવાર કરે છે.

મહાભારતનું સામાન્ય વર્ગમાં બહુ માન છે, કેમકે, તેના લેખક કહે છે તેમ, મહાભારતને “શ્રદ્ધાયુક્ત યદને નિત્ય સાંભળશે, તે લાંબું આયુષ્ય, ક્ષાતિ” ને સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થશે.” એ વાતને તેઓ સાચી માને છે, પરંતુ મહાભારતનો લેખક કહે છે: “પૂર્વ સર્વે દેવોએ મળીને એક તરફ ચારે વેદો અને એક તરફ મહાભારત મૂકીને તુલના કરી હતી, તેમાં રક્ત્યો સાથે ચારે વેદો કરતાં પણ મહાભારત અધિક થયું.” એ માન્યતાને તમામ હિંદુઓ સ્વીકારતા નથી, તો પણ શિક્ષિત જતાં અધ્યાત્મ વર્ગ મહાભારતને, હિંદના ઐતિ-

હાસિક અંથ તરીકે ગણાવે છે: એ દેશે પણ સદુચી પહેલાં મહાભારત ઉપર દ્રષ્ટિ નાખવાનું શોચ માન્યું છે.

મહાભારતના યુગની સમાજ વ્યવસ્થા

મહાભારતના આદિપર્વના અનુક્રમણિકા પર્વના પહેલા અધ્યાયમાં નીચેના ત્રણ વચનો આવે છે:

[૧] “માતા સરસ્વતી અને ધર્માત્મા તથા ભુધિમાન એવા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મની આજ્ઞાથી, વિચિત્રવીર્યની અગ્નિશ્રવગેરે સ્ત્રીઓમાં, વીર્યધાન કૃષ્ણદ્વૈપાયને ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ અને વિદુર નામના અગ્નિ જેવા ત્રણ કુરુવંશીય પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા” [મહાભારત, આદિપર્વ અ. ૧ લો.]

[૨] આપત્તિ સમયમાં સ્ત્રીઓએ સંતતિને માટે શ્રેષ્ઠ પુરુષની પ્રાર્થના કરવી, એ ધર્મનો સ્વીકાર કરીને, કુંભિ તથા માદ્રિએ દુર્વાસાની મંત્ર વિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો, તેથી ધર્મ, વાયુ, ધંદ્ર અને અશ્વિનીકુમારો રાણીઓની પાસે ગર્ભધાન કરવા આવ્યા અને તેઓએ રાણીઓમાં પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા.” [આદિ.—અ. ૧ લો.]

[૩] “દુષ્ટકર્મ કરનાર દુર્યોધનની સ્ત્રીઓથી પણ કોઈ મહાત્મા પુત્ર ઉત્પન્ન કરશે નહિ” [આદિ: અ-૧ લો]

એ વચનો ઉપરથી સહજે જણાઈ આવે છે કે, તે યુગમાં જીવંત પતિની હાજતિ જતાં, બીજા પુરુષો તે હયાત પતિની પત્ની સાથે સહવાસ કરીને સંતાનોત્પત્તિ કરી શકતા હતા. અને તેમ કરનાર પુરુષનું

ત્રેપત્તવ કે મહાત્માપણું તેથી હણાઈ જતાં નહિ; તેની સ્ત્રીઓ પણ સમાજમાં બહુ-માન પામતી; તેમજ તેમનાં સંતાનોના વારસા હકેકના સંબંધમાં કશું જ વિધન ઉણું થતું નહિ.

વનમાનમાં-જેને કળિયુગ કહીને નિંદવામાં આવે છે, તે કાળમાં સ્ત્રી જાતિ તરફ દષ્ટિ બદલાઈ છે, અને મહાભારતના યુગનો પતિ જેમ તેને એની ધમ્મજ હોય કે ન હોય છતાં પરપુરુષના સમાગમની આજ્ઞા કરતો તેમ, આજના સમાજના છેલ્લા થરનો અત્તાન પુરુષ પણ કરતો નથી: અને તેમ કરે તોપણ કળિકાળની સ્ત્રી તેવી આજાને માથે ન ઝાંચે એટલી સ્વતંત્ર તો જરૂર બની છે જ.

તે વિશે વિશેષ વિસ્તારથી લેવાથી વધુ ખાત્રી થાય છે. આદિપર્વના, પૌરોમ-પર્વ નામના પાંચમા અધ્યાયમાં અગ્નિસંવાદથી જણાય છે કે, ભૂયઃ ઋષિનાં પત્ની પુરોમાને ભૂયઃ ઋષિ સાથેનાં લગ્ન પહેલાં પુરોમા નામના રાક્ષસ સાથે વરાવવામાં આવી હતી. અને જ્યારે તે પત્ની કોની એનો તોડ પુરોમા રાક્ષસે અગ્નિદેવ પાસે માગ્યા ત્યારે ભૂયઃ ઋષિના શાપના ભયથી, દેવ મનાતા અગ્નિએ જુદાણુનો આશરો લીધો હતો! તેથી રાક્ષસ ઋષિપત્નીનું હરણ કરી ગયો હતો! આમ છતાં પુરોમાની પવિત્રતા, ભૂયનું મહત્ત્વ કે અગ્નિનું દેવત્વ ત્રણેમામાંથી એકેનું મૂલ્ય તે યુગમાં ઘટ્યું ન હોતું.

આમાં અધ્યાય ઉપરથી જણાય છે કે, મહામાઓના નામે ઓળખાતા ઋષિઓએ અપ્સરા નામની વારાંગના જાતિની સ્ત્રીઓ સાથે સમાગમ કરી પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા

અને તે પુત્રો, ઋષિ પુત્રો જ મનાયા હતા- જેમકે પ્રમતિએ ધૃતાચીથી. ઉત્પન્ન કરેલ રૂર, એ રૂરએ મેનકાની હાલ જેને ગેરકાયદે-સર ગણવામાં આવે, તેવી રીતે જન્મેલી યુવાન થયેલી પુત્રિ પ્રમદ્વરને સ્પૃહકેશ ઋષિના આશ્રમમાં ભેઠ અને તે “ધર્માત્મા તે વખતે ક્રમથી પીડિત થયા.

“શુશ્વિમાન અને મુનિ ત્રેષ્ઠ પરાશર,” માછી મારની સત્યવતી નામની રૂપાળી કન્યાને નદી તીરે ભેઠ, તે સાંચે જ તેના ઉપર મોહ પામી, નદીને સામે તીરે ઉભા રહેલ ઋષિઓની પણ પરવા ન કરતાં તેની પાસે કામવાસના તૃપ્ત કરવાની માગણી કરી, તે વખતે તે શુશ્વિમાન ઋષિ સત્ય-વતીને એવું આશ્વાસન આપે છે કે:

“મારું પ્રિય ક્યાં પછી પાછી તું કન્યા લાવને જ પ્રાપ્ત થઈશ.”

અને વળી તેને મનગમતો વર લાવી આપવાની પણ એ “ઋષિ ઋષ્ઠ” પરાશરે ખાત્રી આપી.-આ સમાગમથી ઉત્પન્ન થયા તે દ્વિપાત્ર. તે ઋષિએ “વેદનો શાખા બેઠથી વિસ્તાર કર્યો તેથી તેમનું” નામ બ્યાસ અથવા વેદબ્યાસ કહેવાયું.”

પાંડવોની માતા કુંતી જ્યારે “કન્યા હતી” ત્યારે તેને ઘેટે કણુંનો જન્મ થયો હતો. દ્રોણી નામની સ્ત્રીના ભરદ્વાજ સાથેના સમાગમથી દ્રોણમુનિનો જન્મ થયો હતો. આજ રીતે-ગૌતમ ઋષિએ એક પુત્ર અને એક પુત્રી ઉત્પન્ન કર્યાં હતાં. એ પુત્રી તે-અશ્વત્થામાની માતા કૃપી, અને પુત્ર તે કૃપાચાર્ય.

વિદુરજનો માતા શૂદ્ર જાતિનાં હતાં, તેમની સાથે દ્વિપાત્ર ઋષિના સમાગમથી વિદુરજનો ઉત્પત્તિ થઈ હતી.

પાંડવો પાંડુ રાજનનાં પુત્રો કહેવાયા, પરંતુ ધર્મ, વાયુ, ઇંદ્ર અને અશ્વિની-કુમારના વીરથી તેમની ઉત્પત્તિ થઈ હતી.

૧૫મી પાંચ પાંડવોની પત્ની હતી, અને તે પ્રત્યક્ષી તેને પ્રતિવિંદ્ય, મુતસોમ, શ્રુતક્રીતિ, શતાનિક અને શ્રુતસેન નામના પાંચ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા હતા.

એ બધું ૬૩ મા અધ્યાયમાં છે.

૬૪ મા અધ્યાયમાં લખ્યું છે કે, પરશુરામે પૃથ્વીને નિઃશ્ત્રિય કરી ત્યારે “ક્ષત્રિયાણીઓ પુત્રની ઇચ્છાથી બ્રાહ્મણોનો સમાગમ કરવા લાગી અને તેમની સાથે ઉત્તમ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણો પ્રત્યેક ઋતુકાળમાં સમાગમ કરવા લાગ્યા. તે બ્રાહ્મણોથી હજારો ક્ષત્રિયાણીને ગર્ભ રહ્યા અને તેઓએ મહાન પરાક્રમી એવા ક્ષત્રિય કુમારો અને કુમારિકાઓને પુનઃ ક્ષત્રિયોની વૃદ્ધિને માટે ઉત્પન્ન કર્યાં!”

એટલું જ નહિ પણ દૈત્ય નામની જાતિ પણ સમાગમથી ઉત્પન્ન થઈ હતી તેવું પણ એ જ અધ્યાયમાં બતાવ્યું છે.

અધ્યાય ૧૦૨, ૧૦૩ અને ૧૦૪ માં શાંતનુના નાના પુત્ર [સત્યવતી અથવા મત્સ્યગંધારી યથા] વિચિત્રવીર્યની કથા છે. ભીષ્મે કાશીરાજને હરાવ્યા, તે પછી તેની બે પુત્રીઓ અંબિકા અને અંબાલિકાને પોતાના નાના ભાઈ વિચિત્રવીર્યની સાથે પરણાવી. તે કામાત્મા થયા અને “બન્ને કામિનીઓ સાથે સાત વર્ષ વિદાર કરતાં તે જીવાન રાજા વિચિત્રવીર્ય ક્ષયનો ભોગ થઈ પડ્યા...અને મૃત્યુ પામ્યા.” [અ. ૧૦૨].

“પછી દીન તથા કૃપણ થયેલી અને પુત્રની આકાંક્ષા કરતી સત્યવતીએ બન્ને

વહુઓને સાથે રાખીને પુત્રની ક્રિયા કરી.” અંબિકા અને અંબાલિકાને લઈને ભીષ્મ પાસે ગઈ અને તેને કહ્યું: “હે ધર્મધારીમાં શ્રેષ્ઠ! તારા પ્રત્યે અત્યંત વિશ્વાસ રાખીને તને હું એક કાચમાં ચાણું છું. તે સાંભળીને તું તેમ કરવા માટે ચાગ્ય છે. હે પુરુષ શ્રેષ્ઠ! મારો પુત્ર અને તારો ભાઈ વિચિત્રવીર્ય જે વીરવાન અને તને ઘણો વહાલો હતો તે સંતતિ ઉત્પન્ન કર્યા વિનાજ બ્રાહ્મણ વયમાં મૃત્યુ પામ્યા છે. હે ભારત! આ કાશીરાજની બે પુત્રીઓ જે તારા ભાઈની ગણીઓ છે, તે રૂપ ધાવનથી સંપન્ન પવિત્ર તથા પુત્રની કામનાવાળી છે. હે મહાબાહુ! આપણા કુલની વૃદ્ધિને માટે તે બન્નેથી તું પ્રજા ઉત્પન્ન કર.” ત્યારે ભીષ્મે કહ્યું. “હે માતા! તમે કહ્યો છે તે પરમ ધર્મ છે એમાં સંશય નથી; પરંતુ પ્રજેત્પતિના સંબંધમાં મારી તિવ્ર પ્રતિજ્ઞા છે તેને તમે બંધોજ છે.” ત્યારે સત્યવતીએ ભીષ્મને આપદ્ધર્મ જાણીને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરવા કહ્યું [અ: ૧૦૩]

તે વખતે ભીષ્મે અપર માતાને દીર્ઘત-માની પ્રાચીન કથા આ પ્રમાણે કહી:

“પૂર્વે ઉત્તર્ય નામના પ્રસિદ્ધ અને સુદ્ધિમાન ઋષિ થઈ ગયા. તેમને મમતા નામની બહુ માનીતી ભાર્યા હતી. એ ઋષિના નાના ભાઈનું નામ બૃહસ્પતિ. તે દેવોના પુરોહિત હતા. એકદલ કામવૃત્તિથી પ્રેરણાને તે મોટા ભાઈનાં પત્ની મમતા પાસે ગયા. ત્યારે દિવરને મમતાએ કહ્યું: “તમારા મોટા ભાઈથી મને ગર્ભ રહેલો છે, માટે તમે શાંત થાઓ. હે મહાભાગ્યવાળા બૃહસ્પતિ! આ ઉત્તર્યનો ગર્ભ મારા પેટમાં

રહીનેજ પડંગ વેદનું અધ્યયન કરે છે. તમે પણ અમોઘ વીરધાળા છો અને એ પુત્રનો અહિં સમાસ થાય તેમ નથી; આમ હોવાથી તમારે આજે વિરામ પામવું ઘટે છે...તો પણ ઔદયુધિવાળા બૃહસ્પતિ કામથી વ્યાકુળ થયેલા ચિત્તને વશ કરવા સમર્થ થયા નહિ; તે કામી બૃહસ્પતિ નિષ્કામ વૃત્તિવાળી મમતાની સાથે સંબંધમાં આવ્યા.” પછી ગલભાંના બાકકે, પણ તેમને કહ્યું: “તમે કામપ્રસાદથી થરો નહિ, કારણ કે અહિં એ ને રહેવાનો સંભવ નથી. અવકાશ અહીં છે, અને હું પ્રથમથી જ અહિં આવેલા છું. તમે સફળ વીરધાળા છો માટે મને પીડા કરવી તમને ઉચિત નથી...પણ તેનાં વાક્યને ન સાંભળીબૃહસ્પતિ મુદ્દર નેત્રવાળી મમતાની સાથે મૈથુન ભાવને પામ્યા જ.”

એ ગલભાંના બાકકે તે ગૌતમનો પુત્ર ઋષિ દીર્ઘતમા. તે જન્મોંધ હતો, પરંતુ આશ્રમના કાષ્ઠપણ મુનિઓની પરવા કર્યા વિના તે ખુદી રીતે જી સમાગમ કરતા હતા. આથી મુનિશ્રેષ્ઠો તેમના ઉપર શસ્ત્રે ક્રયા, તે વખતે તેમની પત્ની પ્રદેવીએ પણ તેમનો તિરસ્કાર કર્યો, અને તેમને છોડીને બીજા પતિ કરવાની ધમકી આપી અને પુત્રોની મદદથી તેમને ગંગામાં દહસેલી મૂક્યા.

[આ ઉપરથી તે યુગમાં ઋષિ પત્નીઓ એક પતિ જીવતો છતાં અનેક પતિ કરી શકતી. તે પ્રમાણે મારિષા દશ પ્રવેતાઓની પત્ની હતી. શ્રુતિઓમાંથી પણ એકી સાથે ઘણા પતિ કરવાની રીતને જ્યાં નિંદો છે, ત્યાં પણ કમ પ્રમાણે એકથી વિશેષ પતિ કરવાની રીતનો તો સ્વીકાર કરેલો છે.]

ગંગામાં તણાતા, એ ઋષિને બલિરાજને બચાવ્યા અને પછી ઋષિને કહ્યું: “હ મહાભાગ! હે, માનવ! તમે મારા વંશની વૃદ્ધિને માટે મારી ભાર્યાથી ધર્મધર્મ કુશળ એવા પુત્રો ઉત્પન્ન કરવાને ચામ છો. આ પ્રમાણે રાજનું કહેવું સાંભળીને તે તેજસ્વી ઋષિએ કહ્યું: ‘હવે તેમ થાઓ’, ત્યારે રાજાએ પોતાની મુદ્દેષણા નામની ભાર્યાને ઋષિની પાસે જવાની આજ્ઞા કરી. પણ તે અંધને ધરડો છે, એમ માનીને મુદ્દેષણા ગઈ નહિ અને પોતાની દાસીને મોકલી અને તે સૂદૃઢ નૃત્તિની દાસીમાં ધર્માત્મા ઋષિએ કાફીવાન આદિ અગિયાર પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા.” પછી બલિરાજને પાછળથી કેટલાંક વર્ષો બાદ એ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેણે “તે ઋષિશ્રેષ્ઠને પ્રસન્ન કર્યા અને પુનઃ પોતાની ભાર્યા. મુદ્દેષણાને ઋષિની પાસે મોકલી.” તેથી રાણીને અંગ, વંગ, કલિંગ, પુન્ડ્ર અને મુલ નામના કુમારો થયા” [અ. ૧૦૪] વગેરે કહીને બીજા માતાને કહ્યું કે: “તમે કોઈ ગુણવાન બ્રાહ્મણને ધન આપીને બોલાવો કે જે વિચિત્ર વીર્યની રાણીઓમાં પુત્રો ઉત્પન્ન કરે.” [અ. ૧૦૫]

તે વાત. સ્વીકારી સત્યવતીએ પોતાની કૌમાર દશામાં પરાશરના સમાગમથી દ્વેષાવન અથવા વ્યાસની ઉત્પત્તિ થઈ હતી તે વાત બીજાને કહી. એ કથા આ પ્રમાણે છે: “મારા ધર્મ યુક્ત પિતાની એક છોડી હતી. જે ધર્માદા દેવવામાં આવતી હતી. એક વખતે પ્રથમ વૈવતમાં આવેલી હું તે નાવ દેવતી હતી; તે વખતે ધર્મવિતામાં શ્રેષ્ઠ અને બુદ્ધિમંત એવા પરમર્ષિ પરાશર મુનિ યમુના નદી તરવાને માટે તે નાવમાં આવ્યા. જ્યારે

તેમને હું યમુના નદીની પાર લઇ જતી ત્યારે કામાતૃયથેષા તે મુનિશ્રેષ્ઠઃ મારી પાસે આવી શાંતવન પૂરક મધુર વસનથી મને પોતાનું જન્મ તથા કુલ કહેવા લાગ્યા. મેં તેમને કહ્યું: હું માછીની પુત્રી છું, પછી એક તરફ ઋષિના કોષથી ડરતી અને ખીછ તરફ પિતાથી ભય પામતી, અને ઋષિએ આપેલી અનેક લાલચોથી લાલ પામેલી, 'હું' તેમને રોકવા સમર્થ થઇ નહિ. તે વખતે તે ઋષિએ મારો-આશ્વનો નાવમાંજ પરાલભ કરી મને વસા કરી. પછી તેમણે મને કહ્યું કે માંરાથી રહેલ ગર્ભવાળા બાલકને તું આ નદીના દ્વીપમાં જ મૂકજે, અને તેમ થવાથી પણ તું કન્યા જ ગણાવશે."

આ રીતે ઉત્પન્ન થયેલ વ્યાસને વિચિત્ર વીર્યની સ્ત્રીઓમાં પુત્રોત્પત્તિ માટે યોગાવવાનું તે પછી બન્નેએ પ્રમાણે કરાવ્યું. અને વ્યાસને તેગવી 'કુલની વૃદ્ધિને માટે' વિચિત્ર વીર્યની બન્ને રાણીઓમાં 'પ્રભ ઉત્પન્ન કરવાનો' આગ્રહ કર્યો. અને ધામધર્મથી વ્યાસે પ્રથમ કૈસલ્યા [અંબિકા]ને ગર્ભધાન કરાવવાનો નિશ્ચય જણાવતાં કહ્યું: "કૈસલ્યાએ શુદ્ધ વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી, શયનસ્થાનમાં જઈને મારા સમાગમની આકાંક્ષા કરેલી." [અ. ૧૦૫]

એ પ્રમાણે કરવાનું પુત્રવધને સમજાવતાં સન્યવનીએ કહ્યું: "હે કૈસલ્યે! તને કીંમત આપનાર છે તે તારા ગલમાં પુત્રનો પ્રવેશ કરશે. તે મધ્યરાત્રિએ આવશે માટે તું સવધ થઈને તેની વાટ જોજે." તે પ્રમાણે વાટ જોતી અંબિકાના દીવાઓથી ઝગડગતા શયનખંડમાં વ્યાસ ગયા અને અને "તેની સાથે સમાગમ કર્યો."

ત્યાર પછી અંબિકા સાથે તેમણે નિયોગ કર્યો. અને તેથી મૃતરાષ્ટ્ર અને પાંડુનો જન્મ થયો. તેમણે "સન્યવતીએ ઋતુકાલમાં ફરી મોટી વાડ અંબિકાનો વ્યાસ જોડે નિયોગ કરાવવાની તજનીજ કરી" પણ અંબિકા વ્યાસના દેહમાંથી નીકળતી દુર્ગંધ અને તેના બિહમણા શરીરથી કંટાળેલી હોવાથી, પોતાની દાસીને વ્યાસના શયનખંડમાં મોકલી; તેથી વિદુરની ઉત્પત્તિ થઈ. [અ. ૧૦૭.]

પુરાતન ધર્મતત્ત્વ!

આ ગળાસત્તાં પુત્રોત્પાત્તની ક્રિયાથી હણાયલા પાંડુને પુત્રોની વાંચ્છના થઈ તે પ્રસંગ આવે છે. ત્યારે તેણે પોતાનો આ કુંતીને, નિયોગ કરવાની સલાહ આપતાં, બાર પ્રકારના પુત્રોનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે: "હે પૃથ્વા! પોતાના શુક્રથી પ્રભુ ન થાય તો પોતાનાથી જે શ્રેષ્ઠ હોય તેના વીર્યથી પુત્ર લેવો. ધર્મશૂળ આપનાર તે પુત્ર શ્રેષ્ઠ છે, એ સ્વયંભુવ મનુષ્યે કહેવું નહીં." [અ.-૧૨૦-૨૯૦-૩૬] તે પછીના પાંચ સ્લોકમાં પાંડુ કુંતીને આમ કહે છે: "માટે હે યશસ્વિનિ! હું પોતે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાને અયોગ્ય હોવાથી તને આજ પ્રેરણા કરું છું કે, આપણા સમાન અથવા આપણાથી શ્રેષ્ઠ હોય તેવાથી તું પુત્ર પ્રાપ્ત કર. હે કુંતિ! આ સંબંધમાં શારદાશયની સ્ત્રીની કથા તું સાંભળ. તે વીરપત્નીને તેના પતિએ પુત્ર જન્મને માટે આજ્ઞા કરી હતી. હે કુંતિ! ત્યારે તે સ્ત્રી ઋતુવત પામી જ્ઞાન કરીને રાતે ચક્રામાં ગઈ અને ત્યાંથી એક બાલિયુને બોલાવી લાવી. પછી તે બાલિયુ સાથે રહી અને સાંતેણે દુર્લભ વગેરે ત્રણ મહારથી પુત્રો, ઉત્પન્ન કર્યા હતા

હે કદ્યાણી! તેમ તું પણ મારી આત્માથી તપ વડે શ્રેષ્ઠ એવા બ્રાહ્મણથી પુત્રોત્પત્તિને સાર તારાં યત્ન કર.” અને પોતાની એ દલીલના ટેકામાં તે વધુ કહે છે: “હું તને ધર્મવિતા મહાત્મા ઋષિઓએ બેએણું પુરાતન ધર્મતત્ત્વ કહું છું તે સાંભળ: હે સુંદરસુખ! પૂર્વે સ્ત્રીઓને કોઈ બાતવું બંધન ન હતું. એટલે સર્વે તેને જોઈ શકતા હતા; તથા હે સુંદર હાસ્યવાળી! તેઓ સ્વતંત્ર અને ઇન્દ્રિયામાં આવે તેમ સ્તિમુખ માટે વિહાર કરતી હતી. હે સુભગે! તેઓ કૌમારવયથી જ પતિને ત્યજી વ્યભિચાર કરતી હતી; તો પણ હે વરારોહિ! તે અધર્મ કહેવાતો નહિ; કારણ તે પહેલાં ધર્મ ગણાતો હતો.હે રંભોડ! આ પ્રમાણે દ્રષ્ટ ધર્મ છે. મહાપર્યાયો પણ તેને માને છે અને ઉત્તર કુરુદેશમાં હજી પણ તે ધર્મ માનથી પ્રવર્તે છે. સ્ત્રીઓના ઉપર અનુગ્રહ કરનારો તે પુરાતન ધર્મ છે.” એમ કહીને પાંડુએ કુંતિને ઉદાત્ત નામના મહર્ષિની ક્યા કહી. તેનો સાર એ છે કે, એક મહર્ષિને ચેતકેતુમુનિ નામનો પુત્ર હતો. પિતા-પુત્ર અને ઋષિપત્ની બેમાં હતાં, તેવામાં એક બ્રાહ્મણે આવીને ચેતકેતુની માતાનો લાથ પકડ્યો ને કહ્યું: ‘આજ આપણે જન્મ્યો.’ આ લેખને ઋષિ-પુત્રને કોપ થયો, પણ ઋષિએ પુત્રને ઘાંત કરતાં કહ્યું: ‘હે વસંત! તું કોપ કરીશ નહિ. કેમકે આ સ્નાતન ધર્મ છે. સર્વ વણની સ્ત્રીઓ બંધન રહીત છે.”

વળી પાંડુ રાજાએ કુંતિને બીજા ઉદાત્તરણ આપતાં કહ્યું: ‘સૌદાસ રાજાએ પુત્ર જન્મ માટે ગ્રેવેલી મદ્યની પણ વસિલગની

પાસે ગઈ હતી, અને તેથી તેને અશ્મક નામનો પુત્ર થયો હતો.’ અને પછી કુંતિએ પતિની આરા પ્રમાણે ચાર પુરુષો સાથે નિયોગ કરી પાંચ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા: [અ. ૧૨૧-૧૨૨] આ માટે પાંડુએ જુદી જુદી વખતે કુંતિને વધુ પુત્રો ઉત્પન્ન કરવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. [અ. ૧૨૩-૧૨૪.]

સુવણ્યુગનાં ખોટાં શમણાં.

આ બધાં અવતરણો. લ’બાણથી ઉતારવાનું એ જ કારણ છે કે, તેથી આપણને એ ખ્યાલ સફળે આવી શકે કે, જે યુગને સુવણ્યુગ માનીને તે યુગમાં પાછા ફરવાથી આપણી ઉન્નતિ થશે, એવાં ખોટાં શમણાં સેવવાની જે પ્રત્યાયાતી વક્ષણવું સેવના આપણા સમાજમાં ફરવામાં આવે છે. તે યુગ પ્રાથમિક દશામાં હતો: તે યુગની સમાજ વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ ખીચેલી નહોતી, એટલું જ નહિ પણ અનેક અવળી માન્યતાઓ ઉપર આધાર ગપ્પાને, પોતાને સમાજના નેતા તરીકે માનનારા મનાવનારાઓ પણ તે જ રીતે ચાલતા હતા.

આર્યોના આ દેશમાંના આગમનના શાદિ કાળમાં વસતિના વધારા માટે પ્રજોત્પત્તિ તે પ્રત્યેક સ્ત્રી-પુરુષનો ધર્મ મનાયો હતો: તે ભાવનાને છેક ત્રીજા યુગ સુધી એ જ રીતે માનવામાં આવતી દેખાય છે: તે પણ બતાવે છે કે, સામાજિક વ્યવસ્થાની બાબતમાં પ્રાચીનકાળના આર્યોનો માનસિક વિકાસ ખડુ થયો ન હતો; પરંતુ તે સમયે પણ તેઓમાં સામાજિક વ્યવસ્થાની બાબતમાં અધ્ય ખિન્ન પ્રાથમિક દશાના જ વિચારો ચાલતા હતા.

મહાભારતને અપૂર્વ, ઐતિહાસિક-અંચ તરીકે : ઓળખાવવામાં આવે છે, એટલે તેની ઉપર આધાર રાખીને તે યુગની સામાજિક વ્યવસ્થાને જોતાં, કામલાસનાતું પ્રાધાન્ય તે વખતે વિશેષ દેખાવું છે. અને અત્યારે કામી સ્ત્રી-પુરુષની તરફ સમાજ તિરસ્કારની કરડી દૃષ્ટિ રાખે છે, તેને બદલે તે યુગમાં તેવાં સ્ત્રી પુરુષની તરફ બહુમાનની નજરે જોવાતું. સમય ધર્મ-વેતાઓ અને ઋષિવરો પણ કોઇકે યુવાન સ્ત્રીને જોઈને વિવશ બની જતા, અને પુરત જ તેની પાસે શરીર દાનની માગણી કરતા, એનાં તો અનેક ઉદાહરણો મહાભારતમાંથી મળે છે.

તે યુગની સમાજ વ્યવસ્થાનાં આટલાં મુખ્ય અંગ ખાસ કરીને સ્પષ્ટ રીતે, આગળ તરી આવે છે :

[૧] મહાભારત યુગમાં અને ત્યાર પહેલાં સ્ત્રી જાતિને ધણીજ સ્વતંત્રતા હતી. પાંડુના કહેવા પ્રમાણે તો-તેઓ સ્વતંત્ર અને ઇન્દ્રામાં આવે તેમ રતિસુખને માટે વિહાર કરતી. તેઓ કૌમાર વયથીજ તેમ જ પતિને ત્યજીને વ્યભિચાર કરતી તો પણ તે અધર્મ કહેવાતો નહિં.]

[૨] સ્ત્રી જાતિ એક પતિની હયાતીમાં પણ તેના પતિના દેખતાં, પરપુરુષની સાથે સમાગમ કરી શકતી.

[ત્રીજો ઉદાહરક ઋષિવાણુ ઉત્તરજી.]

[૩] સ્ત્રીઓ ગમે ત્યારે પતિનો ત્યાગ કરીને ચાલી જતી શાંતવુ અને ગંગાના સંબંધમાં ગંગા પતિને કહે છે : “કે મહિષાસુ ! હું તમારી પદગણી થઈશ. પણ હું

રાજ્ય ! હું અશુભ અથવા શુભ ને કેંઈ કરું તેમાં તમારે મંતે રોકતી નહિં, તેમ જ અપ્રિય પણ કહેવું નહિં. હું પાધિષ ! આ પ્રમાણે તમે વતંશો ત્યાં સુધી હું તમારી સાથે રહીશ; પણ જ્યારે તમે મારા કાયમાં મને રોકશો અથવા અપ્રિય કહેશો ત્યારે હું નિઃસંશય તમને ત્યજી જઈશ.” મહાભારત આદિ અ. ૯૮ પ્રલો. ૨-૪].

[૪] તે યુગની આર્થ સ્ત્રીઓ એકી વખતે એક કરતાં વધુ પતિ રાખી શકતી, અને એક પછી એક એમ તો ગમે તેટલાં પતિ કરી શકતી.

[૫] સંધવા સ્ત્રીઓની પાસે તેમના પતિ પરપુરુષથી પ્રજાપતિ દર્શાવતા.

[૬] વિધવાઓ એકથી વધુ વખત નિયોગ કરીને પુત્રોત્પત્તિ કરતી અને તે સનાતન ધર્મ ગણાતો.

[૭] કૌમારવસ્થામાં યુવતિઓ પુરુષ સમાગમ કરી, સંતાનોત્પત્તિ કરતી, છતાં તે કન્યા મનાતી. અને કૌમાર દશામાં થયેલાં સંતાનોત્તુ જન્મ સમાજમાં બહુમાન થતું તેમ તે સ્ત્રીને પણ શ્રેષ્ઠ પુરુષો લગન કરીને પોતાની પત્ની તરીકે સ્વીકારતા.

આ સ્થિતિ અત્યારે કોઇ પણ દેશમાં લઇ ચલાવવામાં આવે નહિં. જ્યાં છુટાછેડા ધણીજ સહેલાઈથી થઇ શકે છે, ત્યાં તે માટે કાયદાની ચોડી ધણી વિધિની પણ જરૂર પડે છે, અને અનેક ઋષિ મુનિઓની તેમજ હાનિય રાજાઓ અને યોધ્ધાઓની જે રીતે ઉત્પત્તિ તે વખતે થઇ હતી, તે રીતે આજે જ કોઇ બાળક ઉપન્ન

ધાય તો તેને ગરકાયદેસર ગણવામાં આવે છે: એટલું જ નહિ પણ જો તેવાં જોવી પુરપોતો સમાજ તિરસ્કાર કરે છે. -

છેવટનો નિર્ણય

એટલે છેવટનો નિર્ણય એજ કરી શકાય છે કે, મનુષ્યનો બીજાં વિકાસ ક્રમે ક્રમે થતો જાય છે. અને તેથી અગાઉના બહુ વખણાયેલા ત્રણે યુગોનાં મનુષ્યો કરતાં કળિકાળના મનુષ્યના માનસનો ઘણો વિકાસ થયેલો છે. જ: તે માનવું જ પડશે. અને તેથી પ્રાચીન યુગ એ સ્વયં યુગ કે સત્યયુગ હતો, એવી માન્યતાની ભ્રમણામાંથી હટવું પડશે.

આમ છતાં જેઓ તે માનવાને તૈયાર ન હોય, પ્રાચીન-પ્રાથમિક અને અદિકાળની નીતિ રીતિવાળા સમયને સત્યયુગ તરીકે માનવાનાજ આગ્રહી હોય, તેમણે ઉપર. જે અનુક્રમે ૭ તત્ત્વો-તે

યુગના ખાસ લક્ષણ તરીકે-આપ્યાં છે, તેનો સ્વીકાર કરી આચારમાં ઉતારવા તૈયાર થવું જોઈએ. કેમકે જે-યુગને આદર્શ તરીકે મનાવવામાં આવતો હોય, તે યુગની નીતિ રીતિને પણ આદર્શ માનીને તે પ્રમાણે વર્તવું જ જોઈએ. તેમાંના અમુક ભાગને સર્વશ્રેષ્ઠ તરીકે મનાવી, બીજા કાંઈને પ્રતિકળ કે વર્તમાન જમાનાને માટે અયોગ્ય કહી શકાય નહિં.

જે તેવું માનવું હોય તો તો પછી, વર્તમાન યુગને જ જે અનુકૂળ હોય તે જ પ્રમાણે ચાલવાનો નિર્ગ્રાહ કરીને, જાનું તેજ સાફ અને તેનેજ અનુસરવામાં સંસ્કૃતિનું સંસ્કાણ થઈ શકે બીજી રીતે નહિં જ-એ માન્યતાને પ્રત્યેક હિંદુએ તિલાંજલિ આપી; છતાં તોની જરી પુરાણી મનોદશાની યુગાભીમાંથી સર્વાંશે હટવા, સંપૂર્ણાંશે તત્પર થવું જ જોઈએ.

પ્રજાસત્તાનો પ્રભાવ મહાન છે, જેણે કેસર અને ઝોરનો સિંહાસન પદચ્યુત કર્યાં છે, તે આં સુરેન્દ્રસીના જેવેને શાં માટે દુર ન કરી શકે?—સંસ્કૃતજ હોશેને ખાં.

પંચગમી, શીખ અને રજપૂતોના શાયની બક્ષીસ તેઓનાં બચ્ચાંઓ માટે જમાનાના લાભો અને ઉચ્ચ જ્ઞાનના દ્વારો બંધ કર્યાંથી અપાઈ છે. —સજપતરાય.

ગુજરાતી રંગભૂમિ

લેખક : શ્રી ભરત

પ્રજ્ઞ સમુદના મનરંજનની સાથે સાથે, પ્રજ્ઞના માનસને ઓપ આપવા માટે રંગભૂમિનો ઉપયોગ, ખંડખંડની પ્રજ્ઞએ લાંબા સમયથી કરેલા છે.

હિંદુસ્થાનમાં રંગભૂમિની સંસ્થા જગતની બીજી કોઇપણ પ્રાચીન પ્રજ્ઞ કરતાં થે પ્રાચીન છે. ભરતમૂર્તિએ રંગભૂમિને શાસ્ત્રીય પંધતિ પર ચલાવવા માટે નાટ્ય શાસ્ત્ર રચ્યું, ત્યારથી એને શુદ્ધ શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ મળ્યું હતું.

અત્યારે રંગભૂમિની સાથે ઓતપ્રોત થયેલાં અભિનયકલા, નૃત્યકલા, સંગીતકલા અને લેખનકલા એ તમામ કલાઓની સ્થાપના, હિંદમાં પ્રાચીનકાલથી થઇ હતી.

સંગીતકલાને નારદે વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપ્યા પછી ગાંધર્વ નામની જાતિ એ વ્યવસાયમા પડી હતી, કિન્નર, અંસરુ, વગેરે નૃત્યકલા અને સંગીતકલાને જ જીવનનો મીઠુંન ધર્મ માનતી હતી. [જાતિએ શબ્દ અહિં કોમ જેવા ભાવમા નહિ પણ વ્યવસાયના અર્થમાં વાપરવામાં આવ્યો છે.]

તેજ રીતે ગ્રીક, રોમન આદિ પ્રાચીન પ્રજ્ઞ પણ રંગભૂમિની રચના અને વ્યવસ્થા કરતાં સારી રીતે જાણતી હતી. જો કે પ્રાચીનનામા હિંદ યહી જાય છે, અને પ્રાચીન આર્યાવર્તની કેટલીય પ્રાચીન નગરીઓ જમીનદોઝન થઇ ગઇ છે, એટલે પ્રાચીન ગૃહોની પ્રાચીન આર્યાવસ્થા કેની હશે

તેને ખ્યાલ કરવા માટે આપણી પાસે પ્રત્યક્ સાધન નથી, અને તક્ષીલા જેવી પ્રાચીન નગરીઓ પણ હજી આપણને તેનો ખ્યાલ આપી શકે તેટલે અંશે પૃથ્વીનાં પેટમાંથી બહાર આવી શકી નથી. પરંતુ રોમનો અને ગ્રીકોની ભવ્ય તેમજ વિપુલ નાટકશાળાઓ કેની હશે તેના પુરાવા તો આજેય ખરા છે. આ ઉપરાંત એવા અતુ-માન ઉપર આવવાને કારણે મળે છે કે, તે સમયના આર્યાવર્તની નાટકશાળાઓ રોમનો અને ગ્રીકોની નાટકશાળાઓ કરતાં પ્રમાણમાં નાની હોય.

સંસ્કૃત યુગનાં જે નાટકો અત્યાર સુધી આપણને ઉપલબ્ધ થયા છે, તે જોતાં જણાય છે કે, નાટ્યશાસ્ત્રની પાછળ બ્રાહ્મણવાદ અને હનિપવાદ એટલે શુદ્ધિવાદો તેમજ બાહ્ય બળવાળાઓના વચ્ચે સમાજ ઉપર કાંઈકનાં દંડાદી રાખવાની જ મુક્તિ પ્રાપ્તિ પડે હતી. વૈશ્યોને તે યુગમાં કલ્પિત જ થાદ કરવામાં આવતા અને ન્યારે થાદ કરતા ત્યારે પણ હંકા માટે જુદા-જુદા વર્ગને ઉતરતો માનવાની ભાવના-આચારના આર્યાવર્તમાના આગમન કાળે જેટલી-પ્રખર હતી તેટલી જ પ્રખર, પણ ત્યારે, વધુ જીવનસ્થિત થતી દેખાય છે.

ગ્રીક અને રોમન નાટકોમાં પણ એ જ ભાવના પ્રચલિત તરવરી આવતી જણાય છે.

એકદ્યુ-આપણુદ રાજસત્તાના એ પ્રાચીન યુગમાં તમામ ક્ષત્રિઓનાં સંરક્ષક અને પોષક રાજાઓ જ મનાતા. તેઓ પ્રજાને તેની મજા આપવા હતા-પરંતુ પ્રજા એટલે મોટે ભાગે દરબારીઓ જ હોય તેમ જાણે છે. ગ્રીસ અને રોમમાં પ્રજાવની ભાવના ન્યારે વધુ વ્યાપક અને વિસ્તારી બની હતી ત્યારે, આનંદનાં સ્થાનોમાં આમવર્ગને વધારે છૂટી ભાગ લેવા દેવામાં આવતો હતો.

નાટ્યકલાનો પ્રસાર અને વિકાસ તે પછી સક્રિય વિશ્વના ખડેખાંડ અને દેશે દેશમાં, પોત પોતાના સંલોગ, શિક્ષણ, સ્વભાવ તેમજ વાતાવરણને અનુકૂળ થતો ગયો છે અને હજી થાય છે. તેમાં અનેક દેશોમાં રંગભૂમિએ પ્રજાને ધણવામાં, ઇતિહાસ શીખવવામાં, ગુણમી મનોદશા દૂર કરવામાં, સ્વતંત્ર થવામાં અને સ્વતંત્રતાના સિધ્ધાંતોને વિકસાવી તેનો પ્રસાર કરવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે.

પરંતુ બીજી અનેક બાબતોની માફક આપણે એ દિશામાં પણ પાછળ પડી ગયા છીએ. ગુજરાતી રંગભૂમિનો ઇતિહાસ ઘણો જૂનો નથી. તે પહેલાં પ્રજાને આનંદ પ્રાપ્તિ માટે રામકીડાઓ, રાસધારીઓની મંડળીઓ અને પાછળથી તો છેક ભવાઈ ઉપરજ આધાર રાખવા પડતો હતો. અને એ ભવાઈનું પતન એટલું બધું ઘટી ગયું હતું કે, ઓળખતિ તે જોવા પણ નહીં જ શકે નહિ; એટલું તો નહિ પણ સમાજના શિક્ષિત અને સંસ્કારી વર્ગ પણ તે જોવા જતાં ચરમાય.

આ પછી ગુજરાતી રંગભૂમિ-રંગભૂમિની ક્ષતિઓ અને નબળાઈઓમાં બીજી રંગભૂમિઓ કરતાં ઘણી

આગળ નહિ વધતી હોય તો પાછળ તો પડી ગઈ જ નથી; પરંતુ ઉપયોગિતા અને વિકાસ બંનેની નજરે તો ઘણી જ ઉતરી ગઈ છે.

મંડીવાદ, બ્રાહ્મણવાદ, શાહીવાદ, સત્તાવાદ, પુરાણવાદ તેમજ બીજા એકદ્યુ સત્તાવાદને ઉત્તેજન આપતું તે તો વર્તમાન રશિયન રંગભૂમિ-શિવાય પૃથ્વી ઉપરના પ્રત્યેક દેશની રંગભૂમિનો ઓછો કે વધારો અંશે ધમ ધમ પડ્યો છે જ. પરંતુ મુન્દરાતી રંગભૂમિનો આ દિશાની નબળાઈ તો છેક જ અક્ષર્ય છે. લગભગ એકેકે એક નાટક કાં તો પુરાણોની કાષ્ઠક કથાને મારી મંચડીને, અથવા તો એકદમ ઐતિહાસિક પ્રસંગમાંથી ખરો ઇતિહાસ ઉઠાવી દબને લખવામાં આવે છે! તેમાં એકસોમાં નવાણું નાટકમાં સામાજિક સુધારાને ભયંકર જુદી રીતે ઉભારી પાડવામાં આવ્યા હોય છે: સ્ત્રી જાતિને માટે અનેક અસહ્ય ભેદમાંથી ઉભરાઈ રહ્યાં હોય તેવા પ્રસંગો થાછ, સ્ત્રી જાતિને છેક જ અન્યાય કરી, પુરુષોનું પરસ્પર જ નહિ, પણ તેમની બીયણ આપણુદ સ્ત્રી જાતિ ઉપર ચાલુ રહે તેવી ભાવના બતાવવામાં આવી હોય છે: રાજાને વિનાયું ગુજરાતી નાટક તો ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે! રાજા આવ્યા એટલે ચાકરદરબાર: આવવાનો અને જ્યાં દરબાર: આવ્યા એટલે દરબારીઓ અને નાયનીરીઓ પણ આવવાની: પુરાણ-અજ્ઞનું નાટક હોય છતાં દરબારીઓ અને શાસકોનીઓના પોશાક ઢંગધણ વિનાના તેમજ ધોરંગનાઓના મુખે ગવાણું ગાયન ઉદ્ધુ જ્યોત્સનામાં! આવું આવું સમય સંલગ્નને અતિકૂળ એવું તો આરંભથી અંત સુધી પ્રત્યેક નાટકમાં જોવી મળવાનું! પણ એ

તો-ગીણુ બાબત છે, મધ્ય આબત તો આપણી રંગભૂમિ પ્રેક્ષકોનાં માનસ ધડવામાં કેવો કાળો આપે છે તે જ છે. અને તે દ્રષ્ટીએ જોતાં તેની અસર -જે કંઈ પણ હોય તો, તે બધી જાતના અનિર્મિત અને આપણુદ સત્તાવાદને નિરંતર માન. આપી નિર્ભાવી લેવાના જ સંસ્કાર આપે છે !

ગુજરાતી રંગભૂમિના કાલના સૂત્રધારે કેવળ આપારી નાસ્તે જ એ ધધો ચક્ષુવાનારા મૂડીવાદી, મનોદશાવાળા, ધણુ ખરે જોણમાં જોણ શિક્ષણ પામેલા માણસો જ હોય છે. તેમને સમાજની કે દેશની ઉત્થતિને માટે લગભગ કશી જ લાગણી હોતી નથી, એથી માત્ર ખીભત્સ અને લયાનક મનોવૃત્તિને પોષવાના જ ત્યાં પ્રયત્નો થાય છે. એ જ દ્રષ્ટીએ વર્તમાન રંગભૂમિ માટે નાટકો લખાવવામાં આવે છે અને શંગારને નામે ખીભત્સ રસનાં પર રંગભૂમિ ઉપર બહેવડાવવામાં આવે છે.

આથી સાહિત્ય, સંગીત અને અભિનય કલાત્મક અને નાટકશાળાને અંગે જરૂરી એવી ચિત્રકલાત્મક વર્તમાન રંગભૂમિ ઉપર નિત્ય ખૂં જ થાય છે.

મૂડીવાદના એકલા જ વાંદથી પ્રેરાયેલા ગુજરાતી રંગભૂમિના આકરો અને માલિકો, નોંચેને માટે પણ સોંધાં ખર્ચર જોડે છે. આ ધધામાં તેથી સુશિક્ષિત માણસો પડતા નથી. નાટકશાળાઓના માલિકોને તે પસંદ પણ નથી. કેમકે, તેમને પોતાના નોકરો ઉપર લુલ્હમ ગુજરાતી દેવ પડી ગઈ છે, અને એ જાની દેવ તેમના સદગ્ન સ્વલ્પ

જેવી થઈ ગઈ છે. એટલે સંસ્કારી તેમજ સુશિક્ષિત માણસો તેમને પોષાય તેમ નથી.

આપણી રંગભૂમિનાં નટ સમુદાયની પાસે ક્યારેય આવતાં ખતોં અને તેમની સાથેનાં વર્તન અંગીઆના ગોરા માલિકોના વર્તનથી ઉતરે તેમ નથી. કારણનાંઓમાં બાલમલુરો માટે કંઈ પણ દેખરેખ રખાય છે; પણ રંગભૂમિ રૂપી કારખાનાના બાલ અમલનીઓના સંસ્કારણ માટે કશી જ વ્યવસ્થા ન હોવાથી, ઉગળી લપકાદાર દેખાતી રંગભૂમિના પડદા પાછળ બનતા બીપણ કાપડો જનના જાણી શકની નથી. દમણાં દમણાં નટવર્ગમાંના દેટલાકોએ રંગભૂમિના માલિકોની દમનનીતિથી કંટાળી, સંધ્યાળ ખીલવવાના પ્રાથમિક પ્રયત્ન કરેલા, પરંતુ સુવ્યવસ્થિત મૂડીવાદના ખડક સાથે અથડાઈને તેમની ઉગતી આશાની નોકરો લકડો નીકળી ગયા !

રંગભૂમિને યોગ્ય દિશામાં દોરવામાં આવે, તો વર્તમાનપત્રો અને વ્યાસપીક કરતાં જનતાની જાગૃતિમાં તે સંગીન કાળો આપી શકે; પરંતુ ગુજરાતી રંગભૂમિના સંચાલકોની પાસે એ આશા જ પ્રધારે પડતી ગણી શકાય. વર્તમાનપત્રોને જેમ 'પ્રેસ એક્ટ'થી ડરતા રહેવું પડે છે, તેમ રંગભૂમિના સંચાલકોને છૂપી પોલીસના એક વિભાગથી નિરંતર ડરતા રહેવું પડે છે. પરંતુ વર્તમાનપત્રોના તંત્રીઓ તેમજ મૂડકો સુશિક્ષિત, સંસ્કારી અને દેશદામવાળા હોવાથી, તેઓ કાયદાનાં ડરથી એટલા લયબીન રહેતા નથી કે, જેથી તેઓ પોતાના સ્વીકૃત સિધ્ધાંતોને ભંગ કરે. પરંતુ રંગભૂમિના સંચાલકોમાં માત્ર આપારી દ્રષ્ટી હોવાથી, છૂપી પોલીસના સેન્સરખાતાના

સાંસમાંથી વિનો વિધે નીકળી શકે તેવાં જ નાટકો તૈયાર કરાવે છે. અને 'નાટક વીચ' નારા જૂની પોલીસના ખાતાની નજર તો, માત્ર કંઈ ગંગાદ્રોહી વસ્તુ પેસી ન બંધ તેટલું જ એવા માટે ઉધારી રહે છે. સીનેમાં અને નાટકો બનતી પસંદગીમાં એ એક જ દષ્ટિ પ્રાધાન્યપણે રખાતી જણાય છે. રંગ-ભૂમિના સંચાલકો પ્રબળ સીધાં સંસારમાં રહેના નથી, તેમજ એમના ક્યાં નાટકો કયા કારણસર એ ખાતાએ નામ જુર ક્યાં તે જનતાને જણાવતા નથી. પરિણામે એ આખી ધટના ઉપર સદાચળ ગાંઠો અધાર બેઠેલા એકાદેકો રહે છે.

રંગભૂમિ ને કવિતાઓને ઉત્તેજન આપે

છે તે માટે ભાગે કવિતા નામને પણ લાયક હોતી નથી, એટલું જ નહિ પણ તેમાં વિચારો પણ ઘણી વખત અધમાધમ હોય છે. અને તેમ થવામાં પણ રંગ-ભૂમિના સંચાલકોની ભીષણ મનોદશા જ મૂખ્ય કારણભૂત હોય છે. એમની ઇચ્છા આગળ સામાન્ય લેખકો સુકે આં કરી શકતા નથી, પણ એમ. એ. થયેલા પ્રેક્ષકો મુઠ્ઠાં, પિત્તળ મંત્રણની એમની ઉપર જાપ પાડવામાં લયંકર રીતે નિષ્ફળ નિપડે છે; અને તેથી તેમની એ લયાનક કરુણતામાંથી “લય સીનમાં લપસી પડ્યાં” જેવાં મંદાં ગાયતો કહેજ સફીના અન્યાસમાં આગળ વધેલી યુગરાતની યુવતીઓને મુખે, પ્રેક્ષક સમુદાય સમક્ષ ગાંઠા બંન્ની પડે છે!

સીન અને સીનરી ને નામે આપણી વર્તમાન રંગભૂમિમાં દેશાંતી સાથે સુરચિનો પણ લંગ થાય છે, ઐતિહાસિક-સત્યો તેમાં દેશી જાય છે, અને કંગાળ ચિત્રરંગ

તેમજ પ્રેક્ષકોની દષ્ટિને આંછ નાંખે તેવી વિદ્યુતખતીઓના ઝકઝમાળવાં .. પોતા દેશની સ્વાધી હરિકાઈ વૃત્તિમાં તણાઈને રંગભૂમિના સંચાલકો પ્રેક્ષક સમુદાયની ભૂધિની લયંકર ટેકડી કરે છે! વસ્તો અને સંચાર્યોવાની એમની પસંદગી રંગભૂમિના સંચાલક થવા માટેની એમની નાભાયકાતે ખતાવી આવે છે. આ કક્ષામાં તેમનામાં જે ઐતિહાસિક દષ્ટિ હોવી તેંછએ તેના તો હજી જન્મ જ થયાં નથી. તેથી ‘રામચંદ્ર સાથે અરણ્યમાં વસતી જાનકી, છેલ્લામાં છેલ્લી કટની ઝરી ભરેલી ચોળી, વીસમી સદીનાં છુટ અને બંગ્લી તેમજ તેવી જ સાડી પહેરીને, વીજળીના દીવાઓથી શણગારેલા રસ્તા ઉપર ફરતી દેખાય છે! આ જાતનું સમયનું લયંકર અપમાન માત્ર યુગરાતી પ્રેક્ષકો જ સહન કરી શકે.

તેનાજેવી જ અજ્ઞાનતા રંગભૂમિના સંચાલકો પાત્રોની પસંદગી વખતે ખતાવે છે, આથી અનેક વખત ૬-૧૦ વર્ષનો, છેકરો યુવતિના વેશમાં રંગભૂમિ ઉપર આવી પ્રોદાના મોંઝામાં શોભે તેવી વ્રાતો કરે છે! કુમુદ-સુંદરીનું કામ ગમે તેવા નાનકડા છોકરાને મળે છે! માતા કરતાં પુત્રી ઘણી વખત વયમાં મોટી હોય છે! એમને કાણ સમજાવે કે જે પાત્રનું કામ કરવાનું હોય તેને જ મળતો આવે તેવા ચહેરાના નટની શોધમાં પશ્ચિમની રંગભૂમિના સંચાલકો કેટલી મહેનત લે છે અને પૈસાનો પણ કેટલો ભોગ આપે છે! [વાસ્તવિક રીતે તે એ ભોગ નથી, પણ ખરી કામત છે.]

પુરુષો સ્ત્રીનાં વસ્ત્રોમાં સંસ્કર થઈ રંગભૂમિ ઉપર આવે, તે તો એકવી માનવે નૈતિનું નહિ પણ કુદરતનું લયંકર

અપમાન છે, અને તે દિશામાં પ્રેક્ષકોએ જ રંગભૂમિના સંચાલકો પાસે સુધારો માગવું પડે છે.

આપણી રંગભૂમિની આ સૂધી ખામીઓ દૂર કરવા માટે, તેમાં મૂળભૂત પરિવર્તનની જરૂર છે. તેમ કરવા માટે સમુદ્ધી પહેલાં રંગભૂમિના સંચાલકો રંગભૂમિને છેક જ અધમ પંક્તિએથી ઉચી દેશાએ લઇ જવા માટે ચોતાના કાર્યની પાછળ સિધ્ધાંત બજા રાખવું પડશે. જ્યાં સૂધી તેમ નાદ થાય ત્યાં સૂધી ભુધિમાન વિદ્વાન માણસોનો તેમને સાથ મળશે નહિ. અને તેમના સાથ વિના રંગભૂમિના પ્રાણુસમાં નાટ્યાલેખનો સારો થશે જ નહિ.

આજ સૂધી પુરાણવાદ, સત્તાવાદ, વહીવટવાદને ઉત્તેજન આપી, સામાજિક સુધારાની જ નહિ, પણ પ્રત્યેક જાતના નવા વિચારની ભયંકર ઠેકંડી કરવામાં રંગભૂમિના ધણો દુરપયોગ થયો છે. હવે તે પ્રજાવિકાસના જુના ચીલાની ગંદી ગરેડમાંથી નીકળીને સમાનવાદ, સહિષ્ણુતાવાદ, સમાજવાદ, પ્રજાવાદને પ્રયોધવાની, તેમજ સ્ત્રીજાતિની સક્રિય જનતાને બતાવવાની જરૂર પડી થઇ છે. તે બહુ, તેવા મતને ઉત્તેજન આપનારાં નાટકો લખવાનીને ભજવવાની જરૂર છે.

રંગભૂમિનો સુધારો આ શિવાય ખીજાં પણ ધણાં વાનાં માગી લે છે. દાખલા તરીકે: પ્રત્યેક નાટકની સાથે ગાયનો આવવા જ જોઇએ એવો આગ્રહ શા માટે જોઇએ? તેજ રીતે દરેક નાટકમાં નાચ, ગરબો, દરબાર, દરબારીઓ એ બધું

વિના કારણે પણ લાવવાની જોઇની શું જરૂર છે?

હાલ સીને-સીનરી, બતીઓ અને ચોશાક પાછળ જે આંધળો ખચ થાય છે, તે માત્ર વિનાનાં વસ્તુને બાલ ભપકાનાં કુકોરાથી આંછ નાખવા માટેજ હોય છે. એમાંનો ધણો બચો ખચ સહેલાઇથી ઘટાડી શકાય અને સીને તેમજ કપડાં ઉતુવાળાં રાખવા માટે વધુ કાળજીભર્યું ધ્યાન આપી શકાય. વિચારશીલ માણસો ખોટા આડંબરથી રાચતા નથી, ઉત્તમ વસ્તુથી રાચે છે. આમ કરવા જતાં કમાણી ઘટવાનો ભય રંગભૂમિના સંચાલકો રાખે છે; પરંતુ તેમનો એ ભય મિથ્યા છે, તે સમજવા માટે વધુ દૂર નહિ-માત્ર મરાડી રંગભૂમિ સૂધી જવાની જરૂર છે.

સમયની લંબાઇની બાબતમાં પણ હવે પ્રજાવિકાસને વળગી ન રહેતાં, રાત્રિના છેક દોઢ વાગ્યા સુધી સેંકડો માણસોને રોકી રાખવાને બદલે ખાર વાગ્યા સુધીમાં પુરાં થાય તેવાં નાટકોની ગોઠવણ અત્યારનાં સમયે ઉઘોગી માણસોને માટે વધુ અનુકૂળ થઇ પડે, અને તેથી પ્રેક્ષકો વધુ સંખ્યામાં આકર્ષી શકાય, એ તો સીનેમમાં જતા પ્રેક્ષકોના સમુદ્ધ ઉપરથી પણ સમજી શકાય તેમ છે.

હાલનાં નાટકોમાં બંધા જ રસ લાવવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન થાય છે. તેને લીધે ધંડ, માંથાના સંબંધ વિનાનાં એક નાટકમાં બે નાટકો ભજવાય છે. તેમ નહિ. કરતાં હાસ્ય ઝગવતાં નાટકો, કરુણાન્ત નાટકો, શુભપરિણામી નાટકો જૂદાં જૂદાં ચોબનીને ભજવવાં જોઇએ: તેજ રીતે સંગીતવાળાં અને સંગીત રહિત નાટકો ભજવવાનો પણ આરંભ કરવો જોઇએ.

આમ થાય તો પશ્ચિમમાં જેમ અધિમાને અને સંસ્કારી સ્ત્રી પુરુષો રંગભૂમિ સંગે સંકાર કરી તેને ઉચ્ચ કક્ષાએ લઇ ગયા છે, તેમ અહિં પણ જરૂર અને ; વખોડાતી રંગભૂમિ વખણાવા લાગે અને હાલની માફક તે માત્ર કમાણીનું એકલું સાધન ન બનતાં પ્રગ્નનું માનસ ઘડવામાં સમર્થ ફાળો

આપનારે સંસ્થા યજ્ઞ પડે. એ સંસ્થા દેશની આર્થિક, સામાજિક, ધાર્મિક અને રાજકીય સુલામીની યેડીઓ તોડવામાં થાય હિંસા આપે એટલું જ નહિ, પણ સાહિત્ય, સંગીત, અભિનય, નૃત્ય અને ચિત્રકલાની ખીલવણીમાં થાય અંગેસિ આપી શકે.

હું માનું છું કે મધ્યમ પદ એટલે મેદરકાર અને સ્વાર્થ-ખીકણપણું છે. હિંદને દિ'મતવાન હંસાહી ચારિત્રાની જરૂર છે. ઝાંખી આંશાઓ કે મધ્યમ ઇચ્છાઓવાળાની નહિ પણ દિ'મતવાન સ્વભાવ, અને દેશને માટે મરીશીટનારાની.

—ખીશન નારાયણ ધાર.

કેવળ સાંધાસુધી કે થાગડ થીંગડા કામ નહિ આવે ; છુટી છવાઇ રાજકીય બક્ષીસો અને છુટી છવાઇ છુટો હવે પ્રગ્નને ખીલકુલ સંતોષ નહિ આપે.

—અખીલચંદ્ર દત્ત.

અડગ દ્રઢતા એજ સાંધામાં સાચું ડહાં પળુ છે.

—નેપોલિયન.

આખી દુનીઆના દેશો કરતાં હિન્દુસ્થાનમાં કરતું પ્રમાણ સૌથી વિશેષ છે.

—ફ્રેડરિક હકે.

જ્યાં મુધી હાલની (છુરોક્તી) સરકાર ચાલુ રહે ત્યાં મુધી દેશમાં કદી પણ શાંતિ ફેલાવાની નથી.—સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી.

હિન્દને છવવું હોય અને (વેપારી) હરિક્ષણની શરતમાં છતવું હોય તો પ્રગ્નએ આત્મસંયમ અને ચોતાનામાં વિશ્વાસ રાખવો જોઇએ. —રામસ્વામી આચર.

પરદેશી ઉપર તમારી કેળવણીનો ભરોસો રાખશો નહિ. આશ્રયની આશા ફક્ત દેશી આત્મા અને દેશી હસ્તોપર અવલંબે છે.

—હીરેન્દ્રનાથ દત્ત.

તમારાં જીવાનો કેવો ધોરણુપર આવે છે એ મને કહો તો નવી પ્રગ્ન કેવા લક્ષણવાળી યશે તે હું કહું.

—અકુ.

તમારી જાતે વિચાર કરો, જોઇએ તો ઓછો વિચાર કરો પણ તમારી જાતે વિચાર કરો.

—લેસીંગ.

આ ગ

[નિવલિકા.]

લેખક: શ્રી સીતારામ શર્મા

આ સંઘના હૃદય સ્ત્રી શરદની રોચિની નિમિત્ત અને ઉગ્રમાળી ચંદ્રિગમાં સૌદાસ ગામને પાદરે, આમ સુંદરીઓ લાંબા-મીઠા હલકે નવરાત્રિનાં ગરબા ગાઇ રહી હતી.

સૌદાસના નવજુવાનો યોગે મળી ગરબાઓ સાંભળતા શરદોત્સવની સાદી રીતે મઝા માણી રહ્યાં હતા.

કૂતળી છળીઓ જેવાં બાળકો કમંદિત તીસાનાથની નિઃકલંક સાંઘનીરોબા પૃથ્વી ખટ ઉપર કંઈ કંઈ રમતો રમી રાત્રી રહ્યાં હતાં.

નવરાત્રિનાં અનેય આનંદની લીજીત આંમ સારૂં એ સૌદાસ આખી રહ્યાં હતાં.

તે વખતે કોઈને ખેલુ જાણુ ન થાય તે રીતે પ્રમંથ પ્રેમનાં કેદમાં મત બનેલી રૂપાં ગરબામાંથી છટકીને રૂઝાની સાથે સૌદાસિનીનાં કાંઠે ફરી રહી હતી.

પાવરડો પકડ્યો તો

પાર ઉતારેજો

સૌદાસના ગાંઠરે ગેવાતાં અંધારાનાં એ પડયા દૂર દૂર રૂપાં અને રૂઝાના કાને સાંધી આવીને અથડોતા હતા.

નદીને કાંઠે મોટા પથ્થર ઉપર આવી સાથે આત્માનું સંલગ્ન સાધી બને એક

કનાં. જે જુદા દેહ જાણે એક થઈ ગયા હતા, જે નિરાળાં હૃદયમાં એકજ પ્રમંથ શકિતની ગતિએ એકી સાથે થતાં ધમકા-કની ગતિમાં નવો જુરસો આવ્યો હતો, પ્રેમના નથાથી બને ઘેરાં બની ગયાં હતાં. હાથમાં હાથ બીડી રડો રૂપાંના અર્ધ શરીરને ઘોતાના બોળામાં લકળે બેઠો હતો. બનેના લટકતા પગને પખાળતી સૌદાસિની એ પ્રેમી યુગલને રિઝવવા બીલું-મધુર-શાંત-સંવાદી ગીત ગાતી હતી, જે પ્રેમી આત્માઓને એકાંત આપવા કુદરત જે ઘડી સૌદાસિનીનાં કોણરૂમાં સંતાઈને બેસી ગઈ હતી. તીસાનાથ એક વિપલ સંઘલીને એ પ્રેમીઓની પ્રેમએકાંત બની બની ભેદ રજો હતો.

સૌદાસના ગાંઠરેથી ગરબો બીસનારીઓના ફરીથી પડયા પડયા:

પાવરડો પકડ્યો તો

પાર ઉતારેજો

“રૂઝ” પ્રેમપ્રમત્ત રૂપાંને થડકતો સ્વર સંભળાયો.

“સાંભળ્યું ?”
“હા, રૂપાં ?”

પ્રેમના નશાની કેદમાં ચક્રચૂર બનેલો રડો નિદ્રાધીન આજુસ સફોળા જાગી ઉઠે તેમ બગી-ઉગ્રિને ખોલ્યા.

“સૌદાસની સ્ત્રીઓ ગાય છે તે”

“ના. મને અત્યારે એ કશું સાંભળવાની

પરવા નથી. જીવનમાં પહેલ વહેલાં નેવેલાં— “તને મારો વિશ્વાસ હજી થ નથી? રૂપાં, આ સુખના ઘેનમાં હું એટલો ખેલાન બની ગયો છું કે, મને મારી થે ખબર નથી. મારી રૂપાં! રૂપાં! આજે કેટલા દલાડાંની હોંશ આમ પુરી થઈ? અને મારી રૂપાં મળી એટલે મારે કેશાની પરવા નથી.”

તેણે પ્રેમાન્મત્ત ધનિને રૂપાંના શરીરને પોતાના હૃદય સાથે નેરથી ભયડી નાખ્યું. તેના વણ-ખોટાવણ તંદુરસ્ત હોઈ ઉપર એણે પહેલ વહેલી પોતાના પ્રણયની છાપ પાડી.

“રૂપાં, આ સુખ એટલું છે કે તને બીજું સાંભળવાની કુરસદ મળે છે?”

ફરી ફરીને તેણે રૂપાંના હોઠને, કપાળને, મસ્તકને આંખને કેટલાંય સુખના ક્યાં.

પ્રણયીના એ સુખન દાનના મધુર ઘેનમાં રૂપાં પોતાની જાતને ભૂડી, રૂડાને એકચિત્તથી ભેળ રહી હતી. સમસ્ત વિશ્વમાં એને રૂડા શિવાય બીજા કોઈ પુરુષ જીવતો નહોતો લગ્યોતો.

કેટલીયે વિપત્તિ એ પ્રણયમસ્ત વાંતાવ-રણ ટકી રહ્યું. તેના નશાનો ઉભરો સમતાં, રૂપાંએ રૂડાની વિશ્વાસ છાતીમાં પોતાના વિખરાઈ ગયેલા વાળવાળા ખુલા માથાને સમાવી દબને, તેના માંસક, ખભા ઉપર મમતાથી ધારે ધારે હુંકારા હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં રહ્યું; “રૂડા, ગરબે જાનારીઓ કહે છે:

“અને હું તને પૂછું છું કે, મારો પાલવડો પકડ્યો છે તે પાર ઉતારીશને?”

“તને મારો વિશ્વાસ હજી થ નથી? રૂપાં, મારી ઉપર તને હજી શંકા છે?”

રૂપાંના મસ્તકને પોતાના મજબૂત હસ્તો વડે મમતાથી પકડી, તેની કાઠીઓમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ નેતા રૂડાએ પૂછ્યું.

“રૂડા, મને તારામાં વિશ્વાસ ન હોતો તો આંટલું સાહસ કેમ કરીને ખેડત? જીવનમાં પહેલી વખત હું રાતને વખતે, પર પુરુષ સાથે આમ એકલી નીકળી છું. મારા બાપા અને બા ને તું ક્યાં નથી જાયો તો રૂડા? પણ એ બધાનો ભો ભરીને સટકી નીકળી તે તો તારે ખાતર જ રૂડા!” રૂડાના ખોળામાં ઢળી પડેલી રૂપાં, રમતિયાળપણે તેના જડા પંહેરણના લંબડી ગયેલા ચીથ-રાના ખોરીયાને રમાડતી રમાડતી ખોલતી હતી. “પણ રૂડા, મારી સાહિયરો કહેતી હતી કે ભાવડાઓને વિશ્વાસ નહિ. એ તો આજે આમ ફેર ને કાલે તેમ ફેર. રૂડા! તું તો એવો નથી જ, મારી ખાત્રી છે. પણ આજે જ પાલવડો તારા હાથમાં સોંપ્યો છે, તે કદી ન છેડતો..”

“રૂપાંની કાઠીઓમાં તે વખતે અનેક વીળ-જાઓ નાચી ગઈ. તેના સુખમંડળ ઉપર શરમના કંઈ, કંઈ ભાવો તરવરી રહ્યા.

“મારી રૂપાંને એટલું?—હું?—એ હું ખોલી રૂપાં! મારો પ્રાણ છેડે પણ તને?”

નિર્જન એકાંતમાં, એ પ્રણયઘેનની ખેલડીને એકલી જ રહેવા દઈ, પ્રેમી આત્મા-ઓની રસ-મસ્તીની કપનાજ કરીને સંતોષ માનવો-પડશે.

૩૩ કદાવર, અન્નમંદર એકુલ હતો.
સૌદાસની પાસેના. માણેકપુરના મકન
પટેલને ઘેર. ઉછર્યા હતા. વરસો પહેલાં
માણેકપુરની ભાગોળે, કથુબીવાડની પાછળના
વાડાઓની વાડ અને ઉત્તરપાસેની. વચ્ચેથી
કપડામાં વીંટાએકું એક બાળક મળ્યું હતું.
અને મકન પટેલની દૂરની સગી એક જુવાન
વિધવા, જેની તરફ ગામની સ્ત્રીઓ શંકાની
નજરે ભેટી તે એ જ દિવસે. નાશી ગઈ
હતી. તેથી મકન કાકાએ તે બાળકને
પોતાને ત્યાં રાખીને પાળી. પોપીને મોટો
કર્ણ હતો. એ યુવક માટે માણેકપુરના
લોકો રૂઝાને અંતરથી ધિક્કારતા હતા.

૩૪ એકલા ખેતરમાં એકો હોય ત્યારે
ધણી વખત માતાની કંપના મનિષ્યો ખડી
કરતો. જોઈકે યુવકથી દગાવકી, એને કપ-
ડામાં વીંટી વાડ નીચે મૂકીને પાછું વાળીને
ભેગાની હિંમત ક્યાં વિના, છાની છાની
અડધી રાતે આવી જતી માડીને તે કંપતો
અને કંપનાની એ માતાની દયા ખાતો-
અંતરથી તેને પ્રજ્વલે.

સંભળના ભોગ અનેલી વિધવાને કસવનારં
માણેકપુરનો જ બીડ. પુરૂષ સમાજમાં માનપદ
રીતે રહી શકતો, પણ પોતાનો જમાં કંઈ જ
પ્રાંક ન હોતો એવા રૂઝાની તરફ એ સમાજ,
એની માના નામેવેર વાળતો હતો. ૩૫
અનેક વખત એ કપટની વેદાથી-પિણ્ડન
એકલા એકલા ગામના ગોદરે. વેડવાની વડ-
વાઈઓ નીચે બેસીને, કે મકન કાકાની બેસો
ચારતાં આંખાની આમરાઈ નીચે ધરતીને
બોળે સૂતાં સૂતાં, રૂદન કરતાં અને સંભળે
માની લીધેલો માતાના પાંપને પોતાનો
અશુભગથી ધોધ નાખવાં મંથતો.

જેની માનસિક મનિષ્યને અનેક દિવસોથી
મન મંદિરમાં પ્રેમ અને સન્માનથી
પ્રધરાવીને તે પુનઃ ક્યાં કરતો હતો, તે રૂપાળી
રૂપાં અત્યારે એકાંત આકાશ નીચે, સુતેલી
કુદરતની શાંતિમાં એના બોળામાં-એની
બનીને આરામ ભેટી હતી, ત્યારે રૂઝાની
નજરે સમક્ષ કેટલાય જૂના પ્રસંગો જગૃત
સ્વપ્નની માફક તરવરી રહ્યા હતા. માણેક-
પુરના લોકોની ટીકાઓથી કંટાળી પહેલ
વહેલા તે સૌદાસમાં રામા પટેલને ત્યાં સાથી
તરીકે રહેવા માટે આવ્યો, ત્યારે રામાભાઈની
લાલ્લી યુવતી રૂપાને પહેલ વહેલી ભેટાં
તેના હૈયામાં વિગળીને જે અપકારો થયા
હતા-એ અપકારના તેજમાં અંતર, તેણે
જે અનેક મિટ્ટી કંપનાઓ કરી હતી તેણે
તેને સ્મરણ થયું. બેસાને ધાસ નાખતી,
વિખરાયેલા વાળવાળી રૂપાં, આખ્ય કન્યાની
નિર્દોષ બેદરકારીથી કાંચળી અને ચણીઓ
પહેરીને ફરતી, સૂર્યાદય સમે ખીચેલા કમળ
જેવી દેખાતી, કટતી યુવાનીને. લાંઘાનો
સડગ પણ પ્રયાસ ક્યાં વિના આમતેમ
ફરતી, રૂઝા સાથે નિઃકામ આતુરતા ભરી
દષ્ટિ ફેંકતી, પિતાની વાત સાંભળવા
કેવુંકેવું ધૃતિથી ઉભા હતી, તેને જોઈને
જુવાન રૂઝાના દિલને અગ્નિ. પણ જે
આકસ્મિક ગર્ભગલીયાં. યથા ગયાં હતાં
તે યજી નીરંતર તે રૂપાંની. હાંપડામાં
જીવન ગાળતો હતો. તે જીવનના જૂઠા જૂઠા
પ્રસંગ તેને સાંભરી આવ્યા.

રામા પટેલે તેને પોતાને ત્યાં સાથી તરીકે
રાખ્યો. ત્યારથી, જ્યારે જ્યારે-તે રૂપાને
જોયો ત્યારે ત્યારે આશાભર્યા હૃદયે. આતુર
નયને તે એનાં પ્રગલ્ભ મળ્યો. એને હૃદય-
સ્થરી માનીને છોનાછોનો પ્રજ્વલે. કોઈ ન
જોયું તે માટે તેણે હૈયાના યુગ્મ ભાગમાં

રૂપાની મૂર્તિની સંતોડી રૂપી હતી. અને ખેતરમાં હજા ખેડતો હોય, બગીચાં ચારતો હોય, ઘાસ કાપતો હોય, ગાડું કંડાસ હાંકતો હોય, ત્યારે એ મૂર્તિને કુંળા કુંળા ભાવથી પંખાળતો. રૂપાને એની ખબર નહોતી. ખબર હોય તોપણ પોતાના ઘરના નોકરને પ્રેમી સદીકે સ્વીકારવા તે તૈયાર પહું નહોતી. પણ પરિણામે પ્રેમીની દષ્ટિને પૃથ્વીના પટ ઉપર કાણ પારખી શક્યું નથી? રૂપાને પણ એ પરખ પડી. રૂપાની દીકરીઓમાં તેણે દરજ્યાં દોડતાં દેખ્યાં, રૂડો ન જાણે તેમ તેના દિલમાં પણ રૂડા મારે કોમળ ભાવનાનો ઉદય થયો. રૂપાને પણ એ પરિવર્તનની ખબર ન પડી. પછી તો રૂપાં રૂડાનું 'ભાગ' લઈને જાય, કે રૂડા-કોસ હાંકતો હોય ત્યારે રૂપાં પાછોત' કરવા જાય, ત્યારે પોતાની વસિ વસિ ફરતી રૂપાની મંજરોનો તે એ જ ભાવે પ્રત્યુત્તર વાળવા લાગી. રૂડાની દષ્ટિની મૌન આજીવ્યોની, પ્રેમની આગથી જલતા તેના વદનની રૂપાં ઉપર અસર થઈ, પ્રેમીએ પ્રેમનો પ્રત્યુત્તર વાળવા માંડ્યો.

રૂપાં તે પછી જ્યારે જ્યારે રૂડાને જુવે ત્યારે તેની દષ્ટિમાં કોમળતા અને શરમાળપણું જણાતાં. રૂપાની સાથે કામ કરવું તેને ગમતું. રૂપાં તે પછી તો રૂડાને અનેક વખત રામણમાં પોતાના સાથે જોતી તેના મજાજત ભૂજાધ નીચે લયગતી, તેની જ બની ને એનામાં તનુબ બનતી તે પોતાને જોતી. રૂડાનું રમજી કરતાં, તેના ચંચળ ચિત્તને આરામ મળતો નહિ અને રાતોની ગતો ઉંઘ વિનાની સ્વાદી જતી. એના હૃદયમાં રૂડાએ સ્થાન લીધું ત્યારથી તેની મનોદશા જ પસંદાઈ ગઈ હતી. તેની સખિઓ તે મારે અનેક વખત એની મશકરીઓ કરતી. પાણી

ભરતી વખતે રૂડાનું ચિંતન કરતી. તે ધ્યેયતાં ધ્યેયતાં સ્થંભી જતી, કે માર્દવી બદલે ઘડાનું પાણી બહાર કાઢવી. દેત એથી કુના-કાંઠે પનિહારીઓ અંદર અંચિની અનેક દીકાઓ કરતી. કોઈ કો બટક ખોલી-તેને મોઢે પણ કહી નાખત. ખેતરમાં કે ખેતરથી આંવતાં-સહ એકાંત મળે ત્યારે બન્ને અંતરમાં ભરાખેડી આવી આવી પાતો કરીને દિલ ઉભરા કાઢતાં. એ તમામ પ્રસંગો રૂડા આંખ આગળથી પસાર થઈ ગયા.

રૂપાં પડે જમાનો જોયા હો સૌદાસમાં તે ડાહ્યો જણાતો. એમ અનુભવી, આંખ રૂપાંમાં થયેલા ફેરફાર કંઈક અંશે કળા ગઈ હતી. એટલે દીક ઉપર બને તેટલા જાપતો રાખતો. બહુ હો હા થાય ને પોતાની આખર જાય તે રૂડાને એકાએક રંગ નહિ આપવા તેણે કુટુંબની આખર સાચવી હતી એ માનતો, પણ રૂપાં તરફ તેની આજ નજર નિરંતર રહેતી.

રૂપાં અને રૂડાને આથી કંઠી એકાંત મળત નહિ. પરંતુ પ્રેમીઓના મોઝા નિરાળા હો છે. કૃષ્ણધેરી ગોપીઓ આહિરોને ઉંઘા પોતાના પ્રિય પુરૂષને મળવા ઉપડી જતાં તેમ તકમળતાં રૂપાં અને રૂડાએ નવરાત્રિના લાલલેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

સંતત્રસ પ્રેમાંણે રૂડા નવરાત્રિના આરંભમાં જ દશ દિવસની રજા ઉપર ગયો, જતાં જતાં રૂપાંને તેણે સુદ સાતમની રાતનો વાયદો આપી, સૌદાસિનીના મોઝા જતાં આવતા વડાનાં એંધાણ આંખમાં રૂડા ગામમાં નહિ ઊંઘાથી રામા પડે

તરફથી રૂપાને ગરબા રમવાની છૂટ મળી, અને એ છૂટનો લાભ લેવામાં સફળ થયેલ બન્ને મિત્રોએ સૌદાસિનીના કાંઠે જતાં હસીકસીને એજ વાતો કરવામાં વખત વિતાડ્યો.

એ પ્રણયપ્રેમી આત્મા પ્રણયની સૌરભ ભરી માધુરીના ઘેનમાં કેટલીયવાર ભાન ભસી ગયાં. ત્યારે આકાશમાંના ચંદ્ર અને પગે નીચે થઈતી વહેતી સૌદાસિનીનાં જળ શિવાય તમામ કુદરત તંદ્રાવશ બની ગઈ હતી. નદીના કાગરોને કાંઠે ઉભેલાં વૃક્ષોનાં પંક્તિઓ મિથર થઈ ગયાં હતાં. દૂર દૂરથી આવતા સૌદાસની ગ્રામ્ય સુંદરીઓના ગાનના આછા આછા પ્રતિધ્વનિઓ સંભળાતા હતા.

રસમસ્તીમાં મશગૂલ બનેલી રૂપાને એ પ્રતિધ્વનિએ ભગત કરી. ‘હવે જલ્દી જવું’ નેહએ. એવું તેને લાગ્યું.

તેણે મીઠા હલકે કહ્યું:

“રૂપા, હવે આપણે છતાં પડવું નેહરી. નહિં તો બાપા બધું નળેણી જશે. પણ તું મને વચન આપ કે પાંચગો પકડશે...”

“રૂપા” રૂપાના અચાજમાં વિચાદની ઝાંખી ઝાપા હતી. “હું” તો જીવન સંધી તારાથી છૂટા થવા ઇચ્છતો નથી; પણ તારા બાપાને તું ક્યાં ઓગળતી નથી? એ મારી બધી વાત તને કરી જ છે. મારી પાસે મારા એ હાથ શિવાય કશી મિલકત નથી. મારે માટે લોકો પણ કેટલી બધી ડીકાઓ કરે છે? મારા જેવા માણસને રામા પટેલ પોતાની દાકરી દેવા તૈયાર થાય ખરા?”

રૂપાના શરીરે ચંપાઈને લપ્પાઈ રહેલી રૂપાને રૂપાના એ વચનનો સાંભળી તે કુખ થયું. તે એકદમ બોલી ઉઠી:

“રૂપા, આમ છેક જ દિમ્ત શું હારી બેસે છે? ભલે ને બાપા કહે તે કરે. હું તને ચાહું છું, મારે તારી સાથેજ રહેવું છે... મને તું લઈ જા...”

[૨]

રામો પટેલ ગરબા જેવા ગયો હશે કે કોણ જાણે કેમ, પણ એણે તે પછી રૂપાને ખૂબજ જાતામાં રાખવા માંડી. વખતે રૂપા સાથે સૌદાસિનીને કાંઠે જીવનનો રસ રાખ્યા પછી એનામાં પરિવર્તન થયું હોય, તે રામો પટેલ સમજી ગયો હોય કે કેમ, પણ તેણે રૂપાને ત્યાર પછી ઘરમાં ને ઘરમાં જ પુરી રાખવા માંડી.

અને તે પછી એણે રૂપાનો વાંક ગ્રાધી કાઢીને એને પોતાને ત્યાંથી કાઢી મૂક્યા.

બિચારી રૂપા!—ઘરમાં કેદની માફક એકત્રી એકત્રી રહેવા લાગી. પ્રણયીને મળવાની, શુપચુપ એની સાથે સૌદાસિનીને કાંઠે કરવા જવાની, પ્રેમની મીઠી મીઠી વાતો કરવાની તો શું પણ પ્રેમીને જેવાની ય એને છૂટ ન હોતી.

એકાદ્ર વખત રૂપાએ. ઘરમાંથી નાશી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેમાં કાંઈ નહિં ને રામાલાઈ તરફથી સખ્ત માર પડ્યા, એટલે માર પડ્યા કે પૂજવાની વાત નહિં.

“મારા કુળની ઓળખ ઉપર પાણી ફેંવવા બેસી છે?—એ કોણ?—એની મા એને વાડમાં મૂકીને નાશી ગઈ હતી—મજુરી કરીને ચેટ લરે તેની સાથે તોફાને માંડ્યાં છે?”

રામાલાઈ દોરને ઝડે તેમ રૂપાને ઝડતો ગયા, ને હયાની વરાળ કાઢે તેમ બદલ કાઢતો ગયા.

૩૫માં મારથી એલાન-બની ગઇ, જમીન ઉપર પડી ગઇ. એનું આખું ઠીક સોટી-ઓના અને ગડદા પાડેના મારનાં ચિન્હોથી રંગાઇ ગયું.

૩૫માં તે પછી બિલકુલ નમ્ર બની ગઇ. આપની આંતરે તે પૂરેપૂરી માનતી હોય તેમ બતાવવા લાગી. પણ ખરી રીતે તો ત્યારથી જ બળવાની આગ તેના અંતરમાં પ્રગ્વવી રહી હતી. પોતાનું અને પોતાના પ્રિય-જનનું ભીષણ અપમાન કરે તેવાં જે વચનો પિતાએ કહ્યાં હતાં, તે આજે વખત એના મગજમાં ઘોળાતાં અને તેના નાનકડા માથામાં બળવાની આગસળગાવવામાં ફરણુ-ભરત બનતાં હતાં. હાંત કચકચાવતી, ગુસ્સામાં મૂકી વાળી હવામાં ઊછળતી, તે પોતાની વચ્ચે આવનાર પિતાની ઉપર અનેક શાપ વરસાવતી.

રાત્રે તેના માથામાં લનાવળની માફક ૩૬ને માટે અનેક વિચારોની પરંપરા ઉઠતી, ત્યારે પ્રણયીના વિશાગની લાગણીની ઉભાથી તેનું આખું શરીર ધીમી જતું, તેનાથી રડી જવાતું, આમ તેમ આજોટી આજોટીને પાસાં ઘસતી નાખતી, તો પણ ઉંઘ આવતી નહિ, ત્યારે ઘણી વખત તો ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં દીવાની બની ગઇ હોય તેમ તે તકીયાને મુઠ્ઠા લગાવતી, બડ-બડતી, રાત્રિની શાંતિમાં આખું મકાન નિદ્રાધીન બની ગયું હોય, ત્યારે હૃદય વિછાળ વેદનાઓથી ધ્રુવકં ભરતી ઉઘાડી આંખે વહાણું વાય ત્યાં સુધી વચોપાત કરતી.

[૩]

મનુષ્યોની ઉભી કરેલી આદરણીયો પ્રેમીઓના પ્રેમધનમાં સ્વર્ગ સદૃશ થઇ શકતી નથી. પડાઉ તોડીને,

પ્રથમ પરથી ગાંડી બનેલી વિશાળ નદીઓ ઓળંગીને પણ પ્રેમીઓ પરસ્પરના મિલનના માર્ગ સહેલા બનાવી દે છે.

૩૬એ પણ એ પ્રમાણે રામાભાઈના ઘેરથી જવા છતાં ૩૫ને મળવાના માર્ગ શોધી કાઢ્યા. અનેક વખત તે આતુર આંખે ને ધડકતેં હૈયે ૩૫ને મળવાની તક શોધતો રામાભાઈના મકાનની પાછળ રસગતો.

એક વખત તેને તક મળી ગઇ. રામો પટેલ ખેતરમાં ગયા હતા, તેમનાં વડુ ઘરકામમાં યુથાયાં હતાં. ૩૫માં પાછલાં મેડાની નાનકડી જળીયારી આગળ યેડી યેડી પોતાની દશા માટે આંસુ સારી રહી હતી. કેમકે રામા પટેલ તેને પ્રણયીની દેવાની તજવીજ કરી નાખી હતી.

૩૫ને શોધતો, ગાંડા જેવા બનેલા ૩૬ો તે વખતે દૂર ઉભો ઉભો, મકાન નરક બેતો જણાવો.

૩૫એ તેને જોયો. જળીમાંથી ખીણું ઘાઇ જઇ શકે નહિ તેમ તેણે ૩૬ને ધક્કારત કરી.

૩૬ો નજીક આવ્યો. ધીમેથી તેણે કહ્યું: “આજથી ત્રીજી દિવસે રાત્રે વડાના ઉઠે પુત્ર તારી વાટ જોઈશ. આપણી એ છેલ્લી સુવાકાત...નહિ. આવે તો સૌદાસનો જળમાં ડુબી જશે.”

પાછળ કંઈક ખડખડાટ થયો ને ૩૫માં એકદમ અંદર આવીને બેસી ગઇ.

૩૬એ વાયદો આપ્યો હતો તે પછી ત્રીજી દિવસે ૩૫નાં લર્મ કાત ધરમાં બધી તૈયારીઓ આજતી હતી.

आग :

“आपका संगत - दारुणा”

शुभाञ्जलीयु हास्य कृति कृष्ण.

રૂપો પછી તો બધાં જુએ તેમ પણ... એકી હતી. પ્રેમીને મળવાનો આનંદથી તે
નૈવાશદ્દે દેન કરતી. એની માતા ગમે તેટલાં... વિજેતાની વાણી ઉચ્ચારતી હતી:
સમજાવે પણ તેડું મન માનતું નહોતું.

“આના કરતાં તો મને તમે છવની...
સાગાથી શું કામ નથી મરનાં?”
રડતાં રડતાં રૂપાં કહેતી.

અને એ છદ્દી છોકરીને સમજાવી નોંઠે
સાગાથી નુનિરાશ થઈને એની માતા કામે
વળગતી.

સૌ દોસના કણ્ઠખીવાડમાં રામા પટેલનું
મકાન અધારામાં સાગી રહ્યું
હતું. પચનથી તેના ભડકા ઉંચે ઉંચે ઉડતા.
આસપાસનાં મકાનોને પોતાની રક્ત વરણી
બીધણુ છલકી ભરખી જવા તત્પર બની
રહ્યાં હતાં. મકાનનું છાપર તૂટવા લાગ્યું
હતું, અંદર ભરેલા ધાસમાંથી નીકળતા
ભડકાથી ગગન મંડળ ઘેરાઈ ગયું હતું.
આખો મોહકો દોડદોડ કરી રહ્યો હતો.
ગાંધી, બેસોને બગદારી તોડીને કે
કોઈનાં છોડી મૂકવાથી ગભરાટમાં દોડદોડ
કરી રહ્યાં હતાં, ભયભીત બનેલા શેરીનાં
કુતરાં ગાડાં ઉપર ચડીને કે એકાદ દૂરના
ખૂણામાં ઉભાં રહીને ભસંતાં, રડતાં, દેખા-
વની ભયંકરતાને વધારી રડયાં હતાં. આગ
જુઝવ્યા આવેલાં સ્ત્રી પુરુષો પાણી છાંટતાં,
અને તેટલું રાચરચીતું બહાર કાઢતાં, અક-
ળાટ ગભરાટમાં અથડાતાં હતાં, રામાભાઈ
અને તેની પત્ની બેચાકળાં બની દોવાન
જેવાં શેકકળ કરી રહ્યાં હતાં. તેજ
વખતે સૌદાસિનીના મોગમાં ઉમેલા
નિરાશ વડવાની અનેક વડવાઈઓથી અનેલી
કુંભેની વચ્ચે, રૂપાં રડાને દેડે પીંટળાઈને

રૂપાં એમ કહેતી, રડાને આગથી સાગી
રહેલા પિતાના મકાનમાંથી નીકળતા ભડકા
ખતાથી રહી હતી.

“મારી મરણ વિશ્વ એમને લગ્નના
હાવા લેવા હતા. મારા રડાને તિરસ્કાર
કરી...લ્યો લ્યો લગ્નના હાવા લ્યો...”

અને બીધણુ હાસ્ય સાથે તે બોલી:

“રડા! આપણાં લગ્નની પ્રથમ રાત્રિએ
આનાથી વધારે સુંદર દારૂખાતું તું ક્યાંથી
લાવી શકત?”

અને તે ભયથી કંપતી હોય તેમ રડાના
શરીર સાથે લપેટાઈ ગઈ.

“ઓ મારી રૂપાં...!”

રડાથી વધુ બોલી શકાયું નહિ. તેણે
દિવાનાની માફક રૂપાંના તાજગી ભર્યા હોઠ
ઉપર કટકાંએ સુબન કર્યાં.

રડા અને રૂપાં વડવા નીચે મધુરજની
રે ઉઝીરી રાત્રીનો અધકાર આંધો હતો
તે પડેલાં ક્યાંય અદસ્ય થઈ ગયાં.

હિંદુ વિધવા: સમાજનો કૂટપ્રશ્ન

—(૦)—

લેખક: શ્રી. સુધાકાન્ત ભટ્ટ.

વિધવાઓનો પ્રશ્ન વર્તમાન હિંદુ સમાજનો કૂટપ્રશ્ન છે.

એ પ્રશ્નને બીજી કોઈ પણ રીતે જોવાને બદલે કેવળ માનવતાની દૃષ્ટિએ જ વિશેષ જોવા ધટે છે. વૈધવ્યનું ફરજિયાત પાલન એ ધર્મ નથી. રૂઢી ધર્મ છે.

રૂઢીઓ સમય અને સંજોગો પ્રમાણે ધણપ છે તેમજ તૂટે છે. એને ધણતી વખતે જેમ કેવળ કામ અને સ્થાનના પરિવર્તનનો વિચાર થાય છે, તેજ રીતે તેને તોડવાની જરૂર જણાતાં પણ તેનો જ વિચાર કરવાનો હોય.

જ્યારે આપણે વિધવાઓના વૈધવ્ય પાલનના ફરજિયાતપણાનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે વિધવાઓ પણ મનુષ્ય છે એ વાતનો વિચાર કરવાનું ભલી જાહેર છે.

આપણે માણસ છીએ. માણસના કલ્યાણ માટે ધર્મ હોય, માણસના કલ્યાણ માટે રૂઢી ધર્મ હોય; એટલું તો સહુ કોઈ સમજે છે.

અને એટલું સમજનારા એ વાત પણ બરાબર પિછાને છે કે, કોઈ પણ ધર્મ કે રૂઢી મનુષ્યનું અકલ્યાણ કરી ન જ શકે. અકલ્યાણ કરે તે સ્ત્રી ધર્મ કે સાત્રી રૂઢી ધર્મ ન જ ગણાય.

અને જો તેમ હોય તો સમજવું રહ્યું કે તેમાં ક્યાંક ભૂલ થઈ છે, ક્યાંક ચોટાળો થયો છે.

માનવ સમાજ એ મોટા યંત્રવત છે.

મોટા યંત્રને ચાલૂ રાખવા માટે, તમામ નાનાં નાનાં યંત્રોને સફાઈદાર, સુવ્યવસ્થિત, નિર્મળ રાખવાં જોઈએ.

કાંઈ વળે તો યંત્ર કટાઈ જાય. અને એકાદ નાનામાં નાનું યંત્ર કટાય તો આખું મહાન યંત્ર ચાલવું અટકી પડે. તે ત્યારે જ ચાલી શકે કે જેવા કટાયલા યંત્રનો કાંઈ કાં તો દર કરવામાં આવે કે, કાં તો તેને બદલે નવા યંત્રની ત્યાં ગોઠવણ કરવામાં આવે.

માનવસમાજ રૂપી યંત્રને પાંચ એ જ ધર્મ લાગુ પડે છે. ધર્મ કે રૂઢી ધર્મ સમાજના યંત્રને સુવ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવા માટે જ છે એ યંત્ર સુવ્યવસ્થિત ચાલવું અટકે તો જાણવું જ રહ્યું કે અંદર કોઈક યંત્રો કટાય્યાં છે, બગડ્યાં છે. તેનો કાંઈ ઉતારવો જોઈએ, તેનું સમારકામ કરવું જોઈએ, અથવા તો તે સુધરી શકે તેમ ન જ હોય તો તેને સ્થાને નવાં યંત્રો લાવીને ગોઠવવાં જોઈએ.

વિધવાઓ માણસ છે, એટલે માણસ જેવી તેમને લાગણી હોય છે.

આપણે મહાન સમાજ યંત્રના એક અંગ, વિધવાઓનો આજે વિચાર કરીએ છીએ. એ વિધવાઓનો વિચાર કરતાં સમાજ એક બીજી વાત એ ભલી જાય છે તે એ કે, વિધવાઓને

લાગણી છે. નેટલી લાગણી પુરૂષને છે. તેટલી લાગણી સ્ત્રીને છે. નેટલી લાગણી વિધુરને છે તેટલીજ લાગણી વિધવાને પણ હોય છે.

વચ્ચે વત્સાનપત્રોમાં ખૂબ જ ચર્ચાઈલી અમદાવાદની ઔદીચ્ય કામની યુવાન વિધવા બહેન યશસ્વતીના પ્રસીધ્ધ થયેલા પત્રોમાં અક્ષરોની અંદરથી ખોલતા એના બગતા હૃદયના સ્વરો જે સાંભળી શક્યા હશે તે જોઈ શક્યા હશે, જાણી શક્યા હશે કે વિધવાઓને પણ વિધુરોના જેવી જ લાગણી હોય છે. .

“પરમેશ્વરે હૃદય આપ્યું છે એટલે લાગે તો ખરું. હાથમાં બે પૈસાની કાચની બંગડી હોય તો હાથ ઢાંકશે પડે અને માથે ડુલની વેણી હોય તો કોઈ દેખી ન જાય એમ સંતાડવી પડે, શું એવી નિર્દોષ ક્રિયાઓ કરવાનું પણ મને મન ન થાય? પ્રભુએ રસિકતા અને કાંઈક કળા આપ્યાં તેનો ઉપયોગ શું કદીય આ શરીરને માટે કરવાનું મન ના થાય? ખાર વર્ષની બાળા એ બધો વૈરાગ્ય શી રીતે કેળવી શકે?”

આ તો સામાન્ય લાગણીની વાત થઈ. પણ વૈધવ્ય પાલનની બાબતમાં વિધવા સ્ત્રીઓની લાગણી સમજવા જેવી છે.

બહેન યશસ્વતીને જ એવા ત કહેવા ઘેઃ “મોટાભાઈ ત્રીસ વર્ષના હતા, હું ખારની હતી. એમણે દશ વર્ષ વિન્યાં ભાભીનાં સહવાસમાં સુખએનમાં ગાળ્યાં હતાં. મેં દસ દિવસેય નહોતા ગાળ્યા. અમે બે એક જ માસમાં વિધુર થયાં. એમને આગ્રહ કરી ફરી પરણાવ્યા. આ બહેનનો ભાવ ખૂબો ઢાને સાંભરે?”

વીંછીનું બધું ઝહેર તેનાં હૃદયમાં હોય છે, તેમ બહેન યશસ્વતીના વૈધવ્યથી સમ-

ગતા હૈયાની સભકતી જવાલાઓની વચ્ચેથી હૃદયને વિછેળી નાંખનાર કશું લાગણીનું પ્રદર્શન “આ બહેનનો ભાવ ખૂબો ઢાને સાંભરે?” એ એકજ વાક્યમાં થઈ જાય છે.

અંને તે બતાવી આપે છે કે, વિધુર પુરૂષોનાં પુનર્જનના પ્રશ્નની સાથે જ વિધવાઓના પુનર્જનનો વિચાર થવો જરૂરી છે.

કારણ વિધવાઓ પણ મનુષ્ય છે, વિધવાઓને પણ સુખ અને દુઃખને પારખવાની લાગણીઓ છે. તેમનેય હૃદય છે, તેઓ પણ કળા અને રસિકતાને ઓળખે છે અને તેના ઉપયોગ માટે એમનાં કુમળાં-આશાભર્યાં-મહત્વાકાંક્ષાઓથી લદબદતાં હૈયાં તલસે છે

ફરજિયાત વૈધવ્યના વૈરાગ્યને સદન કરવા એમનાં હૃદય અશકત છે. એમની ઉછળતી ઉમિરોને આપણે કચડી નાખીએ છીએ, તેને સ્વાભાવિક રીતે બહાર નીકળવાનો પ્રવેશ માર્ગ આપણે આપતા નથી.

વિધવાથી “પરપુરૂષની સામે પણ ન જવાય! વિધવા હસીને બોલે એમાં પણ ભ્રષ્ટતા આવી જાય!”

પરદેશ સિધાવતા ‘ભાઈને કુંકુમ તિલક કરવા નેટલોય વિધવા બહેનને સમાજ અધિકાર ન આપે.

ભાઈ જેવો ભાઈ-પરણીતો હોય, પાડોં-શણે આવીને તેને પીકી સોળે, પણ કેવળ વૈધવ્યને કારણે માં જણી બહેન ‘ખુણે બેઠી બેઠી જીએ અને હૈયું ભરાઈ આવે તો રૂએ!’

બહો ભાઈ-પરણીને આવતો હોય પણ તેને અપસુકન થઈ જાય તેટલા માટે, એની સગી મા જણી બહેનથી, ઓટલે ઉભાં

ફેડીને એને આવતો જોવાય પણ નહિં.
કરણુ તે વિધવા થઇ છે ! અને વિધવાઓના
એટલા અધિકાર સમાજે છીનવી લીધા છે !

શું વિધવા થવું એ માણસના હાથની
વાત છે ?

ના,

તો પછી જે વાત માણસના હાથની નથી,
તેને માટે માણસોના એક સમૂહ, તેની દયા
ખાવાને બદલે દુઃખ શા માટે આપવું ?

પણ, માણસને માણસની દયા ખાવાનો
શા અધિકાર છે ?

એક માણસ બીજા માણસ સાથે જે
વર્તન કરે, તે વર્તનમાં દયા નહિં પણ
સમભાવ જોઈએ: મહેરબાની નહિં પણ
માનવતા જોઈએ.

માણસને માણસ ઉપર દયા કે મહેરબાની
બતાવવાનો જરૂર અધિકાર નથી.

અને જો આ અહિંસાતેજ ધર્મનો મુખ્ય
પાયો માને છે, માનવતાનાં સાચાં મૂલ્ય
આંકવામાં જીવનની સિધ્ધિ માને છે, 'સ્વર્'
આત્માઓની સમાનતાનો જ જે નિરંતર યોધ
સાંભળે છે, એવા હિંદુ સમાજથી તો આ
વિધવા-દુઃખી વિધવા બહેનોની તરફ હિંસક
ભાવ, બેતમાપણું કેમ જ રાખી શકાય ?

નાનકડી બાળકોને પતિ ગુસ્સેની જતાં
તેને છ'દગીભર એની ધમ્મજ ન હોવા છતાં
વૈધવ્ય પાલનની ફરજ પાડવી એવું જ નામ
અહિંસા. એવું જ નામ માનવતાના ધર્મો
તરફ ભળંડર ખેંદરકારી.

હા, જેમની ધમ્મજ પુનર્જન કરવાની
ન હોય તેમને પુનર્જન કરવા મથવું એ
સીક નથી.

તે જ રીતે,

જેમની ધમ્મજ પુનર્જન કરવાની હોય
તેમને તેમ કરતાં અટકાવવાં એ તેથીએ
ભયંકર પાપ છે.

એટલેજ કહું છું કે:

વિધવાઓનો પ્રશ્ન વર્તમાન હિંદુ
સમાજને માટે માનવાંનો મહાપ્રશ્ન
છે, કટપ્રશ્ન છે તેનો તોડ કાઢેજ
આપણો છટકો છે.

માનવતાની દૃષ્ટિએ તેમજ ધાર્મિક
નજરે પણ વિધવાઓ સાથેનું
આપણું વર્તન અધાર અને શક્ષી છે,
તેજ રીતે ન્યાતાનાં બંધારણની નજરે જોતાં
પણ એ મુકુમાર નિર્દોષતાના નમૂનાઓ
સાથેનાં આપણાં શક્ષી વર્તનનો કશો જ
બચાવ થઈ શકે તેમ નથી.

ધર્મને નામે વિધવા વિવાહ અટકાવવાની
વાતો કરનારા કાં તો જુદા છે અથવા તો
તેઓ ધર્મની કૂર મસ્કરી કરે છે. કેમકે
તેમનું એકંદ્રે એક જાતનું વર્તન હંમેશા
ધર્મનો અવિનશી ભંગ કરનાર હોય છે.

આજ એક વાત ખાસ ધ્યાન ખેંચે
છે તે એ કે, હિંદુ સમાજે આ
આબદમાં તદ્દનજ પક્ષપાતી વલણ રાખ્યું
છે, જે બિલકુલ અકુદરતી હોઈ, કાંઈ પણ
પ્રામાણિક મનુષ્યનો એ ધર્મ થઈ પડે છે
કે, તેણે એ પક્ષપાતનો ભડકેભૂકો ઉઘાડી
નાખવા માટે તૈયાર થઈ જવું.

મીરતમાં ગઈ વરસે મળેલી સ્ત્રી પરિધ-
દમાં એક નવાઈ પમાડનારી વાત બહાર
આવી હતી. તે એ કે, એક એક ૬૦ વર્ષની
વયના પુરુષે છત્વીસમી વખત લગ્ન કયું
છે, અને તેમાંથી તેની કેટલીક સ્ત્રીઓ તે
જીવી પહોં છે.

પુરુષને આમ એક ઉપર બીજી સ્ત્રી કર-
વાની છુટ, એક સ્ત્રી મરી જતાં સ્મશાનમાં
ચાંદો કરવાની છુટ, અરે, કેટલીક ન્યાતમાં
તે ત્યાં સુધીની કરપીણતાની રીત ચાલે
છે કે, એક સ્ત્રીનું મૃત્યુ ધરમાં પડ્યું
હોય તે વખતે જ એ તેના વિધુર પતિને
બીજી વખતે ચાંદો ન થાય, અને
મૃત્યુ એમને એમ ધર બહાર ગય
તો તે માણસના કુળને ક્ષત્ક લાગે; તેથી
જ સ્ત્રી સાથે તેનું જીવન પહોંચ્યું ત્યાં
સુધી તેણે તમામ મુખનો ઉપયોગ કર્યો,
તેના મૃત્યુની બીજી ધડીએ એ પુરુષ
નિહુર બનીને નથી આવે ચાંદો કરાવવા
નીકો! કેટલું કરણ અને જતાં હાસ્યાસ્પદ.

જીવવાની વાતો કરનારા, અને
વાજા, વાંદરાની દયા ખાનારા
કહેવાતા અહિંસક હિંદુઓનું આ વર્તન
હિંસાથી ભરપૂર અને શક્તિશી નથી?

એવો કોઈ એક તો હાખલો બતાવો કે
જ્યાં કુદરતે સ્ત્રી અને પુરુષને માટે પદપાત
બતાવ્યા હોય? પશુ, પંખી કે કીડોનામાં
નર અને માદા માટે કુદરત પદપાતી બની
હોય? એટલે હિંદુઓનું વિધવાઓ તરફનું
નહિં પણ સ્ત્રી જાતી તરફનું વર્તન જ
અકુદરતી, પાપી, એકપક્ષી, જુદા અને
અન્યાયી છે.

હું એમ પૂછું છું કે ૬૦ વર્ષ સુધીમાં
૨૬ સ્ત્રીઓ કરનાર પુરુષને લગ્ન કરાવનાર

બ્રાહ્મણ, તેની જાનમાં જનાર તેના ન્યાતીલા,
ચોતાના કુટુંબની એકાદ સ્ત્રી ૬૦ વર્ષની
ચાલ્યાં સુધીમાં ૨૬ મી વખત સુધી પરણ્યા
નીકો તે તેના એ કાયદામાં લાગ લેવા
નીકોને ખરા કે?

અને પેલા ધરમાં મૃત્યુ પડ્યું હોય ત્યારે
નવા સંબંધની ગોઠવણ કરનારાઓની ન્યા-
તમાં, એકાદ હિંમતવાન સ્ત્રી ચોતાના પ્રતિ-
ના મૃત્યુ પછી તુરત જ, બીજા પુરુષ સાથે
લગ્ન સંબંધ બેઠવા નીકળશે, તો
તેથી તેનાં વળાણ કરી કુળ અજવાળાની
દિમાયત કરવા તેનાં સગાં અને શાલિજન
તૈયાર થશે કે?

તો તો જાણે હિંદુ સમાજ ઉપર આજ
હરી પડ્યું હોય તેવી ચારે તરફ છુમાછમ
કરી મકવામાં આવશે. પેલી હિંમતવાન
બહેનના પરાક્રમથી જાણે આખો હિંદુસમાજ
પૃથ્વી ઉપરથી નાશ પામી શકે હોય તેવી
ઠોંગી, દંભી અને આડંબરી મિથ્યા હો-
કરી મૂકવામાં આવશે!

આ મ કરવાનું કારણ કોઈ સમજાવી
શકશે? આ લેખ વાંચતાં હોય
તેવાં સર્વ બંધન લાઠીઓને મારી 'ચેલેન્જ'
છે કે તેઓ વિધવાઓને ફરજિયાત વૈધવ્ય
પગાવવાના અને પુરુષોને માટે છુટ મૂકવાના
પદપાતી વર્તનને ન્યાયી, ધાર્મિક અને યોગ્ય
પુરવાર કરી આપે!

એમ બની શકવાનું જ નથી. કેમકે વિધ-
વાઓ તરફનું હિંદુ સમાજનું રાક્ષસી વર્તન
મિથકુલ જ અકુદરતી પુરવાર થઈ ચૂક્યું છે.
અને પરિણામે આજે અનેક ઘેર શિષ્ય વેચ-
વાનાં કરખાનાં ઉધડ્યાં છે, અનેક ધર્મ ક્ષેત્રો
ભણ્ણ્યાનાં રક્તથી ક્ષત્કિત અનેલાં છે.

અનેક ગલીઓ તાળ' જન્મેલાં. બળકાની મૃત્યુભૂમિ અનેકી છે. અનેક મકાનોના ખુણા દૃષ્ટિમંત્રી રીતે પાશ્વર્યામાં આવેલા ગર્ભાંનાં દટ-લુચ્ચાન બન્યાં છે.

અને આ બધું વીસમી સદીમાં! બુદ્ધિની, વિદ્યાની, વિજ્ઞાનની, શોધખોળની અનેક વાતો કરવાના સંસ્કારી યુગમાં? આ ભયં-કર કરતાનો સંકેત પણ વિચાર કરનારને હિંદુ સમાજની ઉપર ભયંકરમાં ભયંકર ગુસ્સો ચડ્યા વિના રહે તેમ નથી. પ્રત્યેક હૃદયમાંથી એકજ વાત નીકળે તેમ છે કે, બસ હવે તો જીવનની હદ થાય છે,

પાપને, જીવનને, અત્યાચારને પણ હદ હોય છે. અને જ્યારે તે ધર્મને નામે, શાસ્ત્રને નામે, માનવતાને નામે સંસ્કારિતાને નામે, સમ્યક્તાના નામે ચાલે છે ત્યારે તો એમ જ સમજવું લઘુએ કે એ જાતના દોષ ચલાવી રહેલા સમાજનું હવે છેક જ આવી બન્યું છે. પોતાના જ પાપના ભારથી ઠાણે ઠાણે અવનતિના ઉંડા ખાડામાં દબાતો અને દૂબતો જતો એ સમાજ પોતાની પ્રાચીનતાની ગમે તેવી બગાડો મારતો હોય તો પણ ધોળજ સમયમાં વધતો અને વધતો દૂબતો જ જવાનો છે.

અને સાડે ઉગરવાનો માત્ર એકજ ઉપાય છે અને તે પોતાનાં પાપના ભારને હળવો કરતા જવું, અને ધીરે ધીરે, પ્રિયત્વી સંપ્ર-દાયના અને સમસ્ત વિદ્યાના વખણાયલા પેલા 'પીલગ્રીમ્સ પ્રોગ્રેસ', [યાત્રાળુની મુસાફરી]માંના યાત્રાળુની માફક એ પાપ ભારમાંથી સદંતર મુક્ત થના જવું. તેમ કરવાથીજ સમાજ અવનતિના કળણમાંથી બચી શકે તેવી આશા રહે છે.

એક સમય એવો હતો કે જ્યારે કુલની ઉગતી કળી સમી સુકુમાર વિધવા બાળા, સમાજની રૂઢીની સામે થઈને પુન-લંબ કરવા તૈયાર થતી નહોતી. સમાજના દુઃખી દબાણથી તેનામાં એટલી તાકાત જ નહોતી રહી. એટલે તે બાપડી છાના પાપ પંથે વળતી! અલગત એથી હિંદુઓનાં વૈધવ્ય પગાવવાનો તમામ પ્રયાસ તો અફળ જ જતો, પણ ધૂણાં પાપને નિભાવી લેવાની હિંદુ રીતી ગ્રમાણે ત્યારે બધું જાવરી વાળવામાં આવતું. તે દિવસે સુધારકાની સામે ચનાર રૂઢી રક્ષકો એક જ દલીલ કરતા. જે વિધ-વાઓને કષ્ટ પડતાં હોય તો તે શું કામ બોલતી નથી? તમને પુરોગેને સ્ત્રી હૃદયની શું ખબર પડે?

વાર, પણ આજે શું છે? આજની હિંમતવાન બહેનોમાંની ધરણ દમ્યર સાથે પાપી માથાપે દસાહુઃકશ્યુ હોય તેથી જીવાનીમાં પગ મુકતા પહેલાં વિધવા અનેકી અનેક ગુપ્ત વ્યભિચાર કરવાનો ઇનકાર કરે છે, પરંતુ સમાજની આગળ આવીને પુન-લંબ કરવા દેવાની ઘૂટ માગે છે.

અને ત્યારે પેલા સુધારકાના સામે દલીલો કરનારા રૂઢી રક્ષકો શું કરે છે? અન્યાયી, દુષ્ટ અને જઠ્ઠાદના જેવા લાગણી વિહીન બનીને તેઓ એવી બાળાઓની ભયંકર ઠેકડી કરવા નીકળે છે! અરે! શરમની વાત તો એ છે કે, ચિતાએ ચડવાની તૈયારી વખતે દોષગ્રાના દામે બાર વર્ષની બાળા ખરીદી લાવેલા કે નરપિશાચ પણ આવે પ્રસંગે પેલી વિધવાને ફરજિયાત વૈરાગિણી બનવાનો આગ્રહ કરવા તૈયાર થાય છે.

એ ને તે વખતે ક્યાં ઉછળતા લોહીના નવયુવાનોને નહિં લાગે કે, જ્યાં નમમાં જ્યાં તમારો આ દંભી, જુદી, રાક્ષસી, એક પક્ષી સમાજ ! વિનાશ થાઓ તમારી એ શુદ્ધાત્મી મનોદશાનો, છિન્ન-લિન્ન થઈ જાઓ તમારી એ રૂઢીઓ અને સાતમે પાનાળે પડેલો તમારો એ અન્યાયી અને કોપક શાસ્ત્રો !

ઓ નવયુવકો ! આપણા જુદા બની ગયેલાં રૂઢીપજકોની આંહુવાનીયતને હવે ઓળખો અને તેને જડ મળમાંથી ઉખેડી નાખવાને કુમર કસીને તૈયાર બનો !
નકકી માનજો કે સામંજિક વિસ્તરણ વિના હિંદુ સમાજનાં પાપ કદી પણ ટળવાનાં નથી.

કલ્પિત તમારા પ્રાણ જાપ તો પણ તમારા જોવા નિર્દય લોકો દ્વારા મારા ખેડુ-તોને હું જુલાયા દર્શા નહિ.

—એમટ એડમંડ.

આપણે પરદેશી રાજકીય યોગી પાસે કંઈ પણ મેળવવાની અશા રાખવી જોઈએ નહિ. એ તો દેખીતું જ છે કે આપણો સ્વાર્થ તેમના સ્વાર્થની આડે આવે છે. આપણો નફો તે એ લોકોને નુકસાન સિવાય બીજું હોઈ શકે નહિ.

—મોતીલાલ નેહરુ.

હિંદુસ્થાનમાં યુરોપિયનોની નોકરીનો રિવાજ હિંદુસ્થાનના બધાં હુખોતું મૂળ કારણ અને શાપ છે.

—દાદાભાઈ નવરોજી.

અમે એમ કહેવાની સ્વતંત્રતા માગીએ છીએ કે સ્વદેશલિમાન એ કંઈ શુભ નથી. અમે એમ કહેવા માગીએ છીએ કે સ્વદેશલિમાન અમારો જન્મસિન્ધુ દર છે; અને અમારાં કારાગ્રહો સ્વતંત્રતાના સ્વપ્ન જોનારા યુવકોની અંતિમ નેમ નથી.

—સરોજિની નાઇડુ.

તેની જુપડી કલ્પિતજ રૂઢીથી સંભારવામાં આવે છે. વર્ષાદ કે દરોડામાંથી તેને નહિ જોતું રક્ષણ મળે છે. તેની સ્ત્રી કાન્યા વૃદ્ધા માલા પહેરે છે, નાનાં બાળકો નવજે કરે છે, તેની પાસે કંઈ પણ સારવંચીલો હોતો નથી...વર્ષોના વર્ષો શુધી દિન્દી ખેડતો અને તેમના કુટુંબો લુપ્તમર્યાદી પીડાય છે. એ અસંકારિક વસ્તુ નહિ પણ સત્ય હકીકત છે. —એમશયંદ્ર દત્ત.

દેવ દ્રવ્યઃ ધર્મસ્થળો અને સાધુ સમાજ

:: લેખકઃ શ્રી જનમહેન્દ્રેય ::

ધર્મને નામે અને ધર્મના નિમિત્તે જગતમાં જેટલાં પાપ, જેટલાં અન્યાયાર, જેટલી આપણુદીઓ, જેટલી કાપાકાપી અને જેટલી લડાઇઓ થઇ છે તેટલું બીજા કશાથી જ થયું નથી.

એમ થવામાં મુખ્ય ભાગ ઇશ્વર અને ધર્મગ્રંથોએ ભજવ્યો છે.

એ યુધ્ધો અને ઝઘડા ચાલુ રાખવામાં ધર્મગ્રંથો, બ્રાહ્મણો, સાધુઓ, પાદરીઓ, મૌલાના અને મૌલવીઓનો જ મોટો હિસ્સો છે.

આમ શા માટે હોયું જોઇએ?

શું ઇશ્વર અમુક જ જાતિનો કે અમુક જ દેશનો છે અને તે અમુક જ ધર્મના અનુયાયીઓને જ મદદ કરી બીજાઓ તરફ પક્ષપાત બતાવે છે?

અને ઇશ્વરે જાતે કે પોતાના કોઇ સ્થાવર અથવા તો અનુયાયી મારફત, પોતાના તમામ જ્ઞાનનો ભંડોળ માત્ર એક જ પુસ્તકમાં ઉતાર્યો છે; અને બીજામાં તેમ થયું નથી?

આ પ્રશ્નો તદ્દન જ સરળ અને નિષ્પાલસ લાવથી ચર્ચા જેવા છે.

જગત હંમેશાં વિકાસ અને વિકાસ પામતું જ નથી છે, માનવી પોતાની યુધ્ધી આગળ અને આગળ ખીલવતો જ નથી છે, કુદરતી તત્વોને જોઇને જ તે ખેતી રહેતો કે

ચાલતો નથી, પરંતુ તેના તાણવાણુનો પીંછ નાખીને તેની ઉપર પોતાનો કાણુ જમાવીને મનુષ્ય જાતિની સેવા માટે એ કુદરતી તત્વોનો ઉપયોગ કરે છે.

અને આમ નવા સાધનોની મદદથી તેમ નવી યુધ્ધના પ્રકારથી માણસ જાતિએ વિચાર કરીને જૂના જમાનાની અનેક માન્યતાઓ તેમજ વ્યાખ્યાઓ બદલી છે.

તો પછી વિજ્ઞાનનાં હાલના સાધનોની મદદથી ધર્મ અને ઇશ્વરની વ્યાખ્યાને પણ શા માટે ન તપાસી જોવી?

આપણે એટલું જોઇ શક્યા છીએ કે વ્યાપારની કે રાજ્યની લાલસાથી હરિફાઇ શરૂ થાય ત્યારે પ્રજા પ્રજા વચ્ચે યુધ્ધ મચે છે, તો ધર્મ અને ઇશ્વરને નામે લગાવતાં યુધ્ધોનો વિચાર કરતાં પણ એ જ નિર્ણય ઉપર આવી શકાય છે કે, એ બન્નેની ઢાલ પાછળ રહીને પોતાની સત્તા તેમજ સાધન વધારનારા અમુક વર્ગોએ જ આ બધા ઝઘડા ચાલુ રાખ્યા છે. અને તેથી ઝઘડા સળગાવનાર તેમ જ વધારનારાઓના એ હેતુને બરાબર સમજાવવાની જરૂર છે.

તેમ કરવાથી કોઇપણ વિચારશીલ મનુષ્યને ક્ષાત્રા વિના નહિં જ રહે કે, ધર્મ તેમજ ઇશ્વર એ બીજું કશું જ નહિં પણ કેવળ કલ્પના છે. તે કલ્પનાઓ માનવ જાતિના હૃદય અને માનસ ઉપર કાણુ

મેળવવામાં આચાર્ય, બ્રાહ્મણ, પાંદરીઓ અને માલવીઓને ઘણીજ મદદ કરે છે. અને તેથીજ દેશમાં એ કલ્પનાને વિવિધ રંગે રંગીને ભરેશારથી પ્રચારવામાં આવે છે.

પરંતુ સ્વાથી માણસોએ રચેલી ઇંદ્ર-જાળોને અળગી કરતાં જણાયા વિના રહેતું નથી કે, ધર્મ તે બીજું કશું જ નહિ પણ એક પ્રકારનો માનસિક નશો છે, અને ઇશ્વર એ નશો ચડાવવામાં મદદ કરનારી કલ્પનિક માયા છે.

ઘણાઓને આ વિચાર બહુ જ ઉદ્ધામ લાગશે, પરંતુ જેમને એ જાતનો આઘાત થાય તેમણે, મનનું સાંકડાપણું જે ધરીને માટે અલગ કરીને આટલા મુઠ્ઠાઓનો વિચાર કરી લેવો—

(૧)-હું મને યોતાને અસ્તિક કહેવડાવું છું એ વાત ખરી? તેમ છતાં દુનિયામાં ઇશ્વર હોય એવી માન્યતાથી જીવનમાં નાના મોટાં કાંઈ પણ પાપ કરતાં ઇશ્વર સર્વવ્યાપી છે માનીને તે કરતાં અંટકયા છું, ખરો?

(૨) હું અમુક ધર્મના અનુયાયી છું એમ મગરૂરીથી કહેવડાવું છું, અને તેની સામે કોઈક કરી દીકા કરે ત્યારે તેની સામે મને ચીડ પણ ચડે છે એ વાત ખરી? અને તેમ છતાં મનુષ્ય જાતિના સાથેના વર્તનમાંજ નહિ, પણ પ્રભુ અને ધર્મ માટેની મારી માન્યતાઓના સંબંધમાં પ્રમાણિકપણે જે ધર્મને કદીએ ગણકાર્યો છે ખરો?

છે. તેમજ ઇશ્વર અને ધર્મ કૃતિના કોઈપણ ક્રમમાં કદી આડા આવતા નથી કે તેની સામે નિયમિત બંડ ચાલુ રાખવા છતાં માનવ જાતિને તે કંઈપણ તુકશાન અથવા લાલ કરી શકતા નથી.

થોડા સમય પહેલાં લાહોરમાં પ્રિન્સીપાલ સેધનદાસે “વર્તમાન વિજ્ઞાન અને પ્રાચીન હિંદુ વિચારો” સંબંધમાં વિદ્વાતાપણું નિબંધ વાંચીને, પ્રાચીન હિંદુ વિચારો ને નવા પ્રક્રમમાં જોવાનો તટસ્થ પ્રયોગ કર્યો હતો. તેમાં પણ તેમણે આ દેશની જનતાની ધાર્મિક અને તત્વજ્ઞાનને લગતી માન્યતાઓ વિષે ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું હતું કે: “એમના એ બધા સિદ્ધિ માત્ર તત્ત્વજ્ઞતાઓની કલ્પના જ છે.”

પરંતુ વિજ્ઞાન એવી કલ્પના ઉપર આધાર રાખતું નથી અને તેથી જેમાં આપણે ગઢ તત્ત્વો અને દૈવી લાવતું આરોપણ કરીએ છીએ એવી કેટલીએ વસ્તુઓનું પૃથક્કરણ કરીને તમામ શૂદ્ધતા અને દૈવી લાવના કુરચે કુરચાં ઉગારી દીધા છે.

અગ્નિનો ગુણ દાહક છે. તેમાં હાથ મૂકા એટલે દાંડો જ. તેમાં છતાં હાથ ઉપર તેનાથી ઉલટા ગુણના પદાર્થોનું પણ ચંગાવવાથી દાંડી ન જવાય; તેવી શોધ વિજ્ઞાન કરી જતાવે છે, અને તેમાં કંઈ ચમત્કાર ગણાતો નથી.

વિજ્ઞાનના જીવંત તારને અડવાથી માણસના શરીરમાં વીજળી ઉતરી જાય છે, પરંતુ લાકડાં ઉપર ઉભા રહ્યા કે ચમરના ઓળવથી સ્પર્શ કરે તો વીજળી કરી જ અસર કરી શકતી નથી. જુના જમાનામાં આ બાબતને ચમત્કાર ગણવામાં આવત,

અ વિચાર કરતાં દરેક મનુષ્યની યોતાની ખાતી થશે કે ધર્મ તેમજ ઇશ્વરની તેની વાતો માત્ર વાતો માટેજ હોય

પણ વિરાતના યુગમાં તેને કોઈ ચમત્કાર
કેટલું જ નથી.

આવી જ આત્માના અમરપણાની, પુન-
જન્મની અને પ્રભુની કૃપનાઓનાં પણ
પૂરતાં પૃથકકરણ કરીને વિરાતે બતાવી
આપું છે કે, જુના વિચારો માત્ર કૃષ્ણ-
નાના આધારે રચાયેલા અને જીદી આગળ
ન વધે ત્યાં ચમત્કાર માનીને અટકેલા
હોવાથી, તેને લગતા અનેક ભૂલભર્યા
સિધ્ધાંતો પ્રચલિત છે, પરંતુ તે સાચા
નથી.

વળી ઇશ્વર નામની શક્તિને સર્વ
શક્તિમાન તેમજ કુદરતી વિરૂધ્ધ પણ
વર્તનારી માનવામાં આવે છે, તે પણ
પરંપરાની માન્યતા ઉપર જ છે. દાખલા
તરીકે માણસે રહે એન્ડન શોધ્યું. એ
એન્ડનને દોડાવવાની કળ દબાવવામાં આવે
એટલે વરાળના જીવંતથી એન્ડન ચાલવા-
નું જ. પછી એન્ડનનો બનાવનાર આવીને
દોડના એન્ડનને ચોલાવવાની ગમે તેટલી
આરાઓ કરે તો પણ દોડતું એન્ડન
થંબી નહિ જ ન્ય. તે રીતે જુદી જુદી
બતતનાં તત્વોના સંબંધથી ચાલતું જગત
ત્યાં સુધી તે તે તત્વોનો સંબંધ ચાલુ
હોય ત્યાં સુધી કદી પણ અટકી શકે જ
નહીં—તેને કોઈ શક્તિ અટકાવી પણ
શકે નહિં.

આટલે સુધી આવ્યા પછી ઇશ્વરને
લગતી કૃપનાનો ચતો દુરપયોગ
નહોં. ઇશ્વર એટલે અલ્લહ વિનાનો કોઈક
દંડકાવાળો સિપાહી હોય તેમ, તેની
કૃપનાના પ્રચારકોએ તેને ભયની જ મૂર્તિ
સમી, હાથમાંના દંડકાનો નિરંતર પ્રહાર

કરતો જ કર્યો છે. અને એ કૃપનાની
આસપાસ રિતરિવાળે તેમજ વિધિઓની
પાતોનાં ભયંકર ગળાં રચવામાં આવ્યા છે.
પરંતુ સડે જ સ્વતંત્ર શુદ્ધિથી વિચારવામાં
આવે તો તમામ ગળાં આપો આપ છેલ્લ
ન્ય છે.

સાધુ, સન્યાસીઓ, આચાર્યો, અને મંદિ-
રોની કૃપનાનો આધાર પણ આ માન્યતાઓ
ઉપર રહેલા છે અને ઉચ્ચારી આંખવાળા તે
જેઈ શકે છે કે, એ બધો વ્યાપાર, ધર્મ
અને ઇશ્વરની કૃપનાઓના નિરંતર ભંગની
ઉપર જ આવી રહ્યા છે.

સોળમી સદી સુધી યરોપમાં પણ ધર્મને
નામે આવી અનેક અંધારૂંધીઓ ચાલુ હતી
(અને આજે પણ છે) તો તે શીડી ગઈ
નથી જ.) પરંતુ વિરાતની શોધ પછી ત્યાંની
જનતાએ શુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવા માંડ્યા;
પરિણામે જે ધર્મશુદ્ધિ પૈસા લઈ સ્વર્ગમાં
જવાની સીધી ટુંડીઓ ફાડી આપતા હતા,
તે થોડે કે ઘણે અંશે લોકસેવક બનીને, શિક્ષક,
દાકતર, સમાજસેવક રૂપે કામ કરવા લાગ્યા,
અને દેવજોનાં દ્રવ્યોનો ઉપયોગ પણ કોલોને
નિભાવવામાં, દવાખાનાં ચલાવવામાં, સમાજ-
સેવાનાં કામોનો ફેલાવો કરવામાં થઈ રહ્યો છે.

હિંદમાં પણ જનતાએ વિચાર કરીને,
સાધુઓને શિક્ષકો, સમાજસેવકો અને
દાકતર બનાવી ફરજ પાડી જોઈએ, દેશ-
માંના અનર્થજી દેવદ્રવ્યને નદામું વેદાવું
બચાવી, તે દ્રવ્યનો જુદો જુદો વિદ્યાઓના
પ્રચાર અને વિદ્યાસ માટે, દેશને ઉપયોગી
શોધઓથી પાછળ તેમજ બેતિવાડીના
સુધારામાં ઉપયોગ કરવા તૈયાર થવું જોઈએ
છે. એક વખતે સમાજે સાધુઓને અજ્ઞાન-

તાને વશ થઇ નિભાવ્યા, પરંતુ અત્યારે તો તે ધોળારૂપ અને લંગવાં વસ્ત્રોનેય શરમાવનાર થઇ પડ્યા છે, એટલે સાધુઓની આસપાસ રહેલા ધાર્મિક લાવનાના મિથ્યા વાતાવરણને ખસેડી, તેમને નરી આંખે જોતા થઇ, જે સાચા સાધુ [સિદ્ધાન્ત] હોય તેમને નિભાવવાં, તેમજ ધાર્મિક મકાનો, તેમજ દેવદ્રવ્યને રાષ્ટ્રીય મિલકત દેશની, દેશદ્રવ્ય અને દેશનાં મકાનોના ઉપયોગ દેશહિત માટેજ કરવાનો બદલો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. જેટલાં જેટલાં

ધાર્મિક મકાનો હોય તેમાં ઇસ્પનાઓ, શાળાઓ, કોલેજો, વિવિધ પ્રયોગ શાળાઓ અખોડા, દેશી વસ્ત્રોનાં પ્રદર્શનો, આટલું જોઈએ. કાઠવામાં આવે તો, હાલના ધર્મસ્થળો કરતાં દેશને તે વધુ ઉપકારક થઇ પડે, અને કહેવાતું દેવદ્રવ્ય જે ખરેખર તો દેશદ્રવ્ય છે તે દેશને અર્થે વપરાય તો ધાર્મિક કારણોસર છેક ૧૮ પડેલા દેશ પ્રગતિના પુણ્યપથે કુચ્છ કરી, જગતના અન્ય દેશોની હરોળમાં આવવાં અગ્રેસર થઇ શકે.

પ્રજા કંઈ ધર્મના પંથની બનેલી નથી પણ એક રાજકીય ગાંઠથી સાથે બંધાયેલી જાતોની બનેલી છે અને તેટલા માટેજ આપણે એક પ્રજા બનીએ છીએ.

—રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર.

જ્યાં સુધી જીવન સદન કરવામાં આવે છે ત્યાં સુધીજ તે સત્તા ચલાવે છે અને ધર બળાવે છે.

—શેકસ્પીયર.

જ્યાં દેશી વસ્તુ ચાલી શકે ત્યાં પરદેશી વસ્તુ વાપરીને તમે તમારા દેશવંશના મહોમાંથી શેટલા ખેંચી લો છો.

—માયરન ફ્રેડરિક્સ.

અસતોષ અને ખેવકાદારી માટે સ્વતંત્રતા સારામાં સારો ઉપચાર અને ઔપચ છે.

—એસ્કુવીથ.

બીકતું તકેશાસ્ત્ર સાદાઈમાં મનપસંદ છે પણ તેને રચનાર ભુતી જાય છે કે વિચારને બીકથી ફેરવી શકતા નથી; તેઓ કાયદા થી લોકોને વકાદાર બતાવી શકતા નથી.

—સાસબિહારી ઘોષ.

આપણે જાહેરનામાની કે ૬૬૨ની જરૂર નથી આપણને થણો વચનો અપાયાં છે પણ પળાતાં નથી. અથી કાયદા મારફતે આપણને આ (આપણા જન્મસિધ્ધ) હકક મળવા જોઈએ.

—ગોકુલનાથ મિશ્ર.

પ રી ક્ષ ડ ની પ રી ક્ષા

[માસિકોમાં ન લખવું જોઈએ એવું અવલોકન].

:: લેખક: શ્રી. ચંદ્રવદન મહેતા, બી. એ. ::

“ઝરણાં, ટાઢાં અને ઉન્હાં.”

આ અવલોકન લખતાં, એના કેતાં અહીં તહીંથી ખેંચીને એ આંર સારા વાક્યો ‘નવયુગ’ના અભિપ્રાયને નામે ન ગણુવે એ માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવી છે.

શરૂઆતમાં જ કહેવું પ્રાપ્ત થાય છે કે, આ પુસ્તકનું અવલોકન લખી એને એટલીયે નજરોત આપવા જેવું એમાં કંઈ જ નથી, પરંતુ આ પ્રયત્ન કરવાનો મળા ઉત્તુ તો એ છે કે યુગરાતી સાહિત્યમાં નાક્રમાં પુસ્તકો તો હદપારનાં વધ્યાં જ નાંચ છે, અને એ સ્થિતિને હમણાં તો કાઢી લાય દેવાય એમ નથી જ, પરંતુ શ. રા. જ્યેન્દ્રરાય દુરકાળ જેવા વિદ્વાન, સાક્ષર, પંડિત અને મુબાઇ યુનિવર્સિટીના બી. એ. ના અભ્યાસ માટે નિયત થયેલા યુગરાતી અભ્યાસક્રમના અધ્યાપક અને વળી પરીક્ષક, આવાં લખાણ લખતાં કંઈક અટકે અને એવા એમના જેવા અધ્યાપક મહારાજો પણ આવા અખતરા કરતાં પહેલાં પોતાની જુએદારીનો ખ્યાલ રાખે એ છે.

અંગ્રેજી ત્યા યુગરાતી સાહિત્યના આ પ્રોફેસરે યુગરાતી અને અંગ્રેજી એમ બે પ્રકારના મુખપૃષ્ઠો છપાવ્યા છે, એ પરથી એકજ અનુમાન બાંધી શકાય એમ છે કે, એ પુસ્તક અંગ્રેજી દૈનિક અંગવારીક છપાં-

એના તંત્રીને મોકલવામાં આવે તો એનું કળદાયી અવલોકન પણ પ્રગટ થાય. એ ગમે તેમ હોય, આપણે તો ‘અવતરણ’ અને ‘કવિ અને કવિતા’ એ બે અગ્ર નિબંધોને ન્યાય આપીએ. એમના એજટો છેલ્લે પાને “રસ નિતરતાં ઉર્મિકાવ્યો, દેશભક્તિના કાવ્યો, રમેદ સરિતા નામે મનોરમ કરણ પ્રશસ્તિ, અને ઉદ્ધર લાવના પ્રેરક પ્રાચીન રાજવીઓનાં બે ખ્યાતિ કાવ્યો છે” એટલાં કથનનું પરિક્રમણ વાચકની ભુધિ પર એમના એજટો દ્વારા થયેલું આપણે માફ કરી શકીએ, છતાં “અવતરણ”માં પોતે “ઘણાં ખરાં કાવ્યોની સરલ શૈલી ધણાને આદરણીય લાગશે એમ ‘મને આશા છે.” એમ લખી જાતે એમની સરલ શૈલીના વખાણ કરે છે એ, વાચકને આદરણીય લાગશે એમ મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે એ, વિવેકી વાચક એમના ઉર્મિકાવ્યોને આત્મલક્ષી માની ન લેવાની ભુલ ન કરે એ, “સ્વદેશ ગીત ધણુને ગમશે” એ, એમના ચગાર કાવ્યને તો લક્ષમણ કરવાની જરૂર જ નથી, એ બધી માન્યતા માટે મને પણ લખવું પ્રાપ્ત થાય છે કે સંસ્કારી વાચકના મનમાં તો જરૂર અણગમે જ ઉત્પન્ન કરશે. સારે નસીબે કર્તા પોતાનાં વાચકશ્રણને મણિકાન્ત કાવ્યમાળાના વાચકશ્રણ જેવા માનતા હોય એમ લગે છે. અને એ સ્થિતિમાં જ એમની માન્યતાને ન્યાય પ્રમાણ ગણી શકાય.

આ પીઠ કર્તાના મગજમાંથી એમના પૌરાણિક તેમજ જુના સંસ્કૃત સાહિત્યના વાચનના તેમજ માન્યતાના સંસ્કારો હજી બુદ્ધિ ગયા નથી, એ એમની પૃષ્ઠ નીચે “કાવ્યો થતી વખતે કેટલાંક પાઠાન્તરો સ્પુરેલાં તેમાં કોઇ કોઇ આપવાની મેં ધૃષ્ટતા કરી છે.” એ જણાવે છે. “કાવ્યો થતી વખતે” એ વાક્યનો અર્થ તો મુરકે-લીધી સમજી શકીએ, અને પાઠાન્તરોમાંથી કોઇ કોઇ જ આપવાની ધૃષ્ટતા કરી છે એ પણ ચક્રવી લખીએ, તો પણ એ બંને વસ્તુસ્થિતિ પરથી એમને કવિતા અને પંડિતાઈ નૈસર્ગિક વરી હશે એ માટે રકે લેખકને શંકાલયુષ્ લાગે છે.

‘કવિ અને કવિતાના—“વૈવિધ્યથી ભરેલા વિસ્તૃત નિબંધ” ઉપર ઉંડાણમાં ઉતરવાનું અહીં ગળુ બતાવવાની ધૃષ્ટતા હું કરતો નથી, પરંતુ એમાં અવારનવાર આવતાં કેટલાંક અંગ્રેજી કાવ્યોનાં ટાંચણો, ઉતારા, અને તે પરના વિવેચનો ઉપરાંત પણ ખીળાં સારાં અંગ્રેજી કાવ્યો તે વિવેચનો નહીં જ હોય એવી હું તો મારા મન સાથે હદ બાંધી આ લખાણને નાહકે વિસ્તૃત કરવાનો હોલ કરતો નથી. અને સીધા કવિતા પ્રદેશમાં જ કુદી પડે છું.

પુસ્તકને છેડે પાંચ પાનાની ટીકા છે. આ વિષયમાં પણ એમણે આપણી ચાકલી આવીશી પ્રથા સ્વીકારેલી જ જણાય છે. ક્યા મોટા કવિની કૃતિસંગ્રહને છેડે આપણે નોંધ કે ટીકા નહીંએ છીએ? ગુજરાત સિવાયના હં. અને જતાં, ક્યા મોટા કવિના કૃતિસંગ્રહને છેડે નોંધ, ટીકા, ટીપ્પણુ જણાતા નથી? એ ગુજરાતમાં હં! મારે નામ મત તો એવો છે કે કૃતિસંગ્રહને છેડે જેટલા

પ્રમાણમાં નોંધ વગેરેની લખાઈ એટલા જ પ્રમાણમાં કવિની નૈસર્ગિક વાણીમાં ઉણપ. કવિતાની સરવતામાં ઉણપ, કાવ્યના વક્તવ્યમાં ઉણપ. નોંધ વગેરે તો કવિની નબળાઈનું એક સુંદર પ્રમાણપત્ર જ છે. ઐતિહાસિક વિષયો સ્પષ્ટતા હોય તો બે ચાર લીટીની નોંધ કદાચ આવશ્યક ગણાય ખરી, પરંતુ કૃતિસંગ્રહમાંની પોતે વાપરેલી કાવ્યના, પોતે અભાવેલા રસ, ને પોતે દરેલાં વર્ણન ઉપર નોંધ લખે તો તે કેવળ કાવ્ય શક્તિનું દેવાળું જ સ્વયં છે.

હું આ વિદ્વાન કવિની કૃતિઓ ઉપર વધારે પ્રકાશ પાડવાનું ડહાપણ, કે એવી અક્ષમ્ય ધૃષ્ટતા નહીં કરું. કેટલાક સંશય જ બનશે તો રજી કરીશ. મારાથી સંશય જ રજી થાય. ૧૯૨૪ની સાતમાં—(આ સાતવા રીએ નોંધવાનું પણ કર્તાએ ખાછળ યોદેશી ‘ટીકા’ વાંચતાં જ રકરે છે) ખી. એ. માં મારી ગુજરાતીના વીષયના પરીક્ષા આ પુસ્તકના કર્તાએ લીધી હતી. અને ખી. એ. સુધી તો મુખાઈ યુનિવર્સિટીના પરીક્ષક મહાશયોના મુખારવિંદ જોવા જેટલું જ સુભાગ્ય હમને નહોતું મળતું. અને ખી. એ. માં પણ ‘ભાષાઓ’ લીધી હોય તો જ મૌખિક પરીક્ષા વખતે પરીક્ષકોનો દર્શન લાલ. મજે. છે. એમ એ સમયે રા. રા. જ્યેન્દ્રરાયની મુલાકાત થઈ હતી. ત્યારે ‘લણકાર’માંથી મને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા, એમાં એક બે પ્રશ્નો પૃથ્વીવૃત્તની રચના સંબંધી તેમજ મન્દાકાન્તના માપ સંબંધી હતા. મેં એનું યથામતિ ઉત્તર દીધા હતા, અને પાસ થયાં એટલે ખરા હશે એમ લાગે છે.

પરંતુ પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ડગલે પગલે જાત જાતના ખાડા ટેકરા નડે છે. જે સરજાતો

કર્તા દાવો કરે છે, એજ પ્રથમ તપાસીએ. પહેલાં અર્પણમાં જ 'સ્મૃતિ-સૂરને' એટલે શું ? દેવી, ગાતાં હશે એ ગીત સ્વરો ? એમજ.

પછી દેવગાનનો વિભાગ "ગણેશસ્તોત્ર"માં બહુ ભક્તો નથી કાઢતો કારણ કે એ સંસ્કૃત ઉપરથી છે, એટલે કદાચ આ રીત-સરના સાચા અનુવાદપર ટીકા કરતાં અસહ્ય કાવ્યને અન્યાય થઈ જવાની બીક રહે છે. છતાં બીજા શ્લોકમાં એમ અર્થ નીકળે છે કે: ગણપતિ જ ઇન્દ્રાદિ દેવ, બ્રહ્મા, મહેશ અને સકળ વિશ્વના કર્તા છે, એને નમન. શું ત્યારે ગણપતિ આદિ સૃષ્ટિ એમ ?- વળી અગાડી, 'જેથી અગ્નિ રવિ ને જળ ભમિ, જેથી ચેતન અને જડ-સૃષ્ટિ-પ્રજાત્યુ' - તેનું સ્મરણ કરીએ. આખા કાવ્યમાં એવો જ અર્થ છે, એ 'જન્મ દષ્ટિએ' 'પ્રકાસે' એ સુરતી પ્રયોગને પણ મુદ્રારાક્ષસ ગણીએ તો પણ આ વસંતતિલકામાં લઘુચરનો દુરપયોગ તો અશભ્ય છેજ. છેલ્લી લીટી જ બસ છે.

તે ગૌરવ ત્રિગુણ નિગુણને નમિએ.

આગળ આવતાં "કાવચ" આત્મી કાવચ પ્ર. ગાંડુધેનું પણ જે ન લખે એ કવિ નહી. તપાસો:

"હાલ આહી સુલતી'તી"

હા ! ફરીને એ ટહુકે,

ઉરમાં ઉલ્લાસ મકે,

આંખકાંઠી કાં તું ચકે?"

એમાં ક્યાં કવિત્વ છે એતો કવિ જાણે, પણ આંખકાંઠી કાં તું ચકે, એનો અર્થ લવિત્યના કોઈ વિદ્યાર્થી પાસે મારી મચાડીને અર્થ બેસાડવાની પરીક્ષા માટે રાખ્યો લાગે છે.

વળી આગળ જઈએ. "આકાશની રસકેસિ"માં (અનુબંધ ૫)

સકલશીલાં પ્રભુના, દિવ્ય મન્દિરને વિષે; નિર્મળા કૌમુદી પ્રેમાં, વિશ્વના હૃદય હિસે.

પહેલું ચરણ મારાથી ખરાબર નથી ગરાતું. અને તર્પણના કાવ્યમાં (મન્દાકાન્તા)

"દેં એ કહેતા જરી હસી હસી"

એ કેમ બોલાય વાર ?-ને એજ કાવ્યમાં છેલ્લી લીટીમાં

"ને હો વીરા ઝળકી રમજો

વિશ્વના દિવ્ય ગાને."

આ કાવ્ય "અંગ્રેજપરથી સચિત" છે. દિવ્યગાને ઝળકી રમજો એનો કંઈ અર્થ ! કે અસહ્ય અંગ્રેજ જ બહુ ખરાબ હશે, એ પરથી આટલું કંઈક હીક રચ્યું હશે !

હવે "શૃંગારકાવ્યો" આવ્યાં. એ તો બધા સંસ્કૃતની છાપે અંકાયલાં જ છે. છતાં આ મન્દાકાન્તા કેવો ?

"શું એ સાચું ધન નિરખતાં

સુખિયાંએ મુંઝાયે?"

મારે સુખિયાંએ શબ્દને અતિ લંબાવ્યો છે એ વિશેષ તકરાર છે.

પછી "સ્વપ્ન" કાવ્ય. ગદ્યકાવ્ય, કિલ્લજતા, અને અસંગીતમયતાનો નમૂનો:

"પ્રેમ દઉં હું, માન દઉં હું,

પાય પડે હું, શું કરું હું?"

આગળ,

'પ્રતિમાની રમણીયતાએ,

સાક્ષસતાએ, મોહકતાએ

સ્વરસતાએ, નિર્મળતાએ,

ઉત્તમતાએ, પ્રભુતાએ

ગંભીરતાએ, મનોહરતાએ,

હજી તો કંઈ કંઈ છે એમાં.

પ્રોફેસર સાહેબ વ્યાકરણની કોઈ કંરીક્ર બનાવતા લાગે છે. હવે આવે છે “પડિયે વિષ્ણુ” ડ્રેપ્ટનનું સુંદર સૉનેટ. એનો ભાવ માત્ર ઉતાર્યો છે, ઢંગધણ વગરનું હરિગીતમાં. હશે. મને શક છે કે અંગ્રેજીના અધ્યાપક આ સૉનેટનો મળ ભાવ સમજ્યા હશે ખરા?

પછી આખ્યાં સ્વદેશ ગીત. એમાં ‘સ્વા-રાત્ર્ય’ શબ્દ-ગમે છે એટલે વાપર્યો છે એ દલીલ ‘સંદેશ’માં સનાતન ધર્મ શ્રાવણની ક્રુષ્ણેશ, “ચિરંતર દીપને સાહો”ને “વળી મોહે વવાઓના”નો ન સમજતો અર્થ, “અવિદ્યાએ લોભાશો ના” તું અગેયત્વ. ને પછી તો ગીર્વાણ ભાષા માટેની દલીલો, અને છેવટે “જીવનના ઉગ્ગત”માં.

“જીવનિયાં સદ્ગુણ કરી કરી લ્યો”

જીવનિયાં અખિત સદ્ગુણ કરી લ્યો

જીવનિયાં વિમળ સદ્ગુણ કરી લ્યો

જીવનિયાં સુયશ સદ્ગુણ કરી લ્યો

હજી તો ખીજાં છંવાર જીવનિયાં આવે છે. કોણ કહે છે કે લલિતજી મહાકવિ નથી?

સ્થળ સંક્રાંતિને ત્રીધે “ખ્યાતિશ્રવ્યો”માં ઉતરતો નથી. સનાતન ગીર્વાણ ભાષાના મમત્વને વળગી રહેવું, ને જતાં એને ઉદારભાવના પોષક કાવ્યો લેવાનો જતે દાવો કર્યો તો એથીયે ઉદાર ભાવના છે એટલું જ કહી, આગળ “અવતરણુ માં” “કેનેદ સરિતા, એ રા. રા. આનંદશંકર ભાષા જેને કહેણપ્રશસ્તિ કહે છે તે છે, એવી એ “મનોરમ કહેણ પ્રશસ્તિ” તપાસીએ.

ક્યાં તો એ કંકુનથી રા. રા. આનંદ-શંકરભાષાની છુધિને અપમાન પહેંચિયવાવું કર્તાએ ધાયું છે, અથવા તો મહારા એ મુરખી પરીક્ષક મહાશયને કહેણપ્રશસ્તિ શું એવું જાન જ નથી, એમ લાગે છે. અથવા તો આજ સુધી હાસ્યજનક કહેણપ્રશસ્તિ હજી સુધી લખાઈ નથી તો એ અપવાદનો આ તોડ આપ્યો છે. હું એમાં શાનાં વખાણ કરું? સમજું પણ શું?—આ તો કાવ્ય સમુચ્ચય છે. પતિન, ભાષા, અને પુત્રનાં અવસાન થયાં. દશ વર્ષના ગાળામાં આ ત્રણ અવસાન થયાં. કર્તાએ તિથિ પણ જણાવી છે તે પરથી જણી શકાય છે.

એમાં બે આર કાવ્યો બન્ધુ પર, વળી પતિનપર, કંઈપણ દલાવિધાન કે ઘટિત સંકેતના વગર, તે એટલે સુધી પૂર્વાધાપ, ને પ્રદાન, ને જ્યોત, એવા ત્રણ પંડિતાઈ ભર્યા ખંડો પાડ્યા છે, એમાં ત્રીજા ખંડમાં

‘વર્ષોપરે જ મહાનૌકા સાગરે કુખી હતી સ્મૃતિ તેની આજ ફરીને સદ્ગતમાં તાજ થતી

હતી એ મહા નૌકા મહાકળા કૌશલ્યની વહતી હતી એ વ્યક્તિઓ આશાસની યુરોપની’

અને આગળ ગાંડુચેલું છે. એ મહાનૌકા કંઈ ૨ ટાઈટનિક. એ કુખી-કળા કૌશલ્યની મતિ વહતી હતી એ વ્યક્તિઓ’ એને

‘ના ગણ્યા શુણ રૂપને, નાંખી નીચે દરિઆવને’

એ પણ આ કહેણપ્રશસ્તિમાં! અહીં જ હસવું મટી રડવું પ્રાપ્ત થાય છે. કે આ કહેણપ્રશસ્તિઓ પર કેવી કહેણપ્રશસ્તિ! અને શા માટે ટાઈટનિકને ફક્ત! ફનીઆમાં કેટલીયે આગગાડી-કેટલીયે મોટરો, કેટલીયે ભવ્ય ઇમારતો, કેટલીયે સુંદર યોવનાઓ, કેટલીયે સુંદર બાળકો. ટાઈટ-

નિકટથી ચે કળા કૌશલ્યમાં ચડે એવી સુંદર
વસ્તુઓ અકસ્માતથી નાશ થઇ ગઇ છે.
એને પણ શા માટે આ કાવ્યમાં સ્થાન ન મળે ?
અને છેવટે ઉત્તરાલાપમાં “પ્રભુને” કાવ્યમાં
“અથવા મુખને દુખો વારાઓ કરીને વહે”

આ અંત ઉદ્ગાર ! કેટલા કવિત્વ લયો !

અથવા તો એ પિંગળશાસ્ત્રનો અભ્યાસ
અતાવવાનો ડોળ કરનાર અધ્યાપકને અનુ-
કુળની આ તો આ જાત છે, ને વસંત-
તિલકાને, મધુમાધવીને એતોહિતા વગેરે
બુદ્ધાં નામો પણ છે, ને પ્રેમા ઉપજાતિ, ને
વાણી ઉપજાતિ ને રામા-ઉપજાતિ ને
પ્રત્યર-ઉપજાતિ એવાં બેઠા અતાવનાર પંડિ-
તને “એ ઘડી” કાવ્યમાં-એજ કરણપ્રશ-
સ્તિમાં.

“હતી ના હતી થઇ જશે,” ના એ નવ
અક્ષરના અનુકુળના ચરણ લખવા માટે કંઈ
સજા કરવી ઘટે, કે.

“સંકટા ! શી શિક્ષા ત્હારી કસતી લીલાને
વિવિશે”માં, કે

“દિવ્યાને શુભે દેવી”માં, કે

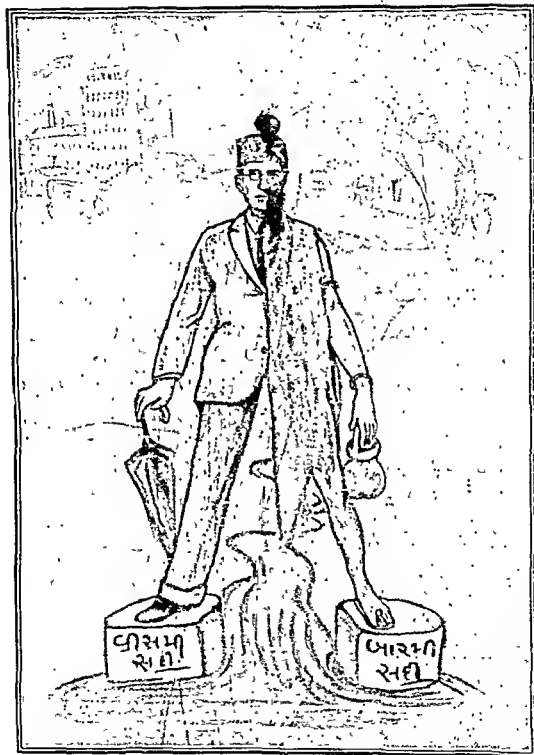
“ગૌરી સમીજે વિશદા,”માં, કે

“સૌરભો લાવનાઓની”માં, ના

સંકટા, શુભે, વિશદા, સૌરભો લાવના-
ઓની જેવા અનેક સુંદર શબ્દ પ્રયોગ
માટે. કે

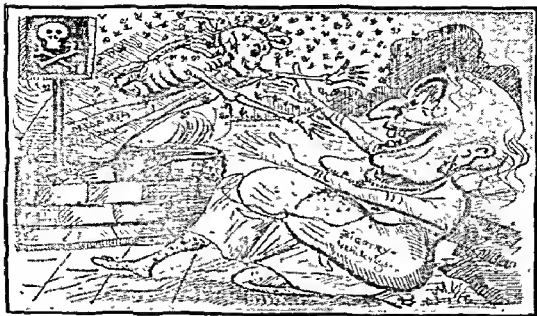
“ખાટી મીઠી વિનોદની” જેવા સુંદર
કવન માટે ટીકા કરે ? અતિ સંસ્કૃતમય
શબ્દ-રચના જતી કરીએ, છતાં પણ
ક્યાંય એકાદ સુંદર કંઠપના નથી, કે સ્સ-
લરી કાવ્ય પંક્તિ નથી. સુખ-દુઃખના
વારાઓ ભરી આ કવિતા ખરે દુઃખના ભાર
રૂપજ છે. આટલું મારે હાથે લખવાનું
ખાપ થાય છે, તે એટલાજ માટે કે આવા
પુસ્તકનાં પણ સુંદર અવલોકનો પ્રગટ થશે.
વાલ્મીકી-પ્રોત્સાહ, આ પુસ્તકમાં ઉભરાતી
અહ લાવના તરફ આખા આકાશનું થશે,
અને એ બધું પણ ન ગણાશે; પણ આવું
જ્ઞાન ધરાવનારા ખી. એ. જેવી પરીક્ષામાં
શુભજાતીના પરીક્ષક થાય છે, એની આજળ
પરીક્ષા દેવા જનાર વિદ્યાર્થીઓનાં કેટલા
કમભાગ્ય ! આવા સુંદર પરીક્ષકને હાથે જ
પરીક્ષા નિર્માણ થઇ હોય - તો મારા જેવા
નકેર અને ઉદ્ભ્રાંષક વિદ્યાર્થીઓને આ
સુખાદ્ય યુનિવર્સિટી ! તારી છાયા તજે
દાખલ જ ન કરીશ.

ચન્દ્રવદન મહેતા.

આ દેખાવ કેટલો વિચિત્ર છે? અર્ધ નોગેશ્વર અને અર્ધ મૃદસ્થ જેવા બનીને દુનિયાના અગ્નરમાં ડાહ્યા રહી શકે?—જનાં રૂઢીચક્કાં દિ'દુ સમાજ એવું ઇવન ગાળે છે. ને અધી રાત્રે વીસમી સદીમાં ઇવનો છેવડા જનાં વિચારસૂક્ષ્મિ આશીસીની સેવે છે!

:: મૃત્યુ સાથે મિત્રતા ::

રૂઢીવાદના પૂજકો મનુષ્યના જીવન કરતાં, કુવામાં
રહેતા ભૂતપ્રેતની ઘાજલ નિશેષ તાણે છે.

[લિંદાપંચના અંધકૃત્યથી]

:: પ્રાચીનતાના પૂજકો ::

‘આપણે લાઇ દરખા, આપણે બંને સરખા’
પ્રમાણે, મુંબાઈના કુવાઓ પુરવાની સામે
લડત લડ્યા, પ્રાચીનતાના પૂજક લિંડ-
પારસી તથા ઘાસતી કરવા નીકળ્યું છે.

[લિંદાપંચના અંધકૃત્યથી]

પડતીનો પંથ

[નવલિંક]

લેખક: શ્રી આનંદ

નપણથી બાહુ એ મીલમાં જ ઉછરેલા. એ મીલના મજુર લતામાં એ અને એના બાપુ એક ઓરડીમાં રહેતા હતા. એની મા તો એને છેડાનો મુકીને જ ગુજરી ગઈ હતી, તે પછી એના બાપાએ એને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મહુવાયા એટલા લાડ લડાવીને ઉછેર્યો હતો.

આજ પંદરેક વર્ષથી એ શોકો એ ગામમાં રહેતા હતા. શરૂઆતમાં તો એમણે મીલ વિસ્તારની બહાર જ ઓરડી રાખી હતી. પણ પછીથી એની બાને મુવાવડ આવી અને બાહુને જન્મ દિને એ ગુજરી ગઈ, ત્યારથી એના બાપાએ એ મીલના મજુર લતામાં ઓરડી લીધી ને ત્યાં રહેવા માંડ્યું. ખીડી પીવાને બદલે તે બહાર નીકળીને અંબારનવાર બાહુની ખજાર કાઢી જતો. કોઈ કોઈ વાર માંડમાંડ બચાવેલા એકાદ પૈસાની મગફળી લઈ જતો ને ગમાડી આવતો. આ પ્રમાણે ત્રેણું જીવનનાવ ચાલ્યા કરતું.

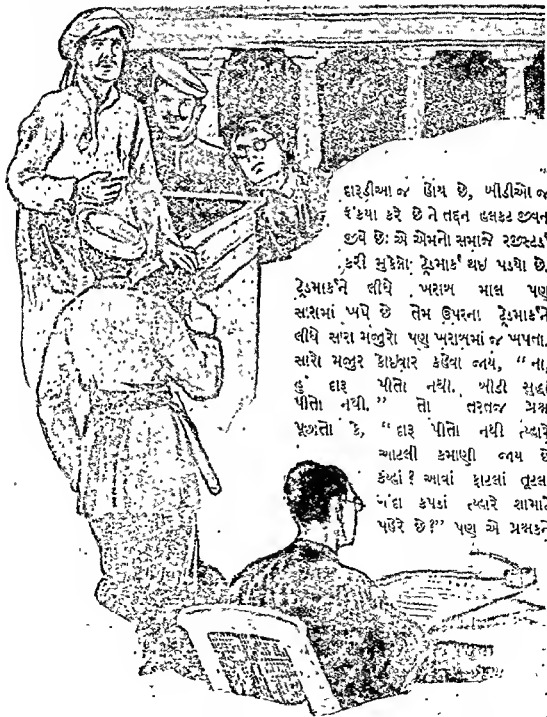
પણ હવે તો બાહુ બાર વર્ષનો થયો હતો. ન્હાનો છેકરો હતો ત્યોય સરકારી કાયદા અનુસાર અર્ધો દહાડો કામ કરીને કમાવાની એનામાં શક્તિ આવી હતી. મજુર બાળકોને માફી લણુવે એવી નિશાળો ન્હોતી. હતી ત્હોનો ખચ એના આપના 'બજેટમાં નામ'જુર થતો. આવકના પ્રમાણમાં એ ઉડાવવાનું ન્હોતું

થતું, પણ જાણી ખૂતીને ધૂંટાવાનું થતું હતું. એવી રીતે ધૂંટાગઓને પોષતા કોઈ સજ્જન વિશે હજી સાંભળવામાં નથી આવ્યું અને બાહુનો બાપ પણ એવા ન્હોતો એ નકકી. નવરો બેસીને કાટ ખાઈ જાય. તેના કરતાં અર્ધો દહાડો પણ કામ કરે તો સાફ એક તો એના વખતનો સદુપયોગ થાય, કામ શીખે, ને વળી કમાણી થાય એમ વિચારી એના બાપે એ જ મીલમાં એને અર્ધા દિવસના કામે લગાડયો. બપોરના તરફમાં છેકરો બોહું રખડે એટલા માટે ત્હોને એક વાગે જ ખોલાવતો ને છ વાગે છડતો. આમ બાપાની દેખરેખ નીચે બાર વર્ષની કુમળી વયે બાળક બાહુ કમાવા માંડ્યો.

પણ ત્યાર પછીને વર્ષે એક એવો બનાવ બન્યો કે જ્યાં ત્હોમના જીવનની કારકીર્દિ જ બદલાઈ ગઈ. એમના ખાતાનો ઉડજેબર બદલાયો. ધણાયે ઉડજેબરો હોય છે તે પ્રમાણે નવા ઉડજેબર પણ લાંચીઓ, દારૂડીઓ ને નીચ વાસનાઓથી ભરપૂર હતો. કેટલા યે જણાને ઉરાન કર્યા પછી બાહુ અને એના બાપાનો વારો આવ્યો. ગરીબ મજુરોની મીલમાં શી સ્થિતિ થાય છે એ જાણવા માટે તો એમને મીલમાલેકે એક વખત મીલ મજુર થવાની જરૂર છે. મજુરો ગમે તેટલા પૈસા કમાય પણ એવાને એવા જ રહે એની

પાછળનો યુત્તમો ઉકેલવા હુપું ખાવું
ખાલવાની જરૂર છે. સમાજ ત્યારે પોતાના
એકેએક અંગ માટે એવાં ખાતાં ખાલશે,
ત્યારે તે પોતે જ નહીં માની શકે એવાં
પોતાનાં હાથે કરે બોપાળાં બદલ આવશે.
કયા મીઠા માલકને અખર હોય છે કે

પીસ્તાળીસ રૂપીઆના પગાર ઉપર પચાસ
જણનાં તો લાગા લાગતા હોય છે? !
ત્યાંના પગારદારોની સાથે ફેટલીક વખત
તો કોઈ કોઈ સ્પીનીંગ માસ્ટર કે વીવીંગ
માસ્ટરના પણ લાગા લાગતા હોય છે. પણ
એની સમાજને ક્યાં પડી છે? મનુરો તે

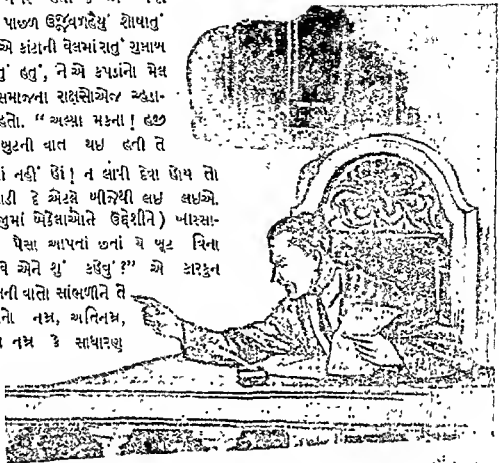

“દારૂડીઆ જ હોય છે, ખીડીઓ જ
કંઈકા કરે છે ને તદ્દન હલકટ જીવન
જીવે છે: એ એમનો સમાજ રજીસ્ટર
કરી સુક્રો: ટ્રુમાકે થઈ પડ્યા છે.

ટ્રુમાકેને લીધે ખરાબ માલ પણ
સારામાં ખપે છે તેમ ઉપરના ટ્રુમાકેને
લીધે સારા મનુરો પણ ખરાબમાં જ ખપતા.
સારો મનુર કોઈવાર કહેવા નય, “ના,
હું દારૂ પીતો નથી. ખીડી સુદાં
પીતો નથી.” તો તરતજ પ્રશ્ન
પૂછતો કે, “દારૂ પીતો નથી ત્યારે
આટલી કમાણી નય છે
ક્યાં? આવાં ફાટલાં તૂટલાં
નંદા કપડાં ત્યારે શામાટે
પહેરે છે?” પણ એ પ્રશ્નકને

કપડાં ખચર હતી કે એ ગંદાં
કપડાં પાછળ ઉડ્ડવગદેયુ' શોષાતું
હતું—એ કાંટાની વેલમાં રાતું ગુમાવ
કરમાતું હતું, ને એ કપડાંનો મેથ
પણ સમાજના રાક્ષસોએ જ ચડા-
વેગો હતો. “અત્યા મકના! હજી
પેલા છુટની વાત થઈ હતી તે

આવ્યાં નહીં હોં! ન લાંબી દેરા હોય તો
ના પાડી દે એટલે ખીજથી લઈ લઈએ.
(જાલુમાં બેઠેલાઓ તે ઉદ્દેશીને) ખારસા-
માંથી પૈસા આપનાં છતાં ચે બૂટ ચિના
રખાયે એને શું કહેવું?” એ કારકુન
સાહેબની વાતો સાંભળીને તે
મકનાનો નમ્ર, અતિનમ્ર,
એટલા નમ્ર કે સાધારણ

ન્યાયાધિશે ફેંસણે આપ્યો: “હું તને ફાંસીની સજા કરમાવું છું.”
(પૃષ્ઠ : ૫૩૩)

માણસ એને માટે મકનાને તદ્દન આપણો ગણે
એવો નમ્ર જગ્યા, “ના સ્વામ, કાલ દવારે
સોફ્ટ કાંટી દઈડ,” સાંભળીને જાલુમાં
બેઠેલાઓને જ્યારે પણ કપડાંથી ખ્યાલ આવે
કે એ ખીસ્તું તો કારકુન સાહેબનું નહોતું
તે મકનાનો આ મહીનાનો પગાર એ
ખીજસામાં પડ્યા પછી આ આફરો કાપ
એના ઉપર પડતો હતો. આ જાધા અનુ-
ભવો લેવા માટે એકદમ મીઠા આલેકે જરૂર
એક વખત મજૂર થવું જોઈએ. જગી
મીઠામાં જ આવું અને છે એમ નહીં, ને
પૈસા જાળવવામાં આવું અને છે એમ નહીં.
ધણીને આ તદ્દન ઉધ્ધન લાગશે, ધણીને

આ અશ્રમ યાગશે, દેવકાક ચોકખરીઆ
ઓને એમાં પ્રેરણા દલકટપણું ને નીચતા
દેખાશે એ નક્કી, પણ એવાઓની જ અનેક
સમાજને લીધે ખીચારા ગરીબ મળુએ ઉપર
દેવાં આફતનાં વાદળો ધેરાય છે એની એ
લોકોને ક્યાં ખચર હોય છે? નહીંમાં નહીં
લાગતી જાળતોથી મોડીને છેક મા, ખંડેન
દોકરીના શીથળ મુધીની તંદાં હોડ રમાતી
હોય છે. ઓ મુયકંદી સમાજ! તારો
યુગ ક્યાં પૂરો થશે?

ને જાણતી. મીઠામાં આવેલા હોજેખર
ઉપરના કાંઈથી ઉતરે તેમ નહોતો. જાલુના
જાપાને એનો હુકમ છૂટી ગયો કે, “લમારા

બંનેના પગારમાંથી ચોથ આપવી હેય તો નોકરી રહેશે.” બીજી નોકરી કરવા બંધ તો ત્યાં નોકરી મળતાં પહેલાં પાંચડી બાંધવી પડે અને ઉપરથી લાગે તો લાગ-તો જ રહે, એટલે હવેના કરતાં આ નોકરી ગમે તેમ ટકાવી રાખવી ચોગ્ય ધારી બાબુના બાપાએ ચોથ લરપાઈ કરવા માંડી. ને માંડ માંડ પૂરું કરતા કુટુંબની ચોથા ભાગની આવક બંધ થાય ત્યાંરે શું થાય ?

થોડા દિવસ તો કંઈ જાણાયું નહીં, પણ પછીથી હાંફા ખડખડવા માંડ્યાં; વળી થોડે દહાડે ગમડવા માંડ્યાં; ને પછી તે કોં તો કુટીને ઓછાં થયાં માંડ્યાં. અજાણત, ઘરમાં પોરેલી એ બેકરી બહુ જ ધીરે ધીરે કામ કરતી હતી, પણ ક્યું ગંભીર કામ એમ એકે સપાટે પતી ગયું છે ? બેકરીને લીધે પછી ચીંતાઓ પણ થવા માંડી. મન મુંઝાવા માંડ્યાં. ક્યાંય શાંતિ નહોતી મળતી. શરૂઆતમાં તો બાબુબાબુમાંથી ઉઠીના કાળને પણ એ દેવું ચૂકાવતો. પણ એ તો ઓલામાંથી સુકામાં પડવા જેવું થતું. આ બોલતો બંધ થાય ત્યાં પેલા બોલવા માંડતો. બધેથી સ્નેહ બોલો હતો, મમતા બોલો હતી ને હવે આખરે પણ જતી હતી. દરેકે દરેક માણસને આવા સંબોગોમાં હૈયું દારવાની એક જગ્યા તો બેઠાં જ છે. શીઘ્ર ગણતો સમાજ એને અવગણતો, અપમાનતો, તિરસ્કારતો. એનાથી એના હૈયાની આગ ઉઘડી વધતી. કેટલીયે વાર એણે સાંભળેલું કે દારૂ અશાંત ચિત્તને શાંતિ આપનારું સાધન છે. તે વખતે એ સાંભળીને તે તિરસ્કારનું હાસ્ય હત્યો હતો. આજે એને એ શબ્દો યાદ આવ્યા. જરાક મન ડગમચું. મનની ક્ષણિક શાંતિને માટે એ એની હંમેશની શાંતિને દહનાવતો હતો

એનું એને. ભાન નહોતું રહ્યું. ક્યાંથી રહે ? સ્નેહ, માયા. ને મમતા વિના અને ઠોડું-ગ્રિમક ને આર્થિક ચિંતાઓથી તે એટલો એટલો મુંઝાઈ ગયો હતો કે એકં કાણની પણ શાંતિ મેળવવાને માટે હેણે ગમે તેનો ભોગ આપ્યો હોત. અને હેણે ખરેખર પોતાની પરમ શાંતિનો ભોગ આપવાનું પહેલું પગલું ભયું—દારૂની એક ખાલીથી શરૂઆત કરી. સમાજના કેટલાયે ઉચ્ચ મનાતાઓ મન મુંઝાય છે ત્યાંરે નાટક કે સીનેમાં જોવા ઉપડી જાય છે. આની પાસે એટલા પૈસા નહોતા એટલે હેણે દારૂની ખાલીથી શરૂઆત કરી.

ને એકડો ધુંટયા પછી બાળક આગળ જ વધે છે ને ? એક ખાલીથી કરેલી શરૂઆત વધવા જ માંડી અને છેવટે મીઠાના લાગરી પત્રકમાં લાગલાગટ બખ્ખે તણ તણ દિવસની ગેરલાગરી નોંધાવા માંડી બાબુ જો કે પીકામાં જતો થઈ ચૂક્યો હતો પણ હજી એની મીઠામાં લાગરી તો ખરાખર રહેતી. ઘેર વહેતાં જાય તો ઉધરાણીવાળા ખડા હોય એટલે ખારખાર વાગ્યા સુધી પીકામાં તેઓ રહેતા ને મોડી રાતે ઘેર આવતા. સારો યે સમાજ એમને હલકટમાં હલકટ ગણતો, પણ એ સ્થિતિએ એમને ફેંકનાર કોણ હતું ને કોના દોષ માટે કોણ સજા ભોગવતું હતું એ સમાજને વિચારવાની શી જરૂર ? કોઈપણ માણસ એને પકડવાને પ્રયત્ન ન કરે અથવા કોઈપણ જાતની ચળવળ ન ઉપાડે કે પગલું ન ભરે ત્યાં સુધી શું ચોર આપમેળે પકડાવાનો હતો ?—ને કોઈ પોલીસ ન થાય તો ચોર ચોરીઓ કયું જાય તો હેમાં દોષ કોને દેવો ?

દારૂડીઆ થઈ ચૂક્યા. પણ દારૂના પૈસા ક્યાં હતા ? કોઈએ ઉપાય બનાવ્યો, “ભુગાર.

રમો.” એને માટેય પૈસા નહોતા. ક્યાંથી લાવવા ? કોઇ સહૃદયી દારૂડીઆએ એ-ક બનાવી, “પકાણુ પાસેથી દ્યો.” થઇ ચૂક્યું. જુગારમાં યુભાવવા માંડ્યું; પકાણુનું દેવું વધવા લાગ્યું. વ્યાજ સ્વરૂપે જતું તે તો બાણુ એમ્ તેમ દરીને ચૂકવતો. આપાને જુગારથી બચાવવા બાણુએ ઘણાંએ પ્રયત્નો કર્યા, પણ એ કાચોજ નહીં. કેટલીયે વાર આપ-દીકરે અને રાતના ટહડી પડતા. એ ત્રણવાર તો એટલી બોલાચાલી થએલી કે આડોરીપાડોરી પણ બેગ થઇ ગયા, પંડી તો એવું લગભગ રોજ થવા માંડ્યું. એ થવાનું મુજ કારણ તપાસ્યા વિના જ પાડોરીઓએ એને દયાની દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. બીજી કોઇ રીતે તો એ દાણી શકાય એમ નહોતું એટલે એમની પાસે એ ઓરડી ખાલી કરાવી. સમાજ ! આમને આમ તું ત્હારાં કેટલાંક અંગ કેંટી દહાડ ?

ઓરડી ખાલી થઇ એટલે સુવાની જગ્યા મળી. લગભગ બધા એમને જાણતા હોવાથી-પહેલાં ઓળખતા હતા, હવે જાણતા હતા-હવે બીજી ઓરડી મળે એમ નહોતું. બાણુએ આપાને તે વખતે આપેલો કપડો બર્કનાં લાપણુ કરતાંયે વધુ તમતમતો, વધુ અસરકારક હતો. ઘડીભર તો એ અકંગ જુગારી-પણુ રતબધ થયો, વિચારને વમળે સ્વરૂપે. પાંડી દારૂની પ્યાલી દેખતાં મૂળની સ્થિતિ ઉપર આવી ગયો. અફસોસ ! બાણુ બર્ક નહોતો તેની પાસે એટલા પૈસા નહોતા, એ પદવી નહોતી. આવાં તો કેટલાંયે લાપણુ બર્કનાં લાપણુ સાથે સરખાવ્યા વિના જ આશમી ગયાં હશે. ને પંડી બીજો બર્ક ન પાડે-સમાજને 'જના-રની' જગ્યા ખૂંતાર કોઇ ન મળે તો એનો દોષ કોને માંધે ?

ત્હાર પંડી એમણે રસ્તામાં કે કાંઈના ઓટલા ઉપર સુવા માંડ્યું. દિવસે એમની પધારી કોઇ ઝાડની ઝાળીએ ઝુલતી હોય કે કોઇ દુકાનના પાડીઆ પાછળથી ઝલુકતી હોય કોઇ કોઇવાર તો એમની આખીયે મંત પીકામાં જ જતી. બાણુની જુગાર ન રમવાની વિનંતિઓ હંમેશાં ચાલુજ રહેતી. બીજાં જુગારીઓ એને પોતાનો દુશ્મન ગણતા. આપાની પાસેથી કમાવાનું મળતું હોય ને દીકરે વચ્ચે આવે તો દીકરે દુરમન જ થાયને ? આ બાણુ પકાણુનો ઉધરાણી હવે કડક થવા માંડી. પહેલાં તો એમને જાડાની પણ ઓરડી હતી એટલે કંઈક આગરવાળા ગણાતા, હવે તો ઓરડી પણ નહોતી રહી. ઉપરા ઉપરી ગેરહાજર રહેવાથી આપાની મીલમાંથી નોકરી પણ મળી હતી. હવે તો આઠ વરસનાં બાણુના પગાર ઉપર તાગરૂધીના કંદવાના હતા. ખરચને પહેંચી વળવા માટે બાણુએ સત્તાવાળાઓને છેતરવા માંડ્યા. સ્વધારે એક મીલમાં કામ કરે અને અગ્યારે બીજી મીલમાં કામ કરે. તે છતાંયે પૂરું તો નહોતું જ થતું. હવે તો પકાણુનું વ્યાજ પણ ચૂકવી શકતું નહોતું. ને પકાણુ પણ ક્યાં સુધી રાહ જુએ ? એક દિવસ રસ્તામાં એણે બાણુના આપાને પકડ્યો. દારૂ પીને તે બાણુ પાસે પૈસા લેવા જતો હતો ત્યાં રસ્તામાંજ પકાણુ મળ્યો ને ઉધરાણી કરી. ને પકાણુની ઉધરાણીનું છેવટ ખખર છે ? તમાચાંથી શરૂ થઇને કેટલીકવાર મૃત્યુમાં તે આથમે છે. તમાચો ખાતાં જ લથડતાં પગ-વાળા આપાને જાન આપ્યું એ તમાચો એને એની મુજની સ્થિતિ પર એથી ગંધો. આઠ દસ વર્ષ પહેલાં બાણુને એ મગફળીનાં દાણાં ખવરાવતો એ એની નજર સ્થાપે તરવડું, ને પંડી એની પાછળ એને પકાણુની કાળમૂર્તિ દેખાઇ. એ પાછો પોતાની વર્તમાન

સ્થિતિમાં આવી ગયો-પણ પહેલાનું સ્વમાન સાથે લઇને જ. પડાણુને કંઈ જવાબ ન મળ્યા એટલે તરત બીજા તમાચો પડ્યો. આવા તો કેટલાયે તમાચા કેટલાયે જણાને પડતા હશે. પણ સમાજને એ તમાચાઓની ક્યાં પડી છે? નક્કી સમાજ એમજ કહેશે કે, “શા માટે એવાની પાસે પૈસા લેવા ગયા?” ને ભાવનાઓમાં વિદરેતો સમાજ તો વળી ઉપદેશકે કે, “Show your left cheek unto him who slappeth you on your right.” [તમારા જમણા બાજુ ઉપર તમાચો મારે તેની આગળ ડાબો ગાલ ધરો] પણ જો એ ગાલ પોતાનોજ ધરવાનો હોત તો?.....તો આજનાં બાઈબલ કંઈ જુદાંજ વંચાતાં હોત.

ગમે તેવા બાઈબલને જે સ્વપ્નામાં વાગેલા એ તમાચા જાગૃત કરી દે છે. બાઈબલ બાપ જીવતો હતો, જાગૃત હતો, સ્વાલિમાનથી ભરપૂર હતો. પહેલા તમાચાથી સ્વાલિમાનનાં અંજુ ફરીથી ફૂટ્યાં હતાં; બીજા તમાચાથી એનાં પૂરે ઉજાયા. પૂરમાં બાઈબલ બાપ પણ તણાયા ને સિંહ શો તે પડાણુ ઉપર ઉજાયા.

બાઈબલ સ્વાલિમાન પાછું આવી શકે છે તો બાઈબલ શાયર પણ પાછું આવી શકે છે. એ પડાણુ ઉપર કુવો. પડાણુ ને એ બંને નીચે પડ્યા, ગજબા મોડ્યા, કુટપાથ આગળ આવ્યા. બાઈબલ બાપાએ તક સાધી. કુટપાથ સાથે પડાણુનું માથું અક્ષાંશું. એક, બે ને ત્રણ વાર, ને ખસા...સ! તમાચાથી શરૂઆત થઈ ને છેવટે પડાણુનું મૃત્યુ થયું. માણસોની હંદ જમી હતી. લગાઈ બંધ થઈ એટલે શાંતિને અવસ્થા જાળવવા હવે પોલીસ

વચ્ચે પડી. બાઈબલ બાપાને ચોટી ઉપર લઈ ગયા ને પડી ખૂન કરવા મારે સેશન્સ કમીટ કર્યા.

બાઈબલે તોફાનની ખબર પડી. તે દોડતો દોડતો પોતાના બાપા પાસે જતો હતો. મીલના દરવાજામાંજ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ પોતાની ફરજ બજાવતા હતા. પેલે છોકરો બીજા મીલમાં વખતસર પહોંચ્યો માટે જ દોડતો જતો હશે એમ વિચાર બાઈબલે લેમણે બોલાવ્યા. સરકારની ચોર કરી તો તે કરતો જ હતો (જે કામ કરીને કમાવું એને ચોરી કહી શકાય તો જે મીલોમાં કામ કરીને કમાતો હતો એટલે ચોરી.) લેમણે ગલરાટ, ને લેમણે ગલરાટમાં જાણ્યા હતા એટલે તફત ગલરાટમાં જ સ્થિતિમાં હતો. ત્યાં ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે બોલાવ્યા. નંબર પૂછ્યો. આ મીલનો નંબર દેવાને બદલે ગલરાટમાં લેનાથી બીજા મીલનો નંબર દેવાઈ ગયો. બસ, થા ચૂક્યું. ઇન્સ્પેક્ટરે તપાસ કરી, ને કાયદે વિરૂધ્ધ તે બે મીલમાં કામ કરતો જણાયો એવી રીતે કામ કરવા દેવા માટે લેમ માબાપને શિક્ષા કરવા ઇન્સ્પેક્ટરે માબાપના નામ પૂછ્યાં. બાઈબલ, પિતૃભક્ત બાઈબલ મૌન રહ્યો. છેવટે લેમણે ઉપર જ કામ ચલાવવામાં આવ્યું, જે દિવસે લેમણે કામ ચલાવવાનું હતું તે જ દિવસે વડા અધિકારી પાસે એના બાપાના કેસનો ફેંસલો આવવાને હતો.

. અહીંયાં બાઈબલ કેસની શરૂઆત થઈ ત્યાં ફેંસલો વંચાવા મોડ્યો. કારખાના ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી-સરકારી વડીલ તરફથી આરોપીનો ગુન્હો દર્શાવવામાં આવ્યો, પછી સરકારી વડીલે બે ત્રણ જણાની ઉપર તપાસ લીધી. છેવટે બાઈબલે વારો આવ્યો

એ આહુ પોતાના આપતું નામ. કહે તો સગીર વયને લીધે તે છૂટી જાય એમ હતો. પીંજરામાં તે ઉભો રહ્યો એટલે ત્હને ત્હનું નામ પૂજામાં આવ્યું, તે ત્હણે લખાવ્યું, ત્હના આપતું નામ પઝાયું. તે યથર્થા, વિચારમાં પડ્યો. નામ દેવું કે ન દેવું? આપા ઉપર કેસ ચાલતો હતો ત્હની ત્હને ખબર હતી, જગત એમને બે આખર કરવું હતું, એણે કરવા કે નહીં?

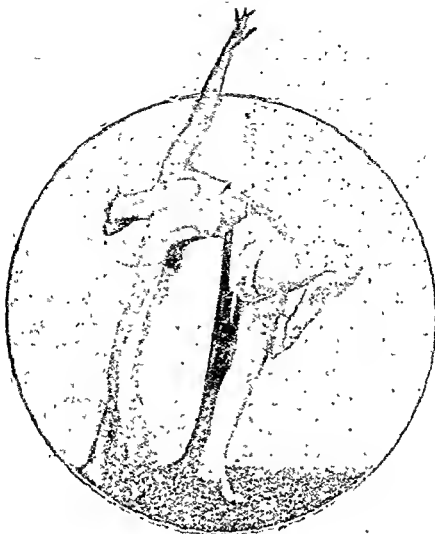
વડા અધિકારી તે વખતે પોતાના ફેંસલાની છેલ્લી લીંટીઓ વાંચતો હતો. "...ને આ બધું ભેતાં હું જીવુરીના મત સાથે એકમત થઈ આરોપીને ગુન્હેગાર ફાવું છું, ને ત્હને એણે કરેલાં ખૂનને બદલે ફાંસીની સગ્ન ફરમાવું છું." થઈ ચૂક્યું. ત્યાં તો સમાજે ખૂનનો બદલો ખૂનથી લીધો. પણ એ રાજ્યો વાતાવરણ બેદીને, હુલ્લને ધણ પઝડતો હોય એમ આહુના કાનમાં પઝડાયા. આહુ વળી મુંઝાયા. શું કરું? નામ દઉં કે ન દઉં? કાણેક વિચાર થયો કે હવે નામ દેવામાં શું વાંધો? હવે તો આપા આ દુનીઆમાંથી જવાના, પટ્ટી નામ દેવામાં શું વાંધો? પણ એ વિચાર આવનાં જ એના શરીરમાં એક ધ્રુવરી

વધૂટી. જગતે ચણેલા, પિતાજીની બેઆખરના મંદિર ઉપર તે નામ આપીને કળશ ચઢાવવા ન્હોતો ઇચ્છતો. પોતાને હાથે એવું કંઈપણ કામ થાય એ પહેલાં તે શરીરની રંગેગ ફેટી કરવાને તૈયાર હતો. પોતાને હાથે પિતાજીનું નામ કાળે અક્ષરે ચીતરાય એ પહેલાં ત્યાં પોતાના લાલ લોહીની નીકા વહેવડાવવા તૈયાર હતો.

ને ત્હણે એ સલાસનો જવાબ ન આપ્યો. જુજાની લેવાઈ ગઈ. એકે પ્રશ્ન અનુસાર રહેતો હતો. તે ત્હને ઉત્તર મળે તો આહુ છૂટી જાય એમ હતો. એના હૈયાએ તો એ ઉત્તર કપ્હારનો આપી દીધો હતો. ન્યાયાધિશ બંધેરા હતો કે તે સાંભળતો ન્હોતો. છેવટ એના મૌને એની ભુધિ ઠેકાણે આણી, ને ફેંસલો વંચાયો-કંઈ કેટલાયે વંચાય છે એમ.

ને કોર્ટમાંથી વિખરાતા સમાજના સભ્યોએ છેવટે છેવટે એ સમાજની શિષ્ટ ભાવનાનું પ્રદર્શન કર્યું, "એ વેશ્યાનો જ છોકરો હોયો જોઈએ, નહીં તો પોતાના આપતું નામ પણ ન જાણે?"

સમાજ! શી ત્હારી કદપના?!!

ચેતનભયુ યૌવન

યૌવનનું સત્ય દર્શન

(:૦:)

લેખક: શ્રી. મુન્દરજી જી. ભેરામ, બી. એ.

યૌવન એટલે શું? અને ધાપણ
એટલે શું? સારીરિક દ્રષ્ટિએ
જ્યારે આપણે યૌવનનો વિચાર કરીએ છીએ
ત્યારે સંપૂર્ણ નંદુરત સ્થિતિનો તિાર
આપણા મગજમાં ચિતરાય છે. અવશ્યે
મુદ્રિત હોય અને ઇન્દ્રિયો ચોનાના ધર્મ
ખરોખર અભવે તે સ્થિતિને નંદુરત સ્થિતિ
કહેવામાં આવે છે. જેમ અવયવ અને
ઇન્દ્રિયોની મુજબરથા અને કર્તવ્યપરાયણતા

વધારે તેમ તંદુરસ્તી પણ વધારે. તંદુરસ્તી
એ દીર્ઘજીવી યૌવનનો પાયો છે. યૌવન
એટલે ઉંચામાં ઉંચા પ્રકારની ચાચતા.
ગ્રો. અરવીંગ શીરર અને ડો. ઇ. એલ.
શીરક કહે છે કે: “ખરાં યૌવનમાં આરો-
ગ્ય, બળ, જીવનશક્તિ, મુદ્રતા, સૌન્દર્ય,
કામ કરવાની શક્તિ, ઉપયોગિતા અને
મુખોદ્ધાસિતાના ઉંચા આદર્શોનો સમાવેશ
થઈ જાય છે.”

માનસશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ યૌવન એ એક મનોદશા છે એ વિશે શંકા નથી. યૌવનનો આધાર હમેશાં વર્ષોની ગણતરી ઉપર નથી હોતો. ચિન્તા, ભીતિ, શંકા, આત્મવિશ્વાસનો અભાવ અને નિરાશા યૌવનની ધારીકી કમાનને એકાગ્ર બનાવે ભાગી નાખનાર અને આત્માની ઉદ્ધાસિતાને ધૂળ ભેળી કરી દેનારો ભૂતપિશાચો છે. તેમ એકલાં કાળા ભરમર જેવા વાળમાં, ભરાવદાર ગાંઠમાં, લાંબીયુક્ત હોઠમાં અને ચપ્પ ચાપમાં જ યૌવન નથી આવી રહ્યું. યૌવન ખરી રીતે તો આભ્યંતરમાં રહેલું તત્ત્વ છે. જીવન-શક્તિ, વિશાળ દ્રષ્ટિ, લાગણીની પ્રમત્તતા, ચારિત્ર્યની સમત્તતા, જીવન સંગ્રામમાં ગમે તે પછે ઝકાવવાની ઉચ્ચ પ્રકારની ક્ષમતા-શક્તિ, સ્પષ્ટ કલ્પના, જીવનપ્રવાહની ગંભીરતા ને ઉદ્ધાસમયતા : એ બધાં માનસ-શાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ યૌવનનાં સ્વર્ણ તરંગો છે.

નૈનિક દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો યૌવન એટલે ડરપોકપણાને આવરી લેતી કિંમત અને ખડતલપણું, યૌવન એટલે શ્રમવિહોણી ચોપી શાંતિ ધરાવતી નિર્માણતા સામે જોમભર્યાં સાહસ કરવાને તકસીલો તનમનાટ, યૌવન

એટલે નખખાઈ અને નિરાશાના અંધકારને હકાવતો આશાભર્યા ઉત્સાહનો ધોધ. યૌવન એટલે સંયોગો રક્ષામે પડકાર કરનાર એક નાશકિત; યૌવન એટલે જીવનનો ખેત ખેડવા હાંબણી રહેલો આત્મહાસ અને જગનના કષ્ટ-વરના ગંધાતા ઓળીયાને પત્તણી નાખવાના વેગવળા દોડ. યૌવનની ખરેખરી વ્યાખ્યા એજ છે.

વૃદ્ધ માનવીનું માનસ ભય, શંકા અને અપશુકનોના વિચારોથી જડાઈ રહેલું હોય છે. લવિષ્યને નિહાળવા જતાં એ હમેશાં ભનકાળ તરફ જ દ્રષ્ટિ ઝાપે છે. એનો સમાજ સંઘનો સંપર્ક બાંધેલ સાંકડો ને સાંકડો થતો જાય છે. પોતાની એકલતાનું એને પ્રતિ પજો ભાન થવા કરે છે. તે મિત્રોથી દૂર થઈ ગયો છે એવું તેને લાગે છે. તેની જીવનની દોડતો અને સંગ્રામીઓ કાં તો જીવનમાંથી પરવારી ચૂક્યા હોય છે

અગર ધડપણને લીધે દુર્લભ બની ગયા હોય છે. એને એવી લાગણી રહ્યાં કરે છે કે મ્હારાં પોતાનાં બાળકો પણ મ્હારી ઉપેક્ષા કરે છે અને બેદરકારી બતાવે છે. તેનું ખરું કારણ એટલું જ હોય છે કે, મ્હારાં જેવા ધડપણને ઉછળતા ધોધ સમા યૌવન માટે કશું આકર્ષણ જ હોતું નથી.

અંધ અને જડ ટેવો, જરી પૂઠાણી સામ-ગ્રિક રૂઢિઓ, નિઃપ્રાણ પ્રણાલી તથા પ્રાપ્ત પણ પ્રકરના પરિવર્તન વિનાનું રગસિયું જીવન-એવું જ બીજું નામ ધડપણ અથવા વૃધાવસ્થા. છે.

આદર્શ ભાવનાઓને ઊંડી લોકસમૂહને માર્ગે કાઢ પણ જાતની નવીનતા વિનાનું જીવન ધમ્મડ્યાં કરે તે માણસ ધરડો થયો છે એમ ગણાયું જોઈએ. સમ્ય, રસ, હૃદયની કુમાર, ફર્જ, સન્માન, જવાબદારી, તુલના-શક્તિ, દરેક આત્મતામાં સંપૂર્ણતાની કક્ષાએ જવાની લાગણી, આત્મસંયમ વગેરેનો મર્મ આપણે યૌવન દરમિયાન પામી શકીએ છીએ.

જે માણસને પોતાની જવાનીનું ભાન છે તે માણસ પોતાની તમામ મહદેખ્યાઓને સિધ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, અને જે વસ્તુ તેના યૌવનનો વિરોધ કરનારી તેમજ જીજ્ઞાસા નરૂં ધસડી જનારી તેજે લાગે છે તે પ્રત્યેકને તે પોતાના માર્ગમાંથી ફના કરી દે છે. આત્મકલ્યાણના સંરક્ષણમાં જે જીવનનું જીવન મદદગાર થઈ શકે તેનું જીવન જીવવા માટે જ યુવાનની તૈયારી હોય છે. ખરો યુવાન જીવનશક્તિને વધારનાર અને પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રને વિકસાવનાર સામર્થ્યપાણું જ જીવન જીવે છે. અને તેની પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રને સાંકડું બનાવે એવા જીવનને નીવારવાનો એ

હમેશાં યત્ન કરે છે. એટલે જ્યાં શારીરિક અને માનસિક શક્તિનો ઉંચામાં ઉંચા અનુભવ થાય, જ્યાં લાગણીઓનો સંપૂર્ણ વિકાસ થાય અને પોતાની ભાવના જ્યાં પૂરેપૂરી વ્યક્ત કરી શકાય એવું જીવન જીવવું એવું નામ જ યુવાની. સ્નાયુઓનો સંપૂર્ણ વિકાસ, માનસિક બળ, નૈતિક દૃઢતા અને આધ્યાત્મિક સૂક્ષ્મતા એ બધાં નિમિત્ત જીવનથી જ મેળવી શકાય છે.

શરીરને ખુલ્લી હવા અને સ્વચ્છતા પ્રકાશનો લાભ આપવા, સદા પ્રવૃત્તિમય રહેવું, શરીર અને બુદ્ધિને કસવાં, પ્રાણપોષક આહાર કરવો, વ્યસનોથી મુક્ત રહેવું: આ બધું બુદ્ધિયુક્ત જીવનના પાયારૂપે છે.

સમાજશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ યુવાનીની બા-બ્યા આપીએ તો, જીવતી જાગતી સર્જન-શક્તિને જવાની કહી શકાય. આવી શક્તિ વૈયક્તિક, સામાજિક અને આર્થિક ગંબને ઉકેલે છે અને માણસજાતને વધારે સરળ, વધારે સુંદર અને વધારે ઉચ્ચગામી બનાવે છે.

જીવાની અને ધડપણની સાદામાં સાદી વ્યાખ્યા કરીએ તો એટલું જ કહી શકાય કે, જોનાથી શરીર, મન અને આત્મા આરોગી બને તથા માણસ-જાતનું કલ્યાણ થાય તેનું નામ યૌવન; અને જે જે વસ્તુઓ તેનો વિરોધ કરે તેનું નામ ધડપણ. અને અત્યારે આપણે એ તમામ દ્રષ્ટિએ જોઈશું તો, આપણામાં યૌવન કરતાં જીજ્ઞાસા [ધડપણ] જ વિશેષ જણાય છે: તેને નિવારેને હામ હામ યૌવન ખીલવવામાં જ આપણી ઉન્નતિ છે. *

* સૂચિત.

ઉત્થાન.

[વસંતતિલકા.]

(૧)

ઉત્થાન—પ્રેરક પ્રકુલ અનિદ્ર વાયઃ
ઉશ્વાસનો મધુર સમ્પ્રધ્વનિ સુણાયઃ
નેત્રો તણે ફિરણ ક્રોધિક ચેતનાઓ,
છેડે રવિ બની સિંધાઈ નવી પ્રગ્ભનો.

(૨)

શી સૌમ્યતા ઝગદગે સપળા દિશાએ !
આત્માભિમાન પ્રગટે હૃદયે જનોનેઃ
જ્યાં ઊંઝળે મુવકની રસ ઉમિંઓ, ને,
આત્માપણે પ્રબળ લાવ ભયો મુહાએઃ

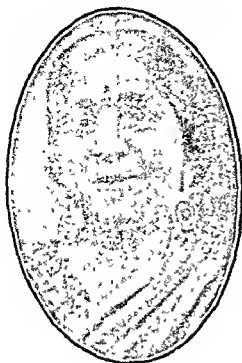
(૩)

ઘોરે તિમિર ધનઘોર પ્રચંડ ક્રોધો !
તેમાં હુતાશ સળગે વનદેવ જોવા !
ભૂમી, નદી, સરવરો, નગ, ને સમુદ્રો,
પોકારતાં આગ નાદ સ્વતંત્રતાનોઃ

(૪)

સર્વત્ર મુક્તિસ્વર રેલનીએ સદાયેઃ
કલ્યાણ-સંખ કુંદોએ સઘળા જગાએઃ
ચાલો, સખે ! નવલ યુગ પ્રભાત દારે,
જાગૃતિની ધવજ પાંખ ધરી ઉડીએ.

મોહિનીચન્દ્ર.

શ્રીમતી સરોજીની નાયક

ડા. એમ. ગોવિંદરાયુલુ નાયક

શ્રી મતી સરોજીની નાયક

લેખક : શ્રીયુત હિસાલ જોશી, બી. એ.

શ્રીમતી અમંગ સેવા કરનાર એક જ્યોતિષ વિશે આત્મીય કાન્સ કહે છે કે, “એ જીવન નો આદર્શ જીવન હતું.” શ્રીમતી સરોજીનીના જન્મથી પિતા અચોરનાથ ચટ્ટોપાધ્યાયનાં જીવન માટે ઉપજા સન્દેશો ઉપયોગ કરતાં લેશ માત્ર અતિ-પર્યાપ્તિ થવાનો સંભવ નથી. લાકા પરમ-જ્ઞાના આલિંગ્યામમાં ૧૮૫૨ની સરસમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. કલકત્તાની પ્રેસીડેન્સી કોલેજનું અસહકાર વિદ્યાર્થીજીવન પૂર્ણ કર્યા પછી વધુ અભ્યાસ માટે વાર્ષિક ૩૦૦ પાઉંડની હકાકાર શિષ્યવ્રતિ લઇ

તે વિદ્યાવન ગયા હતા. ત્યાં એડીનબરો વિશ્વ-વિદ્યાલયમાં લેગ્રાઇ વિજ્ઞાનના અભ્યાસનો પ્રારંભ કર્યો અને ૧૮૭૫માં એ પરીક્ષા પસંદ નાંખે પાસ કરી એક્સ્ટર ક્લાસ એન્ટ્રી, ત્યાર પછી રસાયણશાસ્ત્રની પરીક્ષામાં લગ્ન અને કેમીસ્ટ્રીના કેટલાક પ્રોફેસરોને પણ મદદ કરીને હોપ પ્રાઇઝ જીત્યું. ત્યાંથી તે જર્મની ગયા અને ત્યાંથી જોન વિશ્વ વિદ્યાલયમાં એ વર્ષ સુધી સંશોધન કાર્ય કરી વિજ્ઞાનનો ઉચ્ચ અભ્યાસ સંપૂર્ણ કરી ૧૮૭૭ માં ડી. એસ. સી. ની ડીગ્રી સંપાદન કરી પિતાના અવસાન સમયેજ દિંદમાં પાછા

કર્તા, દૈદ્રાપ્પાદના તે સમયના નિઃક્રમે પોતાના રાજ્યમાં કેળવણીના પ્રસારનો પ્રશ્ન હાથમાં લીધો હતો. અધોરનાથની ઝંઝકદાર કોર્કિંદીએ તેમને આકર્ષ્યા અને પોતાના રાજ્યમાં કેળવણીનું કાર્ય સુચવસ્થિત બનાવવા તેમને આમંત્રણ આપ્યું. અધોરનાથે આ આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો. એ યુવાન કેળવણીકારના ઉત્સાહપૂર્ણ કાર્યથી નિઃક્રમી રાજ્યનું કેળવણીખાતું દિન પ્રતિદિન પ્રગતિ કરવા લાગ્યું. રાજ્યમાં તે 'કેળવણીના પિતા' તરીકે ઓળખાયા લાગ્યા. તેમનું જીવન આદર્શ હતું. અધોરનાથનાં પત્ની પણ તેટલા જ સદગુણી અને સ્નેહાળ હતાં. તેમને ત્યાં આવનાર કોઈ પણ વ્યક્તિને આ સ્નેહાળ દંપતી નાતગતના બેદભાવ વિના હૃદયપૂર્વક અદરમાન આપતાં. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને તો ત્યાં કાર્યમનો નિવાસ હતો. પોતાનાં આંક બાળક-ચાર પુત્રો અને ચાર પુત્રીઓ-ના જન્મનું તેમનું લાલન પાલન કરતાં-ધરમાં આમ વસતાં બધાં બાળકો અધોરનાથને 'કાકા' કહિને ઓહાવતાં સ્નેહનાં વ્યવજ્ઞ વાતાવરણમાં ઉછરતાં બાળકોના મનમાં રાતિ, ધર્મ કે કોમનો બેદભાવ ધર ધારી એણે એ કેવળ અસંભવિત હતું. જ્યાં બાળકોનું અને સ્નેહનું સાત્તાત્વ પ્રવર્તતું હોય ત્યાં આનંદમાં કલ્યાણ કરતાં ભાઈઓ અને બહેનોનાં સુખી કુટુંબનીજ આશા રાખી શકાય. આ બાળકો મ્હારાં છે અને પેલાં પારકાનાં છે

તેવો વિચાર અધોરનાથ કે તેમનાં પત્નીએ કદી સોચ્યો ન હોતો. દરેક વિદ્યાર્થી માટે તેનાં દ્વાર હંમેશાં ખુલ્લાજ હતાં. પંડીતો, મોલવીઓ, યુરોપીય વિદ્વાનો, વકીલો, જાહેર પુરો-દ્વંદ્વમાં વિદ્યાર્થી દરેક વ્યક્તિની અધોરનાથને ત્યાં પડી પથારી રહેતી અને તેથીજ તેનું મકાન 'વિદ્યાનાં સ્થાન' તરીકે ઓળખાતું.

આવાં સુખી ગૃહમાં સરોજીનીનો જન્મ થયો હતો. આવા સુભગ સંજોગોને જગતની અપહણી દોહત સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી, સોના કરતાં તેનું મૂલ્ય ઘણુંજ વધારે છે. અધોરનાથ અદોષાધ્યાય અને તેનાં પત્ની જેવાં માથાપને ત્યાં જન્મ લેવામાં પણ સરોજીનીનું સદ્ભાગ્ય હતું. બાલ્યાવસ્થામાં તેના પર જે છાપ પડી હતી તેથી જાહેર તેમજ ખાનગી જીવનમાં મુશ્કેલ પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવામાં તેને કંઈ મુશ્કેલી પડી નથી.

૧૮૭૬ ના ફેબ્રુઆરીની તા. ૧૩ મીએ

સરોજીની અદોષાધ્યાયનો જન્મ દૈદ્રાપ્પાદમાં થયો હતો. સાચા કેળવણીકાર તરીકે અધોરનાથે પોતાનાં બાળકોને સ્વંતંત્રતાના વાતાવરણમાં મહાત્મવાની છટ આપી હતી. "પેસુ કરો નહિ કે આ કરો" એ જાતનો અંકુશ તેમણે કદી બાળકો પર મૂક્યો નહોતો. અબાધિત સ્વતંત્રતાની સાથે સંપૂર્ણ મોજશોખમાં સરોજીનીને ઉછેરવામાં આવી હતી. અધોરનાથે તેને માટે એક પ્રેમ્ય અને એક અંગ્રેજ એમ બે દાસીઓ રોકી

શ્રીમતિ વરદસુંદરી દેવી.
મી. સરોજીનીનાં માતા.

હતી. તે બ્યારે બાળક અવસ્થામાં હતી ત્યારે પણ તેને માટે અકાઈદા ઓરડે, તેનું 'પોતાનું' રાશ્વર્યીનું, પુસ્તકાલય વિગેરેની જોડવાં થઈ હતી. ઘરનાં બધાં બાળકોને અધોરનાથ કુદરત અને વિજ્ઞાનને લગતું શિક્ષણ બહુજ સરળ રીતે આપતા. આમ અવપણમાંજ સરોઈનીમાં સામાન્ય જ્ઞાનના ઉંડા પાયા રોપાયા હતા. અધોરનાથ અને તેનાં કુટુંબીઓ ઘરમાં વાતચીત કરતી વખતે બંગાળી ભાષાને ઉપયોગ કરતાં બ્યારે બાળકો ઉદ્ધુ ભાષા-માંજ બોલતાં. સરોઈનીની ઉમર વધતાં તેને માટે એક પર્શિયન શિક્ષક પણ રોકવામાં આવ્યો હતો. શાળામાં પણ બીજી ભાષા તરીકે તેણે પર્શિયન શખ્યું હતું. તેમણે માત્ર બર વર્ષની ઉમરે મદ્રાસ વિશ્વવિદ્યાલયની મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી અને

માન સાથે તેમાં ફતોહ મેળવી ચૌદ વર્ષની ઉમરે તો તેમણે લગભગ બધા અંગ્રેજ કવિઓનાં કાવ્યો વાંચી નાંખ્યાં શેરી, જાઉ નીંગ અને ટેનીસનનાં કાવ્યોમાં તેમને ખૂબજ રસ પડતો. આ વખતે તેમનો માનસિક વિકાસ ખૂબજ ધ્યા. 'સુટી સાંઘ' તરફ તેમને ખુબજ આકર્ષણ થયું. તેમનાંમાં રહેલું કવિત્વ તરી આ વચા લખ્યું. તેમનું અંતર પોતાની ઉર્મી-ઓને બદલ દાગવવા તક સી રહ્યું હતું. શ્રીમતિ સરોઈની. ન.યુ. આદરે સીમન્સને લખેલા પત્રમાં

પોતાની ઉજ્જવતી ઉર્મીઓ વિશે લખે છે કે:
“અગીઆર વર્ષની ઉમરે એક દિવસ અક્ષર ગણિતનો એક દાખલો હું ગણતી હતી. દાખલો ખરો આવે તેમ નહોતું; પરંતુ એ દાખલાને બદલે મને એકાએક એક કાવ્યની રંકુણાં થઈ. મહે તે આખું લખી લીધું. ‘કવિ તરીકેની મ્હારી કાઝીદી’ આ દિવસથી રાશ થઈ. તેર વર્ષની ઉમરે જ દિવસમાં ૧૩૦૦ લીટીનું ‘સરોવરની સુંદરી’ નામનું કાવ્ય મહે લખ્યું હતું. આથી હું માંદી પડી. અતિ નબળાઈને લઈ ડાક્ટરે પુસ્તકને અડવાની ના પાડી. પરંતુ ફક્ત ડાક્ટરને ચીડવવા ખાતર મેં તેજ કાણે રંકુરેલું ૨૦૦૦ લીટીનું એક ઉર્મીપૂર્ણ નાટક લખી નાખ્યું હતું.”

દરેક બંધિત આમ દાખલો ગણતાં કે

૩૧. અધોરનાથ અદ્યોપાધ્યાય.

શ્રી. સરોઈનીના પિતા.

ડાક્ટરને ચીડવવા એકા-એક રંકુરણા ધતાં કાવ્ય કે નાટક બનાવવાની શક્તિ ધરાવતી નથી. મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી થોડા વખતે સરોઈની એ અંગ્રેજ ભાષામાં “મેદર મુતીર” નામનું પર્શિયન સમાનનું નાટક લખ્યું હતું. તે તે વખતે પર્શિયનનો અભ્યાસ કરતી હતી અને તેમાંથી આ નાટક લખવાની પ્રેરણા મળી હતી. પોતાની પુત્રીની સાહિત્યને લગતી પ્રવૃત્તિઓની ઉદાર દીક્ષી કર કરનાં અને તેમાં ઉત્સાહ રેડવાની ખાતર અધોરનાથે આ નાટક રચાવેલું.

છાપખાનામાં 'છપાચુ' હતું. આની એક નકલ ૧૮૯૫ માં તે વખતના નિઝામને ભેટ તરીકે આપાઈ હતી. સરોજનીની કાવ્ય શક્તિ વિશે નિઝામ સરકારને માહિતી તો હતી. આ નાટકે એ માહિતીમાં ઉમેરો કર્યો. અને સારી શક્તિને ખીજવવાની લાવના-વાળા એ નિઝામ સરકારે સરોજની કયા પ્રકારની શાહી બક્ષીસની ઇચ્છા રાખે છે તે અધોરનાથને પછાચુ. આ નાનકડા બનાવે સરોજનીને ૧૮૯૫ માં વાર્ષિક ૩૦૦ પાઉન્ડની શિશ્યવૃત્તિ અને ઇંગ્લેન્ડ જવા માટે પહેલા વર્ગની મુસાફરી માટેના ખર્ચ આપાવ્યાં.

આ વખતે તેની ઉંમર સોળ વર્ષની હતી. ત્યારે પણ લય શુ' છે તેની તેને ખબર નહોતી. તે મુ'બદ્દ ગદ્ય અને કુટુંબના એક લુના મિત્રની સાથે ઇંગ્લેન્ડ ભરી ઉપડી ગઈ. ઇંગ્લેન્ડમાં હિંદી વિદ્યાર્થીઓ માટે કાર્ય કરનાર પહેલી જ વ્યક્તિ કુમારી મેનીંગની સાથે રહેવાની તેને તક મળી. કુમારી મેનીંગને ત્યાં ઇંગ્લેન્ડમાં સાહિત્યના સિતારા સમી ગણાતી અને સમ્રાજ્યમાં ઉચ્ચ સ્થાન યોગવતી વ્યક્તિઓની હાજરી ખૂબ જ રહેલી હતી. અદિયાં કુમારી મેનીંગ દ્વારા શ્રીમતિ સરોજનીને મી૦ (અત્યારે સર) એડમન્ડ ગોસ સાથે ઓળખાણ થઈ. આ અપસરે જ તેને મહુમ્મદીલીઅમ અલ્લેવે જ્યાં ઇંગ્લેન્ડના મુવિખ્યાત દીક્ષકારોની સાથે મિત્રિ થઈ હતી. તેનાં કાર્યોના ભારી પ્રકાશક મી૦ હેન્રી મેન સાથે પણ આ તકે જ સંબંધ બંધાયો હતો. કેમ્બ્રીજની કોઈ પણ કોલેજ, ત્યાંના નિયમ પ્રમાણે, સોળ વર્ષની સરોજનીને દાખલ કરે તેમ ન હોવાથી બે વર્ષ સુધી લંડનની કીંગ્સ કોલેજનાં ભાષણો સાંભળ્યાં. સરોજની અદ્યારે વર્ષ ગ્રેટન કોલેજમાં

દાખલ થઈ; પરંતુ કોલેજનું અંકુશવાળું જીવન તેને રમ્યું નહિ. તેની જોડે કેમ્બ્રીજમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ કહેતા “આપણે ત્યાં એક નાના હિંદી છોકરી છે જે કાવ્યો લખવા શિવાય બીજું કશું કરતી નથી.” અહિં થોડા મહિનામાં તેની તખીઅત લઘડી અને તેના કોલેજ જીવનની સમાપ્તી થઈ.

આ પછી તે યુરોપની મુસાફરીએ નીકળી અને ૧૮૯૭ માં સ્વીટઝર્લેન્ડ તેમજ ઇટાલીમાં થોડા મહિના ગાળ્યા. સ્વીટઝર્લેન્ડનાં સ્ટ્રી સાંદર અને ઇટાલીના રમણીય તેમજ ઐતિહાસિક સ્થાનોએ યુવાન સરોજનીનાં હિત્તોનાં હૃદય પર કંઈ અવનવી અસર કરી.

એડમન્ડ ગોસની જોડે ઓળખાણ થયા પછી સરોજની એ પ્રખર દીક્ષકારની ખૂબજ મુસાફરતેલી. આથી વખત જતાં તેમની વચ્ચે ધારો સંબંધ બંધાયો. આ વખતે તે પુસ્તકો કાવ્યો લખતી હતી. એક દિવસ ધુનમાં ને ધુનમાં તેણે મિ. એડમન્ડને સત્ય હકીકત જણાવી દીધી. મિ. ગોસ તેની કૃતિઓ જોવાની માગણી કરી. અને પર ભાષામાં કવિ તરીકેની કિર્તિ સંપાદન કરવાની તિવ્ર ઇચ્છા વાળા એ નની છોકરીએ હંસતંત્રીબીન, પ્રતોનું એકે મોટું પોટકું તેના હાથમાં મૂક્યું! એ કાવ્યો જોઈ મી૦ ગોસ મંજાયા. તેમાં બહુ માત્ર નેહાતો તેમ કહેવાથી સરોજનીને આઘાત થશે એમ લાગ્યું છતાં તેણે જોખમ ખેડ્યું અને સરોજનીને સલાહ આપી. મી૦ એડમન્ડ ગોસ તે વિશે લખતાં કહે છે :

“જોડી ધુનમાં લખાએલ આ બધાં કાવ્યો ક્યારની ટોપલીમાં ફેંકી દેવાની રહે” તેને સલાહ આપી. પશ્ચિમની ભાષાં અને પ્રાસના પ્રખર સંબંધાયતી, લાગણી પ્રધોન માનસ-

વાળી યુવાન હીંદવાણી પાસેથી. અમે એ'ગ્નો-સેક્સન દળમાં એ'ગ્નો-સેક્સન ભાવનાની નદિ' પર'ણ પશ્ચિમની પહેલાં જાગૃત થયેલા હિંદી હૃદયની ઉમીંચાની આશા રૂપીએ છીએ તે મંડે' સરોહનીને સમજાવ્યું."

સરોહની પર એ સંઘાતની સરસ અસર થઈ. પરિણામ એ આવ્યું કે દસ વર્ષ પછી તેણે જ્યારે પોતાનાં કાવ્યોનો પહેલો ગ્રંથ અને તે પછી થોડી મુદતે બીજા બે ગ્રંથો પ્રસિધ્ધ કર્યાં ત્યારે તેની કાવ્યશક્તિ સરસ ખીલી નીકળી હતી. અને પશ્ચિમમાં તેની પાસવાર પ્રશંસા થઈ હતી.

વિદેશમાં ત્રણ વર્ષ ગાળ્યા પછી ૧૮૬૮ના સપ્ટેમ્બરમાં સરોહની હૈદરાબાદ પાછી ફરી. તે ૧૮૬૫ માં ઇંગ્લેન્ડ ગયાં તે પહેલાંજ સૌજન્ય વર્ષની ઉમરે જ તેના જીવનની ગંભીર શરૂ થઈ હતી. અને એક વખત સ્વિઝ દ્વારા પછી તે તેમાંથી લગાડે ચલે તેમ નહોતી. અને તેથીજ તેણે ૧૮૬૬ ના ડિસેમ્બરમાં નાતજાતનાં બંધનોનું ઉચ્છેદન કરીને પોતાનીજ પસંદગી પ્રમાણે ડો. એમ. જેન્નીન્ડ રાજ્ય નાઇક સાથે લગ્ન કર્યાં ત્યારે મિત્રો અને શાંતિના સિદ્ધાંતની તેને કંઈ પરવા નહોતી, તેને તો પોતાના આદર્શો પાળવા હતા. શ્રીમતી સરોહની અને ડો. નાયકનું સાંસારિક જીવન સુખી નીવડ્યું છે.

શ્રીમતિ સરોહનીને બાળકો અને બગીચાનાં પક્ષીઓનો કીલકીલાટ વણાંજ વણાં ગમે છે. તેને ચાર બાળકો-એ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ-છે.

દુન્યવી દોષત તો તેને પહેલેથીજ સાંપડેલી છે તેની કાવ્યશક્તિએ જગતભરમાં નામના અપાવી છે; માત્ર નાદુરસ્ત

તબીબતેજ તેમને અનેક વખત મુંઝવણમાં નાખ્યાં છે. નખજી' શરીર અને નાજીક તબીબત હોવા છતાં તેમને આત્મા અડગ છે અને ધારેલું. કાચ' પાર પાડવાનો અનુપમ જુરસો તેમનામાં છે. તેમજ સરોહનીની આકર્ષણ શક્તિ અજબ છે. તેમના સંસર્ગમાં આવતાં તેમના સદગુણોની અસર કેધિપણ વ્યક્તિપર થયા વિના રહેતી નથી. તે સ્નેહાળ મિત્ર અને વિનયી ગૃહીણી છે. પુર્વ અને પશ્ચિમની કેળવણીનાં સરસ સંમિશ્રણ તેમનામાં દેખાય છે. સાંસ્કૃતિક આત્મા સમાન સરોહની ને જોતાંજ સામા માણસ ઉપર તેના સદગુણોની આપ્યાદ છાપ પડે છે. તેના વસવાટનો એરડો શાંતિના સદન જેવો લાગે છે. ત્યાં પવની કળાના નાદર નમુના, તેમજ કુદરતે પ્રેમી અને શાંતિના ઉપાસક લોકોને સંતોષ પમાડે તેવી વસ્તુઓ નજરે પડે છે. તેમનું વ્યક્તિત્વ મોહક છે. તેમની આંખોમાં અમાપ તેજ છે. સરોહનીને ખીજ બધી વસ્તુઓ કરતાં મિત્રો બહુજ ગમે છે. માંદગીમાં ડોક્ટરની મના છતાં પણ તે મિત્રોને મળવા સદાય આતુર હોય છે. તેમનાં બાળકો પણ તેમને બહુ માન આપે છે. બહેર જીવનમાં પહેલાં સરોહનીનાં જીવનની ખીજ બાજુ વિશે કોઈને પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવે તેમ નથી. પણ પત્ની તરીકે, ગૃહીણી તરીકે અને માતા તરીકે તે આદર્શ સ્ત્રી છે. પતિ તરફનો તેનો સ્નેહ અને બાળકો તરફનો પ્રેમ અમાપ છે; ધરના નોકર આદર્શ તરફનું વર્તન પણ માયાળુ અને મમતાભર્યું છે.

અસહકારની ચળવળમાં જોડાયા પહેલાં તેમણે રાજદ્વારી તેમજ સામાજિક બાબતોમાં બહુ સક્રિય ભાગ લીધો ન હોતો. પ્રસંગોપાત માત્ર તે દેશના જાણીતા રાજદ્વારીઓના સંસર્ગમાં આવતાં એટલુંજ. સદગત

ગોખલેએ તેના પર સરસ છાપ પાડી હતી અને તેમને જાહેર જીવનમાં દોરવાની પ્રેરણા કરનાર પણ તેજ હતા. તેમની પ્રેરણાથીજ સરોજીનીમાં સ્વદેશ સેવાની તિવ્ર ભાવના જાગૃત થઇ. એ સમયે દેશમાં ખજાલખાટ મચ્યો હતો. હિંદુ-મુસ્લીમ કડવાશ વધતી જતી હતી. ગરમ વિચારવાળા અને નરમ દુખના નેતાએ વચ્ચેનું અંતર વધતું જતું હતું. ગોખલે તેથી કંટાળ્યા હતા. ગમે તેવા મહાન પણ એક હાથે કામ કરતા રાજદ્વારી પુરૂષ માટે તે વખતના વાતાવરણને શુદ્ધ બનાવવાનું કાર્ય મુશ્કેલ હતું. ૧૯૧૩ ના માર્ચની તા. ૨૨ મીએ લખનૌમાં નવી મુસ્લીમ લીગની ઐતિહાસિક બેઠક ભરાઇ હતી. પ્રજાના કથાણુ અને વિકાસની દૈરક બાબતમાં હિંદુ કોમ સાથે સહકાર કરવા તેને નવીન બંધારણુ ધડવાનું હતું. તે વખતે સરોજીનીએ મુસ્લીમોની જંગી સભા સમક્ષ હિંદુ-મુસ્લીમ એકસંધીના એકલચી તરીકે પહેલુંજ ભાષણ આપ્યું. તે પછી ૧૯૧૫માં લોર્ડ સીફાનાં પ્રમુખ પદની મુબતલામાં યજ્ઞેશી મદાસભા વખતે સ્વરાજના ઠંરાવ પર મહાસભાની વ્યાસપીઠ પરથી પહેલી જ વખત તેમણે ઝઝકદાર ભાષણ આપ્યું. આ તેમના રાજદ્વારી જીવનની શરૂઆત હતી. પછી તો ૧૯૧૭ માં ડો. બેઝન્ટનાં પ્રમુખપદ નીચે ઝઝકતામાં મજેલી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના વ્યાસપીઠ ઉપરથી તેમણે ઐતિહાસિક ભાષણ આપ્યું હતું. તે વખતે તેમણે જણાવ્યું હતું કે.

“હું માન એક જી છું અને જણાવું છું, કે જ્યારે અણીનો અવસર આવે, અધિકારમાં દોરવા માટે માર્ગદર્શકાની જ્યારે તમને જરૂર પડે અને તમારા ધ્વજને ફરકતો રાખવા માટે જ્યારે તમને ધ્વજધારીઓની આવશ્યકતા ઉભી થયેલી હાજે, ત્યારે દિંદેનું જીવન તમારી સાથે રહીને તમારા ધ્વજને ધારણુ

કરશે, તમારું જોમ જાળવી રાખશે. અને જે તમે મરણુ પામે તો યાદ રાખશો કે ચિતોડની પત્તિનીમાં હિંદના પુરૂષત્વનો વાસ થયેલો છે.”

૧૯૧૮ના મે માસમાં કાન્હારમમાં મદ્રાસ પ્રાંતિક પરિષદ થઇ. સરોજીની તેનાં પ્રમુખ હતાં. ઇતિહાસમાં આવી તોફાની વાતાવરણુ વાળી પરિષદ કદી પણ થઇ નથી. આ તકે તેમણે ચોતાની શક્તિનું સરસ પ્રદર્શન કરાવ્યું અને પરિષદનું કામ સરજાથી પાર પાડ્યું. પછી તો ૧૯૧૯ મ. રાઉલ્ટ કાયદાની સામે સત્યાગ્રહ શરૂ થયાં સરોજીની તેમાં જોડાયાં; અને જનતાની જાગૃતિ માટે મુંદર કામ કરી બતાવ્યું.

હિંદનાં ભાવિ બંધારણની ચોજના ધડવા માટે તે સમયના હિંદી વગીરા એન. ઇ. એસ. મોન્ડેયુ જ્યારે હિંદમાં આવ્યા ત્યારે રાજદ્વારી મંડળોમાં હિંદી સ્ત્રીઓના મત આપવાના હક્કનો સંગ્રહ તો પ્રશ્ન ઉભો થયો હતો. ત્યારે અખીલ-હિંદ સ્ત્રી પ્રતિનિધી મંડળના મખ્ય મોરચી તરીકે તેણે મી. મોન્ડેયુની મુલાકાત લીધી હતી. આ પહેલાં શીજમાં તેમણે હિંદી સ્ત્રીઓના હક્કની હિમાયત કરી હતી. નવા રાજકીય મુધારાના સંબંધમાં વાટાઘાટ કરવા માટે અખીલ-હિંદ હોમરૂલ લીગનાં પ્રતિનિધી મંડળમાં તે ઇન્ડેન્ડ ગયાં હતાં. અને ત્યાં હિંદી મુધારા માટેની પાલમિન્ટની જોઇન્ટ સીલેક્ટ કમીટી સમક્ષ જે યાદી રજુ કરી હતી, તેનાં કમીટીના પ્રમુખે અતિશય વખાણુ કર્યાં હતાં.

ઇન્ડેન્ડથી પાછાં કર્યા પછી તેમણે ખીલાફત, પંજાબના અત્યાચાર અને સ્વરાજ હાલતમાં તન, મનથી ઝુકાવ્યું; પણ તંદુરસ્તી બગડવાથી તેમને ફરી પાછા ઇન્ડેન્ડ જવું પડ્યું. ત્યાં પણ હિંદી ખીલાફત પ્રતિનિધી મંડળની સભામાં ભાગ લીધો. તે પછી ‘પંજાબનું દુઃખ અને શરમ’ એ વિષય

કવિ અને સૌંદર્ય

હાલના જમાનામાં હાલનાની લાવણ્યતાના વીધયમાં બાલની ખુબસુરતીનો પ્રશ્ન મોખરે આવે છે અને તેથી મૃગલાયની બાલની સૌંદર્યતાની આખેડુખ વણુન શકતી માટે 'મશહુર યથેલ નામાંકીત નાટ્યકાર' કવી કાલીદાસનું નામ સહેજે યાદ આવી જાય છે. બાલને સુંદર અને સુંવાળા રેશમ જેવા બનાવી તેને કાળા લમર જેવા રાખવા એ હાલના જમાનાની એક પ્રચલીત દેશન થઈ પડી છે.

કામીનીયા ઓઈલ

હર ઓઈલની દુનીયામાં, બાલની ઉપર વણુંબા જેવી અનુપમ સૌંદર્યતા, ઉપ રૂપીત કરવામાં જળવી રાખવામાં તેમજ ખીલવવામાં અગ્રસ્થાન ભોગવી રહ્યું છે. તમારા બાલ માટે કામીનીયા ઓઈલ નીચમીત વાપરો અને તમારી ખુબસુરતી દીનપ્રતીદીન વધારે અને વધારે ખીલતી રહેશે. કામીનીયા ઓઈલ બાટલી દીકે રૂ. ૧ ની કીંમતે સઘળા જાણીતા સ્ટોરોમાં વેચાય છે. અસલ કામીનીયા ઓઈલ બરાબર તપાસીનેજ ખરીદજો કારણ તેની બનાવટી હલકી નકલો નીકળવા માંડી છે.

:-:-:-

ચમેલી જેવું મોહક-ગુલાબ જેવું ઉત્તમ-કમળ જેવું સુંદર

ઓટો દીલખહાર (રજસ્ટડ.)

તમે ન વાપયું હોય તો એક વખત વાપરી જુવો. તે કપડાં ઉપર અથવા રૂના કાપામાં લગાડતાંની સાથે ઉપર જણાવેલા યુલોની મીઠી ખુશબો બહેક બહેક થઈ રહે છે. ઓટો દીલખહાર (રજસ્ટડ.) નામ વાંચીનેજ સીલબંધ બાટલી ખરીદજો કારણ બનાવટી નકલો નીકળી પડી છે. કીંમત વા આંકેસની ૧ બાટલીના રૂ. ૨, ૦ આંકેસ રૂ. ૧-૪ અને ૧ ગ્રામની રૂ. ૦-૧૨-૦ નમુનાની શીશી ૧ ની કીંમત રૂ. ૦-૨-૦ મુગંધી કાંડોનો એક આનો.

બહારગામ મંગાવનારાએને વી. પી. ખર્ચે પાંચ આના જુદા થશે.

દીલખહાર હર ઓઈલ (રજસ્ટડ.)

આ તેલની કેવડા ગુલાબની પારીખતક જેવી મીઠી મુગંધ ઘણીજ પ્રીયકર છે. વાપરી બાત્રી કરો. બાટલી દીકે કીંમત રૂ. ૧ અને વી. પી. ખર્ચે રૂ. ૦-૬-૦ અલગ. સોલ {ધી એંગ્લો-ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું., એન્ટરપ્રેન્સીસ, લંબા મસીદ, મુંબઈ, નં. ૨.

નં. ૨૬૫, લંબા મસીદ, મુંબઈ, નં. ૨.

નવયુવક

નોંધપોથી

ટપકાવંતાર : નવયુવક

વર્તમાન યુગને સંમેલનોનો યુગ કહેવામાં આવે તો તે યથાર્થ કહેવાય. ભવિષ્યનો ઇતિહાસકાર વીસમી સદીની પહેલી પચ્ચીસીને જરૂર સંમેલનોના જ યુગ તરીકે ઓળખાવશે. કોઈ પણ બાબતમાં આગળ નહિ, પડવાની આપણી ટેવ ભણે હોય, પાછળ નહિ પડી જવાની આપણી ચીવટ ભરી હોશ ગમજમની છે. એ હોશ પણ પૂરનાં પાણીની માફક કે સરૂળતા તડકાની માફક વધે થટે છે.

તેમ ધરમાં કેટલાંક ખાસ કારણો અસર કરતાં હોય છે. જે કામમાં એક પાછતું પ્રણુ ખર્ચ કર્યા વિના, માત્ર ખુરશી શોભાવવા વખત ફાજલ પાડી, વાણીના વિલાસથી નામના મેજરી શક્તી હોય: તે કામમાં વર્તમાન યુગના માનવીનો ઉત્સાહ રમણીય ભયંકરતાની હદની લગોલગ પહોંચી જાય છે. વિના મૂલ્યે મેજરી શક્તી પ્રતિષ્ઠા માટે ઘરેણ માણસમાં પણ ચેતન આવે છે, અને નિષ્ક્રિય મનુષ્ય પણ સક્રિય બની જાય છે.

પણ જ્યાં કોથળીનું, મોઢાંનું એડવાની વાત આવે ત્યાં એ ઉત્સાહનું પ્રમાણ ઘટતું જાય છે. તે વખતે એકાએક તબિયત ખગડી આવે છે, કે અત્યંત જરૂરનું કામ

નીકળી આવવાને લીધે ગેરલાઝર રહેવાની દિલગીરીભરી ફર્જ બળવવી પડે છે.

નીમના ખાટવા માટે સંમેલનીયા સંપ્રદાયના આચાર્ય બનવું એ આજકાલ તેથી જ સરળ માર્ગ થઈ પડે છે. તેમ કરવામાં ભુધિની બીજાવટ, તમામ સત્તો પોતાના હાથમાં રાખવાની આવડત તેમજ બીજા બધા સાથીઓ પડકાર પાછળ રહે અને દુનિયાની દ્રષ્ટિ પોતાની ફરજ રહે તેવી કાય ફાજલતાની જરૂર છે; એટલું આવડ્યું એટલે બેઠા પાર! એ ઉપક્રમ શરૂ થાય તે પહેલાં જેનું કદી પણ સંમેલન ન લરાયું હોય તેનું એકાદ વણબેડ્યું ક્ષેત્ર શોધી કાઢવા જેટલી ભુધિની બીજાવટ રાખી શકે, તે ભવિષ્યમાં તમામ ક્ષેત્રમાં કામ કરનારાઓનાં સંમેલનો લરાવાનાં જ હોવાથી, બ્યારે વર્તમાનને ભૂતકાળનું સ્વરૂપ મળશે ત્યારે તો, આજે નડતું જેનું જણાવું કામ ત્યારે કીમતી મનાશે: અને એવા કામના મૂખ્ય પ્રણેતા તરીકે હમેશાને માટે જગ-પ્રસિધ્ધ, નહિ તો દેશ પ્રસિધ્ધ, કે ગમે તો પ્રજાકા-પ્રસિધ્ધ, આંત પ્રસિધ્ધ, જણા પ્રસિધ્ધ, તાનુકા, ગામ, શાંતિ કે શ્રેરી પ્રસિધ્ધ-ગમે તે એક ક્ષેત્રમાં તો જરૂર

કવિ અને સૌંદર્ય

હાલના જમાનામાં હાલનાની લાવણ્યતાના વીષયમાં ખાલની ખુબસુરતીનો પ્રશ્ન એખરે આવે છે અને તેથી મુંઝવાયનીના ખાલની સૌંદર્યતાની આંખેહુખ વલુન શકતી માટે, મશહુર થયેલ નામાંકીત નાટ્યકાર કવી દાલીદાસલું નામ સહેજે યાદ આવી જાય છે. ખાલને સુંદર અને સુંવાળા રેશમ જેવા ખંનાવી તેને કાળા લમર જેવા રાખવા એ હાલના જમાનાની એક પ્રચલીત ફેશન થઈ પડી છે.

કામીનીયા એઇલ

હેર એઇલની દુનીયામાં, ખાલની ઉપર વલુન્વા જેવી અનુપમ સૌંદર્યતા, ઉપ રથીત કરવામાં જાળવી રાખવામાં તેમજ ખીલવવામાં અગ્રસ્થાન ભોગવી રહ્યું છે. તમારા ખાલ માટે કામીનીયા એઇલ નીચમીત વાપરો અને તમારી ખુબસુરતી દીનપ્રતીદીન વધારે અને વધારે ખીલતી રહેશે. કામીનીયા એઇલ આટલી દીઠ શ. ૧ ની ક્રીમતે સધળા જાણીતા સ્ટોરોમાં વેચાય છે. અસલ કામીનીયા એઇલ ખરાખર તપાસીનેજ ખરીદજે કારણ તેની ખનાવટી દહાડી નકલો નીકળવા માંડી છે.

ચમેલી જેલું મોહક-ગુલાબ જેલું ઉતમ-કમળ જેલું સુંદર

આટો દીલખહાર (રજસ્ટડ.)

તમે ન વાપયુ" હોય તો એક વખત વાપરી જુવો. તે કપડાં ઉપર અથવા રૂના કાપડામાં લગાડતાંની સાથે ઉપર જણાવેલા યુલોની મીઠી ખુશમો બહેક બહેક થઈ રહે છે. આટો દીલખહાર (રજસ્ટડ.) નામ વાંગીનેજ સીલખધ આટલી ખરીદજે કારણ ખનાવટી નકલો નીકળી પડી છે. ક્રીમત વા આડિસની ૧ આટલીના રૂ. ૨, ૦ આડિસ રૂ. ૧-૪ અને ૧ ડ્રામની રૂ. ૦-૧૨-૦ નમુનાની શીશી ૧ ની ક્રીમત રૂ. ૦-૨-૦ સુગંધી-કાડનો એક આનો.

ખહારગામ મંગાવનારાએને વી. પી. ખચ પાંચ આના જુદા થશે.

દીલખહાર હેર એઇલ (રજસ્ટડ.)

આ તેલની કેવડા ગુલાબની પારીજાતક જેવી મીઠી સુગંધ ઘણીજ પ્રીયકર છે. વાપરી આત્રી કરો. આટલી દીઠ ક્રીમત રૂ. ૧ અને વી. પી. ખચ રૂ. ૦-૬-૦ અલગ. સોલ {ધી એંગ્લો-ઇંડીયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

નં. ૨૬૫, લુંધા મસંદ, મુંબઈ, નં. ૨.

નવયુવક

ની

નોંધપોથી

ટપકાવનાર: નવયુવક

વર્તમાન યુગને સંમેલનોત્તર યુગ કહેવામાં આવે તો તે યથાર્થ કહેવાય. લવિ-
ખનો દતિહાસકર વીસમી સદીની પહેલી
પચ્ચીસીને જરૂર સંમેલનોના જ યુગ તરીકે
ઝાળખાવશે. કોઈ પણ બાબતમાં આગળ
નહિં પડવાની આપણી ટેવ ભણે હોય,
પાછળ નહિં પડી જવાની આપણી ચીવટ
ભરી હોંશ ગજબની છે. એ હોંશ પણ
ફરનાં પાણીની માફક કે સરજના તડકાની
માફક વધે થટે છે.

તેમ થવામાં કેટલાંક ખાસ કારણ અસર
કરતાં હોય છે. જે કામમાં એક પાછળું
મથુ ખર્ચ કર્યા વિના, માત્ર ખુરશી શોભા-
વવા રખત ફાજલ પાડી, વાણીના વિદ્યાસચી
નામના મેજવી શકતી હોય: તે કામમાં
વર્તમાન યુગના માનવીનો ઉત્સાહ રમણીય
ભયંકરતાની હદની લગોલગ પહોંચી જાય
છે. વિના મૂલ્યે મેજવી શકતી પ્રતિષ્ઠા
માટે ઘરના માણસમાં પણ ચેતન આવે છે,
અને નિષ્ક્રિય મનુષ્ય પણ સક્રિય બની
જાય છે.

પણ જ્યાં કાચગાળું મોઢું છેડવાની
વાત આવે ત્યાં એ ઉત્સાહનું પ્રમાણ ઘટતું
જાય છે. તે વખતે એકએક તમિયત
બગડી આવે છે, કે અત્યંત જરૂરનું કામ

નીકળી આવવાને લીધે ગેરલાઝર રહેવાની
દિલગીરીભરી ફાજ બજાવવી પડે છે.

...

નીમના ખાટવા માટે સંમેલનીયા
સંપ્રદાયના આચાર્ય બનવું એ
આજકાલ તેથી જ સરળ માર્ગ થઈ પડ્યો
છે. તેમ કરવામાં બુધ્ધિની બીજાવટ, તમામ
સૂત્રો પોતાના હાથમાં રાખવાની આવડત
તેમજ બીજા બધા સાથીઓ પડદા પાછળ
રહે અને દુનિયાની દ્રષ્ટિ પોતાની ફરજ
રહે તેવી કાયં કુશળતાની જરૂર છે: એટલું
આવડ્યું એટલે ખેડો પાર! એ ઉપક્રમ
શરૂ થાય તે પહેલાં જેવું કદી પણ સંમેલન
ન ભરાયું હોય તેવું એકાદ વણખેડયું ક્ષેત્ર
શોધી કાઢવા જેટલી બુધ્ધિની બીજાવટ રાખી
રાકે, તે લવિખ્યમાં તમામ ક્ષેત્રમાં: કામ
કરનારાઓનાં સંમેલનો ભરાવાનાં જ હોવાથી,
ન્યારે વર્તમાનને ભૂતકાળનું સ્વરૂપ મળશે
ત્યારે તો, આજે નજીકનું જેવું જથ્થાનું કામ
ત્યારે કોંમતી મનાશે: અને એવા કામના
મૂખ્ય પ્રણેતા તરીકે હમેશાને માટે જગ-
પ્રસિધ્ધ, નહિં તો દેશ પ્રસિધ્ધ, કે ગમે તો
ધંધાકા પ્રસિધ્ધ, પ્રાંત પ્રસિધ્ધ, જગ્યા
પ્રસિધ્ધ, તાલુકા, ગામ, ગાતિ. કે શ્રેયી
પ્રસિધ્ધ-અમે તે એક ક્ષેત્રમાં તો જરૂર

પ્રસિધ્ધ થવાનો જ. પછી તો તેનાં પૂતળાં, પૂતળાં નહિં તો તૈલચિત્રો, તેમ નહિં તો સાદાં છાયા ચિત્રો ઉપરથી આછા દામે બનાવાયલી મોટા કદની ફોટો છબિ પણ ગમે ત્યાં મૂકાવાની જ.

...

ધણાં સંમેલનો ભરાતાં હોવાને લીધે જનતાની દૂંકી સ્મૃતિમાંથી વખતે તે વાતનું વિસ્મરણ થઈ જવાને સંભવ ખરો, પરંતુ જે થોડાં પણ પૈસા સંમેલનના સંપ્રદમાંથી બચ્યા હોય તેમાંથી તેનો વિગતવાર વૃત્તાંત, ઉત્પાદકના ચિત્રો સાથે છપાવી દેવો, અને પ્રત્યેક વર્તમાનપત્રો ઉપર તેમજ દરેક જાહેર પુસ્તકલયો ઉપર તેની અકેકડી પ્રત ભેટ મોકલવી, એટલે આદી પુરુષ-કે સ્ત્રી (?) નું નામ કાયમને સારૂ સચવાઈ રહેશે જ. સાચ્ચે જ આવી આવી શોધ કરનારાઓનો કેટલો બધો આભાર માનવો જોઈએ ?

...

એકદમ સંમેલન ભરતું શરૂ કર્યું, અને જે ચાર રૂપિયાનું ખર્ચ કરીને થોડાંક નોટ પેપર્સ છપાવ્યાં, અને એકદમ યાદી છપાવી મોકલી, એટલે ગમે તેવાં વર્તમાનપત્રોમાં પણ તે યાદીઓ કમચઃ પ્રકટ થવાની જ. એ રીતે તે, તે પત્રોના વાચકને યાદી નીચે મોકલાવેલા નામને લીધે સંમેલનના આદી પુરુષનો ઝાંખો ઝાંખો-આછો આછો, પરાણ પરિચય તો થવાનો જ. પછી એકદમ કારોબારી મંડળ કે સ્વાગત સમિતિ એવું દરેકે કરવા માટે, આગળાણ પિઝનવાળાઓની ઉપર ઉપકાર કરવાનો આડંબર કરી, પોતાની બહુમતિ સ્પષ્ટવાની કસ ખીલવવી.

પછી જોઈ દ્યો, છેવટ સુધી કોઈ વચ્ચે બોલી શકેજ નહિં, અને બહુમતિની સંમતિથી કામ કરાવું કહી નવા જમાનાને સંપૂર્ણ રીતે અનુસર્યા એમ બેધડક ગમે ત્યાં બેધડક કહી શકાય.

...

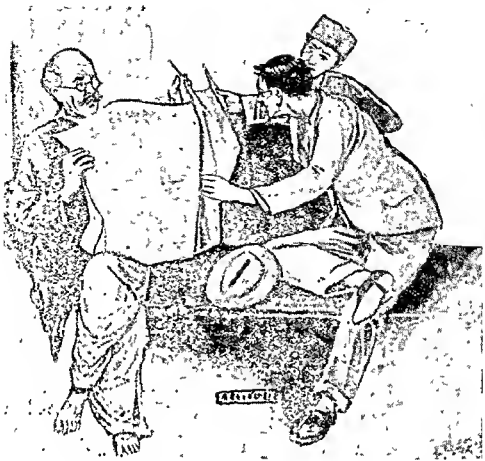
જેમ કે, આજસુધી મસ્તક શાસ્ત્રીઓનું સંમેલન ભરાયું ન હોય તો તેવા સંમેલનનો ઉપક્રમ શરૂ કરવો. એકદમ જે જે વિષયના છણુંતાના રોગે પીડાતા પુરુષો સાથે લખાપટી કરવી, અને તેમને નામે જાહેર યાદીઓ વર્તમાનપત્રો ઉપર મોકલવી. જો એકદમ જે છાપાવાળા સાથે સ્નેહ હોય તો તેને જરાક વધારવો ઠીક થઈ પડશે. પછી તો તમારી સાથે કામ કરનારી મંડળની યાજનામાં કે સંમેલનના કામમાં મસ્તકશાસ્ત્રીઓની કશી જ જરૂર નથી. તમારો વૈશીંગવાળો, સહુનવાળો, શાકવાળો, પોણશનો વૈદ, કયાકાર કે ટહેલીઓ જોઈ જે હોય તેમને ભેગા કરી દેજો. તેમને કશું ખર્ચ ન થાય તે જો જો, પછી તમે કાવ્યા. મસ્તકશાસ્ત્રની ખીલવણીની જરૂર કટવી બધી છે, આપણા પૂર્વ પુરુષો તે વિદ્યામાં કેટલા ઉંડા ઉતર્યા હતા એવું એવું ગમે તે જણાવી. થોડાં ધણાં પૈસા એવા અગત્યના કામ માટે મેળવી શકાશે. બાકી વધુ પૈસા મેળવવા માટે નાટકો લઈને ભજવાવવાનો કે જો લખવાની શક્તિ હોય તો જાતે લખી કાઢી અગ્રેસ-પોણશનાં માણસો એકઠાં કરી ભજવવાનો ધંધો હાલ તુરત તો સફળ થઈ પડેલા છે. તેથી પોતાની લેખક તરીકેની અને પોતાનાંઓની અલીનયકસાયુક્ત કામ કરનાર નટ તરીકેની કીર્તિ કમાવાનો સંજોગ પણ ઉભો થશે.

સંમેલન પ્રસંગે આકર્ષણ માટે પણ એ બધું કીક થઇ પડે છે. સંમેલનનું કામ એક રીતે લગ્ન-પ્રસંગ જેવું છે. કામ આગેપાપે ત્યાં સધી નમ્રતાનો આડંબર રાખવો પડશે, પણ કામ તો મનનું ધાયું કરી શકાશે. સાથે કામ કરનારાઓમાં એકાદ બટક યોદ્ધા હોય તો એને રિઝવે એટલે કામ પત્યું. સંમેલન વખતે આદિ પુરૂષ તરીકે પત્રકારો, સંમેલનના પ્રમુખ, શ્રીતા સહુ આત્મા આવતા રિવાજને અનુસરીને મૂળ યોગકના નામની પ્રશંસા કરવાના જ. એ પ્રશંસામાં કુંકુંબ પરિવારને લાગી બનાવવાં હોય તો મુખ્ય આસન ઉપર આદિપુરૂષે પોતાનાં બાળ-બચ્ચાં અને કુંકુંબ સાથે જ રજુ થવું. બીજે ત્રીજે પ્રસંગે જેઓ તેમની લાયકાત માનતા ન હશે, તેઓ પણ તે દિવસે કંઈ કરી શકે તેમ નહિં હોય; એટલે એમને સહુને પોતાના કરતાં ઉતરતા આસને બેસાડીને એક રીતે જતા વૈરનો તાલે બદલે પણ લઈ શકાશે. તેમજ સહુ કરતાં પોતે શ્રેષ્ઠ હોવાની મહત્વકાંક્ષાને ઇવનમાં એક વખત પણ સફળ બનાવી શકાશે. આવા પ્રયોગમાં પણ લુબ્ધિ, ખટપટનિપુણતા, આત્મપ્રશંસાની ધીટતા અને કેટલાક જાહેર પુરૂષોની ખાતગીમાં ખુશામત કરવાની કલા જેટલા પ્રમાણમાં સુસાધ્ય હોય તેટલા પ્રમાણમાં આવાં સંમેલનોની સફળતા કે નિષ્ફળતાનો આધાર રહે છે; તો પણ અન્ય આત્મશ્રદ્ધા બતાવીને જતે જ પોતાના સંમેલનની સફળતાના વિચારોનો પ્રસાર કરવા માટે, તેને માટે પણ તક ઓછી નથી.

સંમેલનીયા યુગની માફક વર્તમાન યુગને મોં શરમીયા યુગ કહીએ તો તે સર્વોંશે નહિં તો ધણે અંશે ચાલી શકે. બીજાને માફે લાગી ન જાય તેટલા માટે સત્યને પણ ત્રિય બનાવવાની વદતો-વ્યાધાત જેવી વાતો પુરાણકાળના પુરૂષોએ કરી હતી, પણ અત્યારે તો, જેનાથી પ્રત્યેક આખતમાં જૂઠા પડતા હોય, તેવાઓની પણ મોં શરમ રાખીને પ્રશંસા કરવાની સળેલી મનોદશાવાળા અનેક નીકળી આવે છે. “એને ખોટું કાણુ મનાવે, કોઈક વખત કામનો માણસ છે!” એવી મનોદશાને લીધે, આપણા સમાજમાં અનેક નહિં ચાલવા જેવાં તુત પણ ચાલે છે. કાં તો વધુ પડતી શરમાળવૃત્તિ કે ક્યાવૃત્તિને લીધે તેમ થતું હશે, કે પછી જગતમાં જેને કોઈ ન સંધરે તે બધાનું સંપ્રદર્યાન બનવાના ગૌરવની ઉદાત્તવૃત્તિ તેમાં રહેલી હશે-પરંતુ એ વૃત્તિએ અત્યારે તો હિંદી-ઓના સ્વભાવનું સ્વરૂપ લીધું છે.

...

કેટલાકે હજી આગ્રહપૂર્વક માને છે અને બીજાઓને મનાવવા મથે છે કે: કવિનો તો જન્મ ધાય નહિં. એ માન્યતા સાચી દેશવનારો કોઈક કવિ મળે તો શોધવાની ઇચ્છાએ હું હમણાં જ ઉગીને આથમી (હાલ તુરતને માટે તો) ગયેલા કવિ સંમેલનમાં ગયે હોતો, ત્યાં જવા પહેલાં મેં ધાયું હતું કે, કવિઓ વાત પણ કવિતામાં કરતા હશે, પાણી માગતા હોય કે જમની વખતે એકાદ વાની જોઈતી હોય તો તેઓ કવિતામાં જ બધું ગાના હશે. કેટલાંક વરસો પહેલાં કલકત્તાથી એક હિંદી પત્ર પ્રસિધ્ધ થયું હતું. તે તદ્દનજ કવિનામય. એની જાહેર ખબરે કવિતામાં, સમા-

નવું માસિક કે ચોપડી નગરે પડે તો તે વગર પૂછે વાંચવા લાઇ જનાર મફતીયાં પાઠાશીઓ ધણાં આવે છે. આવા મફતીયા વાચકોને સાહિત્યની કંઈ કિંમત હોતી નથી. તેમને મફત સાહિત્ય પુર પાડનાર વ્યક્તિની પણ તેમને કિંમત હોતી નથી. તેમ મફતના વાંચનમાંથી તે કોઈ પણ જાતનું જ્ઞાન, વિદ્યા કે નવા વિચારો પ્રાપ્ત કરતો નથી. વાંચનના એક જાનના ચરકાને લીધે તે વાંચે છે. 'મોઝમઝલ'થી માંડીને ચોગવશિષ્ક સુધીનાં પુસ્તકો ચોપડીસ કલાકમાં વાંચી નાંખી તેની ચોપડીમાં ગમે તેવા મસાલો તે ભરતો હોવાથી, વગેરે સુધી વાચનનો વ્યવસાય રાખે, છતાં તે હોય તેવાને તેવા બચુચક અને અસહનનો ઓથમીર જ રહે છે.

આવા મફતવાસીને તેઓ છાપુ વાં માંજે તો તે આપવાને બદલે સીધો છાપ કિંમતનો એક આનો તેમના હાથમાં આપી દેવો એ વધારે સારો રસ્તો છે. નાક હશે તો આ તુરખાથી ફરી મફત વાંચવાની અને ખાસ કરીને એક આનો આપનાર પાસે કિંમત કરશે નહિ.

કંટાળા ભરેલાં.

ખીજા પ્રકારનાં ન્યુસ-સ જવાં કંટાળા ભરેલાં મનુષ્ય પ્રાણીઓ આવે છે. આ જાતનાં માનવપ્રાણીઓ અનાકપક વ્યક્તિત્વવાળાં તેમજ વિનય અને સંસ્કાર વિહોણાં હોય છે. ખીજાઓની લાગણી, સમજ કે અગવડો તે વિચાર જ કરતાં નથી.

પડોશીઓમાં આવાં પ્રાણીઓ ઘણાં હોય છે. હજી તો પ્રભાતમાં પથારીમાંથી આપણે ઉઠ્યા પછી ન હોઠએ તે પડેલાં એવું કંટાળા ભરેલું માણસ આપણા ખંડમાં ચાલી આવે, આપણું સ્વદારનું છાપું વાંચવા માડે, અને આપણી અગવડનો જવાબથી વિચાર કર્યા વગર સાત વાજાનું આવેલું ને છેક નવને ટકારે વિદાય થાય !

ઓદિસમાં પણ આપણને ધણીવાર કંટાળા ભરેલાં પ્રાણીઓનો અનુભવ થાય છે. કામના ભારે બોળ નીચે આપણે ક્યંડાયલા હોઈએ, કંઈ ગુન્ધવણભર્યાં હિસાબ કિતાબ કળા હોઈએ, અથવા કાંઈ મદદના કાગળો લખવામાં વૈરાગ્યતા હોઈએ

આપણા ટેબલ પર-આપણાં માથાં પર ઉઠું રહે. આપણને કામમાં ખલલ થાય છે એ આવું પ્રાણી સમજી જ શકે નહિ.

કેટલાંક ઓશીસમાં મર્જવા આવનાર માણસ સ્વદારનાં અગીઆર વાજાનાં આવે તે છેક સહાંગનાં પાંચ વાજા સુધી બેસી રહે.

કેટલાકોની રીતસારત કંટાળા, ભરેલી હોય છે. આપણે ઘેર આવી આપણાં ફરનીયર પર ગમે તેવા કાદવવાળા પગ સાથે ચડી બેસે. બેસતા ખુરશી આપી હોય છતાં આપણી લખવાની ટેબલ પર વાંદરાની માફક ચડી જઈ વાંકાં ટુંકા અવયવો કરી બેસે. પાન સોપારી તેની

ત્યારે ઓદિસનું કામથી પરવારેલું, અથવા ચોતાનું કામ ચોરી ગાપચીમારી આવેલું પ્રાણી વાંકું મોઢું કરી ઝાડ નેવું

આંગળ ધરીએ તો આપણા જ ટેબલ પર ચુંનાના ગ્રાધ પાડે. ખોડી આપી હોય તો ચોલીસવાલી ખુરશીના હાથ પર સળગતી

ખીડી ચાંપી ફર્નિચરનું નખોદ ફાટી નાખે. સાથે જન્મવા બેસાડીએ તો ચીતરી ચડે એવી રીતે આંગળાં ચાટી ચાટી ખાય. રાતે ઘેર સુવરાવીએ તો ન્હાનાં છોકરાં ભડકીને જાગી ઉઠે એવી ભયંકર રીતે ઘોરે. આવાં અનેક જાતનાં કંટાળા ભરેલાં માણસ આવે છે, તેમાં સૌથી વધુ કંટાળો આપનાર તો ભાષણ કરતી વખતે લાંબુ લાંબુ પીંજણ ક્યાં કરનાર વક્તા હોય છે.

કેટલાક ચખરાક વક્તાઓ સલાતી નાડ પારખી ભાષણ કરે છે. કેટલાક ભાષણ-કર્તાને પોતાની વિદ્વતા અને વક્તૃત્વ શક્તિ માટે એટલું બહુ ધમંડ હોય છે કે લોકો સાંભળે છે કે અગાસાં ખાય છે તેની પરવાહ ક્યાં વગર એક વખત મોઢું ઉઘડ્યું કે લાંબુ લાંબુ બોલ્યાં જ કરે છે. એક એવી પણ સલા મેં લેઈ છે કે જેમાં વક્તાનાં ટાપકાંથી કંટાળી સલાનાં અડધાં માણસો ચાલી ગયાં હતાં. વક્તા એમ સમજ્યા કે એમનાં વચનામૃતનું પાન કરવા માટે એ ચાલી જનારાંઓ અધિકારી નહોતાં.

ટાલ હાલ્યો!

કેટલાંક માણસો બહુ મોટા અવાજથી બોલે છે. અને જાતભરતું સવળું હાલપણું પોતાના એકલામાં ભયું હોય એવો ડાળ કરે છે. દામમાં, ટૂંનમાં, એડિસમાં કે ઘરમાં આવાં માણસો મજે ત્યારે બસ પોતાની જ વાત કર્યા કરે. એમનું પોતાનું જ દ્રષ્ટિબિંદુ સાચું, એમના પોતાના એકલામાં જ તીવ્ર અને તેજસ્વી બુધ્ધિ છે, પોતે જ જીવનના દરેક પ્રશ્નને જણી શકે છે એવો ભાવ સાંભળનારાઓને થાય એ જાતનો તેમનો પ્રયાસ હોય છે. આ જાતનાં માણસો

અનેકવાર એમના પરિચયમાં આવેલાઓને પોતાનું આખું જીવન ચરિત સંલગ્નની જાણ છે. આ જાતનાં માનવ પ્રાણીઓની મંગ-ફરી અને ખુમારી આપણને ઘણીવાર ખૂંચે છે.

આવો એક માણસ મને -અને મહારા દોસ્તોને ત્રણેક વર્ષ પહેલાં લોકલ ટૂંનમાં મળ્યો. તે હંમેશ સ્વાન્તાક્રમથી ચલતો, અને ડાખ્યામાં આવે ત્યારથી વાત શરૂ કરે તે છેક ચચગિટ સુધી હાંક્યે રાખતો. દરેક વિષયમાં પોતે પારંગત હોય એવો ડાળ એ ગ્રાપતો, અને ડાખ્યામાંનું કાંઈ માણસ તેની કાંઈ વાત વિશે શંકા ઉઠાવે તો તે પોતાની હજાર જવાબીથી એ બિચારોને ચાટ પાડતો.

શરૂઆતમાં અમને એની વાતમાં નવીનતાને લીધે મજા પડતી અને રસ આવતો, પણ સમય જતાં તેની પાસે એકની એક વાત છે, એક જ દ્રષ્ટિબિંદુ છે, ખીન-ઓની લાગણીની તેને દરકાર નથી, પોતાને એકલા જ એ હુશીઅર સમજે છે એ વાત અમને ક્યાંક જતાં અમે સૌ એ જાણ અને મોટા અવાજ વાળા માણસને ધૂપી રીતે ધિક્કારવા લાગ્યા હતા, અને પછી તો ત્યારે એ ડાખ્યામાં આવે ત્યારે ચચગિટ સુધી માથું ખાંધે જશે એ ભયથી અમે ચોંકતા.

માથાને મળ્યો.

એક દિવસે અમારા ડાખ્યામાં તે આવ્યો, તેણે વાર્તાલાપ શરૂ કર્યાં. કોઈએ યાદદસ્તતા મ્રી. અવધાનીના અખતસની વાત છેડી. બસ, પેલાલાઈ કુદી પડ્યા અને બોલ્યા કે તેમની પોતાની યાદદસ્ત ઘણી તીવ્ર છે. અને અચપણમાં પોતે ચાર-પરસની ઉમ્મરના હતા તે પ્રસંગ પણ તેમને જવાને તેવા યાદ છે.

મારી બાલુમાં ભાઈલાલ કરીને મારો એક મિત્ર બેઠો હતો, હજી તે એકદમ આગળ નમ્યો અને પેલા મોટા અવાજવાળા માથુ સના સાથળપર થાપટ મારી બાણે કેવી જુની ઓળખાણ હોય તેમ બોલ્યો : “રામુભાઈ, મને ઓળખો છો કે ? ધાઈ છું કે તમે મને ભૂલી ગયા હશે ?”

પેલાના મોંપર ગભરાટ અને અન્યખી પથરાઈ. તે પોતાના થાપટ વાગેલા પગને પંપાળતા હતા.

“કંઈ નહિ, “ભાઈલાલે આગળ ચલાવ્યું. “હું” દશ વર્ષથી ક્ષત્રકતા ગયો હતો, પણ હજી હું બદલાયો નથી. હું તમને ઓળખું છું. અને મને આશા છે કે તમે મને ઓળખો છો ?”

“મને તમે યાદ આવે છે” પેલાએ જરા ખંચાતાં ખંચાતાં કહ્યું. અમે સમજી ગયા કે તેણે તદ્દન તોપ જ મારી હતી. પણ નથી ઓળખતો એમ કહે તો પોતાની યાદદાસ્ત નખળી પુરવાર થાય માટે જ એ ‘ભુકું’ બોલ્યો હતો.

“હું” તમારી ખાતરી કરી ‘આપું’ કે હું તમને બરાબર ઓળખું છું.” ભાઈલાલે કહ્યું “તમે રામુભાઈ અને તમારા બાપનું નામ ગોરધનદાસ ખરું ને ?”

“હા” રામુભાઈએ જવાબ આપ્યો.

“તમે સાન્તાક્રુઝમાં ઝવેરીની ચાકમાં રહો છો નહિ ?”

“હા. ત્યાં જ રહું છું”

“તમે અગાઉ ભૂદેશ્વર ડોકામરડીમાં ગોરધન જીનના માળામાં ત્રીજે દાદરે રહેતા હતા તે ખરું ને ?”

“હા. હું ત્યાં રહેતો હતો.”

“ત્યાં તમારી બાલુમાં એક ખંડુભાઈ કરીને રહેતા હતા.”

“હા. રહેતા હતા.”

“હું” તેમને ત્યાં વારંવાર આવતો. અને આપણે સાથે ખાતા, રમતા.” ભાઈલાલે કહ્યું.

રામુભાઈ મુંઝાતા હતા પણ હા પાડી. ભાઈલાલ તેમની આગલી પાછલી આબાદ બાણતો હતા.

“આપણે ઘણીવાર બેહાઉસ ઉપર ગોખડે હોટલમાં ચાહ પીવા જતા.” ભાઈલાલે ચલાવે રાખ્યું. અને રામુભાઈએ હા પાડ્યા કરી.

“હું” ક્ષત્રક-તે ગયા તે વખતે મેં ખંડુભાઈને ત્યાં આપણા દોસ્તોને પાડીં આપી હતી અને તમે ભાષણ ક્યું હતું. યાદ છે ?”

રામુભાઈએ પાનશેરીયું હાલવ્યું.

“એ રાત આપણે બહુ મજા કરી હતી અગીઆર વાગે પાડીં ખલાસ થયા પછી ટેફી મંગાવી આપણે ફરવા ગયા હતા.”— અહિં ભાઈલાલ રામુભાઈની નજીક જઈ વાતો કરવા લાગ્યો. આખી વાત અમને સંભળાઈ નહી. પણ ત્રુટકત્રુટક બેચાર વાક્યો નીચે પ્રમાણે કાનપર પડ્યાં..... “પાંચ રૂપીઆની નોટ”..... “તમારી પાસે નહોતા”..... કંઈ નહીં તમને યાદ ન હોય તો એ વાત આપણે અહિં પડતી મજાએ. આ તો ઘણું વરસે મથ્યાં તે યાદ આપું છું.”

રામુભાઈ ગભરાઈ ગયેલા લાગતા હતા, પણ ભાઈલાલ તેની સામે એવી રીતે જઈ રહ્યો હતો કે તેથી તે અકળાતા હતા. રામુભાઈએ પોતાનું પાકીટ બહાર કઢી

પાંચ રૂપીઆની નોટ ભાઈલાલને આપી,
ત્યાં તો ગ્રાંટરોડ આવી પહોંચવાથી એ
અમને સલામ કરી રૂપ્યામાંથી બદાર નીકળ્યા.

અમે બધાએ રામુભાઈને આમ ઘણે
દિવસે સફળતામાં આવેલા જોઈ છુટકારાનો
હમ ખેંચ્યો. મેં ભાઈલાલને પૂછ્યું કે
તેણે રામુભાઈ વિશે આ બધી વિગતો
ક્યાંથી મેળવી હતી.

ભાઈલાલે કહ્યું કે તેનું નામ તો તેની

બેગ પર જ હતું. શિરનામું પણ તેપર
લેખવામાં આવ્યું હતું. આજ આંદોલન
થયા હું તમારી બાબતના રૂપ્યામાં રોજ
મુસાફરી કરતો હતો અને એ મીસ્તરના
પોતાના જ તકાકા તેમજ બહુમાં પરથી મેં
મારી હકીકતો મેળવી હતી.

એ દિવસથી રામુભાઈ ફરી કોઈ દિવસ
અમારા રૂપ્યામાં ખેસતા નહિ.

હિન્દના ગઝલિય વર્ગોની સાચી હકીકત
હાલવાની બધી છે, એમ કહેવું એ
હિન્દની જ નહિ પરંતુ સામ્રાજ્યની આસપ
પધ્ધતિના લાભમાં આડે આવવા જેવું છે.

—કર્નલ વેગ્નર.

પત્ની: [રિસાવા અને રડવાનો દેખાવ
કરતી] મને તમારાં બાંહેધરો આંડેનું કહેવું
કેવું લાગે છે; તમને એની શું ખબર પડે?

પતિ: હું તારી સાથે લગ્ન કરવા

આવ્યો, ત્યારે તારી આંખે તેમજ તારી
બહેને પાંદડાં બેઠાંબેઠાં બેઠાં કરીને મને
કેટલું બધું લોકોનું હતું, તેની તને
ખબર છે?

પત્ની: પણ મને શું-શું થતું હતું?

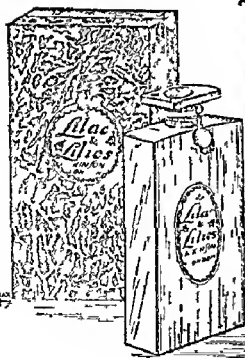
પતિ: મને પણ એમજ થયેલું અને
વળી આદિ તો આ બે ઘરનાં જ છે, ત્યારે
તારે ઘેર તો ઘરના સાથે પાંદડાં પણ લગ્યાં
હતાં!

BY ROYAL WARRANT.

Lilac & Lilies

A New Perfume by
ATKINSONS

"LILAC & LILIES" is a new departure in the presentation of flower perfumes, being a harmonious blending of two equally beautiful though distinctive floral odours to make an exquisite bouquet.

ATKINSONS, the Bond Street Perfumers, have so skilfully balanced the charming values of the finest Lilac and Lily Essences that the result gives to this new Perfume an even more delightful note than either flower is able to develop of itself. Both are flowers of the Spring, delicate alike in form, colour and odour and combine to yield a fragrance that is the very spirit of the Spring Goddess.

ATKINSONS
THE BOND STREET PERFUMERS
LONDON W1
and 2 Rue de la Paix, PARIS

RESIDENT REPRESENTATIVES FOR BOMBAY PRESIDENCY

Kalianji & Company
(SOLE PROPRIETOR KALIANJI COVERS, BHAT)

29, 31 & 33, BORA BAZAR STREET, FORT, BOMBAY.

તન-મનની મહેનત કરનારાં!

તાકત-તાઝીથી ભરપુર

ઝંડુનો દ્રાક્ષાસવ

(મુદ્રિતઃ શરંગધર મ. અ. ૧૦)

ઘરમાં હંમેશાં તૈયાર રાખો

તાકીદે તાકત-તાઝી મેળવવા

શરદી મટાડનાર

થાક ઉતારનાર

ઉંઘ લાવનાર

દંત સાફ લાવનાર

ભુખ લગાડનાર

તાકત આપનાર

તાઝી બદનાર

લગજતદાર દવા

ઝંડુનો દ્રાક્ષાસવ

સવાર સાંજ બન્ને પછી લેવો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટીકલ વરકસ લી૦ મુંબઈ નં. ૧૪

કુળર્ષની મુખ્ય દુકાન: જુની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી રોડ

રતલ અર્ધાના તેર આના, ૨. એકનો રૂ. દોઢ, ૨. દોઢના રૂ. એ

સમાજવાદના પડદા પાછળ-

મુડીવાદી મજુર સરકાર.

અંગ્રેજીપરથી ઉતારનાર : ચતુર્ભુજ આણંદજી.

આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં આજે ત્યારે મુડી મજુરીના સંઘર્ષો એનાં ઉચ્ચતમ ; સ્વરૂપે ચાલી રહ્યાં છે ત્યારે ત્રિતીક સામ્રાજ્યના સિંહાસન ઉપર મજુર પક્ષ સ્થાન લે છે. આ મજુરમંડળના આગમનને ઘણાંયે લોકો સમાજવાદી શાસનનો ઉદયકાળ માને છે. આ માત્ર એક ભ્રમ છે ઈજ્ઞાંડનો સત્તાધારી મજુરપક્ષ વસ્તુતઃ મુડીવાદી બાહ્યવીન સરકારની માત્ર ખીલ જ આપ્રતિ છે અને એની બાધીય પ્રવૃત્તિઓ સામ્રાજ્યના સંગઠન માટે તેમ જ સમાજવાદના વિરોધ માટે જ મંડાયેલી છે એમ દર્શાવતો આ લેખ મજુરપક્ષની નીતિની વેધક સમીક્ષા કરે છે.

પાર્લામેન્ટમાં બહુમત ધરાવતા મુડીવાદીઓની ઈચ્છા અને નિર્ણયથી ૧૯૨૪ ની સાલ પુનઃગવર્નમેન્ટ પામી છે અને લોર્ડ્સ જ્યોર્જ તથા બોલ્ડવીનની નિગાહ નીચે સત્તારૂઢ થયેલા વર્ગ મજુરપક્ષના નામથી જાળખાય છે. એને લઘુમતિનું શાસન કેરેવામાં આવે છે. પણ ખરી રીતે એ સંયુક્ત શાસન છે. મજુરપક્ષ એકલો કોઈ પણ કાર્ય કરી શકે નહીં, કોઈ પણ કાર્યને પસાર કરી શકે નહીં. શાસન ચલાવવામાં બન્ને મુડીવાદી પક્ષોનો ટેકો મજુરપક્ષને આવશ્યક છે. એટલે મજુરપક્ષના જુરખા હેઠળ આજનું ઈજ્ઞાંડનું પ્રધાન મંડળ મુડીવાદીઓનું સંયુક્ત શાસન છે. પછી તે મુડીવાદીઓ ઈજ્ઞાંડનું શાસન સીધી રીતે કરે કે આડકતરી રીતે કરે એ મહત્વનો પ્રશ્ન નથી-અથવા એ ગૌણ પ્રશ્ન છે. મજુર પક્ષ પાર્લામેન્ટમાં બન્ને વિરોધ પક્ષોનાં સંયુક્ત સમાસદોની સંખ્યા કરતાં વધારે મત ધરાવતો હોત તો પણ એની કાર્યનીતિ આજ લઘુમતિમાં જે નિર્ણિત થઈ છે એ જ

રહી હોત. પાર્લામેન્ટમાં સભ્યોની સંખ્યા ઉપર નહીં પણ જે કાર્યક્રમ અને રાજનીતિ મજુર પક્ષે જાહેર કરી છે એના ઉપરથી એની મનોદશાનું માપ નીકળી શકે છે. અને એ દ્રષ્ટિએ મજુરપક્ષ તે મુડીવાદીઓનું સંયુક્ત શાસનમંડળ છે. આજનો મજુર પક્ષ બોલ્ડવીનની સરકારે આદરેલું-અધુરું મુકેલું-પુરું કરવા માટે જ શાસનના સિંહાસન પર આવ્યો છે. મુડીવાદીપક્ષોએ રજુ કરેલી રાજનીતિની સાંકળનો મજુરપક્ષ એ એક સાંધોજ છે.

ત્યારે મજુરપક્ષને સત્તા રૂઢ કરાવવામાં ઉજળાયાત વર્ગનો આશય શું? આજ જ્યાં જુઓ ત્યાં મજુર પ્રેક્ષનો વિશે લેખો લખતા અનેક સભ્યોનો મજુર પક્ષે શું કરવું જોઈએ, કેવી રાજનીતિ અખત્યાર કરવી જોઈએ, પોતે મજુર પ્રધાન મંડળમાં હોય તો શું કરી નાખે; વિગેરે વિગેરો વિશે ખૂબ ચર્ચા કરી રહ્યા છે. આ માથાકુટમાં ઉતારવાના કરતાં આ

વિવેકવર્ગ ઉત્તરિયાત વર્ગના શુદ્ધ આચાર્યો હોઈ શકે એવો જોઈ જાય તો બધાં ગુરુ-વલ્લોનો ઉકેલ થઈ જશે. કારણ કે આખરનો નિર્ણય તો મુડીવાદીઓના જ હાથમાં છે. ત્યારે કંઈ સંજ્ઞાનીતિ અનુસરવા માટે—કયા ઉદ્દેશો પણ પાડવા માટે ઈચ્છાડાન. શ્રીમંતો અને મુડીવાદીઓએ મજુર પક્ષને સત્તામાં આવવા દીધો છે? પરદેશનીતિ અને સ્વદેશનીતિ પરત્વે મજુર પક્ષનું 'પોતાનું' મતન્ય શું છે? અમલનીઓના પુનરુત્થાનને એમાં કયાં સ્થાન છે? આ બધા પ્રશ્નોનો વિચાર કરી લેવો ધટે છે.

જો કે ૧૯૨૪ અને ૧૯૨૬ ની ચુંટણીમાં સામ્ય પક્ષ છે પણ અસમાનતા તો એથીએ વધારે છે. ઉપર-છટ્થી દ્રષ્ટિએ એમ ભાસે કે યાદામિંદમાં ત્રણે પક્ષની બન્ને સાક્ષમાં અમાન નિધાન છે. સમસ્ત મેકેડોનાઈ ફરી પાછો લઘુમતિના શાસન પર મુખ્ય પ્રધાન બન્યા છે. ફરી લીબરલ પક્ષ હાથમાં ચાવી રાખી રહ્યો છે. અને આગળની મેકેડોનાઈએ એ પક્ષ પંજે મારશે એનો નિર્ણય કરી રાજ્ય નહીં. બાહ્યની તો ચુંટણીમાં પરજીતની સંજ્ઞા સંભાવના સંમતને કુંકયા હતો. કારણ કે લીબરલને હાથે મજુરપક્ષની હાંસી અને દાર આનંદદાયક લેવાની ઈચ્છાને એ કેમ રોકી શકે? હવે થોડા સમય આગળ ફરી કોન્ઝરવેટીવ પક્ષને સત્તામાં સ્થાપવાની તક એ શોતિથી શોધ્યાં કરશે. પણ ૧૯૨૪ અને ૧૯૨૬ વચ્ચેનું આ સામ્ય ઉપરજીતું છે. ત્યારે અસંગતતા તો સિધ્ધાંત પરત્વેની છે. ૧૯૨૪ ની સાક્ષમાં મજુરપક્ષ માંત્ર એક આકર્ષક આખરનો હતો. મુડીવાદી મંડળમાં અખતર તરીકે મજુરપક્ષને મુક્યો એ સંભાવનાયું છે કે કેમ એ વિશે ત્રીન

મનભેદ હતો. ત્યારે મજુરપક્ષ આગળના નેટકો સંગઠિત નહોતો. એનાં પ્રેરકબળો છુટાં છવાયાં વેરાપક્ષો હતાં. ૧૯૨૪ માં ટ્રેડ યુનિયનો મજુરપક્ષનાં કાણુમાં ન હતાં. અથવા વર્ગીય લગતથી એ એટલાં વેગળાં નહોતાં બન્યાં. મજુર સરકાર વર્ગોના ભેદ ઉપર પૂલ બાંધવાનો મિથ્યા પ્રયાસ કરતી હતી. આખરે મજુરો અને કામદારોનાં દબાણથી જ્યારે મજુર પક્ષે સેવીએટ સાથે સંકાર કરવા નિર્ણય કર્યા અને સામ્યવાદીઓ સામેના મુકદ્દમાની માંડવાળાં કરી ત્યારે મુડીવાદીઓના સ્વાર્થોની સતત ચોક્કી કરતા બાહ્યની અને એકસીધે સદમત થઈ આખા મજુરપક્ષને લગભગ રહીને હોંકે ઉતારી મુક્યો. મજુરપક્ષે પોતાની નિહોપતા અને ઉત્તરિયાત વર્ગ પ્રત્યેની વફાદારીનાં અનેક અચાવનામાં કરી લેયાં પણ આખરે એ અધુરું નિષ્ફળ ગયું. આમ ૧૯૨૪માં જોયેર પક્ષનો પરજીત થયો.

પાંચ વર્ષ પહેલાંની એ પરિસ્થિતિ સાથે મજુર પક્ષની આગળની દશા સરખાવો તે એ બન્ને વચ્ચેની સમાનતા અને અસમાનતા જોયેર સમજાશે. પ્રથમથી નિર્ણયિત કરેલ કાયદેમ પ્રમાણે, બીજા મુડીવાદી પક્ષોને અનુકૂલ આવે એવા અમલી અને બંધાર-લેખીય મુદ્દાઓ દાખલ કરવાના એકસ નિર્ણય સાથે, એક મુડીવાદી સરકાર તરીકે મજુર પક્ષ ફરી સત્તામાં આવે છે. કોઈ પણ સંયોજથી મજુર પક્ષ સત્તામાં આવ્યો એની સામે પોક્કર ઉઠ્યો નથી. શેરખતરમાં થોડા ફેરફાર સિવાય કશો ખગલગાટ પણ થયો નહીં. એક પ્રધાનમંડળ બદલાય અને બીજું એની જગ્યાએ આવે. એટલા ફેરફાર સમયે જ સંધોરણ ચળવળ થાય છે એનાથી કશું વધારે ઈચ્છાડાના ગુન્ઠકારોની ગાદી પર મજુર પક્ષ બીજાગમન થતાં બન્યું નથી. ૧૯૨૪ માં મજુર પક્ષ સત્તા પર આરંદ

મિત્રનનો કામદાર પદે પણ બીજા બે પક્ષોની માફક જોડાનબુલ માટે સામ્રાજ્ય અને સંપત્તિની તમામ સત્તાઓ સાચવવાના જ મતનો છે.

થયા ત્યારે ઘણો વિરોધ હતો, ૧૯૨૯ માં એ વિરોધ નથી. સમાજવાદ દાખલ કરવાના હેતુથી મહુર પક્ષ પાસાંને ટની ઉંચી પદવી પર આજ્યા નથી એ લક્ષમાં રાખવું ઘટે છે.

જાણે મજૂરપક્ષ તે સમાજવાદીપક્ષ
(Socialist Government) એ
મિથ્યા જાન છે. જ્યાસગોમાંથી નીકળતાં ફાર-
વડ પત્રના તંત્રી જેઓ મજૂર પ્રધાનમંડળમાં

નાનીશી આધારની જગ્યા ભોગવે છે એમણે
ચોતાના પત્રના મુખપૃષ્ઠ ઉપર મહુરપક્ષની
નીતિનો ઉલ્લેખ કરતાં જણાવ્યું છે કે :

“મહુર પક્ષનો આદેશ (Mandate)
બેઠારીને જેમ અને તેમ મેટા પાયાપર
આપી કરવાનો છે. એ આદેશમાં શાંતિ
છે-પેન્શનોનો પ્રશ્ન છે અને ધરેના આંધ-
કામને લગતા સલાહ પલુ છે. પલુ એમાં
સમાજવાદને તો સ્થાન જ નથી” (ફારવર્ડ
લુન ૧૫, ૧૯૨૯).

ઉપરોક્ત કથનનો આપાદ ધ્વનિ મહુર
પક્ષની સ્થિતિ અને સ્થાન વિષે લખતાં
લોહડ જ્યોત્ કહે છે :

મહુરપક્ષ વિનિન (Liberal) નીતિને
ત્યાગ કરે એટલે એના આદેશનો અંત આવે
છે. જે કાણે મહુરપક્ષ સમાજવાદ દાખલ
કરવા પ્રયત્નશીલ થશે એજ કાણે એના
આયુષ્યનો અંત આવશે સમજવો.”

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે મહુરપક્ષના
પ્રધાનમંડળમાં પીરાજગ્યા એક તંત્રી મહા-
શયનું પત્ર અને લોહડ જ્યોત્ અને એકજ
જાનના સુર ખગવે છે. મહુર પક્ષને લીબરલ
સાથે જડનામું કરવાનો જરૂર નથી. આ
સમાધાનનો ધ્વનિ મહુરપક્ષની વાણી અને
વર્તનમાં સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. કાગળ
ઉપર સતી નિષ્ક્રિયતા અમાં અવસ્થકના નથી.

એજ રીતે ‘ઉદ્ધતી ઉદેશ’ પલુ મહુર
પક્ષને સ્પૃશ્ય પુનર્વિધાનનું પ્રધાન મંડળ
કહે છે. અને અર્થ મુડીવાદી પુનર્વિધાન
યદ શકે. નીચેના ઉદ્દેશોની સમીક્ષા ઉપરથી
ઉપરોક્ત કથનની વ્યથાતા સમજાશે.

‘ઉદ્ધતી ઉદેશ’ કહે છે કે :

“મહુરના અને કામદારના અનેક સમ-
યથી પનાવટની રાહ એના કેટલાક પ્રશ્નો

મુખ્ય સમસ્યા ઉભા છે. મહુરના રહેણાં મોટ
વધારે ધરોની સમસ્યાના માગે છે. વધારે
સારી આરોગ્યની ઉદાર યોજના માગે છે.
અને જ્યારે બેકાર હોય ત્યારે એના તરફ
સરા વર્તનની મહુરના આપેલા રાખે છે.
મહુરના અને કામદારના એમના બચ્ચાંએ
માટે ઉદાર શિક્ષણ, વધારે કામ અને આજી-
કલાકો અને વ્યવમાનશીલ-સર્જન સરજ-ગારવ
ભર્યું, જીવન જીવવાનો અવકાશ માગે છે.
મહુર પક્ષ અમજીબોના આ પ્રશ્નો પગલે
એને નિરાશ નહીં કરે.”

મહુર પક્ષના આ પત્રના કહેવા મુજબ
વધારે નોકરીઓ, ઉદાર વર્તન, એટલે
૧૯૨૯માં સત્તાપર આવેલા ગુલામોના નિયા-
મકનો “નવો સમાજવાદ.” સરખાવો મહુર
પક્ષના મુખ્ય પ્રધાનનો પ્રેરણાત્મક આદેશ-
ચુટણી સમયે આપેલા ભાષણમાં રામસે
મેકડોનાલ્ડ કહે છે કે :

“મહુર, એની સ્ત્રી અને કુટુંબ ચોતાનીજ
જન્મભૂમિમાં એક એવા શાંત ખૂણા શોધે
છે કે જ્યાં ગદી એ ખીજની સેવા કરી
શકે અને ચોતાની મહેનતનાં ફળ આરામથી
આપી શકે. એક વાક્યમાં જ મહુર પક્ષનો
એ પ્રેરણાત્મક આદેશ આપી જાય છે.”

ખરી રીતે ચોતાના ગુલામોને રહેવાની
જગ્યા ય ન આપે એ તો તદન અગ્યવહાર
માલીક ગણાય ! જીવતા ગરે એટલું તો
ગુલામોને એના માલીક આપ્યા વિના
રહેજ નહીં.

આ સ્થિતિનું કારણ શું ? ઉજળાયાત
પ્રશ્નોની દ્રષ્ટિએ ૧૯૨૫ થી ૧૯૨૯
સુધીનું બ્રિટીશની સરકારનું કાર્ય સફળ
થયું છે. ૧૯૨૪ માં સત્તાપર આવેલા મહુર-
પક્ષ મુડીવાદી જ હતો પલુ એ વખતે મહુર-
પક્ષનું મુડીવાદી વલણ આજના જેટલું

નિયમનમાં નહોતું અને એથી જ એ પોતાનું સ્થાન ન ટકાવી શક્યો. એથી જ નિર્દય રીતે વર્ગીય વિગ્રહ ચલાવનારો બોલ્શીવીન પક્ષ ફરી ૧૯૨૫ માં સત્તાધીશ થયો. એનો હેતુ શ્રમજીવીઓની આગળ ધપતી ચળવળને ઉમેડીનાખવાનો હતો. એ પક્ષને સામાન્ય હડતાળ તોડવી હતી. ટ્રેડ યુનિયનના કાયદામાં આરોપાયેલાં અનેક બંધનો મળુરો ઉપર જખરગસ્તીથી લાદી દેવાં હતાં. મળુર પક્ષની સાન કેકાણે લાવવી હતી, એને નિયમનમાં લાવવી હતી. એમાંથી ઉતાવળીયાં સ્થાનિક તત્ત્વોને દૂર કરવાં હતાં. અને આ બધું શાંતિથી સાધી લીધા પછી શ્રમજીવીઓની ચળવળમાંથી જે કંઈ ગૌરવભયુ, માનભયુ અને ઉત્તમ ભયુ હતું એ બધાંની રાખ ઉપર બોલ્શીવીન પક્ષના ઝઘકદાર વિન્ય કીર્તિ સ્થંભ સમા સામાન્ય યુગ્મીમાં મળુર પક્ષ સિંહાસન પર આરૂઢ થયો. માલેતુળર માલેકોના હાથની હથેળીમાં રમતાં ટ્રેડ યુનિયનો અને મુડીવાદી મળુર પક્ષના મથાળે મુડીવાદી મળુર સરકાર સન્તાના શિખર ઉપર આવી.

ત્યારે આનો અર્થ શું એમ થયા કે વિશ્વવ્યાદ નાશ પામ્યો, અને મલ્લમપદાની વિધાતક નીતિ સાથે મુડીવાદ વિન્યવંત થયો? તમામ મુડીવાદી મનોદશા સેવતાં પત્રો અને પુસ્ત્રો એ અનુમાન ઉપર આવી ગયાં છે અને મુડીવાદનાં યશોગાન ગાવા લાગ્યાં છે. એ વર્ગ કહે છે કે શું ૮૫ લાખ મળુરોએ રામસે મેકડોનાલ્ડના પક્ષને મંત આપ્યા નથી? અને મળુરપક્ષની સામે સમાજવાદનું ખ્યે ઉચું કરનારા સામ્યવાદી પક્ષને શું માત્ર પચાસ લગ્નર જેટલી કુલ્લક અને હાસ્યાસ્પદ મતદારોની સંખ્યાએ સકાર આપ્યા નથી? ટ્રેડ યુનિયનો અને માલેકો શું એકત્રિત થયા નથી? શું

ઈંગ્લંડના ત્રણે પક્ષ-કોંગ્રેસેવીવ, લીબરલ અને લેબર-એક બીજાની નજીક આવના નથી? બ્રિટીશ સામ્રાજ્ય સંરક્ષણ, ઉદ્યોગમાં સપ્રમાણબધતા (rationalization) અને મળુરો માટે “જનમલમિનો એક શાંત ખુલ્લો” આ ત્રણમાં શું ખાસ તકાવન છે?

ખાણના મળુરો ભૂમિ મરે છે- સિંદના મળુરોપર ખુલ્લા યોગાનમાં યોળાખાર થાય છે-મળુરોના દર યોજા થાય છે. આ રહી વિગતો-મળુર પક્ષના વિન્યની પ્રસાદી-લેન્સઅરી ફરી પોતાની ઉંચી ટોપી ઓઢે છે. વીન્સર કિલ્લા આગળ સફેદ ઘોડાનાં ગાડીઓનો સારથી વધારે ચપળ દેખાય છે- મીંડુક કહે છે ખાણના દામદારો એમના જખમરાના નિવારણ માટે મળુર પક્ષને બહુજ ન દબાવે તો સારું. કાણુ વિશ્વવ વિશે ચતો કરે છે? મુડીવાદ સર્વ વિન્યવંત થયો છે. ત્રણે પક્ષોનું સમીકરણ થતું જાય છે એ તો નિવિષાદ છે. ભિન્ન ભિન્ન પક્ષોનું એકીકરણ, પાર્લામેન્ટરી બંધારણની શાંતિ ભરી પ્રગતિ, લઘુ પક્ષી સરકારોનો સમન્ય, માલેકો અને મળુરોનો સવકાર-આ સર્વ જ્યારે તમામ પક્ષો સમાજનું એક સામાન્ય બંધારણ સ્વીકારે ત્યારે જ શક્ય થઈ શકે. પણ જ્યારે એ સર્વપક્ષસ્વીકૃત સામાન્ય સમાજ વ્યવસ્થા ડગલે ને પગલે સહેલી, વિધાતક, વિરોધાત્મક અને સિધ્ધાંતની દ્રષ્ટિએ અસ્થિર નિવડે ત્યારે આ બધાં વિશ્વ શાંતિના સત્રો, મળુરપક્ષના આ સધર્માં સમાધાનો અને મુડીવાદી સંહચર્યો, દમમનીતિના ગમે તેટલાં આકરાં શસ્ત્રો અને બેચેનતેની અણી પર ટકેલી ગમે તેવી મજબૂત સ્થિતિ સ્થાપકતા, આખા બંધારણને જમીનદોટત કરતું અટકાવી શકશે નહીં.

આ વિધાતક વાદ્યોંઓની વચ્ચે-
આરપાર-ફેલાઈ જતા વિશ્વવવાદનો
ક્રમ નિહાળીએ ઘેરોતાં સંકટો અને ઉછળતાં
આદિલનોને ઓળખવાં શ્રમજીવીઓનો સંગ્રામ
ને માર્ગે વળે એને પ્રીતી એ લડતમાં મોખરે
ઝૂકવવું એ આ યુગમાં “માકસીઝમ”નું
માપ છે.

આ યુગની મુડીવાદી બંધોના સંગઠન કે
વિકાસ માટે નથી પણ વર્ગીય બેદની
તીજણના માટે છે. રાજકીય અને આર્થિક
દોષોમાં વતી પડેલા જીવ સરોસરનો સંગ્રામ,
મુડીવાદના ભીતરમાં પેડેલા તીવ્ર વિસં-
વાદ અને એ સર્વમાંથી સ્વર્ણી ઉડેતો
વિશ્વ વિગ્રહ એ આ યુગના પરિણામ છે.
આ ખરડ ઉપર અધ્યાયને મંજુર
પડના પુરવા ઉડી નેશો એમાં નેશાય
સશાય નથી. મુડીવાદ અને સામાજિક સમુદ-
શાસન (Social Democracy) વધારે
ને વધારે એકત્રિત થાય એ આજનો યુગ ધર્મ
છે. પણ એનો અર્થ એમ નથી થતો કે
શ્રમજીવીઓ અને મુડીવાદીઓ એક થતા
જાય છે. એનો અર્થ તો એમ થાય કે
મજુરો અને સામાજિક સમુદ શાસન એક
બીજાથી વધારે વેગળાં થતાં જાય છે. અને
એથી જ મજુરોની લડત નવા મેકગત
પ્રશ્નોની સામે થવા માટે જરૂર જ સ્પષ્ટ
શેશે.

કે જુધિના સમયસાધક સન્નનો
કે અને સિધ્ધાંતલકતો આમાં મુડીવાદના
વિન્યયન લેવું કરે, પણ કેટલા પ્રયત્ન
પરિવર્તનના બોલે એ વિન્ય મેગવાય છે.
એવું એમને લાગ નથી. આંતરવિગ્રહની
અણી ઉપર આખા સમાજને ‘લસડી જઈ
કાઈ એક બાદથીન સતાના જરે સ્મશાનના
નેવી ઔઘોગિક શાંતિ ઘડીબર સ્થાપકનો.

દંભ કરે, એટલાથીજ આ સિધ્ધાંત વાદીઓ
નિષ્ફળ ઉપર આવે છે કે સામાજિક સંધ-
પણી લગવાં થતાં જાય છે, પણ આ
સંધપણી સામે સત્તા અજમાવવી પડે છે.
એ જ એના એકત્રિત થતાં બલની સાબિતી
છે, એટલું આ સમય સાધકોને સ્મરવું નથી.
મજુર પક્ષને પીંખી નાખ્યા છે, એમાંથી
અજખામણમાં તત્વોને લટાવી દીધાં છે, એ
મજુરપક્ષને ખૂબ તાવીને તપાસી જવામાં
આવ્યો છે અને પછી એને એવો તો સમા-
રીને સાફ કરવામાં આવ્યો છે કે, તે મુડીવાદને
બરોબર બંદબેસતો આવી જાય. આ બધું
લક્ષમાં લઈને સિધ્ધાંતવાદીઓ કહે છે કે
સમાજવાદના ઉછળતાં પુર એસર્વાં છે.
અને શ્રમજીવીઓ વિશ્વવવાદ તરફ પોતાની
પુઠે ફેરવતા જાય છે. પણ આ અતુમાન
તદન અસત્ય છે. અભ્યારીઓએ લક્ષમાં
લેવું ઘટે છે કે જે ઉમ્ર યોજનાઓ મજુર
અગવળ સામે યોજવામાં આવી છે, એ જ
એના વધતાં જતાં બળની સંપૂર્ણ
સાબિતી છે.

મ મજુરપક્ષને મજુરો અને કામદાર
લાખોની સંખ્યામાં મત આપે છે
એ ઉપરથી મજુરપક્ષની સમાધાન નીતિ
અને જુદી શાંતિની જાળ પણ શ્રમજીવી-
ઓએ સ્વીકારી છે એમ આ લોકો માની
લેવાનું ઉચિત ધારે છે. પણ આદર્શ
જમરી સંખ્યામાં મજુરોએ મતાધિકાર
આપવા જે જાગ્રતી બતાવી છે, એ પ્રયત્ન
માનવ બેદનીના જાગ્રત સંસુદબળને સમા-
ધાનમાંથી સંક્રાંતિમાં બંદલાતાં બીલકુલ
સમય નહીં લગે એ વાત હજી મુડીવાદી
મનોદયા સેવતા સિધ્ધાંત લેકેતોને સમજાવી
નથી. મજુરપક્ષની ક-તેલને ઉજળીયાત
(Bourgeoisie) વર્ગે ખૂબ જ વધારી છે.

કારણ કે એ વર્ગ એમ માનવા લાગ્યો છે કે મજૂરો શાંત અને સ્થિર પ્રગતિ તરફ હંગામી નથી છે. પણ આ મુદ્દાવાદી વર્ગને પોતાના સંરક્ષણ ખાતર મજૂરપક્ષનો આશ્રય લેવો પડ્યો એ જ હકીકત મુદ્દાવાદના હુમલગતા મિનારાની સાફ સાબતી છે.

પ્રધાનમંડળના ફેરફાર માટે તકસલી મહેનતુ માનવતાએ ચુંટણીમાં મજૂર પક્ષને પસંદ કર્યા છે એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કારણ કે ત્રણ પક્ષોમાંથી મજૂરપક્ષને પસંદ કરવા શિવાય બીજા શું ઉપાય હતો? કોમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી બહુજ થોડા ઉમેદવાર બહાર પાડી શકી હતી, એટલે બ્રિટીશ મતદારોનું મજૂરપક્ષના ઉમેદવારોને ચુંટવા તરફ વલણ થયું હોય એમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. ચાલુ રાજ્યસભા સામે આલુમિએ બતાવવાનો એક જ માર્ગ હતો અને તે કોન્ઝરવેટીવ પક્ષને બદલે બાંબ પક્ષને મત આપવો. અને એમાં મજૂર પક્ષ શિવાય થોડું ઘણું પણ કામદારોનું હિત કરવાનો દાવો બીજું કાણ કરી શકે એમ હતું? આ પરિસ્થિતિમાં મજૂર પક્ષને મત આપવામાં કંઈ એની સમાધાનનીતિનો પણ સ્વીકાર આવી જતો નથી. જે જગજગ માનવ સમુદાય-ખાણના કામદારોએ અને મજૂરોએ મજૂર પક્ષને પડખે ઉભા રહેવાનું પસંદ કર્યું એનો અર્થ એ થયો કે મુદ્દાવાદી અને વર્ગીય મતોદર્શન-વાળા પક્ષની સામે શ્રમજીવીઓમાં પ્રચંડ અણગમો છે. મજૂરોને મન આ વર્ગીય વિગ્રહ હતો. પણ જે ડાહ્યાની-યનના મહારથીઓ, ધર્મગુરુઓ, શાંતિના ફિરસ્તાઓ, અમીર વર્ગના સાગરીતો અને ક્ષણબુધો પ્રવ્રના નામે પાલામંટમાં

બિરાજવા સમર્થ થયા છે એ બંધા બુદ્ધિજીવ સ્વાર્થોનું પ્રતિનિધિત્વ સ્વયં છે. એ મજૂર પક્ષને નામે ઓળખાતા સમયોની નીતિ અને કાયદમ, સામાજિક શાંતિ, ઔદ્યોગિકસમમાણ્યબધતા (rationalization) અને મુદ્દાવાદનું કાયમી જ્વન એ છે. આ બંધામાંથી એનું વિરોધી

મીઠ બાહુવીન.

કોન્ઝરવેટીવ પક્ષના નેતા.

તત્વ ઉપસ્થિત થશે કે જે આજ કે આવતી કાલે મજૂર પક્ષની આખી વિનય ક્રાંતિને ધુળમાં રગદોળશે અને વર્ગીય વિગ્રહનાં સંઘર્ષણો જામશે.

ત્યાં મજૂરપક્ષનું દ્રષ્ટિબિંદુ શું છે? ઉત્તરજીવાત વર્ગે મજૂરપક્ષને સત્તા ઉપર મુક્યો છે એમાં કેટલાક હેતુઓ છે. પ્રથમ તો એને ઔદ્યોગિક શાંતિ ઉપસ્થિત

કરી કામદાર વર્ગને સપ્રમાણબધતાના (rationalisation) આખા આંતર ગાળા દરમ્યાન શાંત રાખવા છે. બીજું—ખૂદશીન સરકારનાં ક્રીતિકાળમાં પરદેશ નીતિની જે રાજ્યાન ધષ હતી એની આંદીધુટીએને અમર રાખી અમુક પક્ષ લાવવા છે. આ આંદીધુટીએને બાહ્યની સરકાર ઉદ્દેશવાને સમર્થ નહોતી. ત્રીજું—ઉત્તરગીયાન વર્ગે આદરેલું સામાન્ય સંગઠનનું કાર્ય પરિપૂર્ણ કરવું અને સંસ્થાઓમાં વિશેષ કરીને હિંદમાં આર્થિક સ્વાર્થની અભેદ બાજુ ખીલાવવી. આ અગામી કાર્યક્રમમાં મજુરસરકારને થોડીએક પ્રાથમિક સગવડો છે. પરદેશનીતિમાં આંતરરાષ્ટ્રીય દેવાંની વસુભાતના પ્રશ્ન પરત્વે પૂરવચિત વ્યવસ્થાનો તે ઉપયોગ કરી શકે એમ છે. એવીજ રીતે અમેરિકા સાથેની મંત્રાલયમાં અને રાષ્ટ્રનક્ષેત્ર ખાલી કરવાના કોષ્ટકમાં આગતી સરકારની ગોઠવણુ ખપ લાગે તેમ છે. આ બધી સગવડો ઉપર ઉભા રહીને મજુરમંત્રીઓ જગતને કલ્યાય સંભળાવશે કે અમે આવી જવડાંત સિધ્ધિઓ ઇંગ્લાંડને માટે ઉતારી છે. સ્વદેશનીતિમાં પણ એની સ્થિતિ અત્યારે અતુલ છે. ત્યારે વેપાર ઉદ્યોગની ઉત્તિ ધીમે ધીમે મંડાઇ ચૂકી છે. ત્યારે જ આ મજુરસરકાર સત્તાને આસને આવે છે. એનું પોતાનું વિધાનક સ્વરૂપ હુપાવવા માટે આજે તે એકારીના નિચાદણનો અને સામાજિક ધારાવિધાનનો (legislation) આડંબર કરી શકે એમ છે. ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં મુડી મજુરીની સપ્રમાણબધતાની ધસારાબંધ યોજના માટે ધણજન અનુકૂળ સંયોગો છે. બીજી બાજુ આંધકામ, અને ઇમારતી પ્રવૃત્તિના પ્રારંભ દ્વારા એકારીના રાહુને પણ હમણાં તે કાંઈ ભર દૂર રાખી શકાય એમ છે.

જે. રામસે મેકડોનાલ્ડ.

બ્રિટનનો મુખ્ય પ્રધાન.

પણ આ બધી ગણનાઓ તો માત્ર કાણુ છતી છે. એને સિધ્ધિઓનો શિરપાવ ન આપી શકાય. મજુર સરકારનું મળગત દ્રષ્ટિબિંદુ વિચારીએ ત્યારે કોઈ ભુલું જ ચિત્ર આપણી સંમક્ષ ખડું થાય છે. સ્વદેશની આર્થિક અવસ્થામાં અનેક જાતની મૌલિક અસંગતિઓ ઉભી છે સપ્રમાણબધતા યોજનામાં ઇંગ્લાંડે અમેરિકા અને જર્મનીના ચીલામાં પગલાં માંડ્યા છે; પણ એ બે દેશોમાં જે સફળતા સિધ્ધ થઈ છે તેનું દર્શન માત્ર પણ ઇંગ્લાંડને સાંપડ્યું નથી. બ્રિટનને આખી આદમના જગતમાં જે વ્યાપાર હાનિ પહોંચી છે એનો બદલો આ યોજનાથી વળી શકેલો નથી. એની આર્થિક સ્થિતિ ઉત્તરી નિર્બલ બની છે. ઉપરાંત સપ્રમાણબધતા એની સાથે અનિર્વાચ્ય રીતે એકારી લાવે છે એટલું જ નહીં પણ ઉદ્યોગના ક્ષેત્રમાં એનાથી (Dis-

placement) ઉત્થાપનની અનેક સમસ્યાઓ ઉપસ્થિત થાય છે. વળી સપ્રમણ-અર્થતા સફળતા કામદારોને બોલે જ સંપત્તિ શકે. પરિણામે આઘોગિક અસંતોષ અને મુદી મળુરીના અભિનવ વિરોધની સંભવના રહે છે. ચક્રાવૃત્તમાં સોનાના ધોરણને લીધે ગંભીર પરિસ્થિતિ ઉભી થઈ છે. કંચનને માટે આ વિશાળ વિશ્વમાં આજે અનેક વિસંવાદો પ્રચલિત થયા છે. ઇંગ્લંડના ખેડના દરને સાડા પાંચ દશ સુધી વધારવો પડ્યો છે. આ વધારાની પાછળ ન્યુયોર્કનું મુત્ર સંચાલન યોગ્ય છે. આના સંયોગોની વચ્ચે આર્થિક ઉન્નતિની વાતો કેવળ સ્વપ્ન જેવી લાગે છે. આઘોગિક શાંતિ આમાં સંભવે નહીં. આવતા બનાવોના ઝોળા તરીકે આજેની જ કાપડ અને કાગળના ઉદ્યોગોમાં અસંતોષના ઉભરા દેખાઈ રહ્યા છે.

જો જ રીતે આંતરરાષ્ટ્રીય આંદોલનોમાં વિશ્વવિગ્રહ તરફ જે અદ્રશ્ય કુચ થઈ રહી છે એની આડે મળુર સરકારના માય-કાંકસા શાંતિપ્રયોગો પાળ બાંધી શકશે નહીં. એ પ્રયોગો તો ઉત્તરા શાંતિના શુરબા નીચે વિશ્વવિગ્રહની ધોર તૈયારીઓ સૂચવે છે. આ કાર્યક્રમને માટે મળુર સરકાર ઉજળીયાન વર્ગને અત્યંત ઉપયોગી છે બિટીશ સામ્રાજ્યના વિરાટ પ્રદેશોમાં આ સરકાર જગતની ખીણ કાઢી પણ સત્તા કરતાં વિગ્રહની વધારે વ્યવસ્થિત તૈયારી કરવાને નિર્માયકી છે. ખીણ પાસ અમેરિકાના અધિપતિતા દુવર અને સ્ટીમસનના પ્રવચનો રણદુર્લભિના ઘેરા ધુપવાટ સૂચવે છે. તેથી એંગ્લો-અમેરિકન એકતાની યોગ્યતા થોડાજ વખતમાં નિષ્ફળતામાં પરિણમશે એમ બધા સંજોગો કહી આપે છે. સોવીએટ સરકાર

જોના સંબંધ પરત્વે પણ આપણી મળુર સરકાર મુદીવાદી વર્ગના સાંકડા સ્વાર્થોનો જ પ્રતિષેધ પાડશે. એ નક્કી છે. અને સોવીએટ સરકારનો ગમે એટલો સ્વીકાર આ મળુર મહામંત્રીઓ કરે તો યે ઇંગ્લંડની લસ્કરી તૈયારીઓની ત્વરાં તથા રંચપણ ઓસરવાની નથી.

અને આ ઉપરાંત સામ્રાજ્યની નમામ સમસ્યાઓને ટપી જાય એવો ગંભીર પ્રશ્ન દિંદતો ઉભો છે તે જોદાજ ; તે માટે લાલ કંઈ કહેવું ઉચીત નથી.

શ્રી. ચતુર્ભુજ આણંદજી.

કરી કામદાર વગેરે સપ્રમાણુઅધ્યતાના (rationalisation) આખા આંતર ગાળા દરમ્યાન શાંત રાખવા છે. બીલુ-આદ્યની સરકારનાં કૌનિંકાગમાં પરદેશ નીતિની જે શરૂઆત થઈ હતી એની આંદીધુ'ટીઓને અમર રાખી અમુક પસંદ લાવવા છે. આ આંદીધુ'ટીઓને આ'લીનની સરકાર ઉકેલવાને સમર્થ નહોતી. ત્રીલુ-ઉચ્ચાયાન વર્ગે આદરેલું સામાન્ય સંગઠનનું કાર્ય પરિપૂર્ણ કરવું અને સંસ્થા-નોમાં, વિશેષે કરીને હિંદમાં, આર્થિક સ્પર્ધાની અબેદા બાજુ બીજાવવી. આ અગ્રખામણા કાર્યક્રમમાં મલુરસરકારને થોડીએક પ્રાથમિક સગવડ છે. પરદેશનીતિમાં આંતરરાષ્ટ્રીય દેવાંની વસુક્ષાતના પ્રથમ પરલે પૂર્વરચિત વ્યવસ્થાનો તે ઉપશોગ કરી શકે એમ છે. એવીજ રીતે અમેરિકા સાથેની મંત્રણામાં અને રાષ્ટ્રનેડ ખાતી કરવાના કોકેશમાં આગતી સરકારની ગોઠવણ ખપ લાગે તેમ છે. આ બધી સગવડો ઉપર ઉભા રહીને મલુરમંત્રીઓ જગનને કલ્પ સંભળા-વશે કે અમે આવી જતલકંત સિધ્ધિઓ ઇંગ્લાંડને માટે ઉતારી છે. સ્વદેશનીતિમાં પણ એની સ્થિતિ અત્યારે અનુકૂળ છે. જ્યારે વેપાર ઉદ્યોગની ઉત્થતિ ધીમે ધીમે મંડ્રાઇ સૂચી છે. ત્યારે જ આ મલુરસરકાર ક્ષત્તાને આસને આવે છે. એવું 'ધોનાવું' વિધાનક સ્વરૂપ છુપાવવા માટે આજે તે એકાદીના નિયમણુને અને સામાજિક ધારાવિધાનનો (legislation) આંડ'ગર કરી શકે એમ છે. ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં મુઠી મલુરીની સપ્રમાણુઅધ્યતાની 'ધસાપ'ધ યોજના માટે ઘણાજ અનુકૂળ સંજોગો છે. બીજા બાજુ આંધકામ, અને ઇમારતી પ્રગતિના આરંભ દ્વારા એકાદીના રાહુને પણ હમણું તે સ્વધભર દૂર રાખી શકાય એમ છે.

જે. રામસે મેકડોનાલ્ડ.

બ્રિટનનો મુખ્ય પ્રધાન.

પણ આ બધી ગણનાઓ તો માત્ર કાલુ હતી છે. એને સિધ્ધિઓનો શિરપાવ ન આપી શકાય. મલુર સરકારનું મંગલત દ્રષ્ટિબિંદુ વિચારીએ ત્યારે કાંઈ ભુલું જ ચિત્ર આપણી સમક્ષ ખડું થાય છે. સ્વદે-શની આર્થિક અવસ્થામાં અનેક જાતની મોલિકે અસંજાતિઓ ઉભી છે સપ્રમાણુ-અધ્યતા યોજનામાં ઇંગ્લાંડે અમેરિકા અને જર્મનીના ચીકામાં પગલાં માંડ્યા છે; પણ એ બે દેશોમાં જે સફળતા સિધ્ધ થઈ છે તેવું દર્શન માત્ર પણ ઇંગ્લાંડને સાંપડ્યું નથી. બ્રિટનને આખી આવમના બજારમાં જે વ્યાપાર લાભ પહોંચી છે એનો બદલો આ યોજનાથી વળી શક્યો નથી. એની આર્થિક સ્થિતિ ઉત્તરી નિયંત્ર બની છે. ઉપરાંત સપ્રમાણુઅધ્યતા એની સાથે અનિ-વાંચ' રીતે એકાદી લાવે છે એટલુંજ નહીં પણ ઉદ્યોગના ક્ષેત્રોમાં એનાથી (Dis-

કાલવના કીકાની પેઠે અંદર અંદર સડ્યા કરશે. હવે તો જરા સાચમેત થયું બેઠકો. શું તને એમ નથી લાગતું કે આ બધી કંગાલીયતને ફેંકી દેવાનો સમય આવી લાગ્યો છે, કીક તું ડરે, કે ના ડરે એની મને નિદ્રા નથી. એ લોકો આવશે અને શનીવારે જરૂર મારા ઘરમાં અગશે.”

રણીયાત તો આબી બની ગઇ. એણે રાધવને વિનવી વિનવી કહ્યું:

“મારી ઉપર નહકે ચુસ્તો શા સાર કરે છે? હું તો સ્ત્રી ન્તિ, વળી આ બધું તદ્દન અગભરું એટલી ડરપોક રહું એમાં આશ્ચર્ય શું? મારું અખું છવતર મે ખીતાં ખીતાં વીતાડ્યું છે.”

રણીયાતના આ શબ્દોએ રાધવના હૃદયમાં પશ્ચાતાપનો સંચાર કર્યો એ રણીયાત પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા.

“મને માફ કર-મારી માં-હું પણ ચુસ્ત થયા શિવાય રહી શકતો નથી.”

આટલું કહીને ઉતાવળમાં રાધવ ચાલ્યો ગયો.

ત્રણ દિવસ મુધી રણીયાતના મનમાં એ શંકેરના લયંકર માણસોના આગમન વિશે અનેક આશંકાઓ થવા લાગી. આ લોકોતું યથાર્થ ચિત્ર એની કલ્પનામાં આવતું ન હતું. પણ એ લયંકર લોકો છે એટલું જ એણે સાંભળ્યું હતું. એ લોકોના સંવાસ પછી જ પોતાનો એકનો એક પુત્ર આવ્યા માર્ગે વળ્યો હતો.

મૃતને હંમે રણીયાત શનીવારની રાત્રે જોતી હતી. આખરે રાધવ મીઠમથી છુટી શનીવારે રાત્રે આવ્યો-મોઢું ધોઇ-સ્વચ્છ કપડાં પહેરી બહાર જતી વખતે રણીયાત સામું જોયા શિવાય કશું:

“જો બા એ લોકો આવે તો ખેસાડને હું હમણાં જ આવું-હું. એને આરામથી ખેસવા દેજો અને તું મહેરબાની કરીને જરાય ગભરાતી નહીં. એ આપણા જોવા જ માણસો છે.”

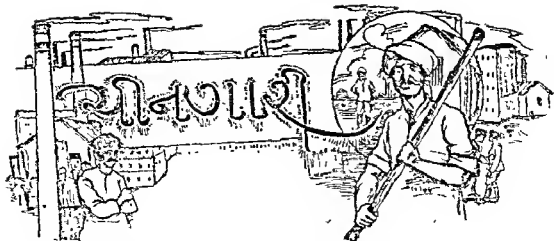
આટલું કહીને રાધવ જવા લાગ્યો. પણ રણીયાત આંખોમાં અંધારા આવતાં હોય એમ નીચે જ ખેરી ગઇ. રાધવ માતાના મુખ સામે ગંભીરતાથી બેઠ રહ્યો. “ત્યારે તું કોઇ ખીજે ફેંકાણે ચાલી જા” રાધવથી ખોલી જવાયું.

આ સૂચનથી રણીયાતના હૃદયને આઘાત લાગ્યો. માયું ધુણાવી એ ખોલી ઉઠી.

“અહીં રહું કે ખીજે જાઉં એ બંને મારે માટે સરખું છે.”

રાત્ર અંધારી હતી અને બારી બારણાની બહાર માઠ અંધકારના ઘર ઉપર ઘર જાણે જામી ગયા હોય એમ બહારતું હતું. માત્ર રાધવના પગમાંનો અવાજ અંધકારને વીધી રણીયાતના કનપર પડતો હતો. બારણા આગળ અટ્ટેડીને રણીયાત મિજબાનોની રાહ જોતી ઉભી જ રહી.

પૂર્વ તકલીફથી દષ્ટિ દોડાવનાં રણીયાતને એમ લાગ્યું કે અંધારામાં કેટલાક લોકો ચુપકીથી તેના ઘર તરફ આવતા હતા. લયનસ્ત દશામાં આમથી તેમ ચકોરતાથી જોતા જોતા એ આગળ ધપે આવતા હતા. એમનો પહંચેશ જુદો જ જાનતો હતો. અને ખીલકુલ અવાજ કર્યા વિના એ-ત્રણ લગભગ ઘરની દિવાલ નજીક આવી લાગ્યું. એમાંના એકનો હાથ ભીંત પર અડધાયા, પછી શીસોટીને તીણા અવાજે આવ્યો અને આખરે હળવાં હળવાં પગમાંનો અવાજ કનપર અથડાવા લાગ્યો.

ગોદ્રીની “મધર” નામની વિશ્વવિખ્યાત નવલકથા
ઉપરથી ગુજરાતીમાં ઉતારનાર શ્રી. ‘જ્યોતિધર.’

[૪]

મધુરી

૨ રજીયાન અને રાધવ આમ વિચારેમાં
લિન છતાં દરેકના કોમળ ભાવે
વડ એક બીજાની હુકમાં શાંતિથી દિવસો
પસાર કરતા હતાં. એક દિવસ તહેવાર હતો
અને મીઠામાં રંગ દત્તી. રાધવ બહાર જતા
તૈયાર થઈ ગયા અને જતી વખતે એણે
રજીયાતને કહ્યું “જા, શનિવારે થોડા મિઝ-
ખાતો આવશે.”

“કાશુ, ખરા?”

“કેટલાક તો આપણા ગામના જ છે પણ
બીજા શહેરમાંથી પણ આવશે.”

“શહેરમાંથી”? રજીયાતથી ઉંચા અવાજે
ખોલાઈ જતાયું. એકદમ એના અવા-
જમાં હુમ્મો આવી ગયા અને એ ડસકાં
ભરવા લાગી.

“આટલો બધો ઉચાટ શા સાર તમે
કરો છે એ હું સમજી શકતો નથી”
રાધવ જરા તીખાશથી ખોલ્યા.

આંખોમાં આવેલાં આંસુ હાડી રજીયાત
ખોલી:

“હું પોતે સમજી શકતી નથી કે આ
સમાચાર મને કેમ ક’પાવે છે. પણ માફ”
મન મુંઝાય છે એ વાત તો નિર્વિવાદ છે.”

રાધવ ઓરડામાં આમથી તેમ આંટા
મારવા લાગ્યા અને પછી થોડીવાર અટકીને
ખોલ્યા:

“તને બીક લાગે છે જા?”

“મને જરૂર લાગે છે, એ શહેરના
લોકો-એને કાણુ ઓળખે છે.” રજીયાતે
એ કંચાર કર્યો.

ગધવનો પી-તો કંઈક ઉકળી આવ્યા
અને જરા ઉતાવળા અવાજે ખોલવા લાગ્યા.
રજીયાતને લાગ્યું કે એના ખાખનો વારસો
ફરી એના સ્વભાવમાં ઊગી નીકળ્યા.

“જો જા અ’ લખલીત મનોદશા એ જ
આપણા નાશનું મગ છે એને લઈને જ
આપણા ઉપર અમુક વર્ગ ચડી બેઠો છે.
આવી બીતિનો લાભ લઈ એ વર્ગ આપણને
વધુને વધુ ભડકાવ્યા કરે છે. સાંભળ-જતાં
મુઠી લોકો આમ ડરપોક રહેશે ત્યાં મુઠી.

કાઠવના કીડાની ચોંઠે અંદર અંદર સમ્યા કરશે. હવે તો જ્યાં સાવચેત થવું જોઈએ. શું તને એમ નથી લાગતું કે આ બધી કંગાલીયતને ફેંટી દેવાનો સમય આવી લાગ્યો છે, ફીક તું ડરે કે તો ડરે એની મને નિદ્રાત નથી. એ લોકો આવશે અને શનીવારે જરૂર મારા ઘરમાં મળશે.”

રળીયાત તો આખી બની ગઈ. એણે રાધવને ચિનચી ચિનચી કહ્યું:

“મારી ઉપર નહાકે ગુસ્સો શા સાર કરે છે? હું તો સ્ત્રી જાતિ. વળી આ બધું તદ્દન અગાધું એટલી ડરપોકે રહું એમાં આશ્ચર્ય શું? મારું અખું જ્યવતર મેં ખીતાં ખીતાં વીતાડ્યું છે.”

રળીયાતના આ શબ્દોએ રાધવના હૃદયમાં પશ્ચાતાપનો સંચાર કર્યો એ રળીયાત પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો.

“મને માફ કર-મારી માં-હું પણ ગુસ્સે થયા શિવાય રહી શકતો નથી.”

આટલું કહીને ઉતાવળમાં રાધવ આજ્યો ગયો.

ત્રણ દિવસ સુધી રળીયાતના મનમાં એ શહેરના ભયંકર માણસોના આગમન વિશે અનેક આશંકાઓ થવા લાગી. આ લોકોનું યંધાર્થે ચિંત્ર એની કલ્પનામાં આવતું ન હતું. પણ એ ભયંકર લોકો છે એટલું જ એણે સાંભળ્યું હતું. એ લોકોના સહવાસ પછી જ પોતાનો એકનો એક પુત્ર આવા માર્ગે વળ્યો હતો.

ધનુરે હવે રળીયાત શનીવારની રાહ જોતી હતી. આખરે રાધવ મીઠામીઠી છુટ્ટી શનીવારે શરૂ આગ્યો-મોહું ધોઈ સ્વચ્છ કપડાં પહેરી બહાર જતી વખતે રળીયાત સામું જોયા શિવાય કહ્યું:

“જો આ એ લોકો આવે તો ખેસાડો છું હમણાં આપું-છું. એને આરામથી ખેસવા દેજો અને તું મહેરબાની કરીને જરાય ગભરાતી નહીં. એ આપણા જેવા જ માણસો છે.”

આટલું કહીને રાધવ જ્યાં લાગ્યો. પણ રળીયાત આંખોમાં અંધારા આવતાં હોય એમ નીચે જ ખેસી ગઈ. રાધવ માતાના મુખ સામે ગંભીરનાથી જોઈ રહ્યો. “ત્યારે તું કોઈ ખીજે દેશણે ચાલી જા” રાધવથી ખોલી જવાયું.

આ સૂચનથી રળીયાતના હૃદયને આત્રાત લાગ્યો. માયું ધુણાવી એ ખોલી ઉઠી.

“અહીં રહું કે ખીજે જાઉં એ બંને મારે મારે સરખું છે.”

શન અંધારી હતી અને બારી બારણાની બહાર ગાઢ અંધારના ઘર ઉપર ઘર જાણે જનમી ગયા હોય એમ જણાતું હતું. માત્ર રાધવના પગલાંનો અવાજ અંધારને વીંધી રળીયાતના કાનપર પડતો હતો. બારણા આગળ અટ્ટેલીને રળીયાત મિન્યાનોની રાહ જોતી ઉભી જ રહી.

પૂર્ય તકલીફથી દષ્ટિ દોડાવનાં રળીયાતને એમ લાગ્યું કે અંધારમાં “કેટલાક લોકો ચુપચીદીથી તેના ઘર તરફ આવતા હતા. ભયવસ્તુ દશામાં આમથી તેમ ચકોરનાથી જોતા જોતા એ આગળ ધપ્યે આવતા હતા. એમનો પહેરવેશ ભુંદી જ જાતનો હતો. અને બીલકુલ અવાજ કર્યા વિના એ શેઠું લગભગ ઘરની દિવાલ નજીક આવી લાગ્યું. એમાંના એકનો હાથ બીંત પર અડળાયો. પછી રીસોડીતે તીણું અવાજ આગ્યો અને આખરે હળવાં હળવાં પગલાંનો અવાજ કાનપર અથડાવા લાગ્યો.

અચાનક એક આકૃતિ રળીયાતની સંમુખ આવી ઉભી. એના માથા ઉપર મેંચે ફેંટા બાંધેલા હતા. એકવરી કાયા અને વળી ગચેલી કમરવાળા એ પુરૂષે રળીયાતને પૂછ્યું.

“રાધવ ઘેર છે કે નહીં” આનો ઉત્તર મળે એ પહેલાં તો એ ઉભરો વચ્ચી પદમાં આવ્યો. ડાટ ઉતારી પગ ઉપરની કૂળ ખંખેરી નિરાંતે ઘેરો અને અધ્યાંખ ધક કરી એક મોઢું બગાડે ખાધું. જતીના અજવાળામાં રળીયાતે એનું મોં બરોબર જોઈ લીધું. માથું તદ્દન ગોળ હતું. અને નાની શી મુછે એના ચહેરાને શોભા આપતી હતી. એ માણસ ચાલે બાળુ ઓરડાને તીણી નગરે જોતો હતો. લાંબા પગ કરી એક પગ પર બીજે ચઢવી એણે રળીયાતને પ્રશ્ન પૂછવાનું શરૂ કર્યું.

‘આ ઘર તમારું પાતાનું છે કે ભાડે રાખ્યું છે.’

“અમે ભાડે રાખ્યું છે ભાઈ”

“બાડુ સગવડવાળું ન ગણાય”

“રાધવ હમણાંજ આવી લાગશે” રળીયાતે લાંબી પ્રશ્નપરંપરા અટકાવવાના છત્રદાથી સીધો જવાબ આપી દીધો.

“હું એની ચાલ જોઈ જ રહ્યો છું.” એ અનન્યપા માણસે ઉત્તર આપ્યો.

એની શાંતિ, ધીર ગંભીર અવાજ અને વદન ઉપરની વિશદ રેખાઓ જોઈ રળીયાતને વાતો કરવાનો ઉમંગ વધ્યો. ઘણીજ માયાથી એ માણસ રળીયાત સામે જોઈ રહ્યો હતો. અને એની તેજસ્વી આંખોનાં આનંદી, સ્વભાવની આછેરી. કાયા ક્યપ્ત તરી આવતી હતી. નેતરની સોડી જેવા એના

પાતળા પલુ-નિખાલ દેહેને જોઈ હસતું થ આવે અને આકર્ષણ પલુ થાય એણે રંગીત કપડાંનું ‘ખર્મીસ પહેલું’ હતું અને પહેલો પાવળમો એના પાતળા પગને ઢાંકતો હતો. રળીયાતને એનું નામકામ બાલુવાની તીમ તાલાવેલી થઈ આવી. - પલુ એટલામાં તો એણે જ સીધો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“માફ કરજો પલુ આ તમારા કપાળમાં આટલો ખાડો કેમ કરતાં પડ્યો?”

ઘણીજ મમતાથી એણે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે એના હૃદયમાં રહેલી કરણ ભાવના આંખમાં તરી આવતી હતી. પલુ રળીયાતને જવા માટે લાઝું. એણે ખનને હોઠ ખીડી એપરવાદથી તોછડો જવાબ આપ્યો.

“ભાઈ એવી યાપૂછ કરવાનું તમારે શું કામ છે?”

“શા સાફ શુસ્સે થાયો છો. તમે પલુ મારી મા જ ગણાવ. મને એ પ્રશ્ન પૂછવાનું મન એટલા માટે થયું કે મારી સાવકી માને બરોબર એ જ દેકણે એવોજ પડેલો છે. મારા આપાએ એના ક્રોધમાં છુટો થા માર્યા અને એનું કપાળ હોઠી લુહાણ થઈ ગયેલું. મારા બપ એને બાડુ મારતા બરેબર મારાથી પલુ એ સાવકી માને પરતો માર જોઈ શકતો નહીં.”

રળીયાતને આ સ્પષ્ટ અને સરળ વાત ચીત સાંભળી એના પૂર્વ સંસ્મરણો નવથત થયાં. વળી આ પ્રોંદ વચન. માણસને આમ તોછડો જવાબ આપવાથી સહવ રહેને ચીકાપ એ બીલિયી પલુ રળીયાતે જવા હસીને ઉતર આપ્યો.

“ભાઈ. મને શુસ્સે નથી આવ્યો પલુ તમે જાન અચાનક

પ્રથમ મુલાકાતે જ સીધો પ્રશ્ન પૂછ્યો એટલે ગભરાટમાં મેં જરા ઉતાવળો ઉત્તર આપી દીધો. મને પણ મારા પતિએ જ માર માર્યો હતો અને એવું નિશાન કપાળમાં હજી રહી ગયું છે. એતો દેવ થઇ ગયા છે. પ્રભુ એમને શાંતિ આપે-પણ ભાઈ તમે મૂળ ક્યા ગામના-ગુજરાતના જ લાગો છે.”

અગત્યથી પુરૂષ મૂંઝમાં હત્યો. અને કહ્યું: “હજી હું પુરો ગુજરાતી નથી થયો.”

“તમારી બોલવાની ઢબ ઉપરથી મેં એવું અનુમાન ક્યું.”

“અરેબર છે-હું ધણો વખત શહેરમાં વસ્યો છું અને ગુજરાતીઓના સમાગમમાં રહ્યો છું એટલે મારા ઉચ્ચારમાં તમને એવો આભાસ થાય એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. હું હવે થોડો વખત અહીં રાધવ સાથે રહેવા માશું છું. તમને ગમશે ને?”

આ માણસની આવી સાફ સાફ વાતો કહી નાખવાની દેવથી ગળીયાતનું એના પ્રત્યેનું આકર્ષણ વધ્યું.

“બહુ જ સારું ભાઈ તમે જરા આ

લેશે કે?”

“હું એકલો ચા કેમ લઉં? તમારી મહે- માનગતિ સૌને આવવા થો એટલે જંદર સ્વી- કરીય.”

. રળીયાતની આંખ આગળ ફરી “ભયંકર માંલસો”નું ભૂત ખડું થયું. એને એમ પણ થયું કે ‘જે ભયંકર માંલસો આવવાનાં છે એ જ્યાં આવાં સરળ સ્વભાવના હોય તો કેવું સારું?’ એટલામાં આ વિચારમાં વિદન નાખતાં પગલાંતો અવજ એના કાનપર પડ્યા. પણ આ વખતે આગંતુક એક યુવાન ઓકરી હતી. એનો ઘોષાક તદ્દન મુક્તીસ હતો. ખેડુતની ઓકરી હોય એવું એના ચહેરા ઉપરથી અનુમાન થઇ શકતું હતું. ધીમે પણ હસતાં હસતાં એકદમ આવી એણે કહ્યું.

“હું મોડી તો નથી થઇને?”

“નારે ના-આવ ખેસ” ગુજરાતી ગૃહ- સ્ત્રી કહ્યું.

તમે રાધવની મા થાવને? મારું નામ મધુરી.”

અપૂર્ણ.

“જેમ હથિયારો સુધ્ધને જન્માવનારાં છે, તેમ દમનનીતિના આપખુદ અધિકારો સન્તાવાળાઓને લુભગારમાં પત્તાયવી નાખનારા છે.”

જે. રામસે મેકડોનલ્ડ.

“દમનનીતિની રાજનીતિ અને તે માટે જોઈતો અધિકાર શાંતિ સ્થાપવા માટે હોતા નથી” તેતો કેવળ દમનનીતિ ચલાવવા માટે જ હોય છે.”

જે. રામસે મેકડોનલ્ડ.

પ્રેસીડેન્સી પ્રોવીડન્ટ એન્ડ જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કું લીમ.

હું આશીસ—અમરૂત બીલ્ડીંગ, ફુગલ રોડ,
બેલાડ્ એસ્ટેટ, કોટ, મુંબઈ.

રૂ. ૧ અને ૮ આના માસીક પ્રીમીઅમાંથી
હું દગીનો વીમો ઉતરાવો.

સ્ત્રીઓના પણ વીમા ઉતારવામાં આવે છે.
તળીળી તપાસ લેવામાં આવતી નથી.

ચાલાક અને પ્રમાણીક એજન્ટો માટે
ઉદાર સરતો.

આ કાંઈ ઢાંગ નથી ચમત્કારને નમસ્કાર.

ગોવિંદ અસ્થમા એન્ડ કંકચેર.

આ દવા 'નવી' બુંની ખાંસી
દમ-લાંછણ અને શ્વાસ
નળીને લગતા તમામ દરદો
જરૂરથી મટાડે છે. અને
રાત્રીના શાન્તીથી ઉંઘ લાવે
છે. આ દવા અદ્યુત ગુણ
કારી વનસ્પતીના તત્વોમાંથી
બનાવેલી છે. કોમતમાં સ
સ્તી અને ગુણમાં બીજી
દવાઓ કરતાં બીજાંથી છે.
આ દવાથી આરામ પામેલા
દરદીઓના સેક્રેટ સરસીથીક
દો અમારી પાસે મોલુદ છે.

એક જ અટવી વાપરવાથી ખાતરી થશે.

કોમત બાટલી ૨ નો રૂપીઆ ૧૫ દોઢ. ત્રાયસ સાઇઝની કોમત આના ૮.

ગોપાલદાસ વીશરામની કું, દવાવાલા.

પ્રીન્સેસ હીટ, મંગલદાસ મારફ્ટની સોમે, મુંબઈ.

: કુમારી માલતી મહેતા :

જેમણે કવિ સંમેલન વખતે ભગવાયલા નાટ્યપ્રયોગમાં
મુંદર અભિનયકુલા અતાવી પ્રશંસા મેળવી છે.

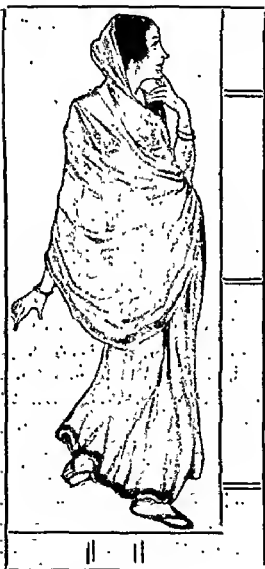
કુમારી વિનોદીની નીલકંઠઃ વધુ અભ્યાસ માટે અમેરિકા જવાનાં છે, તે માટે તેમને કલકત્તાના શુભરાત્રી સ્ત્રીમંડળે માનપત્ર અર્પણ કર્યું છે.

શ્રી કુમારી હંદુમતી સંહત-ને શાંતિની સેરી એન્ડ્રીઅસ દરિયાના નાં સહિત સર્જન નીમાયાં છે.

શ્રી ગદીગૌરી ત્રિવેદી પ્રોફેસર સુધરાધના સખ્ય તરીકે તે ગૃહાયાં છે.

પુરુષ પશુબળમાં ચઢીઆતા હોવાથી

હજારો વરસથી તેમના મનમાં વસી જ ગયું છે કે સ્ત્રીઓ-પંથી તે પુત્રી કે માતા, બહેન કે સ્ત્રી હોય-પુરુષોથી ઉતરતી જ છે અને તેમની શુદ્ધામી કરવા જ બંધાએલી છે અને આ વાત ઘણીખરી બોળી સ્ત્રીઓ માની લે છે એમાં જ તેમની ખરેખરી શુદ્ધામી સમાવેલી છે. સમગ્ર સ્ત્રી જીવન એટલે શુદ્ધામી ; બાળપણથી સુદૃઢપણ સુધી-માત્ર માલીક બદલાયા કરે, એ તો મનુમહારાજે જોખ્યું કહી દીધું છે. અને શુદ્ધામીનું સર્વાંગ સંપૂર્ણ કેન્દ્રસ્થાન એ લગ્ન-જીવનના બધા સંબંધ તેમાંથી જન્મે છે તથા તેમાં જ પુરુષોએ પરતંવનાતે પગ-કાપાએ પહોંચાડી છે. તેમાંથી જ જીવનના સર્વક્ષેત્રોમાં-સમાજમાં અને ગત્યમાં, ઉદ્યોગમાં અને કુટુંબમાં તેમજ સંસારમાં ખરેખરા સ્વતંત્ર થવું તો શુદ્ધામીના, સ્વદિશાને જ તોડી, એટલે દુરમન જીવજીતામાં સર થશે.”

લ. ગ. વિ. એ. ૬

લેખિકા : શ્રીમતિ સરોજિની મહેતા, ખી. એ.

પડયું પાતું નિલાવી લેવાની શિખામણોના
અતિરેકના બોળ નીચે છું દાતાં સ્ત્રી પુરુષોને
લગ્નના કહેવાતા 'ધર્મ' બંધન' માંથી સુકિત
અપાવવાની જરૂરિયાતો ઉપરના મનનીય વિચાર.

અ. અલ્પ મનાતી ધણી વસ્તુઓને આધુ-
નિક જમાનાએ ડાકાવી છે. પર્વત
જેવા અલ્પ મનાના ખ્રિસ્તિ ધર્મના પાયા
લાંચી ગયા છે. ઇશ્વરદત્ત ગણાતી રાત્રીઓની
આપખુદ સ્ત્રીના પર પ્રભુ સ્વાતંત્ર્યના
લથોડા પડે છે. મેરૂ સમા નિશ્ચય દેખાતા-
'સનાતન' દિંદુ ધર્મને જરૂરી દેશી દેવા
અવાચીન સમાજ તૈયાર થયા છે. માત્ર
મૃત્યુથીજ વિચિત્ર થઈ રહ્યું દિંદુ લગ્ન
તુડું તુડું થઈ રહ્યું છે. કંઈ કંઈ સનાતન
ત્રેલિઓનો તુટવાનો વારો આવશે તે કંઠી
રહ્યું નથી.

શારદામિત્ર કે ગૌરમિત્ર જેવા તદ્દન નહવા
સુધારાને પણ ચિટ્ટીય સરકાર કે તેની
ધારાસભાના ભાઈના પાણી જેવા શરા
સમ્યો પસાર કરી રહ્યા નથી, ત્યાં શ્રીમંત
સયાઈરાય ગાયકવાડે દિંદુ લગ્ન વિચ્છેદનો
કાયદો ધર્યો છે. વડોદરા રાજ્ય ધણી
સુધારા કરવામાં આગેવાન થયું છે, અને
આ બાબતમાં પણ ઘણે એમ આશા રાખીશું.
આ પ્રસંગે લગ્ન-વિચ્છેદ વિષે કોઈક વિચાર
કરીશું.

લગ્ન વિચ્છેદની આમે પુરાણા વિચાર-
વાળાઓની મોટામાં મોટી દલીલ એજ છે
કે, દિંદુ-લગ્ન એજ-ધાર્મિક બંધન

(sacrament) છે અને તેથી તે વિચિત્ર-
ન જ થઈ શકે. ધણી સમસ્યાઓ ઉકેલવી
મુશ્કેલ છે. તેમાં આ સમસ્યા ઉકેલવી
સાથી મુશ્કેલ લાગે છે. ધાર્મિક બંધન
એટલે શું, તે કોઈ સમજાવશે? પોત પોતાનાં
ધાર્મિક વિધિ અનુસાર તો મુસલમાન,
પારસી, ખ્રિસ્તી, બાહુદી બધાં જ લગ્ન થાય
છે. દિંદુ લગ્ન કોઈ એ બાબતમાં ઇંગ્લેન્ડ
સીધો નથી. તે સિવાય બીજી કંઈ ધાર્મિકતા
દિંદુ લગ્નમાં છે? દિંદુ લગ્ન વિષે લખીકત
બેગી કરવા, ગયે વર્ષે હું ગુજરાતનાં અનેક
ગામો અને ગામડાંમાં ફરી. કોઈ પણ જગ્યાએ
એ ધાર્મિકતાનાં પવિત્ર દર્શન થયાં નહિ!
પરેરામણી, વાંકેડા, દાપાં, અવેજ, પશુ,
સાંઘાં, તેખડાં કુલાસિમાનઃ એ જ લગ્નમાં
મુખ્ય વસ્તુઓ દેખાઈ. ક્યો છોકરો કંઈ
કન્યાને પરણે છે એ તો બહુ ગૌણ
વસ્તુ ગણાય છે, અને શા માટે
પરણે છે તે તો કોઈ જાણતું જ
નથી! પરણનાર વ્યક્તિઓની ઉમ્મર
એટલી નાની-હસવા જેવી નાની-
હોય છે કે એમના ગુણ દોષ તો ખુદ એમનાં
માબાપ પૂરા-ન-જાણતાં હોય-તો આ
“ધાર્મિક બંધન” બાંધનાર વ્યક્તિઓ તો
ક્યાંથી જ જાણે? એકાદ લગ્નમાં પ્રત્યક્

ધાર્મિક લગ્નબંધનનું પરિણામ !

નિત્ય કલહકંકાસ કરતાં લગ્ન વિચ્છેદ કરવો તે અનેકધણું શહેતર છે.

ભાગ લઈએ તો પણ શું જાણીશો? વર-
ધોડા કેવો હતો, વાળમાં કેટલા પૈસા
ખરચ્યા, વરની માએ કેવી સાડી પહેરી,
જમણ કેવાં હતાં, ક્યાં સગાં રીસાર્યા,
કાણ મનાયાં, ક્યાંને દાગીના કેવા આપ્યા.
વરને પહેરામણી કેવી મળી, ગીતોમાં વહે-
વાઈને કેટલાં મહેલોં સંભળાયાં એ જ
જાણવા જનતા આતુર હોય છે. જો “ધાર્મિક
બંધન”ની આ નિશાનીઓ હોય તો પ્રભુ
એવા ધર્મથી બચાવે! ધર્મને નાચે દુનિ-
યામાં અનેક અત્યાચારો થાય છે તેમાં દિંદુ

લગ્ન પણ એક મોટા અત્યાચાર ગણી
શકાય.

અત્યારે દિંદુ સમાજમાં લગ્ન વિચ્છેદના
કાયદાની ખાસ આવશ્યકતા એટલા માટે છે,
કે લગભગ હજી દેશ લગ્નો પરણનારની
તફત અણસમજમાં તેમનાં માગાપે પોતાના
કોઈ પણ અંગત સ્વાર્થ ખાતર, અથવા
પૃથ્વી ઉપરના સાક્ષાત દેવસમાં (1)
આહ્વાજોના કારથી ક્યાં હોય છે. આ પ્રમાણે
કરેલાં લગ્નમાંથી ધણું દુઃખી નીવડે એમાં
આશ્ચર્ય નથી. દિંદુ પ્રગતનો સ્વભાવ ધણું

પહે ને સ્થિતિ હોય તે ચલાવી લેવાનો છે. એટલે દુઃખી લગ્નોની વાત પૂરતા પ્રમાણમાં બહાર આવતી નથી એટલું જ. પરંતુ માઆપની લક્ષ માટે સ્ત્રી પુરુષે આખી જીંદગી બરબાદ કરવી એ કોઈ પણ દેશનો ન્યાય ન જ હોઈ શકે. કદાચ એમ પણ કહેવામાં આવશે કે સદનશીલતા અને આત્મભોગ એ દિંદુ જાતિનાં ખાસ લક્ષણ છે, ભણે ખીજની લક્ષને લીધે લગ્ન દુઃખી નીવડ્યું હોય પણ “પડ્યું પાતું” નિભાવી લેવા”ની ફરજ છે. આ શીખામણનો હવે અતિરેક થાય છે. સદનશીલતા રાખવી અને આત્મભોગ આપવો એ સિધ્ધાંત તરીકે બહુ સુંદર દેખાય છે. પણ કયાં સુધી? વ્યક્તિત્વ કચરાઈ છું હાઈ જાય, આખો સમાજ મૃત પ્રાય થઈ જાય, દેશનું સત્ત્વ મુસાઈ જાય ત્યાં સુધી સ્વદન ક્યાં કરવું અને આત્મભોગ આપ્યા કરવો?

દિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં લગ્ન વિચ્છેદના મના છે માટે દિંદુ લગ્નો વિચ્છેદન ન થઈ શકે એમ પણ કદાચ દલીલ કરવામાં આવે. હજારો વર્ષ ઉપર અમુક બ્રાહ્મણોએ પોતાના સ્વાર્થ ખાતર, કે અજ્ઞાત જનતામાં પોતાનો ધાક બેસાડવા ખાતર, અમુક આગાઓ લખી તે પાળવાં હાલતો જમાનો બંધાયેલા નથી જ એમ સર્વ સમજી માણસો હવે કહી શકે છે. એટલે આ દલીલનો ઉત્તર આપવામાં નોંધક શકિતનો કે કાકતો વ્યય કરવાની જરૂર નથી. બાકી અનેક ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી અને સંસ્કૃતિઓમાંથી લગ્ન વિચ્છેદને અનુમતિ આપતાં વાક્યો મળી આવે છે જ.

લગ્ન વિચ્છેદનો કાયદો અંતરમાં આવતાં દિંદુ સમાજની સ્થિતિ યુરોપ અમેરિકા જેવી થઈ જશે એમ પણ જુના મનવાળો કહે છે. આ ભયને સાંકેતરૂપે સ્થાન નથી.

સોંકડો વર્ષથી બ્રાહ્મણોની, શાસ્ત્રોની, રીતિઓની અને રાજસત્તાની શુભામગિરી વેડી દિંદુ માનસ એવું ડરપોક બની ગયું છે, કે નવો કાયદો ભણે થાય પણ જુના રીવાજમાં એકદમ ફેરફાર ન જ કરે, વિધવા પુનર્લગ્નનો અને વર્ણાત્તર લગ્નનો કાયદો પસાર થયાને અર્ધી સદી ઉપરાંત, સમય વહી ગયો છતાં એ કાયદોનો લાભ કેટલા જુગ પ્રમાણમાં લેવાય છે? તો પછી લગ્ન વિચ્છેદનો કાયદો પસાર થતાં જ હજારો સ્ત્રી પુરુષો ન્યાયની અદાલતમાં દોડી જઈ લગ્ન માંથી મુક્તિ મેળવશે એ શંકા નકામી છે. હાલ તરત તો છુટા છવાયા દાખલામાં જ રાહત આપવા એ કાયદો મદદરૂપ થશે.

વખતના વહેવા સાથે કદાચ મોટા પ્રમાણમાં લગ્નોનો વિચ્છેદ થાય. પણ તેથી હાલ છે તે કરતાં ખરાબ સ્થિતિ થશે? હાલ અનેક કંપનીને જે ફાલ ચાસુ રાખવો પડે છે, અને મૃત્યુની રાહ જોતાં જે કન્ટેમ્પ જીવત ગાળવું પડે છે તે બંધ થશે. એક વખત થઈ ગયેલી દરેક લક્ષ મુદ્દારવાની મનુષ્યને જીંદગીમાં તક મળી શકે છે. તેા ખાતર લગ્નની આંતરમાં જ એ દરેક સદંતર બંધ કરી નાંખવું, એ જન નથી જ. મોટી ઉમરે કરેલાં સ્નેહ લગ્નોમાં વિચ્છેદનો પ્રસંગ ન આવવો જોઈએ એમ કદાચ કહેવામાં આવે પણ મનુષ્ય-ભૂત આશ્વાસનમાં જ કરી શકે એવો નિયમ નથી. અને સાચા સ્નેહને પીછાણવાની શકિત દરેક વ્યક્તિમાં ન જ હોઈ શકે. દાણિક મોદના આવેશમાં કરેલાં લગ્ન માટે મનુષ્ય આખી જીંદગી દુઃખમાં પીડાયા કરે અને પોતાના સાથીને પીડા થવા દે એ કેવળ અયોગ્ય છે. વળી કદાચ લગ્ન વખતે સાચો સ્નેહ હોય છતાં પાછળથી

એવા સંચારો અને કે લગ્ન, દુઃખી નીવડે. છતાં એ લગ્નમાંથી મુક્તિ ન મળે મળી શકે એ ખરેખર દુઃસદ છે.

લગ્ન વિચ્છેદનો કાયદો અગત્યના આગ્યો એટલે લોકો વગર વિચારો લગ્ન કરના મંડી જશે એમ પણ કોઈ દલીલ કરે. પણ હાલ કહેવાતી ઉચ્ચ વર્ણોમાં લગ્ન વિચ્છેદનો રીવાજ નથી. તે ઉપરથી એમ કહી શકાય કે એ વર્ણોમાં એકએક લગ્ન ખૂબ વિચાર પુરક થાય છે? પરિસ્થિતિ આવી તદ્દન ઉત્તરી જ છે. બીજી કહેવાતી નાચ વર્ણો માટે એ લોકોમાં લગ્ન કરવામાં બીજકુલ વિચાર થતો જ નથી. એ થતો હોય નો તે માત્ર પૈસા અને મોટાઈના.

પાશ્ચાત્ય લગ્ન એક સામાજિક કરાર છે. એટલે તે તુડી શકે, પિંદુ લગ્ન “ધાર્મિક બંધન” છે એટલે ન તુડી શકે. એમ આપણે કદીએ છીએ. પરંતુ ત્યાં પૈસાની લેવડ દેવડ કે સારાં તેમણાં જેવા અંગન દ્વારા અથવા “શ્રદ્ધા” કેવળી આકાંક્ષા એ જ લગ્નનાં આદિ કારણ હોય, ત્યાં એ લગ્ન સામાજિક કરાર નહિ તો શું? માત્ર શ્રદ્ધા અનુસાર એ કરાર તુડી નથી શકતો એટલું જ. એમ તો કોઈને હદહ વર્ષને પટે જમીન લાડે આપી હોય તે પણ “ધાર્મિક બંધન” ગણી શકાય કારણકે આંખનાંર કે લેનાંર વ્યક્તિ પોતાની જીંદગીમાં એ કરાર તોડ્યાં શક્તિમાન નજ થાય.

લગ્ન વિચ્છેદ, વ્યક્તિઓના હિત ખાતર સમાજનું હિત બગાડનાર કાવાજ છે એમ કદાચ લાગશે. પરંતુ કોઈ વ્યક્તિ દુઃખમાં સંભળ્યા કરે. એમાં સમાજનું હિત શી રીતે જળાય છે? લગ્ન કરનાર

વ્યક્તિમાંથી એક રોગી, પુરુષતેલીન કે દીવાની હોય તેની સાથે સંસાર ચલાવી છતી જીંદગીએ લડાલડતી ચિતામાં બીજી નિદોષ વ્યક્તિ બળ્યા કરે એમાં સમાજને શો લાભ? એ વ્યક્તિ સમાજને ખાતર લગ્નમાંથી મુક્તિ ન મેળવે અને પછી કુટુંબ અનાચારો કરે તેથી સમાજનું હિત વધારે સચવાય? કોઈ પણ જાતના પ્રધન અભિ-શય સખન કરવાથી છુપા ચુકાને ઉત્તેજન મળે છે એ નિઃશંક છે. રૂઢીચુસ્તો એમ કહે છે કે એક એક લગ્ન તોડી છુટું પડે તેની અસર બીજાં લગ્ન પર બહુ ખરાબ થાય છે. પરંતુ એક એક નિવ્ય કશક કંઠસમા જીવન વ્યતીત કરે કે ચુપ રાતિ પિમારો જાય તેની અસર બીજાં લગ્ન પર વધારે સારા શી રાતિ થાય તે સમજ શકાતું નથી.

જે લગ્નમાં બાળકો હોય તે લગ્નને વિચ્છિન્ન કરવામાં વધારે મુશ્કેલી છે ખરી. સ્ત્રીને પતિ માટે લાગણી ન રહે હોય, પરંતુ પુરુષને સ્ત્રીની હોય છતાં બાળકો પ્રત્યેના એના નેદ કાયમ રહો હોય. એ જ પ્રમાણે પુરુષના દાખલામાં પણ બને, વળી બીજી તરફથી એ પણ ખરું કે તીવ્રિતો લગ્ન કરનાર માતા પાસે - પિતાનાં બાળકો ન ઉતરે એવી પિતાની ઇચ્છા હોય, કે દારૂડીયા પિતાથી બાળકો દૂર રહે એવી માતાની ઇચ્છા હોય, અને નેદને ખાતર બાળકોને પોતાની પાસે રાખવાની જાનેની મરજી હોય, કાયદો તો અલખનત સમાજની દૃષ્ટિએ જ્યાં બાળકનું હિત દેખાય ત્યાં તેને સોંપે. પણ કાયદાનો અને હૃદયનો પંથ દુર્ભેશો એક નથી હોતો.

લગ્ન વિચ્છિન્ન કરવા માટે સંબંધ કાંઈકો લુંદાં લુંદાં દેશોએ લુંદાં લુંદાં ગંભ્યાં છે.

પરંતુ વ્યભિચાર, જીલમ, દીવાનાપણું એ સર્વસામાન્ય કારણો છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ પેટે વડોદરા રાજ્યમાં થનાર કાયદો પણ સ્વભાવની અસમાનતાને પણ કારણ ગણે છે. કેટલાકની દૃષ્ટિએ આ બહુ ભયંકર છે, સ્વભાવની અસમાનતા તો લગભગ દરેક સ્ત્રી પુરુષમાં હોય અને તેથી દરેક લગ્ન તુટી જ નરશે એવો તેમને ભય લાગે છે. પરંતુ સાધારણ અસમાનતા ખાતર લગ્નનો વિચ્છેદ કરવા સ્ત્રી પુરુષો દોડી નળ્ય કે એવા કુસ્થક કારણ ખાતર ન્યાયની અદાલત તેમને વિચ્છિન્ન કરવાની રજા પણ આપે એ માન્યતાજ મૂખતાભરેલી છે. પણ જ્યાં પતિ-પત્નીના સ્વભાવજ એવા વિરુદ્ધ હોય કે જીવન ચલાવવાનું અશક્ય જ હોય તો માત્ર સમાજ સમક્ષ ફોળા ચાલુ રાખવા ખાતર બંને એ નાહક દુઃખ સહન કરવું? જગતમાં માતા અને પુત્રનો સ્નેહ અપ્રતિમ ગણાય છે. છતાં ધણા અપવાદરૂપ દાખલામાં માતાને પુત્ર સાથે બહુજ અણબનાવ હોય છે. પિતાએ પુત્રને ધરમાંથી કાઢી મકથા હોય એવું પણ જોવામાં આવે છે. માં દીકરીને મોકલું જોવાનો પણ વ્યવહાર ન રજો હોય એવા એ દાખલા બને છે. કેટલીકવાર ભાઈઓ નજીવા કારણસર એક બીજાનાં ગળાં સુધ્યાં કાપવા તૈયાર થાય છે એ તો નજીવીતું છે. કુદરતે જ જન્મનો સંબંધ બાંધે છે એવાં સંબંધીઓમાં વેરભાવ ઉત્પન્ન થાય તો જુદા કુટુંબમાં જન્મેલાં, ભિન્ન ભિન્ન સંયોગોમાં ઉછરેલાં દંપતીમાં કદાચ વૈમનસ્ય થાય એમાં એટલું બધું અસ્વાભાવિક શું છે? મા બાપ અને સંતાનો કે ભાઈ ભાંડુ અન્યોન્ય પ્રત્યેની અપ્રીતિ ખુલ્લી રીતે બતાવી શકે પણ પતિપત્નીએ તો પ્રેમનો દેખાવ ચાલુ રાખી

જગતને છેતરવું એનાથી મોટો દંભ કયા? લગ્ન ધર્મર પ્રણીત હોય તે મનુષ્યથી તોડી શકાય નહિ એવી ખ્રિસ્તી ધર્મમાં રોમન કેથલિક પંથની માન્યતા છે, અને કાંઈક અંશે હિંદુ સમાજમાં પણ પ્રચલિત છે. પરંતુ સર્વ વિચારવંત મનુષ્યો જાણે છે કે કેવળ સ્થળ સંયોગો અને માનવ-ચત્તોથી લગ્ન અસ્થિતત્વમાં આવે છે. દૈવી શક્તિનો એમાં કાંઈ પણ હાથ હોતો નથી. અને ઘડીભર માની લઈએ કે લગ્ન ધર્મરી ગ્રેણીથી થયું છે તો પણ શું? ધર્મરે કરેલી અનેક વસ્તુઓનું સ્વરૂપ મનુષ્ય ફેરવી નાખે છે તો લગ્નના બંધનમાંથી પણ પ્રતિકેદ સંયોગોમાં મુક્ત થાય તો કાંઈ અયોગ્ય નથીજ.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં એકજ સ્ત્રી કે પુરુષ વારંવાર લગ્ન વિચ્છિન્ન કરી નાખે એવા દાખલા આપણી સમક્ષ રજુ કરવામાં આવે છે, તે મોટે ભાગે સિનેમા કે નાટકમાં કામ કરતાં નટ નટીઓના હોય છે. આ લોકોને સામાન્ય મનુષ્ય ગણી શકાય નહિ. એમના જીવનનું વાતાવરણ તદ્દન જુદું હોય છે. વળી એમનો ધર્મો એવો હોય છે કે એમનાં મગજ અશાંત, ઉત્કેશાયલી સ્થિતિમાં રહે છે, અને એમનાં જ્ઞાનતંત્રુઓ પણ જેને highly strong કહે છે તેવાં બની જાય છે. એથી એ લોકો જે કરે તે સામાન્ય મનુષ્યનું કામ ન ગણી શકાય.

પ્રાચીન કાળમાં આપણા દેશમાં લગ્ન વિચ્છેદની જરૂર ન હતી અને હવે શી જરૂર છે એમ પણ કદાચ પ્રશ્ન કરશે. પરંતુ પ્રાચીન સમયમાં જીવન ક્ષત્ર આગળના જોવા બીણુ ન હતો. સ્વાતંત્ર્યની લાવના જન્મ પામેલી ન હતી. એટલે એ જમાનાની સર-

ખામણી આગની સાથે નજ થઇ શકે. જે એ જમાનામાં યોગ્ય હતું તે આજે અયોગ્ય હોય, અને તે વખતે અયોગ્ય ગણાતું હોય તે હવે યોગ્ય પણ હોય.

સતીઓના આદર્શની વાતો કરી લગ્ન વિચ્છેદની વિરૂધ્ધ થવામાં કે સામાન્ય જનતાને ભોળવવામાં કાંઈ સાર નથી. સતીના આદર્શનું મહત્વ પુરૂષો સ્થાપિત કયું છે. સ્ત્રીને એ “હાઉ”થી ડરાવ્યા કરવામાં પુરૂષનો સ્વાર્થ રહેલો છે. સતીઓ તેમજ અસતીઓ દરેક દેશમાં હોય છે. પણ આપણા

દમયંતી, તારામતી વિગેરે ઉપર પતિ તરફથી થએલા અંત્યાયારોનાં સંબંધમાં અત્યારે આપણા પુરૂષો અને એમની પદાવેલી સ્ત્રીઓ એ સન્નારીઓની સહનશીલતા જ ગણનામાં લે છે. એ અત્યાયારો કરનાર પુરૂષોની સ્વાર્થીપણાનો વિચાર કરતાં નથી. એક બાદએ એક વખત સત્ય જ કહ્યું હતું કે સતીના આદર્શને લીધે આપણા દેશમાં એક એવી વ્યકિત (સ્ત્રી) ઉત્પન્ન થઇ છે કે જે દરેક આરા ઉક્ષવવા મનથી તૈયાર હોય છે પણ કશું જ કરવા શકિતમાન હોતી

દેશમાં પુરૂષનો સ્વાર્થ પરાક્રમ્યએ પહોંચેલા હોવાથી હજારો વયથી સ્ત્રીઓના મન ઉપર દસાવવામાં આવ્યું છે કે પતિની સેવા કરવામાં અને શુદ્ધિશુદ્ધિ બોધ એની આરા ઉદાવવામાં જ સ્ત્રીની અને દેશની મુકિત છે. આ સિવાય એ આદર્શ માટે જે કહેવામાં આવે તે સર્વ દંભ છે. સીતા, દ્રૌપદી,

શ્રીમતિ સરોજની મહેતા

નથી.

લગ્ન વિચ્છેદનો કાંઈકો દંભનું ખંડન કરનાર અને દુઃખમાંથી મુકિત અપાવનાર છે એમ હિંદુ સમાજે હવે સમજતું નેહ્યો. એનાં અનિષ્ટ પરીણામો પણ દર્શો. પણ હાલની હિંદની પરિસ્થિતિમાં તે ધ્રુવ પરિણામો જ વધારે નીપજશે.

પુરુષોના ઓળા

વખિત્રાં સતી સીતા

સદગુણોનો સંઘરો.

પૂર્વ અને પશ્ચિમના સ્ત્રી જીવનમાં આસમાન ભેદોનું અંતર છે એ તો નિર્વિવાદ છે. પૂર્વમાં સ્ત્રીઓ જે રીતે આયુષ્ય વ્યતીત કરે છે, એને જીવન કહી શકાય કે કેમ એ શંકા છે. કારણકે પૂર્વમાં સ્ત્રીઓને જ્ઞાતવ્ય વ્યક્તિત્વ નથી હોતું એટલે સ્ત્રીઓને બદલે પૂર્વમાં પુરુષો જીવે છે. જીવન એટલે આસ્થાસ એ અર્થમાં ઘણા પ્રાણીઓ જીવે છે, પણ જીવન શબ્દના ખ્યાલ માત્રથી જે વ્યક્તિત્વ ક્ષિત થાય છે એનો આપણી સ્ત્રીઓમાં તદ્દન અભાવ છે એમ સ્વીકારવામાં આપણી સ્થિતિનું આપણે યથાર્થ દર્શન કરીએ છીએ. સ્ત્રી એટલે એક માત્રિણી વસ્તુ હોય એમ સીધી યા આડકતરી રીતે પુરુષ વર્ગ માને છે. મિલકતનો ભોગવટો કરવાની મુડીવાદી મનોદશા પુરુષ જાતની ગવિષ્ટતામાં જરૂર પ્રતિષ્ઠા પાડે છે, અને એથી જ સ્ત્રીઓએ શું કરવું, કેવું જીવન જીવવું અને કેવા આદર્શો સ્વીકારવા એની પાસપણ પુરુષો માંડી બેસે છે. એથીજ ચોતાના “શીયળ”ને સાત સાત વખત વેચતા નરાધમો સ્ત્રીઓ આગળ સીતાના આદર્શો ઉભા કરે છે. લખની “ભવ્ય ભાવના”નાં બાંદર લીલામ કરનારા, ખાર ચાંદ વરસની ખાત્રાઓને મરજમાં આવે ત્યારે ખરીદનારા અને જ્વજ્જંદ કે બોજેઝાની પરિવૃત્તિ ખાતર મૃત્યુ આવે ત્યાં સુધી પરણાવવામાં આનાકાની નહીં કરનારા પામર વંતુઓ સ્ત્રીઓ

પાસેથી કડક નિયમન અને સંત સહજ સંયમની અપેક્ષા રાખે છે! સ્ત્રીઓને માટે પુરુષ વર્ગે સઘળા સદગુણો સંઘરી રાખ્યા છે અને ચોતાને માટે એ જ સદગુણોનો નિયમિત ભંગ કરવાનું એમને વ્યસન રાખ્યું છે. કારણકે સ્ત્રીઓની કિંમત આંકવાનું પુરુષોને સુખત કરવામાં આવ્યું છે, સ્ત્રીઓની મર્યાદાના નિયમો ઘડવાનું કાર્ય પણ પુરુષોએ પકડી રાખ્યું છે, એટલે સ્ત્રીઓ માટે બધા દરવાજા બંધ કરી પુરુષ ધર્મ, પ્રણામિકા અને શાસ્ત્રોના પીઠ્ઠળ ઉપર સ્વચ્છંદ પરિભ્રમણ કરે છે. છતાં પુરુષોના શાસનથી મુલ્યવધિત થયેલું આ અપૂર્વ પૂર્વજીવન સૌથી ક્રોધ છે એવું સર્વ માન્ય સ્વતંત્ર અતીત સ્ત્રી સમાજમાં પુરુષોએ સ્વાર્થ સંરક્ષણ ખાતર સેરવી દીધું છે. એટલે શુદ્ધાત્માને એમનાં બંધનો પણ સોનાના શણગાર લાગે એવી માનસિક ભ્રમણા પુરુષોએ સ્ત્રી વર્ગની આસપાસ ખડી કરી દીધી છે. આમ બંને દિશાએથી પ્રગતિને રૂંધી મુસ્તાકે રહેલા પુરુષ વર્ગે હજુ દેવેને દમખેલી, તાગમતી અને મીતાના સતીત્વ વિશે સ્ત્રી વર્ગને ઉપદેશ આપે છે.

દુર્ગુણ દર્શન.

થોડા દિવસો પહેલાં એક સમર્થ વિચારકનો ચાંદ પામેલા સાધુ પુરુષે સ્ત્રીઓ સમક્ષ એમના પ્રશ્નોની સમીક્ષા કરી હતી. તટસ્થ રહેવાનો કેટલાય વિચારકો દંભ કરે છે છતાં એ પરચકી દષ્ટિથીંદુ રહ્યું કરી શકતા નથી, કારણ કે ચોતાના વાનાવરણ

વિચારણા, અને પદ્ધતિનીતિથી. પરંતુ એક વ્યક્તિ શી રીતે તટસ્થ મત પ્રદર્શન કરી શકે એ સમગ્રનું નથી. સિધ્ધાંત ચર્ચામાં એ અને એનો સરવાળો ચારજ હોઈ શકે. એમાં ત્રણનો તોડ કાઢનારા અસત્ય ભાષે છે એમજ ગણાય. સત્ય સમાધાન કે મધ્ય માર્ગમાં રહે છે એ પણ એક જામ છે. સત્ય હમેશાં એકજ પક્ષ રજુ કરી શકે છે. સ્ત્રી વર્ગના આદર્શ અને પ્રશ્નો વિશે ચર્ચા કરતાં એ સમર્થ વિચારકે જનસામાન્ય ત્રુટીઓનું વર્ગીકરણ કર્યું હતું અને એ અવગણે સ્ત્રીઓના ખાસ અંગભૂત હોય એમ એમના ભાષણમાંથી ધ્વનિ ઉઠતો હતો. સ્વગતિ દ્વેષ ભાવનાભક્તિનો અભાવ, કે એવાં ખીળાં દ્વેષો સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક હોતાં નથી તેમ સ્ત્રી જાતિનો પ્રશ્ન આ દુર્ગુણ દર્શનમાં પરિણમી પામતો નથી. ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ પુરુષ જાતિની શ્રેષ્ઠતા એ ભાદના સદ્બોધમાંથી તરી આવતી હતી. સ્ત્રી જાતિના નિત્ય જીવનમાં જે વસ્તુ આજ દૃષ્ટો દૃષ્ટ દેખાય છે એ માત્ર એમના પરાધીન જીવનનો પડથો છે. એટલું સ્વીકારતાં એ ભાઈ અચકાતા હતા.

કલિકાલ.

દિંદુસ્થાનમાં એવા પણ પુરુષો પડ્યા છે કે જેઓ સ્ત્રીઓના અમુક સ્વભાવને પ્રકૃતિજન્ય માને છે એટલુંજ નહીં પણ શારીરિક અવયવોની ભિન્નતા કે વિશિષ્ટતાને ખાતર જ સ્ત્રીઓનું અમુક નિર્ણિત માનસ કહે છે. ખરી રીતે માનસની અમુક સ્થિતિ એ સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિનું જ પરિણામ હોય છે. સ્ત્રીઓનું માનસ અમુક ઓકડાંમાં જોડવાઈ ગયું છે કારણ કે સમાજના આર્થિક ધોરણોમાં

એનું સ્થાનજ રહ્યું નથી. અને એથી અમુક જાતની ખાસીયતો સ્ત્રી વર્ગમાં દેખાય છે. એ જાતની ખાસીયતોને સ્વભાવજન્ય અથવા અનિવાર્ય માનસ પરિસ્થિતિ ગણી શકાય નહીં. આર્થિક અને સામાજિક પરિવર્તનની સાથે સ્ત્રીઓમાં સદજ મનાતા કેટલાય દોષો તાત્કાલિક દેશવટો લેશે એમાં લેશમાત્ર શંકાને સ્થાન નથી. એટલે પુરુષો જ્યારે સ્ત્રીઓ સમક્ષ એમના પ્રેમાત્મી પારાયણ મારે ત્યારે એટલું લક્ષ્યમાં રાખે કે સ્ત્રીજાતિની આજની અવદશાનું મળ આર્થિક પરાધીનતા છે. સમાજમાં સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના દષ્ટિ બિંદુમર જ અધમતા છે. એ દષ્ટિબિંદુ બદલાય અને એનો સક્રીય અમત્ર થાય તો જે સ્વગતિ દ્વેષ કલેશ કંઠાસ નિંદા કુથરી વિગેરે સ્ત્રીઓમાં જન સામાન્ય દોષો કેટલાકને નજરે પડ્યા કરે છે એ ઓકડી સ્ત્રીઓમાંજ દેખાતા ગંધ થઈ જશે. પર્વના સ્ત્રી જીવન વિશે નાટકમાં ચામતાં બેઠકણને શાસ્ત્ર સૂત્રો માનનારા સામાન્ય કક્ષાના સદ્ગુણો તો હજુ પ્રાથમીક દશામાંજ સુવર્ણ યુગનાં સ્વનાં જુએ છે. એમને મન તો આજ ક્ષતિકાલ પ્રવર્તે છે. એવા ગૃહસ્થો, આજના સ્ત્રી જીવન વિશે અભિપ્રાયો આપે એમાં બહુ માથાઝીકે કરવાની ન હોય. પણ સહનુજ્જિત દ્વારા સ્ત્રી જીવનનું નિરીક્ષણ કરનારા વિચાર ક્રમાંક જેટલાક જામ પ્રવર્તે છે. જેનો નિર્ણય તુરતજ લાવવો ઘટે છે.

સ્વાર્થનાશ.

આ વર્ગ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવા માગે છે પણ પોતાની રીતે-એમને પશ્ચિમ ભડકાવે છે. એમને આર્થિક સ્વાતંત્ર્યમાં કૈદુચ્છિક સુખનો સ્વાર્થનાશ દેખાય છે. ખૂણે ખાંચરે રહેલા માલિકનો નશે એની આંખને કરડી બનાવે છે

દેશી વીમા કંપનીઓ.

છેલ્લાં ૧૦ વર્ષમાં વીમા એકબાજુએ વૈધાન છે કે જે સૌથી વધુ ખીલી નીકળ્યો છે. પછાતમાં પછાત દેશોએ પણ વીમાનાં ધંધાને ખીલ્યો છે. હીંદુ દલ્લો આ ધંધામાં પછાત છે, પણ આજે એની થોડી હીંદી વીમા કંપનીઓ છે કે જે સધ્ધર અને આખાદ થતી નર્થ છે અને તેમને વધુ આખાદ તથા સધ્ધર બનાવવા તથા દેશનો પૈસો દેશમાં રાખવા હીંદીઓએ ચોતાની મીલકતો, મીઠા અને મોટરોનો વીમા હીંદી વીમા કંપનીઓનેજ આપવો લોઈએ, કે જેઓનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:-

ધી ન્યુ ઇન્ડીયા એરયુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

ધી લુપીટર જનરલ ઇન્ડયુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

ધી વલ્કન ઇન્ડયુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

ધી બ્રીટીશ ઇન્ડીયા જનરલ ઇન્ડયુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

ધી યુનીવર્સલ ફાયર અને જનરલ ઇન્ડયુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

ધી ઇન્ડીઅન મરકન્ટાઇલ ઇન્ડયુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

ધી કેસ્ટ ઇન્ડયુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

રેની તેજમંદીનાં સચોટ વર્તારા. આઠ આઠ માસ.
આપી લોકપ્રિય થએલ.

હુંક મુદત માટે ખાત્રી કરી આપવા.

માત્ર 'સવા રૂપીઆની ટીકીટે' વર્તારા.

મોકલીશું. માસિક ચાજ ૩. ૬-૦-૦.

સત્યનાં ન્યાયાધીશો, વકીલો-દાકોર સાહેબો.

અને અમલદારો પંચેરનાં સદીકીકેટ તથા

સોનાનો ચાંદ મેળવનાર—

પંડિત મણિરાંકર રામચંદ્ર.

૧૦૨, ખાંડ બબર,

મુંબઈ ૩.

:: એક કાવ્યવડી ::

[શીખ સમુદય દેહેરે એ ગદ]

એક દહકે કાવ્યવડી રે, કાલીકૂલી વાડી વિષે;
 નાણે વાગે વાંસવડી રે, મધુરતા ભરેલી દિસે.
 મીઠું મીઠું એ ગાતી રે, ઉંચી ઉંચી ઓક કરી;
 હૈયામાં હરખાતી રે, ભારે ભવ્યનાથી ભરી.
 ખેડી આત્રની ડાંગે રે, મગ દૈક માણી રહી;
 પેલી સરવર પાળે રે, આનંદ એ ઉછળી રહી.
 એતો સ્વર્ગનું ગાણું રે, શીખી અહીં આવી સખી;
 હું તો એટલું નાણું રે, અગેડ એ એક સખી.
 ઉંચું ખેસણું એતું રે, ઉંચું એતું ગાણું સખી;
 ઉંચું હૈયું છે એતું રે, શું શું હું વખાણું સખી.
 કામળ કંઠે મગના રે, મંદુરા એ સર સ્વરે;
 સમજે હોયજો શાણા રે, દેખાં એ તો સાનાં હરે.
 એતો ગાયક રાણી રે, અપસરા અવતી નણી;
 સાચી કાંઠે પીછાણી રે, ગમે મને એતો ઘણી.
 અતી નિત્ય મુકવજો રે, મધૂરા એ સર સખી;
 અતી નિત્ય મુકવજો રે, તું આંગણ મહાર સખી !
 મારે હૈયામાં ફૂળે રે, મધૂરી એ કાવ્યવડી;
 ઉંડી એ રસકુંજે રે, વાગો રહી વાંસવડી.
 એક દહકે કાવ્યવડી રે, કાલી કૂલી વાડી વિષે;
 નાણે વાગે વાંસવડી રે, મધુરતા ભરેલી દિસે.

મંગળદાસ ચતુરભૂજ કવિ

[૪૬ ૫૮૦ તું આણું.]

મને ધંદુકુમારનો એક એવોજ પ્રસંગ સાંભર્યો હતો. ઉદયરાગ પર પુણ વીણતાં પ્રમદા નણુંદને પૂછે છે:

સ્નેહમાં યે સંજવન છે જુદું!
આયુષ્યના અમૃત સરીખડું.
લગ્ન લેશો કે કૌમાર વૃત્ત?

ને લગ્ન મુખના મધુર સ્વપ્નો વેરતી ક્રાન્તિકુમારી ઉત્તર આપે છે:

લાભી! કુમારને તો કરમાવાડું,
પડી હોય શું પુરુષ,
કે શું સુંદરીની વેશ.
પ્રમદા ફરીવાર પૂછે છે:

લભે શું મગિ છે ત્યારે?
કાન્તિ કહે છે:

માંયું? આપીશ? લાભી?
અન્તર ઉપાડવાનાં કામ પણ,
દુનિયામાં દોલકાં છે હવે.
પનિ, પ્રમદા! પતિ:

અને પડી એ ઝીનાં આદ્યંતું વણુંન કરનાં કહે છે:

નદિ અધુરો, નદિ સંગોવડો,
પણ પ્રાણેશ્વર, જીવન નિયન્તા:
જેના આદેશ ગમ ઉંચું નેહ.
નેત્ર લાળી પ્રહિપતો કરું:
સંસાર સાગરમાં મ્હારી નૌકા
જેના ક્ર-કૌશલ્યમાં ધીરું.
એવો રસવીર નાવિક:
મ્હારો આત્મ જેતા યશસ્વી સ્વામીન
મ્હારો આશાકેન્દ્ર ઉદયનાથ:
મ્હારો પૃથ્વી ઉપરનો પ્રભુ:
અંકુશાત નમન નમના,
પ્રેમથાળ ભરી ભરી પગલા
મ્હારે ગૃહદેવ નેહએ છીએ.

લાવ સખીરી! અત્યંત

એવો સ્નેહ સુંદર સગળ.

ને કવિની ભાવના પણ અમાપ છે. સંસ્કૃત રસ સાહિત્યથી પોષાયતી એમની રસકૃતિ ઉન્નત સંગોમાં ઉઠી રહે છે. એમના સ્વપ્નોને વાસ્તવિક જીવનની ખીણમાં ઉતારવા અધરાં છે છતાં એજ ક્રાન્તિકુમારીના લગ્ન કોડમાં પણ અજૂણાં વૃત્ત ઉત્તરવા જતી ધંદુના સંસારકોડનાં ખીજ જણાયા વિના નહિ રહે.

જીવન અને સાહિત્યમાંનાં કેટલાંક પ્રસંગો, કેટલીક ભાવનાઓ તો પ્રત્યેક યુગમાં વતે ઓછે અંશે રસિકતા આપ્યાંજ કરે છે. જેમ પ્રકૃતિયું સ્વરૂપ સર્વકાળ કવિતાયું ઉત્પાદક સ્થાન હોય છે તેમ એવી ભાવનાઓને પ્રસંગો પણ પ્રત્યેક જીવનમાં, સાહિત્યમાં ને યુગમાં સદાકાળ રસના ઉત્પાદકજ હોય છે. એની રસિકતા કદી ઘટતીજ નથી. દાખલા તરીકે ઉપર જણાવેલા બન્ને પ્રસંગોમાં જ ભાવના ગૂંથાઈ છે તે આગતી નથી. એમાં નવું પણ કાંઈ નથી. છતાં સૈદ્ધાંતો ધ્યાન પોષાતી આવતી એ ભાવના આજે પણ એટલીજ રમ્ય લાગે છે. સાહિત્યની દ્રષ્ટિએ આપણો મધ્ય કાલિન યુગ દયાનનક સ્મિત બનાવે છે ને પ્રેમાનંદના પૌરાણિક આખ્યાન વિના એ સંવગરીજ જ બની જતી છતાં ઝીનો પુરુષ માટે કરી પડતી તપેશ્વર્યા એ યુગમાં પણ સ્વાભાવિક હતી. એ યુગની એક સમસ્યા સ્ત્રીને મ્હોંએ પ્રેમાનંદ કદાવે છે:

કાંઈ દશે વૃત્ત તપ અપાર,

તે સ્ત્રી પાંખી દશે આ ભરથાર.

પુરુષમાં આપ સ્ત્રીવંતા આશંકાપે મનાતી સીના અને દ્રૌપદી, દમયંતી, ઉષા,

[અનુસંધાન ૪૬ ૫૮૪]

[પૃષ્ઠ ૫૮૧ તું ચાલુ.]

અને સ્વાભિમાન ભૂલતા ગયા તેમ તેમ પુરુષ ન્નતિએ પોતાના આપખુદ અધિકારનાં અનેક બંધનોથી તે વર્ગને જકડી લીધો.

આ ન્નતની પ્રપંચ ન્નજમાંથી પતિ એટલે સ્ત્રીનો ગુરુ અને પ્રભુ બની શકે, દુષ્ટ પતિની તમામ દુષ્ટતાઓને મુંઝે મોઢે સંવેન કરનારી સ્ત્રીઓ માટે 'સતી'નો ઇલ-કામ ધડાયે, અને એને આનુસંગિક અનેક બ્રહ્મ કલ્પનાઓની ઇન્દ્રનગો ગુંથવામાં આવી. સ્ત્રીઓનાં વ્રતો અને તપોની કલ્પના એ આવી માનસિક નમજાઈતું એક અર્થહીન કૃત્ય છે. તે બધાની પાછળ પુરુષન્નતિની મહત્તાતું બનાવટી તેજબી'બ એવી રીતે વણુ કરવામાં આવ્યું છે. અને સ્ત્રીન્નતિને પુરુષોની ઉપર આર્થિક દૃષ્ટીએ શાસ્રો તેમજ કાયદાને પક્ષમાં લઈને એટલી પરાધીન બનાવી દેવામાં આવી છે કે, જેથી પેલા બનાવટી તેજબી'બથી અન્નધન, સ્ત્રીઓ છૂવનની મોટામાં મોટી સિધ્ધિ પતિને જ માનતી થઈ છે. અને તેની સાધના માટે વ્રતો તેમજ તપોમાં તેમને અગ્ર થઈ પડ્યા ઉત્પન્ન થઈ છે.

સારમાં સારો પતિ મળે તે માટે સ્ત્રીઓ વ્યાસકાળથી જ મત કરે છે. આ વ્રતોની પરંપરા અસંગ અને એકધારી ચાલી આવે છે: તેમાં સ્ત્રીઓનો હિન્ન ધણો મોટો છે. જેમ જનસમુદ્ધમાં અનેક અજ્ઞાનવાદો સાચા આત્મજ્ઞાનની નગૃતિને અસાધે ચાલે છે: તેવું જ સ્ત્રીઓમાં પણ પતિ નામની પ્રકારીત કલ્પના માટે બન્યું છે. અને જ્યાં સુધી તેમનામાં આત્મજ્ઞાનની નવજનન પ્રભાનો ઉદય નહિ થાય ત્યાં સુધી આ જ્ઞાનની કલ્પનાની બનાવગના અન્ન-નાંથી તેમનો છટકો થઈ શકે તેમ નથી.

તે માટે નવીન પ્રકાર આપનાર વિચારોના પ્રયત્ન પ્રચારની જરૂર છે. જે આજ સુધી 'યંત્ર' નથી: સ્ત્રીના આદીકાળથી જે વિચારો પુરુષોએ પ્રચલિત કર્યા છે, તેજ વિચારોની સળંગ સંકલ્પના આજ સુધી ચાલી આવે છે. મનુષી માંડીને પુરાણકાળ સુધીના લેખકોએ એજ લાવના સેવી, તે પછી પ્રાકૃત અને શુદ્ધાતી લાવાના લેખકો પણ એક અથવા બીજી રીતે તેજ લાવનાને વિવિધ રીતે ચોપી તેમજ ખીલવી રહ્યા છે. રા. દનૈમાલાલ મુનશી જેવા નવીન વિચારકનાં સ્ત્રી પાત્રો જુવો તો પણ, તે પુરુષ ન્નતિની ગુલામીનેજ ચલાનાર-પ્રશંસનાર અને તેમાંજ રાચનાર જણાશે. તેની આસપાસ થોડીક બંડખોરીના વાધા સગની, કુશળ કારિગરની માફક મતિવિભ્રમ કરવાનો અચ્છ પ્રયાસ અન્નજન-ત તેમાં કરેલો હશે, થોડાક રૂઢીવાદની સામે બળવો જગાડવાની લાલાવેલી તેનામાં તરવરતી જણાશે, તો પણ રા. મુનશીની પુરુષ પ્રકૃતિઓને ય સ્ત્રી પાત્રો ઉપર સર્વહક્કે સ્વાધીન સન્તા બોગવવાની લાલચ આદી કાળના પુરુષ જેટલી જ છે એવો દેખીતું જણાઈ આવશે. એટલે પછી રા. ગોવર્ધનરામ, રા. ન્દાના-લાલ, રા. મલિકાન્ન ત્રિવેદી કે રા. કલાપી જેવાની તો વાત જ શું કરવી ?

એમ હોવાને લીધે જ સ્ત્રીઓએ વ્રતો અને તપોને તપાસવાની જ બી પુરાણી દૃષ્ટિએ ત્યાગ કરી, તેને નવયુગની નિમજ્જ દૃષ્ટિએ ભેતાં થવાની જરૂર છે.

સંસાર સ્ત્રી અને પુરુષના સંકારથી ચાલતો હોય તો, સ્ત્રીને જેમ સારા પુરુષ સાથીની જરૂર હોઈ શકે, તેટલી જ જરૂર પુરુષને સારા સ્ત્રી સાથીની પણ હોવી જ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૮૫]

[૫૪૬-૫૮૨ તું આશુ].

અને પાર્વતીનાં તપ અગ્રણ્ય નથી. ને
દદાય એ તપ વણુનીથીજ આપણું મધ્ય-
કાલિન સાહિત્ય રમ્ય ને સમૃદ્ધ થયું છે. જે
યુગમાં સ્ત્રીની કિંમત “નારી તાડનની
અધિકારી” કે “નકની ખાણ” એ રીતે
અંકાતી હતી, તે યુગનું સાહિત્ય આમ
પૌરાણિક સ્ત્રી પાત્રોના રસવૃત્તાંતોથી રસિક
બન્યું છે. ‘નળાખ્યાન’ની પેલી લીંટીઓઃ
ઘડિયે ઘરથી બહાર નિસરે,

એસે જઈને અટારી;

ચંદ્રકિરણ અગનીથી અદક,

મારશે મુજને બાળી,

વણુ પરણ્યાને બ્યાકુળ કરવા,

બોમ વરણ છે પાપી;

શું કહિયે કમળાપતિ ને,

રાહુનું મસ્તક નાખ્યું કાપી.

પણ કૌમાર સેવનારીની મનોવ્યથાનું
એવુંજ રસિક વૃત્તાંત આલેખે છે. પ્રેમાનંદનો
શિષ્ય પણ સ્ત્રી પાસે એવુંજ તપ કરાવે
છે ને દમયંતીના આ તપ સમુંજ રક્ષમ-
ણીનું તપ પણ આકર્ષક છે:

વિરહ વેદબીંબ બ્યાકુળી રે,

આકળી મળવા થાય;

કંથ દર્શનને પંથ નિવરણે,

તેવા અરખે જાય.

અને

શિયળ વિયળ વિલપે બાળા,

વદન કમળ થયું વીધન;

શું સ્વાતી શુદ્ધ લોચન ગજે રે,

હૃદયા કમળ બીંબનય;

જળધારા શું માંડી બાળા,

ઉર ઇન્દ્ર પુખ્તય.

સ્ત્રીની તપશ્વર્યા આમ પુરાણ કાવ્યથી
ઉતરી આવી છે. ને પુરાણને અધિકારપત્રિકે

ગણીએ તો પણ સ્ત્રીની આ તપશ્વર્યા તો
અનંત અખંડતા જ માણી રહે છે. કુમા-
રીકાનાં કૌમારવૃત્ત મંડાય ત્યારથી આ તપ
કાર થાય છે ને જાણે સનાતન હોય એમ
જીવનના અંત સુધી એ લિન્ન સ્વરૂપે
પણ કાયમ રહે છે.

પ્રેમાનંદની કલ્પના લગ્ય છે છતાં એમનાં
ઉપસા આલેખનોમાં કાંઈ અધૂરું રહી જતું
હોય એમ લાગે છે. નિર્જન જીવન રણમાં
સોડહં સોડહં રટતી વામાની મનોવ્યથા
ઝલે તે તો એક નહિં મપાય, એવી વસ્તુ
લાગે છે. દદાય કાંઈ રસિકજને અશોક-
વનમાં વિરહ કરતી સીતાની અંતર લાગણી,
દંસના નળવણુન પછી દમયંતીની મનો-
વ્યથા કે એકદંડીઆ મહેલમાં પસતી
ઓખાના સ્વપ્નો પર કલ્પનાની ઇમારતો
અણી નાંખી હશે, પણ એ બધું પ્રેમાનંદના
ઉપસા વણુનાંથી જાણે તૂટી પડતું હોય
એમ લાગે છે. એ વિગતોજ એવી છે.
આકાશના અગણિત તારાઓ પેટે ન કસાય
ન મપાય એવી એ પુણ્ય લાગણીઓ
શબ્દોમાં મૂર્ત થતાં અધૂરીજ લાગ્યા કરવાની.

કહે છે જુનો યુગ અસ્ત થયો ને નવો
યુગ મંડાયો ત્યારથી સાહિત્યમાં અનેક
નવીન તત્ત્વો ઉમેરાયાં છે. જીવન અને કવ-
નનો દ્રષ્ટિકોણ ફેરવાયો છે. કાણુ જાણે
સ્ત્રીનાં તપ વિષે તો એવું કાંઈ હોય એમ
લાગતું નથી. ઉપર જોઈ એની એજ.
સનાતન તપશ્વર્યા ગોવર્ધનરામ અર્વાચીન
યુગમાં પણ એમની કુમુદયુંદરી પાસે કરાવે
છે. આજના લલિત પણ કહે છે:

વેલીરે વેલી એવી એ ખડાવરી,

એકલી કરતી વરની સાથે વાત જો;

[પૃષ્ઠ ૫૮૩ તું આણું]

જોઈએ. અને જો તેમ હોય તો, તેમજ મતો અને તપોથી સારાં સાથી પ્રાપ્ત થઈ શકતાં હોય તો, પત્ની પુરુષો સારા સ્ત્રી સાથીની પ્રાપ્તિ માટે શા માટે મત ને તપ કરે નહિં ?

જો પુરુષોને વિના મત-તપે મનનાંચ્છિત સ્ત્રી સાથી મળી રહેતી હોય, તો પત્ની સ્ત્રીઓને માટે પણ તેમજ અને એટલે પણ સ્ત્રીઓને એ જાતનાં તપોની જરૂર નથી. સ્વ જાતિ આટ આટલાં વર્ગોથી થોડા 'લગ્નચાર' આપના માટે ગૌરમાને અને ખીછ એવી અનેક માઓને તપથી રીઝવવા મથી મરે છે, છેક આલ્પકાળે અસહ્ય થઈ પડે એવા ઉપવાસ અને ઉવનગરા કરીને, ત્યારે 'પતિ' એ શબ્દની કલ્પના પણ ન થવી જોઈએ, તે વખતે 'પતિ'નાં પારાયણ માંડીને આત્મશ્રદ્ધાથી અવજો માર્ગે લઈ જનારી મનોદશા ખીલવવા મથી મરે છે, તેનું કળા શું આવ્યું છે ?

વર્તમાનપત્રોમાં સ્ત્રી જાતિ ઉપર લગ્નને નામે અને 'પતિ' પદના અધિકારે થતા અનેક ભુલ્લોભની કર અને કરણ કથાઓ નિરંતર પ્રસિધ્ધ થાય છેજ એ બતાવે છે કે, બધાંજ મત અને તપ જૂઠાં તેમજ નિરૂપયોગી છે. એટલે અનેક અવતરણો ઉતારીને લેખને લંબાવવાને બદલે, તાજે-તરમાં પ્રસિધ્ધ થયેલ એક લાક્ષણિક લગ્ન પ્રસંગનું ઉદાહરણ આપીને સંતોષ માનીશ.

કાશી નગરી એટલે હિંદુઓનું પરમ પવિત્ર પુણ્ય ધામ. આઠાણુ જાતિ એટલે હિંદુઓમાં મનાતી સર્વ શ્રેષ્ઠ કામ, તેમાંય શાસ્ત્રો પારંગત આઠાણુ એટલે તો પૃથ્વી ઉપરનાં તમામ માનવ શુદ્ધાત્માની પાસેથી સેવા અને સહકાર મેળવવાનો અધિકારી, એવાં ત્રણેય લક્ષણથી પરિપૂર્ણ એવું આ ઉદાહરણ પ્રત્યેક બહેનોના મોતેજા આત્માને હૃદયોગીને જગાડવા માટે પુરતું છે. એ પ્રસંગ આ છે.

કાશી નગરીથી તા. ૧૩:૭:૧૯૬૧ દિવસે વર્તમાન પત્રો ઉપર મોકલવામાં આવેલા તારન સંદેશમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે: "શ્રીયુત્તમચંદ્ર બામીચ નામનો અહિંનો જાણીતો ધરડો શાસ્ત્રી અને વૈદધરાજ પોતાની ૭૩ વર્ષની ઉમરે, લગભગ ત્રેસ વર્ષની સગીર વયની એક બાલિકાને પોતાની સાતમી વખતની ધરવાળી બનાવવા નીકળ્યો, તેથી તેનાં લગ્ન સામે બારે કોઈની લાગણીએ સહુસહુદી મચાવી છે. લગ્ન તો કાશી નગરીની પાસેના એક ગામડાંમાં થઈ કાલે થઈ ગયાં. છટ્ટી કે સાતમી વખતે ઘાડે ચડેલા આ ભુલીયાને ૧૭ વર્ષનો એક છોકરો છે, એમ પણ કહેવાય છે." [ગ્રિસોસાએટડ પ્રેસ.]

આવા પ્રસંગો હિંદુ સમાજમાં એક બે નહિં પણ અનેક અને છે. તેમાં કોઈ પંદર વર્ષની કિશોરી શ્યામ વર્ણના વરની વહુરાણી બનીને અગ્નીમાર વર્ષની જીવતી જૂની ઉપર 'નવી' થઈને જાય છે, તો કોઈ કાશીના શાસ્ત્રી જેવા પ્રસંગના ભોગ બને છે. એ

[૫૫૫ ૫૮૪ નું આધુ.]

નીંદરડીમાં કાઢે થેજાં આમ એ,
જ'યે વરની વાત વિના ન ધડીક જો,
વાતલડી વરથેડીની આવો કહો.

વરથેડી માટે વરની વાત કરવાનો પ્રસંગ
જીવનના અનેક રસિક પ્રસંગોમાં અધિષ્ઠાન
ભોગવતો હશે ને કવિહૃદય કદાચ એને
સવિશેષ રસિકતાથી સંસ્કારતાં પણ હશે;
જતાં લલિતની ઉપસી લીંટીઓ પણ પ્રેમા-
નંદના વલુનોં પેટે જાણે ભોળી લાગી જાય
છે. ગમે તેમ એટલું તો ખરું કે આજ
મુધીના બધાજ કવિઓએ સ્ત્રી પાસે મન
ગમતી તપશ્વર્યા કરાવી છે. ને એટલું પુર-
વાર કરવું તો સહેલું છે.

જતાં એટલું તો કબૂલવું પડે છે કે
આજના સાહિત્યમાં એ લાવના દે' નવીન
રૂપરંગે મત' થયા માંડી છે.

તુંને બનાવું કૃષ્ણ મ્હારો
હું બહુ તુંજ વાંસળી;
ત્હારા ગીતોનાં લાનધી
અજાણમાં ભરતી ભર,
યા એ રવિતું તેજ પાથરવા
બહુ કા ચંદ્ર હું,
હું સ્યામ પણ તુંજ રમ્ય
જ્યોતિપાથરી તિમીરો હણું.

આ અતિ સામાન્ય પંક્તિઓ
આજના સાહિત્યમાં એ કરતાં વિશેષ મું
દ્રષ્ટાંતો મળ્યા આવશે; જતાં જિમાં પ
જૂન લાવના એની એ છે. લોકમાં *Sex*
Expression વધતું ગયું તેમ અ
ફેર થયા હશે. એટલે મળ આત્મા એને
રક્ષો પણ તનરંગ બદલાઈ ગયા. ગમે તે
પણ મહેને તો સ્ત્રીની આ અનંત તપશ્વર
આપણા સાહિત્યની એક પરમ અદ
લાવના લાગે છે. [મુદ્રશન.]

“લિંદી રાષ્ટ્રીય ચળવળના જે ટીકાકારો
લિંદીઓની માગણીઓમાં માત્ર રાજ્યદ્રોહજ
નીંદા છે, અને ચોતાને સંપર્ણતાઓથી
ભરેલા મનાવે છે, તેઓ ધણા લાંબા
કાળથી સમયના પ્રવાહને ઉંધે ચરમે અવ-
લોકી રહ્યા છે, એટલુંજ નહિ પણ સ્વદે-
શમાં ખિટીશ જનતાને અને લિંદમાં ખિટીશ
કારભારને અવગે રહેતે દોરવી રહ્યા છે.”

જે. રામસે મેકગ્રાનલ્ડ.

“લિંદી સંસ્કારનો ૧૯૧૦ નો વર્તમાન
પત્રોને લગતો ધારો અને ૧૯૨૯
સુધારેલા કોંગ્રેસરી ધારો, જનતાની સ્વતંત્રતા
માટે તેમજ સરકારની જવાબદારીને મ
હોવા જોઈએ તેથી ઉત્પન્ન છે: એવા ધા
કાષ્ટપણ સ્વતંત્ર દેશની ધારાઓમાં હો
ન જ જોઈએ.”

જે. રામસે મેકગ્રાનલ્ડ

[૫૪૬ ૫૮૫ તું આશુ.]

પ્રત્યેક પ્રસંગમાં કન્યાઓ વર શોધીને લગ્ન કરતી નથી, પણ તેમના માતા-પિતા કે અન્ય વડીલોના ક્રોધ બની 'લગ્નપ્રસંગ'ના સાધન રૂપ રમકડું બને છે! પરંતુ અહિં મૂખ્ય મુદ્દો એ બેવાનો છે કે, શું અં બધી નિર્દોષ આસાઓ આવા 'ભરથાર' મેળવવા માટે બધાં વ્રતો કરે છે? ગમે તેવા સંકુચિત વૃત્તિના રૂઢી રસકંથી પણ એનો જવાબ હકારમાં આપી શકાશે નહિં.

ત્યારે શું ગૌરમાતાં અને બીજાં બધાં તપવું ફળ આવું? આવી શકે-? અહિં પણ એજ મુંચવલુ ઉભી થવાની એ. બધી જાતનો વિચાર કરતાં તારતમ્ય એટલું જ નીકળે છે કે, પતિની પાછળ ઉભા કરવામાં આવેલાં પ્રાચીનકાળનાં ભવ્યતાનાં તમામ પ્રતિબીંબ, પોષણ, તરફડી, અને સ્ત્રીજાતિને ક્યારાવલી રાખવા માટે જ હોઈ, તેવાં વ્રતોના હનકાર કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓમાં આત્મશ્રદ્ધા અને સ્વમાનની જતકંત બધાંતિ પ્રકટાવવા માટે એ એક જ સફળ માર્ગ છે.

“જે પ્રજા પોતાની પરાધીનતાની સંખ-લાઓને તોડી ફેડીને ફગારી દેવા કશું કરતી નથી, જે પ્રજામાં પોતાની ગુલામીની જંદગીના ઓળને લીધે વેલનાની લાગણી ભલૂંટી હોતી નથી; જે પ્રજાનાં હૈયાં પોતાના અપમાનની શરમમાંથી જન્મતી તીવ્ર લાગણીથી સ્પર્ગી હોતાં નથી, તે પ્રજા કદી પણ યશ શકતી નથી...હિંદ આ બધી તાવણીઓમાંથી નીકળ્યું છે.”

જે. રામસે મેકુડાનહર.

“જે સરકાર હમનનીતિથી દેવાઈ ગય જાય છે, તેની માનસિક દશા એવી બની જાય છે કે, પોતાને કંટાળા આપે તેવી તમામ અસરકારક ટીકાઓને તે ગંભ્ય દોહ નણવા માટે છે, અને સરકાર કે જે રાજ્ય દોહના ગુપ્ત કાયદામાં જે હમેશાં અમુક અંશે જવાબદાર હોય છે, તે પોતાને શરિધી ક્યારની જવાબદારી ઉઠાવવા મૂકીને હમેશાં પોતાના પ્રતિપક્ષીની ઉપર જ દોશ પાડે છે.”

જે. રામસે મેકુડાનહર.

સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા

લેખિકા : સૌ. સુધા શર્મા

ખાડીઆ;

અમદાવાદ: આપણું મુદ્દા ત્રીજું.

ખુદેન મુનીશા

મુંઆઈ.

ઓ હો! મુંઆઈ ગઈ એટલામાં તારા વિચારોમાં આટલો બધો ફેરફાર થઈ ગયો? નવાઈ! પ્રિય વંદ લાઈએ તારા જેવી યુવતિને આટલી બીધણ વિશ્વવ્યાદીની ખનાવી દેવામાં ખરેખર કાંઈ બહુ પ્રયત્ન જ કર્યો લાગે છે-પણ અસિ મુનીશા, મારાથી તો તારા આ બંધા વિચારો પડ્યાની શકાય તેમ નથી.

સ્ત્રી એ ગમે તેટલી શીખે-લણે ને આગળ વધે તો પણ આખરે તો સ્ત્રી જ રહેવાની. પુરુષોના સાથ વિના સ્ત્રી લાઈએ જ હવી શકે. તું મુંઆઈ જઈને નથી જ બની ગઈ લાગે છે. નેપીયન સી રોડ જેવા વિશાળ અને ભવ્ય રસ્તા ઉપર રહેનારીને ક્યાંથી ખચ પડે કે, આ દેશનાં અસંખ્ય ગામ-ગ્રામોં એકે બીજાં પણ પુરુષની હાથ વિના ભરનાં સ્ત્રીને માથે કેટલાં જોખમ ઝડપે છે તે!

સ્ત્રી કામળ નાણુકે વ્યક્તિ છે અને સત્ત્વ રહેવાની, નમાન નવા વિચાર કે

એમણે આશયથી કહ્યું: “આ પેલી આપ રીક શી દેવાકડી મુનીશા તે આવી ભાગે વાતો કરે છે?”

તું તો પુરુષ અને સ્ત્રીને બધી જ બાબતમાં સરખે સમાને મુકવા માગે છે પણ એ તે કંઈ બને? આપણે આપણ ક્ષેત્રમાં કેટલાં બધાં સ્વતંત્ર છીએ? આપણ ક્ષેત્રમાંએ કરતાં અને અત્યારની ગામડાં એમાં, વસનારી આપણી લાખણી માર કરોડો બહેનો કરતાં, આપણે કેટલાં બધ સ્વતંત્ર બની ગયાં છીએ?-પણ તારી માનસ કાંદાઓ તો સીમા વિનાની જ દેખાય છે.

તે દિવસે ત્રિશૂલા કાંડતી જાતી કે અત્યારના પુરુષો બાપડા હવે કેટલા બધ મુઠ્ઠરી ગયા છે? માંખીજી જેવા પણ કાં છે કે, પુરુષો તો સ્ત્રીઓને દીંગતીઓન માફક શણગારીને રાખે છે. પણ ત્રિશૂલા એના અંગત અનુભવ ઉપરથી કહે છે કે, એનો વચનક્રમાર કદી. પણ તેને કદા ને કાંખી ને કદી ને કદી કે તારાડી, અથવા તો મોટાં એળીયાને તોઈકેટલાયક દમખા કે ઘઘરીવાળા મળીઆ અને લાડ-

પણીઓ-જે આપણાં સંગોમાંની ન હોય તેવીઓ-ને પણ આપણે ત્યાં ફટથી નોતં રીએ તેમનું સ્વાગત કરીએ, જાહેર સભાઓમાં જઈએ, કે સાબરમતી ઉપર અથવા જાહેર બગીચાઓમાં ફરવા જઈએ, તો પણ કોણ આપણી આડે આવે છે? આ બધી સ્વતંત્રતા નહિં તો ખીલું શું છે? હું તો આ બધા ફેરફારોમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ શિવાય ખીલું કંઈ જોતી જ નથી.

પણ તું તો જમરી, -તું તો ફટાછેડા અને પુનર્જન્મની ફટ, ધાર્મિક બાબતોમાં જ્યાં સ્ત્રીઓ પુરુષોને અનુસરવા શાસ્ત્રથી બંધાયેલી છે, તેમાંય સમાન અધિકાર માગે છે અને પતિ તરફની પૂજ્ય ભાવનાને ઉપસારી નાખવાની વાતો કરે છે: એ બધું તો ભાષાભારથી કંપી થે રાકાતું નથી.

તારા આ બધા અશક્ય આદર્શો જ લાગે છે, મને તો લાગે છે, પ્રિયંવદ ભાષા વખતે તારી ક્ષોડી કરવા, તને બનાવતા જ હોવા જોઈએ; નહિં તો કોઈ પુરુષ આવા વિચાર કરનારી સ્ત્રીને સહન ન જ કરે.

મુનીશા! સાચું કહું? -કાનમાં? -હું પ્રિયંવદ હોઉં તો તારા જેવી બંધુઓ સ્ત્રીને એક ઘડી પણ ઘરમાં ઉભી રહેવા ન દઉં! તારા પત્રો વાંચીને મારી અંતઃપ આગળ તારી કોઈક નેવી જ મનિત તરવરતી લાગે છે. કેવી, કહું? -જેને માહું ન લગાડતી. જાણે તું બાહર દેવા જેવી હોય, અને સ્ત્રીઓના માર્ગમાં જ બહારવટું કરવા ઉભી ન હોય!!

સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિ પુરુષોની સાથેના સંબંધ તોડી નાખીને થવાની નથી એ નક્કી માનજે.

અરિ! તું તો કંઈ કેવીક બની ગઈ છે? ગોથાનાં વ્રત આવવાનાં છે એવી મારી એક સીંદી ઉપર આટલું મોટું પારાયણ?

સ્ત્રીઓ પતિની વાંચંડના કરે એમાં મોટું શું? એ પતિ સારો મજે તે માટે વ્રત કરે એ તો એક પ્રકારનું તપ છે. મૂર્તિ-પૂજના પ્રખર વિરોધીઓય જપ-તપને તો સ્વીકારે છે; પણ તું તો એમનાથી થે ચડી ગઈ!

આ બધું છતાં માનીશ? મુનીશા, મને અને આપણા સખીમંડળને તારો પત્ર બહુ જ બહુ ગમે છે: એટલે જોગે વળી રિસાઈત કાગળ લખવો બંધ કરતી. તારા જેવીઓ જે પુરુષોની પણ ખબર લઈ નાખે, તે મારા જેવી બહેનપણીઓની વાત સાંભળવામાં પણ સ્વાધીનતાનો ભંગ થયાતું ન માને એ કે? એટલે આટલું લખું છું.

પ્રિયંવદ ભાષા મળમાં હશે જ. એમને અમારી વતી બોલાવજો. અહિં હસ્ટ, વસ્ટ, રજની, ઈંદુ સહુ તને ખૂબ ખૂબ સંભારે છે. હવે અમદાવાદ ક્યારે આવીશ?

લી૦

તારી સ્નેહાળ

ઈંદિરા

...

૧૦૫૮, નેપિયનસી રોડ, ફક્તોરાહાઉસ

મુખાધ: આપાડ મુદ પાંચમ.

પ્રિય દારેત ઇંદિરા

અમદાવાદ.

મેં ધાયું હતું તેવા જ વિચારો તારા પત્રમાં જોયા. તને છેલ્લો પત્ર લખ્યો ત્યારે મેં મારા પ્રિયંવદને વંચાવ્યો હતો. અતઃ બન્ન કેટલીક બાબતમાં અમે સર્વાંશે એકમત થઈ શકતાં નથી; પરંતુ મારો પત્ર એને તો ઘણો જ ગમ્યો હતો. છતાં જાણે ભવિષ્યવેતા હોય, તેમ મને એણે ચેતવણી આપી હતી કે, તને મારા વચારો ભડાવી મડવાના જ છે,

ઈશ્વર ! મારામાં ખૂબ જ પરિવર્તન થઈ ગયું છે એ વાત હું સ્વીકારી લઉં છું. હજી થશે એ વાત પણ હું નાહું છું. કેમકે માનવ જાતિ એ સ્વભાવે જ વિચાર કરનાર પ્રાણી છે. અને જે વિચાર કરી શકે તેનો માનસિક વિકાસ થાય હું એ પણ નેસર્ગિક છે. પણ તારી દ્રષ્ટિ એવીને એવી જ રહી છે એમ મને લાગે છે. એમાં તારો દોષ નથી. આસપાસનું વાતાવરણ તેમજ સંજોગોને લીધે તેમ બને છે. તારી હાલની વિચારશ્રેણીની ગાડી જે પાટા ઉપર ચાલે છે, તે પાટા જનારાં બધાં જ સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાની એટલી બધી સંકુચિત બાબતો બાંધે છે, કે સાચા વિચાર-શીલ માણસોને તેને માટે હસવું જ આવે. પરંતુ એ જાતની વિચારશ્રેણી કરવા માટે જુદી જ દ્રષ્ટિ, જોઈએ. એ દ્રષ્ટિ અસાધ્ય કે દુર્લભ નથી, સર્ગ જ છે : પણ હા, તે માટે તારી વિચારશ્રેણીની ગાડીને ખીજ-જાડા પટા ઉપર ચઢાવવી પડશે.

આપણે ત્યાં જેમને સમાજ સુધારો કહેવામાં આવે છે અને જેઓ તે સુધારાની દિમાયન કરે છે તે બધા સામાજિક સુધારક ગણાય છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો એ બંને બાબતો અદૂરી અથવા તો ભૂલભરી જ છે. તું કહે છે તેમ સુચાયના મારી જેવાં સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિનાં કદર દિમાયની પણ જી ઉન્નતિની કદરનાની આખીય દમાયત રેતીના પાયા ઉપર ઉભી કરે છે. પરંતુ એમ થવામાં તેમને ય દોષ નથી. આપણાં જાતિ મંડોળના દુરુણ જોઈને અને તો હવે અમલગ બધા જ સુધારકો તેનો નાશ કરવાની દિમાયત કરે છે; પરંતુ થોડાં વર્ષો પછેનાં માત્ર જાતિમાં છાત્રાસયો અથવા તો થોડીક શિષ્યજાતિઓ કહીને સુધારકો સંતોષ માનતા હતા.

તેમ સ્ત્રીજાતિ અને પુરુષજાતિના સંબંધની આપણા સમાજની કદરના એવી છે કે; ગમે તેવા કદર ગણાતા સુધારકો પણ પુરુષને સ્ત્રીના સ્વામિ-માલિક-તરીકે કદરવા વિના ખીજ કદી કદરના જ કરી શકતાં નથી. અને એ સડકે ઉભા રહીને ઉંચામાં ઉંચા દુરખીનથી જોઈએ તો પણ આપણી કદરના વધુ દોડવાની નથી. તે જાતની મનોદયા સેવનારાં સંધર્મો તારી માફક જ, સંસારમાં પુરુષનું સ્થાન અને સ્ત્રીનું સ્થાન જુદાં-જુદાં, ઉંચાં-નીચાં માનીને જ ચાલવાનાં; એટલે સ્ત્રી પણ મનુષ્ય છે, પુરુષ પણ મનુષ્ય છે. બંને પોતપોતાની રીતે સરખાં સ્વતંત્ર હોવાં જ જોઈએ. બંનેના સકાર તેમજ સંબંધથી સંસાર ચાલતો હોય તો પછી બંનેને માટે એ સકાર અને સંબંધનાં સરખાં ધોરણ તેમજ સરખી શરતો હોવી જ જોઈએ : વગેરે કદરના તો તું ચાલે છે તે સડકથી પાછી વળાને હમણાં હું જે સડકે જઈ છું; ત્યાં આવીને પછી તારા દષ્ટિ દુરખીનથી જુએ તો આપોઆપ સમજી શકાય.

તારી એ વાત ખરી છે કે, મારા પ્રિય-વદે મને એ દષ્ટિ આપી છે, અને એ દષ્ટિ એટલે નવાં જ ચરમાં. તું અત્યારે સ્ત્રીની ઉન્નતિને જે દષ્ટિકોણથી જુએ છે તે દેરની ખીજ દષ્ટિકોણથી જોવા માટે તો આવતી કાલથી તું પણ મારી માફક જ વિચાર કરતી થઈ શકે : એમાં કંઈ જ નહીં કે ચમત્કાર પણ નથી.

સ્ત્રી તે સ્ત્રી જ રહેશે અને પુરુષ તે પુરુષ રહેશે એ વાત અને મંજુર છે. ઈશ્વર ! પેશાં જીવિહીલ્યાં કરે. છે તેમ નેપીપનરી રોડ ઉપર રહેનારાં અને ગામડાંમાં રહેનારાં મનુષ્યો વચ્ચે તું પણ બેદ ક્યારથી જોતી થઈ ? બેદ સાધનનો અવસ્થ

હોઇ શકે, ગામડામાં કે શહેરમાં રહેનાર મનુષ્ય એટલે મનુષ્ય: બન્નેને સાગણી, હંદય, કુશ્વિ, ચિન્ત, મગજ, હાથ, પગ, આંખો, નાક, ડાન સરખું જ હોય છે. વિચાર કરે તે તો નેપીયનસી રોડ ઉપર જે વાત સમજી શકે, તે બીજાખણી કે નવરંગપુર જેવો ગામડામાં રહીને પણ સમજી જ શકે. અને તું તેમજ હું ક્યાંથી જુદાં થઇ ગયાં? શું-તું એમ માને છે કે, હું પણ તારી માફક અમદાવાદમાં તારા જેવા જ વાતાવરણમાં ઉછરી નથી? પણ હા; મારાથી તારી એ વાત સમજી શકતી નથી, કે “પુરુષોના સાથ વિના સ્ત્રી લાગ્યે જ જીવી શકે.” સ્ત્રીઓએ પુરુષ બનવાનો વિચાર કર્યો નથી. તેમને સ્ત્રી રહીને પણ પોતે પુરુષોના સરખી જ મનુષ્ય છે એટલું જ સાબિત કરવાનું છે. તે સાબિત કરવામાં જેમ પુરુષનું પુરુષત્વ આડે આવતું ન જાય, તેમ સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વ પણ આડે આવતું ન જાય. એટલી જ માગણી મારા જેવા વિચારની બહેનો કરે છે. ગામડાની સ્ત્રીઓ પુરુષો શિવાય બાલુના શહેરોમાં હટાણાં કરવા જાય છે. એકલી ખેતરોમાં રખડે છે, એટલું જ નહિ, પણ અનેક બાંસ વિધવાઓ એકાદી જીવન ગાળે છે, તે પણ તારી દલીલને ખોટી દેશ છે. આમ છતાં તારી દલીલનો મારો ખીન્ને પણ એક જવાબ છે અને તે એ કે, તારા જેવી અનેક બહેનો આજે આવા વિચારો કરે છે, તે પણ પુરુષ જાતિની સ્ત્રી વિરુદ્ધની વ્યવસ્થિત ચળવળનું જ પરિણામ છે. આપણે અમદાવાદમાં કેટલી બધી મઠમાં જઈએ, તેમાંથી તું કહે છે તેવા વિચાર કેટલી ધરાવે છે? ઓણ, મુજબ કે સીમત્રા સુધીની મુસાફરી એ મઠમાં એકંદી કરે છે. અરે! છેક વિદ્યાપત સુધી એકત્રા

જાય અને આવે છે; ત્યારે આપણે ત્યાં તો સાંજે જોડાલાઇની ધોળોમાંથી નીકળીને કેવિશ્વરની ધોળમાં સાસરે જતી છેકરીઓને એકલાં જવામાં લય છે એવું મનાવીને, વડીલા તેમની સાથે વળાવે મોકલે છે. આમાં વાંક છેકરીઓનો નહિ પણ સમાજે ઉભા કરેલાં સંશયજન્ય વાતાવરણનો છે.

સ્ત્રી એ કામળ જાતિ છે, એટલે તે કાપર છે, અપ્પળા છે, બીડ છે, નિર્માત્ર છે: એ બધી કામળાઓ પણ ભ્રમજનિત છે. એ ભ્રમને જન્માવનાર પુરુષવર્ગ જ છે. પરંતુ છેલ્લી પૂરોપી વાદની વખતે, પુરુષો યુધ્ધમાં ગયા ત્યારે પૂરોપની સ્ત્રીઓએ તેમનાં તમામ કાર્યો-પોલિસનાં પણ-ઉપાદી લીધાં હતાં; એટલું જ નહિ પણ સમરાંગણોમાં સેવા બજાવવા પણ કેટલીય બહેનો ગઇ હતી. અને યોદ્ધાઓ એ તો પ્રત્યક્ષ સમરક્ષેત્રમાં લડવા તરીકે કામ કરીને પુરુષોના જેટલાં જ વિરક્ષ પગલું કરી બતાવ્યાં હતાં. આપણા ઇતિહાસમાં પણ લક્ષ્મીબાઇ, મીનગદેવી, રૂપમુદરી, કેકરી, ચાંદબાઇ વગેરે વીરાંગનાઓની જ્યેષ્ઠતાં ક્યાંકો સંક્રાંતિ ધરાવી છે જ. એ બતાવે છે કે તારી દલીલ વલુદ વિનાની છે.

“ઇંદિરા! હું તને આ દલીલ વધુ વિગતથી સમજાવીશ. જગતમાં આપણે જે બંધુતાં ન હોઇએ, કે જે આપણે જોયું ન હોય, તે નથી જ બનતું એવું આપણાથી કહી શકાય જ નહિ. એમ માન કે મારી દષ્ટિ દેશ ગંગા જેટલું દર જોઇ શકતી હોય તો તેથી આગળ જ વસ્તુ હોય તે હું ન જોઇ શકું. પણ તારી દષ્ટિ વીશ ગંગાના અંતર સુધીની આંરિક વસ્તુ જોઇ શકતો હોય, તેથી શું મારાથી એમ કહી શકાય કે, દેશ ગંગાથી વધુ દર સધી એ જાયે.”

વિચારેથી તું કે સુશાયના માર્શી અને ખીજાં ડાહ્યાં જાઓ, એનો અર્થ એટલો જ છે કે, તમે તમારી રીતે અને તમારી દૃષ્ટિના જ માપે, ખીજાં માનવીઓની વિચારશક્તિને માપો છો.

સ્ત્રી અને પુરુષને હું બધી જ બાબતમાં સમાન ધોરણે લેવા માગું છું એથી તને આશ્ચર્ય થાય છે, તે જાણીને મને આશ્ચર્ય થયું! એમાં મેં નવું કશું જ કશું નથી. તેને જ તું ભડ ગણે તો તે ભડ મારી નહિં, કુદરતની છે. કેમકે કુદરતે સ્ત્રી અને પુરુષને મનુષ્ય બનાવ્યાં છે—મનુષ્ય પશુ પંખી કરતાં શુદ્ધિની દૃષ્ટિએ વિદ્વાન્ન માર્ગે જનાર પ્રાણી ગણાય છે. પરંતુ પશુ પંખીમાં નર અને માદાની વચ્ચે જે નીચા-ઉંચા ભેદ નથી, તે પુરુષોએ ચોતાની શુદ્ધિથી ઉભા કરીને શુદ્ધિનું પ્રદર્શન કરી બતાવ્યું છે. સ્ત્રી અને પુરુષના કાર્યોનાં ફેરો બનાવી તેમાં સ્વતંત્રતાના ખંડ પાડી-સ્વતંત્રતાની મર્યાદા કમપવી એ ખીલું કંઈ જ નહિં. પણ શુદ્ધિનો વ્યભિચાર છે. અવ્યભિચારી શુદ્ધિવાળાં સ્ત્રી પુરુષનો તેની સામે જ વિરોધ છે. જેમ હોરાનાં પાણીનું માપ પત્થર કે સોનાના માપની કસોટીથી કાઢી ન શકાય, તેમ મનુષ્યની સ્વતંત્રતાનું માપ (અને શું સ્ત્રીઓ મનુષ્ય નથી?) આપણી દાદીમાઓ કે ગ્રામ્ય નારીઓની કસોટીથી આંધી ન શકાય. જો દાદીમાઓના યુગને કસોટીના પત્થર તરીકે માનવા જઈશું તો પછી જીવનક્રમમાં ધણાજ ગેંડાગા થઈ જશે. ઇંદિરા, એ ન ભગતી કે મનુષ્ય શુદ્ધિમાન પ્રાણી છે અને તેની શુદ્ધિનો વિદ્વાન્ન નિરંતર થયાં જ કરે છે. પણ તારા ધોરણે લેવા જઈશું તો ચક્રમંડળ પત્થરથી વીજળી સૂંધીનાં અગ્નિ મારેલા સાધનોનો

જે વિકાસ થયો છે—અને હજી ખચર નથી, શુદ્ધિમાન માનવી કુદરતનાં કયા તત્ત્વો ઉપર વિશેષ કાણુ જમાવી, અગ્નિનાં હજીય વધુ ચરણ અને સુંદર વ્યવસ્થાવાળાં સાધનો શોધી નહિં શકે?—તેમાં કયાં સાધન આપણે વાપરવાં તેનીય વ્યાખ્યા બાંધવી પડશે. દાદીમાઓ માદીના કોડીયામાં એરંડીયાનો દીવા બાળીને સંતોષ માનતાં હતાં, આજે તો આપણા અમદાવાદમાં વીજળીના દીવા બળે છે, અને તેનાં સાધનોમાં દર વર્ષે નવીને નવી શોધો થયાં જ કરે છે. આપણી દાદીમાઓ બજાદગાડાંમાં ખેસીને કે પગ ચાલીને મુસાફરી કરતી, આપણે તેને બદલે રેલ્વે ટ્રેનો અને મોટરબસનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, મુંબાઈમાં તો વીજળીની ગાડીઓ દોડે છે, પણ કદાચ થોડાંક વર્ષો પછી માણસ હવાઈ માર્ગે જ મુસાફરી કરશે, ત્યાં દાદીમાને સંભારવા કાણુ ખેસે છે? અરે, એક આપણી સાબરમતીની જ વાત લેને? સામે આરે જવું હોય તો દાદીમાઓને ચોમાસામાં નદીનાં ખૂર ઉતરે ત્યાં સંધી વાટ ભેળને ખેસી રહેવું પડતું; પણ આજ? નીચે પચીસ શીટ ભેટલાં પૂરનાં પાણી ચડ્યાં હોય, ત્યારે પણ આપણે એલિસંધીજ ઉપરથી કેટલાં નિભંચપણે ચાલી જઈએ છીએ? ત્યાં દાદીમાના યુગની કોઈ વાત કરે છે ખરું? નિત્ય દુનિયાં નવી નવી બનતી જાય છે, મનુષ્યનું જીવન સુંદર અને સગવડભર્યું બને તેવી શોધો થયે જ જાય છે; અને આપણે તેનો જ ઉપયોગ કરીએ છીએ. પચીસ કે પચાસ વર્ષ પહેલાં જે કાયદા જીવનમાં જણાતા તે આજે ફેરવાયેલા સંભોગમાં ન જણાય, તે ઉપરથી એ જૂની વાતોને નજર સામે રાખીને સ્વતંત્રતાની વ્યાખ્યા બાંધી ન જ શકાય. ત્રિશૂતાની વાત ખરી છે. પરંતુ તેમાં

પુરુષોની ઉદારતા નહિ, ફેરવાયલા સમય અને સંલગ્નતા પડ્યા છે. પચીસ-પચાસ વર્ષ પહેલાંના પુરુષની નજર, જીઓને કાલાં, કાંખી'ને સાંકળાં પહેરાવીને રાયતી હતી, આજના સંલગ્નમાં સાદાઈ અને સુધ-ડતામાં સૌન્દર્યનાં દર્શન કરવાની પુરુષને ટેવ પડી છે. છતાં ત્રિશક્તિને એટલું પૂછી નેજે, કે કદી એના વરે તેને પોતાની સાથે ફેરવા લઈ જતાં અમુક હાથલ કે સાડી પહેરવાનો આગ્રહ શું કર્યો નથી. હાલના વાતાવરણને અનુરૂપ બનવા, સંગીત, ગૃંથલુકા વગેરે શીખેલી સ્ત્રીના પતિ કહેવરાવવાથી પોતે સમાજના ઉપકા થરમાં માન પામી શકે છે, માટે તેણે ત્રિશક્તિને એવા આગ્રહ નથી કર્યો? અને એવાં શિક્ષણ ચિનાની સ્ત્રીથી આજનો પુરુષ પોતાની શૈભા માનતો નથી, તેટલા માટે જ છેકરીઓનાં માથાપ શું તેમને એ બધું નથી શીખવતાં?—હું એમાં કંઈ દોષ ન નેહું, પણ સારા પતિની લાયકાત માટે છેકરાને તેના માથાપ ક્યું શિક્ષણ આપે છે? પોતાની બહેનપણીઓમાં, પોતાનો વર સારો ગણાય તે માટે કંઈ-જી તેના વરને પોતાને (જીને) ગમે તેવાં વસ્ત્રો પહે-રવાની સલાહ કે શિખામણ આપી શકે છે? અથવા આગ્રહ કે આજ્ઞા કરી શકે છે? જો તેમ થઈ શકતું ન હોય તો પછી 'પતિ' માત્ર તે પુરુષ છે એટલા જ માટે પોતાની સ્ત્રી ઉપર એ સત્તા ગજવે, તે સ્ત્રીની સ્વતંત્રતાને બાધક જ છે.

ઘરમાં, રસોડામાં, લગ્ન કે મરણ પ્રસંગમાં સ્ત્રી જાતિને પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા છે એમ કહેવું એ પણ સોએ સો ટકા અસત્ય છે. પતિ જે દિવસે કદી ભાત જમવાનો હુકમ છોડે તે દિવસે સ્ત્રીથી ઘણા ભાત બનાવી નહિં શકાય! અરે, જમને

ઘેર રસોઈઆ છે તેમના રસોઈઆને તો પછ કે, તેઓ કોની તરફ દ્રષ્ટિ રાખીને પોકડાજની યાજના કરે છે?

સ્ત્રી જોની સ્વતંત્રતાને માટે તું આટલો બધો સંતોષ બતાવે છે, તે પોતાના ઘર-કેમકે ઘર ઉપર જેટલો અધિકાર પતિનો છે, તેટલો જ પત્નીનોયે હોવાજ નેહએ-બહેનપણીને ચઢા પીવા કે જમવા નોંતરે એમાં જો તું સ્વતંત્રતા જોતી હોય, તો મારે કહેવું પડશે કે, સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા કોને કહે તે જ તું બણતી નથી. અને આજ સુધી ગૃહિણીને જ્યારે એટલી પણ છૂટ ન હોતી, ત્યારે બીજી તરફ પુરુષો કાલે તે માણસને પોતાને ઘેર નોંતરી અને પત્ની પાસે તેની સરભરા કરાવી શકવાનો સર્વ હકક સ્વાધીન માનના આજ્યા છે, તે જ પુરુષોની પક્ષપાત ભરી દ્રષ્ટિનો નાનકડો છતાં પ્રબળ પુરાવો છે.

આજના પુરુષો સ્ત્રીઓની પોતાની ખાતર નહિં પણ એમની જ ખાતર પત્નીને બગીચામાં અથવા તો જાહેર સ્થાનોમાં સાથે ફેરવે છે. તેમાં સ્ત્રી જાતિની સ્વતંત્રતાની ભાવનાને તેઓ માન આપે છે તેમ નથી, પરંતુ એથી પોતે સારા લાગે અને શોભે છે: તે સ્વાધીની ભાવનાજ પ્રધાનપણે તરવરતી દેખાય છે. છૂટછેડા અને પુનર્જનની છૂટ પુરુષને એકલાને હોય તો જીને'શા માટે નહિં? આપણા સમાજમાં એ જાતના વિચાર અનેક વર્ષોથી નથી થયા, તેથી આ નવા વિચારો-માત્ર તે નવા છે તેથી, નહિં કે તે ખોટા છે માટે-આપણને લડકાવે છે. એ તો બીજી અનેક નવી વસ્તુઓ અને વિચારોની માફક નિત્યનો પરિચય થતાં, આપણે પચાવી શકીશું; અને જ્યારે નવીનતાને લીધે તેનાથી લડકાવાતું આપણે લકીશું ત્યારે આપણને તેમાં કયું જ ખંડાય નહિં દેખાય. ધર્મ અને શાસ્ત્રે તો આપણા સમાજમાં

ભય'કર ભાગ ભજવ્યો છે. એ બુદ્ધને નામે સુધુથી વધુ ભીષણ કાર્યા અને ભયાનક પાપો કરવામાં આવ્યાં છે. સ્વાર્થી પુરુષોએ પોતાનો સ્વાર્થ સરળતાથી સાધી શકાય તે માટે, પોતાની કંપનામાંથી ઉભી કરેલી એ બે કંપનાઓ ભય'કર છે, પરંતુ તેને મુંઢ સ્વાંગ સગવડોને રમણિયતાના વાધા આગળવામાં બુધ્ધિનો દુરપયોગ કરીને તેમણે, માનવજાતિને દ્રોહ કર્યો છે. પણુ મારી એ બધી વાતો તું અત્યારે નહિં પચાવી શકે. એટલે સાદા રાખેલાં કહીશ કે, એક મનુષ્યને બીજા મનુષ્યની શુભાશી કરવાનું કે તાણેધરી ઉઠાવવાનું કહે, તે ધર્મ કે શાસ્ત્ર ન હોય. અને મનુષ્ય તરીકે સ્ત્રીઓ તે ધર્મ અને શાસ્ત્રની પાસેથી સમાન અધિકારની માગણી ન કરે-અથવા તે માટેની આશા ન રાખે તો શું અધર્મ અને રાજ-તાનની પાસે તેની માગણી કરવા જાય ?

હંદિરા ! પ્રારંભમાં કાંઈ પણ નથી કંપના અશક્ય આદર્શ જેવી ન લાગે છે. વગર દોરડાંએ કંઈની ધરીઆગના ટોચા દ્વારકાનો માણસ સામળી શકશે, એવું દસ વર્ષ પહેલાં કાંઈએ કહ્યું હોત તો આપણે તેને અશક્ય માનીને દસી કાઢત, પણ વાપરવેસ અને રેડીઓની મદદથી ત્યારે તે જનતું આપણે લેઈ શક્યાં ત્યારે હવે શું કહીએ છીએ ? તેવું નથી નિચારો માટે પણ છે. પણુ અગ્નિ, શબ્દી ! તારા પ્રિય'વદ્ ભાઈને હું વધુ આગળ' કે તું ? મારી કસોટી એણે કેટલી કરી છે ને કરે છે, તે બેંચુવાનો દાવા કરનારી અને માથા નેચા વિચારની સ્ત્રીને તે સાખી ન હો એવું કહીને મરા પ્રિય'વદ્ની નિંદા કરનારી પણ તું કેણું ?—જે હું 'એની' આવી નિંદા કરાવે સાખી નહિં લઉં, હવે પછી સંભાળજે નહિં તો તું તારી વાન સમજ !

તું તો પ્રિય'વદ્ નથી એટલે મને કશો

વાધો નથી, પણુ યાદ રાખજે, કાંઈક સુધ્ધિદિર તને મળશે અને તને લુગટમાં મુકશે, કે આપણી સતિ માતાઓના પતિ-ઓની માફક નિયોગનાં સંતાનો માગશે, કે ગર્ભવતી અવસ્થામાં તને પૂછ્યા ગાછ્યા વિના જંગમાં મોકલાવી દેશે તો, કાંઈ ઋષિઓનાં તથાવન આજ તને સંબ્રહવા તૈયાર નથી. પણુ તું તો પતિની આરાધારક આર્થ'પત્ની બનીશ, એટલે તારે તો એવું કહ્યું માથે ચઢાવીને તે જોમ કહે તેમ કર્યા વિના કંઈ છૂટકો થશે ? !

સ્ત્રીની ઉન્નતિ માટે પુરુષોનો સંબંધ તોડવાની વાંત જ કાણું કરે છે ? તું પણુ પેલા વિતંડાવાદી પુરુષો જેવી લાગે છે જ. પંથુ 'હા, પુરુષો પોતાના દક્ષ માટે અસહ્ય અજમાવે, તો તે અધિકાર છેડવા માટે સ્ત્રીઓને શા માટે કહેવું ?

ઝેરીનાં તેમજ ખીજાં ત્રતો અને સારા પતિની તેથી પ્રાપ્તિ થવાની તારી આશા અમર રહે તો મને કંઈ વાંધો નથી. પણુ એ બધાથી આજ સુધી શું લાભ થયો, તે લેતી અને વિચારતી યાવ તો ખરું. તારા પત્રથી મને જરાય 'માહું' નથી લાગ્યું લાગે તેમ પણુ નથી. એટલે મારો પત્ર તેથી તો નહિં જ અટકે. ત્યાં બધાને મારી વતી યોગાવજે અને બંડખોર બનવાનો મારો સદેશો સડુને મુલાવજે.

તારા પ્રિય'વદ્ભાઈ મળમાં છે. એમને હું તારી વતી યોગાવત, પણુ આર્થ'પત્નીથી એવું-પોતાના વગને ખીંછી યુવતિ યાદ કરે તે-સહ્યું કેમ જાય ? માટે હું તારી વતીથી એને યોગાવવાની તો નથી જ યોગાવશી તો મારી જ વતીથી.

અંદિયા કંઈ લેઈએ તો લંખને. પત્ર લંખને.

શી૦

તારી બંડખોર મિત્ર

'મુનીશા

नूतन गुजरात

વર્તમાનપત્રોની આગ્રમમાં નવો પ્રકાશ પાડનાર,
વીચારસૂત્રીમાં કાંતી કરનાર, સામાજિક,
રાજકીય, ધાર્મિક જીવનની પુનર્ગઠના કરનાર

મહાગુજરાતનું માનીતું રાષ્ટ્રિય સાપ્તાહિક.

જાહેરખબર માટે શ્રેષ્ઠ સાધન.

ગ્રાહકોને દર વર્ષે રસભરી નવલકથાનું
દળદાર પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે.

વાર્ષિક સવાજમ :

स्थानीक श. ३-०-०

देशमां ३१. ४-०-०

परदेशीमां श. ५-०-०

નમુનાની નકલ મેંફત. લખેા

ભાઈશંકરની. હવેલી, રાયપુર,

એનેજર

અમદાવાદ.

નૂતન ગુજરાત.

નૂતન ગુજરાત મુદ્રણાલય

ગુજરાતી, અંગ્રેજી અને હિંદી-લિપીમાં, માસિકો, પુસ્તકો, રિપોર્ટો તથા દરેક પ્રકારનું લેખકામ રંગજેરંગી શાહીઓમાં શુદ્ધ, સ્વચ્છ, સસ્તા દરે વખતસર કરી આપવામાં આવે છે. દાઈ પલ્કુ નાતનું છાપકામ કરાવતાં પહેલાં ઓડર આપી-ખાત્રી કરશો. લખો :

મેનેજર : નૂતન ગુજરાત મુદ્રણાલય.

નવયુગના દરેક જીવાને વાંચવા જેવાં સાહસ, ને શુરાતનભયાં

ગાંડીવનાં મોટાં પુસ્તકો

અમારા આજસાહિત્ય માટે મોટું મુચીપત્ર મંગાવી લેશો છ.

૧ ઓમનુયુગનું અંગાળા :
પ્રાકૃતિ દર્શકીમાં જાણી-ઓમનુએ ગાંધી
શ્રીકૃષ્ણ સદતનનને જમીનદારત કહેવા
નાકેજા એ અંગાળા નવજવાનોની મુદર
કેદાણી. કિં. રૂ. એક

૨ હાય આસામ ! : દુર દુર
આસામના આંખની અગીઆઓની દિવાલો
પાછળ થતા અત્યાચારોની સાચી કથા
ભારે કરણ છે. કિંમત રૂ. ૧)

૩ કલકત્તાનો શરૂઆત : એક
વીસની સાતની પદ્યપેકડીનો રમુજ
ભાષામાં ચિતાર હેમંતકુમાર સરકાર રજુ
કરે છે. કિં. રૂ. સવા.

૪ પંજાબનું પ્રચંડ ક્રાંતિકાર :
પંજાબના જાગવાખેરોના અંત્યત્વની સાચી
વાત ભાગ ૧-૨ બેગા કિં. રૂ. ૧૫)

૫ નિહિલિસ્ટોના પંજામાં :
દશીયાના ઇતિહાસનું એક રસપ્રભુ
પાતું ૦૫૫ રૂ.

૬ દાણું ગુલામ : -મુશી ગુર
એવકાંડર દુમાની આ રસપ્રભુ ઇતિ-
હાસિક કથા યુરોપમા ભારે લોકપ્રિય
થઈ છે કિં. રૂ. ૧૫.

૭ અલ્પાંડનો ભેદ : -આ પરાક્રમ
કથાના આ પંચાએ. વખાણ કર્યા છે.
સચિત્ર છે. જુનાગઢના યો. પ્રનાપરણ
અને અલ્પાંડસિંહના પરાક્રમે રોમાંચક છે
કિં. રૂ. ૩. ભાગ ગીતે કિં. રૂ. ૨).

૮ આનંદમઠ : -અંગાળા કવિ
લેખક અંજીમની આ કૃતિનું નામ
કોણ ન સંભળ્યું હોય ? આ એને વાંચે
વિચારે. કિં. રૂ. ૧૫.

મળવાનું મળવાનું

૯ અમૃતનો પ્યાલો : આત્મા
પરમાત્માના ભેદો ઉકેલતી રસિક વાર્તા
કિં. ૦૫૫

૧૦ નામ વિનાની નવલકથા : -
અથવા મુડી વચ્ચે સોપારી. વાંચકને
એવી સોપારીની સ્થિતિમાંજ રહે મુઠ્ઠી
ચાખે છે. કિં. રૂ. ૨) ૩૫.

૧૧ કુરુક્ષેત્રના કુળાધિપાન : -
એ, અસલી નવલકથાની, વિસ્તીર્ણ સમા-
લોચના કિં. ૦૫ રૂ.

૧૨ પાંડવ ગુપ્ત નિવાસ : -એક
સ્ત્રી પાંચ વિનાનું કવિ-ભાસે રચેલું
મુંદર નાટક ભજવવા માટે સાફ ઉપ-
યોગી છે. કિં. ૦૫૫ રૂ. કળવણીખાતાએ
મંજુર કરેલું છે.

૧૩ ગાંધીજીનો જલનો અનુભવ :
આક્રિશ્નની એમની રસમરી જેલકથા.
સચિત્ર કિંમત આઠ આના.

૧૪ ગાંધીજી કૃત નીતિધર્મ : -
નામિ અને ધર્મના સિદ્ધાંતોનું સચોટ
વિવરણ કિં. આઠ આના.

૧૫ રાષ્ટ્રીય ગરબાવલિ : -સ્ત્રી ઉપ-
યોગી રાસે-ગીતો કિં. ૦૫.

૧૬ આયુર્ણ : -ગુજરાતની રસિક
લક્ષ્મીઓએ હૃદયનું અમૃત ટપકાવી રચેલાં
લોકગીતોનો સંગ્રહ કિંમત આના પાંચ.

૧૭ ગીતાંગલિ : -કવિવર ટોગોરની
ગીતાંગલિનો ત્રીજો જ સંસ્કરણલેખો અનુ-
વાદ છે ને તેમા અનેક મુંદર ચિત્રો
આપેલાં છે. અવનનું ૦૫ મુખપૃષ્ઠ કળ-
વણીખાતા તરફથી મંજુર કિં. ૦૫ રૂ.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : કુળાપીઠ : સુરત.
ગુજરાતના અવ જુકેલેલો પાસે મળે છે.

નવો શો રૂમ.

જુના અને જાણીતા

નરોતમદાસ ભાઉ ઝવેરી

તારૂંથી

જેખ મેમણ રૂટીટમાં આવેલી જુની દુકાનની નજદીકમાં પોતાના નવા બંધાવેલ
ભાઉ મેન્સનમાં વાવ્ય અને અલેશ ન નવો શો રૂમ સોમવાર તા. ૩-૬-૨૯
‘સેજથી ખુલ્લો’ મુકવામાં આવ્યો છે જેમાં ગેરંટીડ ચોખ્ખા

સોનાના ચાંદીના અને ઝવેરાતના

અપ દુ કેટ કારીગીરીના દરેક કામમાં વપરાતા દરેક જાતના દાગીનાઓ પ્લેઇન
વાસણો તથા નક્સી કામની મુંદર ચીજો અને
દરેક જાતના ન્હાના મોટા ખાત્રીવાળાં

ઘડીયાળો

એકજ જગ્યાએ આ નવા શો રૂમમાં મળી શકશે

ખાસ રીયલ ગીનીના સોનાના

દાગીનાઓ સો-૧૦૦

ટચના ચાંદીના વાસણો.

અમારા નામની સ્ટોપ ધરાવનારા

તૈયાર મળી શકશે.

તારુડ શીરનામું:- ‘દાસ નરોતમ.’

ટેલીફોન:- ૨૪૯૦૨.

હાંગીના વિમા માટે સ્વદેશી કંપની

The Industrial & Prudential

Assurance Co., Ltd.

ધી

ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ અને પ્રુડેન્શીઅલ

એશ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

હાંગીનો વીમા તે સધર લાગીનગીરી છે-જી અને સંતા-
નોની તેમાં સલામતી છે-ઘડપણની નીરાંત છે.

આજેજ અમારી Golden Investment
Policy સંબંધી તપાસ કરો.

“અપંગ” થઈ પડનારાઓને વધુ દર
વગર ખાસ લાભ.

અમારી કંપનીએ વ્યાજ અને યોનસ આપેલાં છે

ગામેગામ એજંટો જોઈએ છે. ઉદાર સરતો.

સંકુલ્ વીગતો માટે લખો:-

જીવણલાલ દસ્તુર એન્ડ કંપની

સેક્ટરીઝ અને મેનેજર્સ.

હાંગીર વાડીઆ ખીલવીંગ, એસપ્લેનેડ રોડ, કોટ, મુંબઈ.

મુદ્ર અને પ્રકાશક : રા. રા. ગોવિંદલાલ ચેલાલાલ બદ કેન્ડ-એડવોકેટ ઓફ
ઇન્ડીઆ પ્રેસ, ૨૧, દલાલ સ્ટ્રીટ કોટ, મુંબઈ.